การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

โดย

นายรัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

โดย
นายรัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF A KLON SUAT, SAMUDRAKODOM

By

Rattanachai Preechapongkij

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม” เสนอโดย นายรัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

……..

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตังกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม)

...../...../.....

48103205 : สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
คำสำคัญ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ / สมุทรโคดม / วรรณกรรมกลอนสวด

รัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รศ. กรรณิการ์ วิมลเกษม. 608 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม จากสมุด-ไทยขาวของวัดสัมพันธวงศ์ จำนวน 3 เล่มสมุดไทย โดยอักษรที่ใช้ในการบันทึกเป็น อักษรไทย ลักษณะของอักษรและอักขรวิธีที่คล้ายคลึงกับที่ใช้สมัยรัชกาลที่ 3 ต้นฉบับไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งและปีที่แต่ง

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมที่แต่งเลียนแบบชาดก ใช้ในการสวดอ่านเพื่อความสนุกเพลิดเพลิน และสั่งสอนศีลธรรมไปในขณะเดียวกัน สมัยที่แต่งน่าจะตั้งแต่ช่วงปลายอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ ประกอบด้วยกาพย์ 5 ชนิด ได้แก่ กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง กาพย์ปฐมัง และคัมภีรา รวมทั้งหมด 2,043 บท โดยเนื้อหาของเรื่องเป็นการผจญภัยของตัวละครฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากผลกรรมที่เคยกระทำไว้ ผู้แต่งเน้นความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นแก่นของเรื่องเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความตระหนักในผลของกรรมและเกรงกลัวที่จะกระทำกรรมชั่ว

ด้านวรรณศิลป์ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมแสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้แต่งในการใช้ภาษาที่ถ่ายทอดผ่านคำที่เรียบง่ายแต่สื่อความหมายได้อย่างชัดเจน การสรรคำ การตัดคำ และการใช้สัมผัสต่างๆ ทั้งยังมีการใช้สำนวนโวหารและโวหารภาพพจน์เพื่อทำให้ผู้ที่ได้อ่านได้ฟังเกิดอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตามจนทำให้เกิดรสวรรณคดีขึ้นในจิตใจ

ด้านสังคมสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของผู้คน ทั้งในด้านความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคมตามแบบอย่างชาวพุทธซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และชี้นำทางในการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

นอกจากนี้ ผลศึกษาทำให้ทราบอีกว่า วรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีอิทธิพลต่อวรรณ-กรรมเรื่องพระอภัยมณี ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงชื่อของพระสมุทรโคดมและชื่อสถานที่ที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมของวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมได้อย่างชัดเจน

ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2552
ลายมือชื่อนักศึกษา .....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ .....

48103205 : MAJOR : THAI EPIGRAPHY
KEY WORD : AN ANALYTICAL STUDY / SAMUDRAKODOM / KLON SUAT
RATTANACHAI PREECHAPONGKIJ : AN ANALYTICAL STUDY OF A KLON SUAT, SAMUDRAKODOM. THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. KANNIKA WIMONKASEM. 608 pp.

The purpose of this thesis is a review of the literature of Klon Suat “Samudrakodom” from the three manuscripts of Samud Thai Khao at Samphanthawong Temple in which the Thai Alphabet was inscribed without the specification of author and year. The forms and the orthography were all from the age of His Majesty King Nangklao or Rama III.

The result of the study was that the literature of Klon Suat “Samudrakodom” imitated the Jataka Stories (tales of the Lord Buddha's former births) for chanting and reading for pleasure and to teach morality simultaneously. This literary work was composed around the late Ayutthaya Period until the time of King Rama III of Rattanakosin. The verses were composed of five poems: Kaap Suraangkhanaang, Kaapyaanii, Kaap Chabang, Kaap Patamung and Kampeera. In total, there were 2,043 verses. The content described the adventures of characters who surmounted difficulties caused by their actions. The author’s theme focused on the law of karma, which was the essence of content with the objective of teaching the audience about the consequences of sinful deeds.

As for literary aesthetics, “Samudrakodom” reflected upon the competence of the author in compiling language by passing on knowledge using common vocabulary, suitable word selection, abbreviations and alliterations. Moreover, the literary style and figures of speech were in usage to give the audience emotions that followed the story line.

As for the social aspect, it showed the state of society in various areas, such as beliefs, values, traditions and livelihood as the capacity of Buddhist who believed in Buddhism deemed as the foundation of their souls. In addition, it instructed the path of life for behaving peacefully in the society.

Furthermore, the result of this study expressed that the literature of Klon Suat “Samudrakodom” influenced the literary work of “Phra Aphaimanee”, which mentioned “Phra Samudrakodom” and used similar place names, which all clearly reflected upon the popularity of this literature.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่สามารถสำเร็จลุล่วงได้ หากปราศจากความเมตตากรุณาและความเอาใจใส่ของท่านรองศาสตราจารย์ กรรณิการ์ วิมลเกษม อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ซึ่งท่านได้กรุณาตรวจทาน ปรับปรุง แก้ไข ตลอดจนให้คำแนะนำอันทรงคุณค่าแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี จนทำให้ผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้อย่างเรียบร้อย ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ และรองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส ที่ได้กรุณาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ยิ่งในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตรีศิลป์ บุญขจร และศาสตราจารย์ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือให้คำแนะนำด้วยความเต็มใจ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ครูบาอาจารย์ทุกรูป/ทุกท่าน ที่เคยอบรมสั่งสอนข้าพเจ้าให้ดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยสติปัญญา มีความรู้ตัวอยู่ในทุกขณะที่ดำเนินชีวิต และขอกราบขอบพระคุณยายคงผู้สร้างหนังสือเรื่องนี้ และพระทุกรูปในวัดสัมพันธวงศ์ ที่มีความเมตตากรุณาในการให้ข้อมูลและต้นฉบับในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณมิตรภาพจากเพื่อนๆ ภาควิชาภาษาตะวันออก ทุกรูป/ทุกคน หลวงพี่จตุรงค์ ภิรมยา ที่คอยให้กำลังใจ และให้คำแนะนำดีๆ คุณอรสรา สายบัว ที่ช่วยจัดหาหนังสือมาให้ คุณพริมา อ่วมเจริญ ที่คอยเป็นกำลังใจคอยร่วมทุกข์ร่วมสุข คุณณัฐา คุ้มแคว้น ที่ช่วยเหลืออธิบายไขข้อสงสัยต่างๆ และMr.Hunter Ian Watson ที่ช่วยปรับปรุงแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้เป็นอย่างดี ตลอดจนเพื่อนจากที่อื่นๆ ที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้หมด ที่คอยเป็นกำลังใจให้

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิด และคุณครูสุภาพร กุลทะโร ผู้เป็นเสมือนมารดาคนที่ 2 ทั้งสามท่านคอยอบรมสั่งสอนข้าพเจ้าให้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดี และเป็นดังสายธารเย็นชื่นที่เต็มไปด้วยความรักและความเมตตา คอยรับฟังทุกเรื่องราว ยินดีกับความสำเร็จ และพร้อมช่วยเหลือแก้ไขทุกปัญหาให้ข้าพเจ้าตลอดมา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย ..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ..... จ

กิตติกรรมประกาศ ..... ฉ

สารบัญตาราง ..... ฎ

สารบัญภาพ ..... ฐ

บทที่

1 บทนำ 1

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา 1

วัตถุประสงค์ของการวิจัย 4

ขอบเขตของการวิจัย 4

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 5

วิธีดำเนินการวิจัย 7

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ 7

ข้อตกลงเบื้องต้น 8

แหล่งข้อมูล 9

2 การศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 10

ลักษณะของต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 10

อายุของต้นฉบับ 11

อักษรและอักขรวิธี 11

รูปแบบอักษรที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 11

อักขรวิธีที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 27

สมัยที่แต่ง 50

ความแพร่หลายของวรรณกรรม 73

คำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 76

จุดมุ่งหมายในการแต่ง 89

3 การวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์ของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 94

ธรรมเนียมในการแต่ง 95

เนื้อเรื่อง 115

บทที่ หน้า
โครงเรื่อง 120
อนุภาค 123
แก่นเรื่อง 127
การดำเนินเรื่อง 137
ฉาก 138
ตัวละคร 166
ศิลปะการใช้ภาษา 195
การใช้คำภาษาชาวบ้าน 196
การสรรคำ 199
การกลายเสียง 205
การตัดเสียง 205
การเปลี่ยนเสียง 208
การเล่นคำ 211
การเล่นสัมผัส 220
ศิลปะการใช้โวหาร 233
สำนวนโวหาร 234
โวหารภาพพจน์ 241
รสวรรณคดี 253
4 การวิเคราะห์ภาพสะท้อนของสังคมจากวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 281
ความเชื่อ 281
ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา 282
ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ 282
ความเชื่อเรื่องกรรมและวิบากกรรม 284
ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส 286
ความเชื่อเรื่องทศชาติ 287
ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริยเมตไตรย 291
ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาท 293
ความเชื่อสิ่งที่เหนือธรรมชาติ 295
ความเชื่อทางโหราศาสตร์ 317

บทที่ หน้า
ค่านิยม 320
ค่านิยมเรื่องการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส 321
ค่านิยมเรื่องการเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรม 323
ค่านิยมเรื่องความงามของสตรี 325
ค่านิยมเรื่องการมีภรรยาหลายคน 326
ค่านิยมเรื่องผู้ชายเป็นใหญ่ 328
ค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรี 330
ค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีต่อสามี 332
ค่านิยมเรื่องการยกย่องผู้มีอำนาจและเงินทอง 333
ค่านิยมเรื่องการใช้เครื่องสำอาง 334
ประเพณี 335
ประเพณีทำบุญและการให้ทาน 335
ประเพณีการประกอบพิธีศพ 338
ประเพณีทำขวัญ 340
ประเพณีการจัดมหรสพ 344
ประเพณีการจัดกระบวนเสด็จ 348
สภาพสังคม 349
ระบบชนชั้น 350
การประกอบอาชีพ 352
การเดินทาง 355
การแต่งกาย 357
การติดต่อกับชาวต่างประเทศ 358
หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา 361
ไตรลักษณ์ 362
นิพพาน 362
ศีลห้า 363
ขันติ 365
5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ 368
บทสรุป 368

หน้า

ข้อเสนอแนะ 370

บรรณานุกรม 371

ภาคผนวก 375

ภาคผนวก ก ตัวอย่างการปริวรรตวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 376

ภาคผนวก ข วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เล่ม 1 - 3 379

ภาคผนวก ค ศัพทานุกรม วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม 553

ภาคผนวก ง ตารางแสดงจำนวนคำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องสมุทรโคดม 592

ประวัติผู้วิจัย 608

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	12
2	รูปพยัญชนะต้นควบกล้ำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	16
3	รูปพยัญชนะที่มี ห นำ ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	17
4	รูปพยัญชนะตัวสะกดเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	18
5	รูปพยัญชนะตัวสะกดซ้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	21
6	รูปสระเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	21
7	รูปสระประสมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	23
8	รูปสระเกินที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	23
9	รูปวรรณยุกต์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	25
10	รูปตัวเลขที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	25
11	รูปเครื่องหมายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม	26
12	รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นที่ต่างจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน	28
13	รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นคู่ต่างจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน	33
14	รูปคำที่ใช้พยัญชนะคู่ คล แทนพยัญชนะต้นเดี่ยว ฆ	33
15	รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นร่วมกันกับพยัญชนะตัวสะกด	34
16	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กก	34
17	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กด	35
18	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กบ	36
19	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กง โดยใช้พยัญชนะ ง ตัวเดียวเป็นตัวสะกด	37
20	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กง โดยใช้พยัญชนะ ง ซ้อน 2 ตัวเป็นตัวสะกด	37
21	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กม	37
22	รูปคำที่ใช้วิธีเขียนแบบพิเศษที่ต่างจากปัจจุบันในการสะกดแม่กม	38
23	รูปคำที่ใช้พยัญชนะสะกดแม่กน	38
24	รูปคำที่ใช้ รร (ร หัน) ในการสะกดแม่กน	39
25	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่เกย	39
26	รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่เกอว	39

27	รูปคำที่ใช้สระต่างจากปัจจุบัน โดยใช้สระเสียงยาวแทนสระเสียงสั้นหรือใช้สระที่มีเสียงใกล้เคียงกัน	40
28	รูปคำที่ใช้ ไ- และใ- ปะปนกัน	41
29	รูปคำที่ใช้ ไ- และใ- แทนคำที่ใช้ อัย	42
30	รูปคำที่เขียน -ย ตามพยัญชนะที่ใช้สระไ- และใ-	43
31	รูปคำที่มีการเขียนวรรณยุกต์ที่ไม่แน่นอน เขียนปะปนกัน	43
32	รูปคำที่ไม่เขียนวรรณยุกต์แต่ในอักขรวิธีปัจจุบันมีการเขียนวรรณยุกต์	44
33	รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระออ	45
34	รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระเออและเ-ย	45
35	รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระโอะ	46
36	รูปคำที่ใช้นิคหิต	46
37	รูปคำที่ใช้ฝนทอง	47
38	รูปคำที่ใช้ไม้หันอากาศ	47
39	รูปคำที่ใช้ทัณฑฆาต	47
40	รูปคำที่ใช้ไม้ไต่คู้	48
41	รูปคำที่ใช้ไม้ยมก	48
42	รูปคำที่ใช้อักขรวิธีพิเศษ	50
43	เปรียบเทียบลักษณะรูปพยัญชนะที่ปรากฏในเพลงยาวตำนานหวยกับเรื่องสมุทรโคดม	62
44	เปรียบเทียบลักษณะรูปสระที่ปรากฏในเพลงยาวตำนานหวยกับเรื่องสมุทรโคดม	67
45	เปรียบเทียบอนุภาคในเรื่องสมุทรโคดมกับวรรณกรรมเรื่องอื่น	124
46	แสดงจำนวนของคำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องสมุทรโคดม	593

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพลายรดน้ำหอเขียน วังสวนผักกาด	56
2	ภาพขันทีในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ฝาผนังโบสถ์วัดทองธรรมชาติ กรุงเทพมหานคร	57
3	ภาพหน้าปกของหนังสือเรื่องสมุทรโคดม เล่ม 2	75
4	ภาพหน้าแรกของหนังสือเรื่องสมุทรโคดม เล่ม 2	76
5	จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 4 วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา	346
6	จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 5 วัดไทรอารีรักษ์ จ.ราชบุรี	347
7	จิตรกรรมฝาฝนังสมัยรัชกาลที่ 4 มหรสพหุ่นหลวงเรื่องรามเกียรติ์	347
8	จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 3 การแสดงมหรสพและการละเล่นต่างๆ	348

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กลอนสวดเป็นคำเรียกวรรณกรรมประเภทหนึ่ง หมายถึง วรรณกรรมคำกาพย์ที่นำมาอ่านเป็นทำนองสวด แต่งด้วยกาพย์ชนิดต่างๆ ที่นิยม ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28[1] จึงทำให้กลอนสวดเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คำกาพย์” เนื่องจากใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ในการแต่งกลอนสวด เช่น เรื่องสุบินกลอนสวด อาจเรียกอีกอย่างว่า “สุบินคำกาพย์”[2]

หากพิจารณาจากชื่อ กลอนสวด ประกอบด้วยคำว่า “กลอน” ในที่นี้มีความหมายกว้าง หมายถึง คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองทั่วๆ ไป และคำว่า “สวด” หมายถึง การว่าเป็นทำนองพระสวดมนต์[3] เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันเป็นคำว่า “กลอนสวด” หมายถึง วรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ซึ่งใช้อ่านอย่างมีทำนองและมีเนื้อหาเกี่ยวกับวัดและศาสนา[4]

การแต่งและอ่านกลอนสวดนั้น มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์และเริ่มเสื่อมความนิยมลงในปลายสมัยรัชกาลที่ 5[5] ซึ่งเป็นระยะเวลาที่เทคโนโลยีการพิมพ์ตะวันตกเริ่มเป็นที่แพร่หลาย มีการเผยแพร่วรรณกรรมต่างๆ โดยการพิมพ์เป็นหนังสือ ส่งผลให้ประเพณีการอ่านหนังสือเปลี่ยนจากการ “อ่านด้วยหู” เป็นการ“อ่านด้วยตา” แทน[6]

วรรณกรรมประเภทกลอนสวดมีความใกล้ชิดกับชาวบ้านเป็นอย่างมาก เนื่องจากการอ่านกลอนสวดมักกระทำกันที่วัด ซึ่งเป็นศูนย์รวมของพุทธศาสนิกชนในการไปบำเพ็ญกุศลร่วมกัน

---

[1] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546), 77.

[2] กรมศิลปากร, **นางอุทัยกลอนสวด** (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2547), 3.

[3] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546), 1140.

[4] ตรีศิลป์ บุญขจร, “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 1.

[5] พระวรเวทย์พิสิฐ, **วรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2502) , 60 อ้างถึงใน ตรีศิลป์ บุญขจร “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 1.

[6] ตรีศิลป์ บุญขจร, “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์,” 1.

ตามประเพณีดั้งเดิมของไทยในวันนักขัตฤกษ์ต่างๆ เช่น วันธรรมสวนะ วันเข้าพรรษา เป็นต้น เมื่อว่างจากสวดมนต์หรือฟังเทศน์แล้ว ชาวบ้านก็ใช้เวลาว่างในการสนทนาธรรม เล่าเรื่องทางศาสนา หรือนำหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนามาอ่านสู่กันฟัง[7]

แต่เดิมเรื่องที่นำมาอ่านคงเป็นร้อยแก้วอย่างทำนองธรรมวัตร[8] ต่อมาจึงมีการนำเรื่องชาดก ธรรมคติ และนิทานมาแต่งเป็นกลอนสวด เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังเสียงสวดที่ไพเราะรื่นหูก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ด้วยได้รับความเพลิน 3 ประการ คือ เพลินทำนอง เพลินข้อความในเนื้อหา และเพลินภาษาที่กลั่นออกมาเป็นกลอน[9] ผู้สวดอ่านอาจเป็นได้ทั้งพระและฆราวาส ซึ่งการสวดอ่านนั้นจะกระทำในช่วงที่ว่างจากการฟังเทศน์ ฟังธรรมที่วัด และในระยะหลังยังมีการสวดอ่านหนังสือในงานมงคลและอวมงคลตามบ้านเรือนต่างๆ อีกด้วย[10]

จุดมุ่งหมายของวรรณกรรมประเภทกลอนสวด คือ การเน้นสอนเรื่องศีลธรรมจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบาปบุญคุณธรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น และยังแฝงความสนุกสนานบันเทิงไปในเวลาเดียวกัน จึงวรรณกรรมประเภทนี้ได้รับนิยมอย่างแพร่หลาย

สมุทรโคดมเป็นวรรณกรรมประเภทกลอนสวดที่มีการดำเนินเรื่องแบบนิทานเลียนแบบชาดก โดยในตอนต้นเรื่องมีการกล่าวถึงการเสวยชาติของพระพุทธเจ้าและในตอนท้ายมีประชุมชาดก ทั้งยังมีเรื่องเนื้อหาแบบจักรๆ วงศ์ๆ โดยตัวละครเอกเป็นโอรสกษัตริย์อีกด้วย

เนื้อหาของเรื่องเล่าถึงการเสวยชาติของพระพุทธเจ้าสองพระองค์ ได้แก่ พระสมณะ-โคดมพุทธเจ้า และพระศรีอาริยเมตไตรยมาประสูติเป็นพระโอรสของท้าวอาทิตย์กษัตริย์ครองเมืองพาราณสีและนางจันทราเทวี มีพระนามว่า พระสมุทรโคดม และพระโพธิทัต ทั้งสองพระองค์ต้องการเดินทางไปเมืองลังกาเพื่อศึกษาพระธรรม

แต่ขณะที่กำลังเดินทางไปลังกานั้นเกิดพายุขึ้น ทำให้เรืออับปางลงจนทำให้ทั้งสองพี่น้องต้องพลัดพรากจากกัน ฝ่ายพระสมุทรโคดมผู้พี่ลอยคออยู่ในมหาสมุทรจนไปพบนางจุล-คัพภา[11] ผู้เป็นธิดาของท้าวสามล และได้แต่งงานในที่สุด

---

[7] เรื่องเดียวกัน, 2.

[8] ธรรมวัตร คือ ลักษณะการเทศน์บรรยายเรื่องทั่วๆ ไป ซึ่งทำนองที่ใช้เป็นทำนองธรรมดาไม่ใช่ทำนองแบบเทศน์มหาชาติ

[9] ตรีศิลป์ บุญขจร, "วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," 2.

[10] เรื่องเดียวกัน, 5.

[11] จุลคัพภา หมายถึง ลูกคนสุดท้อง ในต้นฉบับใช้ จุลคับภา

ทั้งคู่ครองรักกันได้ไม่นานก็ต้องพลัดพรากกัน เพราะท้าวพกาเจ้ากรุงจีนหลงในความงามของนางจุลคัพภาจึงได้สู่ขอนางจากท้าวสามล ด้วยความโลภในทรัพย์สินท้าวสามลจึงตัดสินใจยกนางจุลคัพภาให้ท้าวพกา และได้ออกอุบายนำพระสมุทรโคดมไปปล่อยทิ้งไว้ที่เกาะแก้วพิสดาร

จากนั้นท้าวพกาก็พานางจุลคัพภากลับกรุงจีน เมื่อเรือแล่นมาถึงปากแม่น้ำกรุงจีน นางจุลคัพภาได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้ตัวเองตายไปแล้วเกิดใหม่ได้พบกับพระสมุทรโคดมทุกๆ ชาติ เมื่ออธิษฐานเสร็จก็กลั้นใจตายไปเกิดเป็นนางสุวรรณมาลา[12] พระธิดาของท้าวอาทิตย์เจ้าครองเมืองไตรตรึงษ์และนางจันทกินรีมเหสี

วันหนึ่งขณะนางสุวรรณมาลาและพี่สาวทั้งหกมาเล่นน้ำที่เกาะแก้วพิสดาร นางสุวรรณมาลาได้ขโมยเม็ดข้าวของพระสมุทรโคดมไป 3 เม็ด จึงถูกมารดาลงโทษให้มาเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว ซึ่งเป็นเหตุทำให้นางสุวรรณมาลาได้พบกับพระสมุทรโคดมและต่อมาภายหลังทั้งสองพระองค์ก็แต่งงานกัน จากนั้นนางสุวรรณมาลาได้เนรมิตเกาะแก้วพิสดารกลายเป็นเมืองชื่อว่า รัตนคีรี ให้พระสมุทรโคดมเป็นกษัตริย์ปกครอง เมื่อท้าวสามลรู้ข่าวก็เกิดความอิจฉาริษยาจนเป็นเหตุให้เกิดสงครามระหว่างพระสมุทรโคดมกับท้าวสามล[13]และท้าวพกา[14]เจ้ากรุงจีน ซึ่งศึกครั้งนี้พระสมุทรโคดมเป็นฝ่ายชนะท้าวสามลและท้าวพกา โดยทั้งสองจบชีวิตลงในสนามรบ

ส่วนพระโพธิทัตน้องชายของพระสมุทรโคดม ซึ่งพลัดพรากจากกลางมหาสมุทรนั้น พระอินทร์ได้เสร็จลงมาช่วยพระโพธิทัตขึ้นจากมหาสมุทร และพาพระองค์ไปส่งยังเมืองลังกาเพื่อศึกษาพระธรรมอย่างที่ตั้งใจไว้ เมื่อศึกษาพระธรรมที่ลังกาครบ 3 ปี พระโพธิทัตจึงออกเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนยอดเขากงจักร และเสด็จกลับไปยังบ้านเมืองของตนเอง

ฝ่ายพระสมุทรโคดมพี่ชาย เมื่อครองเมืองรัตนคีรีได้ 3 ปี จึงเสด็จกลับมาเยี่ยมพระบิดาและพระมารดา ทำให้ทุกพระองค์ได้พบกันและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสืบไป

แนวคิดสำคัญที่นำเสนอในกลอนสวดเรื่องนี้ คือ ผลแห่งกรรม ซึ่งผู้ที่ประกอบกรรมดีย่อมได้รับผลดีตอบแทน ในทางตรงข้ามผู้สร้างบาปย่อมได้รับเวรกรรมตามสนอง กรรมจะตามสนองทั้งผลจากอดีตชาติ และสนองอย่างทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีหลักฐานปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่เรื่อง พระอภัยมณี ซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ประมาณ พ.ศ. 2376-2380 ตอนที่พระฤาษีบอกแก่เจ้าเมืองผลึกให้ไปเก็บข้าวที่ขึ้นอยู่บนเกาะแก้วพิสดารและได้อธิบายถึงที่มาของข้าวว่า เป็นข้าวไม่ได้

---

[12] สุวรรณมาลา หมายถึง ดอกไม้ทอง ในต้นฉบับใช้ สุวรรทมาลา

[13] สามล หมายถึง สีดำ, สีคล้ำ ในเรื่องสมุทรโคดมใช้ชื่อท้าวสามล พ้องเสียงกับชื่อท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทอง ซึ่งมีความหมายว่า รอบๆ, ใกล้เคียง

[14] พกา หมายถึง นกยาง

เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นเพราะในสมัยก่อนครั้งเมื่อพระสมุทรโคดมมาบำเพ็ญศีลอยู่ที่เกาะนี้ ได้ปลูกข้าวเอาไว้[15] ดังความว่า

"อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้ โภชนาสาลีก็มีถม
แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม มาสร้างสมสิกขาสมาทาน
เธอทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร
ได้สืบพืชยืดอยู่แต่บูราณ จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป"

(น.176)

ทำให้สันนิษฐานได้ว่า เรื่องสมุทรโคดม น่าจะเป็นที่รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างน้อยและเป็นที่แพร่หลาย เนื่องจากพบต้นฉบับจำนวนมากที่หอสมุดแห่งชาติและวัดต่างๆ ทั้งยังมีการนำชื่อสมุทรโคดม มาตั้งชื่อพันธุ์ข้าวฟ่าง[16] ซึ่งน่าจะมีที่มาจากเรื่องพระสมุทรโคดมที่กำหนดให้พระสมุทรโคดมปลูกข้าวบนเกาะแก้วพิสดาร นอกจากนั้นยังนำชื่อสมุทรโคดมมาตั้งเป็นชื่อวัดอีกด้วย[17]

ทางด้านวรรณศิลป์ ผู้แต่งได้แสดงความสามารถในการประพันธ์โดยใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ชนิดต่างๆ เช่น กาพย์ยานี กาพย์สุรางคนางค์ กาพย์ฉบัง ปฐมัง และคัมภีรา ทั้งยังมีการเลือกใช้คำและสำนวนโวหาร ซึ่งช่วยสร้างอารมณ์และความรู้สึกให้ผู้อ่านเกิดความคล้อยตามและสร้างจินตนาการจนทำให้ผู้อ่านได้สัมผัสถึงรสวรรณคดีที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน

นอกจากนี้วรรณกรรมเรื่องนี้ยังได้สะท้อนภาพของสังคม ค่านิยม ประเพณี ตลอดจนความเชื่อ และความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาวิเคราะห์อย่างยิ่ง ทั้งยังเป็นการทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับการอนุรักษ์และเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปและองค์ประกอบของวรรณกรรมเรื่องนี้
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์ในวรรณกรรมเรื่องนี้

---

[15] สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์, "พระอภัยไม่เคยเสวยเหล้า อาหารการกินมิติทางสังคมและวัฒนธรรม" ใน **ภาษา-จารึก 10** (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 137.

[16] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546), 186.

[17] วัดสมุทรโคดม ต.แหลมผักเบี้ย อ.หาดเจ้าสำราญ จ.เพชรบุรี

3. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์เรื่องความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และแนวคิดทางพุทธศาสนาในวรรณกรรมเรื่องนี้

ขอบเขตของการวิจัย

1. การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม จะยึดหลักจากต้นฉบับสมุดไทยขาว ของวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) รวม 3 เล่ม ซึ่งสำนวนที่ใช้ในการศึกษาเป็นสำนวนที่มีความสมบูรณ์ที่สุด โดยต้นฉบับทั้งสามเล่มนี้ เป็นสำนวนและลายมือเดียวกัน ทั้งยังมีการบอกชื่อผู้สร้างหนังสือ คือ ยายคง ในต้นฉบับเล่มที่ 1 อีกด้วย

2. ผู้วิจัยจะใช้ฉบับอื่นในการสอบทานในส่วนที่ขาดเหลือ หรือข้อความเลือนรางจนไม่สามารถอ่านได้ โดยใช้ฉบับสอบทานจำนวน 7 ฉบับ ได้แก่

2.1 สมุทรโคดม หัว 1 เอกสารเลขที่ 538 มัดที่ 63 จำนวน 101 หน้า ขาดช่วงต้นหน้า 1-19 และช่วงท้าย หน้า 119-137 ประวัติหอสมุดแห่งชาติซื้อมา ปีพ.ศ. 2450

2.2 สมุทรโคดม หัว 2 เอกสารเลขที่ 543 มัดที่ 63 จำนวน 114 หน้า ขาดช่วงกลางหน้า 58-85 ประวัติหอสมุดแห่งชาติซื้อมา ปีพ.ศ. 2450

2.3 สมุทรโคดม หัว 3 เอกสารเลขที่ 541 มัดที่ 63 จำนวน 125 หน้า ประวัติหอสมุดแห่งชาติซื้อมา ปีพ.ศ.2450

2.4 สมุทรโคดม หัว 1 เอกสารเลขที่ 540 มัดที่ 63 เป็นอักษรไทยย่อ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

2.5 สมุทรโคดม หัว 3 เอกสารเลขที่ 542 มัดที่ 63 เป็นอักษรไทยย่อ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

2.6 สมุทรโคดม เล่ม 2 สมุดไทยขาว ต้นฉบับจากวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี เขียนเมื่อ พ.ศ. 2413

2.7 สมุทรโคดม เล่ม 3 สมุดไทยขาว ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์(วัดเกาะ) เขียนวันอังคาร แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ปีฉลู เบญจศก

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตรีศิลป์ บุญขจร ได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดภาคกลาง โดยกล่าวถึงวรรณกรรมกลอนสวดว่า วรรณกรรมคำกาพย์ที่นำมาสวดอ่านเป็นทำนองสวด เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยว-กับพระพุทธศาสนา ยุคสมัยของกลอนสวดสันนิษฐานว่า เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและเสื่อมความนิยมลงในสมัยรัชกาลที่ 5 ประเภทของกลอนสวดภาคกลางแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ประเภท

สอนคติธรรมโดยตรงและประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อม ซึ่งประเภทสอนคติธรรมโดยตรงนั้น คือ การนำเนื้อหามาจากพระสูตรต่างๆ ในพระไตรปิฎก และประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อมนั้น คือ การนำเนื้อหามาจากนิบาตชาดกและชาดกนอกนิบาต อรรถธรรมบท นิทานพื้นบ้าน และวรรณกรรมอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีกลอนสวดที่แต่งเลียนแบบชาดกอีกด้วย[18]

โสภี สุขเกษม ได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตรชาดก ต้นฉบับจากหอสมุดแห่งชาติ โดยได้ศึกษาวิเคราะห์ด้านอักษรและอักขรวิธี การใช้ภาษา ด้านเนื้อหาซึ่งเน้นถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนาในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” และยังศึกษาวิเคราะห์ในด้านคุณค่าทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่านิยม ความเชื่อ หลักการปกครอง และขนบธรรมเนียมประเพณี[19]

สุขสมาน ยอดแก้ว ได้ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสุภมิต ต้นฉบับจากจังหวัดเพชรบุรี โดยได้ศึกษาด้านอักษรและอักขรวิธี การใช้ภาษา วิเคราะห์เนื้อหา และศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคม[20]

อุบล เทศทอง ได้ศึกษาวรรณกรรมคำกาพย์เรื่องหงส์ยนต์ จากต้นฉบับจังหวัดราชบุรี โดยได้ศึกษาด้านอักษรและอักขรวิธี ตลอดจนการใช้ภาษา จากการวิเคราะห์เนื้อหาของนิทานเรื่องหงส์ยนต์นี้ พบว่า ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมล้านนาเรื่องวัณณพราหมณ์ เนื้อหาของเรื่องหงส์ยนต์ เน้นเรื่อง “การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์” และยังศึกษาวิเคราะห์ในเชิงสังคมอีกด้วย[21]

เตือนใจ สินทะเกิด ได้ศึกษาวรรณกรรมจากหนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะจำนวน 6 เรื่อง คือ ไกรทอง ปลาบู่ทอง โสนทองน้อยเรือนงาม พระรถเมรี พระสุธนต์มะโนรา และนางอุทัย ซึ่งทำการศึกษาวิเคราะห์เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก และทัศนะของผู้แต่ง นอกจากนั้นยังได้ศึกษาการเขียนโดยพิจารณาจากแก่นเรื่อง การสร้างตัวละคร การสร้างฉาก รวมถึงการใช้สำนวนภาษา และยังศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงสังคมอีกด้วย[22]

---

[18] ตรีศิลป์ บุญขจร, “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), บทคัดย่อ.

[19] โสภี สุขเกษม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตรชาดก” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535), บทคัดย่อ.

[20] สุขสมาน ยอดแก้ว, “สุภมิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), บทคัดย่อ.

[21] อุบล เทศทอง, “การวิเคราะห์นิทานคำกาพย์เรื่องหงส์ยนต์ฉบับจังหวัดราชบุรี” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), บทคัดย่อ.

[22] เตือนใจ สินทะเกิด, **วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”** (กรุงเทพ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), บทเกริ่นนำ.

วัฒนา เอื้อนศิลามงคล ได้ศึกษาการพรรณนาความงามในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา โดยได้ศึกษากลวิธีที่ใช้ในการพรรณนาความงามของเมือง ตัวละคร ขบวนทัพ และธรรมชาติ เพื่อทำให้เกิดความงามของภาษา[23]

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา ได้ศึกษาการใช้ศิลปะในการใช้ภาษาในวรรณคดีไทย โดยศึกษาการใช้ศิลปะในการใช้คำ สำนวนโวหาร และรสวรรณคดีที่ทำให้เกิดวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยโบราณ และวรรณกรรมไทยร่วมสมัย[24]

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม จากต้นฉบับสมุดไทยขาว แล้วนำมาปริวรรต โดยปริวรรตเป็นอักษรและอักขรวิธีภาษาไทยอย่างละเอียดทุกตัวอักษร
2. ตรวจสอบความถูกต้องจากฉบับสอบทาน
3. รวมรวบข้อมูลที่เกี่ยวกับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
4. ศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ตามวัตถุประสงค์ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ
5. เสนอผลงานการวิจัยโดยเขียนแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์
6. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เห็นลักษณะทั่วไป และองค์ประกอบของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
2. เห็นคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
3. เห็นความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี และแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
4. มีส่วนช่วยในการเผยแพร่วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

---

[23] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, “เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาบลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 232-233.

[24] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 1.

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. ในการศึกษาจะยึดต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ของยายคง ผู้สร้างเป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์

2. ตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาด้านอักขรวิธี ผู้วิจัยจะใช้อักขรวิธีแบบเดิมในต้นฉบับ ส่วนตัวอย่างที่ยกมาประกอบการวิเคราะห์ในบทอื่นๆ ผู้วิจัยจะใช้อักขรวิธีแบบปัจจุบัน

3. ชื่อตัวละครที่ใช้ในการศึกษา ผู้วิจัยจะใช้อักขรวิธีแบบปัจจุบัน และตามหลักภาษา-ไทย โดยมีเชิงอรรถบอกถึงชื่อที่ใช้อักขรวิธีแบบเดิมในต้นฉบับไว้ข้างท้าย

4. ข้อมูลในต้นฉบับที่อ้างถึง จะใช้ตัวเลขบอกลำดับของคำประพันธ์ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า เช่น บทที่ 1

5. อักษรย่อที่ใช้ในการเรียกข้อมูล มีดังนี้

5.1 สมุทรโคดม หัว 1 เอกสารเลขที่ 538 ของหอสมุดแห่งชาติใช้อักษรย่อ ส.538

5.2 สมุทรโคดม หัว 2 เอกสารเลขที่ 543 ของหอสมุดแห่งชาติใช้อักษรย่อ ส.543

5.3 สมุทรโคดม หัว 3 เอกสารเลขที่ 541 ของหอสมุดแห่งชาติใช้อักษรย่อ ส.541

5.4 สมุทรโคดม หัว 1 อักษรไทยย่อ ของหอสมุดแห่งชาติใช้อักษรย่อ ท.ย.1

5.5 สมุทรโคดม หัว 3 อักษรไทยย่อ ของหอสมุดแห่งชาติใช้อักษรย่อ ท.ย.3

5.6 สมุทรโคดม เล่ม 2 ต้นฉบับจากวัดมหาธาตุวรวิหารราชบุรีใช้อักษรย่อ ร.บ.2

5.7 สมุทรโคดม เล่ม 3 ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ)ใช้อักษรย่อ ว.ก.3

6. คำศัพท์ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ทำศัพทานุกรมอธิบายศัพท์ไว้ในภาคผนวก

7. ถ้าต้นฉบับขาดหาย ผู้วิจัยจะใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้ายโดยใช้คำว่า “ปรากฏว่า” ตามด้วยเนื้อหาส่วนที่ขาดหายที่ปรากฏ ในฉบับสอบทาน

8. ถ้าต้นฉบับขาดหายเป็นคำๆ ผู้วิจัยจะใส่ ( ) และเติมคำนั้นๆ ลงในต้นฉบับและใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้าย โดยใช้คำว่า “ใช้” ตามด้วยเนื้อหาส่วนที่คำที่ขาดหายนั้นประกอบอยู่

9. ถ้าต้นฉบับขาดหายและไม่ปรากฏในฉบับสอบทานเช่นกัน ผู้วิจัยจะใส่ ( ) และเขียนว่า “ขาดหาย”

10. ถ้าต้นฉบับที่ไม่สัมผัสทั้งเนื้อหาหรือสัมผัส ผู้วิจัยจะใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้าย โดยใช้คำว่า “ใช้” ตามด้วยเนื้อหาที่อ้างถึง ที่ปรากฏในฉบับสอบทานที่สัมผัสสอดคล้อง

11. ถ้าต้นฉบับที่ไม่สัมผัสทั้งเนื้อหาหรือสัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน จะใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้ายว่า “ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน”

12. ข้อความใดที่ต้นฉบับเขียนแตกต่างจากฉบับสอบทาน ผู้วิจัยจะใส่ { } รอบคำหรือข้อความนั้น และใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้าย

13. ถ้าต้นฉบับที่เขียนเกินมาจากฉบับสอบทาน ผู้วิจัยจะใส่ { } รอบคำหรือข้อความนั้น และใช้เชิงอรรถอธิบายข้างท้าย

แหล่งข้อมูล

หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสุพรรณบุรี

หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ

หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) กรุงเทพมหานคร

วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี

วัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร

บทที่ 2
ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

การศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น จะทำให้เกิดความเข้าใจถึงความเป็นมาของวรรณกรรมเรื่องดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของต้นฉบับ อายุของต้นฉบับ ลักษณะตัวอักษรและอักขรวิธีในการเขียน สมัยที่แต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ตลอดจนลักษณะของคำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่ง ซึ่งทั้งหมดมีส่วนช่วยทำให้ผู้ที่ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องนั้นๆ ได้อย่างถูกต้องและชัดเจนยิ่งขึ้น

ลักษณะของต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

ต้นฉบับหลักวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมที่นำมาศึกษานี้ เป็นต้นฉบับสมุดไทยขาว[1] เขียนด้วยหมึกดำ บันทึกด้วยอักษรไทย หน้าละ 6 บรรทัด มีขนาดความกว้าง 12 เซนติเมตร และความยาว 36.5 เซนติเมตร ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งหรือผู้คัดลอก ทั้งยังไม่ระบุวันและเวลาที่เขียนอีกด้วย ซึ่งต้นฉบับหลักที่นำมาศึกษาเป็นสมบัติของวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะลังกา) รวม 3 เล่มสมุดไทย ได้แก่

สมุทรโคดม เล่ม 1 มี 114 หน้า
สมุทรโคดม เล่ม 2 มี 116 หน้า
สมุทรโคดม เล่ม 3 มี 104 หน้า

อายุของต้นฉบับ

ต้นฉบับหลักวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมที่นำมาศึกษานี้ ไม่มีการระบุวันและเวลาที่เขียนไว้ แต่ในฉบับสอบทานมี 2 ฉบับ ที่มีวันเดือนปีระบุไว้ ได้แก่

ฉบับแรก คือ สมุทรโคดม เล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกดำ ต้นฉบับจากวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี เขียนว่า

---

[1] สมุดไทยเป็นหนังสือไทยโบราณ มีลักษณะเป็นกระดาษแผ่นยาวติดต่อเป็นแผ่นเดียวพับกลับไปกลับมาให้หนาเป็นเล่ม จึงไม่ได้เย็บเล่มแบบหนังสือปัจจุบัน มีอยู่ 2 สี คือ สีดำ เรียกว่า สมุดไทยดำ และสีขาว เรียกว่า สมุดไทยขาว สมุดไทยนี้ทำจากเปลือกข่อย จึงเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า สมุดข่อย วัสดุที่ใช้ในการเขียนมีหลายประเภท เช่น ดินสอขาว น้ำหมึกซึ่งมีส่วนผสมของเขม่าไฟ หรือหมึกจีน หมึกขาวซึ่งทำมาจากเปลือกหอยมุก เป็นต้น

“เขียนจบเดือนยี่ปีมะเมียโทศก ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ วันจันทร์ พุทธจุลศักราชล่วงได้สองพันสี่-ร้อยสิบสามพระวสา เดือนล่วงได้เจ็ดเดือน วันล่วงได้ยี่สิบสี่วัน ข้าพเจ้าพึ่งสอนเขียนอย่าได้ติเตียนเลย”

พุทธศักราช 2413 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งสำนวนที่ปรากฏมีความใกล้เคียงกับต้นฉบับหลักที่นำมาใช้ในการศึกษา ส่วนในฉบับที่ 2 คือ สมุทรโคดม เล่ม 3 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกดำ ต้นฉบับจากวัด สัมพันธวงศ์ (วัดเกาะลังกา) เขียนว่า

“⊙ เขียนแล้ววันอังคาร แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ปีฉลูเบญจศก”

ปีฉลูเบญจศกนั้นตรงกับปีพุทธศักราช 2396 และ 2456 เมื่อผู้วิจัยตรวจสอบจากปฏิทินแล้ว พบว่า ผู้เขียนอาจจะเขียนผิดหรือคลาดเคลื่อน เพราะในปีพุทธศักราช 2396 แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ตรงกับวันพฤหัส ส่วนปีพุทธศักราช 2456 แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ตรงกับวันศุกร์ และถึงแม้จะคลาดเคลื่อนแต่ทั้งสองปีนี้ก็อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 4-5

อักษรและอักขรวิธี

อักษรที่ใช้ในต้นฉบับหลักของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม สันนิษฐานว่าเป็นอักษรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีรูปแบบอักษรและอักขรวิธีในการเขียน ดังต่อไปนี้

รูปแบบอักษรที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม ประกอบด้วยรูปแบบอักษรแบ่งเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. พยัญชนะ มีทั้งหมด 39 รูป
2. สระ มีทั้งหมด 24 รูป
3. วรรณยุกต์ 2 รูป
4. รูปตัวเลขและเครื่องหมาย

1. รูปพยัญชนะ แบ่งตามหน้าที่ได้ 2 กลุ่ม คือ พยัญชนะต้น และพยัญชนะตัวสะกด

1.1 พยัญชนะต้น พยัญชนะต้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1.1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยว 38 ตัว ไม่ปรากฏรูปพยัญชนะ ศ ใช้เป็นพยัญชนะ-ต้น มีดังนี้

ตารางที่ 1 รูปพยัญชนะต้นเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ก		แกว	แก้ว	1/3/1
ข		เขา	เข้า	1/13/4
ฃ		ฃอง	ของ	1/ต้น
ค		คำ	คง	1/ต้น
ฅ		ฅอ	คอ	3/1468/1
ฆ		ฆ้าสาว	ข้าสาว	1/20/1
ง		เงิน	เงิน	1/18/3
จ		จบ	จบ	1/13/3
ฉ		ฉะเลีม	เฉลิม	1/23/7

ตารางที่ 1 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ช		เชฺฐา	เชษฐา	1/25/2
ซ		ซึง	ซึ่ง	1/8/4
ญ	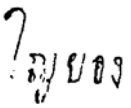	ใญยอง	ใยยอง	1/111/1
ฎ		เสฎี	เศรษฐี	1/357/5
ฐ	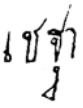	เชฐา	เชษฐา	1/285/1
ณ		ณีภาร	นิพพาน	1/2/3
ด	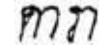	ดารา	ดารา	1/11/4
ต	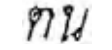	ตน	ต้น	1/ต้น
ถ	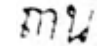	ถาน	ทาน	1/8/1

ตารางที่ 1 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ท	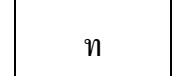	ทาร	ท่าน	1/ต้น
ธ		ธอระมาร	ทรมาน	1/6/1
น	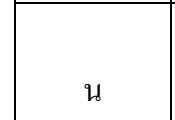	ใน	ใน	1/ต้น
บ	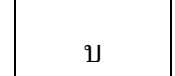	เบียง	เบี้ยง	1/1/2
ป	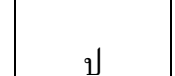	เปน	เป็น	1/2/1
ผ		ผูบาน	ภูบาล	1/31/1
ฝ	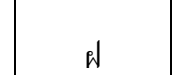	ฝาย	ฝ่าย	1/22/1
พ		พุทีเจ้า	พุทธิเจ้า	1/4/1
ฟ		ฟา	ฟ้า	1/22/7

ตารางที่ 1 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ภ		ภาษา	ภาษา	1/16/7
ม		ไมตรี	ไมตรี	1/4/4
ย		ยาย	ยาย	1/ต้น
ร		เรือง	เรื่อง	1/ต้น
ล	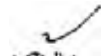	เล้ม	เล่ม	1/ต้น
ว		ไว	ไว้	ภ 1/ต้น
ษ	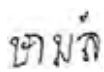	ษามล	สามล	1/660/3
ส	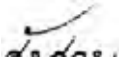	สังสอน	สั่งสอน	1/2/4
ห		ให	ให้	1/8/1

ตารางที่ 1 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ฬ		ฬอลวง	ล่อลวง	2/853/5
อ	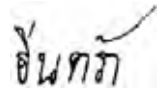	อีนตร้า	อินทรา	1/3/3

1.1.2 พยัญชนะต้นควบกล้ำ 14 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 2 รูปพยัญชนะต้นควบกล้ำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
กร	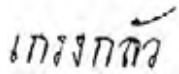	เกรงกลัว	เกรงกลัว	1/42/1
กล	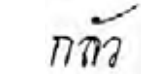	กลัว	กลัว	1/42/1
กว		กวา	กว่า	1/10/4
ขว	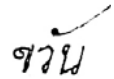	ขวัน	ขวัญ	1/36/6
คร	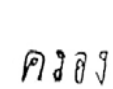	ครอง	ครอง	1/21/6

ตารางที่ 2 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
คล	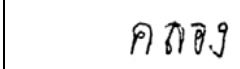	คลอง	ฆ้อง	1/189/2
คว	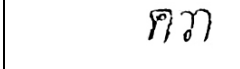	ควา	คว้า	1/276/3
ปร	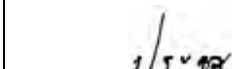	ประชา	ประชา	1/13/2
ปล	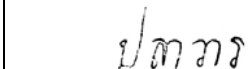	ปลาวาร	ปลาวาพ	1/120/1
พร		พระ	พระ	1/ต้น
พล	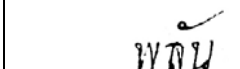	พลัน	พลัน	1/182/6
ผล	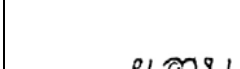	ผลาน	ผลาญ	1/123/7
ตร		ตรัส	ตรัส	1/2/3
คฤ		คฤๅ	คือ	1/4/3

1.1.3 การใช้ พยัญชนะต้นที่มี ห นำ มีทั้งหมด 5 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 3 รูปพยัญชนะต้นที่มี ห นำ ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
หญ		ใหญ่	ใหญ่	1/120/2
หน	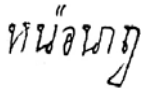	หนอนาฏ	หน่อนาฏ	1/44/2
หม		หมี	มิ	1/1/4
หว		แหวน	แหวน	1/18/6
หล		หลวง	หลวง	1/19/4

1.2. พยัญชนะตัวสะกด แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.2.1 พยัญชนะตัวสะกดเดี่ยว มีทั้งหมด 23 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 4 รูปพยัญชนะตัวสะกดเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ก		ปัก	ปก	1/1/2

ตารางที่ 4 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ค	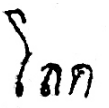	โลค	โลก	1/6/4
ง		เรือง	เรื่อง	1/ต้น
จ	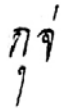	ดุจ่	ดุจ	1/22/6
ช		สีทเพช	สิทธิเพศ	1/12/3
ญ	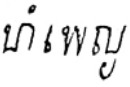	บำเพญ	บำเพ็ญ	1/30/7
ฏ		โปรฏ	โปรด	1/2/1
ฐ		เชฐา	เชษฐา	1/285/1
ณ	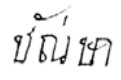	ชัณ่ยา	ชันษา	1/34/2
ด	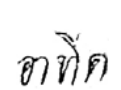	อาทีด	อาทิตย์	1/21/3

ตารางที่ 4 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ต		สัต	สัตว์	1/14/2
ท		บาท	บาท	1/1/3
น		เปน	เป็น	1/2/1
บ		จบ	จบ	1/13/3
พ	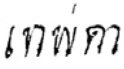	เทพ่ดา	เทพดา	1/12/3
ม	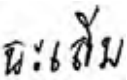	ฉะเสิม	เฉลิม	1/23/7
ย		ยาย	ยาย	1/ต้น
ร		ทาร	ท่าน	1/ต้น
ล		ษามล	สามล	1/660/3

ตารางที่ 4 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ว	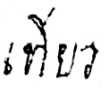	เทียว	เที่ยว	1/2/2
ศ	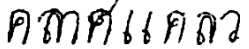	คลาศ่แคลว	คลาดแคล้ว	1/80/1
ษ		ตรัษ	ตรัส	1/338/5
ส		ตรัส	ตรัส	1/2/3

1.2.3 พยัญชนะตัวสะกดซ้อน มี 2 ตัว คือ ตร และตว

ตารางที่ 5 รูปพยัญชนะตัวสะกดซ้อนที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ตร	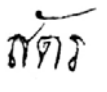	สัตร	สัตว์	1/2/2
ตว	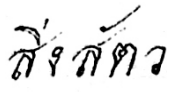	สีงสัตว	สิงสัตว์[2]	2/1016/3

[2] สิงสัตว์ = สิงสาราสัตว์ หมายถึง สัตว์ต่าง ๆ ซึ่งมักหมายถึงสัตว์ป่า

2. รูปสระ รูปสระมีทั้งหมด 24 รูป แบ่ง 3 ประเภท คือ

2.1 สระเดี่ยว มีทั้งหมด 13 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 6 รูปสระเดี่ยวที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
อะ	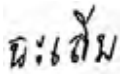	ฉะเลีม	เฉลิม	1/23/7
อา		ดารา	ดารา	1/11/4
อี		มี	มี	1/5/2
อึ		ถึง	ถึง	1/18/1
อือ		ชือ	ชื่อ	1/16/3
อุ	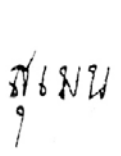	สุเมน	สุเมรุ	1/10/3
อู		ยู	อยู่	1/1/2
เอ		เล้ม	เล่ม	1/ต้น

ตารางที่ 6 (ต่อ)

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
แอ	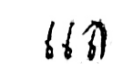	แล	แล	1/3/3
โอ	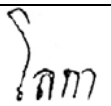	โลกา	โลกา	¼/2
เอาะ		เหาะ	เหาะ	1/180/1
ออ	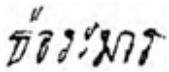	ธอระมาร	ทรมาน	1/6/1
เออ	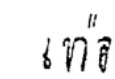	เทอ	เธอ	1/10/2

2.2 สระประสม มีทั้งหมด 3 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 7 รูปสระประสมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
เอีย	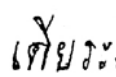	เดียระถี	เดียรถีย์	1/3/4
เอือ		เนือ	เนื้อ	1/8/1

ตารางที่ 7 (ต่อ)

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
อัว	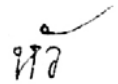	หัว	หัว	1/34/7

2.3 สระเกิน มีทั้งหมด 8 ตัว มีดังนี้

ตารางที่ 8 รูปสระเกินที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
อำ	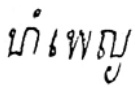	บำเพญ	บำเพ็ญ	1/30/7
ไอ		ไป	ไป	1/50/2
ใอ		ใน	ใน	1/ต้น
เอา		เอา	เอา	½/3
ฤ		ฤทธี	ฤทธี	1/10/1
ฤๅ		คฤๅ	คือ	¼/3

ตารางที่ 8 (ต่อ)

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ฤ		พีฤก	พิลึก	2/779/4
ฤๅ		ฤๅชา	ลือชา	1/570/2

3. รูปวรรณยุกต์ ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดมปรากฏเพียง 2 รูปเท่านั้น คือ รูปวรรณยุกต์เอก และรูปวรรณยุกต์โท มีดังนี้

ตารางที่ 9 รูปวรรณยุกต์ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

รูปวรรณยุกต์ปัจจุบัน		**รูปวรรณยุกต์ที่ปรากฏในต้นฉบับ**
รูปเอก	่	
รูปโท	้	
รูปตรี	๊	-
รูปจัตวา	๋	-

4. รูปตัวเลขและเครื่องหมายต่างๆ ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมปรากฏทั้งหมด 4 รูป คือ เลข 1 2 3 และ 8

ตารางที่ 10 รูปตัวเลขที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

ตัวเลข	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
รูปที่ปรากฏในต้นฉบับ	-				-	-	-	-		-

รูปเครื่องหมายต่างๆ ที่ปรากฏในต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีทั้งหมด 13 รูป มีดังนี้

ตารางที่ 11 รูปเครื่องหมายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

เครื่องหมายที่ใช้ในอักขรวิธี	**รูปที่ปรากฏในต้นฉบับ**	**เครื่องหมายวรรคตอน**	**รูปที่ปรากฏในต้นฉบับ**
ไม้หันอากาศ		ฟองมันหรือตาไก่	
ไม้ไต่คู้		ละสุด	
ฟันหนู		อังคั่น	

ตารางที่ 11 (ต่อ)

เครื่องหมายที่ใช้ในอักขรวิธี	รูปที่ปรากฏในต้นฉบับ	เครื่องหมายวรรคตอน	รูปที่ปรากฏในต้นฉบับ
ฝนทอง		โคมูตร	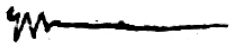
ทัณฑฆาต		กากบาท	
ไม้ยมก		ดอกจัน	
นิคหิต			

อักขรวิธีที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

การสะกดคำในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มักเขียนตามเสียงพูด ไม่มีกฎเกณฑ์การสะกดที่แน่นอน และไม่มีความสม่ำเสมอในการใช้วรรณยุกต์ เวลาอ่านต้องพิจารณาจากบริบทจึงจะรู้ว่าเป็นคำใด รวมทั้งมีการใช้อักขรวิธีพิเศษในคำบางคำเช่นเดียวกับที่ปรากฏในสมัยอยุธยา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การใช้พยัญชนะ

1.1 การใช้พยัญชนะต้น

การใช้พยัญชนะต้นที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ลักษณะดังนี้

1.1.1 การใช้พยัญชนะต้นต่างไปจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน มีดังนี้

ตารางที่ 12 รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นที่ต่างจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ข	ฃ		ฃอง ฃัดขวาง	ของ ขัดขวาง	1/ต้น 1/127/4
	ฆ	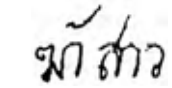	ฆ้าสาว	ข้าสาว	1/20/1
ค	ข	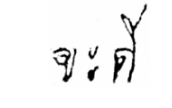	ขะคี ขอมเขา	คดี ค่อมเค้า	1/177/3 1/20/2
	ฃ	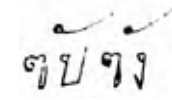	ฃับฃัง ฃ้า	คับคั่ง ค่า	1/646/1 1/710/3
	ค	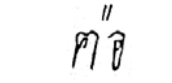	ศอ	คอ	3/1468/1

ตารางที่ 12 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ช	ฉ	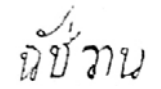	ฉัช่วาน	ชัชวาล	1/151/2
		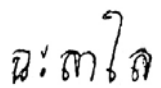	ฉะลาใล	ชลาลัย	1/353/5
ฐ	ฏ		เสฏี	เศรษฐี	1/357/5
ท	ถ	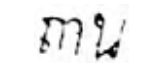	ถาน	ทาน	1/7/4
ถ	ท	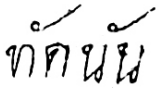	ทัดนัน	ถัดนั้น	1/193/1
ฑ		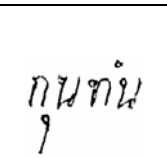	กุนทัน	กุณฑล	1/159/1
ธ		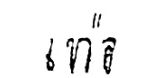	เทอ	เธอ	1/10/2
		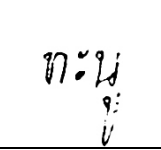	ทะนู	ธนู	1/192/6
ท	ธ	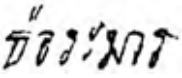	ธอระมาร	ทรมาน	1/6/1

ตารางที่ 12 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ผ	พ		พีด พาพอน	ผิด ผ้าผ่อน	1/42/4 1/28/4
พ	ผ	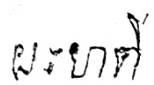	ผะยาดี	พยาธิ	1/40/6
ภ	ผ	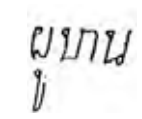	ผูบาน	ภูบาล	1/31/1
พ	ภ	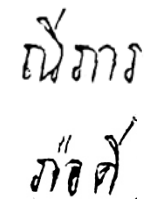	ณีภาร ภ็อดี	นิพพาน พอดี	1/2/3 1/153/3
ฝ	ฟ		ฟืนฟา	ฝืนฝ่า	1/253/2
ฟ	ฝ	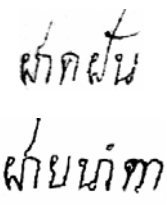	ฝาดฝัน ฝายนำตา	ฟาดฟัน ฟายน้ำตา	1/236/2 1/264/2

ตารางที่ 12 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
น	ณ	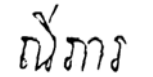	ณีภาร	นิพพาน	1/2/3
ย	ญ	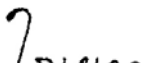	ใญยอง	ใยยอง	1/111/1
ร	ล		ละลอก	ระลอก	1/128/2
ล	พ	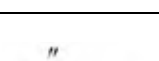	พ่อลวง	ล่อลวง	2/785/3
สร	ซ		ซาง	สร้าง	1/7/3
ส	ซ		ซวมกอด	สวมกอด	1/104/1
	ศ		สาศ่นา	ศาสนา	1/ต้น

ตารางที่ 12 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ส	ษ	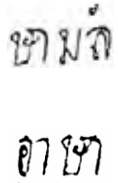	ษามล อาษา	สามล อาสา	1/660/3 1/171/2
ศ	ส		สาศ่นา สาลา	ศาสนา ศาลา	1/ต้น 1/151/3
ศร			สีอาร	ศรีอารย์	1/5/1

1.1.2 การใช้พยัญชนะต้นคู่ต่างไปจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน มีดังนี้

ตารางที่ 13 รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นคู่ต่างจากปัจจุบัน แต่มีเสียงตรงกันหรือใกล้เคียงกัน

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ตร	กร	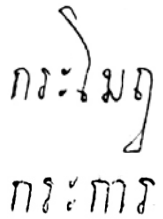	กระโมฎ กระการ	ตระโมจ ตระการ	3/1568/2 1/28/3
คว	ขว	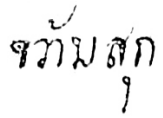	ขว้ามสุก	ความสุข	1/197/4
สร	ทร	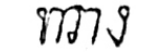	ทราง	สร้าง	1/ต้น
ศร	ษร		ษรี	ศรี	1/17/5

1.1.3 การใช้พยัญชนะคู่แทนพยัญชนะต้นเดี่ยว คือ คล แทน ฆ

ตารางที่ 14 รูปคำที่ใช้พยัญชนะคู่ คล แทนพยัญชนะต้นเดี่ยว ฆ

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	รูปพยัญชนะในต้นฉบับ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ฆ	คล	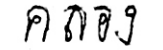	คลอง	ฆ้อง	1/189/2

1.1.4 การใช้พยัญชนะต้นร่วมกันกับพยัญชนะตัวสะกด

ตารางที่ 15 รูปคำที่ใช้พยัญชนะต้นร่วมกันกับพยัญชนะตัวสะกด

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	เชฏฺา	เชษฐา	1/285/1
	เสฏี	เศรษฐี	1/357/5
	ขะนีฏา	ขนิษฐา	1/76/1
	สีลา	ศีลา	1/78/1

1.2 การใช้พยัญชนะตัวสะกด

การใช้พยัญชนะตัวสะกดตามมาตราทั้ง 8 ได้แก่ แม่กก แม่กด แม่กบ แม่กง แม่กม แม่กน แม่เกย และแม่เกอว ที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีลักษณะดังนี้

1.2.1 การใช้แม่กก

ตารางที่ 16 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กก

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ก		ปัก	ปก	1/1/2
ค	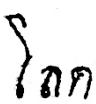	โลค	โลก	1/6/4

1.2.2 การใช้แม่กด

ตารางที่ 17 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กด

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
จ	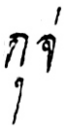	ดุจ่	ดุจ	1/22/6
ช	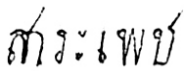	สาระเพช	สรรเพชญ	1/15/4
ฎ	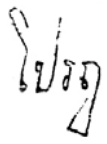	โปรฎ	โปรด	½/1
ฐ	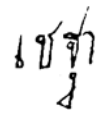	เชฐา	เชษฐา	1/285/1
ด	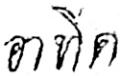	อาทีด	อาทิตย์	1/11/4
ต	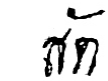	สัต	สัตว์	1/14/2
ท		สีทเพช	สิทธิเพศ	1/12/3
ศ	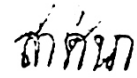	สาศ่นา	ศาสนา	1/ต้น

ตารางที่ 17 (ต่อ)

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ษ	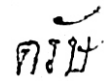	ตรัษ	ตรัส	1/338/5
ส		ตรัส	ตรัส	1/2/3

1.2.3 การใช้แม่กบ

ตารางที่ 18 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กบ

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
บ		จำบ	จบ	1/13/3
พ	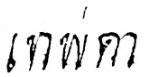	เทพ่ดา	เทพดา	1/12/4

1.2.4 การใช้แม่กง มีการสะกดด้วย -ง กับ -งง

1.2.4.1 การสะกดด้วย -ง

ตารางที่ 19 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กง โดยใช้พยัญชนะ ง ตัวเดียวเป็นตัวสะกด

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ง	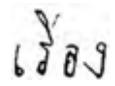	เรือง	เรื่อง	1/ต้น

1.2.4.2 การสะกดด้วย -งง

ตารางที่ 20 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กง โดยใช้พยัญชนะ ง ซ้อน 2 ตัวเป็นตัวสะกด

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
งง		ทังง	ทั้ง	1/43/1
		ฟงง	ฟัง	1/118/2

1.2.5 การใช้แม่กม

ตารางที่ 21 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่กม

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ม	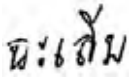	ฉะเลีม	เฉลิม	1/23/7

1.2.5.1 ในแม่กม มีการใช้วิธีเขียนแบบพิเศษแตกต่างจากปัจจุบัน

ตารางที่ 22 รูปคำที่ใช้วิธีเขียนแบบพิเศษที่ต่างจากปัจจุบันในการสะกดแม่กม

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	ธรำ	ธรรม	1/116/1

1.2.6 การใช้แม่กน

ตารางที่ 23 รูปคำที่ใช้พยัญชนะสะกดแม่กน

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
น	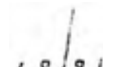	เปน	เป็น	1/2/1
ญ	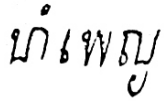	บำเพญ	บำเพ็ญ	1/30/7
ณ		ชัณ่ษา	ชันษา	1/34/2
ร	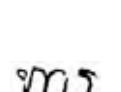	ทาร	ท่าน	1/ต้น
ล	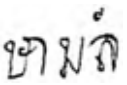	ษามล	สามล	1/660/3

1.2.6.1 ในแม่กน มีการใช้ รร (ร หัน) ในการประสมคำ

ตารางที่ 24 รูปคำที่ใช้ รร (ร หัน) ในการสะกดแม่กน

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
รร	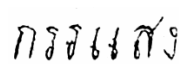	กรรแสง	กันแสง	1/104/3
รร	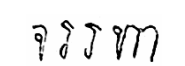 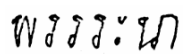	จรรทา พรรระนา	จันทรา พรรณนา	1/103/1 1/118/6

1.2.7 การใช้แม่เกย

ตารางที่ 25 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่เกย

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
ย		ยาย	ยาย	1/ต้น

1.2.8 การใช้แม่เกอว

ตารางที่ 26 รูปคำที่ใช้พยัญชนะตัวสะกดแม่เกอว

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/วรรค/คำ
ว		เทียว	เที่ยว	1/2/2

2. การใช้สระ

2.1 การใช้สระมีความแตกต่างไปจากปัจจุบัน โดยใช้สระเสียงยาวแทนสระเสียงสั้นหรือใช้สระที่มีเสียงใกล้เคียงกัน

ตารางที่ 27 รูปคำที่ใช้สระต่างจากปัจจุบัน โดยใช้สระเสียงยาวแทนสระเสียงสั้นหรือใช้สระที่มีเสียงใกล้เคียงกัน

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
อะ-อา	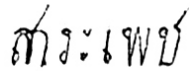	สาระเพชญ	สรรเพชญ	1/15/4
อิ-อี	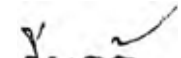	อีนตร้า	อินทรา	1/3/3
	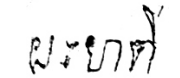	ผะยาตี	พยาธิ	1/353/5
อึ-อือ		ซึง	ซึ่ง	1/8/4
อุ-อู		สะมูท์โคดัม	สมุทรโคดม	1/ต้น
		สะมุท์โคดัม	สมุทรโคดม	1/24/4
	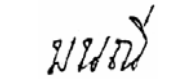	มูนณี	มุนี	1/5/3

ตารางที่ 27 (ต่อ)

สระ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
เอะ-เอ		เปน	เป็น	1/2/1
แอ-เอ	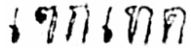	เซกเทด	แขกเทศ	1/173/1
แอ-เอ		แมง	เม็ง	1/171/1
โอ-อู	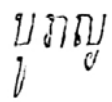	บูราญ	บูราณ, โบราณ	2/893/2
ออ-อู	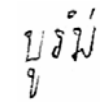	บูรำ่	บรม	1/24/5

2.2 การใช้ไ- และใ- ปะปนกัน

ตารางที่ 28 รูปคำที่ใช้ ไ- และใ- ปะปนกัน

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	ไป	ไป	1/50/2
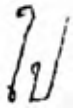	ใป	ไป	1/1/4

ตารางที่ 28 (ต่อ)

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
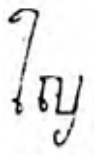	ใญ	ไย	2/1256/4
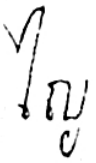	ไญ	ไย	2/1132/3

2.3 การใช้ ไ-และใ- แทนคำที่ใช้ อัย

ตารางที่ 29 รูปคำที่ใช้ ไ-และใ- แทนคำที่ใช้ อัย

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
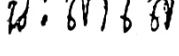	ฉะลาใล	ชลาลัย	1/353/5
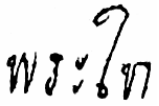	พระใท	พระทัย	1/487/3
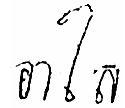	อาใล	อาลัย	1/32/6
	อาใส	อาศัย	1/31/7

2.4 บางครั้งมีการเขียน-ย ตามพยัญชนะที่ใช้สระไ-และใ-

ตารางที่ 30 รูปคำที่เขียน -ย ตามพยัญชนะที่ใช้สระไ- และใ-

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	ไปย	ไป	1/298/3
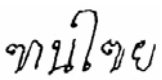	ฆานไขย	ขานไข	1/298/1
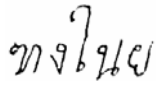	ฆางในย	ข้างใน	1/298/3
	ทันใจย	ทันใจ	1/301/1

3. การใช้วรรณยุกต์

การใช้วรรณยุกต์ที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม พบอยู่ 2 รูป คือ รูปเอกและรูปโท มีดังนี้

3.1 มีการเขียนวรรณยุกต์ที่ไม่แน่นอน มักเขียนปะปนกัน

ตารางที่ 31 รูปคำที่มีการเขียนวรรณยุกต์ที่ไม่แน่นอน เขียนปะปนกัน

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
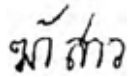	ฆ้าสาว	ข้าสาว	1/20/1
	ใคร้	ใคร่	1/42/2
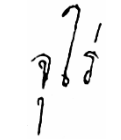	จุใร่	จุไร	1/548/1

3.2 ไม่มีการเขียนวรรณยุกต์ในคำที่อักขรวิธีปัจจุบันมีรูปวรรณยุกต์

ตารางที่ 32 รูปคำที่ไม่เขียนวรรณยุกต์แต่ในอักขรวิธีปัจจุบันมีการเขียนวรรณยุกต์

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	เขา	เข้า	1/13/4
	แกว	แก้ว	1/3/1
	ใว	ไว้	1/ต้น
	ทาร	ท่าน	1/ต้น
	เบือง	เบื้อง	1/1/2

4. การใช้ตัวเลข

การใช้ตัวเลขในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมนั้น มักปรากฏที่หน้าต้นของหนังสือเพื่อบอกถึงลำดับเล่มของสมุดไทย และใช้บอกชื่อประเภทของคำประพันธ์ มีลักษณะดังนี้

4.1 ใช้บอกลำดับเล่มของสมุดไทย โดยวางรูปตัวเลขไว้หลังคำลักษณะนาม เช่น

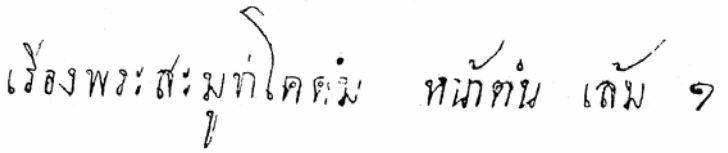

คำถ่ายถอด

เรื่องพระสมุทรโคดม หน้าต้น เล่ม 1

4.2 ใช้บอกชื่อประเภทของคำประพันธ์ โดยวางรูปตัวเลขไว้หลังเครื่องหมายดอกจันหรือฟองมัน เช่น

และ = กาพย์ยานี

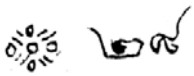 = กาพย์สุรางคนางค์

5. การใช้เครื่องหมาย

การใช้เครื่องหมายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ เครื่องหมายที่ใช้ประกอบเสียงสระ และเครื่องหมายประกอบการเขียน

5.1 การใช้เครื่องหมายที่ใช้ประกอบเสียงสระ

5.1.1 ฟันหนู มีการใช้อยู่ 3 แบบ คือ

5.1.1.1 การใช้ในคำที่ประสมกับสระออ เช่น

ตารางที่ 33 รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระออ

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
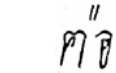	ศอ	คอ	3/1468/1
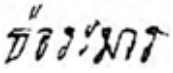	ธอระมาร	ทรมาน	1/6/1

5.1.1.2 การใช้ในคำที่ประสมกับสระเออและเ-ย เช่น

ตารางที่ 34 รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระเออและเ-ย

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	เทอ	เธอ	1/10/2
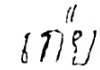	เกย	เกย	1/102/1
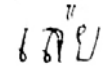	เลย	เลย	1/67/3
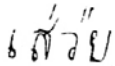	เสวย	เสวย	1/21/1

5.1.1.3 การใช้ในคำที่ประสมกับสระโอะ เช่น

ตารางที่ 35 รูปคำที่ใช้ฟันหนูในคำที่ประสมกับสระโอะ

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
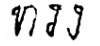	ทรง	ทรง	1/10/3

5.2 นิคหิต ใช้เขียนคำที่ประสมกับสระโอะ บอกถึงคำที่มีเสียงสระโอะลดรูปกำกับอยู่ เช่น

ตารางที่ 36 รูปคำที่ใช้นิคหิต

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
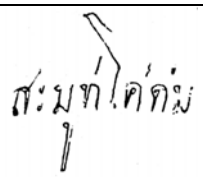	สะมูท์โคด์ม	สมุทรโคดม	1/ต้น
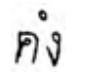	คง	คง	1/ต้น
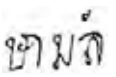	ษามล	สามล	1/659/3

5.3 ฝนทอง ใช้บอกถึงเสียงอะ ในรูปคำที่ไม่เขียนสระอะกำกับอยู่ เช่น

ตารางที่ 37 รูปคำที่ใช้ฝนทอง

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
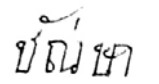	ชัฌ่ยา	ชันยา	1/34/2
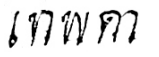	เทพ่ดา	เทพดา	1/12/4

5.4 ไม้หันอากาศ ใช้ประกอบคำที่ประสมกับสระอะกับตัวสะกด เช่น

ตารางที่ 38 รูปคำที่ใช้ไม้หันอากาศ

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	ตรัส	ตรัส	1/2/3
	ทันใจย	ทันใจ	1/301/1
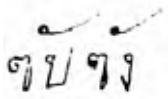	ฆับฆัง	คับคั่ง	1/646/1

5.5 ทัณฑฆาต ใช้เขียนบนพยัญชนะที่ไม่ต้องการออกเสียง เช่น

ตารางที่ 39 รูปคำที่ใช้ทัณฑฆาต

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
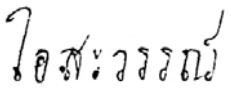	ไอสะวรรณ์	ไอศวรรย์	1/88/1

ตารางที่ 39 (ต่อ)

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
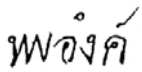	พรอังค์	พระองค์	1/340/7

5.6 การใช้ไม้ไต่คู้ เช่น

ตารางที่ 40 รูปคำที่ใช้ไม้ไต่คู้

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
	ก็	ก็	1/57/3

5.7 การใช้ไม้ยมก ใช้ในคำที่ต้องการซ้ำเสียง เช่น

ตารางที่ 41 รูปคำที่ใช้ไม้ยมก

รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
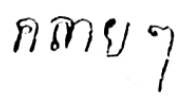	คลายๆ	คล้ายๆ	1/57/3
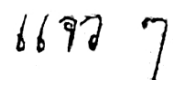	แจวๆ	แจ้วๆ	1/3/2
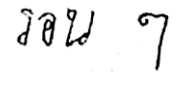	รอนๆ	รอนๆ	1/64/3

6. การใช้เครื่องหมายประกอบการเขียน

6.1 ฟองมันหรือตาไก่ ๏ ใช้เขียนไว้หน้าคำประพันธ์เพื่อแบ่งบทประพันธ์ออกเป็นบทๆ เช่น

๏ ปางเมื่อยังทรมาน สร้างสมภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี ในโลกสงสาร

6.2 ดอกจัน ꕥ ใช้เขียนไว้หน้าชื่อเรื่อง หรือใช้กำกับชื่อบทประพันธ์ และกำกับไว้ในหน้าบทประพันธ์บทแรกของแต่ละประเภท เช่น

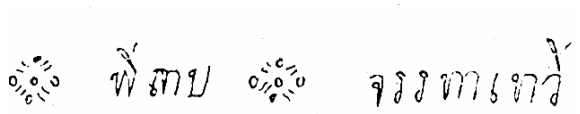

คำถ่ายถอด

๏ พีลาบ ๏ จันทราเทวี.....

6.3 อังคั่น โคมูตร ~ ใช้กำกับข้างหลังเมื่อเขียนจบหัวข้อใหญ่ หรือจบสุดเล่มหนังสือ เช่น

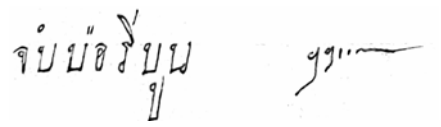

6.4 กากบาท ใช้เวลาที่เขียนคำตกแล้วต้องการเพิ่มคำ เช่น

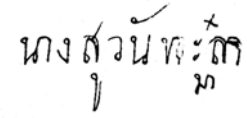

คำถ่ายถอด

นางสูวันทะมาลา

7. อักขรวิธีพิเศษ มีการใช้อักขรวิธีพิเศษ 3 แบบ คือ การเขียนพยัญชนะ พฺร และ พฺญ ควบติดกันและการเขียนคำเชิง ฐ ใต้พยัญชนะ ถ เช่น

ตารางที่ 42 รูปคำที่ใช้อักขรวิธีพิเศษ

พยัญชนะ	รูปคำในต้นฉบับ	คำถ่ายถอด	รูปคำปัจจุบัน	เล่ม/บท/วรรค
พฺร		พร	พระ	1/ต้น
		พระ	พระ	1/22/1
พฺญ		พญา	พญา	1/484/1
เชิง ฐ	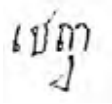	เชฏฐา	เชษฐา	1/25/2

สมัยที่แต่ง

การศึกษาวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ผู้ศึกษาควรจะต้องรู้จักประวัติความเป็นมาของวรรณกรรมนั้นๆเสียก่อน แต่หากวรรณกรรมดังกล่าวไม่มีประวัติความเป็นมาที่ชัดเจน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการสันนิษฐานประกอบกับเหตุผลเท่าที่ปรากฏ เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาที่ชัดเจนซึ่งในต้นฉบับของวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะลังกา) ที่ใช้เป็นฉบับหลักในการศึกษาไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งหรือผู้คัดลอก ตลอดจนสมัยที่แต่งรวมถึงวัน เดือน ปีที่คัดลอก มีแต่ชื่อผู้สร้างหนังสือเท่านั้นที่ปรากฏในใบปิดหัวและท้ายของสมุดไทย เล่มที่ 1 เท่านั้น โดยเขียนไว้ดังนี้

“⊙ เรื่องพระสมุทรโคดม หน้าต้น เล่ม 1 ของท่านยายคงสร้างไว้ในพระศาสนา”

(ใบปิดหัว เล่ม 1)

“⊙ สิ้นสมุด 1 แต่เท่านี้ หาสองต่อไป หนังสือของท่านยายคงสร้าง”

(ใบปิดท้าย เล่ม 1)

แต่ถ้าหากพิจารณาถึงสมัยที่แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งขึ้นมาอย่างน้อยไม่เกินสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยเหตุผล 3 ประการด้วยกัน คือ

1. การปรากฏชื่อของพระสมุทรโคดมในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. การสะท้อนภาพประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมสมัยกัน
3. ลักษณะของอักษรและอักขรวิธี

1. การปรากฏชื่อของพระสมุทรโคดมในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้วิจัยพบว่า มีวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่กล่าวถึงชื่อของพระสมุทรโคดม จำนวนทั้งหมด 3 เรื่อง และนอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมยังกล่าวถึงชื่อของท้าวสามล ซึ่งก็มีกล่าวถึงในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นเดียวกัน โดยวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏชื่อของพระสมุทรโคดมและท้าวสามล มีดังต่อไปนี้

1.1 วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี แต่งโดย สุนทรภู่ (พ.ศ. 2329 - 2398) เป็นกวีเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แต่งหนังสือไว้หลายเรื่อง หนึ่งในนั้นคือวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี เริ่มแต่งตั้งแต่ พ.ศ. 2376 - 2380 ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ในเรื่องพระอภัยมณีมีการกล่าวถึงชื่อของพระสมุทรโคดมในตอนที่ฤาษีบอกให้เจ้าเมืองผลึกไปเก็บข้าวไว้เป็นเสบียง ซึ่งข้าวที่ขึ้นอยู่บนเกาะแก้วพิสดารแห่งนี้ไม่ใช่ข้าวที่เกิดขึ้นเอง แต่เป็นข้าวที่พระสมุทรโคดมมาบำเพ็ญศีลอยู่ที่เกาะนี้ปลูกไว้[3] ดังความว่า

“อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้ โภชนาสาลีก็มีถม
แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม มาสร้างสมสิกขาสมาทาน
เธอทำไร่ไว้ที่ริมภูเขาหลวง ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร
ได้สืบพืชยืดอยู่แต่บูราณ จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป”

(น.176)

ส่วนในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ได้กล่าวถึงตอนที่พระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลนำตัวมาทิ้งไว้บนเกาะแก้วพิสดาร ขณะที่อยู่บนเกาะพระองค์ได้ปลูกข้าวไว้เป็นทานแก่สัตว์ต่างๆ ที่อาศัยบนเกาะ ซึ่งข้าวที่ปลูกก็มีลักษณะพิเศษเช่นเดียวกับข้าวที่กล่าวไว้ในเรื่องพระอภัยมณี คือ ข้าวออกรวงเป็นข้าวสาร ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ ข้าวสารอันหว่านไว้ บันดาลให้งามกระการ
รวงนั้นเป็นข้าวสาร รสหอมหวานเป็นหนักหนา

[3] สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์, “พระอภัยไม่เคยเสวยเหล้า อาหารการกินมิติทางสังคมและวัฒนธรรม,” ใน **ภาษา-จารึก 10** (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 137.

⊙ เจ้าเห็นผลอันมี งามถ้วนถี่ก็ปรีดา
พระฤทัยเร่งหรรษา คิดจินดาเพื่อจะให้เป็นทาน
⊙ หอมกลิ่นรวงข้าวสาร[4] รสดอกไม้บ่ปูนปาน
ฟุ้งกระลบทั่วดินดาน ขจรทั่วทุกทิศา”

(บทที่ 1013 - 1015)

นอกจากนี้ ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ยังมีการกล่าวถึงเมืองลังกาว่า เป็นเกาะกลางทะเล และใจกลางเกาะมีภูเขาสูงชื่อว่า สิงคุตร์ ในตอนที่พระอภัยมณีเสด็จไปบำเพ็ญพรตบนยอดเขาสิงคุตร์ และได้พรรณนาถึงสิ่งต่างๆ ได้แก่ ต้นโรทันใหญ่แผ่กิ่งก้านกว้างใหญ่ โซ่เหล็ก 3 สาย ที่บันไดเชิงเขาสำหรับจับเพื่อยุดเหนี่ยว และเทวรูปเจ้าสิงคุตร์บนยอดเขา ดังคำประพันธ์ว่า

“ยอดคิรีมีต้นโรทันใหญ่ น้ำปลายใบหยดย้อยเหมือนฝอยฝน
ครั้นแสงแดดแผดส่องต้องมณฑล เป็นหมอกมนมีอยู่แต่บูราณ
ด้วยคิรีนี้เป็นหลักลังกาทวีป ยอดเหมือนกลีบจงกลมณฑลสถาน
ครั้นถึงสิบห้าวันก็บันดาล เป็นฝนซ่านโซมสาดไม่ขาดคราว
โซ่เหล็กล่ามสามสายฝ่ายเหนือใต้ ต่างกระไดปีนป่ายเหนี่ยวสายสาว
จึงนับถือลือเลื่องเป็นเรื่องราว มีรูปเจ้าสิงคุตร์สุดคิริน” [5]

เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงเมืองลังกาว่า เป็นเกาะกลางทะเล และมีเขากงจักรเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ในตอนที่พระโพธิทัตกราบลาปาโมกข์อาจารย์ เพื่อไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนเขากงจักร ปาโมกข์อาจารย์จึงได้อธิบายถึงเส้นทางและสิ่งต่างๆ ที่ต้องพบระหว่างทาง ได้แก่ ต้นศรีมหาโพธิ์ใหญ่แผ่กิ่งก้านกว้างใหญ่ และโซ่ 3 สาย ที่เป็นเหมือนราวบันไดสำหรับยุดเหนี่ยว ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ต้นโพธิ์นั้นโสด สูงได้สองโยชน์ เหมือนดังพรรณนา
กิ่งมีสี่กิ่ง ใหญ่ยิ่งมหึมา ต้นนั้นครณา แทบเทียมคีรี
⊙ ใหญ่ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา[6]
เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณนาคี ฤๅษีมุนี จำศีลภาวนา

---

[4] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “หอมกลิ่นรวงข้าวไร่” สอดคล้องกับสัมผัส

[5] **สุนทรภู่...ที่คนไทยไม่รู้จัก**, การแสดงนิทรรศการพลิกประวัติศาสตร์สุนทรภู่ ของกองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพฯ, 23 มิถุนายน 2547 (ม.ป.ท., 2547), 53-54.

[6] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ยิ่งรสจำปี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ แม้นหล่นแต่ละใบ มีอักษรใน เป็นบทคาถา
พระธรรมสี่หมื่น ธรรมขันธ์อันปรา ฝูงเทพเทวา ย่อมมามัสการ
⊙ ถัดนั้นไปเล่า แลเห็นยอดเขา กงจักรพิสดาร
ดุจดังแสงทอง เรืองรองชัชวาล แสงแก้วเจ็ดประการ ดุจแสงอัคคี
⊙ เดินตามมรคา[7] ไปถึงศาลา ตีนเขาคีรี
จึง(เห็น)[8]ต้นไทร (*มีในวิถี ท่านปลูกไว้มี เป็นที่อาศัย*)[9]
"⊙ (*ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เป็นถนนไว้ใน*
สายโซ่เป็นห่วง ยุดหน่วงขึ้นไป ทำต่างบันได สามสายอันมี)[10]
⊙ (*สายหนึ่งนั้นใน*)[11] ท่านย่อมทำไว้ สำหรับกระยัตรี
(*สายหนึ่งสำหรับ สมณะพราหมณ์ชี*)[12] สายหนึ่งนั้นมี สำหรับผู้ชาย
⊙ ถ้าบุญของใคร ยุดหน่วงขึ้นไป จึงได้ง่ายดาย
ถ้าคนใจบาป ตกลงมาตาย ขึ้นไปตามสาย โซ่เหล็กอันปรา
⊙ เจ้าจึง(จรใน)[13] อดสาขึ้นไป ไหว้พระบาทา
เจ้าไปจงดี ทิศนี้อย่าคลา หนทางมรคา สามโยชน์ประมาณ"

(บทที่ 1556 - 1563)

จะเห็นได้ว่า วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมในเรื่องสมุทรโคดม ซึ่งเห็นได้จากการกล่าวถึงข้าวที่ปลูกออกรวงเป็นข้าวสารบนเกาะแก้วพิสดาร ว่าเป็นข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกไว้ เกาะลังกา เขาสิงคุตร์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป ต้นโรทันใหญ่ และโซ่ 3 สายที่เชิงเขาสิงคุตร์สำหรับยุดเหนี่ยว ทั้งหมดที่กล่าวมามีลักษณะคล้ายคลึงกับสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโคดม

1.2 วรรณคดีเรื่องอุณรุทร้อยเรื่อง เป็นวรรณคดีที่แต่งโดยคุณสุวรรณ กวีหญิงในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ซึ่งในอุณรุทร้อยเรื่อง มีการประมวลชื่อตัวละครในวรรณคดีไว้ได้มาก

---

[7] มรคา = มรรคา หมายถึง ทาง

[8] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ "จึงเห็นต้นไทร"

[9] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานร.บ.2,ส.541

[10] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานร.บ.2,ส.541

[11] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

[12] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

[13] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ "เจ้าจึงจรใน"

ถึงร้อยกว่าชื่อ และหนึ่งในนั้นมีชื่อของพระสมุทรโคดมปรากฏอยู่ด้วย ดังความว่า

"พระสมุทโคดมเข้ากลมเกลียว ลดเลี้ยวต่อสู้มูระเหน
เจ้าสาครคนสันทัดจัดเจน จับได้สุรเสนวานร"[14]

1.3 บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ-เลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ในเรื่องสังข์ทองมีการกล่าวถึงท้าวสามนต์เป็นกษัตริย์ครองเมืองสามนต์ มีพระธิดา 7 คน พระธิดาองค์สุดท้ายชื่อ รจนา เป็นนางเอกของเรื่อง[15] และเมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องสมุทรโคดม พบว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก โดยในเรื่องผู้แต่งกำหนดให้พระบิดาของนางเอก ชื่อท้าวสามลเป็นกษัตริย์ครองเมืองสามลและมีพระธิดาทั้งหมด 7 คน พระธิดาองค์สุดท้ายชื่อจุลคัพภาเป็นนางเอกของเรื่อง ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ท้าวผู้เสวยราชย์ราชัย พระนามกรท้าวไท
สามลราชธิบดี
๏ ฝ่ายองค์ทรงกัลยาณี พระมเหสี
จันทราผู้โฉมยง
๏ ท้าวมีบุตรีเจ็ดองค์ งามจริงยิ่งยง
ประดุจหงส์เมื่อลีลา
๏ ส่วนองค์นางน้องสุดท้องลงมา ชื่อจุลคัพภา
สุดท้องทั้งหกนารี"

(บทที่ 389 - 392)

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทองมีความคล้ายคลึงกับท้าวสามลในเรื่องสมุทรโคดมเป็นอย่างมาก

1.4 หนังสือ สัพะ พะจะนะ พาสาไทย พ.ศ. 2397 ของบาทหลวงปาเลอกัวซ์[16] ซึ่งเดินทางเข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการรวบรวมคำศัพท์ต่างๆ ในภาษาไทย และหนึ่ง

---

[14] กรมศิลปากร, **บทละคร พระมะเหลเถไถและอุณรุทร้อยเรื่อง ของคุณสุวรรณ บทละครเรื่องระเด่นลันได ของพระมหามนตรี**, พิมพ์ครั้งที่ 7 (พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2510), 59.

[15] มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 1 ชื่อวรรณคดี** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2550), 556-557.

[16] ฌัง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, **สัพะ พะจะนะ พาสา ไท = Dictionarium linguae Thai** (กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542), 1.

ในคำศัพท์ที่ได้รับการรวบรวม มีคำว่า “สมุทรโคดม” รวมอยู่ด้วยโดยให้ความหมายของคำว่า “Name of celebated king” (ชื่อของกษัตริย์ผู้โด่งดัง)

จากวรรณกรรมที่กล่าวทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมน่าจะเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมาเป็นเวลานานไม่ต่ำกว่าในสมัยรัชกาลที่ 3

2. การสะท้อนภาพประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมสมัยกัน ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ผู้วิจัยพบว่า มีการสะท้อนภาพสังคมผู้คนตลอดจนประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ที่เขียนขึ้นในสมัยนั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 เรื่อง นักเทศขันที[17] ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงคำว่า “นักเทศขันที” เช่นเดียวกับวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเรื่องอื่นๆ เช่น สังข์ทองไชยเชษฐ์ คาวี อิเหนา เป็นต้น ซึ่งเรื่องของนักเทศขันทีมีปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากพบหลักฐานปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาลในสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้มีการชำระกฎหมายและรวบรวมไว้ในกฎหมายตราสามดวง จุลศักราช 1166 ตรงกับ พ.ศ. 2348 มีข้อความกล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคของพระมหากษัตริย์ ดังความตอนหนึ่งว่า

“ถ้าเสด็จหนเรือแลประเทียบฝ่ายในลงก็ดี แต่นักเทษขันทีแลทนายเรือลง”[18]

แสดงให้เห็นถึงตำแหน่งเจ้าพนักงานที่เรียกว่า “นักเทษขันที” ว่าเป็นผู้ที่มีหน้าที่คอยติดตามรับใช้เจ้านายฝ่ายในที่เป็นสตรีและได้รับพระบรมราชานุญาตให้โดยเสด็จในเรือประเทียบหรือเรือของฝ่ายในได้ นอกจากนี้ในกฎมณเฑียรบาลก็ยังปรากฏคำว่า นักเทษขันที (บางครั้งเขียนว่า นักเทศขันที) อยู่ประปรายในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดูแลราชสำนักฝ่ายใน[19]

ต่อมาในสมัยพระนารายณ์มหาราชก็มีกล่าวถึงคำว่า ขันที จากบักทึกของ ซิมองต์ เดอ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubère) ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บันทึกเกี่ยวกับขันทีในสยามไว้ว่า

“บรรดานารีในพระบรมมหาราชวังนั้นจะออกไปข้างนอกไม่ได้เลย นอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน พวกขันทีก็เหมือนกันไม่ออกไปภายนอก นอกจากจะเชิญกระแสพระราชดำรัสไป

---

[17] นักเทศ = แขกเทศหรือแขกอาหรับ ขันที = ชายที่ถูกตอนทำหน้าที่ดูแลราชสำนักฝ่ายใน

[18] **กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 82.

[19] จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา,” **ศิลปวัฒนธรรม** 21, 6 (เมษายน 2543) : 70.

จัดการตามพระราชโองการเท่านั้น ว่ากันว่าพระองค์ทรงมีขันที อยู่เพียง 8 ถึง 10 คน เท่านั้นมีทั้งคนผิวขาวและผิวดำ"[20]

แม้ว่าในสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์จะไม่ปรากฏว่ามีนักเทศขันทีในราชสำนักอีกแล้ว แต่ก็ยังคงมีหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นภาพของนักเทศขันทีในสมัยกรุงศรีอยุธยาจากศิลปกรรมต่างๆ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดชัยทิศ ฝั่งธนบุรี ภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วัดทองธรรมชาติ และที่ยังคงหลงเหลือหลักฐานให้เห็นอย่างชัดเจน คือ ภาพลายรดน้ำหอเขียนที่วังสวนผักกาด ซึ่งได้ทำการเคลื่อนย้ายมาจากวัดบางกลิ้ง เดิมเป็นพระตำหนักของกษัตริย์หรือเจ้านายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ผนังภายในเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนัก ปรากฏภาพขันทีที่เป็นชาวแขกอยู่หลายแห่ง เอกลักษณ์พิเศษ คือ คนเหล่านี้แต่งตัวโพกผ้า สวมเสื้อคลุมแบบแขกเทศ และมีสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเป็นขันที คือ มีไม้เท้าที่ถือไว้คอยกำกับ หรือตีบรรดานางกำนัลที่ประพฤติตนออกนอกรีตนอกรอย หรือไว้คอยไล่ชายหนุ่มทั้งหลายที่แอบมาลอบมอง หรือเกี้ยวพาราสีนางใน

ภาพที่ 1 ภาพลายรดน้ำหอเขียน วังสวนผักกาด
ที่มา : จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา," **ศิลปวัฒนธรรม** 21, 6 (เม.ย. 2543) : 72.

[20] เรื่องเดียวกัน.

ภาพที่ 2 ภาพนักเทศขันทีในจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ฝาผนังโบสถ์วัดทองธรรมชาติ กรุงเทพมหานคร

ที่มา : จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา," **ศิลปวัฒนธรรม** 21, 6 (เม.ย. 2543) : 71.

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงนักเทศขันทีว่าเป็นผู้ที่มีหน้าที่คอยตามเสด็จรับใช้นางจันทราเทวีพระมเหสีของท้าวอาทิตย์ ดังความว่า

"⊙ แสนสาวชาวแม่ ค้อมเค้าเถ้าแก่ ตามเสด็จเทวี
นางห้ามนางแหน แล่นตามมากมี นักเทศขันที ตามเสด็จไป"

(บทที่ 194)

ในตอนที่ท้าวอาทิตย์รับสั่งกับนางกำนัลต่างๆและขันที ดังความว่า

"⊙ ท้าวอาทิตย์ราชภูวไนย เอื้อนองการไป
แก่นางกำนัลขันที"

(บทที่ 1957)

ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ คาวี และอิเหนา ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 มีคำว่า "นักเทศ-ขันที" และ "ขันที" ปรากฏในคำประพันธ์บางตอน ดังความต่อไปนี้

ครั้นถึงจึงขึ้นบนแท่นแก้ว ผ่องแผ้วปรีดิ์เปรมเกษมศรี
แล้วจัดแจงนักเทศขันที นางนมทั้งสี่พี่เลี้ยง
(สังข์ทอง)[21]

เหวยเหวยกำนัลขันที ออกไปสั่งเสนีมีศักดิ์
ให้ตำรวจตรวจเตรียมพร้อมพรัก กูจะซักไซร้ตามความผัวเมีย
(ไชยเชษฐ์)[22]

บัดนั้น ยายเฒ่าเข้าประคองมเหสี
ร้องเรียกหากำนัลขันที อึงมี่วิ่งมาพร้อมหน้ากัน
(คาวี)[23]

บัดนั้น บาหยันประณตบทศรี
ชวนเถ้าแก่กำนัลขันที จรลีออกไปจากวัง
(อิเหนา)[24]

ทั้งหมดที่กล่าวมา ได้สะท้อนให้เห็นภาพสังคมของราชสำนักในสมัยอยุธยา ซึ่งถูกเก็บรักษาสืบทอดกันมาไว้ในวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2.2 เมืองลังกา ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งกำหนดตัวละครเอก คือพระสมุทรโคดมให้ออกเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกาพร้อมกับพระอนุชา คือพระ-โพธิทัต ถึงแม้ว่าในเรื่องจะมีเพียงพระโพธิทัตพระองค์เดียวที่เสด็จไปถึงเมืองลังกาเท่านั้น แต่การที่ผู้แต่งผูกเรื่องให้ตัวละครไปศึกษาพระธรรมถึง 3 ปีที่เมืองลังกา และยังให้พระโพธิทัตเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนเขากงจักรที่ตั้งอยู่ในเมืองลังกา ซึ่งสอดคล้องกับการเดินทางของคณะสมณะทูตของไทย ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

[21] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2**, 71.

[22] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2** (กรุงเทพฯ : ศิล-ปาบรรณาคาร, 2525), 351.

[23] เรื่องเดียวกัน, 581.

[24] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครเรื่องอิเหนา**, พิมพ์ที่ 12 (พระนคร : แพร่วิทยา, 2512), 206.

ในเรื่องสมุทรโคดม ตอนที่เรือสำเภาของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตโดยสารไปเมืองลังกาแตกกลางทะเล ได้สะท้อนภาพเหตุการณ์การเดินทางของคณะสมณทูตไทยของพระ-วิสุทธาจารย์ที่เดินทางไปลังกาในสมัยอยุธยา พ.ศ. 2299[25] ซึ่งประสบกับพายุกลางทะเลจนทำให้เรือแตก และอีกตอนหนึ่งคือ ขณะที่พระโพธิทัตอยู่ที่เมืองลังกาได้เดินทางไปสักการะรอยพระ-พุทธบาทบนยอดเขากงจักร ได้สะท้อนภาพเหตุการณ์ของคณะสมณทูตไทยที่เดินทางไปลังกาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 2 ซึ่งถือเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์หลังจากกรุงศรีอยุธยาเสียเอกราชในแก่พม่าเรื่อง

ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุเรื่อง สมณทูตไปลังกาทวีปและพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์[26] โดยมีเนื้อหาที่กล่าวถึงเรื่องราวของคณะสมณทูตไทยเดินทางไปถึงเมืองอนุราธบุรี (อนุราธปุระ) ซึ่งเป็นเมืองทางตอนเหนือของเกาะลังกา เมื่อวันศุกร์ เดือน 7 แรม 4 ค่ำ ปีชวด อัฐศก จุลศักราช 1178 พ.ศ. 2359

หลังจากนั้นจึงเดินทางต่ออีก 16 วัน เพื่อไปยังเมืองสิงขัณฑ์ หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “เมืองแคนดี” ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของลังกา และคณะสมณทูตไทยได้เดินทางไปสักการะพุทธ-สถานต่างๆ และหนึ่งในนั้นก็คือ รอยพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏ[27] โดยออกเดินทางไปตั้งแต่วัน-พฤหัส ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 4 และกลับมายังเมืองสิงขัณฑ์อีกครั้ง ในวันอาทิตย์ แรม 7 ค่ำ เดือน 4 ใช้เวลาทั้งสิ้น 10 วัน[28] คณะสมณทูตได้อธิบายลักษณะของเส้นทางและรอยพระพุทธบาทบนเขาสุมน-กูฏไว้ ดังนี้

“ครั้นถึงเชิงเขาแล้วขึ้นไปอีก 100 เส้นจึงถึงมณฑปพระพุทธบาท เข้ากันเป็นทาง 400 เส้น แลขึ้นไปนั้นที่เป็นหน้าผาขึ้นมิได้ จึงต้องเหนี่ยวสายโซ่ขึ้นไป มีอยู่ 3 แห่ง แต่ละแห่งๆ นั้นสูง 3 วา 4 วา บ้างดูน่ากลัวนัก ด้วยสูงเหลือสูง แล้วจะได้มีต้นไม้ยึดเหนี่ยวขึ้นไปถึงแล้ว...

---

[25] ไมเคิล ไรท, “หนทางไปลังกา : พระภิกษุสยามออกไปลังกาทวีปในยุคก่อนสมัยใหม่ ภาคที่ 4 ครั้งพระวิสุทธาจารย์,” **ศิลปวัฒนธรรม** 27, 7 (พฤษภาคม 2549) : 165.

[26] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ, 2531), 176.

[27] เขาสุมนกูฏ ซึ่งชาวลังกาเรียกว่า ศรีปาทะ หรือในภาษาอังกฤษเรียกว่า Adam’s Peak เป็นยอดเขาที่สูงเป็นอันดับที่ 3 ในประเทศศรีลังกา ตั้งอยู่ในจังหวัดรัตนปุระและบนยอดเขาเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ถือว่าเป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวลังกามาเป็นเวลานาน ในบันทึกการเดินทางของหลวงจีนฟาเหียนในพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวถึงรอยพระพุทธบาทบนเขาสุมนกูฏว่า เป็นปูชนียสถานที่มีความสำคัญสืบมา หรือในบันทึกจากเดินทางของคณะสมณะทูตไทยไปลังกาในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็กล่าวถึงการเดินทางไปสักการะรอยพุทธบาทบนยอดเขาสุมนกูฏเช่นกัน

[28] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**.

...แลพระมณฑปพระพุทธบาทนั้น สูง 9 ศอก, ยาว 5 ศอกคืบ, กว้าว 4 ศอก, หาฝามิได้ แล้วเอาโซ่ทำเป็นรยางค์โยงไว้ ลมนั้นก็พัดปัดพาไปตกที่อื่น...

...อนึ่ง ฝ่าพระบาทนั้นโดยยาว 3 ศอก กว้างศอกคืบ ลึก 4 นิ้วช่างไม้ ปลายพระบาทบ่ายไปข้างปัจจิมทิศ แลลายลักษณะนั้นหามิได้ ด้วยว่าครั้งหนึ่งพวกวิลันดาได้กินเมืองลังกาแล้วจึงให้คนเอาสังข์ไปขัดสีตีต่อยจนลายเลือนหายไปสิ้น"[29]

คณะสมณทูตไทยพำนักในเมืองลังกาเป็นเวลา 1 ปี แล้วจึงกลับเมืองไทย ซึ่งเหตุการณ์นี้มีหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุระยะเวลาทั้งหมดที่คณะสมณทูตไทยใช้ในการไปลังกาว่า

"คิดเวลาที่สมณทูตไปลังกาคราวนี้ ตั้งแต่ออกจากกรุงเทพฯ ไป 3 ปีกับ 6 เดือน จึงกลับมาถึงกรุงเทพฯ"[30]

เมื่อเปรียบเทียบเรื่องราวการเดินทางของคณะสมณทูตไทยที่ไปเมืองลังกา กับเรื่องของพระโพธิทัตที่ได้เสด็จไปยังเมืองลังกา ก็พบว่ามีความคล้ายคลึงกัน โดยในเรื่องสมุทรโคดมมีการ-อธิบายถึงลักษณะของรอยพระพุทธบาทบนเขากงจักรกลางเมืองลังกาไว้อย่างละเอียด ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

"⊙ (*ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เป็นถนนไว้ใน*
<u>สายโซ่เป็นห่วง</u> <u>ยุดหน่วงขึ้นไป</u> <u>ทำต่างบันได</u> <u>สามสายอันมี</u>)[31]
⊙ (*สายหนึ่งนั้นใน*)[32] ท่านย่อมทำไว้ สำหรับกระษัตรี
(*สายหนึ่งสำหรับ สมณะพราหมณ์ชี*)[33] สายหนึ่งนั้นมี สำหรับผู้ชาย
⊙ ถ้าบุญของใคร ยุดหน่วงขึ้นไป จึงได้ง่ายดาย
ถ้าคนใจบาป ตกลงมาตาย ขึ้นไปตามสาย โซ่เหล็กอันปรา

[29] เรื่องเดียวกัน, 203.

[30] เรื่องเดียวกัน, 213.

[31] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานร.บ.2,ส.541

[32] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

[33] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

⊙ เจ้าจึง(จรใน)[34] อดสาขึ้นไป ไหว้พระบาทา
เจ้าไปจงดี ทิศนี้อย่าคลา หนทางมรคา สามโยชน์ประมาณ”

(บทที่ 1561 - 1563)

“⊙ เที่ยวดูสิ้นจบ รอบพระมรฑป[35] คำรบสามที
เสานั้นห่มทอง นพคุณชาตรี เอาแก้วมณี แผ่ออกเป็นฝ้า
⊙ หลังคาเจ็ดชั้น แก้วแกมแนมกัน ทุกชั้นลงมา
ขาวเหลืองดำแดง ดุจแสงสุริยา ย่อมเทพเทวา ลงมาบันดาล
⊙ ครั้นทักษิณแล้ว ทีนั้นพระแก้ว เสด็จจากสถาน
เธอเข้าไปใน ก้มเกล้ามัสการ เข้าในสถาน นบบาทศาสดา
⊙ เจ้าเอาดอกบัว ทูนไว้เหนือหัว ถวายด้วยศรัทธา
พระเจ้าชื่นชม ภิรมย์หรรษา เห็นรอยบาทา แห่งพระมุนี”

(บทที่ 1597 - 1600)

นอกจากนี้ในเรื่องระยะเวลาที่พระโพธิทัตจากบ้านเมืองไปศึกษาพระธรรมที่ลังกานั้น ก็มีระยะเวลาที่เท่ากันกับระยะเวลาที่คณะสมณทูตไทยใช้ในการเดินทาง คือ เป็นเวลายาวนานถึง 3 ปี ซึ่งเรื่องราวของคณะสมณทูตไทยที่ไปเมืองลังกานี้ อาจจะเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้แต่งนำมาใช้ในงานของตน

3. ลักษณะอักษรและอักขรวิธี ผู้วิจัยได้นำรูปพยัญชนะและรูปสระที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ไปเปรียบเทียบกับรูปพยัญชนะและรูปสระที่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเรื่องเพลงยาวตำนานหวยของนายกล่ำ ซึ่งเป็นวรรณกรรมชาวบ้านที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3[36] (พ.ศ. 2367 - 2394) พบว่ามีรูปลักษณะของอักษรที่ใกล้เคียงกัน ดังจะได้แสดงรูปแบบอักษรจากวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ในตารางต่อไปนี้

---

[34] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “เจ้าจึงจรใน”

[35] มรฑป = มณฑป

[36] กรมศิลปากร, **ประชุมเพลงยาว ภาคพิเศษ : เพลงยาวเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตรานุชิตทรงปฏิสังขรณ์วัดอไภยทาราม เพลงยาวตำนานหวย เพลงยาวชาววัง และ เพลงยาวเรื่องเที่ยวถ้ำวิมานจักรี** (กรุงเทพฯ : นุชาการการพิมพ์, 2549), 13.

ตารางที่ 43 เปรียบเทียบลักษณะรูปพยัญชนะที่ปรากฏในเพลงยาวตำนานหวยกับเรื่องสมุทรโคดม

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	**รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย**	**รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม**
ก		
ข		
ฃ		
ค		
ฅ		
ฆ		
ง		
จ		

ตารางที่ 43 (ต่อ)

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม
ฉ		
ช		
ซ		
ฌ	-	-
ญ		
ฎ	-	-
ฏ		
ฐ		

ตารางที่ 43 (ต่อ)

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม
ฑ	-	-
ฒ	-	-
ณ	-	
ด		
ต		
ถ		
ท		
ธ		

ตารางที่ 43 (ต่อ)

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม
น		
บ		
ป		
ผ		
ฝ		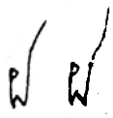
พ		
ฟ		
ภ		

ตารางที่ 43 (ต่อ)

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	**รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย**	**รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม**
ม		
ย		
ร		
ล		
ว		
ศ		
ษ		
ส		

ตารางที่ 43 (ต่อ)

รูปพยัญชนะ ปัจจุบัน	**รูปพยัญชนะ ในเพลงยาวตำนานหวย**	**รูปพยัญชนะ ในเรื่องสมุทรโคดม**
ห		
ฟ		
อ		
ฮ	-	-

ตารางที่ 44 เปรียบเทียบลักษณะรูปสระที่ปรากฏในเพลงยาวตำนานหวยกับเรื่องสมุทร โคดม

รูปสระ ปัจจุบัน	**รูปสระ ในเพลงยาวตำนานหวย**	**รูปสระ ในเรื่องสมุทรโคดม**
-ะ		
-า		
-ิ		-

ตารางที่ 44 (ต่อ)

รูปสระ ปัจจุบัน	รูปสระ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปสระ ในเรื่องสมุทรโคดม
-ิ		
-ี		
-ึ		
-ุ		
-ู		
เ-ะ	-	-
เ-		
เ-ียะ		-

ตารางที่ 44 (ต่อ)

รูปสระ ปัจจุบัน	รูปสระ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปสระ ในเรื่องสมุทรโคดม
แ-		
โ-ะ	-	-
โ-		
เ-าะ		
-อ	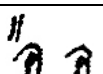	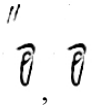
เ-อะ	-	-
เ-อ		
เ-ียะ	-	-

ตารางที่ 44 (ต่อ)

รูปสระ ปัจจุบัน	รูปสระ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปสระ ในเรื่องสมุทรโคดม
เ-ีย	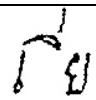	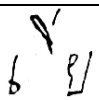
เ-ือ		
-ัวะ	-	-
-ัว		
-ำ		
ไ-		
ใ-		
เ-า		

ตารางที่ 44 (ต่อ)

รูปสระ ปัจจุบัน	รูปสระ ในเพลงยาวตำนานหวย	รูปสระ ในเรื่องสมุทรโคดม
ฤ		
ฤๅ		
ฦ		
ฦๅ		

ตัวอย่างข้อความอักษรไทยจากเพลงตำนานหวย

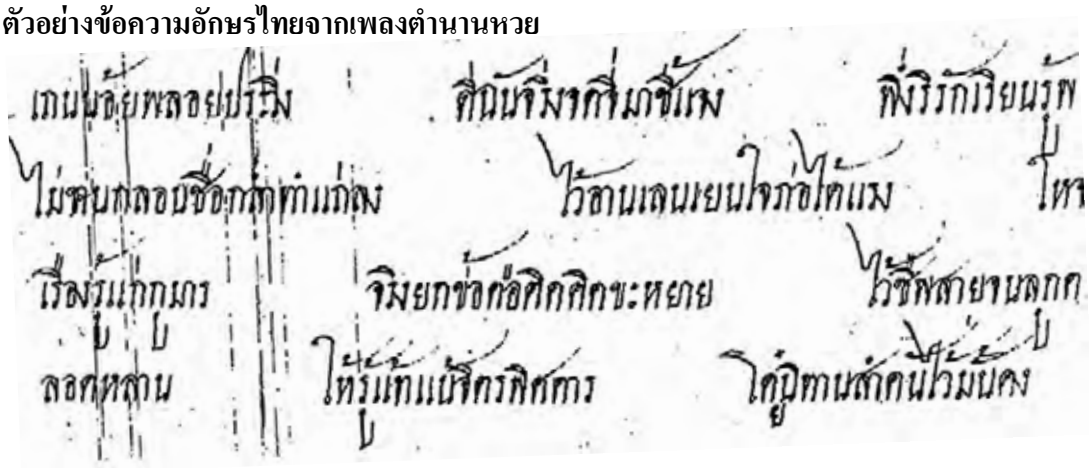

คำถ่ายทอด

1. เถนน้อยพลอยประวีง ดีฉันจรึงจดจี่มาชี้แจง พึ่งริรักเรียนรู้พ....
2. ไม่ชานกลอนชื่อกล่ำทำแถ่ลง ไว้อานเลนเยนใจก่อได้แรง ใหจ...
3. เรืองรู้แก่กูมาร จริงยกข่อตอติดคิดขะหยาย ไว้ซีพสายจนลูกต...
4. ลอดหลาน ให้รู้แท้แน้จิตรพิสดาร โดยนิทานสำคันไว้มั้นคง

คำอ่านปัจจุบัน

1. เถรน้อยพลอยประวิง ดิฉันจริงจดจี่มาชี้แจง พึ่งริรักเรียนรู้พ...
2. ไม่ชาญกลอนชื่อกล่ำทำแถลง ไว้อ่านเล่นเย็นใจพอได้แรง ให้จ...
3. เรื่องรู้แก่กุมาร จึงยกข้อต่อติดคิดขยาย ไว้สืบสายลูกต...
4. ลอดหลาน ให้รู้แท้แน่จิตพิสดาร โดยนิทานสำคัญไว้มั่นคง

ตัวอย่างข้อความอักษรไทยในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

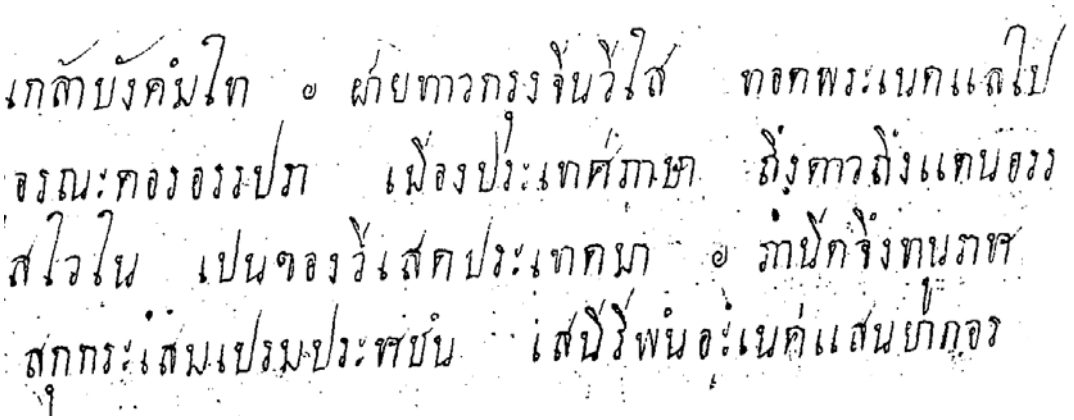

คำถ่ายถอด

1. เกล้าบังคมไท ฝ่ายทาวกรุงจีนวีใส ทอดพระเนดแลไป
2. อรณะคอรอรรปรา เมืองประเทศ่ภาษา ถึงดาวถึงแดนอรร
3. สใวใน เปนฃองวิเสดประเทดมา ภานีดจึงทูนราชา
4. สุกกระเสมเปรมประชาชัน เสนีรีพันอะเนค่แสนยากอร

คำปัจจุบัน

1. เกล้าบังคมไท ฝ่ายท้าวกรุงจีนวิสัย ทอดพระเนตรแลไป
2. อรนครอันปรา เมืองประเทศภาษา ถึงด้าวถึงแดนอัน
3. ไสวใน เป็นของวิเศษประเทศมา พานิชจึงทูลราชา
4. สุขเกษมเปรมประชาชน เสนีรี้พลอเนกแสนยากร

จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบตัวอักษรและอักขรวิธีที่พบในวรรณกรรมเรื่องสมุทร-โคดมกับเพลงยาวตำนานหวยพบว่า รูปแบบตัวอักษรของเรื่องเพลงยาวตำนานหวยมีลักษณะเป็นเหลี่ยมมุมมากกว่า ในด้านอักขรวิธีพบว่า ใช้วิธีการเขียนตามเสียงพูด จึงมีการใช้พยัญชนะปะปนกัน ไม่มีความสม่ำเสมอในการใช้วรรณยุกต์ มีการใช้สระสลับกันไปมา เช่น การใช้ สระอี ใน

ตำแหน่ง สระอิ ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในการเขียนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แสดงให้เห็นว่าลักษณะอักษรและอักขรวิธีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมนั้น มีลักษณะร่วมกันกับลักษณะอักษรและอักขรวิธีที่ปรากฏในวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากเหตุผลทั้งสามประการตามที่กล่าวมานั้น พอจะทำให้สันนิษฐานได้ว่า วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม น่าจะแต่งขึ้นอย่างเร็วที่สุด คือ สมัยอยุธยาตอนปลายและอย่างช้าที่สุด คือ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 2 - 3

ความแพร่หลายของวรรณกรรม

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมภาคกลาง ซึ่งมีต้นฉบับที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เก็บรักษาไว้ทั้งสิ้นจำนวน 15 เล่ม แบ่งเป็นสมุดไทยทั้งสิ้นจำนวน 13 เล่ม และกระดาษฝรั่งจำนวน 2 เล่ม แบ่งได้เป็น 9 ชุดดังนี้

ชุดที่ 1 สมุทรโคดม เลขที่ 536 มัดที่ 62 มี 1 เล่ม สภาพชำรุดมาก

ชุดที่ 2 สมุทรโคดม เลขที่ 537 มัดที่ 63 มี 1 เล่ม เฉพาะเล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้ซื้อมาในปี พ.ศ. 2450

ชุดที่ 3 สมุทรโคดม เลขที่ 538 543 541 มัดที่ 63 มี 3 เล่ม เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ขาดหายช่วงต้นและกลาง ซึ่งหอสมุดแห่งชาติได้ซื้อมาในปี พ.ศ.2451 เป็นฉบับที่นำมาใช้ในการสอบทาน

ชุดที่ 4 สมุทรโคดม เลขที่ 539 547 มัดที่ 63 64 มี 2 เล่ม เฉพาะเล่ม 1 และ 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย

ชุดที่ 5 สมุทรโคดม เลขที่ 540 542 มัดที่ 63 มี 2 เล่ม เฉพาะเล่ม 1 และ3 เป็นสมุดไทย-ขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทยย่อ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเป็นฉบับที่นำมาใช้ในการสอบทาน

ชุดที่ 6 สมุทรโคดม เลขที่ 544 มัดที่ 63 มี 1 เล่ม สภาพชำรุด

ชุดที่ 7 สมุทรโคดม เลขที่ 545 มัดที่ 64 มี 1 เล่ม เฉพาะเล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย หอสมุดแห่งชาติได้ซื้อมาในปี พ.ศ.2450

ชุดที่ 8 สมุทรโคดม เลขที่ 546 มัดที่ 64 มี 1 เล่ม เฉพาะเล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย

ชุดที่ 9 สมุทรโคดม เลขที่ 749-750 มัดที่ 6 มี 2 เล่ม เฉพาะเล่ม 1 และ 2 เป็นกระดาษฝรั่ง สำเนาจากต้นฉบับสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกดำ อักษรไทย มาจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) เมื่อวันที่ 12 ก.ค.2522 เป็นฉบับหลักที่ใช้ในการศึกษา

นอกจากต้นฉบับที่เก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติแล้ว ยังพบว่ามีต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมเก็บรักษาอยู่ตามที่ต่างๆ ทั้งหมดจำนวน 7 เล่มได้แก่

1. สมุทรโคดม เล่ม 1 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ซึ่งเป็นฉบับที่ถ่ายเป็นสำเนาเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ และใช้เป็นฉบับหลักในการศึกษา

2. สมุทรโคดม เล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ซึ่งเป็นฉบับที่ถ่ายเป็นสำเนาเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ และใช้เป็นฉบับหลักในการศึกษา

3. สมุทรโคดม เล่ม 3 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) เมื่อวันที่ 18 ก.ค. 2550 เป็นเล่มที่ 3 ของชุดที่ 9 ของหอสมุดแห่งชาติ และเป็นฉบับหลักที่ใช้ในการศึกษา

4. สมุทรโคดม เล่ม 3 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) เขียนวันอังคาร แรม 6 ค่ำ เดือน 9 ปีฉลู เบญจศก เป็นฉบับที่นำมาใช้ในการสอบทาน

5. สมุทรโคดม เล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี เขียนเมื่อปี พ.ศ. 2413 เป็นฉบับที่ใช้ในการสอบทาน

6. สมุทรโคดม เล่ม 2 เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย จากภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

7. สมุทรโคดม เล่ม 1 ชำรุดมาก เหลือเพียง 12 หน้า เป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยหมึกสีดำ อักษรไทย ต้นฉบับจากกุฏิสุนทรภู่ วัดเทพธิดาราม จังหวัดกรุงเทพฯ

นอกจากนี้ยังมีหนังสือเรื่องสมุทรโคดม จำนวน 6 เล่ม จากโรงพิมพ์วัดเกาะ ตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี ร.ศ. 108 ตรงกับ พ.ศ. 2433 ซึ่งสำนวนในหนังสือวัดเกาะนั้น เป็นสำนวนเดียวกันกับต้นฉบับสมุทรโคดม ชุดที่ 5 ของหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี เลขที่ 540 และ 542

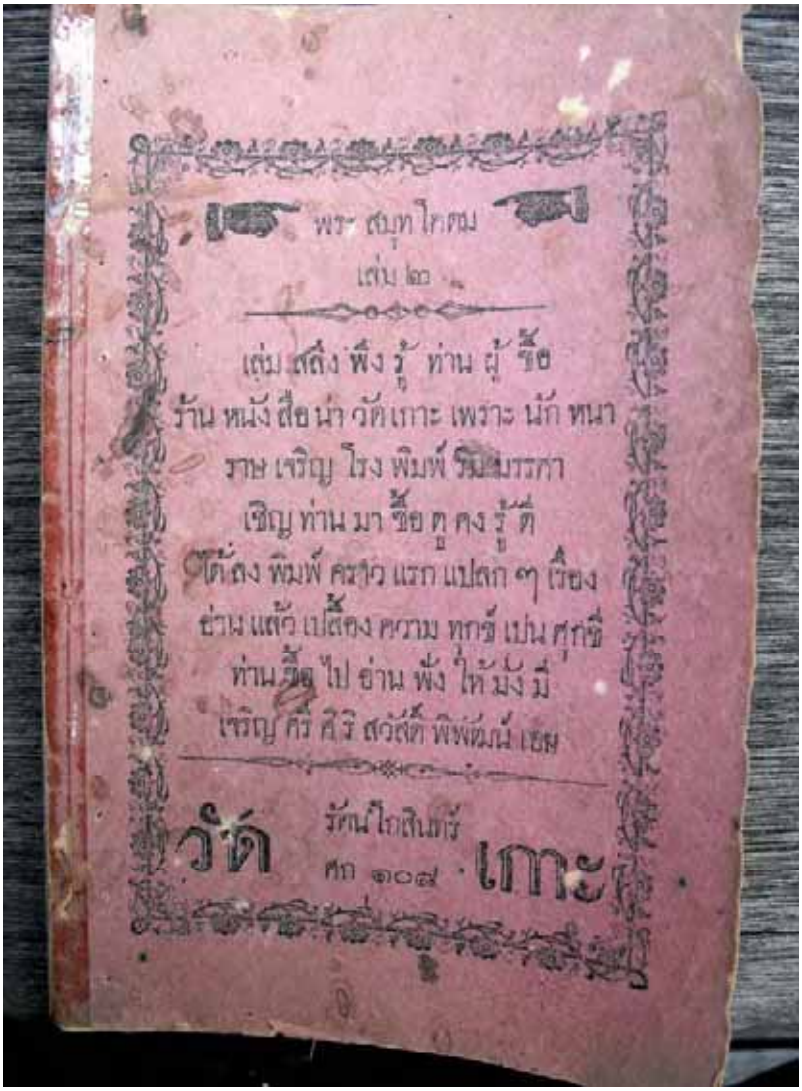

ภาพที่ 3 ภาพหน้าปกของหนังสือเรื่องสมุทรโคดม เล่ม 2

ที่มา : พระสมุทโคดม (พระนคร : โรงพิมพ์วัดเกาะ, 2433), หน้าปกนอก

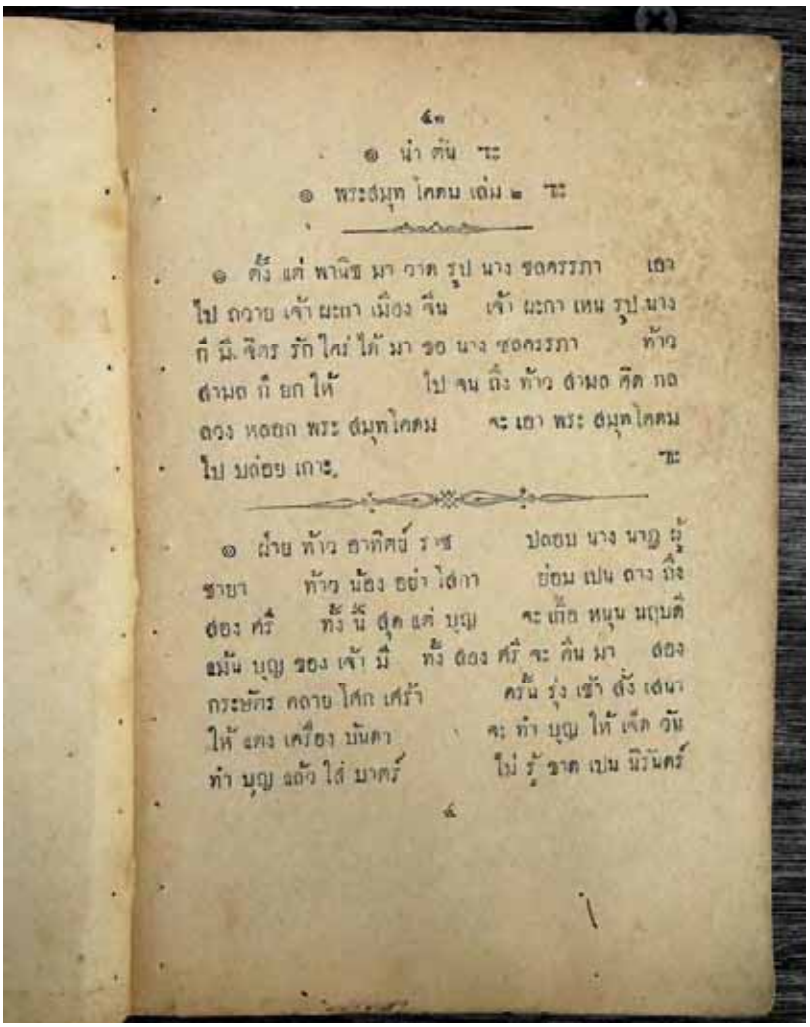

ภาพที่ 4 ภาพหน้าแรกของหนังสือเรื่องสมุทรโคดม เล่ม 2
ที่มา : พระสมุทโคดม (พระนคร : โรงพิมพ์วัดเกาะ, 2433), 41.

จากจำนวนต้นฉบับทั้งหมดที่กล่าวมา พบว่า วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมที่มีความแพร่หลายของต้นฉบับเป็นจำนวนมาก เนื่องจากจำนวนต้นฉบับที่พบมีจำนวนมาก และการที่วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือสำหรับจำหน่าย สามารถสะท้อนให้เห็นว่า วรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นที่นิยมกันมากและอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ต้นฉบับของวรรณกรรมเรื่องนี้มีจำนวนมาก

คำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีดังต่อไปนี้

1. กาพย์สุรางคนางค์ 28
2. กาพย์ยานี 11
3. กาพย์ฉบัง 16
4. กาพย์ปฐมัง 16
5. คัมภีรา 19

นอกจากนี้ยังมีการใช้ชื่ออื่นเรียกกาพย์ได้อีก ดังนี้

1. กาพย์สุรางคนางค์ 28 ได้แก่ พิลาป
2. กาพย์ยานี 11 ได้แก่ กาพย์ 21 ชลฉีบท และ วิเชียรฉันท์

การแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ส่วนใหญ่จะนิยมแต่งด้วยกาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ยานี 11 และกาพย์ฉบัง 16 ส่วนรูปแบบคำประพันธ์ที่เหลือจะใช้แต่งเพียงเล็กน้อย โดยการแต่งสลับกันไปตลอดเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ

ดังนั้นจึงสามารถจำแนกจำนวนของคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ได้ดังนี้

1. กาพย์สุรางคนางค์ 28	มี	785 บท
2. กาพย์ยานี 11	มี	645 บท
3. กาพย์ฉบัง 16	มี	560 บท
4. กาพย์ปฐมัง 16	มี	45 บท
5. คัมภีรา 19	มี	8 บท
รวมทั้งสิ้น		2043 บท

สามารถดูรายละเอียดการใช้คำประพันธ์ในเนื้อหาจากตารางที่ 46 ในภาคผนวก ง หน้าที่ 593

ฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ที่ใช้ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

1. กาพย์สุรางคนางค์ 28

ลักษณะของกาพย์สุรางคนางค์ 28 ประกอบด้วย 1 บท มี 7 วรรค แต่ละวรรค มี 4 คำ รวมทั้งหมด 28 คำ โดยมีสัมผัสระหว่างวรรค 3 จุด คือ จุดที่ 1 คือ คำสุดท้ายของวรรคแรกจะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 จุดที่ 2 คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 5 กับ 6 และจุดสุดท้าย คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 4 จะสัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคที่ 5 และมีสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 7 ในบทแรกจะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 ในบทต่อไป

แผนผังกาพย์สุรางคนางค์ 28

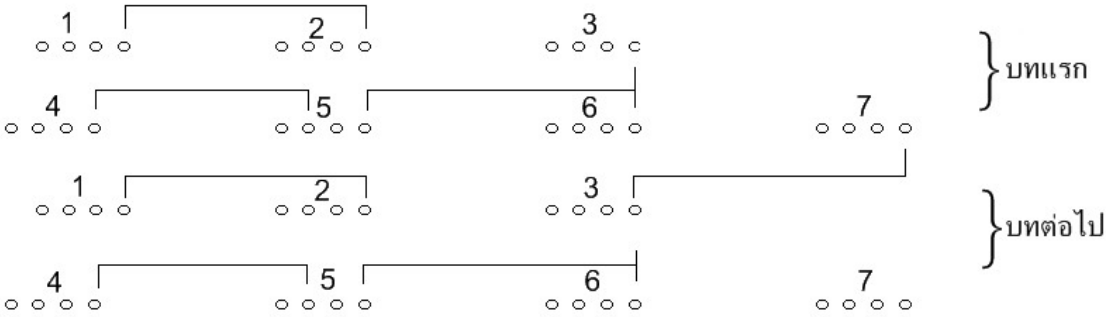

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์สุรางคนางค์ 28 ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

⊙ คอยอยู่จงดี ตัวของน้องนี้ จักลาจรจัน
จากเขาไกรลาส จากอาสน์เมืองสวรรค์ ทั้งหกจอมขวัญ คอยอยู่เถิดรา
⊙ ครั้นว่าลาแล้ว จึงนางน้องแก้ว กราบลามารดา
ประดับอาภรณ์ บวรรจนา ครั้นแล้วไคลคลา ลงมาบัดใจ

(บทที่ 1090 - 1091)

2. กาพย์ยานี 11

ลักษณะของกาพย์ยานี 11 ประกอบด้วย 1 บท มี 2 บาท แต่ละบาทมี 11 คำ ซึ่งบาทหนึ่งจะแบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรกมี 5 คำ และวรรคหลังมี 6 คำ มีสัมผัสระหว่างวรรค โดยในบาทแรกจะให้คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคหลัง และคำสุดท้ายของวรรคหลังจะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบาทที่ 2 แล้วมีสัมผัสระหว่างบท โดยกำหนดให้คำสุดท้ายในวรรคหลังของบาทที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหลังในบาทที่ 1 ของบทต่อไป

แผนผังกาพย์ยานี 11

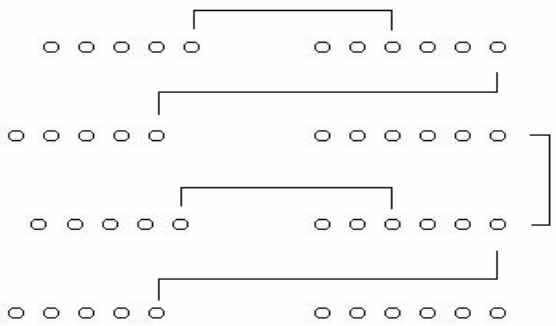

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ยานี 11 ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

⊙ เจ้าจึงเอาฟักแฟง ทั้งถั่วแตงโดยสมผอง
หว่านไว้โดยใจปอง เป็นท่องแถวอยู่เรียงรัน
⊙ ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง ข้าวหางช้างมีหลายพันธุ์
ข้าวสารของจอมขวัญ บรรจงแต่งให้พี่มา

(บทที่ 1002 - 1003)

3. กาพย์ฉบัง 16

ลักษณะของกาพย์ฉบัง 16 ประกอบด้วย 1 บท มี 3 วรรค ซึ่งวรรคที่ 1 มี 6 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคที่ 3 มี 6 คำ รวมทั้งหมด 16 คำ โดยมีสัมผัสระหว่างวรรค คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 จะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และมีสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 3 ของบทแรก จะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 และวรรคที่ 2 ของบทต่อไป

แผนผังกาพย์ฉบัง 16

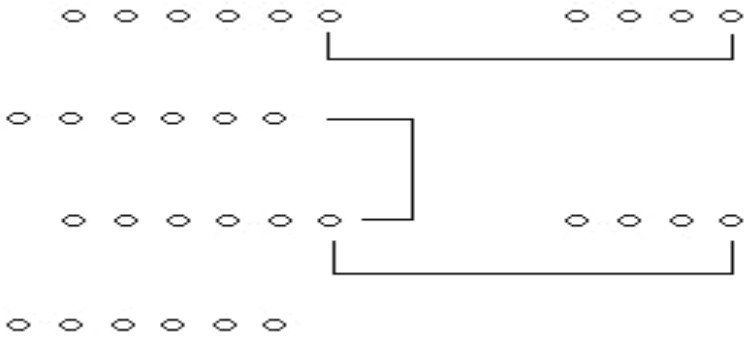

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ฉบัง 16 ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

⊙ ตีวงรำร่อนฟ้อนมา กระบัดบ่มิคลา
ก็ถึงไกรลาสคีรี
⊙ เจ็ดนางย่างขึ้นปรางค์ศรี กราบไหว้ชลณี[37]
ปิตุราชผู้เป็นบิดา

(บทที่ 1062 - 1063)

[37] ชลณี = ชนนี หมายถึง แม่

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม ผู้แต่งนอกจากจะใช้กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ในการแต่งแล้ว ยังใช้กาพย์อย่างอื่น คือ กาพย์ปฐมัง และคัมภีรา 19

4. กาพย์ปฐมัง 16

ลักษณะของกาพย์ปฐมัง มีลักษณะเหมือนกับกาพย์ฉบัง 16 ทุกประการ ซึ่งการใช้กาพย์ปฐมังนั้น จะใช้ในการบรรยายถึงเนื้อหาในตอนที่มีเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่อง[38]

ตัวอย่างคำประพันธ์กาพย์ปฐมัง 16 ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

⊙ บัดนั้นเจ้าสมุทรโคดม อุทิศแล้วประนม
กรขึ้นเหนือผมไหว้เจ้าตรึงษ์ไตร

⊙ เดชะเกิดบังเหตุใน สกลหวั่นไหว
ร้อนถึงต่ำใต้ปฐพี

(บทที่ 1469 - 1470)

5. คัมภีรา 19

ลักษณะของคัมภีรา 19 คล้ายกับสัททุลวิกกีฬิตฉันท์ 19 ประกอบด้วย 1 บท มี 3 วรรค ซึ่งวรรคที่ 1 มี 12 คำ วรรคที่ 2 มี 5 คำ และวรรคที่ 3 มี 2 คำ โดยมีสัมผัสระหว่างวรรค คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 จะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 และมีสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 3 จะสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 และ 2 ของบทต่อไป

แผนผังคัมภีรา 19

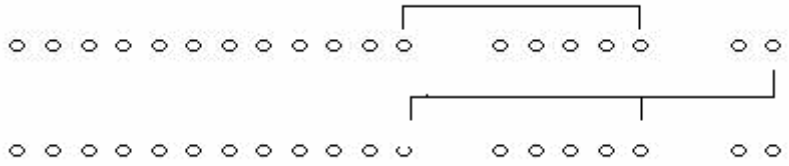

[38] ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา, 2547), 100.

ตัวอย่างคำประพันธ์คัมภีรา 19 ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม

⊙ ถึงตีนเขาแก้วคีรีในสมเด็จบพิตรเธอใคร่ จากศาลาลัย มิทันนาน
⊙ เสด็จลงไปสรงสนานชำระในโบกพิศาล ชมทั้งบัวบาน อยู่ดาษเดียร

(บทที่ 1590 - 1591)

รูปแบบการใช้คำประพันธ์ในเนื้อเรื่อง

1. กาพย์สุรางคนางค์ 28

กาพย์สุรางคนางค์ 28 ใช้ในการบรรยายสิ่งต่างๆ และบทร่ำลาหรือพร่ำรำพัน ซึ่งหากเป็นตอนที่แสดงถึงความโศกเศร้าเสียใจ ผู้แต่งจะใช้ชื่อเรียกกาพย์สุรางคนางค์ 28 ว่า “พิลาป” ดังตัวอย่างไปนี้

ใช้บรรยายสภาพบ้านเมือง ในตอนที่กล่าวถึงเมืองพาราณสี ซึ่งในเรื่องเป็นเมืองของพระบิดาของพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ยังมีพารา เมืองหนึ่งมหึมา ชื่อพาราณสี
รี้พลชนบท ปรากฏมากมี โหราพราหมณ์ชี สิบสองภาษา
⊙ เมืองนั้นใหญ่กว้าง รี้พลม้าช้าง อเนกนานา
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ทรงศรีมหึมา ร้อยเอ็ดพารา ย่อมมาถวายกร[39]
⊙ ถึงปีมาไหว้ ถวายเครื่องศุริย์ไอ[40] ดอกไม้เงินทอง
สำเภาเลากา เข้ามาเนืองนอง แก้วแหวนเงินทอง สิบสองอสงไขย
⊙ ม้ารถคชสาร พาชีเชี่ยวชาญ ห้าวหาญชาญชัย
พระหลวงนับพัน กำนันนอกใน พราหมณ์ชีมี่ไป เฝ้าท้าวเรียงรัน
⊙ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา ห้อมล้อมพระจันทร์ เมืองแมนแดนสวรรค์ ไม่ทันถึงสอง
⊙ ท้าวผู้เสวยราช ทรงนามพระบาท อาทิตย์ภูธร
เป็นปิ่นธรณี ไม่มีถึงสอง ครองราชย์ทั้งสอง โดยเที่ยงทางธรรม

(บทที่ 16 - 21)

---

[39] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เข้ามาถวายของ” สอดคล้องกับสัมผัส

[40] ศุริย์ไอ = ไอศุริย์, ไอศุริย- หมายถึง สมบัติแห่งพระราชาธิบดี

หรือในตอนที่บรรยายลักษณะของลวดลายมงคล108 ที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาท ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ พิศเพ่งลายลักษณ์ เห็นวงกงจักร อันงามรุจี
มีแก้วกำกง วิเชียรรัศมี นพรัตน์มณี ลายรอบบาทา
⊙ มีดอกบัวทอง บานอยู่เรืองรอง มีศรีโสภา
มีสายสังวาล (*ตระการนานา*)[41] มงกุฎกัณฐา พระขรรค์ชัยศรี
⊙ ช้างแก้วไอยรา ขอทองรจนา เขาแก้วมณี
ชัชวาลแต่ตา มหานที ห้าแถวอันมี ไหลมาฟุ้งเฟื่อง[42]
⊙ มีกุ้งมีปลา มีหงส์เหรา ปลาเงินปลาทอง
เงือกงูปูปลา ว่ายมาเนื่องนอง จระเข้ลอยล่อง เที่ยวท่องประจำวัง
⊙ มีรูปครุฑา สองข้างซ้ายขวา ป้องปิดกำบัง
มีรูปกินนร รำฟ้อนตามกัน นาคราชผาดผัน แจจันนที
⊙ มีป่าหิมพานต์ กำแพงชัชวาล แผ่นดินธรณี
มีเขาอัสกัณ เจ็ดชั้นคีรี เสกกะฉัตร[43]มณี ธงเทียวดาษดา

(บทที่ 1601 - 1606)

ผู้แต่งใช้บทพิลาป เพื่อแสดงถึงความลำบากและความโศกเศร้าของตัวละคร ในตอนที่พระโพธิทัตรู้ว่าไม่อาจช่วยพระสมุทรโคดมพระเชษฐาได้แต่คร่ำครวญออกมา เมื่อพระสมุทรโคดมจึงตรัสปลอบใจพระอนุชาในเข้าใจเหตุที่ต้องพลัดพราก จากนั้นทั้งสองพระองค์ทรงกอดกันร้องไห้จนสลบไปดังคำประพันธ์ว่า

⊙ พี่เอยพี่เจ้า เพราะกำแหงเรา จำนงจงผลาญ
แต่น้องรอดอยู่ เอ็นดูภูบาล พี่จะทรมาน ในท้องทะเลวน
⊙ เรามาด้วยกัน จะไปเรียนธรรม์ ลังกาสิงหล
มาได้ความยาก ลำบากกลางชล แต่น้องนี้พ้น จากภัยอันตราย
⊙ น้องคิดปรานี แต่องค์พระพี่ จะเป็นฤๅตาย
เป็นกรรมอันใด แก่พระโฉมฉาย พี่จะวอดวาย กรรมเวรชื่อใด

---

[41] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[42] ฉบับส.541 ใช้ “ไหลมาฟูมฟอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[43] เสกกะฉัตร = เศวตฉัตร

⊙ จะเข้าอุ้มชู อินทร์เจ้าเอ็นดู ให้พ้นจากภัย
เป็นกรรมพระพี่ ดังนี้เพื่อใด เราจะจากกันไป วันนี้แลนา
⊙ ฝ่ายองค์พี่ชาย ได้ฟังพระฤาสาย องค์พระน้องยา
เป็นกรรมพี่แล้ว น้องแก้วพี่อา ย่อมกรรมเวรา นั้นมาตามสนอง
⊙ แม้นว่าเจ้าไป ถึงกรุงภพไตร ทูลไทผู้ครอง
ทูลว่าพี่ชาย ยังว่ายน้ำนอง ให้ท้าวทั้งสอง เธอแจ้งคดี
⊙ ให้ท้าวทำบุญ เพิ่มพูนบารมี คุณพระชินศรี
อุทิศให้มา ช่วยในนที เดชะบุญพี่ จะรอดขึ้นไป
⊙ แม้นสิ้นสุดบุญ ขอลาพระคุณ พระชลณีใน
ตัวพี่คนเดียว เหลียวไม่เห็นใคร พระน้องอรทัย เจ้าไปเถิดรา
⊙ ฝ่ายองค์น้องน้อย หฤทัยละห้อย ด้วยพระเชษฐา
ร้องไห้สะอื้น ครั้นฟื้นขึ้นมา กอดเอาบาทา ทูนเกล้าเกศี
⊙ ทั้งสองพระเยาว์ กอดคอกันเข้า โศกเศร้าแสนทวี
บนขอนท่อนไม้ ร่ำไรแสนทวี ทั้งน้องทั้งพี่ สลบนิ่งไป

(บทที่ 320 - 329)

จะเห็นได้ว่า กาพย์สุรางคนางค์มักถูกใช้ตอนที่บรรยายสิ่งต่างๆ และถ้าใช้บรรยายความเศร้าโศกเสียใจ จะมีการเปลี่ยนชื่อเป็น พิลาป

2. กาพย์ยานี 11

ผู้แต่งเลือกใช้กาพย์ยานี 11 เป็นบทไหว้ครู บทคร่ำครวญ รวมถึงใช้บรรยายสิ่งต่างๆ นอกจากนี้ยังใช้ในตอนที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ใช้กาพย์ยานี11 เป็นบทไหว้ครู บรรยายพระพุทธคุณ และเป็นการสรรเสริญพระพุทธ-เจ้า ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นโม ตั้งเป็นต้น อยู่เบื้องบนปกเกศา
จบบาทพระศาสดา เมื่อยังมิไปสู่นิพพาน
⊙ ยังเที่ยวโปรดสัตว์ โดยอุบัติในสงสาร
ตรัสเอาซึ่งนิพพาน สั่งสอนสัตว์ในโลกา

⊙ เสด็จเหนือบันลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อินทราแลพรหมา ครุฑ นา(ค)[44]และเดียรถีย์
⊙ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้า ยังเที่ยวท่องในโลกา
คือองค์พระศาสดา พระศรีอารยะไมตรี
⊙ ครั้งเมื่อพระศรีอารย์ สร้างสมภารมามากมี
สององค์กับพระมุนี เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน
⊙ ปางเมื่อยังทรมาน สร้างสมภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี[45] ในโลกสงสาร
⊙ เวียนตายแล้วเวียนเกิด เอากำเนิดทรมาน
พระเจ้าสร้างสมภาร บำเพ็งทานยิ่งแสนทวี

(บทที่ 1 - 7)

บรรยายถึงความโศกเศร้าเมื่อท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีทราบว่าพระโอรสต้องประสบทุกข์ยากกลางทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สองกษัตริย์ทรงโศกา เพียงชีวาจะบรรลัย
โทมนัสตรัสนึกใน สะอื้นไห้คร่ำครวญหา
⊙ เมื่อแรกเจ้าเสด็จไป แม่ห้ามไทเป็นหนักหนา
แม้นอยู่ในพารา พระผ่านฟ้าไม่มีภัย
⊙ อกแม่เพียงแตกคราก ไปตกยากลำบากใจ
สองกษัตริย์พลัดกันไป บ่ร้างได้พบกันเลย
⊙ ต่างคนต่างจะไป ร่ำร้องไห้อยู่เบยเบย
ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยบทจร

(บทที่ 366 - 370)

3. กาพย์ฉบัง 16

ผู้แต่งเลือกใช้กาพย์ฉบัง 16 ในฉากที่บรรยายถึงการจัดทัพ และการทำศึกสงคราม นอกจากนี้ยังใช้บรรยายถึงสิ่งต่างๆ ดังตัวอย่างไปนี้

---

[44] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑธาแลนาคี”

[45] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สร้างสมภารเป็นมหันต์ เที่ยวท่องแม้นสวรรค์” สอดคล้องกับสัมผัส

ใช้บรรยายถึงการทำยุทธหัตถีระหว่างนางสุวรรณมาลากับท้าวสามล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้อย่างองอาจของนางสุวรรณมาลา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ทัพหน้าเข้ามาผจญ เสนีรี้พล
เข้าสัประยุทธ์ชิงชัย
⊙ นางสุวรรณมาลาอรทัย ไสช้างวางไป
เข้าไล่สัประยุทธ์กลางแปลง
⊙ ช้างเผือกงาดำ(สำแดง)[46] ฤทธากล้าแข็ง
กำลังพลังมหึมา
⊙ ไล่รุกบุกบันหรรษา ร้องแปร๋นแหรนมา
สองตาก็คืออัคคี
⊙ ฝ่ายท้าวสามลภูมี ไสคชสารศรี
ก็เงยก็งวยระเหหน
⊙ สองงาปักแผ่นดินดล มิอาจจะสู้ชน
วิ่งวนก็ล้มกลางแปลง
⊙ ท้าวไทเหนี่ยวไว้สุดแรง มือถือพระแสง
นางโฉมเข้าฟันสามล
⊙ หัวขาดตีนขาดบัดดล จึงท้าวสามล
ก็ถึงแก่ความมรณา

(บทที่ 1500 - 1507)

ใช้บรรยายการเคลื่อนทัพ ในตอนที่ท้าวสามลจัดเตรียมทัพไปทำสงครามกับพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เสด็จเข้าที่สรงคงคา คนธารสมาลา
ตลบก็ฟุ้งขจร
⊙ ท้าวทรงภูษาอาภรณ์ กำไลใส่กร
สำหรับจะเข้าการณรงค์
⊙ ของ้าวที่ท้าวเธอทรง แนบกับพระองค์
ยังลงที่เกยชาลา)[47]

---

[46] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ช้างเผือกงาดำสำแดง”

[47] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543

⊙ (*เสด็จเหนือคอคชอันปรา*)[48] โบกทั้งสามลา
โยธาก็โห่เอาชัย

⊙ ธงทองเรืองรองอยู่ไสว ทัพหน้าคลาไคล
ก็นำเสด็จทศพล

⊙ โยธาม้ารถอยู่สลอน ทัพหลวงภูธร
เพิ่งออกจากกรุงบุรี

⊙ ทัพหน้าไปถึงพงพี พวกพลมนตรี
อเนกอนันต์กันมา

⊙ เจ็ดวันถึงแดนพารา ฝ่ายทัพเภตรา
ก็ตั้งประชิดเข้าไป

⊙ กึกก้องทั้งท้องพงไพร สนั่นหวั่นไหว
สะเทือนสะท้อนธรณี

(บทที่ 1415 - 1424)

4. กาพย์ปฐมัง 16

ผู้แต่งใช้ กาพย์ปฐมัง 16 ในตอนที่เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ เทวดา พระอินทร์ นาง-มณีเมขลา เช่น ตัวอย่างในตอนที่นางมณีเมขลาออกมาช่วยเหลือพระสมุทรโคดม โดยการแสดงอิทธิฤทธิ์บันดาลให้เกิดคลื่นซัดกองทัพเรือของท้าวพกาอับปางลงกลางทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บันดาลน้ำในมหา ให้ประจักษ์แก่ตา
ให้ปรากฏในคงคาทะเลวน

⊙ นางมณีเมขลาบันดาลดล พระสมุทรป่วนปั่น
มืดมนฝนก็ตกลงมา

⊙ ฟ้าร้องก้องกึกโกลา พิรุณคือธาร[49]
นองทั้งท้องฟ้าเวหน

⊙ คลื่นซัดพัดฝั่งในวังวน สุริยาอาทิตย์ก็มืดมน
อับแสงสุริยนไปไม่เห็นแสง

[48] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543

[49] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “พระพิรุณคือธารา”

⊙ ระลอก(กลอกกลับ)[50]กระทบแรง ปัจจุบันก็มาครื้นเครง[51]
(*ฟัดทั้งฝั่งแฝงกับศิลา*)[52]
⊙ เภตราแปดพันให้บันดาล จุณวิจุณา
ถูกหินศิลาก็พาโทรมทรุด
⊙ อับปางในกลางพระสมุทร มิอาจต่อยุทธ์
ด้วยพระราชา

(บทที่ 1472 - 1479)

หรือในตอนที่พระอินทร์เสด็จลงมาช่วยพระโพธิทัตและพระสมุทรโคดม ขณะที่ลอยคอในทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นจึงองค์อมรินทร์ ตระบัดเชี่ยวชิน
เทพกราบอยู่สลอน
⊙ เสด็จเหนือแท่นรัตน์บัญชร กนกบวร
ก็แข็งดังหนึ่งศิลา
⊙ อัศจรรย์วันนี้เป็นหนักหนา เทพจักขุเธอเล็งมา
ทั่วทุกทิศาในโลกีย์
⊙ เห็นองค์หน่อเหน้าพระสมุทรชาตรี ว่ายอยู่ในชลธี
แทบชีวีปิ้มปางตาย
⊙ ควรกูจักจรโดยหมาย (*บพิตรเธอก็คลาย*)[53]
ช่วยพระฤาสายให้จากสายชล
⊙ คิดแล้วคลาดแคล้วบัดดล (*รัถบันเหินหน*)[54]
ก็ถึงในสมุทรธารา

---

[50] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ระลอกกลอกกลับกระทบแรง”

[51] ฉบับส.543 ใช้ “ปัจจุบันเร่งแรง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “พยุเรืองแรง” สอดคล้องกับสัมผัส

[52] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส. 543 และฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “พัดฝั่งกระทั่งแฝงก้อนศิลา”

[53] ต้นขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับส.538 ว่า “สถิตบพิตรเธอก็คลาย”

[54] ต้นขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับส.538 ว่า“ รถประจุบนเหินหน”

⊙ อุ้มเอาพระเยาวกุมาร บทจรจากสถาน
วางพระภูบาลเหนือรถทอง

(บทที่ 289 - 295)

5. คัมภีรา 19

ผู้แต่งใช้กาพย์คัมภีราเพียง 8 บทเท่านั้น คือ ตอนที่พระโพธิทัตเสด็จมาถึงศาลาเชิงเขากงจักร และพระองค์ทรงสรงน้ำในสระบัวข้างๆ ศาลา ดังประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นโพธิสัตว์ภูธรย่อชุลีอำมร ไหว้เทวากร ทุกแห่งหน
⊙ ลาแล้วพระแก้วจรดลบทจรตามถนน ทางประชาชน บทจร
⊙ ถึงตีนเขาแก้วคีรีในสมเด็จบพิตรเธอใคร่ จากศาลาลัย มิทันนาน
⊙ เสด็จลงไปสรงสนานชำระในโบกพิศาล ชมทั้งบัวบาน อยู่ดาษเดียร
⊙ โกบุษ[55]นั้นอยู่อาเกียรณ์ภุมรินบินเวียน บัวเผื่อนก็งาม[56] ดาษดา
⊙ ดอกฝักรักซ้อนจะจรมามีจิตหรรษา เธอเด็ดเอามา ด้วยจำนง
⊙ เด็ดได้แปดดอกโดยจงน้ำจิตเธอประสงค์ เพื่อว่าจะ(จำนง)[57] ถวายพระบาทา
⊙ ได้แล้วเธอเสด็จยาตราเธอจรลินลา มายังศาลา ทันใจ

(บทที่ 1588 - 1595)

จากการศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมพบว่า คำประพันธ์ที่ใช้ในการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ คือ กาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ยานี 11 และกาพย์ฉบัง 16 ซึ่งเป็นการใช้คำประพันธ์ที่มีความสอดคล้องกับเนื้อหา กล่าวคือ ผู้แต่งใช้คำประพันธ์สลับกันทั้งกาพย์ยานี 11 กาพย์สุรางคนางค์ 28 และกาพย์ฉบัง 16 ในการบรรยายถึงสิ่งต่างๆ แสดงถึงความโศกเศร้า และกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธ์ ถ้าเป็นตอนทำสงครามจะใช้กาพย์ฉบัง 16 และถ้าใช้กาพย์สุรางคนางค์ 28 ในตอนแสดงความโศกเศร้า บทคร่ำครวญ จะมีการเปลี่ยนชื่อเป็นพิลาป ส่วนกาพย์ยานี 11 มีการใช้เป็นบทไหว้ครู และมีการเปลี่ยนชื่อกาพย์ยานี 11 เป็น วิเชียรฉันท์ ในตอนที่บรรยายเกี่ยวกับสวรรค์ มี 2 ตอน คือ ตอนที่นางสุวรรณมาลากลับสวรรค์ไปเยี่ยมมารดา กับในตอนจบของเรื่อง ซึ่งใช้บรรยายตัวละครในเรื่องว่าไปเกิดใหม่เป็นบุคคลต่างๆ ในพุทธกาล และเปลี่ยนชื่อกาพย์ยานี 11 เป็น ชลณีบท ในตอนที่บรรยายถึงข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูก จะเห็นได้ว่า การ

---

[55] โกบุษ มาจากคำว่า โกมุท(บัวแดง) + บุษบา(ดอกไม้) ตัดและรวมคำเป็นโกบุษ หมายถึง บัวแดง

[56] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “งามสถิตเสถียร” สอดคล้องกับสัมผัสและเนื้อหามากกว่า

[57] ฉบับส.541 ใช้ “เพื่อจะจำนง”

เปลี่ยนชื่อกาพย์นั้น อาจจะเป็นเพราะผู้แต่งต้องการบอกผู้สวดอ่านให้ทราบถึงการเปลี่ยนท่วงทำนองในการออกเสียงให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องก็ได้[58] เพราะวรรณกรรมกลอนสวดเป็นวรรณกรรมที่ใช้ในการสวดอ่านเป็นหลัก

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสนุกสนาน และยังสอดแทรกคติธรรมในการสั่งสอนให้ผู้คนปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดี ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมได้แสดงจุดมุ่งหมายของผู้แต่งไว้ดังนี้

1. เพื่อต้องการใช้สวดอ่าน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหลักของวรรณกรรมกลอนสวด เพราะในสมัยก่อนเวลาพุทธศาสนิกชนไปบำเพ็ญกุศลร่วมกันตามประเพณีดั้งเดิมของไทย เนื่องในวันนักขัตฤกษ์ต่างๆ เช่น วันธรรมสวนะ วันเข้าพรรษา เป็นต้น เมื่อว่างจากการสวดมนต์หรือฟังเทศน์ก็ใช้เวลาว่างนั้น สนทนาธรรม เล่าเรื่องทางศาสนา หรือนำหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนามาอ่านสู่กันฟัง[59]

2. เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นความเชื่อของพุทธศาสนิกชนในการรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ในเรื่องผู้แต่งใช้กลวิธีสร้างเรื่องเลียนแบบชาดก และยังกล่าวว่าเรื่องนี้เป็นพุทธวจนะของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการจดบันทึกและแต่งเป็นนิทานไว้ ดังนี้

⊙ พระเจ้าได้ตรัสแล้ว บัลลังก์แก้วอันบวร
ฤาษีสิทธิเพศพระยาธร เทพดาย่อมดุษฎี
⊙ พระเจ้าเทศนา โปรดประชาเดียรถีย์
ย่อมจบทั่วโลกีย์ พระพุทธิเจ้าเข้านิพพาน
⊙ ใจแต่พระปรมัตถ์ ให้สอนสัตว์ในสงสาร
(*ชักไว้เป็นนิทาน พระอาจารย์แต่งคำฉันท์*)[60]

(บทที่ 12 - 14)

3. เพื่อสรรเสริญพระพุทธคุณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาช่วยสั่งสอนมนุษย์และสัตว์โลกต่างๆ ให้เข้าใจถึงความจริงของโลก และประพฤติตนอยู่ในกรอบศีล-ธรรมที่ดี ซึ่งการระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนทุกคนที่พึงยึดถือปฏิบัติ ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าในบทไหว้ครู

---

[58] ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์**, 114.

[59] เรื่องเดียวกัน, 2.

[60] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า และก่อให้เกิดความศรัทธาปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นโม ตั้งเป็นต้น อยู่เบื้องบนปกเกศา
จบบาทพระศาสดา เมื่อยังมิไปสู่นิพพาน
⊙ ยังเที่ยวโปรดสัตว์ โดยอุบัติในสงสาร
ตรัสเอาซึ่งนิพพาน สั่งสอนสัตว์ในโลกา
⊙ เสด็จเหนือบันลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อินทราแลพรหมา ครุฑ นา(ค)[61]และเดียรถีย์[62]
⊙ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้า ยังเที่ยวท่องในโลกา
คือองค์พระศาสดา พระศรีอารยะไมตรี
⊙ ครั้งเมื่อพระศรีอารย์ สร้างสมภารมามากมี
สององค์กับพระมุนี เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน
⊙ ปางเมื่อยังทรมาน สร้างสมภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี[63] ในโลกสงสาร
⊙ เวียนตายแล้วเวียนเกิด เอากำเนิดทรมาน
พระเจ้าสร้างสมภาร บำเพ็งทานยิ่งแสนทวี
⊙ เชือดเนื้อให้เป็นทาน แผ่นดินดานแลปฐพี
(*แผ่นพื้นพระธรณี*)[64] มิเท่าถึงซึ่งให้ทาน
⊙ หนึ่งคือโลหิต บำเพ็งโพธิสมภาร[65]
พระสมุทรกันดาร ยังน้อยกว่าเลือดพระองค์
⊙ หนึ่งให้ฤทธี พระมุนีเธอจำนง
พระสุเมรุอันท่านทรง ยังน้อยกว่าบ่เทียมทัน

[61] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑาแลนาคี”

[62] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[63] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สร้างสมภารเป็นมหันต์ เที่ยวท่องแม้นสวรรค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[64] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[65] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แล้วอุทิศโพธิญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ หนึ่งดวงพระนัยเนตร[66] บำเพ็งโพธิอนันต์
(*ควักให้เป็นทานพลัน*)[67] มากกว่าดาวดารากร

(บทที่ 1583 - 1586)

4. เพื่อสั่งสอนผู้คนให้ปฏิบัติตนตามศีลธรรมอันดี เห็นได้จากแก่นเรื่องที่เน้นเรื่องวิบากกรรมหรือผลของกรรม เพื่อทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกเกรงกลัวต่อการกระทำผิด กลัวกรรมที่ทำจะกลับมาสนองตอบตนเอง ทั้งยังมีการสอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เช่น หลักไตรลักษณ์ อันเป็นแก่นธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา เพื่อสอนให้ผู้คนรู้จักปล่อยวางไม่ยึดติดในสิ่งต่างๆ และจะได้ไม่กระทำความชั่วสนองต่อกิเลสตัณหาของตนเอง ดังประพันธ์ว่า

⊙ รู้ในไตรเพท ครั้นว่าเห็นเหตุ ในโลกสงสาร
(*คิดเห็นสังเวช*)[68] อนาคตกาล ใช่เป็นแก่นสาร แต่ล้วนอสุภังค์
⊙ บทหนึ่งนั้นหนา เป็นคำลังกา คิดเห็นอนิจจัง
ความแก่ชรา ย่อมมาตามหลัง เครื่องเปื่อยเครื่องพัง โมโหโทสา
⊙ เห็นไม่เป็นการ ย่อมเป็นอาหาร แห่งแร้งแห่งกา
ทั่วทุกหญิงชาย เราท่านเกิดมา เห็นหน้าอนิจจา สังเวชในใจ[69]
⊙ สามบทนี้ไซร้ ยกเป็นคำไทย ร้อนในวิญญา
ครั้นเห็นแจ้งแล้ว พระแก้วเอามา ห่อชายภูษา ผ้ารัตกัมพล

(บทที่ 1583 - 1586)

5. เพื่อความสนุกเพลินเพลิด ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมกลอนสวด ซึ่งเน้นการสร้างความสนุกสนานให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง โดยผู้แต่งใช้การดำเนินเรื่องแบบผจญภัยกำหนดให้พระเอกของเรื่องออกเดินทางฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดจากธรรมชาติและมนุษย์ ทั้งยังต้องพลัดพรากจากหญิงที่รัก แต่ก็ได้ครองรักกันอย่างมีความสุขในตอนจบ ช่วยสร้างอารมณ์และความรู้สึกให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน และชวนติดตามไปกับตัวละคร นอกจากนี้ยังมีการแทรกบทขำขันเพื่อสร้างเสียงหัวเราะให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังอีกด้วย

---

[66] ฉบับท.ย.1 ใช้ “หนึ่งคือพระเนตรโสต” สอดคล้องกับสัมผัส

[67] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[68] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[69] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการแทรกบทขำขันในตอนที่กล่าวถึงตาเถนกับยายชีคู่หนึ่งที่เกิดความตกใจ เมื่อเห็นขบวนของพระสมุทรโคดมแล้วต่างเข้าใจว่าข้าศึกบุกเมือง จึงพากันหนีเข้าป่าและลักลอบเสพสังวาสกัน ซึ่งเนื้อความในตอนนี้มีการสอดแทรกมุขตลกโดยการใช้คำพูดสองแง่สองง่าม รวมถึงการแสดงอากัปกิริยาแปลกๆ ของตาเถนและยายชีที่ดูน่าขัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตาเถนยายชี วิ่งเข้ากุฎี อุตลุดวุ่นวาย
ยิ้มยิ้มหัวหัว เราอย่ากลัวตาย ตาเถนแยบคาย ลัดเลี้ยวไปมา
⊙ ยายชีว่าเล่า โอ้พี่เถนเฒ่า เอ็นดูน้องรา
เอาน้องไปด้วย ให้พ้นมรณา จงได้เมตตา เถิดราพี่เถนเอ๋ย
⊙ ตาเถนจึงว่า นางชีน้องยา เจ้าอย่ากลัวตาย
เราไปทิศ มือพี่ชี้ไป นางชีโฉมฉาย มาไปเร็วรา
⊙ นางชีว่ามา พี่เถนอยู่ท่า น้องราทรามวัย
เอาน้องไปด้วย เพื่อนม้วยในไพร ออเถนจังไร เหมือนได้เมตตา
⊙ ตาเถนวิ่งกลับมาถาม อีชีโฉมงาม มึงด่ากูไย
มาไปเร็วรา ชียังจังไร ฉวยข้อมือได้ วิ่งไปในดง
⊙ เขาดงพงชัฏ วิเวกสงัด ไม่มีฝูงคน
เห็นแต่นกร้อง กึกก้องในดง ชีเถนสององค์ พูดกันไปมา
⊙ นางชีพี่อา พี่พาเจ้ามา ถึงป่าพงไพร
เจ้าจงเมตตา พี่ราทรามวัย นางชีอรทัย เจ้าได้เอ็นดู
⊙ นางชีว่าไป ตามแต่น้ำใจ เจ้าจงคิดดู
จะให้น้องว่า คิดน่าอดสู ตามเจ้าทองอยู่ จะเห็นชอบกล
⊙ ตาเถนเห็นชอบ ถดเข้านั่งปลอบ ขอบใจนางชี
เจ้าว่ากระนั้น ยุดเอาทันที ตาเถนยินดี จูบชีพัลวัน
⊙ นางชีทำกล ผลักเถนบัดดล ถดถอยออกไป
เจ้าทำยังนี้ เห็นดีแก่ใจ บีบนมชมได้ ทำไม่กลัวใคร
⊙ ตาเถนว่าเล่า นางชีแม่เจ้า เอ็นดูพี่รา
เจ้าทำยังนั้น เหมือนไม่เมตตา โฉมนางชีบ้า เจ้าอย่าเกียจกล[70]

[70] เกียจกล หมายถึง ซ่อนกล

⊙ นางชีโอนอ่อน (ขาดหาย)[71] ผันผ่อนไปมา
พี่เถนน้องเอย ไม่ระเคยฤๅหนา จะให้ตัวข้า ทำเป็นฉันใด
⊙ ยังตาเถนเพศ แกย่อมเบ็ดเตล็ด เถลไถลไปมา
เห็นเด็ดไม้ได้ วิ่งไปเร็วรา จะกินกุ้งปลา เต่าฝามากมี"

(บทที่ 1789 - 1799)

[71] ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

บทที่ 3
การวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์ของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

วรรณกรรมประเภทกลอนสวดสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ กลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยตรง และกลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อม ซึ่งวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมจัดเป็นกลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ตรีศิลป์ บุญขจร อธิบายถึงความหมายของกลอนสวดประเภทนี้ไว้ว่า

"กลอนสวดประเภทสอนคติธรรมโดยอ้อม หมายถึง กลอนสวดที่มีเนื้อเรื่องเป็นชาดกหรือเรื่องที่แต่งเลียนแบบชาดก การสอนคติธรรมใช้วิธีการยกเนื้อเรื่องดังกล่าวมาเป็นอุทาหรณ์และอาจสอดแทรกคติธรรมในระหว่างการดำเนินเรื่อง องค์ประกอบต่างๆ ของเรื่อง ได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร ความขัดแย้ง และแนวคิดต่างๆ นำไปสู่คติธรรมทางศาสนาที่จะมุ่งสั่งสอนผู้ฟังจึงได้รับทั้งคติธรรมคำสอนและความบันเทิงใจไปในขณะเดียวกัน"[1]

เนื้อหาของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีความสนุกสนานและยังสอดแทรกการสอนคติธรรมและคำสอนในพระพุทธศาสนาไว้อย่างแนบเนียน การสร้างตัวละครทำให้มีความน่าเลื่อมใสโดยใช้วิธีการเสวยชาติเป็นบุคคลต่างๆ ในพุทธประวัติตามอย่างนิทานชาดก ซึ่งแสดงให้เห็นความสามารถด้านการประพันธ์อย่างมีวรรณศิลป์ของผู้แต่ง

คำว่า "วรรณศิลป์" หมายถึง ความงามของการใช้ภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ มีลักษณะสำคัญ คือ การใช้ภาษาเพื่อมุ่งสื่อ"อารมณ์"และ"ความรู้สึก"[2] ในเรื่องสมุทรโคดมผู้แต่งใช้ภาษาร้อยเรียงผูกเรื่องราวให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตามไปกับเนื้อเรื่อง ทั้งยังแฝงความเชื่อทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างลงตัว จนก่อให้เกิดความศรัทธาแก่ผู้ฟัง

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงองค์ประกอบต่างๆ ของวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ในด้านวรรณศิลป์ ดังนี้

---

[1] ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมกลอนสวด : การศึกเชิงวิเคราะห์** (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา, 2547), 207.

[2] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 1.

1. ด้านเนื้อหา
   1.1 ธรรมเนียมในการแต่ง
   1.2 เนื้อเรื่อง
   1.3 โครงเรื่อง
   1.4 อนุภาค
   1.5 แก่นของเรื่อง
   1.6 การดำเนินเรื่อง
   1.7 ฉาก
   1.8 ตัวละคร
2. ศิลปะการใช้ภาษา
   2.1 ศิลปะการใช้คำ
   2.2 ศิลปะการใช้โวหาร
3. รสวรรณคดี

ธรรมเนียมในการแต่ง

ธรรมเนียมในการแต่ง หมายถึง หลักปฏิบัติในการประพันธ์เพื่อให้ผู้แต่งยึดเป็นแนวทางในการประพันธ์ และปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบแผน ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญอันเป็นความนิยมและลักษณะเฉพาะในวรรณคดีไทย[3] ลักษณะธรรมเนียมในการแต่งของวรรณกรรมกลอนสวดจะมีลักษณะที่คล้ายๆ กัน เช่น การเริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครู มีการเกริ่นเรื่องอันเป็นพุทธวจนะ มีการชมนกชมไม้ระหว่างเดินทาง มีบทแต่งตัวอาบน้ำ หรือบทชมทัพในการรบ เป็นต้น

ลักษณะธรรมเนียมในการแต่งวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีดังนี้

1. การเปิดเรื่อง

ในการแต่งวรรณกรรมของไทย มักเปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครู เพราะเป็นการแสดงความเคารพต่อครูเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ต่างๆ ยิ่งในวรรณกรรมกลอนสวดบทไหว้ครูมักเริ่มต้นด้วยการบูชาคุณของพระรัตนตรัย จากนั้นก็ตามด้วยการเคารพบุญคุณของครูบาอาจารย์และบิดามารดา

โดยทั่วไปบทไหว้ครูในวรรณกรรมกลอนสวด มักนิยมแต่งด้วยกาพย์สุรางคนางค์ 28[4] แต่สำหรับบทไหว้ครูของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมนั้น มีความพิเศษเนื่องจากแต่ง

---

[3] วันเนาว์ ยูเด็น, **วรรณคดีเบื้องต้น** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2525), 33.

[4] ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมกลอนสวด : การศึกเชิงวิเคราะห์**, 122.

ด้วยกาพย์ยานี 11 เนื้อหาเป็นการสรรเสริญพระพุทธคุณ โดยกล่าวถึง ตอนที่พระพุทธองค์ยังทรงเดินทางไปโปรดสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จประทับเหนือรัตน-บัลลังก์เทศนาสั่งสอนพระอินทร์ พรหม ครุฑ นาคและเดียรถีย์ ได้ตรัสเล่าถึงสมัยที่พระพุทธองค์เสวยชาติเป็นพี่น้องกับพระศรีอาริยเมตไตรยต้องทนทุกข์มากมาย และผ่านการเวียนว่ายตายเกิดหลายภพหลายชาติเพื่อสะสมพระบารมี แม้แผ่นดิน ทะเล เขาพระสุเมรุ ดวงดาวก็ไม่เท่ากับทานบารมีของพระพุทธองค์ที่ทรงกระทำไว้ และเมื่อพระพุทธองค์สั่งสอนสัตว์โลกเสร็จก็เสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน คงเหลือแต่พระธรรมไว้เพื่อสั่งสอนสัตว์โลกต่อไป ดังคำประพันธ์ว่า

๏๑๑๏ “๏ นโม ตั้งเป็นต้น อยู่เบื้องบนปกเกศา
จบบาทพระศาสดา เมื่อยังมิไปสู่นิพพาน
๏ ยังเที่ยวโปรดสัตว์ โดยอุบัติในสงสาร
ตรัสเอาซึ่งนิพพาน สั่งสอนสัตว์ในโลกา
๏ เสด็จเหนือบัลลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อินทราแลพรหมา ครุฑ นา(ค)[5]และเดียรถีย์[6]
๏ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้า ยังเที่ยวท่องในโลกา
คือองค์พระศาสดา พระศรีอารยะไมตรี
๏ ครั้งเมื่อพระศรีอารย์ สร้างสมภารมามากมี
สององค์กับพระมุนี เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน
๏ ปางเมื่อยังทรมาน สร้างสมภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี[7] ในโลกสงสาร
๏ เวียนตายแล้วเวียนเกิด เอากำเนิดทรมาน
พระเจ้าสร้างสมภาร บำเพ็ญทานยิ่งแสนทวี
๏ เชือดเนื้อให้เป็นทาน แผ่นดินดานแลปฐพี
(*แผ่นพื้นพระธรณี*)[8] มิเท่าถึงซึ่งให้ทาน
๏ หนึ่งคือโลหิต บำเพ็ญโพธิสมภาร[9]
พระสมุทรกันดาร ยังน้อยกว่าเลือดพระองค์

---

[5] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑาแลนาคี”

[6] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[7] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สร้างสมภารเป็นมหันต์ เที่ยวท่องแม้นสวรรค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[8] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1

[9] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แล้วอุทิศโพธิญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ หนึ่งให้ฤทธี พระมุนีเธอจำนง
พระสุเมรุอันท่านทรง ยังน้อยกว่าบ่เทียมทัน
⊙ หนึ่งดวงพระนัยเนตร[10] บำเพ็งโพธิอนันต์
(*ควักให้เป็นทานพลัน*)[11] มากกว่าดาวดารากร
⊙ พระเจ้าได้ตรัสแล้ว บัลลังก์แก้วอันบวร
ฤาษีสิทธิเพศพระยาธร เทพดาย่อมดุษฎี
⊙ พระเจ้าเทศนา โปรดประชาเดียรถีย์
ย่อมจบทั่วโลกีย์ พระพุทธิเจ้าเข้านิพพาน
⊙ ใจแต่พระปรมัตถ์ ให้สอนสัตว์ในสงสาร
(*ชักไว้เป็นนิทาน พระอาจารย์แต่งคำฉันท์*)[12]"

(บทที่ 1 -14)

2. ปรารภเรื่อง

การแต่งวรรณกรรมกลอนสวดนิยมใช้การปรารภเรื่อง หรือเรียกอีกอย่างว่า การเกริ่นนำก่อนเข้าเนื้อเรื่อง ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมใช้วิธีการปรารภเรื่องโดยกล่าวอ้างว่าเป็นพุทธวจนะ[13] ซึ่งเป็นวิธีที่ได้รับความนิยมและเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือทำให้เกิดศรัทธาแก่ผู้ที่ได้ยินได้ฟัง เช่น ในกลอนสวดเรื่องดาวเรือง มีการปรารภเรื่องโดยกล่าวว่า เป็นนิทานที่แต่งขึ้นเพื่อเล่าถึงการที่พระโพธิสัตว์มาเกิดเป็นดาวเรืองซึ่งตัวละครเอกของเรื่องและยังกล่าวอีกว่าเป็นเรื่องที่มีมาช้านานแล้ว ดังคำประพันธ์ว่า

"⊙ จะกล่าวตำนาน ยังมีนิทาน เรียบเรียงจัดสรร
หน่อโพธิสัตว์ อุบัติมาพลัน เรื่องราวกล่าวนั้น มีมาช้านาน"

(ดาวเรือง เลขที่ 3)

การปรารภเรื่องของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ใช้วิธีการอ้างว่าเป็นพุทธ-วจนะขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาธรรมสั่งสอนสัตว์โลกต่างๆ จากนั้นก็เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานเหลือ แต่หลักธรรมไว้สอนสัตว์โลก และบันทึกเรื่องนี้เป็นนิทาน

---

[10] ฉบับท.ย.1 ใช้ "หนึ่งคือพระเนตรโสต" สอดคล้องกับสัมผัส

[11] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงบสอบทาน ท.ย.1

[12] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1

[13] ตรีศิลป์ บุญขจร, **วรรณกรรมกลอนสวด : การศึกเชิงวิเคราะห์**, 126.

เพื่อให้บุคคลผู้ประเสริฐที่มีความตั้งใจฟังพระธรรมของพระพุทธองค์ขณะเสด็จสั่งสอนสัตว์โลก ดังคำประพันธ์ว่า

๏๑๑๏ “๏ พระเจ้าเทศนา โปรดประชาเดียรถีย์
ย่อมจบทั่วโลกีย์ พระพุทธิเจ้าเข้านิพพาน
๏ ใจแต่พระปรมัตถ์ ให้สอนสัตว์ในสงสาร
(ชักไว้เป็นนิทาน พระอาจารย์แต่งคำฉันท์)[14]
๏สุรางคนางค์๏ ๏ (*ดูราสัปปุรุษ ตั้งใจบริสุทธิ์ ฟังรสพระธรรม*)[15]
ตั้งสรรเพชญ ยังเสด็จเที่ยวตรัส[16] ท่องเที่ยวเวียนวน ในท้องโลกีย์”

(บทที่ 13 - 15)

3. กลวิธีใช้คำประพันธ์ในการดำเนินเรื่อง

กลวิธีใช้คำประพันธ์ในการดำเนินเรื่อง คือการที่ผู้แต่งเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทต่างๆ ให้เข้ากับเนื้อเรื่องในตอนนั้นๆ ซึ่งในเรื่องพระสมุทรโคดม ผู้แต่งใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 สลับกันไปมาในการดำเนินเรื่อง นอกจากนั้นยังมีการใช้กาพย์ปฐมัง 16 และคัมภีรา 19 แทรกเป็นจำนวนเล็กน้อยอีกด้วย โดยเริ่มจากการปรารภเรื่อง จากนั้นก็มีการกล่าวถึงชื่อเมือง กษัตริย์ผู้ครองเมือง พระโอรส พระธิดา และเปิดตัวละครซึ่งมีทั้งตัวเอก ตัวรอง และตัวประกอบ แล้วก็กล่าวบรรยายถึงสภาพของบ้านเมืองรวมถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องตามลำดับตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

ในการดำเนินเรื่องบางตอน ผู้แต่งใช้วิธีการบรรยายหรือพรรณนาความอย่างเข้าแบบ ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมที่ผู้แต่งนิยมปฏิบัติสืบต่อกันมา ลักษณะของการบรรยายและพรรณนาเป็นลักษณะตายตัว มีการใช้กลวิธีการบรรยายหรือพรรณนาเหมือนๆ กัน จนกลายเป็นแบบฉบับในการแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เช่น บทอาบน้ำ บทแต่งตัว บทชมโฉม และบทคร่ำครวญ เป็นต้น[17]

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้กลวิธีการบรรยายหรือพรรณนาความเข้าแบบ ดังต่อไปนี้

---

[14] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทานท.ย.1

[15] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทานท.ย.1

[16] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เมื่อพระสรรเพชญ ยังเสด็จจรจัน” สอดคล้องกับความหมายและสัมผัส

[17] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2526), 77.

บทชมโฉม

บทชมโฉม คือ บทพรรณนาความงามของตัวละครสำคัญๆ ในวรรณคดีเรื่องหนึ่งๆ [18] และบทชมโฉมในวรรณคดีไทยจะมีลักษณะการพรรณนาเหมือนกัน ซึ่งในเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้บทชมโฉมในตอนที่พ่อค้าสำเภาแอบวาดรูปนางจุลคัพภาใส่กระดาษทอง เพื่อจะนำไปถวายท้าวพกาเจ้ากรุงจีน โดยได้พรรณนาถึงความงามของนางจุลคัพภาว่า เป็นผู้ที่มีรูปร่างงดงาม ใบหน้างามเหมือนดวงจันทร์ ผมสีดำขลับเป็นเหมือนสีของปีกแมลงภู่และเมื่อยามกระทบแสงจะเปล่งประกายดังแสงจันทร์ ริมฝีปากแดงดังสีชาดซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้ในการทาสิ่งของต่างๆ ให้เป็นสีแดง แขนกลมกลึงเรียวยาวเหมือนงอนราชรถ นิ้วทั้งสิบก็กลมกลึงดังลำเทียน[19] ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ กูจะวาดเอารูปน้อง หน้าคือทองงามผ่องใส
ไปถวายแก่ท้าวไท อันเป็นใหญ่ในพารา
⊙ จึงเอากระดาษทอง วาดรูปน้องผู้ฉายา
(*นรลักษณ์งามโสภา*)[20] พระพักตราคือวงเดือน
⊙ ผมเผ้าเกล้าเกศา ปีกภุมราบ่ปานเหมือน
รัศมีสีคือเดือน งามลอยเลื่อนน่าใคร่ชม
⊙ พระโอษฐ์งามจิ้มลิ้ม ดังชาดจิ้มเป็นสีส้ม
ตกเกลื้อนตามริมนม สมกับตัวทั่วกายา
⊙ พระกรจนช้อยชด ดังงอนรถทั้งซ้ายขวา
สิบนิ้วงามรจนา เห็นแฉล้มดังหนึ่งเทียน
⊙ ช่างวาดวาดรูปน้อง เมื่อพระองค์พิศเพียร
รูปนางกับรูปเขียน เหมือนสรรพสิ้นทั้งกายา
⊙ เขียนใส่กระดาษทอง โฉมพระน้องเพียงบาดตา
ดุจยิ้มแย้มเจรจา เนตรซ้ายขวาดังพลอยนิล”

(บทที่ 511 - 517)

อนึ่ง “ตกเกลื้อนตามริมนม” ข้างต้น หมายถึง ความงามของผิวหนังที่มีเกลื้อน ซึ่งเกลื้อนดังกล่าวนี้ไม่ใช่โรคเกลื้อนแต่เป็นเกลื้อนใสแนบผิวเนื้อ และเป็นค่านิยมของคนใต้ในสมัยก่อน โดย

---

[18] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, “เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 73.

[19] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, “เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา”, 89.

[20] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏฉบับส.538 ว่า “เอวองค์ทรงโสภา”

ถือว่า การมีเกลื้อนเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเป็นหนุ่มเป็นสาวของคนในสมัยนั้น ซึ่งลักษณะการชมความงามเกี่ยวกับเกลื้อนเข้าใจว่า คงได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมใต้เพราะการชมความงามด้วยการมีเกลื้อนมีปรากฏในวรรณกรรมใต้[21] เช่น ในเรื่องพระรถเมรี ก็มีการชมความงามด้วยการมีเกลื้อนที่รอบนมเช่นเดียวกับเรื่องสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

"ถันนังตั้งเต่ง กำดัดครัดเคร่ง บังผ้าหน้าชม
เลือกเล่นเส้นลาย เกลื้อนพรายรอบนม ลักขณาสะสม สนมนำยาตรา"[22]

ในตอนที่ท้าวพกาชมโฉมของนางจุลคัพภาจากกระดาษทอง ได้พรรณนาถึงความงามไว้ว่า ดูวงหน้าก็ดูมีเสน่ห์น่ารักดุจดังพวงดอกไม้ ดูแก้มทั้งสองข้างก็งามเปล่งปลั่งเหมือนมะปรางทองสุกใส ดูดวงตาก็สวยกว่าพลอยนิล ไรผมก็ช่างน่ารักสมตัวพลอยทำให้ใจเกิดความหวั่นไหว และเมื่อดูเต้านมอันกลมกลึงก็ทำให้ความหลงใหลจนลืมเสวยพระกระยาหาร หรือลืมแม้กระทั่งสรงน้ำ ท้าวพกาได้แต่โศกเศร้าเฝ้าหลงใหลในรูปโฉมของนางจุลคัพภา ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "๏ พิศวงพระพักตร์ เสน่หาน่ารัก ดุจพวงมาลัย
พิศดูทั้งสอง {แก้มน้องเป็นใย}[23] ปรางค์ทองสุกใส พิศดูเนตรนัยน์
พลอยนิลก็บ่ปาน
๏ พิศดูพระจุไร น่ารักโฉมฉาย พระทัยลนลาน
พิศดูเต้านม กลึงกลมบ่ปาน เร่งคิดเร่งสาน ลืมเสวยโภชนา
๏ เห็นแต่รูปทรง ลืมเข้าที่สรง ทรงรสุคนธา
ท้าวเร่งพิสมัย ยวนในวิญญา ท้าวเร่งโศกา โศกเศร้าแสนทวี"

(บทที่ 547 - 549)

บทอาบน้ำแต่งตัว

บทอาบน้ำแต่งตัว หรือเรียกอีกอย่างว่า "บทสระสรงทรงเครื่อง" ในวรรณคดีไทยกวีจะใช้บทอาบน้ำแต่งตัวเมื่อตัวละครสำคัญจะออกเดินทางจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง โดยเริ่มพรรณนาตั้งแต่ตัวละครสรงน้ำจนถึงการแต่งองค์[24] หรืออาจพรรณนาเพียงแค่อย่างใดอย่างหนึ่ง

---

[21] ประพนธ์ เรืองณรงค์, "แม่แก้มเกลื้อน," ใน **มาลีศรีตรัง** (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2541), 117.

[22] เรื่องเดียวกัน, 119.

[23] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[24] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, "เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา", 101.

ในเรื่องสมุทรโคดม ใช้บทอาบน้ำแต่งตัวในตอนที่พระโพธิทัตเสด็จมาถึงเชิงเขากงจักร ได้เสด็จลงสรงน้ำที่สระบัว โดยกล่าวว่าในสระเต็มไปด้วยดอกบัวนานาพรรณ พระโพธิทัตชมความงามของดอกบัวและหมู่แมลงภู่ที่บินอยู่รอบๆ ดอกบัวทั้งหลาย จากนั้นพระโพธิทัตทรงเก็บดอกบัวมาแปดดอก เนื่องจากตั้งใจจะนำไปสักการะรอยพระพุทธบาท ดังคำประพันธ์ว่า

⊙คัมภีรา⊙ “⊙ เสด็จลงไปสรงสนานชำระในโบกพิศาล ชมทั้งบัวบาน อยู่ดาษเดียร
⊙ โกบุษนั้นอยู่อาเกียรณ์ภุมรินบินเวียน บัวเผื่อนก็งาม[25] ดาษดา
⊙ ดอกฝักรักซ้อนจะจรมามีจิตหรรษา เธอเด็ดเอามา ด้วยจำนง
⊙ เด็ดได้แปดดอกโดยจงน้ำจิตเธอประสงค์ เพื่อว่าจะ(จำนง)[26] ถวายพระบาทา
⊙ ได้แล้วเธอเสด็จยาตราเธอจรลินลา มายังศาลา ทันใจ”

(บทที่ 1591 - 1595)

ตอนที่ท้าวพกาจะเสด็จไปเข้าพิธีดูตัว ท้าวพกาก็ต้องสรงน้ำก่อนโดยน้ำที่สรงเป็นน้ำผสมน้ำหอมที่ได้จากดอกกุหลาบ เมื่อท้าวพกาสรงน้ำเสร็จก็ทรงนุ่งผ้าซึ่งเป็นผ้ายกลายทอง มีชั้นในเป็นลายทอง และชั้นนอกมีลวดลายเป็นเครือกนก ครุฑยุดนาค ช้าง มังกรคาบเครือเถาวัลย์ เทวดาในดอกบัว และนกเกาะดอกไม้ซึ่งพันเกี่ยวกัน ทรงฉลองพระบาทซึ่งประดับนพรัตน์ ทรงคาดผ้าคาดเอว เรียกว่า “เจียระบาด” ทรงจอนซึ่งเป็นเครื่องประดับหู ทาขี้ผึ้งที่หน้าจนเป็นสีทอง ทรงตุ้มหูซึ่งประดับด้วยทับทิม ทรงกรรเจียกเป็นเครื่องประดับหูเป็นรูปกนก ทรงพระมาลาประดับเพชร ทรงสังวาลประดับอก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ฉบัง⊙ “⊙ สั่งเสร็จท้าวสรงธารา สุคนธรสมาลา
กุหลาบก็อาบพระองค์
⊙ ภูษาผ้าต้นอันทรง แต่ล้วนทองเยียรยง
ย่อมภู่ระบายลายทอง
⊙ ชั้นในสุกใสใยยอง ชั้นนอกภู่ทอง
เครือกนกอยู่สลอน
⊙ รูปครุฑยุดนาคพาจร รูปคชกุญชร
มังกรมาคาบเครือวัลย์

[25] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “งามสถิตเสถียร” สอดคล้องกับสัมผัสและเนื้อหามากกว่า

[26] ฉบับส.541 ใช้ “เพื่อจะจำนง”

⊙ (*รูปเทพอยู่ในบุษบัน*)[27] รูปนกผาดผัน
ขยับเข้าจับอยู่บน
⊙ ผุดดอกคาบก้านแกมกัน ละลานสร้อยสน
ระพื้นย่อมค่าควรเมือง
⊙ พระบาทนพรัตน์รุ่งเรือง เห็นงามวิจิตรรจนา
(*รุ่งเรืองไปทั้งซ้ายขวา*)[28]
⊙ เจียระบาดคาดองค์ทรงมา สำหรับกษัตรา
ราคาได้แสนตำลึงทอง
⊙ จอนหูดูงามเรืองรอง เนาวสา[29]หน้าทอง
ฉลองพระกรรณซ้ายขวา
⊙ ย่อมปัทมราชรจนา ทรงพระมหา
กรรเจียกวิลาศสะอาดองค์
⊙ ภูษาผ้าต้นอันทรง กระบวนทองละอออองค์
พระสังวาลรจนา
⊙ ทรงสุวรรณามาศรจนา ทรงพระมหา[30]
วิเชียรแลแก้วกุณฑล
⊙ กนกรัดอกเกี่ยวตน ผ้ารัตกัมพล
แลย่อมกระบวนควรเมือง
⊙ ทรงอาภรณ์รุ่งเรือง ตามประเทศแขกเมือง
ก็งามประเสริฐบาดตา”

(บทที่ 706 - 719)

บทพรรณนาธรรมชาติ

บทพรรณนาธรรมชาติ เป็นบทที่มีความสำคัญสำหรับการแต่งวรรณกรรมมาแต่โบราณ ซึ่งกวีนำมาใช้ในการแสดงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร ทำให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตามจนเกิดความเพลิดเพลิน และสัมผัสถึงความไพเราะทั้งจากเนื้อหาและถ้อยคำที่ร้อยเรียง

---

[27] ข้อความขาดหาย ปรากฏในต้นฉบับท.ย.1

[28] ข้อความขาดหาย ปรากฏในต้นฉบับท.ย.1

[29] เนาวสา หมายถึง ขี้ผึ้ง

[30] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทรงพระมาลา” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

บทพรรณนาธรรมชาติ กวีใช้พรรณนาถึงความงามของธรรมชาติที่แตกต่างกันจากฉากการเดินทางของตัวละคร เช่น ฉากทะเลก็เป็นบทชมปลาหรือสัตว์น้ำต่างๆ ฉากป่าก็เป็นบทชมป่าซึ่งมีสัตว์สี่ขาหรือนกนานาชนิด เป็นต้น

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ประกอบด้วยบทพรรณนาธรรมชาติ ดังนี้

บทชมป่าและสัตว์สี่ขา

ในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับไปเยี่ยมท้าวอาทิตย์และนาง-จันทราเทวี ขณะที่เดินทางผ่านป่าจึงชวนกันชมความงามของธรรมชาติแสดงให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกที่มีความสุขของตัวละครทั้งสอง คือ พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลา ขณะที่อยู่ในป่าทั้งสองพระองค์ต่างพากันชมนกที่บินเล่นไปมา ชมความงามของแมกไม้นานาพันธุ์ที่งอกงามในป่า ซึ่งมีทั้งไม้แดงที่ออกดอกออกผลงามเหมือนมีคนปลูกไว้ ไม้ลายที่แผ่กิ่งก้านสาขางดงามดูเขียวชอุ่ม และชมสัตว์ต่างๆ ได้แก่ ฝูงกวางวิ่งไล่หาคู่ ฝูงเนื้อทรายวิ่งอย่างว่องไว หมู่กวางรวมกันเป็นฝูงฝูงหมีวิ่งไล่ตามกัน เสือวิ่งไล่ตามมองหาเหยื่อ สิงโตส่งเสียงร้องกึกก้อง ฝูงเนื้อทรายสีทองเดินเรียงเป็นแถว ลิงค่างกระโดดไปมาส่งเสียงร้องก้องป่า ฝูงช้างเดินเรียงรายมีทั้งช้างพังช้างพลายเดินตามกันไป มองดูหูและหางที่โบกสะบัด บางตัวตกมันเดินพล่านไปมา มีลูกช้างพลัดแม่เดินซวนเซฟาดงวงฟาดงากับต้นไม้ มีทั้งช้างงาสีเผือกเนียมเดินอย่างสง่างามอยู่ไกลๆ โขลงช้างพลายเดินโยกย้ายเป็นแถว บ้างชูงวงชูงาร้องก้องกลางป่าและบ้างวิ่งไล่กันไปมา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ สองกษัตริย์ค่อยลีลาศ สองเยาวราชชมปักษี
คอยเล่นพนาลี เห็นมฤคีเร่งพิศวง
⊙ พลางชมรุกขชาติ งามเกลื่อนกลาดในกลางดง
งอกงามตามไพรพง ท้าวทั้งสองเร่งพิสมัย
⊙ ไม้แดงเหมือนแกล้งปลูก ดอกแลลูกงามไสว
เกลื่อนกลาดดาษดื่นไป (เห็น)[31]ไม้ลายงามสาขา
⊙ แลเหลียวเขียวเป็นพุ่ม งามชอุ่มอยู่นานา
มีหมู่ฝูงมฤคา มาแล่นไล่หาคู่กัน
⊙ ฝูงมิคราชผาดวิ่งว่อง[32] หมู่กวางอยู่เรียงรัน
หมู่หมีวิ่งตามกัน เสือผาดผันไล่ตามมอง

[31] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เห็นไม้ลายงามสาขา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541 ใช้ “เห็นไม้ลายงามโสภา” สอดคล้องกับสัมผัส

[32] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

⊙ โต[33]เต้นเล่นมี่ก้อง ฝูงทรายทองเดินเรียงรัน
ลิงค่างวางผาดผัน ร้องก้องมีทั้งหิมพานต์
⊙ ฝูงช้างเดินเรียงราย พังแลพลายมาตามกัน
หางหูดูหฤหรรษ์ ทั้งซับมันอยู่ผันผาย
⊙ พลัดแม่เซซังมา งวงแลงาคว้าต้นไม้
เผือกเนียมคู่เฉิดฉาย เหลียวเดินชายอยู่แต่ไกล
⊙ พลายโคลงโยงกันมา ชูงวงงามาเอาใจ
ร้องก้องอยู่ในไพร บ้างแล่นไล่ร้องชมกัน”

(บทที่ 1759 - 1767)

บทชมนก

ในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จไปเยี่ยมท้าวอาทิตย์และนาง-จันทราเทวีพระบิดามารดาที่เมืองพาราณสี ขณะเดินทางผ่านป่าจึงชวนกันชมนกนานาชนิดที่บินไปมาในป่าอย่างมีความสุข บ้างส่งเสียงขับขานก้องกังวาน บ้างวิ่งไล่ร้องเกี้ยวกัน นกยูงทองส่งเสียงร้องพร้อมรำแพนหาง นกเงือกวัวบินหลงฝูงร้องหาคู่อยู่ไปมาเหมือนนอกใจนกตัวผู้ที่เฝ้ากกไข่อยู่รัง นกตัวเมียทำหน้าที่แค่หาเหยื่อมาป้อนให้ตัวผู้ที่กกไข่พอป้อนเสร็จก็บินจากไป นกยางเฝ้ามองหาปลา ฝูงนกกระสาและนกดอกบัวต่างพลัดคู่อยู่โดดเดี่ยวต้องนอนจับเจ่าอยู่บนกิ่งไม้ ทั้งยังมีนกโนรี นกสัตวา นกแขกเต้า นกสาลิกา ต่างพาส่งเสียงร้องใส่กัน นกการเวกร้องเสียงกังวานใส นกกระไนร้องเสียงไพเราะ ทำให้เสียงก้องไปทั้งป่า ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ เสด็จชมปักษาชาติ บินเกลื่อนกลาดในหิมวันต์
ลางหมู่จับขานขัน เสียงไพเราะมาเอาใจ
⊙ ร้องก้องอยู่ในไพร บ้างแล่นไล่ร้องชมกัน[34]
ยูงทองร้องเสียงใส มารำฟ้อนผึ่งหางตน
⊙ เงือกวัวบินมั่วหมู่ ร้องหาคู่ระเหหน
ครั้นแล้วให้ผัวตน ไปฟักไข่อยู่แทนตัว
⊙ ตัวเมียบินไปหา คาบเหยื่อมาป่ายินยล
ป้อนผัวแล้วบินบน ทำมิจฉานอกใจผัว

---

[33] โต หมายถึง สิงโต เป็นคำโบราณ

[34] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “โพระดกเสียงมี่ก้อง กระเหว่าร้องระวังไพร” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

⊙ ยางเจ่ามองจับปลา หมู่กาสาแลดอกบัว[35]
พลัดคู่อยู่แต่ตัว จับเจ่านอนกิ่งพฤกษา
⊙ ท้าวชมฝูงปักษี ทั้งโนรีสัตวา
แขกเต้าสาลิกา ฟังภาษามันพาที
⊙ การเวกร้องเสียงใส ทั้งกระไนไพเราะดี
ร้องก้องในพงพี พระภูมีเร่งหฤหรรษ์
⊙ ท้าวชมหมู่ปักษี สาระพันมีในหิมวันต์
นกเนื้อมีหลายพันธุ์ ทุกสิ่งสัตว์มีเหลือไตร”

(บทที่ 1768 - 1775)

บทชมปลา

ในตอนที่พระสมุทรโคดมกับพระโพธิทัตเสด็จไปเมืองลังกา ขณะอยู่บนเรือด้วยความสำราญพระทัย ทั้งสองพระองค์ต่างพากันชมฝูงปลาที่แหวกว่ายในทะเลเป็นฝูงเที่ยวตามกันไป บ้างก็ขยันแหวกว่าย บ้างก็ดำผุดดำว่ายเป็นฟองกระจาย ปลาฉนากปลาฉลามว่ายตามกันแล้วแยกย้ายกินตะไคร่น้ำ ทั้งสอง พระองค์ชมฝูงสัตว์น้ำอย่างมีความสุข ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ฉบัง⊙ “⊙ สองเจ้าพระเยาวกุมาร พระทัยชื่นบาน
สำราญทั้งสองพนิดา
⊙ เล็งแลเห็นแต่ฝูงปลา คล้ายคล้ายว่ายมา
เป็นหมู่ก็หฤหรรษ์
⊙ ลอยล่องท่องเที่ยวตามกัน ลางหมู่ดูขยัน
ก็แถกก็ว่ายน้ำนอง
⊙ ผุดดำพ้นน้ำเป็นฟอง กระนาก[36]ฉลามตามกัน
เบี่ยงบ่ายก็ไล่กินไคล
⊙ ท้าวชมโสมนัสในใจ นาวาแล่นไป
ในสายสมุทรทะเลวน”

(บทที่ 217 - 221)

---

[35] ดอกบัว เป็นชื่อนกชนิดหนึ่ง

[36] กระนาก = ฉนาก เป็นชื่อปลาทะเลขนาดใหญ่ เป็นปลากระดูกอ่อน ส่วนหัวบริเวณปลายสุดของหัวมีแผ่นกระดูกยื่นยาวมาก ขอบทั้งสองข้าง มีซีกกระดูกแข็งคล้ายฟันเรียงกันไป ดูคล้ายกับคราด

บทพรรณนาถึงภยันตรายจากธรรมชาติ

ในตอนที่นางจันทราเทวีพยายามห้ามปรามไม่ให้พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต พระโอรสทั้งสองเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกา พระองค์ทรงพรรณนาถึงภยันตรายจากทะเลว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่ 84,000 โยชน์ และเป็นที่อาศัยสัตว์น้ำต่างๆ อย่างมากมายบรรยายไม่-จบไม่สิ้น มีทั้งปลาโลมา ปลาวาฬตัวใหญ่เท่าภูเขา สามารถพ่นน้ำได้สูงเท่าต้นตาล ฝูงปลาฉนากมีงวงหรือปากเหมือนคราด นิสัยดุร้ายมาก ว่ายแหวกน้ำวนไปวนมารวดเร็ว นอกจากนี้ยังฝูงสัตว์พิสดารอีกหลายชนิด เช่น ช้างน้ำมีพละกำลังมากชอบใช่งาไล่แทงฝูงสัตว์ต่างๆ จนตายเกลื่อนทะเล เงือกน้ำซึ่งอาศัยในถ้ำใต้บาดาล หากมันมาพบลูกทั้งสองมันจะลักตัวพาไปซ่อนไว้ แม่คงร้อนใจเหมือนถูกไฟเผากาย ภุชงค์ หรือ นาคก็มีฤทธิ์มากอยู่ใต้บาดาล เวลาแผลงฤทธิ์อาละวาดมันจะเลิกพังพานขนาดใหญ่กว่าลำตาลแล้วพ่นพิษร้อนดั่งไฟ ถ้ามันพบลูกเข้าก็ไม่อาจรอดจากความตาย และยังมีฝูงปลามากมายในน้ำกินกว่าจะบรรยาย ซึ่งลูกทั้งสองต้องเดินทางในท้องทะเลอันเป็นที่อยู่อาศัยของพวกมัน แม่คิดแล้วยิ่งวิตกกลัวลูกๆ จะพบกับอันตราย ถ้าเกิดลมพายุพัดจนเรือล่มกลางทะเลคงต้องผจญกับสัตว์ร้ายต่างๆ มองไปทางใดก็เห็นแต่พื้นน้ำและพื้นฟ้า ดังคำประพันธ์ว่า

⊙พิลาป⊙ “⊙ พระสมุทรนั้นโสต[37] แปดหมื่นสี่พันโยชน์ เป็นที่อาศัย
แต่ล้วนมัจฉา ครณาถึงไหน จะจรฉันใด นะแก้วแม่อา
⊙ โลมาปลาวาฬ ใหญ่พ้นประมาณ แทบเทียมภูผา
มันย่อมท่องเที่ยว ที่ท้องคงคา พ่นน้ำขึ้นมา สูงเพียงลำตาล
⊙ ยังฝูงกะนาก[38] งวงนั้นเหมือนคราด ร้ายพ้นประมาณ
แถกว่ายในสายชล เป็นวนฉะฉาน พระยอดเยาวมาลย์ จะไปกลใด
⊙ ฝูงสัตว์เลิศล้ำ เรียกว่าช้างน้ำ อำนาจฤทธิ์ไตร
ไล่แทงฝูงสัตว์ ตายลอยเน่าไป เกลือกพบอรทัย จรไปสาคร
⊙ ยังเหล่าเงือกน้ำ[39] มันออกจากถ้ำ เห็นแก้วสายสมร
มันจะพาไป ซ่อนไว้สมจร อกแม่มาร้อน คือไฟเผาผลาญ
⊙ ยังเหล่าภุชงค์[40] ฤทธายิ่งยง อยู่ใต้บาดาล
แผลงฤทธิ์เอิกเกริก มันเลิกพังพาน ใหญ่กว่าลำตาล พ่นพิษคือไฟ

---

[37] โสต หมายถึง กระแส, สายน้ำ

[38] กะฉาก = ฉนาก เป็นชื่อปลาทะเลชนิดหนึ่ง

[39] เงือกน้ำ หรือเรียกอีกอย่างว่า นางเงือก เป็นสัตว์ในนิยาย มีลักษณะท่อนบนเป็นคน ลักษณะล่างเป็นปลา

[40] ภุชงค์ หมายถึง พญานาค

⊙ แม้นมันพบพาน พระเยาวกุมาร จะทำฉันใด
(ขาดหาย)[41] แก้วแม่เจ้าอย่าไป เจ้าจะบรรลัย ในท้องนที
⊙ ฝูงปลาในน้ำ เจ้าอย่าพักร่ำ มากยิ่งแสนทวี
มันย่อมร้ายนัก เจ้าจักจรลี ในท้องนที เป็นที่อาศัย[42]
⊙ แม่วิตกนัก กลัวพระทรามรัก เจ้าจะลินลา
ลมพัดขัดขวาง ที่กลางคงคา ฝูงสัตว์มัจฉา จะทำอันตราย
⊙ พระพายชายพัด ระลอกมาซัด กระจัดกระจาย
คลื่นใหญ่ซัดมา นาวาทำลาย ใจแม่จะขาดหาย นะพระสายสุดใจ
⊙ แลไม่เห็นฝั่ง พระทองร้อยชั่ง จะวังเวงใจ
แต่น้ำกับฟ้า สุรแสงลับไป เห็นแต่เมฆใหญ่ ในกลางเวหา”

(บทที่ 119 - 129)

บทคร่ำครวญ

บทคร่ำครวญ เป็นบทที่กวีใช้เมื่อตัวละครต้องพลัดพรากจากกัน ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความรัก ความอาลัยอาวรณ์ของตัวละคร ซึ่งบทคร่ำครวญจะสร้างอารมณ์และความรู้สึกสะเทือนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ในตอนที่นางจันทราเทวีทราบข่าวจากพระอินทร์ว่า พระโอรสต้องตกระกำลำบากในระหว่างเดินทางไปเมืองลังกา นางจึงเกิดความรู้สึกโศกเศร้าจึงร้องไห้คร่ำครวญในใจว่า ตั้งแต่แรกที่ลูกๆ จะออกเดินทาง ตนเองได้พยายามห้ามปราม ถ้าลูกๆ เชื่อและหากยังคงอยู่ในเมืองก็คงไม่เป็นอะไร อกแม่แทบแตกออกจากกันเมื่อรู้ว่า ลูกต้องไปประสบความลำบากพี่น้องต้องพลัดพรากจากกันจนต้องร้องไห้สะอื้น เจ้าทั้งสองไม่เคยจากบ้านเมืองไปไหน กลับต้องเอาป่ามาต่างบ้าน เอาดาวและพระจันทร์มาเป็นไต้ไฟ ต้องเอาป่ามาเป็นวัง ทั้งยังต้องว่ายน้ำในทะเลจนหมดกำลังกาย เจ้าจะระหกระเหินบ่ายหน้าไปพึ่งใครก็ไม่มีสงสัยคงต้องจบชีวิตลงในทะเล ถึงแม้รอดมาได้แต่หนทางก็แสนไกลเสือสิงห์ก็อาจจะกินเจ้าเป็นอาหาร นางจันทราเทวีร้องไห้พลางครุ่นคิดใจตั้งแต่ค่ำจนถึงเช้า ฝ่ายท้าวอาทิตย์ทำได้แต่คอยปลอบโยนเท่านั้น ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ สองกษัตริย์ทรงโศกา เพียงชีวาจะบรรลัย
โทมนัสตรัสนึกใน สะอื้นไห้คร่ำครวญหา
⊙ เมื่อแรกเจ้าเสด็จไป แม่ห้ามไทเป็นหนักหนา
แม้นอยู่ในพารา พระผ่านฟ้าไม่มีภัย

---

[41] ไม่ปรากฏเช่นเดียวกับในฉบับสอบทาน

[42] ฉบับส.538 ใช้ “สุดที่จะคณนา” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ อกแม่เพียงแตกคราก ไปตกยากลำบากใจ
สองกษัตริย์พลัดกันไป บ่ร้างได้พบกันเลย
⊙ ต่างคนต่างจะไป ร่ำร้องไห้อยู่เบยเบย
ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยบทจร
⊙ จะเอาป่ามาต่างเรือน เอาดาวเดือนมาต่างไต้
ละเสียซึ่งปรางค์ใน เอาแต่ไพรต่างรั้ววัง
⊙ จะว่ายอยู่ในพระสมุทร กว่าจะสุดสิ้นกำลัง
แก้วแม่จะเซซัง จะบ่ายหน้าไปหาใคร
⊙ เห็นว่าจะม้วยชาติ สายสุดสวาทจะจรไกล
เสือสีห์ย่อมมีใน จักกินเจ้าเป็นอาหาร
⊙ ครั้งหนึ่งพระลูกแก้ว รอดอยู่แล้วจากชลธาร
มาได้ยากในไพรสัณฑ์ ต่างคนต่างจะไปไม่เห็นกัน
⊙ นางทรงกันแสงไห้ แต่ค่ำไปจนไก่ขัน
ร่ำไรไปทุกอัน แล้วรับขวัญสองพนิดา
⊙ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ปลอบนางนาฏผู้ฉายา
ท้าวน้องอย่าโศกา ย่อมเป็นลางแก่สองศรี”

(บทที่ 366 - 375)

ในตอนที่นางจุลคัพภาคร่ำครวญถึงพระสมุทรโคดมพระสวามี ที่ต้องพลัดพรากจากกันโดยพระสมุทรโคดมถูกนำไปปล่อยทิ้งไว้ในเกาะแก้วพิสดาร ส่วนนางนั้นต้องอภิเษกกับท้าวพกาเจ้ากรุงจีน และในระหว่างเดินทางนางจุลคัพภามองไปเห็นเกาะซึ่งพระสมุทรโคดมอาศัยอยู่ก็เกิดความโศกเศร้าจนต้องคร่ำครวญว่า

“โอ พระราชา (หมายถึง พระสมุทรโคดม) เราได้ดูแลปรนนิบัติกันมา ตอนที่พระองค์ลอยน้ำมาเราก็เป็นคนอุ้มขึ้นมาจากน้ำ และพาพระองค์ไปทูลท้าวสามลผู้เป็นบิดา ท่านก็ยกเราให้อภิเษกด้วย เราทั้งสองครองรักกันอย่างมีความสุข แต่มาบัดนี้พระบิดาได้พรากพระองค์ให้ไปอยู่ที่เกาะ เมียก็นับวันรอคอยแม้ว่าจะเนิ่นนานนับปี แต่มาตอนนี้คงไม่อาจจะได้พบกันอีก”

นางจุลคัพภาร้องไห้คร่ำครวญมองไปเห็นแต่น้ำกับดวงเดือนดวงตะวัน เห็นฝูงปลาว่ายตามกัน นางยิ่งโศกเศร้ามากขึ้นกว่าเดิม ปลาโลมา ปลาวาฬแหวกว่ายแถกตัวในกระแสน้ำ ทั้งยังมีปลามากมายหลายชนิด ปลาฉนากปลาฉลามว่ายน้ำ บางตัวว่ายเข้าไปเล่นที่ริมน้ำ เงือกงูก็มีมากมาย เหรา มังกร ก็ล่องลอยตามกระแสน้ำวน มีบางตัวที่พลัดพรากจากคู่จึงแอบซ่อนตัวอยู่ริมน้ำ ดูแล้ว

เหมือนตัวข้ากับพระองค์ซึ่งขณะนี้ต้องพลัดพรากจากกันไปอยู่บนเกาะแก้วพิสดาร

เรือค่อยๆ แล่นห่างจากเกาะแก้วพิสดารไปเรื่อยๆ นางจุลคัพภาเหลียวมองจนสุดสายตา ขณะนั้นเองน้ำตาก็ไหลออกมาเหมือนทางน้ำ สองมือก็ยกขึ้นตือก มองเห็นฝูงนกที่บินอยู่บนฟ้านางจุลคัพภาก็ยกมือขึ้นไหว้ขอร้องนกที่บินอยู่ให้ช่วยเมตตาช่วยบินไปบอกพระสมุทรโคดมพระสวามีที่อยู่บนเกาะแก้วพิสดารว่า ตัวนางจุลคัพภาขอถวายบังคมลา นางต้องจากไปแดนไกลถึงเมืองจีน ขอให้พระองค์โปรดดูแลตนเอง ฝูงนกที่บินอยู่ในอากาศก็พากันราปีกหยุดบินลงมาฟังความที่นางจุลคัพภาสั่งไว้ พวกนกต่างสงสารนางจุลคัพภาและคิดว่าหากพูดได้คงจะไต่ถามและคงนำเนื้อความที่นางฝากไว้ไปบอกแก่พระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙พิลาป⊙ “⊙ โอโอ้พระราชา เราเลี้ยงกันมา บ่ได้อาวรณ์
เมื่อเจ้าลอยอยู่ ในสมุทรสาคร เมียรักบังอร อุ้มมาแต่ชล
⊙ น้องพาเจ้าไป ทูลแก่ท่านไท ท่านท้าวสามล
ยกให้ประทาน แต่งการมงคล ให้เราสองคน อยู่สุขเปรมปรีดิ์
⊙ บัดนี้ท่านพราก ให้พระองค์จาก อยู่เกาะคีรี
เมียนับวันหา แม้นช้านับปี โอโอ้แต่นี้ บ่ร้างจะเห็นกัน
⊙ นางไห้ครวญคร่ำ แลเห็นแต่น้ำ กับเดือนตะวัน
เห็นหมู่มัจฉา ว่ายมาตามกัน นางเร่งโศกศัลย์ โศกเศร้าแสนทวี
⊙ โลมาปลาวาฬ ว่ายแถกในธาร อเนกมากมี
ฉนากฉลาม ว่ายน้ำนที ลางตัวว่ายรี่ เข้าเล่นริมชล
⊙ เงือกงูสลอน เหรามังกร ลอยล่องตามวน
ลางตัวพลัดคู่ แฝงอยู่ริมชล เหมือนแก้วกับตน อยู่เกาะพิสดาร
⊙ เห็นปลาในน้ำ นางเร่งครวญคร่ำ ถึงพระภูบาล
เภตราผายผัน คล้ายคล้ายในธาร ลับเกาะพิสดาร เกาะแก้วนั้นไป
⊙ นางเหลียวแลมา สุดเนตรฉายา ลับตาแลไป
นางเหลียวชะแง้ ยิ่งแลยิ่งไกล ชลเนตรหลั่งไหล คือท่อธารา
⊙ สองกรตือก แลเห็นฝูงนก บินบนเวหา
นางยกมือไหว้ นกจงได้เมตตา บอกแก่ผัวข้า อยู่เกาะคีรี
⊙ บอกว่าตัวข้า ชื่อจุลคัพภา ผู้เป็นมเหสี
ถวายบังคมมา ผ่านฟ้าสามี บอกว่าข้านี้ จะจรเมืองไกล
⊙ คอยอยู่จงดี ข้าจะขอจรลี กรุงจีนวิสัย
นกในอากาศ มิอาจบินไป ราปีกลงไว้ ฟังไทสั่งความ

⊙ เอ็นดูฉายา แม้นรู้ภาษา จักมาไถ่ถาม
จักเอาคดี อันมีเนื้อความ ไปบอกโฉมงาม นางน้องสั่งมา"

(บทที่ 910 - 921)

4. กลวิธีสร้างอารมณ์ขัน

การสร้างอารมณ์ขันในวรรณคดีไทย เป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีไทยทั้งวรรณคดีราชสำนักและวรรณคดีชาวบ้าน เพราะอารมณ์ขันเป็นหนึ่งในคุณสมบัติประจำของคนไทย และเป็นการแสดงออกถึงความเป็นไทยได้อย่างชัดเจน ซึ่งบทขำขันที่แทรกลงไปนั้นใช้วิธีการสร้างอารมณ์ขันจากการแสดงออกด้วยเรื่องทางเพศ เป็นตลกแบบหยาบโลน ใช้คำพูดสองแง่สองง่าม หรือเป็นการแสดงอากัปกิริยาแปลกๆ ดูน่าขันและน่าสมเพช[43]

ในการศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการแทรกบทขำขันเพื่อสร้างอารมณ์ขันให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง ในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับเมืองพาราณสีเพื่อเยี่ยมท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีพระบิดามารดาของพระสมุทรโคดม ขณะที่ขบวนเสด็จเข้าเขตเมืองพาราณสี ชาวบ้านที่เห็นพากันแตกตื่นตกใจ เด็กบางคนก็พลัดหลงจากแม่ คนเฒ่าคนแก่ก็พากันหนีเข้าป่า สามีภรรยาก็พลัดพรากจากกัน ชาวบ้านบางคนก็คิดว่าเกิดศึกสงคราม พวกคนเฒ่าคนแก่ก็พลอยขวัญหนีดีฝ่อกลัวตาย พวกเสนามนตรีก็ไม่มีจิตใจทำงาน ได้ยินเสียงร้องไห้ทั้งราวป่า บางคนเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานพอรู้เรื่องก็ตกใจวิ่งล้มลุกคุกคลานหนีเข้าป่า บางคนฉวยได้ไหเหล้าดื่มจนเมาร้องบอกไม่กลัวใครพอลุกขึ้นได้ก็คลานเข้าไปในกองไฟ บางคนตกบันไดจนผ้านุ่งหลุด ซึ่งทั้งหมดเป็นอากัปกิริยาท่าทางของผู้คนที่ชวนขบขันสร้างอารมณ์ขันแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "⊙ ฝูงราชประชา อันอยู่รักษา ขอบขัณฑ์กรุงไกร
แลเห็นรี้พล เกลื่อนกล่นมาใน ตระหนกตกใจ ร้องไห้รักกัน
⊙ บางลูกพลัดแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ เข้าป่าหิมวันต์
ทิ้งเหย้าเรือนเสีย ผัวเมียพลัดกัน บ้างคิดสำคัญ ว่าศึกเข้ามา
⊙ เฒ่าแก่ทั้งนั้น ไม่มีมิ่งขวัญ กลัวจะม้วยบรรลัย
พวกพลมนตรี ไม่มีจิตใจ ชาวบ้านร้องไห้ สิ้นทั้งราวป่า
⊙ บ้างเลี้ยงลูกหลาน ล้มลุกคุกคลาน ลนลานเข้าป่า
ฉวยได้ไหเหล้า ดื่มเอาหนักหนา ละเมอคว้าหา แกล้มกูอยู่ไหน

[43] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 86.

⊙ กินเหล้าจนเมามัว ว่ากูไม่กลัว จะทำอะไรใคร
ลุกขึ้นยืนยัน คลานเข้ากองไฟ บ้างตกกะได ผ้าไม่ติดตัว”

(บทที่ 1784 - 1788)

นอกจากนั้นผู้แต่งยังแทรกบทขำขันเรื่องของตาเถนกับยายชีคู่หนึ่งที่ลักลอบเสพสังวาสกันขณะหลบหนีเข้าป่า ดังคำประพันธ์ที่แสดงในหน้าที่ 92 - 93

5. กลวิธีเล่าเรื่องย้อนต้น

การใช้กลวิธีเล่าเรื่องย้อนต้น เป็นกลวิธีที่กวีใช้แต่งวรรณกรรมกลอนสวดที่มีเนื้อหาค่อนข้างยาว เนื่องจากในสมัยก่อนนั้นวรรณกรรมกลอนสวดใช้ในการสวดอ่านให้ผู้ฟังมากกว่าการอ่านเองในใจคนเดียว หากเนื้อเรื่องของวรรณกรรมมีขนาดยาวไม่สามารถสวดอ่านในวันเดียวจบได้ จึงต้องใช้กลวิธีเล่าย้อนต้น เพื่อเป็นทวนความจำผู้ฟัง โดยวิธีนั้นผู้แต่งจะสร้างตัวละครที่ต้องพลัดพรากจากกัน และเมื่อพบมากัน ก็จะมีเล่าเรื่องย้อนต้น

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีใช้กลวิธีเล่าย้อนต้นหลายครั้งหลายตอน เช่น ในตอนที่นางสุวรรณมาลาระลึกเรื่องราวตอนเป็นนางจุลคัพภา ผู้แต่งใช้กลวิธีเล่าเรื่องย้อนต้นโดยให้นางสุวรรณมาลาเล่าเรื่องต่างๆ ให้พระสมุทรโคดมฟัง นางสุวรรณมาลาเล่าถึงเหตุการณ์ตั้งแต่เป็นนางจุลคัพภาและต้องพลัดพรากจากพระสมุทรโคดมจนทำให้นางต้องโศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก มีความรู้สึกเหมือนอกแทบแตกเป็นเสี่ยงๆจนต้องทอดร่างลงร้องไห้ที่ริมแม่น้ำ

หลังจากพระสมุทรโคดมออกเดินทางไปแล้ว ท้าวสามลผู้เป็นบิดาจึงจัดพิธีอภิเษกนางกับท้าวพกาทันที เพราะความโลภในสินสอด เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วท้าวพกาก็พานางจุลคัพภาเดินทางกลับเมืองจีน พอมาถึงปากน้ำเมืองจีนนางรู้ตัวว่าต้องตกเป็นของชายอื่น นางจึงตัดสินใจกลั้นใจตายไปเกิดเป็นนางสุวรรณมาลาและได้พบพระสมุทรโคดมในที่สุด ดังคำประพันธ์ว่า

⊙๒๘⊙ “⊙ นางสุวรรณมาลา ถวายพารา รัตนคีรี
นางจึงทูลไป แก่ไทธิบดี ข้าบาทเทวี ขอทูลราชา
⊙ ข้าบาทนี้หนา[44] ใช่ว่าอื่นไกล คือจุลคัพภา
เมื่อวันพลัดพราก เจ้าจากเมียมา เมียกินน้ำตา ค่ำเช้าเพรางาย
⊙ แต่ท้าวมาจาก อกเมียจะคราก เมียทอดพระกาย
เมียร้องไห้ร่ำ น้ำตาบ่วาย น้องทอดพระกาย ที่ฝั่งคงคา

[44] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ข้าบาทนี้ไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ครั้นท้าวมาแล้ว ท่านเอาเมียแก้ว ให้ท้าวพกา
เห็นแก่ข้าวของ เงินทองนานา จึงท้าวพกา พาเอาเมียไป
⊙ ครั้นถึงปากน้ำ เมียร้องไห้ร่ำ ถึงพระผ่านฟ้า[45]
เมียกลั้นใจตาย วายชีพชีวา[46] น้ำใจเมียหมาย หวังจะพบภูมี
⊙ ครั้นเมียตายไป เอากำเนิดใน ไกรลาสคีรี
ที่นี้เมียได้ พบไทภูมี ในเกาะคีรี ดุจเมียพิษฐาน
⊙ นางทูลผัวรัก นางซบพระพักตร์ กับตักภูบาล
น้ำพระชลนัยน์ ไหลคือท่อธาร กอดบาทภูบาล ร่ำไรไปมา”

(บทที่ 1209 - 1215)

6. กลวิธีเล่าเรื่องสลับไปสลับมา

การใช้กลวิธีเล่าเรื่องสลับไปสลับมา มักปรากฏในวรรณคดีไทยที่มีเนื้อเรื่องค่อนข้างยาว มีตัวละครหลายตัว ซึ่งกลวิธีนี้จะทำให้เนื้อหามีความซับซ้อน และในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมก็มีการใช้กลวิธีเล่าเรื่องสลับไปสลับมาระหว่างพระสมุทรโคดมตัวละครหลักและพระโพธิทัตตัวละครรอง โดยผู้แต่งกำหนดให้ทั้งสองรับบทบาทเป็นพี่น้องกันและเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า 2 พระองค์ คือ พระสมณะโคดมพุทธเจ้าและพระศรีอาริยเมตไตรย ซึ่งแสดงให้เห็นความสำคัญต่อบทบาทของตัวละครทั้งสอง

ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครทั้งสองพลัดพรากจากกัน ผู้แต่งเล่าเรื่องของพระสมุทรโคดมตัวละครหลักก่อนจนกระทั่งพระสมุทรโคดมทำสงครามชนะท้าวพกาและท้าวสามล แล้วก็ตัดสลับมาเล่าเรื่องของพระโพธิทัต เริ่มต้นตั้งแต่พระโพธิทัตเดินทางมาถึงเมืองลังกา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ อาจารย์จึงพรรณนา พระศาสดาจอมโมลี
พระศรีอาริยไมตรี ยังเที่ยวท่องในสงสาร
⊙ เกิดในนามกษัตริย์ ชื่อโพธิทัตกุมาร
วันเมื่อพระภูบาล เธอเสด็จอยู่ในสิงหล
⊙ เธอเห็นชาวลังกา ฝูงอาณาประชาชน
ทุกแห่งตำบล มีน้ำใจอันเปรมปรีดิ์”

(บทที่ 1520 - 1522)

---

[45] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ถึงพระทรามวัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[46] ฉบับร.บ.2 ใช้ “วายชีพบรรลัย” สอดคล้องกับสัมผัส

เมื่อเล่าเรื่องพระโพธิทัตมาถึงในระยะเวลา 3 ปีเท่ากับเรื่องของพระสมุทรโคดม จากนั้นผู้แต่งได้เชื่อมเรื่องราวของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเข้าด้วยกัน โดยให้ทั้งสองพระองค์เสด็จกลับบ้านเมืองตนเองคือเมืองพาราณสี ผู้แต่งกำหนดให้พระโพธิทัตเสด็จกลับมาก่อนและบรรยายถึงพิธีต้อนรับการกลับมาของพระโพธิทัตอย่างกระชับ จากนั้นตัดสลับไปเล่าเรื่องพระ-สมุทรโคดม ซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองรัตนคีรี ทรงระลึกถึงพระบิดาและพระมารดาจึงกล่าวกับนางสุวรรณมาลาถึงสัญญาที่ทรงให้ไว้ว่าครบ 3 ปีแล้วจะเดินทางกลับบ้านเมือง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ยานี⊙ “⊙ เรื่องนี้ยกไว้ก่อน จะกล่าวกลอนนั้นสืบไป
โคดมผู้จอมไตร เสวยสุขทุกราตรี
⊙ วันนั้นพระจอมนาถ[47] พิศวาสด้วยเทวี
จึงกล่าวซึ่งคดี แก้วมารศรีของผัวเอย
⊙ พี่อยู่ด้วยน้องแก้ว ช้านานแล้วนะทรามเชย
เพราะบุญของอรทัย พี่จึงได้เป็นจอมเมือง
⊙ เสวยสุขทุกราตรี ใช่จะมีซึ่งแค้นเคือง
เพราะเจ้ามาสร้างเมือง พี่นี้ได้มาครอบครอง
⊙ พี่คิดถึงพระบาท ไทธิราชท้าวทั้งสอง
ปานนี้จะเศร้าหมอง เสวยทุกข์ถึงพี่ยา
⊙ ด้วยว่าพระปิตุราช พระจอมนาถแก่ชรา
เกลือกว่ามีโรคา สิ้นชนมาไม่เห็นใจ
⊙ เมื่อแรกพี่จะมา ให้สัญญาจะกลับไป
สามปีจะจรใน จะกลับไปพระบุรี”

(บทที่ 1713 - 1719)

ในที่สุดพระสมุทรโคดมก็เสด็จกลับมาถึงเมืองพาราณสีพร้อมนางสุวรรณมาลาและนางปทุมเกษรี ซึ่งผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครทั้งหมดได้กลับมาพบกันและอยู่ด้วย จากนั้นก็จบเรื่องลงอย่างมีความสุข

[47] ในต้นฉบับใช้ นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

7. การปิดเรื่อง

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการปิดเรื่องเลียนแบบชาดกหรือที่เรียกกันว่า “ประชุมชาดก” คือ การกล่าวถึงตัวละครต่างๆ ในเรื่องไปเกิดใหม่เป็นบุคคลต่างๆ ในพระพุทธ-ประวัติ ซึ่งเป็นวิธีการที่ผู้แต่งใช้สร้างความเลื่อมใสศรัทธาจากผู้อ่านผู้ฟัง โดยอธิบายถึงตัวละครต่างๆ เป็นบุคคลในพระพุทธประวัติ ดังนี้

ท้าวอาทิตยราช	เป็น	พระเจ้าสุทโธทนะ
นางจันทราเทวี	เป็น	พระนางสิริมหามายา
นางสุวรรณมาลา	เป็น	พระนางพิมพา
พระสมุทรโคดม	เป็น	พระสมณะโคดมพุทธเจ้า
พระโพธิทัต	เป็น	พระศรีอาริยเมตไตรย

ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

⊙วิเชียรฉันท์(๑๑)⊙ “⊙ ฝ่ายท้าวสี่กษัตริย์ โดยบัญญัติเป็นตำนาน
แต่ท้าวสร้างสมภาร ย่อมนับแสนมหากัณฑ์
⊙ ปางเมื่อได้เสวยรมย์ ชมสมบัติในเมืองสวรรค์
อาทิตย์พระจอมธรรม์ จุติเกิดโดยถวิล
⊙ มาเกิดในมนุษย์ บริสุทธิ์ล้ำโลกา
โดยนามของราชา สีสุโทธปิ่นจักรพาล
⊙ จันทรากัลยาณี ศรีศุภลักษณ์อันโสภา
ครั้นจากไตรตรึงษา ได้มาเป็นพุทธมารดร
⊙ ทรงนามตามวงศา สิริมายาอันบวร
เป็นบาทบริจากร สีสุโทธผู้ทรงญาณ
⊙ นางสุวรรณมาลา ท่านพรรณนาโดยตำนาน
พิมพาพระเยาวมาลย์ เป็นมารดาพระราหุล
⊙ เจ้าสมุทรโคดม พระบรมผู้มีคุณ
เป็นบิดาพระราหุล พระศรีธาตุผู้ยอดญาณ
⊙ ฝ่ายพระโพธิทัต จะได้ตัดพ้นสงสาร
คือองค์พระศรีอาริย์ โพธิทัตโคดม

(๏ ....)[48]

บำเพ็ญทานได้สร้างสม ถ้วนคำรบจบบริบูรณ์[49]

(บทที่ 2035 - 2043)

8. ปณิธานผู้สร้างหนังสือ

ความเชื่อเรื่องการสร้างหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการรักษาและสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ทำให้มีการเขียนถึงการแสดงปณิธานหรือความตั้งใจของผู้สร้างหนังสือขึ้น โดยผู้คัดลอกหนังสือจะเขียนชื่อผู้สร้างและวัตถุประสงค์ในการสร้างไว้ในใบปิดหัวและท้ายหนังสือหรือในตอนท้ายของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนั้นๆ แต่สำหรับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการเขียนปณิธานผู้สร้างหนังสือไว้ที่ใบปิดหัวและท้ายหนังสือ เล่มที่ 1 เพียงเล่มเดียว ว่า ยายคงเป็นผู้สร้างหนังสือเพื่อให้คงไว้ในพระพุทธศาสนา ดังข้อความว่า

"๏ เรื่อง พระสมุทรโคดม หน้าต้น เล่ม ๑ ของท่านยายคงสร้างไว้ในพระศาสนา"

"๏ สิ้นสมุด ๑ แต่เท่านี้ หาสองต่อไป หนังสือของยายคงสร้าง"

และปรากฏชื่อของยายคงเป็นผู้สร้างหนังสือในต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องจันทคราส ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่วัดสัมพันธวงศ์อีกด้วย

เนื้อเรื่อง

ณ เมืองพาราณสี มีกษัตริย์ผู้ครองนคร นามว่า ท้าวอาทิตย์ และมีพระมเหสี นามว่า นางจันทรา ทั้งสองมีพระโอรสสองพระองค์ องค์พี่ นามว่า พระสมุทรโคดม และองค์น้อง นามว่า พระโพธิทัต ทั้งคู่ต่างมีรูปโฉมงดงาม ครั้นพอพระสมุทรโคดมอายุได้ 16 ปี ท้าวอาทิตย์บิดาตั้งใจจะยกพระราชสมบัติให้แก่พระโอรสแต่ทั้งสองกลับปฏิเสธ พร้อมทูลขอไปร่ำเรียนพระธรรมที่เมืองลังกา แม้ว่าพระบิดามารดาจะพยายามปฏิเสธแต่ก็ไม่สำเร็จ

สุดท้ายก็ต้องยินยอมให้พระโอรสทั้งสองไปเรียนเมืองลังกา ในขณะที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตกำลังเดินทางโดยเรือสำเภาผ่านไปได้ 15 วัน เมื่อเรือแล่นมาถึงเกาะแก้วพิสดารก็เกิดมีพายุโถมกระหน่ำจนเรืออับปางลง ทำให้พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตได้รับความลำบากอย่างแสนสาหัสต้องลอยคอกลางทะเล จนร้อนไปถึงพระอินทร์ต้องเสด็จลงมาช่วยเหลือ

---

[48] ต้นฉบับขาดหาย 2 วรรค ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[49] ฉบับส.541 ใช้ "ตำนานท่านกล่าวมา จบคาถาตามคำรบ ตำนานพระพุทธโคดม จบบริบูรณ์แล้วแล"

ครั้นเมื่อพระอินทร์ช่วยพระโพธิทัตขึ้นจากน้ำแล้วก็เสด็จเข้าไปอุ้มพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำด้วย แต่ทันใดนั้นก็มีวิญญาณสามเณรรูปหนึ่งออกมาขัดขวาง ห้ามไม่ให้พระอินทร์เข้าช่วยเหลือพระสมุทรโคดม ทั้งยังได้บอกถึงเหตุผลที่ไม่ให้พระอินทร์ช่วยว่า การที่พระสมุทรโคดมต้องได้รับความลำบากเช่นนี้ก็เพราะในอดีตชาติพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีไปเล่นน้ำกับบริวาร 500 คน พบตนเองซึ่งเป็นสามเณรพายเรือออกบิณฑบาตก็เข้ามากลั่นแกล้งจนทำให้เรือของตนล่มลงจนเกือบเอาเสียชีวิตไม่รอด ในขณะเดียวกันพระโพธิทัตผู้น้องเกิดความสำนึกและได้เข้ามาช่วยเหลือตนเองให้พ้นจากความตาย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้จึงถือเป็นการล้างแค้นของตนต่อทั้งสองคนที่ได้กระทำไว้และเมื่อสามเณรแจ้งเหตุทั้งหมดแก่พระอินทร์เสร็จก็หายไป

พระอินทร์เมื่อรู้ว่าไม่อาจช่วยพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำได้ จึงเนรมิตขอนไม้ให้พระสมุทรโคดมเกาะลอยคอกลางทะเล จากนั้นพระอินทร์ก็พาพระโพธิทัตไปส่งยังเมืองลังกา ส่วนพระสมุทรโคดมประสบความทุกข์ทรมานลอยคอเกาะขอนไม้ในทะเลถึง 7 วัน 7 คืน โดยมีนางมณีเมขลาคอยให้การช่วยเหลือ จนลอยคอเกาะขอนไม้มาถึงเมืองสามลนคร

ที่เมืองสามลนครนี้ มีกษัตริย์ครองเมืองนามว่า ท้าวสามลและมีมเหสีนามว่า นางจันทรา ทั้งสองพระองค์ มีพระธิดา 7 องค์ พระธิดาแต่ละองค์ต่างก็มีสิริโฉมงดงาม แต่พระธิดาองค์สุดท้องนามว่า นางจุลคัพภา มีความงดงามที่สุดและด้วยความงดงามของพระธิดาทั้งเจ็ด ทำให้ท้าวสามลตัดสินใจสร้างท่าน้ำส่วนพระองค์สำหรับให้พระธิดาทั้งเจ็ดสรงน้ำ

อยู่มาวันหนึ่งขณะที่พระธิดาทั้งเจ็ดกำลังสรงน้ำอยู่ที่ท่าน้ำนั้นก็ได้เห็นพระสมุทรโคดมเกาะขอนไม้ลอยน้ำผ่านมา พระธิดาทั้งหกเห็นความงามของพระสมุทรโคดมก็เกิดจิตปฏิพัทธ์ต่างกระโจนลงน้ำหมายจะเข้าช่วยเหลือ แต่ไม่สำเร็จจึงต้องว่ายน้ำกลับมา

ฝ่ายนางจุลคัพภาพระธิดาคนสุดท้องไม่ได้กระโจนลงไปด้วย แต่ในใจก็คิดหมายปองจึงอธิษฐานว่า หากเป็นเนื้อคู่กันจริงก็ขอให้ขอนไม้นั้นลอยมาหาตน ด้วยวาสนาของทั้งคู่ทำให้ขอนไม้ลอยมาหานางจุลคัพภา เมื่อนางช่วยพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำได้แล้วกลับถูกพี่สาวทั้งหกแย่งกันพาตัวพระสมุทรโคดมกลับเข้าไปในเมืองเพื่อเข้าเฝ้าพระบิดา

พระธิดาทั้งหกต่างบอกว่า ตนเองเป็นผู้ช่วยพระสมุทรโคดมไว้ ท้าวสามลจนปัญญาที่จะตัดสินใจ จึงถามพระสมุทรโคดมว่าใครเป็นผู้ช่วยชีวิตตน ฝ่ายพระสมุทรโคดมจึงตอบว่า นางจุลคัพภาเป็นผู้ช่วยชีวิตตนขึ้นจากน้ำและเมื่อท้าวสามลทราบความจริงก็ทรงจัดงานอภิเษกสมรสให้พระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภา

อยู่มาวันหนึ่ง มีพ่อค้าสำเภามาจากเมืองจีนมาขอเข้าเฝ้าท้าวสามลและเมื่อได้เห็นความงามของนางจุลคัพภาจึงแอบวาดรูปนางจุลคัพภาใส่กระดาษทองไว้ เมื่อกลับไปยังบ้านเมืองของตน

ก็รีบเข้าเฝ้าเจ้ากรุงจีนนามว่า ท้าวพกา เมื่อท้าวพกาได้เห็นรูปวาดของนางจุลคัพภาก็เกิดจิตปฏิพัทธ์ต้องการได้นางจุลคัพภามาเป็นคู่ครอง จึงสั่งให้พ่อค้าสำเภานำสินสอดจำนวนสามลำเรือไปสู่ขอนางจุลคัพภากับท้าวสามล

ฝ่ายท้าวสามลเมื่อรู้ว่าท้าวพกาเจ้ากรุงจีนให้คนสู่ขอนางจุลคัพภา แม้จะรู้ว่านางจุลคัพภาอภิเษกแล้ว แต่ด้วยความโลภในสินสอดที่มีจำนวนมากมายถึงสามลำเรือก็ยินยอมตอบตกลงรับหมั้นท้าวพกาตามที่พ่อค้าสำเภาจีนมาสู่ขอ เมื่อพ่อค้าสำเภารู้ว่าตนเจรจาสำเร็จก็รีบเดินทางกลับกรุงจีนเพื่อแจ้งให้ท้าวพกาทราบโดยทันที ท้าวพกาจึงสั่งให้ต่อเรือห้าร้อยลำพร้อมทั้งจัดสินทรัพย์ต่างๆ แล้วรีบเดินทางไปเมืองสามลทันที

เมื่อท้าวพกามาถึงแล้วท้าวสามลสั่งให้พระธิดาทั้งหกแต่งองค์ทรงเครื่องอย่างงดงามเพื่อให้ท้าวพกาเลือกคู่ ท้าวพกาเมื่อได้พบกับธิดาทั้งหกของท้าวสามลก็รู้สึกผิดหวังทั้งยังโกรธแค้นที่ท้าวสามลหลอกลวงตนเองไม่ยอมส่งตัวนางจุลคัพภามาหาให้ ท้าวสามลเองไม่คิดว่าท้าวพกาจะมีรูปวาดของนางจุลคัพภาและรู้ถึงอุบายของตนก็ร้อนใจ จึงรีบส่งคณะทูตไปแก้ต่างว่า นางจุลคัพภาป่วยไม่สามารถไปดูตัวได้

ท้าวสามลจึงมีรับสั่งให้นางจุลคัพภาเข้าเฝ้า และบังคับนางจุลคัพภาเข้าพิธีอภิเษกกับท้าวพกา แม้นางจุลคัพภาจะพยายามปฏิเสธแต่ก็ไม่สำเร็จ ท้าวสามลยังออกอุบายสั่งให้พระสมุทรโคดมไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดารกลางทะเลเพื่อหลอกพระสมุทรโคดมไปทิ้งไว้ที่เกาะแก้วพิสดาร แม้ว่าพระสมุทรโคดมจะรู้ถึงอุบายของท้าวสามลจากนางจุลคัพภาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังยินยอมทำตามโดยดี

หลังจากนั้นท้าวสามลก็จัดพิธีอภิเษกให้แก่ท้าวพกาเจ้ากรุงจีนกับนางจุลคัพภา เมื่อพิธีเสร็จเรียบร้อยดีแล้ว ท้าวพกาก็พานางจุลคัพภาเดินทางกลับกรุงจีน และเมื่อเรือแล่นมาถึงปากน้ำกรุงจีนแล้วนางจุลคัพภารู้ตัวว่าไม่อาจจะรอดพ้นมือท้าวพกา จึงตัดสินใจกลั้นใจตายแต่ก่อนตายได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า ไม่ต้องการทำผิดต่อพระสมุทรโคดมผู้เป็นพระสวามี แม้ชาตินี้ต้องพลัดพรากกันก็ขอเกิดใหม่ให้ได้พบพระสมุทรโคดมและเป็นคู่กันทุกชาติไป เมื่อนางจุลคัพภาตายก็ไปเกิดใหม่ในดอกไม้เป็นพระธิดาองค์ที่เจ็ดของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรีเจ้าเมืองไกรลาสบนสวรรค์ มีนามว่า “นางสุวรรณมาลา”

ขณะที่พระสมุทรโคดมอาศัยอยู่อย่างโดดเดี่ยวในเกาะแก้วพิสดารได้ทำไร่ปลูกข้าวและธัญพืชต่างๆ ซึ่งข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกเป็นข้าวที่มีความพิสดารมากแตกต่างจากข้าวธรรมดาเพราะข้าวที่ปลูกนั้นออกรวงเป็นข้าวสาร โดยไม่ต้องสีไม่ต้องตำ ทั้งยังส่งกลิ่นหอมคล้ายดอกจำปี

อยู่มาวันหนึ่งนางสุวรรณมาลาและพี่สาวทั้งหกต้องการมาเที่ยวเล่นยังเมืองมนุษย์และได้มาเล่นน้ำที่เกาะแก้วพิสดาร และได้มาพบข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกไว้ต่างก็รู้สึกอัศจรรย์ใจใน

ความแปลกของข้าวซึ่งส่งกลิ่นหอมตลบอบอวล จนทำให้นางสุวรรณมาลาห้ามใจไม่ไหวจึงแอบลักเอาข้าว 3 เม็ดไปเพื่อนำไปฝากพระมารดา

เมื่อกลับถึงเมืองสวรรค์นางสุวรรณมาลาก็ถูกพระมารดาตำหนิที่ขโมยข้าวมาและสั่งให้ลงไปเป็นทาสรับใช้เจ้าของข้าวชดใช้ค่าข้าวที่ลักมา นางสุวรรณมาลาจึงต้องลงมายังเกาะแก้ว-พิสดารเพื่อตามหาเจ้าของข้าวที่ลักมา และเมื่อรู้ว่าพระสมุทรโคดมเป็นเจ้าของข้าวก็แอบเข้าไปในถ้ำที่พักช่วยหุงหาอาหารและจัดที่นอนให้

พระสมุทรโคดมเกิดความสงสัยอยากรู้ว่าใครเป็นคนหุงหาอาหารให้ตน จึงออกไปซ่อนตัวแอบดูจนจับได้ว่านางสุวรรณมาลาเป็นคนหุงหาอาหารให้ตน นางสุวรรณมาลาเมื่อรู้ว่าถูกจับได้ก็จึงเล่าความจริงถึงเหตุใดที่ต้องมาเป็นทาสรับใช้พระสมุทรโคดม

ฝ่ายพระสมุทรโคดมเกิดความพอใจในความงามของนางสุวรรณมาลา จึงขอนางมาเป็นชายาในเที่ยงคืนของวันที่แต่งงานกัน นางสุวรรณมาลาก็เกิดระลึกถึงอดีตชาติของตนเองจนรู้ว่าตนเองคือนางจุลศัพภากลับชาติมาเกิด นางสุวรรณมาลาจึงใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตเกาะแก้วพิสดารให้กลายเป็นบ้านเมือง นามว่า รัตนคีรี พร้อมทั้งข้าราชบริพารและประชาชนมากมาย ทั้งพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาอยู่ครองเมืองกันมาอย่างมีความสุข

อยู่มาวันหนึ่งนางสุวรรณมาลาต้องการกลับไปเยี่ยมบิดามารดาบนสวรรค์ จึงเสกพระเขนยทองให้กลายเป็นนางปทุมเกษรี มีรูปโฉมเหมือนกับนางสุวรรณมาลาดุจพิมพ์เดียวกันไว้อยู่ดูแลสามี ส่วนตนเองก็เหาะไปเมืองไกรลาสบนสวรรค์ พอได้ 7 วันจึงกลับลงมา

ท้าวสามลเมื่อรู้ว่า พระสมุทรโคดมได้ครองเมืองรัตนคีรี บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ก็เกิดความริษยาจึงส่งสารถึงพระสมุทรโคดมเรียกให้ไปไหว้ตนเอง เนื่องด้วยตนมีศักดิ์เป็นพ่อตา ฝ่ายพระสมุทรโคดมตอบกลับว่า หากท้าวสามลเป็นพ่อตาตนเองจริง ก็ขอให้ส่งนางจุลศัพภามาให้

ท้าวสามลโกรธแค้นยิ่งนัก จึงส่งสารไปเรียกท้าวพกาเจ้ากรุงจีนผู้เป็นลูกเขยให้มาช่วยรบ ท้าวพกาก็ตกลงพร้อมทั้งจัดทัพเรือมาแปดพันลำ ทั้งคู่จึงแยกเป็นสองทัพ ท้าวพกาเป็นทัพเรือส่วนท้าวสามลเป็นทัพบกขี่ช้างบุกเข้าตีเมืองรัตนคีรีของพระสมุทรโคดม

ฝ่ายพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเมื่อรู้ว่าท้าวสามลและท้าวพกายกทัพมา ก็จัดทัพเข้าต่อสู้ พระสมุทรโคดมรบกับท้าวพกาและด้วยบารมีที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลทำให้นางมณีเมขลาเทพธิดาผู้ดูแลท้องทะเล ใช้อิทธิฤทธิ์ดลบันดาลให้คลื่นลมซัดทัพเรือของท้าวพกาจมหายลงไปในทะเลและทำให้ท้าวพกาสิ้นชีวิตลงในที่สุด

ส่วนนางสุวรรณมาลาเสกทัพเทวดาออกมาต่อสู้กับท้าวสามล นางสุวรรณมาลาทำยุทธ-หัตถีกับท้าวสามลและได้ตัดคอท้าวสามลตายในสนามรบสมดั่งคำที่อธิษฐานไว้ก่อนกลับมาเกิด

ใหม่เมื่อเสร็จการสู้รบแล้ว ทั้งพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาก็ยกทัพกลับเข้าเมืองจัดงานเลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนานและปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุขต่อไป

กล่าวถึงฝ่ายพระโพธิทัตอนุชาของพระสมุทรโคดม หลังจากประสบกับวิบากกรรมจำต้องพลัดพรากกับพระเชษฐาแล้ว เมื่อพระอินทร์พาพระโพธิทัตมาส่งยังเมืองลังกา จากนั้นพระโพธิทัตได้ศึกษาพระธรรมและภาษาบาลีกับปาโมกข์อาจารย์อยู่ถึง 3 ปีจนมีความเชี่ยวชาญ จึงขอลาอาจารย์ออกเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนเขากงจักร ซึ่งเส้นทางที่จะไปยังเขากงจักรนั้นต้องผ่านป่าเขาและต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีความสูงถึงสองโยชน์ และมีลำต้นใหญ่ถึงห้าร้อยคนโอบ

พระโพธิทัตเดินทางมาถึงต้นศรีมหาโพธิ์ จึงได้หยุดพักค้างคืนเจริญภาวนาใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ จนร้อนถึงเทวดาอารักษ์ต้องเอาใบโพธิ์ทองสามยอดมาถวาย ครั้นพอรุ่งเช้าเมื่อพระโพธิทัตตื่นขึ้นมาก็เห็นใบโพธิ์ทองสามยอดมีอรรถคาถาปรากฏอยู่ในใบโพธิ์ตรงหน้าตนเอง

จากนั้นพระโพธิทัตก็เสด็จต่อไปยังเขากงจักรที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท และได้ทรงบำเพ็ญศีลเจริญภาวนาได้ 7 วัน จนร้อนไปถึงพระอินทร์ต้องเสด็จลงมา เมื่อมาถึงพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทพระอินทร์ก็เนรมิตกายเป็นยักษ์มาถามปัญหาธรรมกับพระโพธิทัต ความว่า “มีนกตัวใหญ่มหึมาตัวหนึ่งบินมาทางทิศบูรพา มีหัวห้าพันหัว มีปีกหนึ่งล้านแปดคู่ มีขาหกหมื่นขา มีหางหนึ่งหมื่นหกพันหางและมีตาหนึ่งแสนสองหมื่นคู่ อยากรู้ว่า นกนี้มีชื่ออะไร”

พระโพธิทัต ก็เฉลยปัญหาว่า นกตัวนี้ มีชื่อว่า พุทธปักษี อันหมายถึง พระพุทธเจ้า หัวนกห้าพันหัว นั่นหมายถึง พระพุทธศาสนาจะดำรงไว้ถึงห้าพันปี ถ้านับเป็นวันได้ หนึ่งล้านแปดแสนวัน เท่ากับจำนวนของปีกนก นับเป็นเดือนได้หกหมื่นเดือน เท่ากับจำนวนของขานก นับเป็นฤดูได้ หนึ่งหมื่นหกฤดู เท่ากับจำนวนของหางนก และนับเป็นวันอุโบสถได้หนึ่งแสนสองหมื่นวัน เท่ากับจำนวนของตานก ทั้งยังขนนกที่หลุดร่วงลงเปรียบดังพระพุทธศาสนาที่นับวันจะหมดไป และเมื่อพระอินทร์ได้ฟังคำเฉลยปัญหาของพระโพธิทัตก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงกลายร่างกลับเป็นพระอินทร์ตามเดิม พร้อมทั้งพาพระโพธิทัตไปส่งยังเมืองพาราณสี

ส่วนพระสมุทรโคดมเมื่อปกครองเมืองได้ 3 ปี ก็ระลึกถึงสัญญาที่เคยให้ไว้กับพระบิดามารดาว่าพอครบ 3 ปี จะกลับบ้านเมือง จึงชักชวนนางสุวรรณมาลากลับไปเยี่ยมบ้านด้วยกัน เมื่อขบวนเสด็จของพระสมุทรโคดมมาถึงนอกเมืองพาราณสี ท้าวอาทิตย์พระบิดาก็สั่งให้พระโพธิทัตพระอนุชาจัดขบวนไปต้อนรับ

จากนั้นทั้งหมดก็ได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ต่อมาเมื่อท้าวอาทิตย์ทรงชราภาพก็ยกราชสมบัติให้พระสมุทรโคดมปกครองบ้านเมืองต่อไป ส่วนพระองค์กับนางจันทรามเหสีก็เสด็จออกผนวช พระสมุทรโคดมทรงครองราชย์ต่อจากท้าวอาทิตย์และทรงตั้งพระโพธิทัตพระอนุชาเป็นอุปราช

อยู่มาไม่นานท้าวอาทิตย์พระบิดาและนางจันทราพระมารดาสิ้นพระชนม์เสด็จสู่สวรรค์ชั้นดุสิต ส่วนพระสมุทรโคดมก็ปกครองบ้านเมืองจนพระชนมายุได้ 80 ปี ก็สละราชสมบัติออกผนวชพอสิ้นพระชนม์เสด็จสู่สวรรค์ และเมื่อพระสมุทรโคดมสิ้นพระชนม์แล้วนางสุวรรณมาลาก็กลับไปอยู่กับมารดาที่เมืองไกรลาสบนสวรรค์ตามเดิม

ฝ่ายพระโพธิทัตครองราชย์มาไม่ทรงมีพระมเหสี ครั้นพระชนมายุได้ 190 ปี ก็ทรงรู้ว่าตนใกล้จะสิ้นพระชนม์ จึงตั้งพระยามนตรีขึ้นปกครองบ้านเมืองแทน แล้วพระองค์สละราชสมบัติเสด็จออกผนวชได้ 50 ปีก็สิ้นพระชนม์เสด็จสู่สวรรค์

ตอนท้ายของเรื่อง มีประชุมชาดกอธิบายว่า นางจันทราพระมารดาเป็นพระนางสิริมหามายา ท้าวอาทิตย์พระบิดาเป็นพระเจ้าสุโทธนะ นางสุวรรณมาลาเป็นพระนางพิมพา พระสมุทรโคดมเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระบิดาของพระราหุล และพระโพธิทัตพระอนุชาเป็นพระศรีอาริยเมตไตรย

โครงเรื่อง

โครงเรื่อง คือ การจัดลำดับเวลาและเหตุการณ์ในเรื่อง ซึ่งแต่ละเหตุการณ์จะมีความเกี่ยวเนื่องกันตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่องและต้องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน สิ่งสำคัญที่โครงเรื่องต้องมี คือ ความขัดแย้ง ซึ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอาจเป็นความขัดแย้งจากภายในจิตใจของตัวละครเอง หรือเป็นความขัดแย้งจากภายนอกระหว่างมนุษย์กับชะตากรรม หรือระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม หรือระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน[50]

ในโครงเรื่องของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ส่วนใหญ่มีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอก แต่บางเหตุการณ์ก็ไม่มีความขัดแย้ง โดยผู้แต่งได้วางโครงเรื่องเรียงลำดับ ได้ดังนี้

1. เมื่อพระสมุทรโคดมอายุได้ 16 ปี ท้าวพระอาทิตย์พระราชบิดาตั้งใจสละราชสมบัติให้ครองเมืองพาราณสีร่วมกันกับพระโพธิทัตพระขนิษฐาแต่ทั้งคู่ปฏิเสธ และได้ทูลขอไปเรียนพระธรรมที่เมืองลังกา

2. พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางไปเมืองลังกาแต่เรือถูกพายุพัดอับปางกลางทะเล พระอินทร์จึงลงมาช่วย

3. วิญญาณสามเณรเข้าขัดขวางไม่ให้พระอินทร์ช่วยพระสมุทรโคดม

---

[50] อิราวดี ไตลังคะ, **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546), 4.

4. พระอินทร์พาพระโพธิทัตไปส่งที่ลังกา ส่วนพระสมุทรโคดมลอยคอในทะเล 7 วัน 7 คืน โดยมีนางมณีเมขลาคอยช่วยเหลือ

5. พระสมุทรโคดมลอยคอมาจนถึงเมืองสามล เมื่อมาถึงท่าน้ำซึ่งพระราชธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามลกำลังเล่นน้ำ ก็ได้รับการช่วยเหลือจากพี่สาวทั้งหกของนางจุลคัพภาแต่ไม่สำเร็จ

6. นางจุลคัพภาปรารถนาให้พระสมุทรโคดมเป็นพระสวามี จึงเสี่ยงทายให้ขอนไม้ที่พระสมุทรโคดมเกาะอยู่ลอยมาหาตนและก็ช่วยพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำ

7. พี่สาวทั้งหกคนของนางจุลคัพภาแย่งตัวพระสมุทรโคดมจากนางจุลคัพภา และพาตัวไปให้ท้าวสามลตัดสินว่าใครจะได้ตัวพระสมุทรโคดม

8. ท้าวสามลถามพระสมุทรโคดมจนรู้ว่า นางจุลคัพภาเป็นคนช่วยจึงจัดงานอภิเษกให้กับพระสมุทรโคดมกับนางจุลคัพภาพระราชธิดา

9. พ่อค้าสำเภาจีนมาเข้าเฝ้าท้าวสามล และนางจุลคัพภาอยากเห็นหน้าตาพ่อค้าสำเภาจีนจึงมาเข้าเฝ้าท้าวสามลเพื่อจะได้เห็นพ่อค้าสำเภาจีน

10. พ่อค้าสำเภาจีนเห็นนางจุลคัพภาแล้วตกตะลึงในความงามของนางจุลคัพภา จนต้องแอบวาดรูปไปถวายท้าวพกาเจ้ากรุงจีน

11. ท้าวพกาชมรูปนางจุลคัพภาจนลุ่มหลง ตัดสินใจส่งให้พ่อค้าสำเภาจีนไปสู่ขอนางจุลคัพภา

12. ท้าวสามลอยากได้สินสอดสามลำเรือแม้รู้ว่า นางจุลคัพภาแต่งงานแล้ว แต่ก็ตกลงตอบรับพ่อค้าสำเภาจีน

13. ท้าวสามลให้แต่งให้พระราชธิดาหกองค์ ซึ่งเป็นพระเชษฐภคนีของนางจุลคัพภาเข้าพิธีดูตัว

14. ท้าวพการู้ว่า ถูกหลอกจึงโมโหจะยกทัพมาทำสงครามกับท้าวสามล

15. ท้าวสามลกลัวจึงส่งราชทูตไปเจรจาหลอกท้าวพกาว่า นางจุลคัพภาป่วยจึงไม่ได้ไป

16. ท้าวสามลสั่งให้นางจุลคัพภาแต่งกับท้าวพกาแต่ถูกปฏิเสธ เพราะนางมีพระสวามีคือ พระสมุทรโคดมแล้ว

17. ท้าวสามลออกอุบายกำจัดพระสมุทรโคดมโดยพาไปปล่อยไว้ที่เกาะแก้วพิสดาร แต่นางจุลคัพภารู้ความจริงจึงไปบอกพระสมุทรโคดมไม่ให้ไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดาร

18. พระสมุทรโคดมไม่ยอมและเพื่อตอบแทนบุญคุณท้าวสามล ตัดสินใจไปเกาะแก้ว-พิสดารแม้ว่าจะรู้ว่าเป็นอุบาย

19. พระสมุทรโคดมถูกปล่อยเกาะแล้ว ท้าวสามลจึงจัดพิธีอภิเษกสมรสให้นางจุลคัพภาและท้าวพกา

20. นางจุลคัพภาเดินทางไปเมืองจีนกับท้าวพกา และเมื่อถึงปากน้ำกรุงจีนนางจุลคัพภาจึงกลั้นใจตายเพราะรู้ว่าจะต้องตกเป็นภรรยาของท้าวพกา

21. นางจุลคัพภาก่อนตายได้อธิษฐาน ขอให้ไปเกิดใหม่ได้เจอพระสมุทรโคดมอีก เมื่อนางตายแล้วไปเกิดใหม่ในดอกไม้บนเขาไกรลาส ชื่อ นางสุวรรณมาลาเป็นพระธิดาของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรี

22. พระสมุทรโคดมปลูกข้าวออกรวงมาเป็นข้าวสาร มีกลิ่นหอมตลบอบอวล

23. นางสุวรรณมาลาพร้อมพี่สาว 6 คน ลงมาเล่นน้ำที่เกาะแก้วพิสดารและนางสุวรรณ-มาลาขโมยข้าว 3 เม็ด ไปถวายนางจันทรกินรีผู้เป็นมารดาจึงถูกพระมารดาไล่ลงมารับโทษที่ขโมยข้าวโดยให้ไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว

24. นางสุวรรณมาลารู้ว่าพระสมุทรโคดมเป็นเจ้าของข้าวจึงคอยแอบมาจัดเตรียมที่พักและหุงหาอาหารให้

25. พระสมุทรโคดมเกิดความสงสัยว่าใครเป็นจัดเตรียมอาหารให้ จึงแอบไปซุ่มดูจนรู้ว่าเป็นนางสุวรรณมาลาและจับตัวนางสุวรรณมาลาไว้ได้

26. พระสมุทรโคดมได้นางสุวรรณมาลาเป็นพระมเหสี และนางสุวรรณมาลาระลึกชาติรู้ว่าตนเองเป็นนางจุลคัพภากลับชาติมาเกิด

27. นางสุวรรณมาลาเนรมิตเกาะแก้วพิสดารให้กลายเป็นเมืองถวายแก่พระสมุทรโคดมผู้เป็นสามี

28. นางสุวรรณมาลาอยากกลับไปเยี่ยมบ้าน จึงเสกพระเขนยทองเป็นนางปทุมเกษรีให้ดูแลพระสมุทรโคดมแทนตนเอง

29. นางสุวรรณมาลากลับเยี่ยมพระมารดาแต่ถูกนางจันทรกินรีต่อว่า เพิ่งไปแค่ครึ่งวันแต่นางสุวรรณมาลาบอกว่าไปอยู่เมืองมนุษย์ 7 เดือน นางจันทรกินรีจึงอธิบายถึงความแตกต่างของวันเวลาในเมืองมนุษย์และสวรรค์แก่นางสุวรรณมาลา

30. พระเชษฐภคินีทั้งหกของนางสุวรรณมาลาเหม็นสาบกลิ่นมนุษย์จากร่างกายของนางสุวรรณมาลา และสงสารที่น้องสาวได้สามีเป็นมนุษย์

31. พระสมุทรโคดมจับได้ว่านางปทุมเกษรีปลอมตัวเป็นนางสุวรรณมาลาจึงรู้ความจริงว่า นางสุวรรณมาลาไปเยี่ยมบ้าน

32. พระสมุทรโคดมครองเมืองกับนางสุวรรณมาลาอย่างมีความสุข

33. ท้าวสามลอิจฉาพระสมุทรโคดม จึงส่งสารมาให้พระสมุทรโคดมไปไหว้

34. พระสมุทรโคดมไม่ไปทำให้ท้าวสามลโกรธ จึงส่งสารไปเรียกท้าวพกามาช่วยรบ

35. ท้าวพกาจัดทัพมาช่วยท้าวสามล นางสมุทรเทวีห้ามไม่ให้ไปก็ไม่ฟัง เพราะเชื่อว่ากองทัพของตนไม่มีใครต้านทานได้ ส่วนท้าวสามลถูกโหรห้ามไม่ให้ไปรบเพราะมีเคราะห์ถึงแก่ชีวิต แต่ท้าวสามลไม่เชื่อ เพราะเชื่อว่าฝ่ายตนมีทัพของท้าวพกาช่วยต้องชนะแน่นอน

36. นางสุวรรณมาลาอาสาไปรบกับท้าวสามล เพราะต้องการล้างแค้นที่ท้าวสามลทำให้ตนต้องพลัดพรากจากพระสมุทรโคดม ส่วนพระสมุทรโคดมรบกับท้าวพกา

37. พระสมุทรโคดมเสี่ยงสัจจา นางมณีเมขลาออกมาช่วยพระสมุทรโคดมโดยบันดาลให้เกิดคลื่นซัดเรือรบ 8000 ลำของท้าวพกาอับปางลงและท้าวพกาก็เสียชีวิตด้วย

38. นางสุวรรณมาลาชนช้างกับท้าวสามลและสามารถตัดคอท้าวสามลขาดตายสมกับที่อธิษฐานไว้

39. พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณปกครองบ้านเมืองอย่างมีความสุข

40. ฝ่ายพระโพธิทัตอยู่เมืองลังกาศึกษาพระธรรมบาลีกับปาโมกข์อาจารย์จนเชี่ยวชาญ

41. พระโพธิทัตกราบลาอาจารย์ไปไหว้รอยพระพุทธบาทที่เขากงจักร ปาโมกข์อาจารย์จึงบอกทางไปเขากงจักรให้แก่พระโพธิทัต

42. พระโพธิทัตเดินทางไปเขากงจักรพักค้างคืนที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ เจริญภาวนาจนทำให้เทวดาต้องเอาใบพระศรีมหาโพธิ์ที่มีอรรถคาถาปรากฏอยู่มามอบให้

43. พระโพธิทัตเดินทางต่อไปเพื่อสักการะรอยพระพุทธบาทแล้วเจริญศีลภาวนา 7 วัน จนร้อนถึงพระอินทร์ต้องเอาพระธรรมลงมาให้

44. พระอินทร์แปลงร่างเป็นยักษ์มาถามปริศนาธรรมกับพระโพธิทัต ซึ่งพระโพธิทัตก็สามารถแก้ปริศนาธรรมได้เป็นอย่างดี จนทำให้พระอินทร์เกิดความเลื่อมใส และได้พาพระโพธิทัตไปส่งที่เมืองพาราณสี

45. พระสมุทรโคดมคิดถึงพระบิดาและพระมารดา จึงชักชวนนางสุวรรณมาลากลับไปเยี่ยมบ้าน ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จกลับเมืองพาราณสี

46. ทั้งห้าพระองค์ได้พบกันพร้อมหน้า และอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

อนุภาค

อนุภาค หมายถึง หน่วยย่อยในนิทานหรือวรรณกรรมเรื่องหนึ่งๆ[51] ที่มีส่วนคล้ายคลึงกับนิทานหรือวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ซึ่งอนุภาคเป็นลักษณะของการสืบทอดความคิด ความเชื่อและจินตนาการของผู้คนในสังคมนั้นๆ ลักษณะของอนุภาคนั้น จะมีความพิเศษ คือ มีความไม่ธรรมดา

[51] ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 36.

หรือเหนือธรรมชาติ ซึ่งอนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของ พฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ในนิทานหรือวรรณกรรมเรื่องหนึ่งๆ เช่น ทารกเกิดพร้อมของวิเศษ ม้าเหาะได้ คนเกิดจากดอกไม้ เป็นต้น

จากการศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ผู้วิจัยพบว่า อนุภาคต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีลักษณะคล้ายคลึงกับอนุภาคในวรรณกรรมเรื่องพระอภัย-มณี พระมหาชนก พระสุธนู พระสมุทรโฆษ จันทรกินนร รามเกียรติ์ สังข์ทอง พระสุธน-มโนราห์ นางสิบสอง อิเหนา ดาวเรือง สุวรรณรัตน์ สุวรรณวงศ์ สุวรรณเศียร และศิลป์สารท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 45 เปรียบเทียบอนุภาคในเรื่องสมุทรโคดมกับวรรณกรรมเรื่องอื่น

สมุทรโคดม	**วรรณกรรมเรื่องอื่น**
1. พระสมุทรโคดมกับน้องชายเดินทางไปศึกษาพระธรรม	**พระอภัยมณี** : พระอภัยมณีกับน้องชายเดินทางไปศึกษาวิชา
2. เรือสำเภาอับปางกลางมหาสมุทร ลูกเรือทั้งหลายถูกสัตว์ร้ายในมหาสมุทรจับกินเป็นอาหาร	**พระมหาชนก** : เรือของพระมหาชนกอับปางกลางมหาสมุทร ลูกเรือทั้งหลายถูกสัตว์ร้ายในมหาสมุทรจับกินเป็นอาหาร **พระสุธนู** : พระสุธนูกับนางจีรัปภาขอโดยสารเรือจนมาถึงกลางทะเลเกิดพายุจนทำให้เรืออับปางลง
3. พระสมุทรโคดมกับน้องชายเกาะกระดานไม้ลอยคอกลางทะเล แต่โดนคลื่นซัด ทำให้กระดานไม้แตกแยกออกจากกัน	**พระสมุทรโฆษ** : พระสมุทรโฆษกับนางพินทุ-มดีเกาะขอนไม้เพื่อจะว่ายน้ำกลับฝั่ง แต่เมื่อมาถึงกลางทะเลเกิดพายุใหญ่ ก่อให้เกิดคลื่นซัดขอนไม้ที่พระสมุทรโฆษเกาะมาแตกออกจากกัน **พระสุธนู** : พระสุธนูกับนางจีรัปภาเกาะกระดานไม้ลอยคอกลางทะเล แต่กระดานไม้โดนคลื่นซัดจนแตกออกจากกัน

ตารางที่ 45 (ต่อ)

สมุทรโคดม	วรรณกรรมเรื่องอื่น
4. อาสน์ของพระอินทร์แข็งกระด้าง ในขณะที่พระเอกต้องประสบกับความทุกข์ จนทำให้พระอินทร์ต้องลงมาช่วย	**จันทกินนรคำฉันท์** : นางจันทกินนรร้องไห้คร่ำครวญตั้งจิตพิษฐานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยเหลือพระยาจันทกินนร ผู้เป็นสามี ซึ่งถูกศรพระราชาได้รับบาดเจ็บ ด้วยแรงอธิษฐานของนางทำให้อาสน์ของพระอินทร์แข็งกระด้าง จนพระอินทร์ต้องลงมาช่วย
5. เหตุที่ทำให้พระสมุทรโคดมและน้องชายต้องพลัดพรากจากกัน เพราะกรรมเก่าในอดีตชาติ โดยไปแกล้งโคลงเรือสามเณรที่มาบิณฑบาตให้ล่มลง	**พระสุธนู** : พระสุธนูต้องพลัดพรากจากนางจีรัปภา เนื่องด้วยกรรมเก่าที่ทำไว้ในอดีตชาติ โดยไปแกล้งโคลงเรือสามเณร
6. พระสมุทรโคดมเกาะขอนไม้ลอยคออยู่กลางทะเล 7 วัน	เหมือนเรื่องพระมหาชนก, พระสมุทรโฆษ
7. นางมณีเมขลาเป็นเทพธิดาแห่งมหาสมุทร คอยช่วยเหลือคนมีบุญ	เหมือนเรื่องพระมหาชนก, พระสมุทรโฆษ : นางมณีเมขลาคอยช่วยเหลือ ขณะลอยคอกลางทะเล **รามเกียรติ์** : นางมณีเมขลาช่วยเหลือนางสีดาเมื่อตอนเป็นทารกถูกนำมาลอยน้ำ
8. นางเอกของเรื่องต้องเป็นลูกสาวคนที่ 7 ซึ่งในเรื่อง นางจุลคัพภาเป็นพระธิดาองค์ที่ 7 ของท้าวสามล	เหมือนเรื่องสังข์ทอง, พระสุธน-มโนห์รา
9. นางเอกต้องเป็นลูกสาวคนสุดท้องและมีรูปโฉมงามที่สุด ซึ่งในเรื่อง นางจุลคัพภามีรูปโฉมงามงดงามที่สุด	เหมือนเรื่องสังข์ทอง, พระสุธน-มโนห์รา, นางสิบสอง
10. พ่อของนางเอก ชื่อ ท้าวสามล และเป็นตัวละครฝ่ายอธรรม	**สังข์ทอง** : พ่อของนางรจนา ชื่อ ท้าวสามนต์ คอยกลั่นแกล้งพระสังข์ ซึ่งปลอมตัวเป็นเงาะ
11. พ่อค้าสำเภาจีนแอบวาดรูปนางจุลคัพภาไปถวายท้าวพกา	**อิเหนา** : จรกาสั่งให้ช่างเขียนไปแอบวาดรูปบุษบา

ตารางที่ 45 (ต่อ)

สมุทรโคดม	วรรณกรรมเรื่องอื่น
12. นางจุลคัพภาต้องพลัดพรากจากพระ-สมุทรโคดม ไปตกอยู่ในมือของชายอื่นที่ไม่ใช่สามี แต่ด้วยความซื่อสัตย์ทำให้ท้าวพกา ซึ่งเป็นฝ่ายอธรรมไม่อาจแตะต้องเนื้อตัวได้	**รามเกียรติ์** : นางสีดา ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปแต่ไม่อาจแตะต้องตัวได้ เพราะแรงอธิษฐานที่ตั้งสัตย์ว่า จะซื่อสัตย์ต่อพระรามผู้เป็นพระสวามีเท่านั้น
13. พระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลผู้เป็นพ่อตานำไปปล่อยไว้บนเกาะ	**ดาวเรือง** : ดาวเรืองถูกพ่อตา ซึ่งเป็นเศรษฐีนำตัวมาปล่อยบนเกาะกลางทะเล
14. พระสมุทรโคดมทำไร่ปลูกธัญพืชต่างๆ บนเกาะ	เหมือนเรื่องดาวเรืองและสุวรรณเศียร : พระเอกทำไร่บนเกาะ
15. นางเอกเกิดจากดอกไม้ ซึ่งในเรื่อง นางจุลคัพภากลับเกิดใหม่ในดอกไม้ เป็นนางกินรีชื่อ นางสุวรรณมาลา	**สุวรรณวงศ์ชาดก** : นางสุวรรณเกตตา เกิดจากดอกไม้เกตแล้วพระฤาษีมาเจอจึงนำไปเลี้ยงดูเป็นลูกสาวตนเอง **สุวรรณรัตน์และศิลป์สารท** : นางเกิดจากดอก-บัวแล้วพระฤาษีนำไปเลี้ยง
16. นางสุวรรณมาลาและพี่สาว ขอมารดาลงมาเล่นน้ำยังโลกมนุษย์	เหมือนเรื่องพระสุธน-มโนห์รา, ดาวเรือง
17. ต้นข้าวออกรวงมาเป็นข้าวสาร ซึ่งเป็นข้าวที่พระสมุทรโคดมเป็นผู้ปลูก	เหมือนเรื่องพระอภัยมณี, ดาวเรือง
18. นางสุวรรณมาลาขโมยข้าวที่พระสมุทร-โคดมปลูกไปฝากมารดา แต่ถูกมารดาขับไล่ให้ลงมาเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว	**ดาวเรือง** : นางโสพส ซึ่งธิดาของพระอินทร์ลงมาเล่นน้ำที่เกาะแล้วขโมยข้าวของดาวเรืองไปจึงถูกพระอินทร์ไล่ลงมาเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว
19. นางสุวรรณมาลาถูกพี่ๆ รังเกียจที่ได้สามีเป็นมนุษย์ เพราะได้กลิ่นสาบมนุษย์ติดตัวมาเมื่อกลับขึ้นมาบนสวรรค์	เหมือนเรื่องพระสุธน-มโนห์รา
20. พระอินทร์แปลงร่างเป็นยักษ์เพื่อมาถามปริศนาธรรมแก่พระโพธิทัต	เหมือนเรื่องดาวเรือง

จากการศึกษาลักษณะของอนุภาคในเรื่องสมุทรโคดม พบว่าอนุภาคส่วนใหญ่มักปรากฏในวรรณกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือชาดกต่างๆ อีกทั้งในตอนท้ายของวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมก็มีลักษณะการแต่งเลียนแบบชาดก คือ การสโมธานหรือประชุมชาดก โดยกำหนดให้ตัวละครต่างๆ ไปเกิดใหม่เป็นบุคคลในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมใช้กันอย่างมากในวรรณกรรมกลอนสวด เช่น ดาวเรือง สุวรรณรัตน์ สุวรรณเศียร เป็นต้น

แก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง คือ สารัตถะ หรือ หัวใจของเรื่อง ซึ่งแก่นเรื่องจะแสดงเจตจำนงและข้อคิดต่างๆ ที่ผู้แต่งต้องการให้คนอื่นได้รับรู้[52] แก่นเรื่องจะทำให้คนอ่านได้รับรู้ถึงภาพรวมและวัตถุประสงค์ของเรื่องจนสามารถค้นพบความหมายของเรื่องที่อาจนำไปสู่ความเข้าใจชีวิตได้[53]

แก่นเรื่องสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. แก่นเรื่องใหญ่ คือ แนวคิดหลักของเรื่องซึ่งเป็นแก่นหลักของเรื่อง[54] โดยเนื้อเรื่องทั้งหมดผูกพันเกี่ยวโยงกับแก่นหลักนี้

2. แก่นเรื่องย่อย คือ แนวคิดรองของเรื่อง ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างการดำเนินเรื่องในแต่ละตอนส่งผลต่อพฤติกรรมต่างๆ ของตัวละครในตอนนั้นๆ

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมมีทั้งแก่นเรื่องใหญ่และแก่นเรื่องย่อยประกอบกัน ดังนี้

1. แก่นเรื่องใหญ่

แก่นเรื่องใหญ่ของเรื่องนี้ ผู้แต่งนำเสนอให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นถึงเรื่อง วิบากกรรม หรือผลแห่งกรรมไม่ว่าจะเป็นผลจากกรรมดีหรือผลจากกรรมร้ายย่อมส่งผลแก่ทุกคน ซึ่งถือเป็นความเชื่อของชาวพุทธ ในเรื่องผู้แต่งกำหนดให้พระสมุทรโคดมตัวละครเอกของเรื่องต้องประสบเคราะห์กรรมลอยคอในทะเลจากผลแห่งกรรมเก่าในอดีตชาติ ซึ่งพระสมุทรโคดมเคยกระทำไว้กับสามเณรที่พายเรือมาบิณฑบาต

ในเรื่องเปิดเรื่องให้พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต ต้องประสบความทุกข์ยากจากเรือที่อับปางกลางทะเลเพราะกรรมเก่าที่ทำไว้ จากนั้นเมื่อพระสมุทรโคดมได้อภิเษกสมรสกับนาง-จุลคัพภานางเอกของเรื่องแต่ก็ต้องพลัดพรากจากกันเพราะท้าวสามลผู้เป็นพ่อตา พระสมุทรโคดมได้กล่าวแก่นางจุลคัพภาว่า เป็นเพราะกรรมเก่าที่ตัวพระองค์และนางจุลคัพภาเคยทำร่วมกันมาด้วย

---

[52] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 29.

[53] อิราวดี ไตลังคะ, **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**, 66.

[54] อุบล เทศทอง, "การวิเคราะห์นิทานคำกาพย์เรื่องหงส์ยนต์ฉบับจังหวัดราชบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 107.

การพรากลูกนกออกจากรัง ต่อมาเมื่อนางจุลคัพภากลับชาติมาเกิดใหม่เป็นนางสุวรรณมาลาแล้ว แต่ก็รับผลแห่งกรรมในชาติปัจจุบันที่ได้ไปขโมยข้าวสามเม็ดจากไร่ข้าวของพระสมุทรโคดม จนทำให้ต้องไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวซึ่งก็คือ พระสมุทรโคดม หรือแม้กระทั่งท้าวสามลและท้าวพกาก็ได้รับผลแห่งกรรมจนถึงแก่ความตายที่ทำให้ต้องพระสมุทรโคดมต้องพลัดพรากจากนางจุลคัพภา แม้ว่าในเรื่องผู้แต่งแสดงเห็นผลแห่งกรรมที่ตอบสนองอย่างเป็นตาต่อตา ฟันต่อฟัน ซึ่งอาจจะขัดต่อหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร” แต่ก็เพราะผู้แต่งต้องการให้ผู้ที่ได้ฟังได้อ่านเกิดความหวั่นเกรงต่อบาปกรรมที่ได้กระทำไว้ เนื้อเรื่องในตอนที่แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องวิบากกรรม เช่น

ในตอนที่วิญญาณสามเณรเล่าเรื่อง กรรมที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเคยกระทำไว้แก่ตนเองให้พระอินทร์ฟังว่า ในชาติก่อนเป็นสามเณรพายเรือออกบิณฑบาตจนมาพบกับบุตรทั้งสองของเศรษฐี ซึ่งก็คือ อดีตชาติของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต พร้อมกับทาสทั้งหลายกำลังเล่นน้ำอยู่ เมื่อบุตรทั้งสองของเศรษฐีเห็นเรือลอยผ่านมาก็สั่งให้ทาสทั้งหลายแกล้งยุดเรือจนทำให้เรือล่ม ทำให้ตนจมน้ำจนเกือบจะสิ้นชีวิต แต่แล้วบุตรเศรษฐีคนหนึ่งซึ่งก็คือ พระโพธิทัตในชาตินี้ เกิดสำนึกผิดเข้ามาช่วยเหลือขึ้นจากน้ำรอดพ้นจากความตาย มาตอนนี้จึงตนจึงตามมาสนองกรรมตามที่ทั้งสองเคยทำไว้ ขอให้พระอินทร์อย่าได้ว่ากล่าวเลย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ปฐมัง⊙ “⊙ ให้เห็นเป็นเณรน้อยผู้หนึ่งผุดขึ้นมาทันใจ[55] เข้ากลจิตบพิตรเธอไข
มีวาจาไปแก่ภูธร
⊙ ดูราเจ้าฟ้ามัฆวาน อันนี้ใช่การ
ของบพิตรจงฟังวาจา
⊙ เราจักแจ้งความอันปรา ปางชาติหลังมา
กระทำแก่เราล้นเหลือ
⊙ เราเป็นเณรน้อยมาเรือ พายไปใต้เหนือ
บงบาตรเลี้ยงชีวิตมา[56]
⊙ อันเจ้าพี่น้องสองคน เป็นบุตรท้าวสามล
(*ตระกูลเศรษฐีอันปรา*)[57]
⊙ ลงมาเล่น(น้ำ)[58]คงคา กับหมู่ทาสา

[55] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “รูปเณรน้อยผุดขึ้นใน” สอดคล้องทั้งเนื้อหา สัมผัสและพยางค์

[56] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “มาบิณฑบาตเลี้ยงตน” สอดคล้องกับสัมผัส

[57] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538และปรากฏในฉบับท.ย.1 ว่า “ตระกูลเศรษฐีมหึมา”

เพื่อว่าจะสรงนที

⊙ วันนั้นพอเราจรลี ไปในนที

พี่น้องสองราแกล้งมาจังฑาล

⊙ ใช้ให้ข้าไทบริวาร ยุดไว้บ่นาน

กระบัดก็ล่มนาวา

⊙ บาตรพกหกคว่ำไปมา เสือกไสนาวา

ให้ลอยไปตามสายชล

⊙ เราต้องว่ายน้ำระเหระหน เวียนว่ายสายชล

ปางชีพถึงความมรณา

⊙ องค์หนึ่งคิดเมตตา เอาเราเข้ามา

ถึงฝั่งด้วยพลัน[59]

⊙ เราจึงตามมาทันใจ แทนทดเวรไท

ให้เหมือนกระทำเรามา

⊙ ตัวท่านอย่าได้ฉันทา ย่อมมีเวรา

เราจึงตามมาทันใจ

⊙ เณรน้อยกล่าวถ้อยแถลงไข แล้วก็สูญไป

ที่ในสมุทรนที”

(บทที่ 301 - 314)

ในตอนที่นางสุวรรณมาลาเล่าให้นางจันทรกินรีพระมารดาว่า ตนเองเด็ดเอาข้าว 3 เม็ดมาฝากโดยไม่ได้บอกใคร เมื่อนางจันทรกินรีได้รู้ความจริงก็ร้องไห้แล้วพูดกับนางสุวรรณมาลาว่าได้ทำความผิดใหญ่หลวง เนื่องจากขโมยข้าวของคนอื่น จากนั้นก็สั่งให้นางสุวรรณมาลาลงไปใช้กรรมเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่ขโมยข้าวมาและเตือนว่า ถ้าไม่ลงไปพอตายแล้วนางสุวรรณมาลาต้องตกนรกชดใช้กรรม ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ “⊙ วันนี้ลงไป เห็นผลข้าวไร่ งามพ้นกำลัง

---

[58] ฉบับส.538 ใช้ “ลงมาเล่นน้ำคงคา”

[59] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ถึงฝั่งค่อยคลายใจ” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับส.538 ใช้ “ถึงฝั่งก็ค่อยคลายใจ” สอดคล้องกับสัมผัส

ลูกชมเชยแล้ว ลูกแก้วคิดผิดพลั้ง ไม่เห็นใครนั่ง อยู่เฝ้าบ้างเลย[60]

⊙ ลูกเอื้อมมือเด็ด เอามาสามเม็ด นี้แลมารดา

ความจริงเที่ยงแท้ พระแม่จงมา เห็นโทษลูกยา จักเป็นฉันใด

⊙ นางจันทรกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล

เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา

⊙ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา

แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี"

(บทที่ 1075 -1078)

2. แก่นเรื่องย่อย

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีแก่นเรื่องย่อย ดังนี้

2.1 แนวคิดเรื่อง ความหลุดพ้น ผู้แต่งสอดแทรกแนวคิดนี้อยู่ในการกระทำของตัวละครเป็นประจำ ไม่ว่าจะเป็นทำบุญทำทาน การศึกษาพระธรรมและการบวชเพื่อหวังความหลุดพ้น ซึ่งความเชื่อเรื่องความหลุดพ้นหรือนิพพาน เป็นหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา นิพพาน หมายถึง สภาวะที่ปราศจากซึ่งความทุกข์ใดๆหรือดับซึ่งความทุกข์ทั้งหมด

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีหลายตอนที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องนี้ เช่น

ตอนที่ท้าวอาทิตย์พระบิดาของพระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม โดยทรงทำทานให้ตั้งโรงทาน 6 แห่ง เพื่อแจกข้าวของ อาหารและผ้าผ่อนแก่คนยากจนทั้งหลาย ทั้งยังให้แจกจ่ายเงินทองวันละแสนตำลึงทองแก่ประชาชนเป็นประจำตามที่ได้กำหนดไว้เป็นกฎหมาย ประชาชนต่างพากันสรรเสริญพระองค์ให้พระชนม์ยืนยาวและพระองค์ก็ทรงถือศีลเป็นประจำ โดยท้าวอาทิตย์ทรงหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙สุรางคนางค์⊙ "⊙ ฝ่ายท้าวอาทิตย์ ท้าวทรงทศมิตร[61] บำเพ็งบารมี

ให้ตั้งโรงทาน หกแห่งเปรมปรีดิ์ เพิ่มบารมี วัตถาลังการ์

⊙ มีทรัพย์ทุกประการ โภชนาอาหาร กระการนานา

ผ้าผ่อนแพรพรรณ ทรงธรรม์เอามา ให้ทานพฤฒา กระยาจกทั้งหลาย

⊙ จำหน่ายเงินทอง เป็นนิจเนืองนอง เช้าค่ำเพรางาย

[60] ฉบับร.บ.2 ใช้ "เฝ้าข้าวเลยนา" สอดคล้องกับสัมผัส

[61] ทศมิตร = ทศพิธราชธรรม หมายถึง คุณธรรมสำหรับผู้ปกครอง 10 ประการ

(*อาณาประชาชน*)[62] ฝูงคนทั้งหลาย กำหนดกฎหมาย วันละแสนตำลึงทอง

⊙ บ้างสรรเสริญ อายุจำเริญ ผ่านฟ้าผู้ครอง

ถือศีลพระเจ้า ค่ำเช้าโดยปอง หฤทัยท้าวสนอง บำเพ็ญบารมี

⊙ พระทัยภูบาล มักบำเพ็ญทาน หวังเป็นชินศรี

ดุจดังคงคา มหานที ทำทานทั้งที เป็นที่อาศัย

⊙ ไหลมายังสมุทร (*ไม่รู้สิ้นสุด*)[63] ดุจดังหฤทัย

ให้ทานเงินทอง สิบสองอสงไขย ท้าวไม่อาลัย บัดใจพูนมา"

(บทที่ 27 - 32)

ตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตทูลขอท้าวอาทิตย์ไปเรียนพระธรรมที่เมืองลังกา เพราะเชื่อว่าพระธรรมจะทำให้หลุดพ้นและทำให้รู้ผิดชอบชั่วดี โดยกล่าวกับพระบิดาว่า ข้าพเจ้าเสียดายที่เกิดเป็นชาย ถึงจะเป็นท้าวเป็นพระยาหรือเป็นมหาเศรษฐีมีเงินทองมากมายคงเป็นได้เพียงชาติเดียวไม่อาจจะหลุดพ้นวัฏสงสารไปได้ เงินทองทั้งหลายก็เหมือนบ่วงมารคอยรัดตรึงให้ตกอยู่กิเลสไม่สามารถไปไหนได้ ส่วนหญิงสาวนางกำนัลทั้งหลายก็เหมือนบ่วงตัณหา และเมื่อเราแก่ชรา โรคภัยไข้เจ็บถามหาก็มีแต่ความตายเท่านั้น ยิ่งเป็นกษัตริย์แล้วต้องทำอะไรที่ไม่อยากทำ กระทำกรรมโดยไม่รู้ตัวและสร้างกรรมสะสมติดตัวไป จึงขอเดินทางไปเรียนพระธรรมเพื่อให้รู้จักผิดชอบ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙สุรางคนางค์⊙ ⊙ ลูกนี้เสียดาย เกิดมาเป็นชาย ในภพโลกีย์

เป็นท้าวเป็นพระยา มหาเศรษฐี เงินทองมากมี มหาสิงคาร

⊙ เห็นแต่ชาติเดียว ย่อมจะท่องเที่ยว ในวัฏสงสาร

เงินทองนี้ไซร้ เห็นไม่เป็นการ คือห่วงบ่วงมาร รัดรั้งตรึงตรา

⊙ อันของนี้เล่า[64] แสนสาวกำนัล คือบ่วงตัณหา

เราท่านนี้แล ครั้นแก่ชรา พยาธิทุกขา มรณาไม่เห็น

⊙ จารีตกษัตรา มิว่าจำว่า มิจฉาจำเป็น

มิทำจำทำ บาปกรรมไม่เห็น แต่ล้วนเป็น(เข็ญ)[65] กรรมติดตัวไป

⊙ ข้าบาทเกรงกลัว ใคร่ลาอยู่หัว ไปเรียนพระวินัย

---

[62] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[63] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[64] ฉบับท.ย.1 ใช้ "อันบ่วงหนึ่งนั้น" สอดคล้องกับสัมผัส

[65] ฉบับท.ย.1 ใช้ "แต่ล้วนเป็นเข็ญ"

ให้เห็นผิดชอบ ประกอบในใจ ธรรมาพิสมัย ในเมืองลังกา

(บทที่ 38 - 42)

ในตอนท้ายของเรื่องทั้งท้าวอาทิตย์ นางจันทราเทวี พระสมุทรโคดม และพระโพธิทัต ต่างเสด็จออกผนวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น โดยเมื่อท้าวอาทิตย์ทรงชราภาพแล้วก็ทรงตัดสิน-พระทัยยกพระราชสมบัติให้แก่พระสมุทรโคดม จากนั้นพระองค์กับนางจันรทราเทวีก็เสด็จออกผนวชเพราะเบื่อในทรัพย์สมบัติและต้องการความหลุดพ้น ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "๏ อยู่จำเนียรมา ทั้งห้ากษัตรา อยู่สุขสำราญ
ท้าวอาทิตยราช นางนาฏนงคราญ เสวยสุขสำราญ เบิกบานพระทัย
๏ ท้าวทรงชราภาพ คิดเห็นบุญบาป เหนื่อยหน่ายพระทัย
ท้าวคิดสังเวช เห็นเหตุมาใน จึงเสกท้าวไท พระสมุทรโคดม
๏ ให้ครองสมบัติ ตามวงศ์กษัตริย์ ครอบครองพระสนม
บิดามารดา เธอมาปรารมภ์ ท้าวทั้งสององค์[66] ทรงบรรพชา"

(บทที่ 2018 - 2020)

พระสมุทรโคดมพระชนมายุได้ 80 พรรษาก็เกิดความเบื่อหน่ายในพระราชสมบัติต่างๆ ตั้งใจจะหาทางหลุดพ้นหรือนิพพานจึงทรงยกราชสมบัติต่างๆ ให้พระโพธิทัตครองราชย์ต่อ ส่วนพระองค์เสด็จออกผนวชเป็นชีพราหมณ์ ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "๏ เจ้าสมุทรโคดม อยู่สุขเสวยรมย์ เป็นช้านานมา
พระชนม์เธอได้ แปดสิบพระวษา หวังเป็นศาสดา ในอนาคตกาล
๏ เหนื่อยหน่ายสมบัติ หฤทัยกำหนัด หน่วงเอานิรพาน[67]
ยกให้ท้าวน้อง ครอบครองสิงคาร สมเด็จภูบาล เสด็จบวชเป็นชี
๏ ท้าวทรงไตรเพท หวังตัดกิเลส เป็นพระชินศรี
ทรงพระชรา นานมาหลายปี สมเด็จภูมี สิ้นพระชนมา"

(บทที่ 2025 - 2027)

และในตอนจบผู้แต่งกำหนดให้พระโพธิทัตมีอายุยืนยาวถึง 190 ปี เนื่องจากเคยสักการะรอยพระพุทธบาทที่เมืองลังกา เมื่อพระโพธิทัตทรงรู้ว่า ใกล้จะสิ้นพระชนม์ก็ทรงยกราชสมบัติ

---

[66] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ "ทั้งสองอุดม" สอดคล้องกับสัมผัส

[67] นิรพาน = นิพพาน

ให้แก่ขุนนางขึ้นปกครองบ้านเมือง จากนั้นพระองค์ก็เสด็จออกบวชในป่าเพื่อความหลุดพ้น เป็นเวลา 50 ปี จากนั้นก็ดับขันธ์เสด็จขึ้นสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "๏ ท้าวครองศุริย์ไอ พระชนม์เธอได้ ร้อยเก้าสิบปี
เพราะว่าท้าวไท ไปลังกาศรี นบบาทมุนี ในเมืองลังกา
๏ สมเด็จภูมี รู้ว่าจะสิ้น วายชีพชีวา
จึงให้มนตรี ผู้หนึ่งเข้ามา เวนกรุงพารา ประชาทั้งปวง
๏ (*ให้เป็นพระยา แทนองค์ราชา ว่าทั้งวังหลวง*
พระสนมกรมวัง สิ้นสุดทั้งปวง)[68] ไม่คิดเป็นห่วง หน่วงเอานิพพาน
๏ ครั้นพระบวชแล้ว สมเด็จพระแก้ว จากมณเฑียรสถาน
เสด็จเข้าสู่ป่า พฤกษาดงดาร ตั้งพรตจรรยา[69] กระโมจ[70]เอกา
๏ เธอทรงผนวช แต่ออกไปบวช ห้าสิบพระวษา
ทำลายเบญจขันธ์ เมื่อวันเพลา เสด็จสู่ตรึงษา กนกแก้ววิมาน"

(บทที่ 2030 - 2034)

2.2 แนวคิดเรื่อง ผู้หญิงต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงแนวคิดและความเชื่อของผู้หญิงต้องมีสามีเพียงคนเดียวจึงจะเป็นผู้หญิงที่ดี ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมผู้แต่งกำหนดให้นางจุลคัพภากลั้นใจตาย เมื่อรู้ว่าตนไม่มีทางรอดพ้นจากท้าวพกาได้ และก่อนที่นางจะกลั้นใจตายยังได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้เกิดชาติหน้ามาได้พบกับพระสมุทรโคดมอีก คอยเป็นข้ารับใช้ไปทุกๆ ชาติ เป็นแสดงให้เห็นความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีของนางจุลคัพภาที่ไม่วันคลอนแคลน แม้ความตายจะมาพรากจากกัน ดังคำประพันธ์ว่า

๏พิลาป๏ "๏ นางจุลคัพภา รู้ว่าเภตรา มาถึงตำบล
ท่านท้าวพกา จะมาสาละวน มิร้างจะพ้น จากมือพกา
๏ จะอยู่ไปไย ก้มหน้าตายไป สู่ในตรึงษา
อยู่ไยเป็นคน ทนเวทนา จักให้เข้ามา ร่วมรักเป็นสอง
๏ นางรำพึงแล้ว จึงนางน้องแก้ว เข้าสู่ห้องทอง
พิษฐานขึ้นไป ถึงไทผู้ครอง ใจข้านี้ปอง ถึงพระทรามเชย[71]

---

[68] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงฉบับสอบทาน ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3

[69] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ "สร้างพรตจรรย์ญาณ" สอดคล้องกับสัมผัส

[70] กระโมจ = ตระโมจ หมายถึง ว้าเหว่, เปลี่ยวใจ, โดดเดี่ยว

[71] ฉบับส.543 ใช้ "ถึงพระทรามชม" สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ชาตินี้น้องได้ สมสนิทพิสมัย เจ้าสมุทรโคดม
ท้าวพรากจากเมีย ไปเสียเกรียมกรม เราได้สองสม สองเดือนเจ็ดวัน
⊙ ท่านปลูกท่านสร้าง แล้วท่านมาล้าง ให้เราพรากกัน
บุญของน้องแก้ว น้อยแล้วจอมขวัญ มิได้เลี้ยงกัน รอดชั่วเลยนา
⊙ แม้นน้องตายไป เกิดอยู่แห่งใด สมสนิทเสน่หา
ขอข้าน้องนาฏ เป็นบาทบริจา บำเรอรักษา กว่าจะสิ้นอาสัญ
⊙ แม้นพระผ่านฟ้า สุดสิ้นชนมา ไปอยู่เมืองสวรรค์
น้องจักตายไป ขอให้พบกัน ในไตรตรึงษ์สวรรค์ ฉ้อบรรณวิมาน
⊙ แม้นเจ้าจุมพล ยังจำเริญผล อยู่เกาะพิสดาร
แม้นน้องตายไป ขอจงพบพาน แก่พระภูบาล ในเกาะคีรี
⊙ นางพิษฐานแล้ว คัพภาน้องแก้ว สรงน้ำวารี
ทรงภูษาเสร็จ ปรากฏอันมี แต่งองค์ทรงศรี เครื่องประดับพระกาย
⊙ แต่งองค์เสร็จแล้ว เข้าในห้องแก้ว นางก็กลั้นใจตาย
นิ่งแน่กับที่ (*ไม่มีแยบคาย*)[72] ดุจเพ็งเดือนฉาย นิ่งแน่นอนวัน”

(บทที่ 927 – 936)

2.3 แนวคิดเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองและช่วยเหลือผู้ที่เป็นคนดี เป็นแนวคิดที่อยู่ในความเชื่อของคนไทยมาเวลาช้านานจนมีคำกล่าวที่ว่า “คนดีผีคุ้ม” “เทพอุ้มสม” หรือ “เทวดาดลใจ” เป็นต้น ในเรื่องสมุทรโคดม มีหลายตอนที่แสดงให้ว่า ตัวละครได้รับการช่วยเหลือและดูแลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ได้แก่ พระอินทร์ นางมณีเมขลาและเทวดาอื่นๆ ดังปรากฏในตอนต่อไปนี้

ในตอนที่พระโพธิทัตขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยเหลือพระองค์กับพระสมุทรโคดม ซึ่งในขณะนั้นพระอินทร์ประทับอยู่บนพระแท่นรัตนบัญชรท่ามกลางเทวดาทั้งหลาย ทันใดนั้นพระแท่นก็เกิดแข็งเหมือนหินจนพระอินทร์เกิดความแปลกใจจึงใช้ทิพยจักษุมองลงมายังโลกมนุษย์แล้วก็ได้เห็นพระโพธิทัตกำลังว่ายน้ำอยู่ในทะเลลำบากจนแทบจะสิ้นชีวิต พระอินทร์จึงตัดสินใจเสด็จลงมาช่วยอุ้มพระโพธิทัตขึ้นจากทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙๒๑⊙ “⊙ ขอให้เทพารักษ์ อันสิทธิ์ศักดิ์ในชมพู
วานช่วยมาเอ็นดู ตูพี่น้องพ้นทุกขา
⊙ปฐมัง⊙ ⊙ บัดนั้นจึงองค์อมรินทร์ ตระบัดเชี่ยวชิน
เทพกราบอยู่สลอน

[72] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

⊙ เสด็จเหนือแท่นรัตน์บัญชร กนกบวร
ก็แข็งดังหนึ่งศิลา
⊙ อัศจรรย์วันนี้เป็นหนักหนา เทพจักขุเธอเล็งมา
ทั่วทุกทิศาในโลกีย์
⊙ เห็นองค์หน่อเหน้าพระสมุทรชาตรี ว่ายอยู่ในชลธี
แทบชีวีปริ่มปางตาย
⊙ ควรกูจักจรโดยหมาย (*บพิตรเธอก็คลาย*)[73]
ช่วยพระฤาสายให้จากสายชล
⊙ คิดแล้วคลาดแคล้วบัดดล (*รถประจุบนเหินหน*)[74]
ก็ถึงในสมุทรธารา
⊙ อุ้มเอาพระเยาวกุมาร บทจรจากสถาน
วางพระภูบาลเหนือรถทอง”

(บทที่ 288 - 295)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมลอยคอมาถึงเมืองสามลปด้วยการช่วยเหลือของนางมณีเมขลา และเมื่อพระธิดาทั้งหกของท้าวสามลเห็นเกิดความหลงใหล จนกระโจนลงไปในน้ำเพื่อเข้าไปช่วยพระสมุทรโคดมแต่ก็ไม่สามารถดึงขอนไม้ที่พระสมุทรโคดมเกาะอยู่ไว้ได้ เพราะนางมณีเมขลาช่วยขัดขวาง จนกระทั่งนางจุลคัพภาอธิษฐานเสี่ยงทายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หากได้คู่พระสมุทรโคดมขอให้ขอนไม้ลอยมา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ฉบัง⊙ ⊙ เดชะนางมณีเมขลา เนรมิตเป็นปรา[75]
ใครเห็นก็ลนลานใจ
⊙ เจ็ดนางทอดพระเนตรแลไป เห็นพระหน่อไท
ดุจทองบาดตา
⊙ ผ่านเกล้าเจ้าไปไหนมา ฤาว่าเสียเภตรา
จึงมาดังนี้อัศจรรย์
⊙ แม้นว่าได้มาเป็นผัวขวัญ เจ็ดนางกระสัน
กระบัดก็โถมลงมา

---

[73] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏฉบับส.538 ว่า “สถิตบพิตรเธอก็คลาย”

[74] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏฉบับท.ย.1 ว่า “ รัถบันเหินหน”

[75] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เนรมิตให้ปรา” และคำว่า เป็นปรา มาจากการตัดคำว่า เป็นปรากฏ

⊙ ว่ายไปด้วยใจจำนง หวังใคร่ได้องค์
มารักมาร่วมสงสาร
⊙ ขอนไม้นั้นให้บันดาล เจ็ดนางนงคราญ
จะหน่วงจะยุดก็สุดใจ
⊙ หกนางทั้งอายแก่ใจ กลับว่ายมาพลัน
ข้าบาทเห็นผิดเร่งคิดอัศจรรย์[76]
⊙ เจ็ดนางจึงให้สัญญา พระองค์อันมา
จะควรจะคู่กับผู้ใด
⊙ จงให้ขอนไม้นั้นหนา[77] (*กลับคืนมาใน*)[78]
ให้ไหลให้ลอยคืนมา
⊙ ฝ่ายองค์นางจุลคัพภา บ่จำนรรจา
เจ้านึกแต่ในใจเอง[79]
⊙ แม้นว่าเธอเป็นคู่เรา บ่มิพักหยุดเอา
ให้เจ้าจงลอยเข้ามา
⊙ ใกล้มือคือดั่งคนพา ถึงก่อนน้องรา
ให้ประจักษ์ตาแก่พี่ทั้งหกคน
⊙ บุญนางเคยสร้างกุศล กับเจ้าจุมพล
กระบัดก็ลอยคืนสถาน
⊙ ครั้นตรงพระพักตร์นางคราญ (*ขอนไม้บันดาล*)[80]
ก็หยุดก็นิ่งตรึงตรา

(บทที่ 399 - 412)

---

[76] ฉบับท.ย.1 ใช้ “กลับว่ายมาใน สะทกสะเทิ้นเจรจา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “กลับให้ว่ายมาใน สะทกสะเทิ้นเจรจา” สอดคล้องกับสัมผัส

[77] ฉบับท.ย.1 ใช้ “จงให้ขอนไม้ลอยไป” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ จึงให้ขอนไม้อันลอยไป” สอดคล้องกับสัมผัส

[78] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

[79] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจโดยเดา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจเดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[80] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

ในตอนที่พระโพธิทัตนั่งเจริญภาวนาใต้ศรีมหาโพธิ์จนทำให้เทวดาที่รักษาดูแลต้นศรี-มหาโพธิ์ต้องออกมาเอาใบศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีคาถาเขียนไว้มาถวายแก่พระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ว่า

๏๒๘๏ "๏ ครั้นค่ำราตรี สมเด็จภูมี จำเริญภาวนา
จัตุพร(หม)[81]วิหาร อาจารย์ให้มา ร้อนถึงเทวา รักษาอยู่ใน
๏ ฝูงเทพเทวา ที่อยู่รักษา นับแสนอสงไขย
ชักชวนกันมา สิ้นทั้งแดนไตร อวยพรท้าวไท ต่างต่างนานา
๏ แล้วเอาโพธิ์ทอง สามยอดโดยปอง โปรยปรายลงมา
เป็นอักษรศรี บาลีคาถา เป็นคำลังกา มาถวายจอมธรรม์"

(บทที่ 1575 - 1577)

การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่อง คือ การเรียงลำดับเหตุการณ์ในเรื่อง[82] ซึ่งการเรียงลำดับเหตุการณ์นั้นก็เพื่อทำให้เห็นว่า ผู้แต่งมีการเปิดเรื่องหรือเริ่มเรื่องอย่างไร เมื่อดำเนินเรื่องจนเจออุปสรรคหรือปัญหาตัวละครแก้ไขอุปสรรคหรือปัญหาอย่างไรและเมื่ออุปสรรคหรือปัญหาคลี่คลาย หลังจากนั้นก็ดำเนินเรื่องมาจนจบเรื่อง จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม พบว่า ผู้แต่งใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่อง ดังนี้

ผู้แต่งใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่องหรือการเล่าเรื่อง โดยการเล่าเหตุการณ์ไปตามลำดับเวลาและการหยุดเรื่อง[83] คือ การเรียงลำดับเหตุการณ์ในเรื่องโดยกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดในสถานที่หนึ่งและสถานที่อื่นที่เกิดในเวลาตรงกันหรือต่างกันสลับกันไป[84] ซึ่งกลวิธีนี้ผู้แต่งจะเล่าเรื่องตัดสลับโดยหยุดเรื่องๆ หนึ่งไว้แล้วไปเล่าเรื่องอื่นก่อน หลังจากนั้นอาจจะกลับมาเล่าเรื่องเดิมที่หยุดไว้ และวิธีนี้เป็นวิธีที่นิยมใช้วรรณกรรมกลอนสวดที่มีขนาดยาว ซึ่งอาจจะทำให้ผู้อ่านสับสนได้[85]

ในเรื่องสมุทรโคดมมีการหยุดเรื่อง โดยมีการเล่าเรื่องของพระสมุทรโคดมและพระ-โพธิทัตสลับกันจากนั้นจึงรวมกันในตอนท้ายแล้วดำเนินไปจนจบเรื่อง ผู้แต่งเปิดเรื่อง โดยกล่าวว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาและมีพระอาจารย์เขียนบันทึกไว้ จากนั้นก็ดำเนินเรื่องโดยเล่าถึง

---

[81] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ "จัตุพรหมวิหาร"

[82] วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2533), 85.

[83] อิราวดี ไตลังคะ, **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**, 10.

[84] วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา**, 87.

[85] เรื่องเดียวกัน.

เรื่องของตัวละครเอก คือ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางไปเมืองลังกา แต่ต้องประสบกับอุปสรรคระหว่างการเดินทางจนทำให้ต้องแยกจากกัน ซึ่งหลังจากพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตแยกจากกันแล้ว

ผู้แต่งจะดำเนินเรื่องโดยการเล่าเรื่องด้านพระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องก่อน โดยการดำเนินเรื่องกำหนดให้พระสมุทรโคดมพบกับนางเอกของเรื่อง คือ นางจุลคัพภาและให้ทั้งสองได้ครองรักและพลัดพรากจากกัน เพราะท้าวพกาเข้ามาสู่ขอนางจุลคัพภาเพื่อสร้างปัญหาจนทำให้พระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภาต้องพลัดพรากกัน แล้วจึงแก้ปัญหาด้วยการตายของนางจุลคัพภาเพื่อรักษาความซื่อสัตย์ต่อสามีไว้

จากนั้นก็เริ่มเรื่องใหม่โดยนางจุลคัพภาตายแล้วไปเกิดใหม่เป็นนางสุวรรณมาลา ผู้แต่งผูกเรื่องให้นางสุวรรณมาลาได้มาพบกับพระสมุทรโคดมและครองกันอย่างมีความสุข แต่ก็ต้องพบกับปัญหาอีก ผู้แต่งกำหนดให้ท้าวสามลตัวละครฝ่ายอธรรมของเรื่องเกิดความอิจฉาพระสมุทร-โคดมจนก่อให้เกิดสงครามขึ้น เรื่องจบลงเมื่อตัวละครฝ่ายอธรรมของเรื่องทั้งสองตัว คือ ท้าวพกาและท้าวสามลตายลง

เรื่องหยุดลงและเปลี่ยนมาเล่าเรื่องด้านพระโพธิทัต โดยเริ่มเรื่องตั้งแต่พระโพธิทัตมาถึงเมืองลังกา เรียนพระธรรมและภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญ จึงออกเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทเรื่องดำเนินมาอย่างเรื่อยๆ จนมาพบกับปัญหาคือ พระอินทร์ได้แปลงร่างเป็นยักษ์มาถามปริศนาธรรมและพระโพธิทัตก็สามารถแก้ไขปัญหา คือ แก้ปริศนาธรรมได้สำเร็จและเรื่องจบลงเมื่อพระ-อินทร์มาส่งพระโพธิทัตยังเมืองพาราณสี

ผู้แต่งรวมตอนท้ายเรื่องเข้าด้วยกันโดยใช้การเล่าตามลำดับเวลาในเหตุการณ์ กำหนดให้ตัวละครทั้งพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตจากบ้านเมืองไปเป็นระยะเวลา 3 ปี แล้วต้องกลับมายังบ้านเมืองตน ซึ่งในเรื่องให้พระโพธิทัตเป็นตัวละครรองกลับบ้านก่อนเพื่อจะมารอรับเสด็จพระ-สมุทรโคดมเป็นตัวละครเอกกลับบ้านเมือง เรื่องปิดลงด้วยการอยู่พร้อมหน้าทั้งพระสมุทรโคดม นางจุลคัพภา พระโพธิทัตและพระราชบิดามารดา

ตอนจบเรื่อง ผู้แต่งได้สร้างความศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ของเรื่อง โดยการจบแบบประชุมชาดก กำหนดให้ตัวละครต่างๆ ในเรื่องไปเกิดเป็นบุคคลในพุทธประวัติ

ฉาก

ฉาก หมายถึง สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆ เกิดขึ้น[86] ซึ่งเป็นส่วนที่สร้างบรรยากาศของเรื่องให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ผู้แต่งจินตนาการไว้ ฉากจึงมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้

[86] กุหลาบ มัลลิกะมาศ, **วรรณคดีวิจารณ์**, 85.

ตัวละครเกิดความสมจริงในความรู้สึกของผู้อ่านผู้ฟังวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ

การสร้างฉากในวรรณคดี สามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1. การสร้างเหมือนจริง คือ การสร้างฉากโดยยึดหลักความเป็นจริงที่ปรากฏในโลกและความรู้ต่างๆ เช่น ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น

2. การสร้างตามอุดมคติ คือ การสร้างฉากในลักษณะที่ผู้แต่งเห็นว่าควรจะเป็น ซึ่งมีลักษณะดีกว่าที่เป็นจริงและแม้ว่าจะต่างจากความเป็นจริงแต่ผู้แต่งไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในการสร้างความตื่นเต้นทางอารมณ์แก่ผู้ฟังเช่นเดียวกับการสร้างฉากแบบเหนือจริง

3. การสร้างในลักษณะของมัณฑนศิลป์ คือ การสร้างฉากโดยยึดหลักความงดงามทางภาษามากกว่าหลักความเป็นจริง ซึ่งการเน้นความงดงามทางภาษาเป็นลักษณะสำคัญของวรรณคดีไทยและการสร้างฉากในลักษณะนี้ ส่วนใหญ่พบในการสร้างฉากธรรมชาติและภูมิประเทศแบบต่างๆ

4. การสร้างให้มีลักษณะเหนือจริง คือ การสร้างฉากโดยเน้นให้เกิดความตื่นเต้นทางอารมณ์มากกว่าความเป็นจริง[87]

5. การสร้างตามประเพณีนิยม คือ การสร้างฉากตามแบบแผนที่นิยมสืบต่อกันมา โดยมีลักษณะการบรรยายถึงฉากที่คล้ายคลึงกัน เช่น เมื่อตัวละครเดินผ่านป่าก็ต้องมีบทชมธรรมชาติ ป่า เขา สัตว์ป่าต่างๆ เป็นต้น

ฉากสำคัญที่ใช้ในการดำเนินเรื่องของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีทั้งฉากที่เหมือนจริง ฉากตามอุดมคติ ฉากตามความงดงามทางภาษา ฉากเหนือความเป็นจริงและฉากตามประเพณีนิยม ประกอบด้วยฉากต่างๆ ดังนี้

1. ฉากบ้านเมือง ในเรื่องกล่าวถึงเมืองทั้งหมด 4 เมือง และมีการสร้างฉากในแบบต่างๆ คือ แบบเหมือนจริงหรือเสมือนจริง แบบตามประเพณี และแบบอุดมคติ ได้แก่

1.1 ฉากเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองของท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีผู้เป็นพระราชบิดาพระราชมารดาของพระสมุทรโคดมพระเอกของเรื่องและพระโพธิทัตน้องชาย ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากแบบเสมือนจริง โดยใช้ชื่อเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองที่มีอยู่จริง ตั้งอยู่ในประเทศอินเดียหรือชมพูทวีปและยังเป็นที่ตั้งของพุทธสังเวชนียสถานที่สำคัญในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นที่แสดงพระปฐมเทศนาชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และยังเป็นหนึ่งในเมืองที่พระอานนท์ทกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงเลือกเสด็จปรินิพพาน เนื่องจากเมืองพาราณสีเป็นเมืองใหญ่และมีความเจริญรุ่งเรือง[88]

---

[87] วิภา กงกะนันท์, **วรรณคดีศึกษา**, 101 - 105.

[88] พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, **พาราณสี คือ อินเดียแท้** (นนทบุรี : ร่มธรรม, 2548), 163.

ผู้แต่งบรรยายให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และมีอำนาจของผู้ปกครองเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นความพยายามที่จะสะท้อนภาพความรุ่งเรืองในสมัยพระพุทธกาลและเพื่อแสดงถึงความสำคัญในฐานะเป็นเมืองของพระสมุทรโคดมตัวละครเอก โดยกล่าวว่าเป็นเมืองที่มีผู้คนมากมายถึง 12 ภาษา มีอาณาเขตกว้างใหญ่ มีเมืองถึงร้อยเอ็ดเมือง นำเครื่องบรรณาการมาไหว้ทุกปีและมีไพร่พล ช้าง ม้า มีสมณะพราหมณ์ชี รวมทั้งนางกำนัลมากมาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙สุรางคนางค์⊙ “⊙ ยังมีพารา เมืองหนึ่งมหึมา ชื่อพาราณสี
รี้พลชนบท ปรากฏมากมี โหราพราหมณ์ชี สิบสองภาษา
⊙ เมืองนั้นใหญ่กว้าง รี้พลม้าช้าง อเนกนานา
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ทรงศรีมหึมา ร้อยเอ็ดพารา ย่อมมาถวายกร[89]
⊙ ถึงปีมาไหว้ ถวายเครื่องศุริย์ไอ ดอกไม้เงินทอง
สำเภาเลากา เข้ามาเนืองนอง แก้วแหวนเงินทอง สิบสองอสงไขย
⊙ ม้ารถคชสาร พาชีเชี่ยวชาญ ห้าวหาญชาญชัย
พระหลวงนับพัน กำนันนอกใน พราหมณ์ชีมีไป เฝ้าท้าวเรียงรัน
⊙ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา ห้อมล้อมพระจันทร์ เมืองแมนแดนสวรรค์ ไม่ทันถึงสอง
⊙ ท้าวผู้เสวยราช ทรงนามพระบาท อาทิตย์ภูธร
เป็นปิ่นธรณี ไม่มีถึงสอง ครองราชย์ทั้งสอง โดยเที่ยงทางธรรม”

(บทที่ 16 - 21)

1.2 ฉากเมืองสามล ซึ่งเป็นเมืองของท้าวสามลพระบิดาของนางจุลคัพภานางเอกของเรื่อง ในเรื่องผู้แต่งบรรยายถึงเมืองสามลไว้เพียงเล็กน้อยแต่ถือเป็นฉากสำคัญที่ทำให้ตัวละครต่างๆ มาพบกัน ได้แก่ พระสมุทรโคดม นางจุลคัพภา ท้าวสามล พ่อค้าสำเภาและท้าวพกาเจ้ากรุงจีน

ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากตามประเพณีโดยยืมชื่อมาจากเรื่องสังข์ทอง ซึ่งวรรณคดีไทยที่มีความแพร่หลาย ในเรื่องสังข์ทอง กล่าวถึงเมืองสามลว่า

“ถึงแดนพาราสามนต์ อาณาเขตมณฑลกว้างใหญ่
ให้คิดฉงนสนเท่ห์ใจ เมืองนี้ชื่อไรจะใคร่รู้

[89] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เข้ามาถวายของ” สอดคล้องกับสัมผัส

เห็นภูมิฐานบ้านช่องเยียดยัด ผู้คนแออัดอื้ออึงอยู่
หรือจะเป็นพาราบิดากู จะยับยั้งฟังดูกิจจา"[90]

เมื่อเปรียบเทียบกับภาพเมืองสามลในเรื่องสมุทรโคดม จะเห็นได้ว่ามีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นเมืองใหญ่และมีผู้คนมากมาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ฉบัง⊙ "⊙ ซัด(เข้าปากอ่าว)[91]มาบัดดล ถึงทางตำบล
(สา)[92]มลราชนคร
⊙ เมืองนั้นใหญ่กว้างบวร ฝูงราษฎร
ทั้งชนบทเหลือไตร
⊙ ท้าวผู้เสวยราชย์ราชัย พระนามกรท้าวไท
สามลราชธิบดี"

(บทที่ 387 - 389)

1.3 ฉากเมืองรัตนคีรี ซึ่งเป็นเมืองที่นางสุวรรณมาลาใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตเกาะ แก้วพิสดารให้กลายเป็นเมืองเพื่อถวายแก่พระสมุทรโคดม จนเป็นเหตุทำให้เกิดความอิจฉาริษยาแก่ท้าวสามลและก่อให้เกิดสงครามระหว่างพระสมุทรโคดมกับท้าวสามลในที่สุด

ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากตามแบบอุดมคติ ให้เห็นภาพบ้านเมืองมีความสวยงาม ซึ่งประกอบไปด้วยปราสาทราชวังที่ประดับประดาด้วยอัญมณีทั้งเก้า นางสนมกำนัลใน 16,000 คน และทรัพย์สินในพระคลังที่มีจำนวนมากมาย เมื่อเปรียบเทียบความสวยงามของบ้านเมืองเหมือนดั่งเมืองสวรรค์อันเป็นที่ประดับของพระอินทร์ และมีถนนที่เนรมิตขึ้นมาเชื่อมระหว่างเกาะกับแผ่นดินอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ฉบัง⊙ "⊙ นางจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน ขอให้บันดาล
เกาะแก้วเป็นพระนคร
⊙ ภูผาคีรีสิงขร ไม้ในดงดอน
ให้เป็นกำแพงแลงใน

---

[90] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **บทละครนอกรวม 6 เรื่อง**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2508), 89.

[91] ฉบับส.538 ใช้ "ซัดเข้าปากอ่าวบัดดล"

[92] ฉบับส.538 ใช้ "สามลราชพระนคร"

⊙ ปรางค์มาศปราสาทเรืองใส ปรางค์แก้วแววไว
ทั้งเนาวรัตน์ชัชวาล
⊙ อีกทั้งแสนสาวสิงคาร ม้ารถคชสาร
อนาประชาพราหมณ์ชี
⊙ ริ้พลชนบทมากมี เสภาดนตรี
นารีได้หมื่นหกพัน
⊙ คลังเงินคลังทองนองเนืองอนันต์ ดุจไตรตรึงษ์สวรรค์
วิมานแห่งท้าวอมรินทร์
⊙ นางจึงเนรมิตเป็นแผ่นดิน ข้ามสมุทรสายสินธุ์
บรรลุถึงเมืองท้าวสามล
⊙ (*บันดาลแผ่นดินดล มีแถวทางสนน*)[93]
ผู้คนจะเดินไปมา
⊙ ชื่อเมืองให้เลื่องลือชา กรุงแก้วมหา
คีรีนครเกรียงไกร
⊙ แต่เมืองสามลท้าวไท กว่าจะถึงกรุงไกร
เจ็ดวันกำหนดโดยมี"

(บทที่ 1189 - 1198)

1.4 ฉากเมืองลังกา ซึ่งเป็นเมืองที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตตั้งใจเดินทางไปศึกษาพระธรรม ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากแบบเหมือนจริง โดยใช้ชื่อเมืองที่มีอยู่จริง นั่นคือเกาะลังกาหรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน[94]

ภาพของเมืองลังกาที่ปรากฏในเรื่องตรงกับลักษณะของเกาะลังกา ซึ่งเป็นที่ตั้งของเขาสุมนกูฏ ลักษณะของภูเขามีความสูงชันและบนยอดเขาเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ทั้งยังเป็นพุทธสถานที่มีความสำคัญของพุทธศาสนิกชนชาวลังกามาเป็นเวลาช้านาน[95] ในเรื่องผู้แต่งได้

---

[93] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ร.บ.2 คำว่า สนน แปลว่า ถนน

[94] ทวี ทวีวาร, **ประวัติศาสตร์ศรีลังกา**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2534), 6.

[95] นันทนา ชุติวงศ์, **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ด่านสุทธาการพิมพ์, 2533), 20.

อธิบายถึงภาพของบ้านเมืองลังกาที่เต็มไปด้วยผู้คนมากมายที่นับถือพุทธศาสนา และมีอุปนิสัยที่สำคัญ คือ ไม่พูดโกหก อันเป็นหนึ่งในศีล 5 ข้อ ที่พุทธศาสนิกยึดถือปฏิบัติ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙พิลาป⊙ “⊙ ควรกูจะไป ถึงลังกาใน นครบุรี บัดเดียวจรดล
ข้ามพ้นนที ถึงเมืองคีรี ลังกาภาษา
⊙ วางท้าวลงไว้ แทบต้นไม้ใหญ่ เหนือแท่นศิลา
แล้วจึงสั่งสอน ภูธรพนิดา จึงเจ้ารักษา พระองค์จงดี
⊙ เมืองนี้สิงหล ฝูงประชาชน มิได้มุสา
แม้นเจ้าจะไป จรในลังกา แต่เมืองพารา สิงหลบุรี
⊙ เจ็ดวันยังค่ำ จรเลียบริมน้ำ ซึ่งสมุทรวารี
ครั้นสุดที่นั้น เดินดลพงพี จึงเห็นคีรี เขาแก้วรจนา
⊙ เขานั้นสูงสุด เทพามนุษย์ ครุฑานาคา
มาไหว้ลายลักษณ์ ในเมืองลังกา เจาจงอดสา ขึ้นไปนมัสการ”

(บทที่ 339 - 343)

ในเรื่องมีการกล่าวถึงท้าวพกา ซึ่งเป็นเจ้ากรุงจีนแต่ไม่มีการอธิบายถึงฉากเมืองจีนใดๆ กล่าวเพียงว่า ถึงปากน้ำกรุงจีน เท่านั้น

2. ฉากทะเล

ฉากทะเล เป็นฉากที่มีความสำคัญของเรื่อง เพราะในเรื่องพระสมุทรโคดมตัวละครต้องเดินทางโดยเรือข้ามน้ำข้ามทะเลไปยังเมืองลังกา ทั้งยังต้องประสบกับเหตุเรืออับปางจนต้องลอยคออยู่กลางทะเลจนมาถึงเมืองสามล ในเรื่องผู้แต่งยังมีการใช้ฉากทะเลในการเดินทางของตัวละครอื่นๆ ได้แก่ พ่อค้าสำเภาจีนและท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ทั้งยังใช้ในการต่อสู้ระหว่างท้าวพกาและพระสมุทรโคดมอีกด้วย ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้ฉากทะเลในการดำเนินเรื่อง ดังนี้

ในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางไปเกาะลังกาในช่วงระยะเวลา 15 วันแรกของการเดินทาง ผู้แต่งใช้การสร้างฉากแบบเหมือนจริงถ่ายทอดให้ความรื่นรมย์ในขณะเดินทางของตัวละครทั้งสอง คือ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต เมื่อทั้งสองมองลงไปในทะเลก็เห็นฝูงปลาแหวกว่ายน้ำเป็นฝูง เห็นฝูงปลาฉนากกับฉลามว่ายน้ำตามกันแล้วก็พาแยกย้ายกินตะไคร่น้ำอยู่ ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บัดนั้นพระกุมารทั้งสอง กราบบาททูลฉลอง
ทั้งสองก็จากพลับพลา

⊙ พี่น้องสององค์[96] เสด็จลงเภตรา
กระบัดก็เตือนต้นหน
⊙ ทิศนี้เราจะจรดล ลังกาสิงหล
ข้างทิศอุดรอย่าคลา
⊙ ชาวเราถอนสมอเถิดรา ตั้งเข็มอันปรา
บ่ายหน้ายังกรุงสิงหล
⊙ จงกวา[97] ล้าต้า[98] เตือนคน นายยามต้นหน[99]
ให้ยกทั้งใบหน้าหลัง
⊙ ฆ้องกลองม้าล่อแตรสังข์ กึกก้องเสียงดัง
กระนั่นให้โห่สามลา
⊙ ให้เลื่อนสำเภาเภตรา ระพายพัดมา
เภตราแล่นอยู่ระงม
⊙ คล้ายคล้ายก็แล่นไปตามลม (*เสาใบได้ลม*)[100]
พระพายก็พัดฉัดฉาน
⊙ สองเจ้าพระเยาวกุมาร พระทัยชื่นบาน
สำราญทั้งสองพนิดา
⊙ เล็งแลเห็นแต่ฝูงปลา คล้ายคล้ายว่ายมา
เป็นหมู่ก็หฤหรรษ์
⊙ ลอยล่องท่องเที่ยวตามกัน ลางหมู่ดูขยัน
ก็แถกก็ว่ายน้ำนอง
⊙ ผุดดำพ้นน้ำเป็นฟอง กระนากฉลามตามกัน
เบี่ยงบ่ายก็ไล่กินไคล
⊙ ท้าวชมโสมนัสในใจ นาวาแล่นไป
ในสายสมุทรทะเลวน

---

[96] ฉบับท.ย.1 ใช้ “บัดนั้นพระเยาวเชษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “จึงพระเยาวราชเชษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส

[97] จงกวา หมายถึง (จีน) คนนำร่องเรือเดินทะเล

[98] ล้าต้า หมายถึง (จีน) คนถือบัญชีเรือสำเภา

[99] ต้นหน หมายถึง เจ้าหน้าที่ชี้ทิศทางเรือเดินทะเล

[100] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานส.538และปรากฏในฉบับท.ย.1 ว่า “เสาใบไล่ลม”

⊙ คล้ายคล้ายตามแถวแนวชล เภตราจรดล
ในชลสิบห้าวันวาร”

(บทที่ 209 – 222)

ผู้แต่งสร้างฉากแบบเหนือจริงต่อเนื่องจากฉากการเดินทางในทะเลที่มีความสุขสำราญ เพื่อสร้างอารมณ์และความรู้สึกตื่นเต้นให้ผู้ฟัง เมื่อพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางมาได้ 15 วัน จึงมาถึงเกาะแก้วพิสดาร ผู้แต่งสร้างฉากทะเลที่แปรปรวนไปด้วยพายุจนเกิดคลื่นซัดเรือของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตอับปางลงกลางทะเล ทั้งยังทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกตื่นเต้นและหวาดกลัวอันตรายจากสัตว์น้ำต่างๆ เช่น ปลาโลมา ปลาฉนาก จระเข้ และสัตว์ในจินตนาการ เช่น นาค มังกร เหรา โดยให้สัตว์ต่างๆ พากันมากินลูกเรือทั้งหลายเป็นอาหารจนทำให้เลือดไหลนองเต็มท้องทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ลุถึงเกาะแก้วพิสดาร พระสมุทรชลธาร
บันดาลก็เกิดอัศจรรย์
⊙ เมฆหมอกออกกลุ้มเป็นควัน อับแสงสุริย์ฉัน
ตะวันก็มืดมัวตา
⊙ ฟ้าลั่นกึกก้องโกลา พิรุณก็ตกคือธารา
ทั้งฟ้าก็แลบเป็นสาย
⊙ ระลอกกลุ่มหวนหัน[101] ผายผันกลับกลาย
กระจายกระจัดอยู่ฉัดฉาน
⊙ ฝั่งสมุทรกันดาร โครมโครมฉานฉาน
สะท้านสะเทือนสายชล
⊙ น้ำเขียวไหลเชี่ยวเป็นวน พยุพยับลมฝน
ก็ปนกับหมู่มัจฉา
⊙ เงือกงูทั้งหมู่เหรา นาคีนาคา
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน
⊙ (*เจ็ดหัวเจ็ดหางพัลวัน พ่นน้ำเป็นควัน*
ก็เกิดระลอกกระฉอกฉาน)[102]

---

[101] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ระลอกกลอกกลับวุ่นวาย”

[102] ต้นฉบับข้อความขาดหาย 1 บท อ้างจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับส.538 ว่า
“⊙ เจ็ดหางเจ็ดหัวพัวพัน เล่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกลอกนาน”

⊙ เภตราแล่นมากระทบคลื่น โยนไปโยนมาใครเลยจะปาน[103]
กระทบกระทั่งดังโผงโผง

⊙ ลมพัดต้องเสากระโดง ลดเลี้ยวเกี่ยวโยกโยง
เสากระโดงก็หักกลางชล[104]

⊙ มิช้านาวาก็อับปาง ทรุดโทรมลงกลาง
มหาสมุทรสุดชล[105]

⊙ จงกวาล้าต้าต้นหน ร้องอึงอลวน
บ้างบนทุกแห่งเทพา

⊙ ลางคนเสือกสนไปมา มือฟายน้ำตา
พิลาปก็ไห้โหยหา

⊙ บ้างว่ายคล้ายคล้ายตามชล ฝูงปลาเสือกสน
พบคนก็มาพาจร

⊙ โลมากระนากสลอน ฟาดฟันบั่นรอน
ก็พาไปกินเป็นภักษา

⊙ หัวขาดตีนขาดดาษดา จระเข้เหรา
ว่ายมาก็พาไปกิน

⊙ โลหิตไหลนองสายสินธุ์ ฝูงปลามากิน
ก็สิ้นไปทั้งเภตรา”

(บทที่ 223 - 238)

หลังจากพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตต้องพลัดพลาดกัน เพราะผลแห่งกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ ทั้งยังส่งผลทำให้พระสมุทรโคดมต้องลอยคอกลางทะเลจนมาถึงปากอ่าวเมืองสามล ซึ่งเป็นฉากที่ผู้แต่งใช้การสร้างแบบเหมือนจริง เห็นได้จากการบรรยายถึงสีของน้ำทะเลว่า เป็นสี-เขียว แสดงถึงเขตน้ำลึก ถ้าผ่านพ้นจากน้ำทะเลสีเขียวแล้วก็จะเข้าเขตน้ำตื้น ดัง คำประพันธ์ว่า

“⊙ ยังมีนางเมขลา เที่ยวรักษา
มหาสมุทรทะเลวน

---

[103] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ เภตราแล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”
ฉบับส.538 ใช้ “เภตราก็แล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”

[104] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ก็ขาดก็หักทบทาน” สอดคล้องกับสัมผัส

[105] ฉบับท.ย.1 ใช้ “⊙ มิช้านาวาแตกฉาน ในกลางชลธาร ฝูงคนก็วิ่งเสือกสน”

⊙ เล็งแลแปรพักตร์ไปตามฝั่งชล เห็นหน่อทศพล
เข้าปนกับหมู่มัจฉา
⊙ เวียนว่ายอยู่ในคงคา ลำบากหนักหนา
เพียงจะสิ้นสุดแรง
⊙ (*บ่มิเห็นฟากฝั่งเฟือยแฝง *ด้วยเห็นสุดแรง*)[106]
จะถึงความมรณา
⊙ จึงมณีเมขลา บันดาลให้ปรา
ฝนฟ้าก็มาหายพลัน
⊙ คลายเคลื่อนเห็นเดือนแลตะวัน เคลื่อนคลายหายพลัน
ก็ราบคือหนังหน้ากลอง
⊙ ชลธารไม่มาเป็นฟอง สมเด็จพระทอง
ค่อยลอยค่อยล่องไปตามชล
⊙ พระพายพัดมาบัดเดี๋ยว พ้นจากน้ำเขียว
บัดเดี๋ยวก็พ้นทะเลวน
⊙ ซัด(เข้าปากอ่าว)[107]มาบัดดล ถึงทางตำบล
(สา)[108]มลราชนคร”

(บทที่ 378 - 389)

ฉากทะเลที่เป็นฉากสุดท้ายของเรื่อง คือ ฉากทะเลหน้าเมืองรัตนคีรีบนเกาะแก้วพิสดาร อันเป็นสมรภูมิรบระหว่างพระสมุทรโคดมกับท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ผู้แต่งได้ใช้การสร้างฉากแบบเหนือจริง โดยสร้างฉากทะเลที่เกิดความปั่นป่วนจากอำนาจฤทธิ์ของนางมณีเมขลาซึ่งออกมาช่วยเหลือพระสมุทรโคดมด้วยการดลบันดาลให้เกิดคลื่นซัดกองทัพเรือทั้งแปดพันลำของท้าวพกาจมลงใต้ท้องทะเล ขณะที่พลทหารทั้งหลายลอยคอกลางทะเลอยู่นั้น ผู้แต่งกำหนดให้สัตว์น้ำต่างๆ ได้แก่ ปลาโลมา ปลาวาฬ พากันมากินพลทหารทั้งแปดพันคน ส่วนท้าวพกาก็จมน้ำตายในที่สุด ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บันดาลน้ำในมหา ให้ประจักษ์แก่ตา
ให้ปรากฏในคงคาทะเลวน

---

[106] ต้นฉบับขาดหาย 2 วรรค อ้างจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[107] ฉบับส.538 ใช้ “ซัดเข้าปากอ่าวบัดดล”

[108] ฉบับส.538 ใช้ “สามลราชพระนคร”

⊙ นางมณีเมขลาบันดาลดล พระสมุทรป่วนปั่น
มืดมนฝนก็ตกลงมา

⊙ ฟ้าร้องก้องกึกโกลา พิรุณคือธาร[109]
นองทั้งท้องฟ้าเวหน

⊙ คลื่นซัดพัดฝั่งในวังวน สุริยาอาทิตย์ก็มืดมน
อับแสงสุริยนไปไม่เห็นแสง

⊙ ระลอก(กลอกกลับ)[110]กระทบแรง ปัจจุบันก็มาครื้นเครง[111]
(*ฟัดทั้งฝั่งแฝงกับศิลา*)[112]

⊙ เภตราแปดพันให้บันดาล จุณวิจุณา
ถูกหินศิลาก็พาโทรมทรุด

⊙ อับปางในกลางพระสมุทร มิอาจต่อยุทธ์
ด้วยพระราชา

⊙ ไพร่พลอเนกโยธา ม้วยมุดชีวา
ก็ลอยอยู่ดาษดาที่ในกลางธาร

⊙ มัจฉาโลมาปลาวาฬ ผจญในชลธาร
ก็เป็นภักษาหารแก่ฝูงปลา

⊙ คนทั้งแปดพันในเภตรา ไม่ชีวิตชีวา[113]
ม้วยด้วยมัจฉาแปดแสนปลาย

⊙ ท้าวพกาฤๅสาย อักกุศล[114]ชนม์วาย
ชีพสูญหายในนที

---

[109] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “พระพิรุณคือธารา”

[110] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ระลอกกลอกกลับกระทบแรง”

[111] ฉบับส.543 ใช้ “ปัจจุบันแร่งแรง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “พยุเรืองแรง” สอดคล้องกับสัมผัส

[112] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543 และปรากฏในฉบับร.บ.2 ว่า
“พัดฝั่งกระทั่งแฝงก้อนศิลา”

[113] ฉบับส.543 ใช้ “มรณะชีวิตชีวา”

[114] อักกุศล = อกุศล

⊙ ตกลงไปอยู่ในวิถี (*ทุกข์นรกคนอัคคี*)[115]
ยิ่งยากแสนทวีที่ในไฟกัลป์"

(บทที่ 1473 - 1484)

การพรรณนาถึงฉากทะเลในเรื่องนี้ แสดงให้ว่า ผู้แต่งมีความคุ้นเคยกับท้องทะเลเป็นอย่างมาก เห็นได้จากฉากทะเลซึ่งถูกใช้ในการดำเนินเรื่อง ซึ่งผู้แต่งสามารถอธิบายถึงลักษณะของท้องทะเลได้อย่างสมจริง ทำให้เห็นภาพทะเล คลื่นลมที่ซัดเป็นฟอง สีของน้ำทะเลที่บ่งบอกถึงระยะของทะเล นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้จินตนาการโดยการสอดแทรกสัตว์น้ำต่างๆ ทั้งที่มีจริงและเป็นสัตว์ ในจินตนาการลงในเนื้อเรื่องเพื่อสร้างความสนุกสนานอีกด้วย

3. ฉากป่า

ฉากป่าในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นฉากซึ่งผู้แต่งใช้วิธีการสร้างแบบมัณฑณศิลป์ คือ การใช้การประดับตกแต่งให้เห็นความงามทางภาษา และใช้การสร้างฉากแบบอุดมคติ เพื่อให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์ป่า

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม ฉากป่าที่ใช้ในเรื่องมี 3 สถานที่ คือ ฉากป่าบนเกาะแก้วพิสดาร ฉากป่าบนเกาะลังกาและฉากป่าระหว่างทางไปเมืองพาราณสี ดังต่อไปนี้

3.1 ฉากป่าบนเกาะแก้วพิสดาร ใช้ในตอนที่พระสมุทรโคดมต้องมาอาศัยบนเกาะเพียงลำพังและได้ทำไร่ข้าวเพื่อเป็นทานแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่บนเกาะ โดยผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากแบบอุดมคติ เพื่อแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระสมุทรโคดมจึงส่งผลให้ข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกมีลักษณะพิเศษ คือ ส่งกลิ่นหอมทั้งยังออกรวงเป็นข้าวสาร และนอกจากนี้ยังทำให้ธัญพืชต่างๆ ที่พระสมุทรโคดมปลูกมีลักษณะออกรวงออกผลดกอีกด้วย

พืชพรรณต่างๆ ที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวหางช้าง ฟักแฟง แตง ถั่ว และงา พระสมุทรโคดมได้บริจาคเป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลายในป่า ดังคำประพันธ์ว่า

"⊙ ค่อยอยู่จำเนียรมา พระราชาค่อยจรจัน
เหลือบแลในหิมวันต์ ชมไม้ลายในไพรพฤกษา
⊙ พลางไปดูซึ่งไร่ข้าว ยามเย็นเช้าทุกเวลา
ฟักแฟงแตงถั่วงา งอกขึ้นมางามไสว
⊙ ส่งผลต่างต่าง ตกยามย่างดาษดินไป
ผลิดอกออกใบ งามกระไรน่าใคร่ชม

[115] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า "ทุกข์นรกคนอัคคี"

⊙ (*ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง เป็นรวงน่าใคร่ชม*)[116]

⊙ ข้าวสารอันหว่านไว้ รวงนั้นเป็นข้าวสาร

⊙ เจ้าเห็นผลอันมี พระฤทัยเร่งหรรษา

⊙ หอมกลิ่นรวงข้าวสาร[117] ฟุ้งกระลบทั่วดินดาน

⊙ เจ้าจึงพิษฐาน สิงสัตว์(อันบรรดา)[118]

⊙ จงมากินเป็นอาหาร เนื้อนกในไพรสี[119]

⊙ เมื่อเจ้าออกปากว่า สิงสูอยู่ทั้งปวง

⊙ ครั้นเจ้าพิษฐานแล้ว เย็นย่ำใกล้ค่ำลง

⊙ ฝูงนกอยู่ในไพร ได้ยินพระภูมี

⊙ ปักษีปักษาชาติ ฝูงสัตว์ในหิมพานต์

⊙ ชวนชักกันมากมี สิงสัตว์สิ้นทั้งปวง

⊙ ฝูงนกในป่าพงไพร ได้ยินพระจักรี

ข้าวหางช้างงามอุดม
กอดอกค้อมง้อมพิสดาร
บันดาลให้งามกระการ
รสหอมหวานเป็นหนักหนา
งามถ้วนถี่ก็ปรีดา
คิดจินดาเพื่อจะให้เป็นทาน
รสดอกไม้บ่ปูนปาน
ขจรทั่วทุกทิศา
สาธุการคอยศรัทธา
อยู่ในป่าพนาลี
เราให้ทานทุกสิ่งมี
จงมากินสิ้นทั้งปวง
ฝูงเทวาในเขาหลวง
โมทนาด้วยพระองค์
จึงพระแก้วออกจากดง
มาสู่ที่เงื้อมคีรี
ฝูงเนื้อในป่าพงพี
ออกปากไว้ให้เป็นทาน
มฤคราชในดงดาน
ชวนกันมากินทั้งปวง
ไม่รู้สิ้นหมดเขาหลวง
โมทนาด้วยภูมี
ฝูงเนื้อในป่าพงพี
มาออกปากให้เป็นทาน

---

[116] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

[117] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “หอมกลิ่นรวงข้าวไร่” สอดคล้องกับสัมผัส

[118] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “สิงสัตว์อันบรรดา”

[119] คำว่า สี อาจมาจากคำว่า ศรี หมายถึง ความงาม หรืออาจแผลงจากคำว่า ไพรสณฑ์ เป็น ไพรสี เพื่อใช้ในการรับส่งสัมผัสตามหลักฉันทลักษณ์

⊙ บรรดาสัตว์อวยพร พระภูธรเจ้าใจอารย์
ท่านปลูกไว้เป็นทาน เรามากินเป็นนิรันดร์
⊙ สิ่งสัตว์บรรดาร้าย ไม่มากรายเจ้าจอมธรรม์
คุ้มครองช่วยป้องกัน ไม่มีภัยอันตราย”

(บทที่ 1009 - 1025)

3.2 ฉากป่าบนเกาะลังกา เป็นฉากป่าระหว่างเส้นทางไปเขากงจักรที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ผู้แต่งสร้างฉากป่าแบบมัณฑณศิลป์ โดยการนำชื่อของพรรณไม้ต่างๆ มาร้อยเรียงไว้ด้วยกัน ซึ่งเน้นให้เกิดความงามทางภาษาและทำให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่า และใช้การสร้างฉากป่าแบบเหนือจริง คือ ผู้แต่งกำหนดให้มีต้นศรีมหาโพธิ์ตั้งตระหง่านอยู่กลางป่า ซึ่งลักษณะของต้นศรีมหาโพธิ์ มีความพิเศษ คือ ลำต้นสูง 2 โยชน์ มีกิ่งเป็น 4 กิ่ง ขนาดลำต้นประมาณ 500 คนโอบและมีกลิ่นหอม

ต้นศรีมหาโพธิ์ ยังเป็นที่จำศีลภาวนาของคนธรรพ์ ครุฑ นาคและฤาษี ใบของต้นศรีมหาโพธิ์ที่ร่วงหล่นก็มีพุทธคาถาเขียนอยู่เป็นที่สักการะของเป็นเทวดาทั้งหลาย ถัดจากต้นศรีมหาโพธิ์ก็จะสามารถมองเห็นยอดเขากงจักรอันเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทได้

ตอนที่พระโพธิทัตกราบลาปาโมกข์อาจารย์เพื่อเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่เขากงจักร ปาโมกข์อาจารย์จึงบรรยายถึงลักษณะของเส้นทาง โดยบอกให้พระโพธิทัตเดินตามทางเลียบแม่น้ำสมุทรวารีแล้วก็จะถึงป่า ซึ่งมีต้นไม้ออกดอกออกผลดกดาษ จากนั้นก็จะพบกับต้นศรีมหาโพธิ์ซึ่งมีลักษณะดังที่กล่าว และเมื่อเลยต้นศรีมหาโพธิ์ก็จะเห็นยอดเขากงจักรที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ปาโมกข์พฤฒา เจ้าจึงพรรณนา ป่าไม้สิงขร
หนทางมรคา ราชาจักจร เลียบตามสาคร ฝั่งสมุทรวารี
⊙ ค่อยเหยียบเลียบไป จึงเห็นทิวไม้ อันเขียวขจี
ดุจดังแกล้งปลูก พิศลูกดอกมี หล่นลงธรณี เกลื่อนกลาดดาษไป
⊙ รกฟ้าขานาง โพธิ์ไทรไตรตราง ยูงยางไสว
สนเศร้าโศกสร้อย เรียบร้อยกันไป ต้นไม้ใหญ่ใหญ่ (*เฟืองไฟนานา*)[120]
⊙ ประดู่ปรุปราง แคฝอยอ้อยช้าง ม่วงพร้าวพะวา
กระแบกกระบาก ซึก[121]สักเพกา จวงจันทน์กฤษณา จำปาสารภี

[120] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[121] ซึก เป็นชื่อต้นไม้ชนิด ในภาษาบาลีเรียกว่า สิรีสะ หรือเรียกในภาษาอีกอย่างว่า ต้นก้ามปู

๏ รุกขาป่าใหญ่ ยอมมีผลไม้ ที่ในวีถี
ครั้นถัดนั้นไป จำในพงพี ลุถึงพระศรี มหาโพธิ์ลังกา
๏ ต้นโพธิ์นั้นโสด สูงได้สองโยชน์ เหมือนดังพรรณนา
กิ่งมีสี่กิ่ง ใหญ่ยิ่งมหึมา ต้นนั้นครณา แทบเทียมคีรี
๏ ใหญ่ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา[122]
เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณนาคี ฤาษีมุนี จำศีลภาวนา
๏ แม้นหล่นแต่ละใบ มีอักษรใน เป็นบทคาถา
พระธรรมสี่หมื่น ธรรมขันธ์อันปรา ฝูงเทพเทวา ย่อมมามัสการ
๏ ถัดนั้นไปเล่า แลเห็นยอดเขา กงจักรพิสดาร
ดุจดังแสงทอง เรืองรองชัชวาล แสงแก้วเจ็ดประการ ดุจแสงอัคคี

(บทที่ 1551 - 1559)

เมื่อพระโพธิทัตเดินทางไปตามทางที่ปาโมกข์อาจารย์บอกก็พบว่า มีสิ่งต่างๆ เหมือนดั่งคำที่ปาโมกข์อาจารย์กล่าวไว้ ไม่ว่าจะเป็นผลไม้ต่างๆ ที่ส่งกลิ่นและออกผลอย่างมากมายหรือต้นศรีมหาโพธิ์ที่สูงถึง 2 โยชน์ ตระหง่านต้นเดียวกลางป่าแผ่กิ่งก้านสาขาบังแสงแดดไม่ให้ส่องถึงพื้นดิน พระโพธิทัตหยุดพักเหนื่อยที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์และได้อธิษฐานให้ฝนตกลงมาให้ความสดชื่นแก่พื้นดิน ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ ครั้นเจ้าลาแล้ว สมเด็จพระแก้ว ออกจากเคหา
เลียบตามริมธาร อาจารย์บอกมา (*ตามฝั่งคงคา*)[123] ชื่อสมุทรวารี
๏ ค่อยเดินค่อยไป ตามแถวแนวไพร มีในวิถี
เห็นพฤกษาชาติ เกลื่อนกลาดปฐพี ดุจดังสวนศรี ถี่ถ้วนทุกประการ
๏ ส่งผลต่างต่าง สุกห่ามหล่นบ้าง ดุจดังเทศกาล
หอมรื่นชื่นใจ หฤทัยภูบาล ออกจากไพรสาณฑ์ ดำเนินลินลา
๏ มาได้สองโยชน์ คนเดียวกระโมจ[124] ลิงโลดหนักหนา
ลุถึงมหาโพธิ์ แดนเมืองลังกา แต่ริมมรคา โยชน์หนึ่งอันมี
๏ เสด็จค่อยเล็งแล ไม่เห็นสุรย์แสง นั้นต้องธรณี
เสด็จจรดล ถึงต้นพระศรี มหาโพธิ์อันมี เป็นที่อาศัย

---

[122] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ยิ่งรสจำปี” สอดคล้องกับสัมผัส

[123] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[124] กระโมจ = ตระโมจ หมายถึง ว้าเหว่, เปลี่ยวใจ, โดดเดี่ยว

⊙ ล้าเลื่อยเหนื่อยนัก จะมาหยุดพัก สบายเสียก่อน[125]
(สองกร)[126]ประนม บังคมไหว้ ข้าขออาศัย ใต้ร่มพระศรี
⊙ ขอให้ฝนฟ้า บรรดาตกมี[127] ให้เย็นธรณี
ขอให้ถูกต้อง ชายทองพระศรี อย่ามีราคีสดใสชื่นบาน
⊙ ได้มาหยุดร่ม เย็นเกล้าเย็นผม อยู่สุขสำราญ
แต่ต้นพระไทร ใหญ่พ้นประมาณ พิศดูกิ่งก้าน เทียมเมฆเวหา”

(บทที่ 1565 - 1572)

3.3 ฉากป่าระหว่างทางไปเมืองพาราณสี เป็นฉากป่าที่ผู้แต่งใช้วิธีสร้างตามประเพณีนิยม คือ การพรรณนาตามแบบแผนหรือการพรรณนาแบบ “เข้าแบบ” โดยผู้แต่งใช้บทพรรณนาธรรมชาติ ซึ่งเป็นบทที่มีความสำคัญสำหรับการแต่งวรรณกรรมมาแต่โบราณ เพื่อใช้ในการแสดงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครให้ผู้ฟังเกิดอารมณ์ ความรู้สึกคล้อยตามจนเกิดความเพลิดเพลินและความไพเราะทั้งจากเนื้อหาและคำที่ร้อยเรียง เช่น เมื่อตัวละครเดินไปในป่าก็ต้องมีบทชมป่าและสัตว์สี่เท้า บทชมนก เมื่อไปแม่น้ำหรือทะเลก็มีบทชมปลา เป็นต้น

ตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับไปเมืองพาราณสีระหว่างทางต้องเดินทางผ่านป่า ผู้แต่งจึงใช้บทชมป่าและสัตว์สี่เท้า บทชมนก ในการพรรณนาธรรมชาติของป่าและสัตว์ต่างๆ ที่พบเห็น โดยพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาต่างพากันชักชวนกันดูสัตว์ต่างๆ เมื่อเห็นกวางก็ชวนกันดูอย่างแปลกพระทัย แล้วก็ชมความงามของแมกไม้นานาพรรณที่งอกงามในป่า ซึ่งประกอบด้วยไม้แดงที่ออกดอกออกผลงามเหมือนมีคนปลูกไว้ ไม้ลายที่แผ่กิ่งก้านสาขางดงามดูเขียวชอุ่ม เห็นฝูงกวางวิ่งไล่หาคู่ ฝูงเนื้อทรายวิ่งว่องไว หมู่กวางรวมกันเป็นฝูงหมู่หมีวิ่งไล่ตามกัน เสือวิ่งไล่ตามมองหาเหยื่อ สิงโตส่งเสียงกึกก้อง ฝูงเนื้อทรายสีทองเดินเรียงเป็นแถว ลิงค่างกระโดดไปมาส่งเสียงร้องก้องป่า ฝูงช้างเดินเรียงราย ทั้งช้างพังช้างพลายเดินตามกันไป มองเห็นหูและหางโบกสะบัดไปมา บางตัวก็ตกมันเดินไปมา มีลูกช้างพลัดแม่เดินซวนเซฟาดงวงฟาดงากับต้นไม้ เห็นช้างงาสีเผือกเนียมดูเฉิดฉายเดินสง่าอยู่แต่ไกล ช้างพลายเดินโยกย้ายเป็นแถวกันมา ชูงวงชูงาร้องก้องกลางป่าวิ่งเล่นไล่กัน

จากนั้นทั้งสองพระองค์ก็พากันชมนกต่างๆ ได้ยินนกบางพวกกำลังส่งเสียงขับขานก้องอยู่ในป่า บางพวกวิ่งไล่ร้องเกี้ยวกัน นกยูงทองส่งเสียงร้องพร้อมรำแพนหาง นกเงือกวัวบินหลงฝูง

---

[125] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ให้คลายหฤทัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[126] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “สองกรประนม”

[127] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “บันดลตกมา” สอดคล้องกับสัมผัส

ร้องหาคู่อยู่ไปมาเหมือนนอกใจนกตัวผู้ที่เฝ้ากกไข่อยู่รัง นกตัวเมียทำหน้าที่แค่หาเหยื่อมาป้อนให้ตัวผู้ที่กกไข่พอป้อนเสร็จก็บินจากไป นกยางเฝ้ามองหาปลา ฝูงนกกระสาพลัดคู่อยู่โดดเดี่ยวต้องนอนจับเจ่าอยู่บนกิ่งไม้ใกล้ๆ ดอกบัว ทั้งยังมีนกโนรี นกสัตวา นกแขกเต้า นกสาลิกาต่างพาส่งเสียงร้องใส่กัน นกการเวกร้องเสียงกังวานใส นกกระไนร้องเสียงไพเราะ ทำให้เสียงก้องไปทั้งป่า ทั้งสององค์เกิดความสุขที่ได้ชมนกนานาชนิด ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้า 103 - 105 ในบทชมป่าและบทชมนก

4. ฉากภูเขา

ฉากภูเขาในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ที่มีชื่อว่าเขากงจักรเป็นภูเขาที่ตั้งอยู่กลางเกาะลังกาและบนยอดเขามีรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของเขาสุมนกูฏที่ตั้งตระหง่านบนเกาะลังกาและที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเช่นเดียวกัน

จากจดหมายเหตุของคณะสมณทูตไทยที่เดินทางไปเกาะลังกาในสมัยรัชกาลที่ 2 และสมุดภาพไตรภูมิ ตั้งแต่สมัยอยุธยา ก็ได้อธิบายถึงลักษณะของเขาสุมนกูฏว่า เป็นเขาที่ตั้งตระหง่านอยู่ในเกาะลังกาและบนยอดเขายังเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งใช้วิธีการสร้างฉากแบบเหมือนจริง โดยการนำเอาสถานที่จริง คือ เขาสุมนกูฏมาเปลี่ยนชื่อเป็นเขากงจักรในเรื่องสมุทรโคดม

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการบรรยายถึงลักษณะของเขากงจักรไว้ในตอนที่พระโพธิทัตมากราบลาปาโมกข์อาจารย์เพื่อไปสักการะรอยพระพุทธบาท ปาโมกข์อาจารย์ได้อธิบายถึงรายละเอียดของเขากงจักรว่า ที่เชิงเขามีศาลาตั้งอยู่ ทางขึ้นเขามีโซ่คล้องเป็นเส้น 3 เส้น สำหรับผู้ชายเส้นหนึ่ง สำหรับผู้หญิงเส้นหนึ่ง และสำหรับนักบวชเส้นหนึ่ง เพื่อใช้เป็นที่ยุดตัวเข้าไปบนยอดเขา ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ถัดนั้นไปเล่า แลเห็นยอดเขา กงจักรพิสดาร
ดุจดังแสงทอง เรืองรองชัชวาล แสงแก้วเจ็ดประการ ดุจแสงอัคคี
⊙ เดินตามมรคา ไปถึงศาลา ตีนเขาคีรี
จึง(เห็น)[128]ต้นไทร (*มีในวิถี ท่านปลูกไว้มี เป็นที่อาศัย*)[129]

[128] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จึงเห็นต้นไทร”

[129] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานร.บ.2,ส.541

⊙ (*ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เป็นถนนไว้ใน*
สายโซ่เป็นห่วง ยุดหน่วงขึ้นไป ทำต่างบันได สามสายอันมี)[130]
⊙ (*สายหนึ่งนั้นใน*)[131] ท่านย่อมทำไว้ สำหรับกระษัตรี
(*สายหนึ่งสำหรับ สมณะพราหมณ์ชี*)[132] สายหนึ่งนั้นมี สำหรับผู้ชาย
⊙ ถ้าบุญของใคร ยุดหน่วงขึ้นไป จึงได้ง่ายดาย
ถ้าคนใจบาป ตกลงมาตาย ขึ้นไปตามสาย โซ่เหล็กอันปรา"

(บทที่ 1559 - 1562)

เมื่อพระโพธิทัตเสด็จเดินขึ้นบนเขากงจักร เพื่อจะไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานบนยอดเขา ครั้นถึงบนยอดเขาก็พบกับลานทรายซึ่งใช้อัญมณีต่างๆ โรยแทนกรวดทราย หลังจากเดินทักษิณาวรรตเสร็จก็เข้าไปในพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เพื่อชมความงามของรอยพระพุทธบาท โดยผู้แต่งใช้การสร้างแบบอุดมคติให้ผู้ฟังเห็นถึงความงามของลวดลายมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท ซึ่งประกอบด้วยรูปธรรมจักรอยู่ตรงกลางฝ่าพระพุทธบาทและมีรูปสิ่งต่างๆรายล้อม ได้แก่ รูปดอกบัว รูปสังวาล รูปมงกุฎ รูปกัณฐา รูปพระขรรค์ชัยศรี รูปช้าง รูปตะขอช้างทอง รูปภูเขา รูปแม่น้ำ 5 สาย รูปสัตว์น้ำต่างๆ รูปครุฑคู่อยู่ด้านซ้ายและขวา รูปกินนร รูปนาค รูปป่าหิมพานต์ รูปภูเขาสัตตบริภัณฑ์ รูปเศวตฉัตร รูปธงแผ่นผ้า รูปนกต่างๆ รูปสัตว์สี่ขาต่างๆ รูปเขาพระสุเมรุ รูปปราสาท รูปพานแว่นฟ้า รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปพระอินทร์ รูปพระพรหม และรูปเรือสำเภาพร้อมนายพานิช ดังคำประพันธ์ว่า

⊙๒๘⊙ "⊙ (*ครั้นพิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว เยื้องย่างขึ้นไป*
คอยยึดคอยหน่วง ตามห่วงบันได เดชะบุญไท ขึ้นได้ง่ายดาย)[133]
⊙ ถึงลานพระเข้าเสร็จสรรพ เห็นเครื่องประดับ อันงามพรรณราย
ย่อมแก้วเจ็ดประการ ท่านเอามาปราย (*ต่างกรวดต่างทราย*)[134] เต็มทั้งธรณี

---

[130] ต้นฉบับขาดหาย 1 บท อ้างจากฉบับสอบทาน ร.บ.2 และมีปรากฏใน ฉบับส.541 ว่า
"⊙ ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เอาถนนทำไว้
สายโซ่ทำห่วง ยึดหน่วงขึ้นไป ทำต่างบันได สำคัญอันมี"

[131] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

[132] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541

[133] ต้นฉบับขาดหาย 1 บท อ้างจากฉบับสอบทาน ร.บ.2 และมีปรากฏใน ฉบับส.541 ว่า
"⊙ ครั้นธิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว เยื้องย่างขึ้นไป
คอยยุดคอยหน่วง ตามห่วงบันได เดชะบุญไท ขึ้นได้ง่ายดาย"

[134] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

⊙ เที่ยวดูสิ้นจบ รอบพระมรฑป คำรบสามที
เสานั้นห่มทอง นพคุณชาตรี เอาแก้วมณี แผ่ออกเป็นฝ้า
⊙ หลังคาเจ็ดชั้น แก้วแกมแนมกัน ทุกชั้นลงมา
ขาวเหลืองดำแดง ดุจแสงสุริยา ย่อมเทพเทวา ลงมาบันดาล
⊙ ครั้นทักษิณแล้ว ทีนั้นพระแก้ว เสด็จจากสถาน
เธอเข้าไปใน ก้มเกล้ามัสการ เข้าในสถาน นบบาทศาสดา
⊙ เจ้าเอาดอกบัว ทูนไว้เหนือหัว ถวายด้วยศรัทธา
พระเจ้าชื่นชม ภิรมย์หรรษา เห็นรอยบาทา แห่งพระมุนี
⊙ พิศเพ่งลายลักษณ์ เห็นวงกงจักร อันงามรุจี
มีแก้วกำกง วิเชียรรัศมี นพรัตน์มณี ลายรอบบาทา
⊙ มีดอกบัวทอง บานอยู่เรืองรอง มีศรีโสภา
มีสายสังวาล (*ตระการนานา*)[135] มงกุฎกัณฐา พระขรรค์ชัยศรี
⊙ ช้างแก้วไอยรา ขอทองรจนา เขาแก้วมณี
ชัชวาลแต่ตา มหานที ห้าแถวอันมี ไหลมาฟุ้งเฟื่อง
⊙ มีกุ้งมีปลา มีหงส์เหรา ปลาเงินปลาทอง
เงือกงูปูปลา ว่ายมาเนื่องนอง จระเข้ลอยล่อง เที่ยวท่องประจำวัง
⊙ มีรูปครุฑธา สองข้างซ้ายขวา ป้องปิดกำบัง
มีรูปกินนร รำฟ้อนตามกัน นาคราชผาดผัน แจจันนที
⊙ มีป่าหิมพานต์ กำแพงชัชวาล แผ่นดินธรณี
มีเขาอัสกัณ เจ็ดชั้นคีรี เสกกะฉัตร[136]มณี ธงเทียว[137]ดาษดา
⊙ มีรูปราชหงส์ ปักษีตีวง (*รำร่อนเวหา*)[138]
มีรูปอินทรี หัสดีบินนา แขกเต้าสาลิกา สัตวาโนรี
⊙ สัตตพาทอาเกียรณ์ โพระดกกาเรียน เสียงมี่ร้องก้อง[139]
รูปนกยูงทอง รำฟ้อนงามดี การเวกปักษี ร้องมีระงม

---

[135] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[136] เสกกะฉัตร = เศวตฉัตร หมายถึง ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

[137] เทียว = ทิว เป็นชื่อธงที่มีรูปลักษณะคล้ายกระบอก

[138] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[139] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ร้องก้องเสียงศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ไกรสรราชสีห์ มีรูปอินทรี ระเวกระงม
โคมหิงส์วิ่งเล่น โตเต้นน่าชม มีเทพนม บังคมรายเรียง
(⊙ *เขาเงินเขาทอง เขาแก้วเรืองรอง เหลื่อมเหลื่อม พรายพราย*
มีรูปพระสุเมรุ สูงสุดใจหมาย บริวารทั้งหลาย รายรอบเรียงรัน
⊙ *มีรูปปราสาท อันงามโอภาส แก้วแนมแกมกัน*
มีพานแว่นฟ้า รจนาเฉิดฉัน อาทิตย์พระจันทร์ ชักรถบทจร
⊙ *รูปอินทร์รูปพรหม สี่หน้าอุดม รูปเทพกินนร*
มีรูปสำเภาทอง ลอยล่องสาคร พาณิชอยู่สลอน นั่งท้ายเภตรา
⊙ *รูปสัตว์ทุกพันธุ์ (ขาดหาย) ในชั้นดุสิตา*
มีในลายลักษณ์ พระบาทศาสดา เมื่อโดยพรรณนา ถี่ถ้วนทุกประการ)[140]
⊙ (*พระองค์เห็นเสร็จ*)[141] มีในลายลักษณ์พระเกศ ย่อมโลกสงสาร
ท้าวเร่งพิสมัย พระทัยชื่นบาน ก้มเกล้ามัสการ ชื่นบานหรรษา”

(บทที่ 1596 - 1610)

5. ฉากขบวนเสด็จและขบวนทัพ

ฉากขบวนเสด็จและขบวนทัพที่ปรากฏในเรื่องสมุทรโคดม เป็นฉากที่สร้างแบบเหมือนจริงและโดยสามารถแบ่งฉากต่างๆ ได้ดังนี้

5.1 ฉากขบวนเสด็จของท้าวอาทิตย์ นางจันทราเทวี พระสมุทรโคดมและโพธิทัต เสด็จยังพลับพลาที่ประทับเพื่อจะลงเรือไปเมืองลังกา โดยมีการบรรยายถึงผู้คนในขบวนเสด็จอย่างละเอียด ซึ่งประกอบด้วยช้างทรง พระที่นั่งพุดตาน เครื่องดนตรี กองทัพถืออาวุธต่างๆ ได้แก่ หอก ดาบ แหลน หลาว ง้าว ทวนและธนู มีเครื่องสูงต่างๆ ได้แก่ พัดโบก บังแทรก บังสูรย์ อภิรุม ชุมสาย และเหล่านางกำนัลเดินตามขบวนเสด็จ ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ แต่งองค์ลูกแก้ว สำเร็จเสร็จแล้ว พอได้ฤกษ์ดี
เชิญพระโอรส ขึ้นคชสารศรี ให้พระเนรบดี[142] ทรงพระเดษดาร[143]
⊙ ฝ่ายท้าวอาทิตย์ สมเด็จบพิตร ทรงคชสาร
จันทราอรทัย ให้ทรงพุดตาน แสนสาวสิงคาร สิบสองพระกำนัล

---

[140] ต้นฉบับขาดหาย 4 บท อ้างจากฉบับสอบทาน ร.บ.2 และส.541

[141] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[142] เนรบดี = นรบดี หมายถึง พระราชา

[143] เดษดาร เป็นชื่อของช้างทรง มาจากการรวมคำว่า เดษ(เดช)+ดาร(เสียงดัง) มีความหมายว่า เสียงดังมีอำนาจ

⊙ แตรสังข์มี่ก้อง ปี่พาทย์ฆ้องกลอง ดนตรีสวรรค์
พี่เลี้ยงนางนม ระงมแจจัน ตามพระทรงธรรม์ สมเด็จภูมี
⊙ เสด็จขึ้นเกยมาศ ให้สองเยาวราช เสด็จขึ้นคชสาร
จตุรงคโยธา เสนาทหาร ออกจากหน้าฉาน นำเสด็จบทจร
⊙ ออกประตูเมือง รี้พลเนืองนอง[144] ช้างม้าสลอน
รถรัถหัตถี พาชีอัสดร แห่หน้าภูธร เป็นอันดับกันไป
⊙ แห่แหนเป็นขนัด เบียดเสียดเยียดยัด แออัดกันไป
หอกดาบแหลนหลาว ง้าวทวนไสว หมู่ธนูหน้าไม้ หางไก่เกาทัณฑ์
⊙ ถัดนั้นลงมา เครื่องสูงโสภา พัดโบกทานตะวัน
ภิรุมชุมสาย เรียงรายตามกัน บังพระสุริย์ฉัน กำนัลทาสี
⊙ แสนสาวชาวแม่ ค้อมเค้าเถ้าแก่ ตามเสด็จเทวี
นางห้ามนางแหน แล่นตามมากมี นักเทศขันที ตามเสด็จไป
⊙ เสด็จถึงเภตรา ให้ตั้งพลับพลา พลันบัดเดี๋ยวทันใจ
เสด็จลงจากช้าง เยื้องย่างเข้าไป แท่นทองผ่องใส ทั้งสี่กษัตรา”

(บทที่ 187 - 195)

5.2 ฉากขบวนเสด็จของท้าวพกา ตอนไปดูตัวนางจุลคัพภาที่ปราสาทในเมืองท้าวสามล ขบวนประกอบด้วยเหล่าทหารและขุนนาง เครื่องสูงต่างๆ ได้แก่ พัดโบก จามร ชุมสาย บังสูรย์และบังแทรก ทั้งยังมีนางกำนัลถือพานพระศรีและพัดอยู่ซ้ายขวาของท้าวพกาคอยปรนนิบัติ ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ครั้นท้าวแต่งองค์เสด็จแล้ว จึงพระแก้วจา(ก)[145]เภตรา
เสด็จเหนือราชยาน แสนเสนาล้อมไสว
⊙ พัดโบกแลจามร ตามภูธรเรียงกันไป
ชุมสายสัปทนใน ทั้งทานตะวันบังสุริยา
⊙ กำนัลแลพระศรี พัชนีทั้งซ้ายขวา
ตามเสด็จท้าวพกา มิทันช้าถึงวังพลัน[146]

---

[144] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “รี้พลนองเนือง” สอดคล้องกับสัมผัส

[145] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เธอจึงเสด็จจากเภตรา”

[146] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มิทันช้าถึงหน้าวัง” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ รี้พลมาโห่ร้อง เสียงกึกก้องกลองแตรสังข์
กึกก้องทั่วทั้งวัง มาคับคั่งทั้งบุรี”

(บทที่ 720 - 723)

5.3 ฉากขบวนเสด็จของท้าวพกา ตอนที่ท้าวพกาเสด็จไปร่วมพิธีอภิเษกสมรสกับนางจุลคัพภาที่ปราสาททอง แม้จะกล่าวแบบรวบรัดแต่ก็แสดงให้เห็นภาพขบวนที่มีเหล่าขุนนางและทหารเรียงราย ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ เสด็จทรงเครื่องต้น มงกุฎกุณฑล เลิศล้นใครจะปาน
ทรงพระมาลา มหาสังวาล สมเด็จภูบาล ขึ้นจากเภตรา
⊙ เสด็จเหนือราชยาน เสนาทหาร ห้อมล้อมซ้ายขวา
แตรสังข์ฆ้องกลอง กึกก้องโกลา เสียงพลโยธา สนั่นหวั่นไหว
⊙ ท้าวเสด็จลินลา มาถึงพารา ขึ้นปราสาทชัย
นั่งเหนือแท่นทอง เรืองรองประไพ บังคมท้าวไท ผู้เป็นพ่อตา”

(บทที่ 866 - 868)

5.4 ฉากขบวนเสด็จของพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลา ซึ่งเป็นฉากขบวนเสด็จที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในเรื่องนี้ ในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับเมืองพาราณสีเพื่อเยี่ยมพระบิดาพระมารดา โดยผู้แต่งอธิบายถึงขบวนเสด็จประกอบด้วยกองทหารหมู่ต่างๆ ได้แก่ พลรถ พลม้า พลช้าง และพลราบ มีกองทหารอาสาต่างชาติ ได้แก่ แขก ชวา ฝรั่ง มอญ ทหารแต่ละชาติถืออาวุธต่างๆ กัน มีขบวนเครื่องสูง ได้แก่ พัดโบก จามร บังแทรก พระกลด และบังสูรย์ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมาเรียงรายกันเป็นแถวและเหล่าทหารทั้งหลายต่างส่งเสียงดังกึกก้องไปทั่วทั้งป่า ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ สององค์ทรงเครื่องต้น งามเลิศล้นเห็นรุ่งเรือง
แต่งแล้วเสด็จย่างเยื้อง ยังเกยมาศมิทันนาน
⊙ ท้าวทรงช้างเผือกผู้ นางโฉมตรูทรงพุดตาน
เสด็จขึ้นคชสาร แสนสิงคารกราบไสว
⊙ ฆ้องกลองเสียงคับคั่ง ทั้งแตรสังข์วังเวงใน
รี้พลห้อมล้อมไป ทั้งสองศรีออกจากเมือง

⊙ นายรถขึ้นขับรถ
(*ถือธงงามรุ่งเรือง*)[147]
⊙ นายม้าชำนาญม้า
นายช้างขี่ช้างไป
⊙ กองหน้าอาสาท้าว
ถือทวนบ้างถือตรี
⊙ ยังหมู่แขกอาสา
เหน็บกริชอยู่เรียงรัน
⊙ ลังกาฝรั่งแห่เสียง
ถือปืนยืนคับคั่ง
⊙ เม็งมอญแลฝรั่ง
บ้างถือธนูศร
⊙ ลางหมู่ถือแหลนหลาว[150]
ลางหมู่ถือศาสตรา
⊙ ลางหมู่ถือโล่เขน
ลางหมู่ถือศาสตรา
⊙ ธงเทียว[152]อยู่ไสว
เครื่องสูงงามบรรจง
อันปรากฏมานองเนือง
ย่อมเทียมด้วยอาชาไนย
(ขาดหาย)[148]
เป็นกองหน้าพระภูมี
ย่อมแหลนหลาวงามมีศรี
แนบกับมือดูหฤหรรษ์
หมู่ชวาอันเข้มขัน
ย่อมเลือกสรรเหล่าอาสา
ซ่านแซ่ทั้งหน้าหลัง
แห่ข้างหลังอยู่สลอน[149]
ถือดาบดั้งทั้งโตมร
ทั้งหน้าไม้แลปืนยา
ถือโล่แล่นตามกันมา
ย่อมแกล้วกล้าล้วนแหลนหลาว[151]
หมู่หนึ่งแล่นติดตามมา
ย่อมแกล้วกล้าชาญณรงค์
แห่แหนไปเห็นเยียรยง
อภิรุมชุมสาย

---

[147] ต้นฉบับขาดหาย 1 บท อ้างจากฉบับสอบทาน ส.541 และปรากฏในฉบับร.บ.2 ว่า“ถือธงงามรองเรือง” กับปรากฏฉบับว.ก.3 ว่า “ธงเทียวงามรุ่งเรือง

[148] ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[149] ฉบับส.541 ใช้ “ลันดาแลฝรั่ง ยืนสะพรั่งทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างอยู่สลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3 ใช้ “ลันดาแลฝรั่งเศล ตามเสด็จทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างไปสลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

[150] ฉบับส.541 ใช้ “บางหมู่ถือหลาวแหลน” สอดคล้องกับสัมผัส

[151] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[152] เทียว = ทิว หมายถึง ธงที่มีรูปลักษณะคล้ายกระบอก

⊙ พัดโบกและจามร งามสลอนอยู่เรียงราย
บังแสงสุรีย์ฉาย ทั้งพระกลดบังสุริยา[153]
⊙ ริ้พลแลเสนา ทั้งโยธาอสงไขย
กึกก้องนองเนืองไป ถึงพงไพรพนาลี”

(บทที่ 1745 -1758)

5.5 ฉากขบวนทัพเรือของท้าวพกา ซึ่งท้าวพกาทรงยกทัพเรือไปทำสงครามกับพระสมุทรโคดมตามพระราชสารที่ท้าวสามลทรงขอร้องให้ท้าวพกายกทัพมาช่วย มีการอธิบายถึงการเคลื่อนขบวนทัพว่า ต้องมีการยิงปืนเอาฤกษ์เอาชัยก่อนยกขบวนอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ทรงคานหามทอง แตรสังข์ฆ้องกลอง กึกก้องเสียงศรี
ม้ารถคชสาร ทหารมนตรี เสนาเสนี ห้อมล้อมซ้ายขวา
⊙ กึกก้อง(ทั้ง)[154]วัง แห่แหนสะพรั่ง หน้าหลังราชา
อภิรุมชุมสาย เรียงรายกันมา ครั้นถึงเภตรา เชิญเสด็จลงไป
⊙ เสด็จนั่งเหนืออาสน์ พระยี่ภู่ปูลาด อันงามประไพ
ยิงปืนสำทับ อันดับกันไป โห่ร้องเอาไป เมื่อเคลื่อนเภตรา
⊙ ทั้งแปดพันลำ อัดแอแม่น้ำ กึกก้องโกลา
ครั้นได้ฤกษ์ชัย พอได้เวลา สั่งให้ทัพหน้า นำเสด็จบทจร
⊙ เภตราทั้งหลาย แล่นมาตามสาย คล้ายคล้ายตามลม
สิบห้าวันตรา แล่นมาระงม เสาใบได้ลม พัดลิ่วปลิวมา”

(บทที่ 1377 -1381)

5.6 ากขบวนทัพของท้าวสามล ซึ่งเคลื่อนทัพไปสมทบกับทัพเรือของท้าวพกา โดยทัพของท้าวสามลเป็นทัพบก ผู้แต่งกำหนดให้ท้าวสามลทรงช้าง ในขบวนประกอบด้วยริ้วธงมีทัพหน้านำตามด้วยกองทหารม้าและรถ แล้วก็ปิดท้ายด้วยทัพหลวงของท้าวสามล ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ของ้าวที่ท้าวเธอทรง แนบกับพระองค์
(ยังลงที่เกยชาลา)[155]

---

[153] ฉบับส.541 ใช้ “ทั้งกลิ้งกลดกรรชิงชัย” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3 ใช้ “ทั้งกลิ้งแลธงชัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[154] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “กึกก้องทั้งวัง”

[155] ต้นฉบับขาดหาย อ้างจากฉบับสอบทาน ส.543

⊙ (*เสด็จเหนือคอคชอันปรา*)[156] โบกทั้งสามลา
โยธาก็โห่เอาชัย
⊙ ธงทองเรืองรองอยู่ไสว ทัพหน้าคลาไคล
ก็นำเสด็จทศพล
⊙ โยธาม้ารถอยู่สลอน ทัพหลวงภูธร
เพิ่งออกจากกรุงบุรี
⊙ ทัพหน้าไปถึงพงพี พวกพลมนตรี
อเนกอนันต์กันมา”

(บทที่ 1417 - 1421)

5.7 ฉากขบวนทัพของพระสมุทรโคดมเคลื่อนขบวนทัพไปรบกับท้าวพกาที่ริมทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ช้างเผือกงาดำ ประเสริฐเลิศล้ำ ทั้งเมียทั้งผัว
เทียบไว้เสร็จสรรพ รับเสด็จอยู่หัว ทั้งเมียทั้งผัว เสด็จทรงคชสาร[157]
⊙ ท้าวบ่ายหน้าช้าง ธงเทียวสล้าง แห่แหนภูมี
พวกพลโยธา เสนามนตรี ฆ้องกลองก้องมี่ ทั้งแตรทั้งสังข์
⊙ ทั้งสองกษัตรา ไสคชไอยรา ออกจากกำแพงวัง
เสียงพลโห่ร้อง กึกก้องเสียงดัง อาสาคับคั่ง หน้าช้างราชา
⊙ ท้าวรีบรี้พล มาถึงริมชล ทัพเรือเภตรา
(*ตรงไทพกา*)[158] จึงหยุดช้างไอยรา ท้าวตั้งสัจจา เสี่ยงโพธิสมภาร”

(บทที่ 1451 -1454)

5.8 ฉากขบวนทัพของนางสุวรรณมาลา ในตอนที่นางสุวรรณทรงช้างและเคลื่อนทัพไปรบกับท้าวสามล เป็นฉากแบบเหนือความจริง เพราะนางสุวรรณมาลาใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตกองทหาร มีทั้งทหารที่เป็นมนุษย์และเทวดา ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทรงคชไอยรา
เผือกผู้ก็ดูหฤหรรษ์

---

[156] ต้นฉบับขาดหาย อ้างจากฉบับสอบทาน ส.543

[157] ฉบับส.543 ใช้ “ เสด็จขึ้นคชศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[158] ต้นฉบับขาดหาย อ้างจากฉบับสอบทาน ส.543

⊙ นางจึงนิรมิตด้วยพลัน ฝูงเทพเทวัญ
ลงมาเป็นยศบริวาร
⊙ นางจึงบ่ายหน้าคชสาร ออกจากพระทวาร
กระบัดก็ถึงตำบล
⊙ เห็นทัพท่านท้าวสามล เสนีรี้พล
อเนกอนันต์กันมา
⊙ ทรงช้างอยู่กลางโยธา นางตั้งสัจจา
นบนิ้วประนมเหนือหัว”

(บทที่ 1485 - 1489)

6. ฉากการต่อสู้

ฉากต่อสู้ที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เป็นฉากที่ผู้แต่งใช้การสร้างฉากแบบเหมือนจริง โดยให้นางสุวรรณมาลาทำยุทธหัตถีกับท้าวสามลแล้วให้ท้าวสามลถูกฟันคอขาดเสียชีวิตในสนามรบโดยปราศจากการใช้อิทธิฤทธิ์ใดๆ และก่อนที่ท้าวสามลจะจบชีวิตลงกลางสนามรบนั้นได้เกิดลางบอกเหตุขึ้นกับท้าวสามล กล่าวคือ ท้าวสามลทรงมีน้ำพระเนตรไหลออกมาจนถึงพระนาภี แสดงว่า มีน้ำตาไหลออกอย่างมากมาย แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ได้ทำให้ท้าวสามลเฉลียวใจ ฉากการต่อสู้ในตอนนี้ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นภาพการต่อสู้บนหลังช้างของกษัตริย์ในสมัยอดีตอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บ่ายช้างขึ้นกลางไพร่พล จึงนางนิฤมล
ก็ทรงพระขรรค์อันปรา
⊙ (ฝ่ายท้าว)[159]สามลราชา เหลือบเนตรแลมา
คิดว่าเจ้าสมุทรโคดม
⊙ (*ผายตรัสตบพระหัตถ์ชื่นชม*)[160] ฤๅจะมาบังคม
ว่ากูนี้เป็นพ่อตา
⊙ สถิตอยู่บนคอช้างอันปรา[161] น้ำพระเนตรราชา
ก็ไหลก็หลั่งนาภี

[159] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ฝ่ายท้าวสามลราชา”

[160] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543

[161] อันปรา มาจากการตัดคำว่า อันปรากฏ

⊙ เป็นลางแก่พระภูมี บ่ายคชสารศรี
กระบัดก็ขับไพร่พล
⊙ ทัพหน้าเข้ามาผจญ เสนีรี้พล
เข้าสัประยุทธ์ชิงชัย
⊙ นางสุวรรณมาลาอรทัย ไสช้างวางไป
เข้าไล่สัประยุทธ์กลางแปลง
⊙ ช้างเผือกงาดำ[162](สำแดง)[163] ฤทธากล้าแข็ง
กำลังพลังมหึมา
⊙ ไล่รุกบุกบันหรรษา ร้องแปร่นแหรนมา
สองตาก็คืออัคคี
⊙ ฝ่ายท้าวสามลภูมี ไสคชสารศรี
ก็เงยก็งวยระเหหน
⊙ สองงาปักแผ่นดินดล มิอาจจะสู้ชน
วิ่งวนก็ล้มกลางแปลง
⊙ ท้าวไทเหนี่ยวไว้สุดแรง มือถือพระแสง
นางโถมเข้าฟันสามล
⊙ หัวขาดตีนขาดบัดดล จึงท้าวสามล
ก็ถึงแก่ความมรณา
⊙ พวกพลพหลโยธา มนตรีเสนา
กระจัดกระจายหน่ายหนี
⊙ นางจึงบ่ายคชสารศรี กลับเข้าบุรี
บัดเดี๋ยวก็ถึงวังใน”

(บทที่ 1495 -1509)

7. ฉากงานแสดงมหรสพและการละเล่น

ฉากงานแสดงมหรสพในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งใช้การสร้างฉากแบบเหมือนจริง ซึ่งเป็นภาพของมหรสพและการละเล่นที่จัดขึ้นในงานพระราชพิธีในสมัยก่อน โดยในเรื่องท้าวอาทิตย์ตรัสสั่งให้จัดขึ้นในพระราชพิธีทำขวัญเพื่อรับขวัญของพระสมุทรโคดมและ

---

[162] ช้างเผือกงาดำ = ช้างนิลทันต์ หนึ่งในช้างมงคล ตามตำราคชลักษณ์

[163] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ช้างเผือกงาดำสำแดง”

นางสุวรรณมาลาที่ทั้งสองพระองค์เสด็จกลับเมืองพาราณสี ในงานมีมหรสพและการละเล่นต่างๆ ประกอบด้วยการขับเสภา ละคร มอญรำ มวยปล้ำ โขน หนังใหญ่ หุ่นลาว หุ่นมอญ จิ้ว สิงโตล่อแก้ว ตีวิสัย(แทงวิสัย) ลวดบ่วง รำแพน โมงครุ่ม และไต่ลวด นอกจากนี้การละเล่นบางประเภทที่กล่าวมายังมีลักษณะคล้ายกับการเล่นกายกรรมในปัจจุบัน ได้แก่ รำแพน คือ การละเล่นที่ให้ผู้เล่นนุ่งผ้าหยักรั้งสวมเสื้อคอกลม มือทั้ง ๒ ถือหางนกยูงข้างละกำ รำออกท่าต่าง ๆ และเลี้ยงตัวอยู่บนราวลวด ลวดบ่วง คือ การละเล่นที่ให้ผู้เล่นกระโดดลอดบ่วงไฟ และไต่ลวด คือ การละเล่นที่ให้ผู้เล่นไต่อยู่บนลวดที่ผูกเสาสองต้น ซึ่งปัจจุบันการละเล่นทั้งสามอย่างนี้ไม่สามารถพบเห็นอีกแล้ว คงเหลือไว้แต่ในภาพจิตรกรรมฝาหนังเท่านั้น[164] ทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นของมหรสพและการละเล่นได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ ตรัสสั่งให้ลั่นฆ้องชัย บ้างขับรำไป
ครึกโครมระงมอยู่ไปมา
๏ โหระทึก[165]กึกก้องโกลา บ้างขับเสภา
ขับไม้ระงมอยู่กลมเกลียว[166]
๏ เสียงใสไพเราะ[167] เสียงคนรายเรียง
เสนาะก็เพราะอยู่จับใจ
๏ ละครมอญรำทำไป มวยปล้ำไสว
ทั้งโขนแลหนังอยู่สลอน
๏ มีทั้งหุ่นลาวหุ่นมอญ เล่นงิ้วละคร
มีทั้งมอญรำอยู่ไสว[168]
๏ สิงโตล่อแก้วอยู่ผาดผัน มีเงาะยืนยัน
มือถือกระบองคำราม

---

[164] สุโรตม์ ภินันท์รัชต์ธร, “มหรสพสมโภช และการละเล่นในงานพระเมรุสู่งานจิตรกรรมฝาผนังงานพระบรมศพพระพุทธเจ้าในจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง**, เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 296-304.

[165] โหระทึก = มโหระทึก (ตัดคำ) หมายถึง กลองโลหะชนิดหนึ่ง ใช้ตีเป็นสัญญาณและประโคม

[166] ฉบับส.541 ใช้ “ขับให้ระงมกลมเสียง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ขับไประงมกลมเกลี้ยง” สอดคล้องกับสัมผัส

[167] ฉบับส.541 ใช้ “เสียงใสไพเราะพลางเพรียง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “เสียงไพเราะเพราะเพรียง” สอดคล้องกับสัมผัส

[168] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ละครมอญรำประชันกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ มีจีนถือแก้ววงตาม โตเต้นเห็นงาม
ก็คาบเอาแก้วผายผัน
⊙ มลายูเป็นคู่สู้กัน โพกหัวพัวพัน
เหน็บกริชก็ดูเยียรยง
⊙ ตีวิสัยไล่กันเป็นกง ถือตรีบรรจง
ทั้งโล่แลเขนนานา
⊙ ลอดบ่วงรำแพนภาษา โมงครุ่มกลุ้มมา
ไต่ลวดประกวดกันไป
⊙ คนเล่นเต้นรำอยู่ไสว ครั้นได้ฤกษ์ชัย
สั่งให้มาเบิกบายศรี"

(บทที่ 1978 -1988)

ตัวละคร

ตัวละคร คือ ผู้ประกอบพฤติกรรมตามเหตุการณ์ในเรื่อง[169] และเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งตัวละครจะแสดงลักษณะบุคลิกและนิสัยใจคอตอบสนองเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่อง

ตัวละครสามารถแบ่งเป็น 2 แบบ คือ

1. ตัวละครเอกหรือหลัก คือ ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องโดยตลอด
2. ตัวละครรอง คือ ตัวละครที่ช่วยในการดำเนินเรื่องหรือช่วยให้ตัวละครหลักเด่นขึ้น [170]

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ประกอบด้วยตัวละครเอกและตัวละครรอง มีดังนี้

ตัวละครเอก

1. พระสมุทรโคดม

พระสมุทรโคดมเป็นตัวละครเอกของเรื่อง โดยพระสมุทรโคดมมีบทบาทมากที่สุดในเรื่อง กล่าวคือพระสมุทรโคดมเป็นพระโอรสของกษัตริย์ครองเมืองพาราณาสี มีพระนามว่า ท้าว-

---

[169] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 29.

[170] สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์, **พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวิจารณ์** (กรุงเทพฯ : กรุงเทพการพิมพ์, 2518), 28, อ้างถึงใน อุบล เทศทอง, "การวิเคราะห์นิทานคำกาพย์เรื่องหงส์ยนต์ฉบับจังหวัดราชบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 107.

อาทิตย์ และพระมารดาพระนามว่า นางจันทราเทวี และมีพระอนุชาชื่อ พระโพธิทัต วันหนึ่งพระ-สมุทรโคดมและพระโพธิทัตออกเดินทางไปลังกาแต่เรือถูกพายุพัดอับปางลง พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตพลัดพรากจากกันส่งผลให้พระสมุทรโคดมได้พบกับนางจุลคัพภาซึ่งเป็นนางเอกของเรื่องและแต่งงานกัน จากนั้นก็ถูกท้าวสามลตัวละครฝ่ายอธรรมมาทำให้ทั้งคู่ต้องพลัดพรากจากกันและท้าวสามลสั่งให้ทหารพาพระสมุทรโคดมไปปล่อยบนเกาะแก้วพิสดาร

เมื่อพระสมุทรโคดมอาศัยบนเกาะได้รับการช่วยเหลือจากนางสุวรรณมาลา ซึ่งรับบทบาทเป็นนางเอกต่อจากนางจุลคัพภาที่ตายไป นางสุวรรณมาลาช่วยให้พระสมุทรโคดมเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมือง จึงเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระสมุทรโคดมกับท้าวสามล ซึ่งมีฐานะเป็นลูกเขยกับพ่อตา ต้นเหตุเกิดจากความอิจฉาริษยาของท้าวสามล ที่เห็นความรุ่งเรืองของพระสมุทรโคดม ท้าวสามลจึงส่งสารเรียกให้พระสมุทรโคดมมาเคารพตนเองในฐานะเป็นพ่อตา พระสมุทรโคดมทราบถึงความในสารก็โต้ตอบกลับไปว่า พระองค์เป็นเพียงลูกเขยเก่าของท้าวสามลหากท้าวสามลต้องการให้พระองค์ไปแสดงความเคารพก็ให้ส่งตัวนางจุลคัพภาผู้เป็นภรรยามาให้พระองค์ ดังคำประพันธ์ว่า

๏ บัดนั้นจึงภูบาล	รับเอาสารนั้นมาพลัน
พิศดูในสารนั้น	พระทรงธรรม์แจ้งพระทัย
๏ ท้าวแจ้งในสารแล้ว	จึงพระแก้วสั่งลงไป
ตรัสแก่เสนาใน	ให้ตบแต่งตอบในสาร
๏ แต่งว่าตัวของเรา	เป็นเขยเก่าของภูบาล
เป็นผัวนางนงคราญ	อันชื่อเจ้าจุลคัพภา
(๏ *แม้นท้าวจักให้ไป*	*บังคมไทผู้บิดา*
เร่งส่งกัลยา	*ชลคัพภามาให้เรา*)[171]
๏ ให้ท้าวรำพึงคิด	ในดวงจิตความมัวเมา
แม้นว่าเมียของเรา	ท้าวส่งมาให้ยังเก่า[172]”

(บทที่ 1337 – 1341)

สงครามระหว่างพ่อตากับลูกเขยจึงเกิดขึ้นและปิดฉากด้วยการจบชีวิตลงของท้าวสามล พ่อตาและท้าวพกาลูกเขยใหม่ของท้าวสามล ซึ่งผู้แต่งยังสะท้อนให้เห็นภาพแนวความคิดที่ว่า “ความดีย่อมชนะความชั่ว” อีกด้วย จากนั้นพระสมุทรโคดมก็เสด็จกลับบ้านเมืองพร้อมกับนาง-

[171] ต้นฉบับขาดหาย อ้างอิงฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

[172] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ส่งมาเล่าดังเก่ารา” สอดคล้องกับสัมผัส

สุวรรณมาลา นอกจากบทบาทลูกเขยแล้วพระสมุทรโคดมยังเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นการเสริมให้เห็นการเป็นกษัตริย์ที่ทรงคุณธรรมและในตอนท้ายเรื่องพระสมุทรโคดมก็ทรงออกบวชและสิ้นพระชนม์เสด็จสู่สวรรค์ในที่สุด

1.1 รูปลักษณ์

รูปลักษณ์ของพระสมุทรโคดม คือ เป็นผู้มีรูปโฉมงดงาม ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมไทย กล่าวคือ ตัวละครเอกมักมีรูปงามเป็นที่หลงใหลต่อเพศตรงข้ามและสมกับชาติตระกูล ในเรื่องกล่าวถึงลักษณะของพระสมุทรโคดมโดยเปรียบความงามของพระองค์เหมือนองค์อมรินทร์หรือพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ถวายนามพระพี่ เนรบดี ผู้เป็นเชษฐา
เจ้าสมุทรโคดม บูรมราชา ฝ่ายองค์น้องยา โพธิทัตกุมาร
⊙ จำเริญชนมา ผู้เป็นเชษฐา ทรงโฉมโนมพรรณ
ได้สิบหกปี ทรงศรีสาคราญ ทรงสวัสดิ์ใคร่จะปาน ดุจท้าวอมรินทรา

(บทที่ 24 - 25)

ขณะพระธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามลสรงน้ำที่ท่าน้ำก็ตกตะลึงในความงามของพระสมุทรโคดมที่เกาะขอนไม้ลอยน้ำมา เปรียบความงามเหมือนทองคำที่มีค่าบาดตาบาดใจจนทำให้ต้องกระโจนลงไปในแม่น้ำแล้วว่ายเข้าไปช่วยพระสมุทรโคดม เพราะอยากได้เป็นพระสวามี

⊙ เจ็ดนางทอดพระเนตรแลไป เห็นพระหน่อไท
ดุจทองบาดตา
⊙ ผ่านเกล้าเจ้าไปไหนมา ฤาว่าเสียเภตรา
จึงมาดังนี้อัศจรรย์
⊙ แม้นว่าได้มาเป็นผัวขวัญ เจ็ดนางกระสัน[173]
กระบัดก็โถมลงมา
⊙ ว่ายไปด้วยใจจำนง หวังใคร่ได้องค์
มารักมาร่วมสงสาร

(บทที่ 400 - 403)

[173] ฉบับท.ย.1 ใช้ “หกนางกระสัน” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

1.2 คุณลักษณะและอุปนิสัย

1.2.1 เป็นผู้มีบุญญาธิการ พระสมุทรโคดมเป็นอดีตชาติของพระสมณะ-โคดมพุทธเจ้า ที่เรียกกันว่า “พระโพธิสัตว์”หมายถึง ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า[174] ซึ่งในเรื่องมีการกล่าวเพื่อเน้นย้ำถึงการเป็น “พระโพธิสัตว์” ของพระสมุทรโคดม โดยใช้เรียกแทนชื่อพระสมุทรโคดม ในตอนที่พระสมุทรโคดมติดอยู่เกาะแก้วพิสดาร ผู้แต่งเรียกพระสมุทรโคดมว่าพระโพธิสัตว์และยังกล่าวอีกว่าจะตรัสรู้เป็นพระศาสดา หมายถึง พระพุทธเจ้า ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จะกล่าวถึงโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสเป็นพระศาสดา
องค์เดียวอยู่เอกา ในเกาะแก้วพิสดาร
⊙ องค์เดียวอยู่อาศัย เงื้อมเขาใหญ่ป่าไพรสาณฑ์
เสวยทุกข์ทรมาน ปานชีวิตจะบรรลัย
⊙ ท้าวเธอหยิบเตียบ[175]ทอง ที่นางน้องแต่งมาให้
สิ่งของมีมาใน นางแต่งให้ทุกประการ

(บทที่ 996 – 998)

เมื่อพระสมุทรโคดมอาศัยอยู่บนเกาะแก้วพิสดารได้ทำไร่ปลูกข้าวและเมื่อข้าวออกรวงกลับมีลักษณะที่แปลกพิสดาร คือ ข้าวออกรวงมาเป็นข้าวสารและมีกลิ่นหอมฟุ้งขจรขจาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 149

ตอนที่พระสมุทรโคดมออกรบกับท้าวพกา พระสมุทรโคดมได้ตั้งจิตอธิษฐานและด้วยบุญญาธิการของพระสมุทรโคดมทำให้เกิดแผ่นดินไหวและนางมณีเมขลาออกมาช่วยเหลือบันดาลให้ท้องทะเลกความปั่นป่วนเต็มไปด้วยพายุพัดกระหน่ำ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นเจ้าสมุทรโคดม อุทิศแล้วประนม
กรขึ้นเหนือผมไหว้เจ้าตรึงษ์ไตร
⊙ เดชะเกิดบังเหตุใน สกลหวั่นไหว
ร้อนถึงต่ำใต้ปฐพี
⊙ ร้อนเร่าทั่วทั้งธรณี บทจรจรลี
ยังชลธีมิทันนาน

---

[174] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 804.

[175] เตียบ หมายถึง ตะลุ่มปากผาย มีฝาครอบ สำหรับใส่ของกิน

⊙ แต่ท้าวสร้างโพธิสมภาร ขีโณทุกข[176]มานาน
ยังสมุทรธารพระสุธา
⊙ บันดาลน้ำในมหา ให้ประจักษ์แก่ตา
ให้ปรากฏในคงคาทะเลวน
⊙ นางมณีเมขลาบันดาลดล พระสมุทรป่วนปั่น
มืดมนฝนก็ตกลงมา

(บทที่ 1469 - 1474)

1.2.2 มีความสนใจในการศึกษาพระธรรม พระสมุทรโคดมมีความสนใจในการศึกษาพระธรรมเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้พระสมุทรโคดมตัวละครเอกของเรื่องต้องผ่านอุปสรรคต่างๆ จนในที่สุดก็กลับมายังบ้านเมืองของตนเอง

ตอนที่พระสมุทรโคดมและพระอนุชาทูลขอพระอาทิตย์ผู้เป็นพระราชบิดาไปศึกษาพระธรรมยังเมืองลังกา โดยทรงอธิบายถึงเหตุผลที่ต้องการศึกษาพระธรรมว่า การที่ตนเองเกิดเป็นชายนั้น แม้ว่าจะเป็นขุนนางครองตำแหน่งท้าวพระยา หรือเป็นมหาเศรษฐีมีเงินทองมากมาย ก็เห็นจะเป็นได้เพียงชาตินี้ชาติเดียว ท้ายที่สุดเมื่อสิ้นชีวิตลงก็คงไม่พ้นต้องท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร แม้มีเงินทองมากมายสักเพียงใดก็ไม่มีประโยชน์ หรือจะมีนางสนมกำนัลในมากมายเปรียบเสมือนบ่วง-มารคอยฉุดดึงไว้ไม่ให้หลุดพ้นการกิเลสตัณหา ครั้นพอแก่ชราลงก็มีแต่เจ็บป่วยและตายไป ยิ่งถ้าเป็นกษัตริย์ สิ่งใดที่ไม่อยากทำก็จำเป็นต้องทำก็จำเป็นต้องกล่าว เป็นการก่อบาปกรรมถึงไม่เจตนาแต่อย่างไรทั้งหมดก็ยังเป็นกรรมติดตัวไป ข้าพเจ้ารู้สึกเกรงกลัวจึงขอกราบทูลลาไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกา เพื่อจะได้รู้ถึงบาปบุญคุณโทษต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 131 - 132

ในตอนจบของเรื่อง พระสมุทรโคดมครองราชสมบัติสืบต่อการพระราชบิดา ครั้นอายุได้ 80 ปี เกิดความเบื่อหน่ายในสมบัติพัสถานต่างๆ จึงยกราชสมบัติให้พระโพธิทัตผู้เป็นพระอนุชาครองราชย์ต่อ จากนั้นพระสมุทรโคดมก็เสด็จออกผนวชเป็นเนกขัมมะทรงถือหลักไตรลักษณ์ หวังจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เมื่อสิ้นพระชนม์ไปเกิดบนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เจ้าสมุทรโคดม อยู่สุขเสวยรมย์ เป็นช้านานมา
พระชนม์เธอได้ แปดสิบพระวษา หวังเป็นศาสดา ในอนาคตกาล
⊙ เหนื่อยหน่ายสมบัติ หฤทัยกำหนัด หน่วงเอานิรพาน
ยกให้ท้าวน้อง ครอบครองสิงคาร สมเด็จภูบาล เสด็จบวชเป็นชี

[176] ขีโณทุกข หมายถึง หมดสิ้นความทุกข์ มาจากคำว่า ขีณ(หมดสิ้น)+ทุกข์

⊙ ท้าวทรงไตรเพท หวังตัดกิเลส เป็นพระชินศรี
ทรงพระชรา นานมาหลายปี สมเด็จภูมี สิ้นพระชนมา
⊙ ขึ้นไปสวรรค์ ปรางค์แก้วเจ็ดชั้น รุ่งเรืองโอฬา
ฝ่ายว่าจอมขวัญ นางสุวรรณมาลา เสด็จยังมารดา ไกรลาสเมืองบน

(บทที่ 2025 – 2028)

1.2.3 เป็นผู้รู้จักในบุญคุณคน พระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลพระบิดาของนางจุลคัพภาหลอกให้ไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดารเพื่อจะปล่อยทิ้งพระองค์ไว้ที่นั้น แม้พระสมุทร-โคดมจะรู้ความจริงแล้วแต่ก็ยินยอมที่จะไปเพื่อตอบแทนคุณที่ท้าวสามลเคยช่วยเหลือ ก่อนไปพระ-สมุทรโคดมยังได้กล่าวถึงบุญคุณของนางจุลคัพภาที่เคยช่วยเหลือเมื่อครั้งลอยคอมาในทะเล และยังเป็นภรรยาที่ดีอยู่คู่เคียงไม่เคยทอดทิ้งพระองค์ แต่เหตุที่ต้องพลัดพรากจากกันก็เพราะท้าวสามลเป็นผู้ทำให้พรากจาก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตัวพี่กับน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วนะบังอร
เคยคู่อยู่เรืองรอง[177] แต่เพียงนั้นแก้วพี่อา
⊙ คอยอยู่เถิดน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วจะขอลา
เมื่อไรจะได้มา ชมเชยเจ้าดั่งเก่าเลย
⊙ คอยอยู่เถิดนางเพื่อนยาก พี่จะจากนางทรามเชย
บ่ร้างจะเห็นเลย ทรามรักเอยจะขอลา
⊙ คอยอยู่นางใจบุญ เจ้ามีคุณเลี้ยงพี่มา
พี่ว่ายในคงคา เจ้ารักษาพี่รอดตัว
⊙ เพื่อนนอนของ(พี่)[178]เอย เจ้าไม่เคยมาไกลผัว
ตั้งใจจะฝากตัว ไม่รอดชั่วนางเทวี
⊙ แต่เราอยู่ด้วยกัน ไม่ได้ทันถึงขวบปี
ท้าวพรากให้จากศรี สักกี่ปีจะเห็นกัน

(บทที่ 829 - 833)

1.2.4 เป็นผู้จิตใจเมตตา พระสมุทรโคดมเมื่อถูกปล่อยเกาะอยู่คนเดียวต้องทนความลำบากแสนสาหัสแต่ยังมีจิตใจเมตตาตั้งใจปลูกข้าวเพื่อเป็นทานแก่สัตว์โลก โดยพระ-

[177] ฉบับส.543 ใช้ “เคยคู่อยู่เรียงหมอน” สอดคล้องกับสัมผัส

[178] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เพื่อนนอนของพี่เอย”

สมุทรโคดมนำข้าวและธัญพืชต่างๆ ที่นางจุลคัพภาจัดใส่ไว้ในเตียบทอง มาปลูกบนเกาะเพื่อเป็นอาหารแก่สัตว์ต่างๆ ในป่าเขา ซึ่งพระสมุทรโคดมต้องทำการถางป่าก่อน จากนั้นจึงนำเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ หว่านลงเป็นแถว ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวเธอหยิบเตียบทอง ที่นางน้องแต่งมาให้
สิ่งของมีมาใน นางแต่งให้ทุกประการ
⊙ มากูจะทำไร่ เป็นผลไว้จะให้ทาน
แก่สัตว์ในดงดาน เป็นอาหารแก่(ไก่กา)[179]
⊙ รำพึงคำนึงแล้ว จึงเธอลีลา[180]
เที่ยวตามริมเขามา เห็นช่องผานั้นชอบกล
⊙ เจ้าจึงค่อยถากถาง ไม้ให้กว้างพอแรงตน
บันดาลเป็นดินดล บังเกิดราบเป็นหน้ากลอง
⊙ เจ้าจึงเอาฟักแฟง ทั้งถั่วแตงโดยสมผอง
หว่านไว้โดยใจปอง เป็นท่องแถวอยู่เรียงรัน
⊙ ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง ข้าวหางช้างมีหลายพันธุ์
ข้าวสารของจอมขวัญ บรรจงแต่งให้พี่มา

(บทที่ 998 – 1003)

เมื่อพืชพรรณธัญญาหารต่างๆ เจริญเติบโตออกรวงออกผลแล้ว พระสมุทร โคดมอุทิศให้เป็นอาหารแก่สัตว์ทั้งหลายในป่าเขา เทวดาทั้งหลายที่พำนักอยู่บนป่าเขาก็พลอยอนุโมทนาบุญด้วยกับพระองค์ เมื่อพระสมุทรโคดมกลับสู่ถ้ำที่พัก สัตว์ทั้งหลายพากันออกมากินธัญพืชที่พระ-สมุทรโคดมปลูกไว้เป็นทาน แล้วพากันอวยพรแก่พระสมุทรโคดมพร้อมยังคอยคุ้มครองพระองค์อีกด้วย ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 150 - 151

1.2.5 เป็นผู้เชื่อใน “วิบากกรรม” หรือผลแห่งกรรม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นผลกรรมจากอดีตชาติหรือปัจจุบันและกรรมที่จะส่งผลสู่อนาคต ในเรื่องพระสมุทรโคดม มีหลายตอนที่พระสมุทรโคดมต้องประสบกับผลของกรรมที่กระทำไว้

ในตอนที่พระสมุทรโคดมสั่งลากับพระโพธิทัตพระอนุชา เมื่อรู้ว่าพระองค์ต้องลอยคอในทะเลต่อไปเพื่อชดใช้กรรมเก่าที่กระทำไว้ พระสมุทรโคดมได้กล่าวว่า หากพระโพธิทัตกลับไปยังบ้านเมืองให้ทูลแก่พระบิดาและพระมารดาว่า พระองค์ลอยคออยู่ในทะเล ให้ทั้งสองพระองค์

---

[179] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เป็นอาหารแก่ไก่กา”

[180] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “คลาดแคล้วค่อยลินลา” สอดคล้องกับสัมผัส

ทำบุญอุทิศมาช่วยพระองค์ให้พ้นจากเคราะห์กรรม แม้นว่าหากพระองค์สิ้นบุญก็ขอกราบลา และยังคงระลึกถึงพระคุณของพระมารดาอยู่ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายองค์พี่ชาย ได้ฟังพระฤาสาย องค์พระน้องยา
เป็นกรรมพี่แล้ว น้องแก้วพี่อา ย่อมกรรมเวรา นั้นมาตามสนอง
⊙ แม้นว่าเจ้าไป ถึงกรุงภพไตร ทูลไทผู้ครอง
ทูลว่าพี่ชาย ยังว่ายน้ำนอง ให้ท้าวทั้งสอง เธอแจ้งคดี
⊙ ให้ท้าวทำบุญ เพิ่มพูนบารมี คุณพระชินศรี
อุทิศให้มา ช่วยในนที เดชะบุญพี่ จะรอดขึ้นไป
⊙ แม้นสิ้นสุดบุญ ขอลาพระคุณ พระชลณีใน
ตัวพี่คนเดียว เหลียวไม่เห็นใคร พระน้องอรทัย เจ้าไปเถิดรา

(บทที่ 324 - 327)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมตักเตือนไม่ให้นางสุวรรณมาลาทำตามคำอธิษฐานก่อนตายที่ว่า จะตัดหัวท้าวสามลล้างแค้นที่ให้ต้องพลัดพรากจากกัน เพราะเชื่อว่า ผลกรรมที่สร้างกรรมไว้จะส่งผลแก่ตนเองและนางสุวรรณมาลา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ น้องได้พิษฐาน ชาติก่อนมานาน ขอพบภูมี
บันดาลดลใจ ให้ข้าเทวี ยินลากขากดี สมผองข้าวสาร
⊙ ลงไปใช้กรรม (*น้องหวังจักทำ*)[181] ตามคำพิษฐาน
ไอ้ท้าวมันพราก ให้จากภูบาล น้องรักจักผลาญ ให้ม้วยวายชนม์
⊙ น้องไม่เกรงกลัว จะขอตัดหัว ไอ้ท้าวสามล
มันยกยอข้า ให้พระภูวดล ไอ้เฒ่าทรชน กลับให้พกา
⊙ ท้าวปลอบนางนาฏ วรนุชสุดสวาท นางสุวรรณมาลา
ผูกบาทขาดเวร ย่อมเป็นเวรา เจ้าฟังผัวว่า อย่าผูกไพรี[182]
⊙ (*ต่างคนต่างอยู่ เจ้าอย่าจู่ลู่ ดุดันไม่ดี*
แม้นเขาอุกอาจ รุนรานไมตรี)[183] บาปกรรมย่อมมี แก่เราทั้งสอง

(บทที่ 1317 - 1321)

---

[181] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ร.บ.2 และปรากฏในฉบับส.543 ว่า “น้องคิดหวังจะทำ”

[182] ไพรี หมายถึง ผู้มีเวร ในเรื่องหมายถึง เวรกรรม

[183] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ร.บ.2 และปรากฏในฉบับส.543 ว่า
“ต่างคนต่างอยู่ เจ้าอย่าจู่ลู่ บุกบันไม่ดี แม้นเขาอุกอาจ รุนรานมิดี”

จะเห็นได้ว่า ลักษณะต่าง ๆ ของพระสมุทรโคดม จัดเป็นตัวละครเอกในอุดมคติของคนไทยซึ่งปรากฏในวรรณกรรมไทยทั่วไป พระสมุทรโคดมมีทั้งรูปลักษณ์ที่งดงาม มีชาติตระกูลที่ดี มีบุญญาธิการและมีเป็นผู้คุณธรรม มีอุปนิสัยที่แสดงถึงความตัวละครฝ่ายธรรมะ คือ มีคุณธรรมและไม่กระทำความชั่ว ซึ่งเป็นลักษณะที่ผู้แต่งนิยมใช้ในการสร้างตัวละครและใช้เป็นตัวแทนความดีเพื่อใช้การสั่งสอนผู้คนในสังคมให้ประพฤติปฏิบัติความดี และทำให้ผู้คนยึดเอาพระสมุทรโคดมที่กระทำความดีจนเอาชนะอุปสรรคและสิ่งชั่วร้ายทั้งหลายมาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต

ตัวละครรอง

1. นางจุลคัพภา

นางจุลคัพภาเป็นพระธิดาของท้าวสามลกษัตริย์ครองเมืองสามลและนางจันทราเทวีมเหสี ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับพระสมุทรโคดม มีบทบาทเป็นนางเอกของเรื่องและรับบทบาทเป็นพระมเหสีคอยช่วยเหลือพระสมุทรโคดม ทั้งยังเป็นต้นเหตุของปมปัญหาระหว่างท้าวสามลซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายอธรรมกับพระสมุทรโคดม โดยท้าวสามลบังคับให้นางจุลคัพภาแต่งงานกับท้าวพกา จากนั้นก็นำตัวพระสมุทรโคดมตัวละครเอกไปปล่อยทิ้งไว้บนเกาะแก้วพิสดาร บทบาทของนางจุลคัพภาจบลงเมื่อนางกลั้นใจตายและไปเกิดเป็นนางสุวรรณมาลาซึ่งจะมีบทบาทในเรื่องต่อไป

1.1 รูปลักษณ์

รูปลักษณ์ของนางจุลคัพภา คือ เป็นผู้มีรูปโฉมงาม ในเรื่องกล่าวว่า นางจุลคัพภามีรูปโฉมงดงามมากจนทำให้ท้าวพกาหลงใหลจนต้องเดินทางมาจากเมืองจีนเพื่อสู่ขอ โดยในเรื่องบรรยายความงามของนางจุลคัพภาไว้ในตอนที่ พ่อค้าสำเภาแอบวาดรูปนางจุลคัพภาลงในกระดาษทองเพื่อจะนำไปถวายแก่ท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ซึ่งลักษณะการบรรยายความงามของนางจุลคัพภานั้นเป็นลักษณะซึ่งปรากฏในวรรณคดีไทยทั่วไป กล่าวคือใบหน้าเหมือนวงจันทร์ ผมดำขลับเหมือนปีกแมลงภู่และเมื่อยามกระทบแสงจะเปล่งประกายดังแสงจันทร์ ริมฝีปากแดงดังสีชาด ตกเกลื้อนที่ริมนม แขนกลมกลึงเรียวยาวเหมือนงอนราชรถ นิ้วทั้งสิบก็กลมกลึงดังลำเทียน ซึ่งทั้งหมดเป็นลักษณะของการบรรยายความงามที่นิยมกันในวรรณคดีไทย [184] ยกเว้นการบรรยายถึงการตกเกลื้อนที่ริมนมเพื่อบ่งบอกถึงการแตกเนื้อสาวของนางจุลคัพภา ซึ่งเป็นลักษณะการบรรยายความงามที่มักปรากฏในวรรณกรรมใต้ เพราะถือเป็นค่านิยมคนใต้ในสมัยก่อน [185] พ่อค้าสำเภาจีนวาดรูปของนางจุลคัพภาได้อย่างไม่มีผิดเพี้ยน เมื่อมองในรูปวาดแล้วก็เหมือนเป็นนางจุลคัพภาจริงๆ กำลังยิ้มให้ และนัยน์ตาทั้งสองที่จ้องมองเหมือนพลอยนิล ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 99

---

[184] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, **เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา**, 89.

[185] ประพนธ์ เรืองณรงค์, **มาลีศรีตรัง**, 117-118.

ความงามของนางจุลคัพภาถูกกล่าวย้ำอีกครั้ง เมื่อท้าวพกาได้ชมรูปนางจุลคัพภาในกระดาษทองแล้วเกิดลุ่มหลงดุจไฟไหม้ในทรวงอก เมื่อท้าวพกาเสด็จเข้าห้องบรรทมก็หยิบรูปนางจุลคัพภาออกมาดู มองดูที่ใบหน้าก็งามเหมือนพวงดอกไม้ มองดูแก้มก็เห็นเป็นผลมะปรางสุกสีเหลืองทอง มองดูตาก็เหมือนสีดำมันวาวของนิล มองดูไรผมก็พลอยทำให้จิตใจลนลานและเมื่อดูเต้านมอันกลมกลึงก็ทำให้กินไม่ได้นอนไม่หลับ ในใจท้าวพกาเต็มเหมือนถูกกองไฟเผาผลาญเพราะอยากได้นางจุลคัพภาเป็นมเหสี เฝ้าพร่ำรำพันทุกค่ำเช้า ดังคำ ประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวเร่งพิศเพียร เห็นซึ่งรูปเขียน ท้าวเพียงขาดใจ[186]
พระทรวงท้าวไท ดังไฟร้อยกอง เห็นแต่รูปน้อง ดุจแย้มเจรจา

⊙ เสด็จเข้าแท่นทอง หยิบเอารูปน้อง สู่ห้องนิทรา
เอนองค์ลงนอน พระกรซ้ายขวา กอดพระอุรา ท้าวพลางพิสมัย

⊙ พิศวงพระพักตร์ เสน่หาน่ารัก ดุจพวงมาลัย
พิศดูทั้งสอง {แก้มน้องเป็นใย}[187] ปรางค์ทองสุกใส พิศดูเนตรนัยน์
พลอยนิลก็บ่ปาน

⊙ พิศดูพระจุไร น่ารักโฉมฉาย พระทัยลนลาน
พิศดูเต้านม กลึงกลมบ่ปาน เร่งคิดเร่งสาน ลืมเสวยโภชนา

⊙ เห็นแต่รูปทรง ลืมเข้าที่สรง ทรงรสุคนธา
ท้าวเร่งพิสมัย ยวนในวิญญา ท้าวเร่งโศกา โศกเศร้าแสนทวี

⊙ เมื่อไรเล่าเลย จะได้มาเชย แก้วพี่มารศรี
ในทรวงดวงใจ ดุจไฟอัคคี เห็นแต่รูปศรี ใจพี่อาลัย

⊙ แม้นได้เทวี มาเป็นมเหสี เฉลิมแผ่นภพไตร
ควรครองสิ่งสิ้น กรุงจีนวิสัย จะให้เจ้าเป็นใหญ่ กว่านางทั้งหลาย[188]

⊙ เร่งคิดเร่งยวน[189] หฤทัยปั่นปวน อกไหม้ไส้ขม
น้ำเนตรไหลตก อกท้าวเกรียมกรม ท้าวเร่งปรารมภ์ ถึงองค์เทวี

---

[186] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ท้าวเธอมาเศร้าหมอง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “พระมาเศร้าหมอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[187] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[188] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “กว่านางนักสนม” สอดคล้องกับสัมผัส

[189] ยวน หมายถึง ยั่ว, ล่อ, ชวนให้เพลิน, ชวนให้ยินดี

⊙ กอดเข่าเป็นทุกข์ ไม่มีความสุข เท่ากิ่งเกศี[190]
จะนอนจะนั่ง ลืมทั้งสมประดี เร่งกันแสงศรี ค่ำเช้าอัตรา

(บทที่ 545 - 553)

1.2 คุณลักษณะและอุปนิสัย

1.2.1 นางจุลคัพภาเป็นผู้มีความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของตัวละครหญิงในวรรณคดีไทย ตอนที่แสดงถึงความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามีเป็นอย่างยิ่งของนางจุลคัพภา คือ ตอนที่นางจุลคัพภาอยู่ในเรือของท้าวพกา เมื่อเรือมาถึงปากแม่น้ำกรุงจีน อันเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของการเดินทางและหลังจากนั้นนางจุลคัพภาต้องเข้าหอกับท้าวพกาอย่างไม่มีทางบ่ายเบี่ยงได้อีก นางจึงตัดสินใจกลั้นใจตาย โดยก่อนตายนางได้อธิษฐานจะขอตามไปเป็นบาทบริจาริกาจนกว่าจะตาย หรือหากพระสมุทรโคดมสิ้นชีวิตลงไปในสวรรค์ก็จะขอติดตามไป หรือหากพระสมุทรโคดมยังอยู่บนเกาะแก้วพิสดารก็ให้ข้าพเจ้าสิ้นชีวิตลงแล้วไปเกิดใหม่พบกับพระสมุทรโคดมที่ในเกาะแก้วพิสดาร ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้า 133 - 134

ความรักความห่วงใยของนางจุลคัพภาที่มีต่อพระสมุทรโคดม ปรากฏเด่นชัดอย่างยิ่งโดยเฉพาะในตอนที่พลัดพรากจากกันนั้น เมื่อนางจุลคัพภากำลังนั่งเรือไปเมืองจีน ทันทีที่นางจุลคัพภาเห็นเกาะแก้วพิสดารที่พระสมุทรโคดมอยู่ ก็เกิดความห่วงใยจนต้องอธิษฐานต่อเทพารักษ์เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ เจ้าทางทั้งหมดที่ปกปักษ์รักษาเกาะแก้วพิสดารให้ช่วยคุ้มครองไม่ให้พระสมุทรโคดมได้รับอันตรายและเมื่ออธิษฐานเสร็จก็กลับมานอนร้องไห้คิดถึงพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เมียขอลาเจ้า พระทองหนุ่มเหน้า คอยอยู่เถิดรา
สุดคิดเมียแล้ว เมียแก้วขอลา เกิดไปชาติหน้า ขอพบผัวขวัญ
⊙ เมื่อนั้นนางนาฏ ในจิตคิดสวาท หวั(ง)[191]จะฝากทรงธรรม์
แก่เทพารักษ์ สิงสู่เกาะนั้น ขอฝากผัวขวัญ อย่ามีอันตราย
⊙ พระป่าไพสพ ธรณีพิภพ ฝูงเทพทั้งหลาย
จงช่วยป้องกัน สารพันอันตราย เทพเจ้าทั้งหลาย จงช่วยภูธร

---

[190] กิ่ง หมายถึง ส่วนเล็กๆ, ส่วนย่อยที่แยกออกมาจากส่วนใหญ่ ในที่นี้ “เท่ากิ่งเกศี” หมายความว่าเท่ากับเศษเสี้ยวหนึ่งของเส้นผม

[191] ฉบับส.543 ใช้ “หวังจะฝากทรงธรรม์”

⊙ นางฝากสำเร็จแล้ว เมื่อนั้นนางแก้ว เข้าสู่ที่นอน
คิดถึงภูธร อกนาง(เดือด)[192]ร้อน ดุจเพลิงเผาผลาญ
⊙ นางไห้ครวญคร่ำ ในทรวงชอกช้ำ ร่ำรักภูบาล
คิดเมื่อแรกได้ ท้าวไทในธาร ลอยมาบ่นาน ในสมุทรสาคร

(บทที่ 905 – 909)

เรือของท้าวพกาแล่นออกห่างจากเกาะแก้วพิสดาร นางได้แต่คร่ำครวญถึงพระสมุทร-โคดมจนต้องคลายความทุกข์ด้วยการฝากข้อความกับฝูงนกที่บินอยู่บนฟ้าให้ไปกราบทูลลาพระสมุทรโคดมผู้เป็นสามีบนเกาะแก้วพิสดาร ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 109 - 110

1.2.2 มีความอยากรู้อยากเห็น นางจุลคัพภาเป็นผู้ที่มีความสนใจอยากรู้อยากเห็นสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งเห็นได้เมื่อนางจุลคัพภาทราบว่ามีพ่อค้าสำเภาจีนมาเข้าเฝ้าท้าวสามลทำให้นางเกิดความสนใจอยากเห็นว่า ชาวต่างชาติเป็นเช่นไร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ วันนั้นนางฉายา จุลคัพภาผู้บังอร
ครั้นเข้าเจ้าบทจร ขึ้นไปเฝ้าพระชลณี
⊙ เสด็จมาถึงหน้าฉาน[193] นางนงคราญเจ้าเทวี
ดุจดังไกรสรศรี เมื่อลินลาศจากถ้ำทอง
⊙ ถึงเข้าเจ้ากราบกราน พระปิตุเรศด้วยใจปอง
หฤทัยนางคิดปอง ใคร่ดูเล่นเห็นแขกเมือง
⊙ เขามาต่างประเทศ พระนัยน์เนตรเจ้าชำเลือง
วันนั้นจึงแขกเมือง เห็นรูปนางเพียงบาดตา

(บทที่ 505 – 508)

จะเห็นได้ว่า นางจุลคัพภาเป็นตัวละครหญิงที่เป็นนางเอกเรื่องที่มีความงดงามเป็นอย่างมากและด้วยความงามจึงเป็นต้นเหตุให้เกิดปัญหาตาม กล่าวคือ ทำให้ท้าวพกากรุงจีนหลงใหล และมาสู่ขอ ด้านอุปนิสัยของนางจุลคัพภามีความเด่นชัดในเรื่องความซื่อสัตย์ในความรักต่อสามี ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่ปรากฏในตัวละครหญิงทั่วไป วิธีการสร้างตัวละครของผู้แต่งที่ใช้สร้างนาง-จุลคัพภาเป็นการสร้างตามอุดมคติ คือ รูปสวย กิริยางาม และชาติตระกูลสูง

---

[192] ฉบับส.543 ใช้ “อกนางเดือดร้อน”

[193] หน้าฉาน หมายถึง ที่เฉพาะพระพักตร์พระเจ้าอยู่หัวหรือพระราชินี

2. นางสุวรรณมาลา

เมื่อนางจุลคัพภากลั้นใจตายแล้วก็ไปเกิดใหม่เป็นนางสุวรรณมาลาพระธิดาของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรี ซึ่งเป็นกินนรและนางกินรีอยู่บนเขาไกรลาสเมืองสวรรค์มีพระเชษฐภคนี 6 พระองค์ บทบาทของนางสุวรรณมาลาทีมีผลต่อเรื่องนั้นเกิดขึ้นจากการลงมาเล่นน้ำที่เกาะแก้ว พิสดารและได้ลักข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกไว้ไปฝากมารดา จนทำต้องลงมาในเมืองมนุษย์เพื่อมาเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว จึงได้พบกับพระสมุทรโคดมแลเป็นชายาของพระสมุทรโคดม

นางสุวรรณมาลามีบทบาทเป็นผู้ช่วยพระสมุทรโคดมโดยเนรมิตบ้านเมืองให้พระสมุทรโคดมเป็นกษัตริย์ปกครองและเมื่อเกิดสงครามระหว่างท้าวสามลและท้าวพกา นางสุวรรณมาลาเนรมิตกองทัพและช่วยออกรบ เป็นตัวละครหญิงฝ่ายธรรมะมีบทบาทมากที่สุดในเรื่อง เมื่อพระสมุทรโคดมต้องการเสด็จกลับเมืองพาราณสี นางสุวรรณมาลาก็เนรมิตขบวนเสด็จและเสด็จไปกับพระสมุทรโคดมด้วย ถือว่านางสุวรรณมาลาเป็นผู้ที่บทบาทช่วยเหลือพระสมุทรโคดมตัวละครเอกของเรื่องมากที่สุด

2.1 รูปลักษณ์

รูปลักษณ์ของนางสุวรรณมาลานั้น ผู้แต่งกล่าวไว้เพียงเล็กน้อยแต่ก็บ่งบอกถึงรูปลักษณ์ของนางสุวรรณมาลาว่าต้องเป็นผู้ที่มีรูปโฉมงาม ทั้งยังบ่งบอกถึงชาติกำเนิดของนาง ซึ่งเป็นนางกินรีอีกด้วย

ผู้แต่งบรรยายถึงรูปลักษณ์และชาติกำเนิดของนางสุวรรณมาลา ในตอนที่นางจุลคัพภากลั้นใจตายแล้วไปเกิดใหม่ในดอกไม้บนเขาไกรลาสเมืองสวรรค์ เป็นพระธิดาองค์ที่ 7 ของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรี และยังเป็นเหตุผลของการตั้งชื่อว่า นางสุวรรณมาลา เพราะมีรูปโฉมงดงามเอวบางร่างน้อยและกำเนิดในดอกไม้อีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ คัพภานางแก้ว ครั้นดับจิตแล้ว ทำลายเบญจขันธ์
จุติบังเกิด (เอากำเนิด)[194]ขึ้นพลัน เขาแก้วอนันต์ ไกรลาสเมืองบน
⊙ เป็นทิพกลนัย เกิดในดอกไม้ น้องไทเจ็ดคน
ฝ่ายพระบิดา อาทิตภูวดล มารดานิฤมล ชื่อนางจันทรกินนร[195]

---

[194] ฉบับส.543 ใช้ “เอากำเนิดขึ้นพลัน”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “เอากำเนิกด้วยพลัน”

[195] ฉบับส.543 ใช้ “ชื่อจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชื่อนางจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ บิดามารดา เห็นลูกสายสมร อรชรมีศรี
เกิดในดอกไม้ สดใสนารี ถวายนามเทวี นางสุวรรณมาลา[196]

(บทที่ 937 – 939)

ตอนที่พระเชษฐภคนีทั้งหกของนางสุวรรณมาลากล่าวคร่ำครวญ เมื่อรู้ว่าพระขนิษฐาจะต้องไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่เมืองมนุษย์ โดยกล่าวถึงความงามของนางสุวรรณมาลาไว้ว่า รูปร่างนางสุวรรณมาลานั้นงามดังทองหล่อขึ้นมาทั่วทั้งร่างกาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แต่แรกหัวที[197] เจ้าบอกแก่พี่ ดังนี้บ้างรา
สิ่งของนี้เจ้า ควรฤๅเอามา นางกล่าวน้ำตา รับขวัญเจ้าพลาง
⊙ เสียดายรูปน้อง งามคือดังทอง หล่อทั้งกายา[198]
หกนางเชษฐา ฟายน้ำตาพลาง กอดนางไม่วาง หกนางกระสัน

(บทที่ 1082 – 1083)

2.2 คุณลักษณ์และอุปนิสัย

2.2.1 มีความกตัญญูกตเวที นางสุวรรณมาลาเป็นผู้มีความกตัญญูต่อบุพการี เห็นได้จากตอนที่นางสุวรรณมาลาลงไปเล่นน้ำที่เกาะแก้วพิสดารและแอบขโมยข้าว 3 เม็ด เพื่อจะเอาไปฝากพระมารดาจนทำให้ตัวเองต้องได้รับความลำบากโดยมาเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เมื่อนั้นนางสุวรรณมาลา ทูลแก่มารดา
ลูกยาไปเล่นนที
⊙ เล่นสนุกสุขเกษมเปรมปรีดิ์ ลูกเที่ยวจรลี
เลียบเล่นที่ริมสาคร
⊙ ไปพบไร่ข้าวที่ในดงดอน หอมฟุ้งขจร
แต่ก่อนไม่มีแต่บูราณ
⊙ ข้าวเกิดขึ้นบันดาล เป็นรวงข้าวสาร
หอมปานหนึ่งรสจำปา
⊙ ข้าเจ้าเด็ดเอาขึ้นมา สามเม็ดบ่มิคลา
หวังว่าจะฝากชลณี

---

[196] ในต้นฉบับ เขียนว่า “นางสุวันทะมาลา”

[197] หัวที หมายถึง เวลาแรก, เวลาที่เริ่มทำ, เวลาลงมือ

[198] ฉบับร.บ.2 ใช้ “แก้มน้องคือปรางค์” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ นางเอาเม็ดข้าวอันนี้ ถวายแก่ชลณี
ผู้เป็นพระราชมารดา

(บทที่ 1064 - 1069)

2.2.2 เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ นางสุวรรณมาลาเป็นพระธิดาของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรี ผู้เป็นเทพกินรีอาศัยบนเขาไกรลาส นางสุวรรณมาลาจึงมีอิทธิฤทธิ์สามารถเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ ซึ่งในเรื่องนางสุวรรณมาลาได้เนรมิตเกาะแก้วพิสดารให้กลายเป็นเมืองรัตนคีรี กำแพงพระนคร และยังเนรมิตนางกำนัล ราชรถ ช้างม้า เสนาอำมาตย์และประชาชน ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 141 - 142

นางสุวรรณมาลาแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตพระเขนยทองให้เป็นนางปทุมเกษรีเพื่อช่วยดูแลพระสมุทรโคดมในขณะที่ตนเองกลับไปเยี่ยมมารดาบนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แม้นกูจะทูลเล่า พระผ่านเกล้ามิให้ไป
มิร้างพระภูวไนย ท้าวจะให้ไกลพระองค์
⊙ จึงเอาเขนยทอง เนรมิตขึ้นเป็นคน[199]
(*ชุบขึ้นเหมือนองค์ เหมือนเจ้าดุจพิมพ์เดียว*)[200]
⊙ ครั้นนางชุบขึ้นแล้ว นวลนางแก้วผู้ทรามเปลี่ยว
เหมือนเจ้าดุจพิมพ์เดียว ชื่อปทุมเกษรี

(บทที่ 1245 - 1247)

2.2.3 เป็นผู้มีความกล้าหาญ นางสุวรรณมาลาเป็นสตรีที่มีความกล้าหาญและมีความสามารถในการทำสงคราม ในเรื่องนางสุวรรณมาลาได้ทำยุทธหัตถีกับท้าวสามล โดยนางสุวรรณมาลาทรงช้างออกจากพระนครไปรับศึกท้าวสามล เมื่อนางเห็นท้าวสามลอยู่ในสนามรบ นางจึงทรงตั้งอธิษฐานว่า ด้วยเดชแห่งความซื่อสัตย์อันมีต่อพระสมุทรโคดมจนกระทั่งยอมตายแต่ก็ไม่ยอมตกเป็นของชายอื่น ขอให้เนรมิตกำแพงแก้วมาช่วยคุ้มครองตนและขอให้สามารถตัดหัวท้าวสามลได้สำเร็จ จากนั้นก็เนรมิตพระขรรค์และทรงไสช้างไปกลางสนามรบ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทรงคชไอยรา
เผือกผู้ก็ดูหฤหรรษ์

---

[199] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ที่นางน้องเจ้าเคยทรง” สอดคล้องกับสัมผัส

[200] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบท้าน ร.บ.2 และปรากฏในฉบับส.543 ว่า “ชุบขึ้นให้พระองค์เหมือนทรงเจ้าดุจพิมพ์เดียวกัน”

⊙ นางจึงนิรมิตด้วยพลัน ฝูงเทพเทวัญ
ลงมาเป็นยศบริวาร
⊙ นางจึงบ่ายหน้าคชสาร ออกจากพระทวาร
กระบัดก็ถึงตำบล
⊙ เห็นทัพท่านท้าวสามล เสนีรี้พล
อเนกอนันต์กันมา
⊙ ทรงช้างอยู่กลางโยธา นางตั้งสัจจา
นบนิ้วประนมเหนือหัว
⊙ เดชะข้าซื่อต่อผัว ข้าไม่คิดกลัว
ผลาญตัวให้ม้วยมรณา
⊙ สู้ตายวายชีพชีวา บ่ได้ให้ชายมา
ร่วมรักกับข้าถึงสอง
⊙ เดชะพระเดชผู้ครอง มาเป็นกำแพงทอง
เมื่อข้าจะชนช้างสาร
⊙ ต่อด้วยสามลภูบาล คนชั่วใจพาล
มาพรากให้จากทรงธรรม์
⊙ เราได้พยาบาทขาดกัน ขอให้พระขรรค์
ตัดเกล้าแห่งท้าวสามล
⊙ บ่ายช้างขึ้นกลางไพร่พล จึงนางนิฤมล
ก็ทรงพระขรรค์อันปรา

(บทที่ 1485 - 1495)

จะเห็นได้ นางสุวรรณมาลาซึ่งในชาติก่อนคือนางจุลคัพภานั้น ทั้งสองคนมีลักษณะที่แตกต่างกัน ผู้แต่งสร้างให้นางสุวรรณมาลามีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เหมือนกับเทวดาผู้ช่วยเหลือพระเอก ซึ่งในเรื่องนางสุวรรณมาลาทำหน้าที่ทุกอย่างได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ไม่ว่าเรื่องการปรนนิบัติดูแลหรือเรื่องการศึกสงคราม นางสุวรรณมาลาเป็นตัวละครหญิงที่มีบทบาทเด่นที่สุดเรื่อง ด้านอุปนิสัยของนางสุวรรณมาลาที่เด่นชัด คือ มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว เห็นได้จากการที่นางออกศึกทำยุทธหัตถีกับท้าวสามล นางสุวรรณมาลาเป็นตัวละครฝ่ายธรรมะที่มีการแสดงอารมณ์ความรู้สึกให้เห็นอย่างชัดเจนจากการที่นางมีความรู้สึกโกรธแค้นท้าวสามลจนต้องการล้างแค้นให้ได้ จึงทำให้

นางสุวรรณมาลาเป็นตัวละครหญิงที่แตกต่างจากตัวละครหญิงที่ปรากฏทั่วๆ ไป ที่สร้างตามอุดมคติรูปโฉมงดงามและกิริยาเรียบร้อยสมเป็นกุลสตรี

3. พระโพธิทัต

พระโพธิทัตเป็นตัวละครรองที่มีบทบาทเด่นเทียบเท่ากับตัวละครเอกอย่างพระสมุทรโคดม เพราะมีเนื้อเรื่องของตัวเองแต่จำนวนน้อยกว่า ซึ่งในเรื่องสมุทรโคดมนั้น พระโพธิทัตรับบทเป็นพระโอรสของท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี ทั้งยังเป็นพระ-อนุชาของพระสมุทรโคดม พระโพธิทัตเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกาพร้อมกับพระสมุทรโคดม และเมื่อเรืออับปางลงพระสมุทรโคดมต้องชดใช้กรรมเก่าลอยคออยู่กลางทะเล แต่พระโพธิทัตได้รับความช่วยเหลือจากพระอินทร์พามาส่งยังเมืองลังกาเพื่อศึกษาพระธรรมและบทบาทของพระโพธิทัตเกิดความเด่นชัดขึ้น เมื่อพระโพธิทัตเสด็จถึงมาเมืองลังกา โดยพระโพธิทัตได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของปาโมกข์อาจารย์ หลังจากเรียนพระธรรมได้ 3 ปี พระองค์กราบลาปาโมกข์อาจารย์ไปสักการะรอยพระบาท ซึ่งบทบาทของพระโพธิทัตเป็นตัวเดินเรื่องและคลี่คลายปมปัญหาที่พระอินทร์เป็นผู้ถาม ซึ่งพระโพธิทัตสามารถแก้ปริศนาธรรมได้ด้วยตัวเอง จากนั้นพระอินทร์ก็พากลับส่งยังเมืองพาราณสี

ลักษณะเด่นของพระโพธิทัต มีดังนี้

3.1 รูปลักษณ์

รูปลักษณ์ของพระโพธิทัตนั้น ในเรื่องผู้แต่งกล่าวไว้เพียงเล็กน้อยแต่ช่วยสะท้อนภาพความงามให้ผู้อ่านได้รับรู้และยังเป็นลักษณะการอธิบายถึงรูปลักษณ์ของตัวละครเอกฝ่ายชายที่ปรากฏทั่วไปในวรรณคดีไทยอีกด้วย โดยในเรื่องบอกถึงรูปลักษณ์ของพระโพธิทัตไว้ว่า ร่างกายผิวพรรณงามเหมือนเอาทองมาทาไว้ มีความบริสุทธิ์หมดจด รูปร่างงดงาม ใบหน้าเหมือนพระจันทร์ และเมื่อดูทั่วทั้งร่างกายก็งามเหมือนพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายองค์พระน้อง หมดใสใยยอง คือทองทาบทา
อรองค์ทรงลักษณ์ ดวงพักตร์จันทรา (*ศุภลักขณา*)[201] เจ้าฟ้าโกสีย์

(บทที่ 26)

3.2 คุณลักษณ์และอุปนิสัย

3.2.1 เป็นผู้มีบุญญาธิการ พระโพธิทัตเป็นอดีตชาติของพระศรีอาริยเมตไตรยเสวยพระชาติร่วมกับอดีตชาติของพระสมณะโคดมพุทธเจ้า ซึ่งก็คือพระสมุทรโคดมที่เป็นตัว

[201] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

ละครเอกและเป็นพระเชษฐาของพระโพธิทัต ในขณะพระโพธิทัตประสบกับความลำบากจะได้รับการช่วยเหลือจากพระอินทร์ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีบุญญาธิการจนพระอินทร์ต้องเสด็จลงมาช่วยเหลือ พระอินทร์เสด็จลงมาช่วยพระโพธิทัตขึ้นจากทะเล เนื่องจากพระอินทร์ใช้ทิพยจักขุดูจึงรู้ว่า ในอนาคตพระโพธิทัตจะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า พระอินทร์พาพระโพธิทัตไปส่งยังเมืองลังกาและบอกให้พระโพธิทัตดูแลตัวเองให้ดี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สมเด็จเทเวศ เจ้าเล็งเห็นเหตุ แต่ชาติก่อนมา[202]
องค์พระโพธิทัต ตรัสใช่อื่นไกล เบื้องหน้าจะได้ เป็นพระชินศรี
⊙ ควรกูจะไป ถึงลังกาใน นครบุรี
บัดเดียวจรดล ข้ามพ้นนที ถึงเมืองคีรี ลังกาภาษา
⊙ วางท้าวลงไว้ แทบต้นไม้ใหญ่ เหนือแท่นศิลา
แล้วจึงสั่งสอน ภูธรพนิดา จึงเจ้ารักษา พระองค์จงดี

(บทที่ 338 - 340)

เหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระโพธิทัตเป็นผู้มีบุญญาธิการ คือ ตอนที่พระโพธิทัตเดินทางมาพักค้างคืนที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ขณะพระโพธิทัตเจริญสติภาวนาอยู่นั้น เทวดาทั้งหลายที่ปกปักษ์รักษาต้นศรีมหาโพธิ์ต่างออกมาอวยพรให้พระโพธิทัต และนำใบของต้นศรีมหาโพธิ์มาให้ เมื่อพระโพธิทัตตื่นขึ้นพบใบศรีมหาโพธิ์ก็เกิดความปีติยินดีและพระโพธิทัตยังได้เสี่ยงทายว่า หากพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอให้คาถาที่ปรากฏในใบศรีมหาโพธิ์เขียนเป็นภาษาไทย ซึ่งก็ปรากฏว่า คาถาเขียนเป็นภาษาไทยเหมือนที่พระโพธิทัตเสี่ยงทายไว้ นอกจากนี้การที่ผู้แต่งกำหนดให้พระโพธิทัตเสี่ยงทายให้คาถาเขียนเป็นภาษาไทย น่าจะต้องการให้เกิดความง่ายในสื่อสารกับผู้อ่านผู้ฟังและทำให้เข้าใจเนื้อหาได้อย่างรวดเร็ว ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นค่ำราตรี สมเด็จภูมี จำเริญภาวนา
จัตุพร(หม)[203]วิหาร อาจารย์ให้มา ร้อนถึงเทวา รักษาอยู่ใน
⊙ ฝูงเทพเทวา ที่อยู่รักษา นับแสนอสงไขย
ชักชวนกันมา สิ้นทั้งแดนไตร อวยพรท้าวไท ต่างต่างนานา
⊙ แล้วเอาโพธิ์ทอง สามยอดโดยปอง โปรยปรายลงมา
เป็นอักษรศรี บาลีคาถา เป็นคำลังกา มาถวายจอมธรรม์

---

[202] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แต่ชาติก่อนไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “แต่ชาติก่อนไกล” สอดคล้องกับสัมผัส

[203] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จัตุพรหมวิหาร”

⊙ ครั้นรุ่งขึ้นแล้ว สมเด็จพระแก้ว ตื่นขึ้นด้วยพลัน
เห็นใบพระศรี มหาโพธิอนันต์ ชื่นชมหฤหรรษ์ ท้าวเก็บเอามา
⊙ พิศเพ่งเล็งดู อักษรมีอยู่ เป็นอรรถคาถา
เหมือนคำอาจารย์ พฤฒาพรรณนา เดชะบุญข้า ได้มามัสการ
⊙ ยกขึ้นทูลเกล้า ข้าพระพุทธิเจ้า จะขอนมัสการ
แม้นจะเป็นพระ หวังสละบ่วงมาร จะข้ามสงสาร เป็นพระมุนี
⊙ ขอให้ดลใจ พระธรรมพิสมัย ในใบพระศรี
เป็นคำลังกา คาถาอันมี ให้แจ้งคดี ย่อมเป็นคำไทย
⊙ ครั้นพิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว ดูอักษรใน
คาถาสามบท ยกเป็นคำไทย ธรรมาพิสมัย รู้แจ้งทุกประการ

(บทที่ 1575 - 1582)

3.2.2 เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด พระโพธิทัตเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดในขณะอยู่เมืองลังกาฝากตัวเป็นศิษย์ของปาโมกข์อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ที่รอบรู้เรื่องพระธรรม ภาษา-ลังกา และภาษาบาลี พระโพธิทัตเรียนพระธรรม ภาษาลังกา และภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญ จึงกราบลาปาโมกข์อาจารย์เพื่อจะไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่เขาจักร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นจึงท้าวไท อยู่อาศัยซึ่งอาจารย์
คอยอยู่มาช้านาน อาจารย์สอนคำสิงหล
⊙ พระองค์ทรงปัญญา รู้ภาษาด้วยใจดล
ด้วยคำประชาชน อันกล่าวถ้อยเป็นลังกา
⊙ เดชะบุญพระบาท แต่ก่อนชาติได้ทำ(มา)[204]
พระองค์ทรงภาษา คำลังกาเป็นบาลี
⊙ คำหนักแลคำเบา รู้ลำเนาแลพาที
วันหนึ่งพระภูมี จึงไปลาพระอาจารย์

(บทที่ 1543 - 1546)

ตอนที่พระโพธิทัตแก้ปริศนาธรรมของพระอินทร์ซึ่งแปลงร่างเป็นยักษ์มาถามปัญหา พระองค์ทรงแก้ปริศนาธรรมได้อย่างคล่องแคล่วและมีความไพเราะ ยิ่งทำให้เทวดาต่างๆที่มารอฟังต่างพากันชื่นชม ดังคำประพันธ์ว่า

[204] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แต่ก่อนชาติได้สร้างมา”

⊙ อินทรยักษ์จึงว่า ท่านแก้ปริศนา ไพเราะเหลือใจ
เจ้ากล่าวแต่หลัง ข้ายังสงสัย ขนนกนั้นไซร้ เป็นไรเบาบาง
⊙ เจ้าจงแก้ไข ให้ยิ่งขึ้นไป อย่าได้อำพราง
ให้เห็นแจ้งใจ คำไทยเป็นกลาง สำแดงให้กว้าง ตามอรรถคาถา
⊙ จึงพระโพธิทัต เจ้าแก้ตามอรรถ เป็นคำลังกา
อตีตาเล ท่านฟ้(ง)[205]เถิดรา อันขนปักษา ลุ่ยหลุดบางเบา[206]
⊙ ได้แก่ศาสนา แห่งพระศาสดา มาใกล้ถึงกลาง
ดุจดังขนนก อันลุ่ยเบาบาง นับวันจะร้าง น้อยเข้าทุกอัน
⊙ จึงท้าวเทเวศ ครั้นได้ฟังเหตุ ชื่มชมหฤหรรษ์
ฝูงเทพเทวา ครุฑธาคนธรรพ์ ก้มเกล้าอยู่สลอน[207] สรรเสริญพระองค์

(บทที่ 1662 - 1666)

3.2.3 เป็นผู้ถือเพศพรหมจรรย์ ในเรื่องผู้แต่งกำหนดให้พระโพธิทัตถือเพศพรหมจรรย์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ครองราชสมบัติ จำเริญพระชนม์
เพราะว่ามเหสี ไม่มีแปดปน จะสืบแผ่ผล แทนองค์ไม่มี
⊙ ท้าวครองศุริย์ไอ พระชนม์เธอได้ ร้อยเก้าสิบปี
เพราะว่าท้าวไท ไปลังกาศรี นบบาทมุนี ในเมืองลังกา
⊙ สมเด็จภูมี รู้ว่าจะสิ้น วายชีพชีวา
จึงให้มนตรี ผู้หนึ่งเข้ามา เวนกรุงพารา ประชาทั้งปวง

(บทที่ 2029 - 2031)

3.2.4 มีสนใจในการศึกษาพระธรรม ซึ่งเห็นได้จากการที่พระโพธิทัตแก้ปริศนาของพระอินทร์และตอนที่ได้พบใบศรีมหาโพธิ์ที่มีคาถาเขียนไว้ พระโพธิทัตสามารถอ่านและทำเข้าใจคาถาได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีความสนใจในการศึกษาพระธรรมเป็นอย่างมาก มีคำประพันธ์ ดังนี้

⊙ ครั้นพิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว ดูอักษรใน
คาถาสามบท ยกเป็นคำไทย ธรรมาพิสมัย รู้แจ้งทุกประการ

---

[205] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ท่านฟังเถิดรา”

[206] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ลุ่ยหลุดเบาบาง” สอดคล้องกับสัมผัส

[207] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ก้มเกล้าอภิวันท์” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ รู้ในไตรเพท[208] ครั้นว่าเห็นเหตุ ในโลกสงสาร
(*คิดเห็นสังเวช*)[209] อนาคตกาล ใช่เป็นแก่นสาร แต่ล้วนอสุภังค์
⊙ บทหนึ่งนั้นหนา เป็นคำลังกา คิดเห็นอนิจจัง
ความแก่ชรา ย่อมมาตามหลัง เครื่องเปื่อยเครื่องพัง โมโหโทสา
⊙ เห็นไม่เป็นการ ย่อมเป็นอาหาร แห่งแร้งแห่งกา
ทั่วทุกหญิงชาย เราท่านเกิดมา เห็นหน้าอนิจจา สังเวชในใจ[210]
⊙ สามบทนี้ไซร้ ยกเป็นคำไทย ร้อนในวิญญา
ครั้นเห็นแจ้งแล้ว พระแก้วเอามา ห่อชายภูษา ผ้ารัตกัมพล

(บทที่ 1581 - 1585)

4. ท้าวสามล

ท้าวสามลเป็นกษัตริย์ครองเมืองสามลและเป็นพระบิดาของนางจุลคัพภา ซึ่งเป็นชายาของพระสมุทรโคดม ท้าวสามลจึงมีฐานะเป็นพ่อตาของพระสมุทรโคดมและเป็นตัวละครฝ่ายอธรรมที่มีบทบาทสำคัญ ทั้งยังเป็นมีบทบาทเป็นผู้สร้างปมปัญหาให้กับพระสมุทรโคดมตัวละครเอกได้แก้ไขคลี่คลายทำให้เนื้อเรื่องที่มีการเคลื่อนไหวและสนุกสนาน

4.1 รูปลักษณ์

ในเรื่องสมุทรโคดมไม่มีการบรรยายถึงรูปลักษณ์ของท้าวสามลเลย กล่าวเพียงแค่เป็นกษัตริย์ครองเมืองสามล มีพระมเหสี ชื่อนางจันทรา และมีพระธิดา 7 องค์ เท่านั้น

4.2 คุณลักษณ์และอุปนิสัย

4.2.1 เป็นผู้มีความละโมบ ท้าวสามลเกิดละโมบอยากได้ทรัพย์สินของท้าวพกา ซึ่งพ่อค้าสำเภาจีนเป็นผู้นำมาสู่ขอ ท้าวสามลเมื่อรู้ว่าท้าวพกาต้องการสู่ขอนางจุลคัพภา แต่ด้วยความโลภ ถึงแม้จะรู้ว่านางจุลคัพภาแต่งงานแล้ว ก็ยังตอบตกลงรับหมั้นและคิดให้พระธิดาทั้งหกสวมรอยแต่งงานกับท้าวพกา ดังคำประพันธ์กล่าวว่า

---

[208] ไตรเพท ในบริบทนี้ คือ ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป 3 ประการ คือ ไม่เที่ยง ไม่ทนอยู่ และไม่มีตัวตน

[209] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[210] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

⊙ (*คัพภาลูกแก้ว เจ้ามีผัวแล้ว ทำฉันใดดี*
ยังแต่เชษฐา)[211] หกนางนารี รูปร่างมารศรี คล้ายคล้ายเป็นไฉน[212]
⊙ ท้าวไม่รู้เหตุ กรุงจีนประเทศ วาดรูปจอมขวัญ
ไปถวายราชา พักกาทรงธรรม์ ท้าวหมายใฝ่ฝัน ถึงจุลคัพภา
⊙ คิดรือหนึ่งไซร้ เธอจะใคร่ได้ สามลำเภตรา
ผ้าผ่อนเงินทอง ข้าวของเหลือตรา แล้วให้สัญญา เอาเป็นเขยขวัญ

(บทที่ 587 - 589)

4.2.2 เป็นผู้มีความเจ้าเล่ห์เพทุบาย ซึ่งอุปนิสัยของท้าวสามลนี้ตรงกับอุปนิสัยของท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทองอย่างไม่มีผิดเพี้ยน บ่งบอกให้รู้ว่าจะต้องเป็นตัวละครฝ่ายอธรรม โดยในเรื่องท้าวสามลหลอกให้พระสมุทรโคดมไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดารเพื่อจะปล่อยเกาะและบังคับให้นางจุลคัพภาอภิเษกสมรสกับท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวว่าเท่านั้น จึงคลาดแคล้วจากปรางค์ศรี
ตรัสสั่งแก่มนตรี ให้ตบแต่งซึ่งเภตรา
⊙ จักให้ไปตัดไม้ (*ปลูกปรางค์ในให้เชษฐา*
ตระเตรียมพลโยธา *อย่าให้ช้าจักแต่งการ*)[213]
⊙ (*แล้วท้าวกระซิบว่า* *แก่เสนานายนักการ*
จงท่านเอากุมาร)[214] ไปถึงเกาะแก้วคีรี
⊙ ชวนเชิญดำเนินไป ที่ป่าไม้ในไพรสี
ล่อลวงเป็นทวงที อย่าให้เจ้ารู้เล่ห์กล
⊙ ทิ้งที่เกาะนั้น จึงชวนกันมาบัดใจ
ละเสียแต่องค์ไท ในเกาะแก้วพิสดาร
⊙ ปิดงำเนื้อความไว้ อย่าให้ใครรู้อาการ
ต้นหนแลคนงาน อย่าฟุ้งเฟื่องเลื่องลือชา

(บทที่ 782 - 787)

---

[211] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

[212] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “คล้ายคล้ายเหมือนกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[213] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1และปรากฏในฉบับส.543 ว่า “ปลูกปรางค์ในพนิดา เตรียมพลโยธา อย่าให้ช้าจะแต่งการ”

[214] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1และปรากฏในฉบับส.543 ว่า “แล้วท้าวกระยิบตา แก่เสนานายนักการ จงท่านเอากุมาร”

4.2.3 เป็นคนขี้อิจฉาริษยา เห็นได้จากเมื่อท้าวสามลรู้ข่าวว่าพระสมุทรโคดมลูกเขยเก่าได้ครอบครองบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองและมีทรัพย์สินมากมาย ทำให้เกิดความอิจฉาริษยา จึงส่งพระราชสารไปสั่งให้พระสมุทรโคดมมาแสดงความเคารพจนเป็นเหตุให้เกิดสงครามระหว่างกันและทำให้ตนเองถึงแก่ความตายในที่สุด ดังคำประพันธ์กล่าวว่า

⊙ รู้แจ้งถึงภูบาล สามลราชภูมี
ว่าองค์พระโฉมศรี เจ้าสมุทรโคดม
⊙ ได้เสวยราชสมบัติ เป็นจักรพรรดิอันอุดม
ชาวแม่พระสนม ดุจดาวดารากร
⊙ มีทั้งปราสาทแก้ว อันเลิศแล้วงามบวร
รี้พลอยู่สลอน ทั้งเรืองทองอสงไขย
⊙ สามลเจ้าใจธรรม์ คิดหุนหันในพระทัย
แม้นว่าอยู่นานไป ใช่ว่ามันจะง้องอน
⊙ มันจะทำให้แค้นเคือง ให้ฟุ้งเฟื่องในนคร
มิได้มาง้องอน ซึ่งตัวกูผู้พ่อตา
⊙ รำพึ(ง)[215]คะนึงแล้ว สุรเสียงแจ้วสั่งเสนาใน
แต่งซึ่งสารตรา ว่าเราให้มาจงเร่งแจ้งการ
⊙ ให้เจ้า(สมุทรโคดม)[216]โคดม มาบังคมภูบาล
ถ้าว่านับขาน ว่าเราเป็นพ่อตา

(บทที่ 1325 -1331)

5. ท้าวพกา

เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองจีน เป็นตัวละครรองฝ่ายอธรรม รับบทบาทเป็นผู้ช่วยตัวละครฝ่ายอธรรม คือ ท้าวสามล ซึ่งท้าวพกากับท้าวสามลต่างมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ท้าวสามลเป็นพ่อตาและท้าวพกาเป็นลูกเขยใหม่ การที่ท้าวพกาเข้ามาเป็นเหตุให้นางจุลคัพภาต้องพลัดพรากจากพระสมุทรโคดมและทำให้พระสมุทรโคดมถูกปล่อยทิ้งบนเกาะ ทั้งยังเป็นต้นเหตุที่ทำให้นางจุลคัพภาถึงแก่ความตาย ในตอนท้ายเรื่องท้าวพกาจบชีวิตลงเพราะพ่ายแพ้ในบุญญาธิการของ

---

[215] ฉบับส.543 ใช้ “รำพึงคำนึงแล้ว”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “รำพึงคำนึงอยู่”

[216] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ให้เจ้าสมุทรโคดม”

พระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นตัวละครที่ช่วยเสริมให้พระเอกกับนางเอกของเรื่องเด่นขึ้น โดยมีลักษณะเด่นดังนี้

5.1 เป็นผู้ลุ่มหลงในความงามของสตรี เห็นได้จากที่ท้าวพกาลุ่มหลงในความงามของนางจุลคัพภาผู้เป็นพระราชธิดาของท้าวสามล เมื่อได้ดูรูปนางจุลคัพภาเอาแต่หมกมุ่นครุ่นคิดจนจิตใจร้อนรุ่มไม่ยอมกินยอมนอน ดังคำประพันธ์ที่ไว้ในหน้าที่ 175 - 176

5.2 เป็นผู้รักเกียรติและศักดิ์ศรี เห็นได้จากตอนที่นางสมุทรเทวีห้ามปรามไม่ให้ท้าวพกาไปช่วยท้าวสามลรบ แต่ท้าวพกากลับไม่ยอมฟังเพราะเป็นการเสื่อมเสียเกียรติรักตัวกลัวตาย และยังกล่าวอย่างมั่นใจอีกว่าการรบครั้งนี้ตนเองต้องเป็นฝ่ายชนะ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางสมุทรเทวี ทูลทัดภูมี พันปีคิดดู
ทำมิไป[217] พิลึกพรั่งพรู ท่านจงจู่ลู่ ดูการณรงค์
⊙ แต่งแต่ทหาร ไปช่วยศึกท่าน ตามสารจำนง
ตัวท้าวจักไป เพื่อใดนะพระองค์ น้องคิดพิศวง เปลี่ยวเนื้อเปลี่ยวใจ
⊙ ท้าวกล่าววาจา น้องรักเจ้าว่า เจรจาผิดไป
ให้แต่งโยธา เสนานั้นไซร้ ไม่เหมือนน้ำใจ ว่าร้ายแลดี
⊙ ตัวพี่จะไป ปราบให้บรรลัย ย่อยยับเป็นผี
ให้เลื่องลือจบ ทั่วภพธรณี เฉลิมแผ่นธรณี กรุงจีนวิสัย

(บทที่ 1368 - 1371)

ตอนที่ท้าวพการู้ว่าตนเองถูกท้าวสามลหลอกให้ดูตัวกับพระธิดาทั้งหก ซึ่งไม่ใช่นางจุลคัพภา ท้าวพกาเกิดความโมโหเป็นอย่างมาก รู้สึกเหมือนถูกหยามเกียรติ จึงออกปากท้ารบกับท้าวสามลถึงแม้จะตายก็ยอม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ พกามากราบมาทูล นเรศูรเจ้าจอมธรรม์
นี้ฤาคือแจ่มจันทร์ ชื่อว่าจุลคัพภา
⊙ เอาองค์ซ่อนไว้ แต่งลูกให้คนอื่นมา
ไม่เหมือนหนึ่งสัญญา เสียแรงมาป่วยการเปล่า[218]
⊙ คิดมาน่าน้อยใจ แต่งรูปให้มาต่างองค์
รูปร่างนางนิฤมล ไม่เหมือนกระดาษทอง

---

[217] ฉบับส.543 ใช้ “ทำเนียมไปศึก” สอดคล้องกับเนื้อหา
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทำเนียมข้าศึก” สอดคล้องกับเนื้อหา

[218] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

⊙ ท้าวไทเร่งโกรธา ลุกออกมาจากแท่นทอง
พระทัยคือไฟฟอง[219] ตรัสร้องว่าท้าวสามล
⊙ ธรรมเนียมเป็นกษัตริย์ ตรัสออกมาบ่ยืนยล
เสียแรงเราถ่อตน มาเรียกท้าวว่าพ่อตา
⊙ คิดว่าจะได้เจ้า พระหน่อเหน้าจุลคัพภา
เงินทองสามเภตรา เอามาให้เป็นกำนัล
⊙ วาจาไม่เป็นสัตย์ ไม่เที่ยงทัดในทางธรรม
หัวทีไม่ให้ปัน ใคร่คืนแค้นให้บอกไป
⊙ แม้นดีจะดีต่อ แม้นตัดพ้อบ่ปราศรัย
ถึงชีพบรรลัย ตายอยู่เมืองกรุงสามล

(บทที่ 732 -739)

6. ปาโมกข์อาจารย์

มีบทบาทเป็นพฤฒาจารย์ชาวลังกา มีความสามารถพูดภาษาไทยได้และความรู้ในเรื่องพระธรรม ทั้งยังเป็นพระอาจารย์ของพระโพธิทัต มีหน้าที่คอยช่วยเหลือตัวละครรองหรือพระรอง คือ พระโพธิทัต โดยให้การช่วยเหลือทั้งที่พักและความรู้ต่างๆ มีลักษณะเด่นดังนี้

6.1 เป็นผู้มีความรอบรู้ ในเรื่องกล่าวว่าปาโมกข์อาจารย์มีความรอบรู้เรื่องพระ-ธรรม และภาษาไทย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บุรุษอันเดินจร ฝ่ายนามกรเกิดมากมาย
สิงหลเขาทำนาย ชื่อปาโมกข์อาจารย์
⊙ รู้แปลเป็นคำไทย ไตรเภทได้เป็นเชี่ยวชาญ
จึงบอกแก่กุมาร ว่าไปไหว้พระลังกา[220]
⊙ เขานั้นชื่อกงจักร มีลายลักษณ์พระศาสดา
เทศกาลฝูงประชา ชวนกันไปไหว้มัสการ
⊙ เจ้าจึงถามสืบไป ท่านข้าไหว้ผู้อาจารย์
บอกแจ้งโดยอาการ จงพรรณนาให้เข้าใจ”

(บทที่ 1526 - 1529)

---

[219] ไฟฟอง = ไฟฟอน หมายถึง ไหม้เป็นจุรณ, ไหม้เป็นขี้เถ้า

[220] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ว่าไปไหว้เขาลังกา” สอดคล้องกับเนื้อหา

6.2 เป็นผู้มีเมตตา เห็นได้จากที่ปาโมกข์อาจารย์เกิดความเมตตาสงสารพระโพธิทัตที่ต้องมาประสบความลำบากในเมืองลังกา จึงให้การช่วยเหลือทั้งยังเป็นอาจารย์สอนภาษาสิงหล ซึ่งเป็นภาษาของชาวลังกาแก่พระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ มาพบท่านพฤฒา เอ็นดูข้าช่วยทั้งวน
ขอเรียนคำสิงหล ให้รู้สิ้นลิ้นลังกา[221]
⊙ ปาโมกข์ได้ฟังยิน พระภูมินทร์กล่าววาจา
ในจิตคิดเมตตา เสน่หาให้อาลัย
⊙ จึงพาเอาราชา เธอลีลามาบัดใจ
ถึงที่เคหาใน ให้ท้าวไทอยู่สำราญ
⊙ บัดนั้นจึงท้าวไท อยู่อาศัยซึ่งอาจารย์
คอยอยู่มาช้านาน อาจารย์สอนคำสิงหล

(บทที่ 1540 - 1543)

7. นางจันทรกินรี

มีบทบาทเป็นพระมารดาของนางสุวรรณมาลา เป็นผู้ที่ช่วยทำให้พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาได้พบกัน เพราะเหตุที่นางสุวรรณมาลาไปขโมยข้าวของพระสมุทรโคดมที่ปลูกซึ่งเมื่อนางจันทรกินรีทราบเรื่องทั้งหมด ก็สั่งให้นางสุวรรณมาลาไปข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่ขโมยมา คือ พระสมุทรโคดม มีลักษณะเด่นดังนี้

7.1 เป็นผู้รักความถูกต้องและเกรงกลัวต่อวิบากกรรม ในเรื่องนางจันทรกินรีเมื่อรู้ว่านางสุวรรณมาลาผู้เป็นพระธิดาขโมยข้าว 3 เม็ด มาให้ตนเองด้วยความกตัญญูอยากทดแทนคุณ แต่เพื่อความถูกต้องและเกรงกลัวต่อวิบากกรรม ทำให้นางจันทรกินรีตักเตือนนางสุวรรณมาลาและสั่งให้นางลงไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว ดังคำประพันธ์กล่าวว่า

⊙ ลูกเอื้อมมือเด็ด เอามาสามเม็ด นี้แลมารดา
ความจริงเที่ยงแท้ พระแม่จงมา เห็นโทษลูกยา จักเป็นฉันใด
⊙ นางจันทกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล
เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา
⊙ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา
แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี”

(บทที่ 1076 - 1078)

---

[221] ลิ้นลังกา หมายถึง พูดอย่างรัวเร็ว

8. พ่อค้าสำเภาจีน

มีบทบาทเป็นพ่อค้ามาทำการขายค้ายังเมืองสามล และรับหน้าที่เป็นราชทูตของท้าวพกา ที่ส่งมาสู่ขอนางจุลคัพภาจากท้าวสามล ซึ่งถือว่ามีบทบาทในการผูกปมปัญหา คือเป็นผู้ก่อปัญหา โดยแอบวาดรูปนางจุลคัพภาไปถวายท้าวพกา มีลักษณะเด่น ดังนี้

8.1 เป็นผู้มีฝีมือในการวาดรูป พ่อค้าสำเภาจีนได้แอบวาดรูปนางจุลคัพภาเพื่อนำ ไปถวายแก่ท้าวพกา ซึ่งฝีมือในการวาดรูปของพ่อสำเภาจีนนั้นวาดได้เหมือนตัวจริงอย่างไม่มีผิดเพี้ยน ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 99 ในบทชมโฉม

8.2 เป็นคนรู้จักเอาใจเจ้านาย เห็นได้จากตอนที่พ่อค้าสำเภาจีนเห็นนางจุลคัพภาก็คิดจะแอบวาดรูปไปถวายท้าวพกา เพื่อเอาใจพระองค์ ดังคำประพันธ์

⊙ กูจะวาดเอารูปน้อง หน้าคือทองงามผ่องใส
ไปถวายแก่ท้าวไท อันเป็นใหญ่ในพารา

(บทที่ 511)

เมื่อท้าวพกาสั่งให้พ่อค้าสำเภาจีนไปสู่ขอนางจุลคัพภา พ่อค้าสำเภาจีนจึงรับปากเพราะต้องการเอาใจท้าวพกาว่า จะทำการให้สำเร็จสมดังพระราชประสงค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จึงนา(ย)[222]พาณิช ทูลตอบบพิตร เจ้ากรุงภพไตร
พระองค์ปรารถนา จะอาสาไป สุดแท้แต่บุญไท เคยคู่กะเทวี
⊙ จะไปว่ากล่าว คอยโลมคอยเล้า ทูลท้าวให้ดี
คอยเบี่ยงคอยบ่าย แยบคายพาที เห็นภูมี ไม่มาขัดใจ

(บทที่ 563 - 564)

9. พระอินทร์

เป็นหัวหน้าเทวดาอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งในวรรณคดีพระอินทร์เป็นตัวละครที่รับบทบาทเป็นผู้คอยช่วยเหลือตัวละครเอก แต่ในเรื่องนี้พระอินทร์กลับรับบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือพระโพธิทัตผู้เป็นน้องชายพระเอกแทน ส่วนบทบาทเทวดาที่คอยช่วยเหลือพระสมุทรโคดม คือ นางมณีเมขลา ซึ่งในเรื่องปรากฏบทบาทของพระอินทร์เป็นผู้ช่วยเหลือพระโพธิทัต 2 ครั้ง คือ ในตอนที่พระโพธิทัติเรือล่มกลางทะเลและเมื่อพระอินทร์นำตัวพระโพธิทัตขึ้นจากน้ำแล้วพาไปส่งยังเมืองลังกา ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 183

อีกตอนหนึ่งเป็นตอนที่พระโพธิทัตเจริญภาวนาอยู่ที่พระมณฑป อันเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท พระอินทร์ทรงแปลงกายเป็นยักษ์และถามปริศนาธรรมแก่พระโพธิทัต เมื่อพระ

[222] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “จึงนายพาณิช”

โพธิทัตแก้ปริศนาธรรมสำเร็จก็กลับคืนร่างเป็นพระอินทร์และพาพระโพธิทัตไปส่งที่เมืองพาราณสี ดังตัวอย่างที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 185

นอกจากนี้พระอินทร์ยังมีลักษณะเด่นดังนี้

9.1 มีความสามารถในการไปมาได้รวดเร็ว ในเรื่องทุกครั้งที่พระอินทร์ลงมายังเมืองมนุษย์จะทรงราชรถ และมีความเร็วในการเคลื่อนไหวไปมารวดเร็วเพียงแค่พริบตา ดังเช่นในตอนที่พระอินทร์เสด็จลงมาช่วยพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตที่ท้องทะเล ซึ่งความเร็วในการเคลื่อนไหวเพียงแค่คิดก็ถึงที่หมาย

⊙ คิดแล้วคลาดแคล้วบัดดล (*รัถบันเหินหน*)[223]

ก็ถึงในสมุทรธารา

⊙ อุ้มเอาพระเยาวกุมาร บทจรจากสถาน

วางพระภูบาลเหนือรถทอง

⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัตเธอคิดปอง บังคมทูลสนอง

โปรดข้าผู้น้องพระเชษฐา”

(บทที่ 294 - 296)

9.2 เป็นผู้มีญาณทัศนะหรือหยั่งรู้ทุกสิ่งด้วยตาไม่ว่าจะเป็นอดีตหรืออนาคต ในเรื่องก่อนที่พระอินทร์จะเสด็จลงมายังโลกมนุษย์ทุกครั้งต้องใช้ทิพยจักขุมองดูว่าเกิดอะไรขึ้นและใช้ทิพยจักขุในการดูเหตุการณ์ในอดีตและอนาคต เช่น ตอนที่พระอินทร์ก่อนจะเสด็จลงมาช่วยพระโพธิทัตจากท้องทะเล ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 134

ตอนที่พระอินทร์มองเห็นอนาคตของพระโพธิทัตจะเสวยชาติเป็นพระศรีอาริยเมตไตรย ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 183

9.3 เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ในเรื่องพระอินทร์มีความศรัทธาในพระ-พุทธศาสนาเป็นอย่างมากและทำหน้าที่นำพระธรรมมาให้พระโพธิทัต โดยพระอินทร์แปลงร่างเป็นยักษ์ มีพระนามว่า อินทรยักษ์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ควรเราจะจรจัน เอาพระธรรมนั้น

ไปให้แก่ท้าวโดยการ

⊙ คิดแล้วมัฆวาน จรจากวิมาน

กระบัดก็ถึงเขาคีรี

---

[223] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับส.538 ว่า “ รถประจุบนเหินหน”

⊙ เข้าในมรฑป[224]มณี สำแดงฤทธี
นิฤมิตซึ่งกายกายา
⊙ เป็นยักษ์ใหญ่มหึมา มือถือศาสตรา
ก็ร้องสำทับเข้าไป
⊙ ใครหนอมาอยู่ที่นั้น[225] แว่นแคว้นแดนไตร
ที่ในพระทศบาทา
⊙ ผิดซึ่งสิงหลลังกา ประเทศมา
คนเดียวนี้เพื่อใด
⊙ จึงเจ้าโพธิทัตภูวไนย ตื่นขึ้นทันใจ
แลไปก็เห็นยักษี[226]

(บทที่ 1620 - 1626)

10. วิญญาณสามเณร

เป็นวิญญาณที่ตามมาล้างแค้นพระสมุทรโคดม ซึ่งรับบทบาทเป็นตัวขัดขวางความช่วย-เหลือจากพระอินทร์ที่เสด็จลงมาช่วยตัวละครเอก ในตอนที่พระอินทร์กำลังเสด็จเข้าไปอุ้มพระ-สมุทรโคดมขึ้นจากสายน้ำ วิญญาณสามเณรก็ปรากฏขึ้นเข้าขัดขวาง ดังประพันธ์ว่า

⊙ อมรินทร์ได้ยินก็ขานไข (*บทจรก็ไคล*)[227]
เล็งพระเนตรไปข้างในสายชล
⊙ เห็นพระสมุทรโคดม ว่ายในทะเลวน
เจ้าปิ้มปางตาย
⊙ เสด็จเข้าอุ้มเอาฤๅสาย ประจุกลับกลาย
เหตุด้วยโฉมฉายเจ้ามีกรรมมา[228]
⊙ ให้เห็นเป็นเณรน้อยผู้หนึ่งผุดขึ้นมาทันใจ[229] เข้ากลจิตบพิตรเธอไข
มีวาจาไปแก่ภูธร

---

[224] มรฑป = มณฑป

[225] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ใครหนอมาอยู่ถึงใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[226] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แลไปก้เห็นยักษา” สอดคล้องกับสัมผัส

[227] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538

[228] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เหตุว่าโฉมฉายมีกรรมไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ เหตุด้วยพระโฉมฉามมีกรรมไคล” สอดคล้องกับสัมผัส

[229] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้”รูปเณรน้อยผุดขึ้นใน” สอดคล้องทั้งเนื้อหา สัมผัสและพยางค์

⊙ ดูราเจ้าฟ้ามัฆวาน อันนี้ใช่การ
ของบพิตรจงฟังวาจา

(บทที่ 298 - 302)

11. นางมณีเมขลา

เทพธิดามีหน้าที่ดูแลท้องทะเลหรือห้วงน้ำ โดยบทบาทของนางมณีเมขลามีหน้าที่คอยช่วยเหลือพระสมุทรโคดมพระเอกของเรื่อง ส่วนพระโพธิทัตที่รับบทบาทเป็นพระอนุชาของพระสมุทรโคดมนั้น กำหนดให้พระอินทร์เป็นผู้รับบทบาทคอยให้การช่วยเหลือ ซึ่งในเรื่องนางมณีเมขลาคอยให้การช่วยเหลือพระสมุทรโคดม 2 ครั้ง คือ ตอนที่พระสมุทรโคดมลอยคออยู่ในทะเลจนเกือบจะสิ้นชีวิต นางมณีเมขลาได้เข้าช่วยเหลือและเป็นผู้นำพาให้พบนางจุลคัพภาอีกด้วย ดังคำประพันธ์ที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 146 - 147

ในตอนที่ทำสงครามพระสมุทรโคดมอธิษฐานขอให้เทวดาช่วยเหลือนางมณีเมขลาปรากฏกายขึ้น และดลบันดาลให้เกิดคลื่นซัดทัพเรือของท้าวพกาจนพังพินาศ ทำให้ท้าวพกาจบชีวิตลงในทะเลอีกด้วย ดังตัวอย่างที่ได้แสดงไว้ในหน้าที่ 147 - 149

จากการศึกษาลักษณะบทบาทของตัวละครทั้งฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรมะ ผู้แต่งสร้างตัวละครขึ้นมาจากลักษณะและคุณลักษณะของบุคคลในอุดมคติ โดยตัวละครฝ่ายธรรมะมักมีรูปงาม ชาติตระกูลดี ความประพฤติที่งดงาม ซึ่งพระสมุทรโคดม พระโพธิทัต นางจุลคัพภา และนางสุวรรณมาลาก็มีลักษณะแบบนั้น ส่วนตัวละครฝ่ายอธรรมมักมีความโลภและเจ้าเล่ห์ ซึ่งท้าวสามลและท้าวพกาก็เป็นมีลักษณะแบบนั้นเช่นกัน ส่วนตัวละครที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระเอกหรือพระรองมักเป็นเทวดา ได้แก่ พระอินทร์ และนางมณีเมขลา ซึ่งตัวละครอมนุษย์ทั้งสองตัวนี้มักปรากฏบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือพระเอกนางเอกในวรรณกรรมไทยเป็นประจำ

ศิลปะการใช้ภาษา

เป็นที่ยอมรับกันว่า วรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ดีต้องมีความงดงามของภาษา[230] เป็นข้อ-สำคัญและการสื่อถึงความงดงามของภาษาได้นั้น ผู้แต่งจะต้องมีศิลปะการใช้ภาษาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกลงในวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและอารมณ์คล้อยตาม ดังนั้นการแต่งวรรณกรรมสักเรื่องหนึ่ง จึงอาศัยต้องความรู้และความสามารถใช้ภาษาอย่างมีศิลปะเพื่อให้เกิดความงดงามขึ้น ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมก็เช่นกัน ผู้แต่งต้องใช้ความสามารถในการเรียงร้อยถ้อยคำให้เกิดความไพเราะและงดงาม ทั้งยังสื่อ

---

[230] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, 1.

ความหมายสร้างเข้าใจก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตามแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้เป็นอย่างดีและการที่จะทำให้เกิดความงดงามของภาษาได้นั้นต้องอาศัยศิลปะในการใช้ภาษามี 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ศิลปะการใช้คำ
2. ศิลปะการใช้โวหาร

ศิลปะการใช้คำ

คำ เป็นองค์ประกอบสำคัญของภาษาในการสื่อความหมาย อารมณ์และความรู้สึกมาถึงผู้อ่านซึ่งการเลือกใช้คำที่ดีมีผลต่อวรรณกรรมที่ผู้แต่งต้องการสื่อไปยังผู้รับ วรรณกรรมที่ดีจึงต้องมีศิลปะการใช้คำ อันก่อให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเลือกใช้ถ้อยคำและภาษาที่เรียบง่าย มีความไพเราะเพื่อง่ายต่อการสื่อความหมายและทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตาม สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

1. การใช้คำภาษาชาวบ้าน หมายถึง การใช้คำที่ในภาษาพูด ซึ่งเป็นคำง่ายๆ ทำให้สะดวกในต่อการสื่อความหมาย ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้คำภาษาชาวบ้าน ดังนี้

1.1 การใช้ภาษาพูดหรือภาษาปาก คือ การใช้คำง่ายๆ ซึ่งในการพูดคุยทั่วไปและไม่เหมาะที่จะใช้เป็นพิธีรีตอง ดังเช่นคำต่อไปนี้

กาเรียน หมายถึง นกกระเรียน

⊙ สัตตพาทอาเกียรณ์ โพระดก**กาเรียน** เสียงมี่ร้องก้อง[231]
รูปนกยูงทอง รำฟ้อนงามดี การเวกปักษี ร้องมี่ระงม

(บทที่ 1608)

สเบย หมายถึง สบาย การที่ผู้แต่งใช้คำว่า สเบย เพราะต้องการรับส่งสัมผัส

⊙ นางสุวรรณมาลา บอกแก่มารดา (*ก้มหน้าบ่เงย กราบบาทมารดา*)[232] หน้าตาบ่**สเบย** ทูนหัวลูกเอย ลูกจะเล่าให้ฟัง

(บทที่ 1074)

ทศมิตร หมายถึง ทศพิธ, ทศพิธราชธรรม

---

[231] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ร้องก้องเสียงศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[232] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2

⊙ ข้าวเหลือเกลือได้ ส้มสูกลูกไม้ อเนกนองเนือง[233]
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ไม่มีทั้งสอง ท่านท้าวผู้ครอง **ทศมิตร**โดยธรรม

(บทที่ 2023)

มะนาการ หมายถึง บรรณาการ

⊙ พูนเกิดเป็นเครื่อง**มะนาการ**[234] โยธาบริวาร
ก็ชื่นก็ชมหรรษา

(บทที่ 1512)

ครณา หมายถึง คณนา

⊙ พระสมุทรนั้นโสต แปดหมื่นสี่พันโยชน์ เป็นที่อาศัย
แต่ล้วนมัจฉา **ครณา**ถึงไหน จะจรฉันใด นะแก้วแม่อา

(บทที่ 119)

ชลณี หมายถึง ชนนี มีความหมายว่า แม่

⊙ ละเสียซึ่ง**ชลณี** เจ้ารักพี่ตามพี่มา
มาได้ความทุกขา ในธาราทะเลวน

(บทที่ 272)

เกือก แทนคำว่า รองเท้า ซึ่งในเรื่องกล่าวถึงรองพระบาทของท้าวพกา

⊙ ท้าวทรง**เกือก**ทอง ข้าหลวงทั้งผอง ห้อมล้อมท้าวมา
กระบัดมินาน ภูบาลไคลคลา เข้าในพลับพลา เชษฐาบัดใจ

(บทที่ 1836)

ฝ่าตีน แทนคำว่า ฝ่าเท้าหรือฝ่าพระบาท ซึ่งในเรื่องกล่าวถึงฝ่าเท้าของนางจุลคัพภาเป็นพระธิดาของท้าวสามล

⊙ ข้าอยู่กับ**ฝ่าตีน** ถึงกรุงจีนพระบุรี
ย่อมเป็นมเหสี ของผ่านเกล้าเจ้าสากล

(บทที่ 1904)

---

[233] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “อเนกเนืองนอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[234] มะนาการ = บรรณาการ

กิน แทนคำว่า เสวย ซึ่งในเรื่องกล่าวถึงของที่พระสมุทรโคดมเคยเสวย

⊙ แต่งพลางนางร่ำไห้ ชลเนตรไหลลงรินริน
ของเสวยเจ้าเคย**กิน** นางตบแต่งแกล้งบรรจง

(บทที่ 841)

ผัว แทนคำว่า พระสวามี ซึ่งในเรื่องกล่าวถึงพระสมุทรโคดมเป็นพระสวามีของนางจุลคัพภา

⊙ เพื่อนนอนของ(พี่)[235]เอย เจ้าไม่เคยมาไกล**ผัว**
ตั้งใจจะฝากตัว ไม่รอดชั่วนางเทวี

(บทที่ 832)

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งเลือกใช้คำง่ายๆ ในการสื่อสาร โดยไม่คำนึงถึงฐานะของตัวละครว่า มีฐานะอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ผู้แต่งใช้คำในภาษาพูดหรือใช้คำราชาศัพท์ผสมกับคำธรรมดาในตัวละครที่มีฐานะกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์

1.2 การใช้คำด่า ซึ่งผู้แต่งใช้ได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

⊙ ตาเถนวิ่งกลับมาถาม **อี**ชีโฉมงาม **มึง**ด่า**กู**ไย
มาไปเร็วรา ชียัง**จังไร** ฉวยข้อมือได้ วิ่งไปในดง

(บทที่ 1791)

จากตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่ตาเถนกับยายชีคู่หนึ่งด่าทอกันว่า อีชีโฉมงามมึงมาด่ากูทำไม ซึ่งมีการใช้คำที่ในปัจจุบันถือเป็นคำหยาบ ได้แก่ อี มึง กู และจังไร

⊙ โอ้พระราชา ทำไฉนเล่าหนา จะพบทรงธรรม์
สุดคิดเมียแล้ว นะแก้วจอมขวัญ **ไอ้เจ๊ก**ใจฉกรรจ์ มันพาเมียไป

(บทที่ 904)

จากตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่นางจุลคัพภาด่าทอท้าวพกาว่า ไอ้เจ๊กใจฉกรรจ์ เพราะเจ็บแค้นที่ท้าวพกาเป็นต้นเหตุทำให้นางต้องพลัดพรากจากพระสมุทรโคดมผู้เป็นสามี โดยคำด่าที่ใช้ คือ คำว่า ไอ้เจ๊ก ซึ่งคำว่า “เจ๊ก” เป็นคำที่ใช้เรียก “คนจีน”

---

[235] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เพื่อนนอนของพี่เอย”

⊙ น้องไม่เกรงกลัว จะขอตัดหัว **ไอ้**ท้าวสามล
มันยกยอข้า ให้พระภูวดล **ไอ้เฒ่าทรชน** กลับให้พกา

(บทที่ 1319)

จากตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่นางสุวรรณมาลาพูดกับพระสมุทรโคดมว่า ตนเองไม่เกรงกลัวท้าวสามลและต้องการตัดหัวท้าวสามล เพราะท้าวสามลเป็นคนพรากตนเองจากพระ-สมุทรโคดม ซึ่งคำด่าที่ใช้ ได้แก่ ไอ้ และไอ้เฒ่าทรชน

⊙ เชิญแม่หัวเจ้า ทรงภูษาเข้า แล้วเกล้าเกศา
เชิญแม่สระสรง ทรงสุคนธา จวนฤกษ์เวลา จะมาทำขวัญ
⊙ นางจุลคัพภา (*ว่าแก่แม่ป้า*)[236] ว่ามาทุกอัน
ไสหัวมึงไป กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้ปั่น **ไอ้เจ๊กจังไร**

(บทที่ 873 - 874)

จากตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่แม่นมเข้ามาเกลี้ยกล่อมนางจุลคัพภาให้แต่งตัวเพื่อจะไปเข้าพิธีทำขวัญและอภิเษกกับท้าวพกา นางจุลคัพภารู้สึกโกรธจึงโต้ตอบว่า ไสหัวมึงไป กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้มาเกลี้ยกล่อมให้ไอ้เจ๊กจังไร ซึ่งคำด่าที่ใช้ ได้แก่ มึง กู และไอ้เจ๊กจังไร

2. การสรรคำ หมายถึง การเลือกสรรคำที่นำมาเรียงร้อยในบทประพันธ์เพื่อให้สื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด[237] เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกตามความต้องการของผู้แต่ง และการเลือกสรรคำที่นำใช้ในบทประพันธ์หนึ่งๆ ผู้แต่งต้องใช้ความสามารถในการเลือกคัดคำที่ดีและสื่อความหมายได้อย่างชัดเจนเพื่อทำให้บทประพันธ์นั้น ได้ใจความและเกิดความไพเราะ

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งมีการเลือกสรรคำไวพจน์[238]ที่ใช้เรียกแทนตัวบุคคลหรือตัวละครในเรื่อง โดยเฉพาะตัวละครหลัก คือ พระสมุทรโคดม มีการใช้คำเรียกแทนตัวเป็นจำนวนมาก ทั้งยังมีการใช้คำที่แสดงถึงความเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และเป็นอดีตชาติของพระสมณะโคดมพุทธเจ้าเสวยชาติมาเกิดเป็นพระสมุทรโคดมตัวละครหลักของเรื่อง ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เพื่อสร้างความศรัทธาเลื่อมใสแก่ผู้ฟังอีกด้วย

---

[236] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.543

[237] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, 13.

[238] ไวพจน์ หมายถึง คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาก

2.1 คำไวพจน์ที่ใช้เรียกองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงทั้งพระสมณะ-โคดมพุทธเจ้า และพระศรีอาริยเมตไตรย ได้แก่ พระศาสดา พระพุทธิเจ้า พระเจ้า พระมุนี ชินศรี พระสรรเพชญ พระศาสดาจอมโมลี สรรเพชุดาญาณ พระอาริยเจ้า พระชินศรี

พระศาสดาจอมโมลี หมายถึง พระผู้เป็นบรมศาสดาอันประทับอยู่เหนือหัวหรือจุกผม

⊙ อาจารย์จึงพรรณนา **พระศาสดาจอมโมลี**
พระศรีอาริยไมตรี ยังเที่ยวท่องในสงสาร

(บทที่ 1520)

คำเรียกแทนในตัวอย่างนี้ เพื่อแสดงถึงลักษณะสำคัญของพระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นครูผู้สั่งสอนสัตว์โลกให้พ้นจากวัฏสงสารและยังแสดงการยกย่อง จากการให้พระองค์ประทับบนศีรษะ

สรรเพชุดาญาณ หมายถึง ผู้มีญาณหรือมีปัญญาหยั่งรู้ทุกสิ่ง

⊙ ดูรานนทรี ชื่อพุทธยักษี ใช่ว่าอื่นไกล
สรรเพชุดาญาณ เข้านิพานไป เอ็นดูสัตว์ไซร้ ทั่วทั้งโลกีย์

(บทที่ 1657)

การใช้คำว่า สรรเพชุดาญาณ เรียกพระพุทธเจ้า เพื่ออธิบายถึงความสามารถของพระ-พุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีพระปรีชาญาณตรัสรู้ถึงความจริงของโลก และเข้าสู่ความหลุดพ้นที่เรียกว่า นิพพาน

2.2 คำไวพจน์ที่ใช้เรียกพระสมุทรโคดม ได้แก่ ปิ่นเกล้านเรศูร ปิ่นภพไกร ภูวไนย ภูบวร ภูบาล ภูวนาท ภูธร ภูวดล พระบรม พระเจ้า พระอยู่หัว พระพันปี พระภูมี พระราชา พระทรงธรรม์ พระแก้ว พระเยาวกุมาร พระหน่อไท พระเนรบดี พระบุญเรือน พระ-ผ่านเกล้า พระผ่านฟ้า พระทรามวัย พระทองร้อยชั่ง พระจอมกษัตริย์ พระบังอร พระโพธิสัตว์ พระโฉมศรี พระสุดสวาท พระทรามเชย พระลูกแก้ว พระฤาสาย พระทองหนุ่มเหน้า พระเนื้อ-เกลี้ยง พระบรมมีคุณ พระจอมนาถ พระผู้อุดม แก้วจอมขวัญ ผ่านเกล้าโลกา เจ้าจอมขวัญ เจ้า-จุมพล เจ้าจอมธรรม์ นิฤมล พนิดา เยาวราช ไทธิบดี หน่อทศพล สมเด็จพระแก้ว องค์อรทรงศรี

คำเรียกแทนตัวพระสมุทรโคดม ส่วนใหญ่ที่ใช้แสดงถึงการยกย่องพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ มีรูปงามเป็นน่าหลงใหลและมีอำนาจเหนือผู้อื่น ทั้งนี้มีการใช้คำว่า พระโพธิสัตว์ เพื่อสื่อถึงการเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า

พระทองร้อยชั่ง หมายถึง ผู้มีค่าเหมือนทองหนัก 100 ชั่ง

⊙ แลไม่เห็นฝั่ง **พระทองร้อยชั่ง** จะวังเวงใจ
แต่น้ำกับฟ้า สุรแสงลับไป เห็นแต่เมฆใหญ่ ในกลางเวหา

(บทที่ 129)

การที่ผู้แต่งเลือกใช้คำนี้ เพื่อแสดงความรักและความหวงแหนของผู้เป็นแม่ คือ นางจันทราเทวี ใช้เรียกพระสมุทรโคดมเพื่อบ่งบอกถึงความสำคัญของพระสมุทรโคดมเหมือนกับทองคำหนัก 100 ชั่ง มีราคามากมายมหาศาล

นอกจากนี้ยังคำที่ใช้สำหรับผู้หญิงมาเรียกแทนตัว คือ คำว่า นิฤมล พนิดา ซึ่งทั้งสองคำนี้ มีความหมายว่า หญิงงาม ซึ่งการเลือกใช้ 2 คำดังกล่าวนี้ เพื่อสื่อถึงความรู้สึกน่าทะนุถนอมรักษาหรือน่าเอ็นดู เช่นในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเข้ามากราบลาพระบิดาพระมารดาก่อนออกเดินทางไปลังกา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สองเจ้า**พนิดา** ยกเอาบาทา บิดาภูวไนย
ทูนเหนือเกล้าแล้ว พระแก้วเสด็จไป กรามารดาไท คำรบสามที

(บทที่ 198)

คำว่า นิฤมล ใช้ตอนที่ท้าวสามลเรียกใช้ให้พระสมุทรโคดมไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดาร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตรัสพลางทางปราศรัย พ่อจะให้เจ้า**นิฤมล**
ไปด้วยกับไพร่พล บังคับให้ไพร่ทำการ
⊙ เร่งรัดให้ตัดไม้ ในเกาะแก้วพิสดาร
จักให้มาทำการ มงคลท้าวหกเชษฐา

(บทที่ 790 - 791)

2.3 คำไวพจน์ที่ใช้เรียกนางจุลคัพภาและนางสุวรรณมาลา ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้ ทั้งนางจุลคัพภาและนางสุวรรณมาลา คือ คนเดียวกันและเป็นภรรยาของพระสมุทรโคดมเหมือนกันอีกด้วย โดยในเรื่องผู้แต่งกำหนดให้นางจุลคัพภากลั้นใจตายแล้วไปเกิดใหม่เป็นนางสุวรรณมาลา จึงสามารถแบ่งคำที่ใช้เรียกแทนตัวทั้งสองคนได้ ดังนี้

2.3.1 นางจุลคัพภา ใช้คำว่า โฉมฉาย นางนาฏ นางเพื่อนยาก นางกัลยา นางฉายา นวลนาง นางคราญ นางยอดเสน่หา นางยอดสร้อย นาฏกัลยา แก้วนิฤมล เจ้าลูกสุดท้อง จอมขวัญ แม่หัวเจ้า แม่อยู่หัว แก้วพี่มารศรี ทรามรัก ทรามวัย บังอร ยอดเยาวมาลย์

สมเด็จยอดเยาวมาลย์ สายสมร องค์อรแจ่มจันทร์ อรทัย พระเยาวบุญเรือง พระหน่อเหน้า พระ-เยาวพังงา พระขวัญข้าว พระนุชเทวี เพราพังงา พนิดา พันปี

นางยอดสร้อย ซึ่งคำว่า สร้อย มีความหมายว่า เครื่องประดับที่ทำสวยงาม แทนความหมายของผู้หญิง เมื่อนำรวมกับคำว่า ยอด จึงได้ความหมายว่า นางผู้เป็นที่รักยิ่ง

⊙ ฤๅให้คิดละห้อย **นางยอดสร้อย**น้อยพระทัย
เจ็บช้ำในน้ำใจ เสาวนีย์บอกพี่รา

(บทที่ 803)

พันปี เป็นที่ใช้พระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นคำโบราณ ซึ่งในตอนที่กล่าวนี้ ใช้คำว่า พันปี เป็นคำเรียกแทนนางจุลคัพภา เพื่อสื่อถึงความรักของนางจันทราเทวีที่มีต่อนางจุลคัพภาพระธิดา ซึ่งมีความสำคัญประหนึ่งพระเจ้าแผ่นดิน หลังจากทราบข่าวการเสียชีวิตของนาง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยไปเภตรา
เจ้าจึงม้วยมรณา ตายจากแม่นะ**พันปี**
⊙ โฉมงามเจ้าแม่เอย แม่ไม่เคยได้เห็นผี
จากแม่ไม่ถึงปี ม้วยชีวีที่นาวา

(บทที่ 985 - 986)

พระขวัญข้าว หมายถึง มิ่งของข้าว ในที่นี้หมายถึง หญิงผู้เป็นมิ่งขวัญ

⊙ พี่ชมแต่รูปเจ้า **พระขวัญข้าว**ของพี่อา
เมื่อไรจะได้มา แอบแนบเจ้าเป็นคู่ครอง

(บทที่ 637)

จะเห็นได้ว่า คำที่ใช้เรียกแทนตัวนางจุลคัพภาในเรื่อง มีการเลือกใช้คำตามลักษณะของความรู้สึกที่ตัวละครมีความรู้สึกต่อนางจุลคัพภา เช่น คำว่า พันปี เพื่อสื่อถึงความรักที่แม่มีต่อลูก คำว่า พระขวัญข้าว เพื่อสื่อถึงความสำคัญของนางจุลคัพภา ซึ่งเป็นผู้ที่ท้าวพกาให้ความรักและเทิดทูน ทั้งหมดที่กล่าวมาก็เพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

2.3.2 นางสุวรรณามาลา ใช้คำว่า แก้วโฉมฉาย แก้วมารศรี โฉมยง โฉม-ฉาย นางบังอร นางสุดท้องน้องไท นางเทวี นางนงคราญ นางทรายวัย นางอรทัย นางน้องแก้ว นุชนาฏ พระเพราพังงา พระยอดเยาวมาลย์ พระนุชเทวี พระนุชบุตรี พระเยาวมารศรี พระอร-เทวี พนิดา วรนุช ลูกยา ศรีสะใภ้ องค์อรรคชายา

นางสุดท้องน้องไท หมายถึง นางผู้เป็นใหญ่และเป็นน้องคนเล็กสุด

⊙ **นางสุดท้องน้องไท** คิดหวังตั้งใจ

จะใคร่ไปฝากมารดา

(บทที่ 1057)

จะเห็นได้ว่า การใช้คำเรียกแทนตัวทั้งนางจุลคัพภาและนางสุวรรณมาลามีความหมายคล้ายคลึง ใช้สื่อความหมายถึงสตรีผู้มีความงาม มีฐานะสูงศักดิ์และเป็นที่รักยิ่ง โดยในความคล้ายคลึงกันก็มีคำที่แตกต่างกัน ดังเช่นคำว่า นางเพื่อนยาก ซึ่งเป็นคำที่พระสมุทรโคดมเรียกเพื่อสื่อถึงการเคยร่วมทุกข์ความสุขกันกับนางจุลคัพภา ซึ่งนางจุลคัพภาเป็นผู้ที่เคยช่วยเหลือพระสมุทร-โคดมขึ้นจากน้ำและคอยดูแลปรนนิบัติ ส่วนคำว่า ศรีสะใภ้ เป็นคำที่ท้าวอาทิตย์และนางจันทรา-เทวีพระบิดามารดาของพระสมุทรโคดมเป็นผู้ใช้เรียกนางสุวรรณมาลา โดยทั้ง 2 คำนี้ แสดงถึงช่วงเวลาที่แตกต่างกันของนางจุลคัพภาและนางสุวรรณมาลา

2.4 คำไวพจน์ที่ใช้เรียกพระโพธิทัต ได้แก่ แจ่มจันทร์พันปี ภูเบศ ภูธร ภูวไนย พระน้องแก้ว พระภูมินทร์ พระแก้ว พระอรโฉมฉาย พนิดา โพธิสัตว์ เนื้อหน่อศาสดา สมเด็จ-พระแก้ว

แจ่มจันทร์พันปี มีคำว่า แจ่มจันทร์ รวมกับคำว่า พันปี ซึ่งเป็นคำโบราณที่ใช้เรียกพระเจ้าแผ่นดิน[239]และอีกความหมายหนึ่ง คือ ระยะเวลา 1,000 ปี เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกันจึงมีความหมายว่า กษัตริย์ผู้งามดั่งพระจันทร์กระจ่างสว่างไสวนับพันปี

⊙ เร่งเร็วชาวเจ้า จงไปตัดเหลา ปลูกโรงพิธี

เราจะทำขวัญ **แจ่มจันทร์พันปี** จากกรุงบุรี หลายปีหนักหนา

(บทที่ 1705)

เนื้อหน่อศาสดา หมายถึง ผู้สืบสายพระพุทธเจ้า และจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

⊙ บัดนั้นพระบาท โพธิทัตจอมนาถ[240] **เนื้อหน่อศาสดา**

เมื่อท้าวจะแปล แก้คำปริศนา สิงหลลังกา แปลเป็นคำไทย

(บทที่ 1656)

---

[239] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 718.

[240] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

การเลือกใช้คำนี้ มีความหมายตรงกับคำว่า พระโพธิสัตว์ ซึ่งในเรื่องผู้แต่งกำหนดให้พระโพธิทัตเป็นอดีตกาลของพระศรีอาริยเมตไตรยพุทธเจ้า อันเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลต่อจากยุคพระสมณะโคดมพุทธเจ้า คำว่า เนื้อหน่อศาสดา จึงสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน

2.5 คำไวพจน์ที่ใช้เรียกพระอินทร์ ได้แก่ เจ้าตรึงษ์ไตร เจ้าฟ้ามัฆวาน ท้าวหัสนัยน์ ท้าวเทเวศ ท้าวเทวินทร์ ท้าวเจ้าสากล ท้าวโกสีย์ มัฆวาน สมเด็จอินทรา สมเด็จโกสีย์ สมเด็จเทเวศ องค์อมรินทร์

เจ้าตรึงษ์ไตร หมายถึง ผู้เป็นใหญ่เหนือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นสวรรค์ชั้นที่ 2 ซึ่งผู้ที่ปกครองสวรรค์ชั้นนี้ ก็คือ พระอินทร์ ซึ่งในผู้ที่เรียกพระอินทร์ในตอนนี้ คือ พระโพธิทัต

⊙ ข้าขออภัย แก่**เจ้าตรึงษ์ไตร** จงได้ปรานี
รับพรพระเจ้า ใส่เกล้าเกศี (*โทษข้าอย่ามี บัดนี้เลยนา*)[241]

(บทที่ 1671)

เจ้าฟ้ามัฆวาน หมายถึง พระอินทร์ ซึ่งที่มาจากเรื่องของชายหนุ่มผู้หนึ่งชื่อ “มฆมานพ” และเพื่อนทั้ง 32 คน ที่ช่วยกันทำทางเดินและศาลาพักให้ผู้คนที่สัญจรไปมา เมื่อตายผลบุญที่กระทำไว้ จึงส่งผลให้มฆมานพและเพื่อนไปเกิดบนสวรรค์ทั้ง 33 คน จึงเป็นที่มาของคำว่า ดาวดึงส์ มีความหมายว่า สวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเทวดาผู้เป็นใหญ่ 33 องค์[242] และหัวหน้าของเทวดาทั้งหมดในสวรรค์ชั้นนี้ ก็คือ ท้าวมัฆวาน หรือพระอินทร์นั่นเอง

⊙ ดูรา**เจ้าฟ้ามัฆวาน** อันนี้ใช่การ
ของบพิตรจงฟังวาจา

(บทที่ 302)

ท้าวหัสนัยน์ หมายถึง ผู้มีตา 1,000 ดวง ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกพระอินทร์ และคำว่า โกสีย์ ซึ่งเป็นที่หมายถึง พระอินทร์ เช่นกัน นอกจากนี้ ในตัวอย่างที่ยกมามีคำว่า “สมเด็จภูมี” เป็นคำที่ใช้เรียกพระโพธิทัต ขณะเจริญภาวนาที่เขากงจักร

⊙ เที่ยงคืนราตรี สมเด็จภูมี บรรทมหลับใหล
บันดาลขึ้นเร่า ถึงท้าว**หัสนัยน์**[243] อาสน์แก้วแววไว สมเด็จ**โกสีย์**

(บทที่ 1612)

---

[241] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541 และปรากฏในฉบับร.บ.2 ว่า “โทษข้าอย่ามีดังนี้เลยนา”

[242] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2518), 162.

[243] หัสนัยน์ = สหัสนัยน์ หมายถึง ผู้มีพันตา ซึ่งก็คือ พระอินทร์

จะเห็นได้ว่า การสรรคำที่นำใช้เรียกชื่อในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีใช้คำหลาก-หลายและใช้สื่อความหมายได้เป็นอย่างดี การเลือกใช้คำสอดคล้องกับเรื่องราวช่วยทำให้ผู้อานเกิดจินตนาการได้ เช่น คำว่า นางยอดสร้อย ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงความงามและคุณค่าของตัวละครที่กล่าวถึง คำว่า ผ่านเกล้าโลกา ช่วยทำให้ผู้อ่านเห็นถึงพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่เป็นเจ้าโลก คำว่า นางยอดเสน่หา ก็เช่นกันทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงสตรีที่มีกิริยาน่าหลงใหลชวนให้ฝันใฝ่ เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า ผู้แต่งมีความสามารถในการใช้คำที่หลากหลายช่วยสร้างภาพของตัวละครได้อย่างชัดเจน

3. การกลายเสียง คือ การเปลี่ยนแปลงของเสียงให้กับคำ เพื่อให้เกิดความสะดวกในการออกเสียง[244] และเป็นยังการเพิ่มเสียงตามการอ่านออกเสียงภาษาบาลีสันสกฤตแบบชาวบ้านอีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปัทมราช เป็น ปักทำมะราช ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ย่อม**ปักทำมะราช**[245]รจนา ทรงพระมหา
กรรเจียกวิลาศสะอาดองค์

(บทที่ 715)

อกุศล เป็น อักกุศล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เห็นนางจุลคัพภา เมียรักข้าผู้นิฤมล
พกาใจ**อักกุศล**[246] มาชอบเนื้อจำเริญใจ

(บทที่ 1881)

4. การตัดเสียง คือ การตัดเสียงในส่วนต่างๆ ของคำ วิธีการตัดเสียงสามารถตัดเสียงได้ที่ส่วนหน้าของคำ ส่วนกลาง หรือส่วนท้ายคำ แต่การตัดเสียงที่ปรากฏในวรรณคดีหรือวรรณกรรมต้องไม่ทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนแปลงไป[247] ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีการตัดเสียง 3 แบบ คือ

---

[244] จินดา เฮงสมบูรณ์, **ภาษาศาสตร์เบื้องต้น** (กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์นการพิมพ์, 2542), 149.

[245] ปักทำมะราช = ปัทมราช หมายถึง พลอยแดง

[246] อักกุศล = อกุศล

[247] กุสุมา รักษมณี, **สีสันวรรณคดี ชุดดั่งรัตนะแห่งโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2537), 167.

4.1 การตัดหน้าคำ มีตัวอย่างคำ ดังต่อไปนี้

อนุโมทนา เป็น โมทนา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เมื่อเจ้าออกปากว่า ฝูงเทวาในเขาหลวง
สิงสูอยู่ทั้งปวง **โมทนา**ด้วยพระองค์

(บทที่ 1018)

นมัสการ เป็น มัสการ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เขานั้นชื่อกงจักร มีลายลักษณ์พระศาสดา
เทศกาลฝูงประชา ชวนกันไปไหว้**มัสการ**

(บทที่ 1528)

อภิรมย์ เป็น ภิรมย์ ดังประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวจึงเข้ามา หวังคิดมิจฉา **ภิรมย์**สมศรี
น้องคิดถึงคุณ ของพระพันปี ปกเกล้าเกศี ป้องกันอันตราย

(บทที่ 1229)

อธิบดี เป็น ธิบดี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นชาวเมือง เห็นศึกนองเนือง มาถึงบุรี
ชวนกันเข้า มาศาลาอันมี บอกแจ้ง**ธิบดี** เข้าเฝ้าท้าวไท

(บทที่ 1424)

สหัสนัยน์ เป็น หัสนัยน์ หมายถึงพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เที่ยงคืนราตรี สมเด็จภูมี บรรทมหลับใหล
บันดาลขึ้นเร่า ถึงท้าว**หัสนัยน์** อาสน์แก้วแววไว สมเด็จโกสีย์

(บทที่ 1612)

4.2 การตัดกลางคำ มีตัวอย่างคำ ดังต่อไปนี้

จรจรัล เป็น จรจัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตรัสว่าสามวัน ขอเชิญ**จรจัน** ปรางค์แก้วมณี
จะเสกทรามวัย กับไทธิบดี ขอพระภูมี จงทราบบาทา

(บทที่ 678)

4.3 การตัดท้ายคำ มีตัวอย่างคำ ดังต่อไปนี้

โกลาหล เป็น โกลา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฟ้าลั่นกึกก้อง**โกลา** พิรุณก็ตกคือธารา
ทั้งฟ้าก็แลบเป็นสาย

(บทที่ 225)

อันปรากฏ เป็น อันปรา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ โกสีย์ฤทธี**อันปรา** เนรมิตให้มา
บังเกิดเป็นขอนลอยไป

(บทที่ 317)

บริจาริกา เป็น บริจา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ กรุงจีนเมืองวิสัย ไม่ชอบใจท้าวพกา
หวังได้ข้า**บริจา** ด้วยว่าเขาวาดรูปไป

(บทที่ 809)

อนุสนธิ เป็น อนุสนธิ์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ชวนกันจรดล เอา**อนุสนธิ์**
มาแจ้งแก่เสนา

(บทที่ 661)

หัสดีลิงค์ เป็น หัสดี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ มีรูปราชหงส์ ปักษีตีวง (*รำร่อนเวหา*)[248]
มีรูปอินทรี **หัสดี**บินนา แขกเต้าสาลิกา สัตวาโนรี

(บทที่ 1607)

ทักษิณาวรรต เป็น ทักษิณ ซึ่งคำนี้มีความหมายว่า การเวียนขวา[249] โดยตัดว่า วรรต ซึ่งมีความหมายว่า วงกลม และคำว่า ทักษิณ หมายถึง ทิศใต้ ข้างขวา ดังคำประพันธ์ว่า

---

[248] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[249] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 517.

⊙ ครั้น**ทักษิณ**แล้ว ทีนั้นพระแก้ว เสด็จจากสถาน
เธอเข้าไปใน ก้มเกล้ามัสการ เข้าในสถาน นบบาทศาสดา

(บทที่ 1599)

5. การเปลี่ยนเสียง คือ การเปลี่ยนเสียงสระหรือพยัญชนะ เพื่อความไพเราะหรือเพื่อให้สัมผัสกับคำอื่นตามฉันท์ลักษณ์ของคำประพันธ์ชนิดนั้นๆ [250] ซึ่งการเปลี่ยนเสียงที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม สามารถอธิบายได้ ดังนี้

5.1 การเปลี่ยนเสียงตัวสะกดในมาตราแม่กม เป็น แม่กน เช่น
จอมธรรม เป็น จอมธรรม์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นได้ฤกษ์ชัยด้วยพลัน สมเด็จ**จอมธรรม์**
ให้เคลื่อนสำเภาเภตรา

(บทที่ 648)

ทรงธรรม เป็น ทรงธรรม์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ โอ้พระราชา ทำไฉนเล่าหนา จะพบ**ทรงธรรม์**
สุดคิดเมียแล้ว นะแก้วจอมขวัญ ไอ้เจ๊กใจฉกรรจ์ มันพาเมียไป

(บทที่ 904)

5.2 การเปลี่ยนเสียงพยัญชนะ ร เป็นเสียง ฤ เช่น
นิรมิต เป็น นิฤมิต ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางน้องจึง**นิฤมิต** ด้วยอิทธิฤทธิ์แล้วด้วยพลัน
โยธาแสนอนันต์ ย่อมชาวสวรรค์ชั้นตรึงษ์ไตร

(บทที่ 1734)

นิรมล เป็น นิฤมล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ พี่มาพบแก้ว**นิฤมล** แม้นม้วยวายชนม์
สิ้นชีพมิหน่ายนวลนาง

(บทที่ 485)

5.3 การเปลี่ยนเสียงพยัญชนะ ต เป็น ก เช่น
เตรียม เป็น เกรียม

---

[250] กุสุมา รักษมณี, **สีสันวรรณคดี ชุดดั่งรัตนะแห่งโกสินทร์**, 170.

⊙ เสนาได้รับสั่ง แล่นผายผันจากวังมา
ตบแต่งซึ่งเภตรา มา**เกรียม**ไว้ดั่งใจหมาย

(บทที่ 788)

⊙ ครั้น**เกรียม**พลแล้ว เสนาใจแคล้ว กราบทูลภูวไนย
ท้าวสามลราช ประภาษลงไป มีองการ(*ไข*)[251] ถามโหรโหรา

(บทที่ 1395)

ตระโมจ เป็น กระโมจ

⊙ มาได้สองโยชน์ คนเดียว**กระโมจ** ลิงโลดหนักหนา
ลุถึงมหาโพธิ์ แดนเมืองลังกา แต่ริมมรคา โยชน์หนึ่งอันมี

(บทที่ 1656)

ตระการ เป็น กระการ

⊙ งามจริงยิ่งเทพเทวา เร่งพิศวง**กระการ**ตา
ราชาวินิจหลงใหล

(บทที่ 1973)

5.4 การเปลี่ยนเสียงท้ายคำจากสระอา เป็น สระอี เช่น เสนา เป็น เสนี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สุขเกษมเปรมประชาชน **เสนี**รี้พล
อเนกแสนยากร

(บทที่ 537)

5.5 การเปลี่ยนเสียงท้ายคำจากสระอา เป็นสระเอ รวม ศ เข้าลิลิต[252] เช่น ปิตุรา เป็น ปิตุเรศ มีความหมายว่า พ่อ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ โอโอ้พระ**ปิตุเรศ** ยังรู้เหตุว่าลูกยา
มาทนทุกข์ในคงคา เพียงชีวาจะสิ้นชนม์

(บทที่ 261)

---

[251] ฉบับร.บ.2 ใช้ “มีองการไข”

[252] ลิลิต หมายถึง ความงดงาม คำว่า เข้าลิลิต จึงหมายความว่า ทำให้งดงาม หรือสัมผัสตามหลักฉันทลักษณ์

เทวา เป็น เทเวศ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เทเวศรู้เหตุด้วยพลัน เอ็นดูจอมธรรม์
เพราะกรรมเจ้านั้นตามมา

(บทที่ 316)

5.6 การเปลี่ยนเสียงท้ายคำจากเสียงตัวสะกด เป็น เสียงสระอา เช่น ครุฑ เป็น ครุฑา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ มีรูป**ครุฑา** สองข้างซ้ายขวา ป้องปิดกำบัง
มีรูปกินนร รำฟ้อนตามกัน นาคราชผาดผัน แจจันนที

(บทที่ 1605)

ธรรม เป็น ธรรมา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ข้าบาทเกรงกลัว ใคร่ลาอยู่หัว ไปเรียนพระวินัย
ให้เห็นผิดชอบ ประกอบในใจ **ธรรมา**พิสมัย ในเมืองลังกา

(บทที่ 42)

ศีล เป็น ศีลา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สององค์เจ้ารักษา**ศีลา** จำเริญพระมหา
ทั้งจัตุพรหมวิหาร[253]

(บทที่ 78)

กิจ เป็น กิจจา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เราจะขอถาม ทั้งสี่เล่าความ ให้แจ้ง**กิจจา**
ทุกวันนี้เล่า ผ่านเกล้าโลกา จำเริญชันษา ฤๅว่าเป็นไฉน

(บทที่ 1814)

นาค เป็น นาคา และเปลี่ยนเสียงสระอี เป็น นาคี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เงือกงูทั้งหมู่เหรา **นาคีนาคา**
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน

(บทที่ 229)

---

[253] จัตุพรหมวิหาร = จตุพรหมวิหาร หมายถึง ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ มี 4 ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

⊙ ใหญ่ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา[254]
เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณ**นาคี** ฤๅษีมุนี จำศีลภาวนา

(บทที่ 1557)

ยักษ์ เป็น ยักษา และเปลี่ยนเสียงสระอี เป็น ยักษี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จึงวางท้าวลง เหนือแท่นทองทรง ตรัสเทศนาธรรม
ปุณณก**ยักษา** วิญญาหฤหรรษ์ ถอดเขี้ยวออกพลัน บูชาภูมี

(บทที่ 182)

⊙ จึงเจ้าโพธิทัตภูวไนย ตื่นขึ้นทันใจ
แลไปก็เห็น**ยักษี**

(บทที่ 1626)

6. การเล่นคำ คือ การเลือกใช้คำเพื่อทำให้เกิดความไพเราะทั้งในด้านความหมายและเสียง ซึ่งการเล่นคำจะช่วยทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะและมีความหมายลึกซึ้งขึ้นอีกด้วย การเล่นคำที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีดังนี้

6.1 การซ้ำคำ คือ การใช้คำซ้ำกันในตำแหน่งเดียวกันหรืออยู่ใกล้ชิดกันๆ เพื่อเน้นข้อความทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึก และเข้าใจถึงความหมายของบทประพันธ์ได้อย่างถูกต้องชัดเจนยิ่ง ซึ่งการซ้ำคำที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม มีตัวอย่างคำ ประพันธ์ดังนี้

"⊙ ลูบไล้ไปทั่วสารพางค์ กอดไว้ไม่วาง
พลางชม**พลาง**เชย**พลาง**ชิดติดใจ"

(บทที่ 58)

ตัวอย่างข้างต้นนี้ ผู้แต่งใช้การซ้ำคำว่า "พลาง" มีความหมายว่า ใช้ระยะเวลาเดียวกัน เช่น เดินพลางกินพลาง[255] เพื่อทำให้เห็นภาพกิริยาของนางจันทราเทวีที่กระทำต่อพระโอรสทั้งสอง
ด้วยทั้งการกอดการจูบการลูบอย่างใกล้ชิด

---

[254] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ "ยิ่งรสจำปี" สอดคล้องกับสัมผัส

[255] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 771.

"๏ **ทราม**รัก**ทราม**ชมสมสมร **ทราม**แอบแนบนอน
ใครห่อนจะจากพระมารดา"

(บทที่ 65)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า "ทราม"[256] มาจากคำว่า ทรามเชย ทรามชม ที่มีความหมายว่า "หญิงอันเป็นที่รัก" แทนตัวพระโอรสทั้งสอง คือ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต ซึ่งการซ้ำคำว่า "ทราม" เป็นการเน้นความรู้สึกรักใคร่และห่วงใยของนางจันทราเทวี เนื่องจากเคยอยู่ใกล้ชิดไม่เคยห่างจากกัน

"๏ โพธิทัตน้องเจ้า อยู่ด้วยพ่อเฒ่า เป็นเพื่อนมารดา
เกลือกมีความไข้ โรคภัยโรคา **ต่าง**หู**ต่าง**ตา รักษาพยาบาล"

(บทที่ 135)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า "ต่าง" เพื่อเน้นความหมายของคำให้รู้สึกหนักแน่นขึ้น โดยคำว่า "ต่างหูต่างตา" แสดงถึงความรู้สึกของนางจันทราเทวีที่มีต่อพระโพธิทัต ผู้เป็นโอรสว่า เป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อตนเองจนไม่สามารถขาดได้ ทั้งยังคอยช่วยเหลือดูแลคอยเป็นหูเป็นตาให้ตนเองเวลาเจ็บป่วยอีกด้วย

"๏ จะ**เอา**ป่ามา**ต่าง**เรือน **เอา**ดาวเดือนมา**ต่าง**ไต้
ละเสียซึ่งปรางค์ใน **เอา**แต่ไพร**ต่าง**รั้ววัง"

(บทที่ 370)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า "เอา" กับ "ต่าง" เพื่อเน้นความรู้สึกสงสารเห็นใจที่พระ-สมุทรโคดมและพระโพธิทัตต้องประสบความลำบากระหว่างเดินทางจนต้องอาศัยป่าเป็นบ้าน ต้องใช้ดวงดาวและพระจันทร์แทนไต้ไฟและต้องใช้ต้นไม้ในป่าแทนวัง ซึ่งการซ้ำคำในตัวอย่างนี้เน้นย้ำความรู้สึกในใจผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

"๏ จารีตกษัตรา **มิ**ว่า**จำ**ว่า มิจฉาจำเป็น
มิทำ**จำ**ทำ บาปกรรมไม่เห็น แต่ล้วนเป็น(เข็ญ)[257] กรรมติดตัวไป"

(บทที่ 41)

---

[256] ทราม หมายถึง กำลังเหมาะสมหรือกำลังพอดี, น่าจะ

[257] ฉบับท.ย.1 ใช้ "แต่ล้วนเป็นเข็ญ"

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า “มิ” กับ “จำ” เพื่อเน้นย้ำความหมายว่า ไม่อาจปฏิเสธจำเป็นต้องกระทำซึ่งการใช้คำซ้ำในตัวอย่างนี้ ช่วยแสดงถึงความรู้สึกฝืนใจของพระสมุทรโคดมได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ผู้แต่งวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ยังใช้การซ้ำคำตามแบบแผนโบราณ โดยใช้การซ้ำคำในตำแหน่งแรกของแต่ละวรรค ซึ่งการซ้ำคำแบบนี้มักใช้เพื่อย้ำความให้มีน้ำหนักขึ้น[258] ดังเช่นตัวอย่างต่อไปนี้

“⊙ **ฤๅว่า**ไพร่เจ้าป่า **ฤๅ**เทวาในไพรสณฑ์
ฤๅว่าเจ้าสากล อันรักษาฝั่งนที
⊙ **ฤๅว่า**ไทเทเวศ อันวิเศษเงื้อมคีรี
ฤๅน้องอัสมุขี อสุรีในหิมวันต์
⊙ **ฤๅ**หนึ่งท้าวนาคา **ฤๅ**ครุฑธาแลคนธรรพ์
อยู่ในหิมวันต์ แกล้งมาล่อมาลวงใจ”

(บทที่ 1111 - 1113)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำ “ฤๅ” เพื่อย้ำความให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความรู้สึกสงสัยของพระ-สมุทรโคดมได้อย่างมีน้ำหนักและชัดเจน ซึ่งในเรื่องเป็นตอนที่พระสมุทรโคดมเกิดความสงสัยว่าใครเป็นผู้มาทำอาหารให้ตนเอง ขณะอยู่บนเกาะแก้วพิสดาร

“⊙ **พิศ**วงพระพักตร์ เสน่หาน่ารัก ดุจพวงมาลัย
พิศดูทั้งสอง {แก้มน้องเป็นใย}[259] ปรางค์ทองสุกใส **พิศดู**เนตรนัยน์
พลอยนิลก็บ่ปาน
⊙ **พิศดู**พระจุไร น่ารักโฉมฉาย พระทัยลนลาน
พิศดูเต้านม กลึงกลมบ่ปาน เร่งคิดเร่งสาน ลืมเสวยโภชนา”

(บทที่ 547 - 548)

ตัวอย่างนี้ เป็นบทชมโฉมนางจุลคัพภา ซึ่งผู้แต่งซ้ำคำว่า “พิศ” เพื่อย้ำความให้ผู้อ่านเห็นภาพของท้าวพกาที่แสดงออกถึงความหลงใหลในความงามของนางจุลคัพภาเป็นอย่างมาก โดยท้าวพกาเฝ้ามองดูรูปนางจุลคัพภาอย่างละเอียด

---

[258] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี** (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2544), 161.

[259] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

"⊙ **ลางนาง**ร้องรำทำเพลง หัวเล่นครื้นเครง
ไพเราะเสนาะเอาใจ
⊙ **ลางนาง**ว่ายท่องลงใน **ลางนาง**ว่ายไป
เด็ดดอกอุบลมณฑา"

(บทที่ 1037 - 1038)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า "ลางนาง" เพื่อเน้นความรู้สึกให้ผู้อ่านเห็นภาพความสนุก-สนานของเหล่านางกินรี ขณะลงเล่นน้ำที่เกาะแก้วพิสดารได้อย่างเป็นธรรมชาติ และมีความสมจริงอีกด้วย

"⊙ **ลางหมู่ถือ**แหลนหลาว[260] ถือโล่แล่นตามกันมา
ลางหมู่ถือศาสตรา ย่อมแกล้วกล้าล้วนแหลนหลาว
⊙ **ลางหมู่ถือ**โล่เขน หมู่หนึ่งแล่นติดตามมา
ลางหมู่ถือศาสตรา ย่อมแกล้วกล้าชาญณรงค์"

(บทที่ 1754 - 1755)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า "ลางหมู่ถือ" เพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความยิ่งใหญ่และเป็นระเบียบของกองทัพ โดยการซ้ำคำว่า "ลางหมู่" ทำให้เห็นภาพการแบ่งทหารเป็นหมู่อย่างชัดเจน และซ้ำคำว่า "ถือ" เป็นการแบ่งลักษณะการใช้อาวุธประจำหมู่ได้อย่างดีอีกด้วย

"⊙ **หนึ่ง**คือโลหิต บำเพ็ญโพธิสมภาร[261]
พระสมุทรกันดาร **<u>ยังน้อยกว่า</u>**เลือดพระองค์
⊙ **หนึ่ง**ให้ฤทธี พระมุนีเธอจำนง
พระสุเมรุอันท่านทรง **<u>ยังน้อยกว่า</u>**บ่เทียมทัน
⊙ **หนึ่ง**ดวงพระนัยเนตร[262] บำเพ็ญโพธิอนันต์
(*ควักให้เป็นทานพลัน*)[263] **<u>มากกว่า</u>**ดาวดารากร"

(บทที่ 9 - 11)

---

[260] ฉบับส.541 ใช้ "ลางหมู่ถือหลาวแหลน" สอดคล้องกับสัมผัส

[261] ฉบับท.ย.1 ใช้ "แล้วอุทิศโพธิญาณ" สอดคล้องกับสัมผัส

[262] ฉบับท.ย.1 ใช้ "หนึ่งคือพระเนตรโสต" สอดคล้องกับสัมผัส

[263] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า “หนึ่ง” เพื่อย้ำความให้ผู้อ่านเข้าใจถึงพระพุทธคุณของพระ-พุทธเจ้าที่มีต่อสัตว์โลกอย่างมหาศาลและยังมีการใช้คู่เปรียบเทียบ โดยใช้คำว่า “น้อยกว่า” และ “มากกว่า” เพื่อเปรียบเทียบการบำเพ็ญทานบารมีของพระพุทธเจ้ากับสิ่งต่างๆ ในโลกแต่ก็ไม่อาจจะเทียบเทียมได้ ซึ่งผู้แต่งสามารถใช้ซ้ำคำและคู่เปรียบเทียบได้อย่างชัดเจนแล้วมีไพเราะอย่างมาก

“⊙ **แม้น**น้องตายไป เกิดอยู่แห่งใด สมสนิทเสน่หา
ขอข้าน้องนาฏ เป็นบาทบริจา บำเรอรักษา กว่าจะสิ้นอาสัญ
⊙ **แม้น**พระผ่านฟ้า สุดสิ้นชนมา ไปอยู่เมืองสวรรค์
น้องจักตายไป ขอให้พบกัน ในไตรตรึงษ์สวรรค์ ฉ้อบรรณวิมาน
⊙ **แม้น**เจ้าจุมพล ยังจำเริญผล อยู่เกาะพิสดาร
แม้นน้องตายไป ขอจงพบพาน แก่พระภูบาล ในเกาะคีรี”

(บทที่ 932 - 934)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า “แม้น” เพื่อเน้นความ ซึ่งในบทประพันธ์ใช้คำว่า น้อง หมายถึง นางจุลคัพภา ส่วนคำว่า พระผ่านฟ้าและเจ้าจุมพล หมายถึง พระสมุทรโคดม ซึ่งการซ้ำ-คำว่า “แม้น” ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความรู้สึกรักและภักดีของนางจุลคัพภาที่มีต่อพระสมุทรโคดมได้อย่างชัดเจน

“⊙ **เคย**กิน**เคย**นอน **เคย**รำ**เคย**ฟ้อน **เคย**ร่อนเวหา
ที่นี้น้องรัก เจ้าจักลีลา จรจากพี่ยา แต่ตนคนเดียว[264]”

(บทที่ 1085)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งซ้ำคำว่า “เคย” เพื่อย้ำความให้ผู้อ่านเห็นภาพกิจวัตรประจำวันอันเคยชินของนางกินรีทั้งเจ็ด และเน้นความโศกเศร้าจากการพลัดพรากของนางสุวรรณมาลากับพี่สาวทั้งหกได้อย่างชัดเจน

6.2 การซ้อนคำ คือ การนำคำที่มีความหมายหรือเสียงคล้ายกันมาเรียงต่อกันตั้ง-แต่สองคำขึ้นไป[265] ซึ่งการซ้อนคำที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม สามารถอธิบายได้ดังนี้

6.2.1 การซ้อนคำนามกับคำนาม ดังคำต่อไปนี้

---

[264] ฉบับร.บ.2 ใช้ “แต่องค์เดียวดาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[265] จตุรงค์ ภิรมยา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุด” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 107.

ดาวดารา หมายถึง ดาว

⊙ ทั้งสองกษัตรา ครั้นวายโศกา พักตราเบิกบาน
ทั้งสองเสวยรมย์ ชมโพธิญาณ แสนสาวสิงคาร ดุจ**ดาวดารา**

(บทที่ 1240)

เมืองแมนแดนสวรรค์ หมายถึง สวรรค์

⊙ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา ห้อมล้อมพระจันทร์ **เมืองแมนแดนสวรรค์** ไม่ทันถึงสอง

(บทที่ 20)

ผ้าผ่อนแพรพรรณ หมายถึง ผ้านุ่งผ้าห่ม

⊙ มีทรัพย์ทุกประการ โภชนาอาหาร กระการนานา
ผ้าผ่อนแพรพรรณ ทรงธรรม์เอามา ให้ทานพฤฒา กระยาจกทั้งหลาย

(บทที่ 28)

สิงหลลังกา หมายถึง เมืองลังกา

⊙ ผิดซึ่ง**สิงหลลังกา** ประเทศมา
คนเดียวนี้เพื่อใด

(บทที่ 1625)

สมุทรทะเล หมายถึง ทะเล

⊙ ท้าวชมโสมนัสในใจ นาวาแล่นไป
ในสาย**สมุทรทะเล**วน

(บทที่ 221)

อุบลบัวบาน หมายถึง ดอกบัว

⊙ นางเก็บเอาดอกสุกรม ร้อยเป็นเทพพนม
อยู่ใน**อุบลบัวบาน**

(บทที่ 1044)

เพราพังงา หมายถึง นางงาม, คนงาม ซึ่งคำว่า พังงา มาจากคำว่า พะงา หมายถึง นางงาม[266]

⊙ ตัวเจ้าพระ**เพราพังงา** คือดวงนัยนา
พระอาทิตย์ผู้เรืองรัศมี

(บทที่ 85)

วันวาร หมายถึง วัน

⊙ คล้ายคล้ายตามแถวแนวชล เภตราจรดล
ในชลสิบห้า**วันวาร**

(บทที่ 222)

สมุทรชลธี หมายถึง ทะเล

⊙ ทั้งนางเมขลา อันอยู่รักษา พระ**สมุทรชลธี**
ป้องกันมัจฉา ที่ร้ายราวี จะข้ามนที ไปเมืองลังกา

(บทที่ 207)

สำเภาเภตรา หมายถึง เรือสำเภา

⊙ ให้เลื่อน**สำเภาเภตรา** พระพายพัดมา
เภตราแล่นอยู่ระงม

(บทที่ 215)

ภูษาผ้าต้น หมายถึง เครื่องทรงสำหรับกษัตริย์

⊙ **ภูษาผ้าต้น**อันทรง กระบวนทองละอองค์
พระสังวาลรจนา

(บทที่ 653)

ป่าไพรสาณฑ์ หมายถึง ป่าไม้

⊙ องค์เดียวอยู่อาศัย เงื้อมเขาใหญ่**ป่าไพรสาณฑ์**
เสวยทุกข์ทรมาน ปานชีวิตจะบรรลัย

(บทที่ 997)

---

[266] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 777.

6.2.2. การซ้อนคำกริยากับคำกริยา ดังคำต่อไปนี้

อุปถัมภ์ค้ำหนุน หมายถึง ค้ำจุน, สนับสนุน

⊙ เดชะพระคุณ **อุปถัมภ์ค้ำหนุน** ไม่มีโรคา
ข้าบาทจะอยู่ เอ็นดูพี่ยา จะได้เห็นหน้า เพื่อนกันเป็นสอง

(บทที่ 137)

ตรัสเอื้อนองการขานไข หมายถึง พูด

⊙ **ตรัสเอื้อนองการขานไข** เชิญแก้วพ่อไป
จันทราผู้เป็นมเหสี

(บทที่ 99)

รัดรึงตรึงตรา หมายถึง ติดแน่น, ผูกแน่น

⊙ ที่สรงที่เสวยราชา ทำให้แน่นหนา
รัดรึงตรึงตราให้มั่นคง

(บทที่ 147)

เสวยสุขเปรมปรีดิ์ หมายถึง มีความสุข, อิ่มอกอิ่มใจ

⊙ ทั้งพระชลณี **เสวยสุขเปรมปรีดิ์** อย่ามีรำคาญ
จำเริญความสุข ความทุกข์อย่าพาน ครองแสนสิงคาร สำราญพระทัย

(บทที่ 197)

ทุกข์โทมนัส หมายถึง มีความทุกข์

⊙ ข้าบาทพี่น้องสองรา **ทุกข์โทมนัส**โหยหา
โปรดพระเชษฐา ให้พ้นจากภัย

(บทที่ 297)

เร็วรวดกวดขัน หมายถึง รวดเร็ว

⊙ **เร็วรวดกวดขัน**ผันผาย แล่นมาตามสาย
คล้ายคล้ายก็ไปถึงกรุงไกร

(บทที่ 525)

พิศดู หมายถึง ดู

⊙ **พิศดู**พระจุไร น่ารักโฉมฉาย พระทัยลนลาน
พิศดูเต้านม กลึงกลมบ่ปาน เร่งคิดเร่งสาน ลืมเสวยโภชนา

(บทที่ 548)

แต่งงานวิวาห์ หมายถึง แต่งงาน

⊙ พระไม่ชอบใจ เหมือนหนึ่งหน่อไท ธิดาเยาวมาลย์
แม้นโปรดเกศี เหมือนมีองการ จะนัด**แต่งงาน วิวาห์**มงคล

(บทที่ 595)

อกนิษฐ์อสงไขย หมายถึง มากมาย, มหาศาล

⊙ ผ้าผ่อนนองเนือง บรรดาการเครื่อง **อกนิษฐ์อสงไขย**
ถวายท้าวสามล เครื่องต้นสุกใส ท้าวเห็นก็ลานใจ ด้วยทรัพย์เงินทอง

(บทที่ 598)

แล่นลิ่วปลิวไป หมายถึง เคลื่อนไหวอย่างเร็วตามแรงลม

⊙ **แล่นลิ่วปลิวไป**ในธารา พระพายพัดมา
นาวาก็แล่นหฤหรรษ์

(บทที่ 653)

เจรจาปราศรัย หมายถึง พูดคุย

⊙ ท่านจงลงไป **เจรจาปราศรัย** จงได้ปรานี
อย่าให้หุนหัน ผิดกันไยมี องค์พระบุตรี สุดท้องน้องยา

(บทที่ 749)

ม้วยชีพสูญปราณ หมายถึง ตาย

⊙ รู้ว่าลูกแก้ว ตายจากพ่อแล้ว **ม้วยชีพสูญปราณ**
นางจันทร์เทวี สาวศรีสิงคาร ไห้รักเยาวมาลย์ สิ้นทั้งเรือนหลวง

(บทที่ 975)

โศกเศร้าโศกา หมายถึง เศร้าโศก

⊙ บิดามารดา **โศกเศร้าโศกา** บ้างมาตีทรวง
ค้อมเค้าเถ้าแก่ เซ็งแซ่เรือนหลวง ญาติทั้งปวง ไห้รักกัลยา

(บทที่ 976)

ลินลาศยาตรา หมายถึง เดินไป

⊙ ครั้นว่าลาแล้ว จึงนางน้องแก้ว **ลินลาศยาตรา**
ออกจากไกรลาศ อากาศเวหา มิทันพริบตา มาถึงกรุงศรี

(บทที่ 1305)

7. การเล่นสัมผัส คือ การทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกัน[267] เพื่อให้เกิดความไพเราะแก่บทประพันธ์นั้นๆ และเป็นสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ในบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองของไทย โดยลักษณะของการเล่นสัมผัสมี 2 อย่าง คือ สัมผัสในและสัมผัสนอก ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

7.1 การเล่นสัมผัสใน คือ การเล่นสัมผัสในวรรคเดียวกัน ซึ่งการเล่นสัมผัสในนั้นจะมีหรือไม่มีก็ได้ เพราะสัมผัสในไม่ใช่สัมผัสบังคับแต่การเล่นสัมผัสในเป็นช่วยเพิ่มความไพเราะให้กับบทประพันธ์นั้น โดยการเล่นสัมผัสในแบ่งเป็น 2 แบบ คือ สัมผัสสระและสัมผัสอักษร

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการเล่นสัมผัสในทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร โดยยึดหลักตามที่รองอำมาตย์เอกหลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) กวีและนักปราชญ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้จัดแบ่งประเภทของสัมผัสในไว้ในหนังสือประชุมลำนำ[268] ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

7.1.1 การเล่นสัมผัสสระ คือ การใช้เสียงสระเสียงเดียวกันสัมผัสภายในวรรคเดียวกัน ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

7.1.1.1 คำเคียง คือ การสัมผัสเสียงสระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ เช่น

⊙ ถึงปีมาไหว้ ถวายเครื่องศุริย์ไอ ดอกไม้เงินทอง
สำ**เภาเลา**กา เข้ามาเนืองนอง แก้วแหวนเงินทอง สิบสองอสงไขย

⊙ ม้า**รถคช**สาร พาชีเชี่ยวชาญ ห้าว**หาญชาญ**ชัย
พระหลวงนับพัน กำนันนอกใน พราหมณ์**ชีมี**ไป เฝ้าท้าวเรียงรัน

⊙ ข้า**สาวชาว**แม่ ค่อม**เค้าเถ้า**แก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา **ห้อมล้อม**พระจันทร์ เมือง**แมนแดน**สวรรค์ ไม่ทันถึงสอง

(บทที่ 18 - 20)

---

[267] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 36.

[268] หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก), **ประชุมลำนำ** (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), 52-54.

⊙ ลูบ**ไล้ไป**ทั่วสารพางค์ กอด**ไว้ไม่**วาง
พลางชมพลางเชยพลาง**ชิดติด**ใจ

(บทที่ 58)

⊙ ผมเผ้าเกล้าเกศา ปีกภุมราบ่ปานเหมือน
รัศ**มีสี**คือเดือน งามลอยเลื่อนน่าใคร่ชม

(บทที่ 513)

7.1.1.2 คำเทียบเคียง คือ การสัมผัสเสียงสระเดียวกันเรียงติดต่อกัน 3 คำ เช่น

⊙ **ไปใยใจ**แม่จะขาดหาย เกลือกมีอันตราย
ในสายสมุทรทะเลวน

(บทที่ 72)

⊙ แห่แหนเป็นขนัด **เบียดเสียดเยียด**ยัด แออัดกันไป
หอกดาบแหลนหลาว ง้าวทวนไสว หมู่ธนูหน้าไม้ หางไก่เกาฑัณฑ์

(บทที่ 192)

⊙ องค์หนึ่งคิดเมตตา **เอาเราเข้า**มา
ถึงฝั่งด้วยพลัน

(บทที่ 511)

⊙ บทหนึ่งนั้นหนา เป็นคำลังกา คิดเห็นอนิจจัง
ความแก่ชรา ย่อมมาตามหลัง เครื่องเปื่อยเครื่องพัง **โมโหโท**สา
⊙ เห็นไม่เป็นการ ย่อมเป็นอาหาร **แห่งแร้งแห่ง**กา
ทั่วทุกหญิงชาย เราท่านเกิดมา เห็นหน้าอนิจจา สังเวชในใจ

(บทที่ 1584 – 1585)

7.1.1.3 คำทบเคียง คือ การสัมผัสเคียงกัน 2 คู่ กล่าวคือ สองสระเรียงกันสระละ 2 คำ เช่น

⊙ ถ้าว่าจะไปจะขัดนักไป จะน้อยใจพระลูกชาย
จะละห้อยน้อยพระทัย

(บทที่ 98)

⊙ ผ่าน**เกล้าเจ้าไปไหน**มา ฤๅว่าเสียเภตรา
จึงมาดังนี้อัศจรรย์

(บทที่ 401)

⊙ สามลพระภูมี ฟังบุตรีเร่งโกรธา
โกร**ธกริ้วนิ่วหน้าตา** ตรัสร้องด่านางจอมขวัญ

(บทที่ 777)

7.1.1.4 คำเทียบแอก คือ การสัมผัสเสียงสระโดยสระอื่นมาคั่นกลาง 1 คำ อยู่ปลายวรรค เช่น

⊙ สองค์เจ้ารัก**ษาศีลา** จำเริญพระมหา
ทั้งจัตุพรหมวิหาร

(บทที่ 78)

⊙ ลูกแก้วจะไป ขอ**ให้**เจ้า**ได้** ดังใจปรารถนา
ทั้งพี่(ทั้ง)[269]น้อง ประดิ่นวิชชา จงกลับคืนมา หาแม่นะพระทอง

(บทที่ 208)

⊙ เร่งรัด**ให้**ตัด**ไม้** ในเกาะแก้วพิสดาร
จักให้มาทำการ มงคลท้าวหกเชษฐา

(บทที่ 791)

⊙ จะเลียบแต่ริมน้ำ ร้องไห้ร่ำอยู่เอกา
เหลียวซ้าย**มา**แล**ขวา** จะบ่ายหน้า**ไป**หา**ใคร**

(บทที่ 822)

7.1.1.5 คำแทรกเคียง คือ การสัมผัสเสียงสระซึ่งอยู่ต้นหรือกลางวรรค แต่มีเสียงสระอื่นมาคั่นกลาง 1 คำ เช่น

⊙ นโม ตั้งเป็นต้น อยู่เบื้องบนปกเกศา
จบ**บาท**พระ**ศาส**ดา เมื่อยังมิไปสู่นิพพาน

(บทที่ 1)

---

[269] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทั้งพี่ทั้งน้อง”
ฉบับส.538 ใช้ “ทั้งน้องทั้งพี่”

⊙ น้ำ**เขียว**ไหล**เชี่ยว**ไปแรง เห็นแต่สุรีย์แสง
ตะวันกับเดือนดาวในเวหา

(บทที่ 68)

⊙ ระลอกกลุ่มหวนหัน[270] ผายผันกลับกลาย
กระจายกระ**จัด**อยู่**ฉัด**ฉาน

(บทที่ 226)

⊙ นางเร่งให้โศกา กอดบาทาพระภูวไนย
สลบนาง**ซบ**ไป บ่ได้ฟื้นสมปฤๅดี

(บทที่ 823)

7.1.1.6 คำแทรกแอก คือ การสัมผัสเสียงสระแต่มีเสียงสระอื่นมาคั่นกลาง 2 คำ เช่น

⊙ เสด็จเหนือบันลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อิน**ทรา**แลพรห**มา** ครุฑ นา(ค)[271]และเดียรถีย์

(บทที่ 3)

⊙ เราเคยพรากลูกนก ให้พลัดพรากจากรวงรัง[272]
บาปกรรมจึงตามทัน **ให้**จากกัน**ไป**ทั้งเป็น

(บทที่ 826)

⊙ นางจุลคัพภา (***ว่าแก่แม่ป้า***)[273] ว่ามาทุกอัน
ไสหัวมึง**ไป** กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้ปั่น **ไอ้**เจ๊กจังไร

(บทที่ 874)

⊙ เจ็บ**ไข้**อยู่สิ่งไรก็ไม่มี **พี่**เชยชม**ศรี**
คืนนี้พี่ชวนเจรจา

(บทที่ 946)

---

[270] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ระลอกกลอกกลับวุ่นวาย” ถูกต้องกับฉันท์ลักษณ์มากกว่า

[271] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑาแลนาคี”

[272] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ให้จากอกรวงรังมัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[273] ต้นฉบับขากหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.543

7.1.2 การเล่นสัมผัสอักษร คือ การใช้เสียงพยัญชนะเดียวกันสัมผัสภายในวรรคเดียวกัน ซึ่งสามารถแบ่งได้ดังนี้

7.1.2.1 คำคู่ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ เช่น

⊙ ปางเมื่อยังทรมาน **สร้างสม**ภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี ในโลก**สงสาร**

(บทที่ 6)

⊙ **โลมลูบ**จูบทั่วพระองค์บังอร สิ่งนี้นะ**สายสมร**
ไม่มีใครสอนดอกหนา

(บทที่ 474)

⊙ ทอดริมท้ายเมือง พาณิชแต่งเครื่อง วัตถาอลังการ์
ผ้าผ่อนแพรพรรณ เชี่ยนขันอลังการ์ เงินทองเหลือตรา กฤษณา**จวงจันทร์**

(บทที่ 493)

7.1.2.2 คำเทียบคู่ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะเดียวกันเรียงติดกัน 3 คำ เช่น

⊙ ม้ารถคชสาร พา**ชีเชี่ยวชาญ** ห้าวหาญชาญชัย
พระหลวงนับพัน กำ**นันนอกใน** พราหมณ์ชีมีไป เฝ้าท้าวเรียงรัน

(บทที่ 19)

⊙ ฟ้าลั่น**กึกก้องโก**ลา พิรุณก็ตกคือธารา
ทั้งฟ้าก็แลบเป็นสาย

(บทที่ 225)

⊙ ได้เสวยราชสมบัติ เป็นจักรพรรดิอันอุดม
ชาวแม่พระสนม **ดุจดาวดา**รากร

(บทที่1326)

7.1.2.3 คำเทียมรถ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะเดียวกันเรียงติดกัน 4 คำ เช่น

⊙ มีทรัพย์ทุกประการ โภชนาอาหาร กระการนานา
ผ้าผ่อนแพรพรรณ ทรงธรรม์เอามา ให้ทานพฤฒา กระยาจกทั้งหลาย

(บทที่ 28)

⊙ **ถ้อยทีถ้อยเถียง**กันไป จึงพาท้าวไท
ขึ้นมายังท้องพระโรงทอง

(บทที่ 417)

⊙ แต่งองค์ทรงเสด็จแล้ว จากปรางค์แก้วขึ้นเกยชาลา
อัสดรม้าอาชา **ผาดเผ่นผันผยอง**

(บทที่ 644)

7.1.2.4 คำทบคู่ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะ 2 ตัวเรียงกันตัวละ 2 คำ เช่น

⊙ ระลอกกลุ่มหวนหัน **ผายผันกลับกลาย**
กระจายกระจัดอยู่ฉัดฉาน

(บทที่ 226)

⊙ พิศเพ่งเร่งหลงใหล งามกระไรคือเทวา
หล่อเหลาเกลากลึงมา ดุจนางฟ้าในราศี

(บทที่509)

7.1.2.5 คำแทรกคู่ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะแต่มีเสียงพยัญชนะอื่นมาคั่นกลาง 1 คำ เช่น

⊙ ลูกว่ายอยู่กลางน้ำ **ร้อง**ไห้**ร่ำ**ฟายน้ำตา
โอโอ้พระพี่อา สุดแรงข้าจะว่ายไป

(บทที่ 264)

⊙ ฝ่ายองค์พระโพธิทัต หวังจะตรัสเป็นชินศรี
พลัด**พราก**จาก**พระ**พี่ เหลียวแลหาพระพี่ชาย

(บทที่ 280)

⊙ พี่เอยพี่เจ้า เพราะกำแหงเรา **จำ**นง**จง**ผลาญ
แต่น้องรอดอยู่ เอ็นดูภูบาล พี่จะทรมาน ในท้องทะเลวน

(บทที่ 320)

7.1.2.6 คำแทรกรถ คือ การสัมผัสเสียงพยัญชนะแต่มีเสียงพยัญชนะอื่นมาคั่นกลาง 2 คำ เช่น

⊙ เณรน้อยกล่าวถ้อยแถลงไข แล้วก็สูญไป
ที่ในสมุทร**นที**

(บทที่ 314)

⊙ โกสีย์ฤทธีอันปรา เนรมิตให้มา
บังเกิด**เป็น**ขอนลอย**ไป**

(บทที่ 317)

⊙ โลมลูบจูบทั่วพระองค์บังอร **สิ่ง**นี้นะ**สาย**สมร
ไม่มีใครสอนดอกหนา

(บทที่ 474)

⊙ ฝูงนกอยู่ในไพร ฝูงเนื้อในป่าพงพี
ได้ยินพระภูมี ออก**ปาก**ไว้ให้**เป็น**ทาน

(บทที่ 1020)

7.2 การเล่นสัมผัสนอก คือ การเล่นสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบท ซึ่งลักษณะสัมผัสเป็นสัมผัสสระเท่านั้น โดยสัมผัสนอกเป็นสัมผัสบังคับที่ต้องมีในคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองทุกประเภท ส่วนใหญ่มีการสัมผัสบังคับถูกต้องและตามฉันทลักษณ์ของชนิดคำประพันธ์ประเภทนั้นๆ

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการเล่นสัมผัสนอกตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์แต่ละชนิดต่างๆ ที่ใช้การแต่ง แต่ก็มีคำประพันธ์บางบทที่ละเลยการมีสัมผัสรับส่งตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ชนิดนั้นๆ เนื่องจากกวีโบราณไม่เคร่งครัดสัมผัส เสียงที่คล้ายคลึงกันจึงถือว่าใช้ได้ และอีกสาเหตุหนึ่ง มาจากการบันทึกและคัดลอกวรรณกรรมกลอนสวดทั้งจากการฟัง

และจากต้นฉบับ อาจจะมีการตกหล่นของคำหรืออาจเปลี่ยนแปลงคำบางคำไปบ้าง ตามแต่เสียงได้ยินและความนิยมของผู้คัดลอก[274]

การขาดสัมผัสนอก สามารถขาดได้ทั้งสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบท ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการขาดสัมผัสทั้งระหว่างวรรคและระหว่างบท ดังเช่นตัวอย่างต่อไปนี้

7.2.1 การขาดสัมผัสของกาพย์ยานี 11

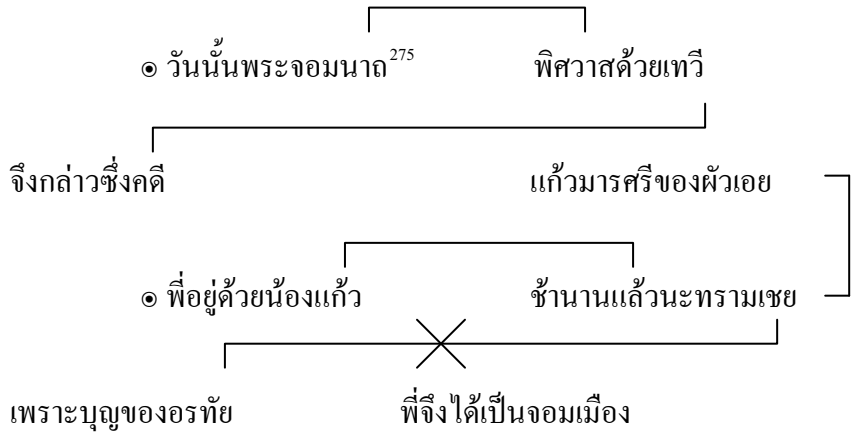

(บทที่ 1714 – 1715)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์ยานี 11 ของตัวอย่างแรกที่ยกมานั้น มีการขาดสัมผัสระหว่างวรรค ซึ่งเกิดที่กาพย์บทที่ 2 ในวรรคที่ 2 ในคำว่า “เชย” กับวรรคที่ 3 ของบทเดียวกัน ในคำว่า “ทัย”

---

[274] ตรีศิลป์ บุญขจร, “วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ : ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวด”, ใน **ภาษา-จารึก 10**, (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 111.

[275] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

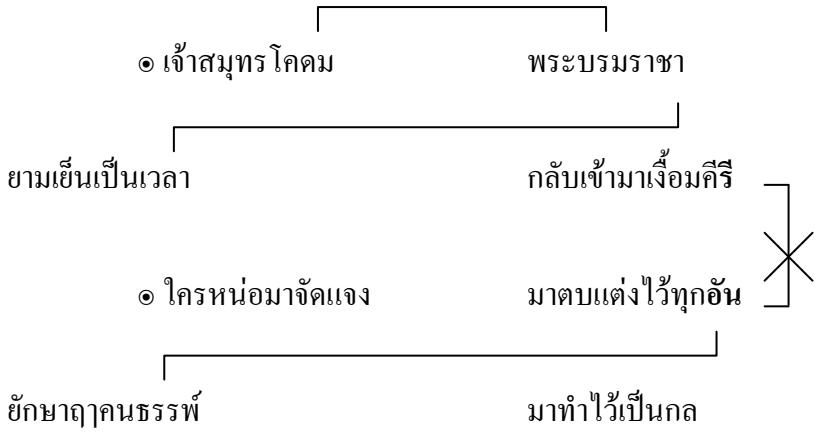

(บทที่ 1109 – 1110)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์ยานี 11 ของตัวอย่างที่ 2 ที่ยกมานั้น มีการขาดสัมผัสระหว่างบท ซึ่งเกิดขึ้นระหว่างวรรคสุดท้ายของบทแรก ในคำว่า “รี” กับวรรคที่ 2 ของบทที่ 2 ในคำว่า “อัน”

7.2.2 การขาดสัมผัสของกาพย์ฉบัง 16

เลียบเล่นริมชล

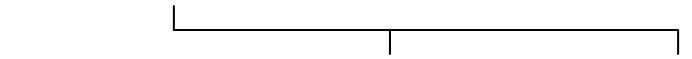

บ้างบานบ้างแย้มแกมกัน

(บทที่ 1041 - 1042)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์ฉบัง 16 ของตัวอย่างแรกที่ยกมานั้น มีการขาดสัมผัสระหว่างวรรค ซึ่งเกิดที่กาพย์บทแรก ในวรรคแรก ในคำว่า “มา” กับวรรคที่ 2 ของบทเดียวกัน ในคำว่า “ไป”

⊙ โลมลูบจูบทั่วพระองค์บังอร สิ่งนี้นะสายสมร

ไม่มีใครสอนดอก**หนา**

⊙ นางน้องเจ้าอย่ากลัว**เกรง** หากรู้กันเอง

ท้าวน้องอย่าได้ตกใจ

(บทที่ 474 - 475)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์ฉบัง 16 ของตัวอย่างที่ 2 ที่ยกมานั้น มีการขาดสัมผัสระหว่างบท ซึ่งเกิดในวรรคสุดท้ายของบทแรก ในคำว่า “หนา” กับวรรคแรกของบทที่ 2 ในคำว่า “เกรง”

7.2.3 การขาดสัมผัสของกาพย์สุรางคนางค์ 28

⊙ ขอมานัดงาน ตั้งมงคลการ เมื่อไรจะดี

สุดแต่พระเจ้า จะโปรดเกศี ข้าบาททั้งนี้ จะตามชง**คา**

⊙ สามลท้าวไท เอื้อนองการไป พาณิชถือ**สาร**

เราจะให้แต่ง มงคลการ บนปราสาททอง ปรางค์แก้วรจนา

(บทที่ 673 – 674)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์สุรางคนางค์ 28 ที่ยกตัวอย่างมานั้น มีทั้งการขาดสัมผัสระหว่างบทและระหว่างวรรค โดยการขาดสัมผัสระหว่างบทนั้น เกิดในวรรคสุดท้ายของบทแรก ในคำว่า “คา” กับในวรรคที่ 3 ของบทที่ 2 ในคำว่า “สาร”

ส่วนการขาดสัมผัสระหว่างวรรค เกิดในวรรคที่ 4 ของบทแรก ในคำว่า “เจ้า” กับวรรคที่ 5 ของบทแรก ในคำว่า “โปรด” และในตำแหน่งเดียวกันของบทที่ 2 ในคำว่า “แต่ง” กับ “คล” ซึ่งในบทที่ 2 ยังมีการขาดสัมผัสระหว่างวรรคในวรรคที่ 6 ในคำว่า “ทอง” กับวรรคที่ 3 ในคำว่า “สาร” และวรรคที่ 5 ในคำว่า “การ”

7.2.4 การขาดสัมผัสของกาพย์คัมภีรา 19

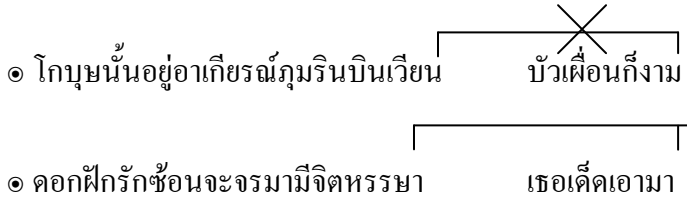

(บทที่ 1592 - 1593)

การรับส่งสัมผัสของกาพย์คัมภีรา 19 ของตัวอย่างที่ยกมานั้น มีการขาดสัมผัสระหว่างวรรค ซึ่งเกิดที่กาพย์บทแรก ในวรรคแรก ในคำว่า “เวียน” กับวรรคที่ 2 ของบทเดียวกัน ในคำว่า “งาม”

นอกจากนี้ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ยังมีการเล่นสัมผัสอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะที่ไม่เคร่งครัด คือ การใช้เสียงใกล้เคียงรับส่งกัน สามารถแบ่งได้ดังนี้

7.3 การรับส่งสัมผัสระหว่างสระเสียงสั้นกับสระเสียงยาว และต้องเป็นตัวสะกดในมาตราเดียวกัน คือ การเล่นสัมผัสโดยใช้สระเสียงสั้นรับส่งสัมผัสกับสระเสียงยาว หรือสระเสียงยาวรับส่งสัมผัสกับสระเสียงสั้น โดยถือว่า สะกดมาตราเดียวกัน ต่างแต่เสียงสั้นยาว เช่น

7.3.1 สระอะสัมผัสสระอา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>อัน - ปราณ</u>

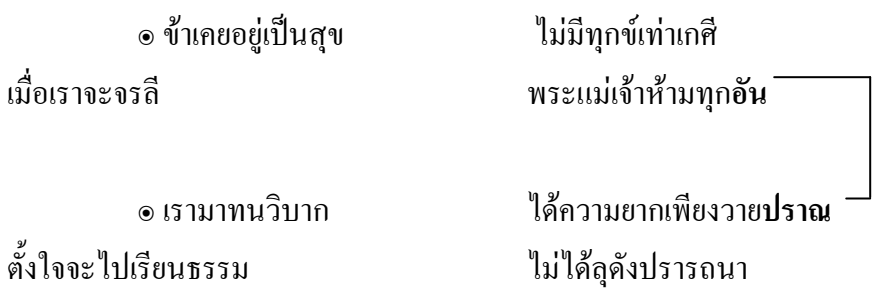

(บทที่ 259 - 260)

<u>ไร - ฉาย</u>

(บทที่ 548)

<u>ท้าว - เข้า</u>

⊙ ให้ทอดสมอลง สมเด็จพระองค์ สั่งเสนาใน

ให้เภตรา**ท้าว** จอด**เข้า**แต่ไกล เรียบเรียงเคียงไป ให้ใกล้ริมชล

(บทที่ 926)

7.3.2 สระอิสัมผัสสระอี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>สิน - จีน</u>

⊙ บิดาโลภพ้นใจ หวังจะได้ซึ่งทรัพย์**สิน**

แล้วท้าวกรุง**จีน** ทอดพระเนตรหกเชษฐา

(บทที่ 808)

7.3.3 สระอุสัมผัสสระอู ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>บุญ - พูน</u>

⊙ ทั้งนี้สุดแต่**บุญ** จะเพิ่ม**พูน**เนรบดี

แม้นบุญของเจ้ามี สองภูมีจะคืนมา

(บทที่ 376)

7.4 การรับส่งสัมผัสระหว่างตัวสะกดในมาตราต่างกัน แต่มีเสียงใกล้เคียงกัน คือ การเล่นสัมผัสโดยใช้ตัวสะกดในมาตราที่มีเสียงใกล้เคียงกันรับส่งสัมผัสซึ่งกันและกัน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการรับส่งสัมผัสระหว่างตัวสะกดในมาตราแม่กงกับแม่กน แม่กกกับแม่กด และแม่กบกับกด สามารถอธิบายได้ดังนี้

7.4.1 การรับส่งกันในมาตราแม่กงกับแม่กน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>ธร - สอง</u>

⊙ ท้าวผู้เสวยราช ทรงนามพระบาท อาทิตย์ภู**ธร**

เป็นปิ่นธรณี ไม่มีถึง**สอง** ครองราชย์ทั้ง**สอง** โดยเที่ยงทางธรรม

(บทที่ 21)

<u>รัง - ทัน</u>

⊙ เราเคยพรากลูกนก ให้พลัดพรากจากรวง**รัง**

บาปกรรมจึงตาม**ทัน** ให้จากกันไปทั้งเป็น

(บทที่ 826)

7.4.2 การรับส่งกันในมาตราแม่กกกับแม่กด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>นาก - คราด</u>

⊙ ยังฝูงกะ**นาก** งวงนั้นเหมือน**คราด** ร้ายพ้นประมาณ

แถกว่ายในสายชล เป็นวนฉะฉาน พระยอดเยาวมาลย์ จะไปกลใด

(บทที่ 121)

7.4.3 การรับส่งกันในมาตราแม่กบกับแม่กด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>ภพ - กฎ</u>

⊙ เทพไตร**ภพ** บรรดาปรา**กฎ** สิงสู่อยู่ใน

ช่วยป้องช่วยกัน สารพันโพยภัย ลูกข้าจะไป เรียนธรรมทศพล

(บทที่ 205)

การเล่นสัมผัสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม พบว่า มีการเล่นสัมผัสที่หลาก-หลาย ทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน ซึ่งสัมผัสนอก แม้ว่าจะมีฉันทลักษณ์ที่บังคับแน่นอน แต่ผู้แต่งก็ไม่ได้เคร่งครัดนัก เห็นได้จากการที่ผู้แต่งมีการรับส่งสัมผัสระหว่างสระเสียงสั้นกับสระเสียงยาว และการรับส่งระหว่างตัวสะกดในมาตราใกล้เคียงกัน ส่วนสัมผัสในนั้น ผู้แต่งแสดงความสามารถในการเล่นสัมผัสในได้อย่างเชี่ยวชาญ ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร มีการเล่นทั้งหมด 12 แบบ ตามหลักการจัดแบ่งประเภทของสัมผัสใน[276] ซึ่งการเล่นสัมผัสทั้งหมดกล่าวนั้น ก็เพื่อก่อให้เกิดความไพเราะทางเสียงและความหมาย ทั้งยังช่วยสร้างอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

[276] หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก), **ประชุมลำนำ** (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2514), 52-54.

ตัวอย่างคำประพันธ์ที่มีการเล่นทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอก

⊙ **โต**ง**เต้นเล่น**มี่ก้อง ฝูงทรายทองเดิน**เรียงรัน**
ลิง**ค่างวางผาดผัน** **ร้องก้อง**มี่ทั้งหิมพานต์
⊙ ฝูงช้างเดิน**เรียงราย** **พัง**แล**พลาย**มาตามกัน
หางหูดูหฤหรรษ์ ทั้งซับมันอยู่**ผันผาย**
⊙ พลัด**แม่เซซังมา** **งวง**แลง**า**คว้าต้นไม้
เผือกเนียมคู่**เฉิดฉาย** เหลียวเดิน**ชาย**อยู่แต่**ไกล**
⊙ พลาย**โคลงโยง**กันมา ชู**งวงงามา**เอาใจ
ร้องก้องอยู่**ในไพร** บ้าง**แล่นไล่**ร้องชมกัน

(บทที่ 1764 - 1767)

ตัวอย่างนี้ เป็นกาพย์ยานี 11 มีทั้งสัมผัสในและสัมผัสนอก สัมผัสใน มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร สัมผัสในทุกวรรค และสัมผัสนอกครบตามฉันทลักษณ์ แม้จะมีการสัมผัสสระสั้นยาวปะปนกัน แต่ถ้าดูจากตัวอย่างนี้เห็นว่า เป็นกาพย์ที่มีวรรณศิลป์ ที่แสดงให้ความงดงามของภาษา ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและอารมณ์คล้อยตามจนเห็นภาพสัตว์ต่างๆ ในป่าไม้กำลังวิ่งหยอกล้อกันอย่างสนุก

จากการศึกษาศิลปะการใช้คำ พบว่า ผู้แต่งมีความสามารถในการเลือกใช้ถ้อยคำในการสื่อสารอย่างง่ายๆ เพื่อสื่อความหมายที่อย่างชัดเจน และมีการเลือกใช้คำที่หลากหลายและหลายระดับ ทั้งคำในภาษาพูด คำราชศัพท์ และคำด่า เพื่อสื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร การสรรคำ มีการใช้คำเรียกแทนตัวที่มีความหมายง่ายต่อการเข้าใจ การตัดเสียง การเปลี่ยนเสียงและการเพิ่มเสียง ช่วยสร้างคำให้เหมาะสมกับฉันทลักษณ์ของกาพย์ชนิดนั้นๆ และ จะเห็นได้ว่าการเลือกใช้คำในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมมีความสอดคล้องกับผู้ฟัง เพราะวรรณกรรมกลอนสวดเป็นวรรณกรรมที่ชาวบ้านนิยม ดังนั้นการเลือกใช้คำจึงมักใช้คำง่ายๆ ตรงๆ และสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน

ศิลปะการใช้โวหาร

โวหารเป็นชั้นเชิงหรือสำนวนในการใช้ถ้อยคำให้เกิดความหมายลึกซึ้ง[277] เน้นให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกมากกว่าข้อเท็จจริง ซึ่งความหมายของโวหารนั้นเกิดจากตีความของผู้อ่านมากกว่าความหมายตรงๆ ของถ้อยคำที่เขียน

[277] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 51.

การใช้โวหารเป็นการแสดงความสามารถของผู้แต่งในการใช้ภาษาให้เกิดความงาม และสร้างความหมายที่ลึกซึ้งกินใจ ซึ่งการใช้โวหารในวรรณคดีไทยจะใช้วิธีการพรรณนาโดยใช้ความเปรียบ [278] หรือการพรรณนาในเชิงกล่าวเปรียบเทียบ เมื่อผู้อ่านต้องการทำความเข้าใจในความหมายของโวหารจะต้องตีความถึงความหมายที่ซ่อนเร้นนั้นเอง

ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโดดม สามารถแบ่งรูปแบบของการใช้โวหารได้ดังนี้

1. สำนวนโวหาร
2. โวหารภาพพจน์

1. สำนวนโวหาร

สำนวนโวหาร คือ รูปแบบหรือท่วงทำนองในการเขียนเพื่อบอกเล่าเรื่องราว[279] การเลือกใช้สำนวนโวหารให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่ต้องการถ่ายทอด จะให้ทำเกิดความประทับใจแก่ผู้-อ่าน มีการแบ่งประเภทของสำนวนโวหารเป็น 3 ประเภท คือ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร ซึ่งสามารถอธิบายได้ ดังนี้

1.1 บรรยายโวหาร มีลักษณะการเขียนเล่าเรื่องแบบตรงไปตรงมา มีความรวบรัดสั้นๆ และกระทัดรัด โดยสื่อถึงจุดสำคัญหรือสาระสำคัญที่ต้องการเล่าและตัดพลความปลีกย่อยต่างๆ ออก เพื่อเน้นถึงเนื้อสำคัญที่ต้องการเล่า ทั้งยังเรียงลำดับเหตุการณ์อย่างชัดเจน ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งใช้สำนวนการเขียนแบบบรรยายโวหารเพื่อถ่ายทอดเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่อง

ดังตัวอย่างในตอนที่นางจุลคัพภาเสียชีวิตลงท้าวพกาสั่งให้เสนาจัดพระโกศทองสำหรับบรรจุพระศพของนางจุลคัพภาและให้จัดพระเมรุมาศสำหรับพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อจัดพระเมรุมาศเสร็จก็เชิญพระศพไปตั้ง มีการนำไม้จันทน์รองพระโกศก่อนตั้ง มีการประโคมดนตรี แล้วก็พระราชทานเพลิงพระศพ จากนั้นก็เก็บพระอัฐิใส่พระผอบทองนำไปประดิษฐานในพระปรางค์ทองแล้วก็ส่งพระราชสารแจ้งแก่ท้าวสามล ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ สมเด็จพกา สั่งแก่เสนา หมู่มุขมนตรี
ให้แต่งโกศทอง เรืองรองรุจี แก้วแกมมณี ศรีแสงโสภา

---

[278] ธเนศ เวศร์ภาดา, “ตำราประพันธศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณคดีไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 401.

[279] เปลื้อง ณ นคร, **ศิลปะแห่งการประพันธ์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : ข้าวฟ่าง, 2541), 65.

⊙ แต่งทั้งเมรุมาศ อันงามโอภาส ปรากฏรจนา
ราชวัติฉัตรธง รุ่งเรืองหนักหนา เชิญศพนางมา เข้าสู่เมรุทอง
⊙ ให้เอาจวงจันทน์ รองโกศด้วยพลัน บัดนั้นโดยปอง
แตรสังข์เดียรดาษ ปี่พาทย์ฆ้องกลอง ประโคมศพน้อง ถวายเพลิงบัดใจ
⊙ ครั้นปลงศพแล้ว เอากระดูกนางแก้ว ใส่ผอบทองใน
ก็เป็นปรางค์มาศ ล้อมธาตุอรทัย ประจุไว้ใน ปรางค์มาศรจนา
⊙ แล้วให้แต่งสาร ไปถึงภูบาล สามลราชา
บอกว่าบุตรี ของพระภูมี[280] (*เกิดเหตุขึ้นมา*)[281] สู่สวรรค์บรรลัย"

(บทที่ 967 - 971)

1.2 พรรณนาโวหาร มีลักษณะการเขียนเล่าเรื่องอย่างละเอียดลออ แต่มีความหมายชัดเจน แม้ว่าจะมีใจความน้อยแต่ก็มีการเล่นคำ เล่นเสียง เล่นความหมายและมีการใช้โวหารภาพพจน์ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในความไพเราะของเนื้อหา ซึ่งปรกติการเขียนแบบพรรณนาโวหารก็จะมีความยาวกว่าการเขียนแบบบรรยายโวหารเป็นอย่างมาก ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งใช้สำนวนเขียนแบบพรรณนาโวหารเพื่อสื่อถึงความงามของตัวละคร การแต่งกาย สถานที่ และอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร โดยเฉพาะความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจ

ดังตัวอย่างในตอนที่นางสุวรรณมาลาและพี่สาวทั้งหกลงมาเล่นน้ำในเกาะแก้วพิสดาร ซึ่งผู้แต่งใช้การเขียนแบบพรรณนาโวหารเพื่อบรรยายถึงกิริยาท่าทางของนางกินรีทั้งเจ็ด ก่อให้เกิดทั้งความงดงามทั้งความไพเราะแก่ผู้อ่าน โดยเนื้อหากล่าวไว้ดังนี้

นางกินรีบางตนก็ร้องเพลงอย่างไพเราะ บางตนก็ดำลงไปในท้องน้ำ บางตนก็ว่ายไปเด็ดดอกบัวซึ่งบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมยั่วยวนให้แมลงภู่บินตอม แมลงทับบินมาตอมทับตัวแมลงภู่จนเกสรดอกบัวหลุดล่วงลง พอนางกินรีทั้งเจ็ดเล่นน้ำเสร็จก็ท่องเที่ยวไปในป่าเก็บดอกไม้มาร้อยเป็นเทพพนมผุดขึ้นในดอกบัว เป็นครุฑยุดนาค เป็นมังกรคาบแก้วเหาะไล่หมู่เหรา เป็นนาคชูคอไล่ฝูงปลา เป็นสิงห์มีควายวิ่งมาลองเชิง เป็นเสือมองกวางค่อยย่างเท้า เป็นกวางทองกำลังเหลียวมองเสือที่ย่างกาย จากนั้นก็นางกินรีทั้งเจ็ดก็เดินมาถึงไร่ข้าวของพระสมุทรโคดม ต่างพากันตื่นตะลึงในความอัศจรรย์ข้าวซึ่งออกรวงเป็นข้าวสารทั้งยังส่งกลิ่นหอม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ อาบเล่นเย็นใจในธาร เจ็ดนางชื่นบาน
ก็หยิกก็หยอกกันเอง

---

[280] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ "ประชวรโรคา" สอดคล้องกับสัมผัส

[281] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2 และปรากฏ ใน ฉบับ ส.543 ว่า "เกิดอุบัติขึ้นมา"

⊙ ลางนางร้องรำทำเพลง หัวเล่นครื้นเครง
ไพเราะเสนาะเอาใจ

⊙ ลางนางว่ายท่องลงใน ลางนางว่ายไป
เด็ดดอกอุบลมณฑา

⊙ สัตตบุษย์ผุดผาดดาษดา เกสรขจรมา
หอมกระลบฟุ้งเฟื่องขจร

⊙ ภุมรินบินเคล้าเกสร แมลงทับจับซ้อน
เกสรก็ร่วงโรยไป

⊙ เจ็ดนางว่ายไปมา[282] ปีนฝั่งขึ้นไป
เลียบเล่นริมชล

⊙ รุกขชาติดาษดาดินดล งอกตามริมชล
บ้างบานบ้างแย้มแกมกัน

⊙ เจ็ดนางท่องเที่ยวจรจัน ชื่นชมหฤหรรษ์
ชวนกันเก็บดอกมาลา[283]

⊙ นางเก็บเอาดอกสุกรม ร้อยเป็นเทพพนม
อยู่ในอุบลบัวบาน

⊙ ร้อยเป็นรูปครุฑ(ยืนยัน)[284] จับนาคผายผัน
ก็คาบก็พาบินจร

⊙ นางหนึ่งร้อยเป็นมังกร คาบแก้วสลอน
ก็ไล่เอาหมู่เหรา

⊙ นางร้อยเป็นนาคนาคา ไล่หมู่มัจฉา
ผงาดผงกผกผัน

⊙ กรองเป็นสิงห์วัดยืนยัน รูปโตตามกัน
มหิงส์ก็วิ่งลองเชิง

⊙ พยัคฆ์มองหมายตามเชิง มฤคาแรงเริง
ก็เยื่องก็ยาตรผาดผยอง

---

[282] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เจ็ดนางพลางว่ายใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[283] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ชวนกันมาร้อยกรองชม” สอดคล้องกับสัมผัส

[284] ฉบับส.543 ใช้ “ร้อยเป็นรูปครุฑยืนยัน”

⊙ นางหนึ่งร้อยเป็นกวางทอง เสือร้ายผาดผยอง
กวางทองก็เที่ยวเหลียวมา
⊙ ร้อยแล้วคลาดแคล้วยาตรา เลียบแลริมผา
แลมาก็เห็นพิสดาร
⊙ เห็นไร่ของภูบาล เจ็ดนางแลลาน
ก็หอมกระลบอบองค์
⊙ ใครหน่อแกล้งมาบรรจง สร้างไว้ในดง
พิศวงทั้งเจ็ดนารี
⊙ เข้าไปในไร่ภูมี เจ็ดนางนารี
ก็ชื่นก็ชมดีใจ
⊙ นางคิดเห็นอัศจรรย์ใจ เพิ่งมาเห็นไซร้
ข้าวสารสีเป็นรวงมา
⊙ หอมรสปรากฏโอชา ยิ่งรสุคนธา
จำปาอันหอมยาใจ

(บทที่ 1036 - 1056)

ในตอนที่เรือสำเภาที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตโดยสารไปลังกากำลังอับปางลงกลางทะเล ผู้แต่งใช้พรรณนาโวหารเพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ โดยขณะที่เรือกำลังเผชิญหน้ากับพายุใหญ่ ท้องทะเลเกิดความปั่นป่วนจากพายุและสัตว์ต่างๆ ที่มาเล่นน้ำ ซึ่งมีทั้งฝูงปลาและสัตว์ในจินตนาการต่างๆ ได้แก่ เงือกน้ำ เหรา พญานาคและมังกร เมื่อเรืออับปาง ลงลูกเรือทั้งหลายต่างกระเสือกกระสนดิ้นรนเอาตัวรอดแต่ก็ต้องถูกสัตว์ต่างๆ ในทะเลกัดกินเป็นอาหารจนทะเลเต็มไปด้วยเลือดที่ไหลนอง ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ฝั่งสมุทรกันดาร โครมโครมฉานฉาน
สะท้านสะเทือนสายชล
⊙ น้ำเขียวไหลเชี่ยวเป็นวน พยุพยับลมฝน
ก็ปนกับหมู่มัจฉา
⊙ เงือกงูทั้งหมู่เหรา นาคีนาคา
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน

⊙ (*เจ็ดหางเจ็ดหัวพัวพัน เล่นน้ำเป็นควัน*
ก็เกิดระลอกกลอกนาน)[285]

⊙ เภตราแล่นมากระทบคลื่น โยนไปโยนมาใครเลยจะปาน[286]
กระทบกระทั่งดังโผงโผง

⊙ ลมพัดต้องเสากระโดง ลดเลี้ยวเกี่ยวโยกโยง
เสากระโดงก็หักกลางชล[287]

⊙ มิช้านาวาก็อับปาง ทรุดโทรมลงกลาง
มหาสมุทรสุดชล[288]

⊙ จงกวาล้าต้าต้นหน ร้องอึงอลวน
บ้างบนทุกแห่งเทพา

⊙ ลางคนเสือกสนไปมา มือฟายน้ำตา
พิลาปก็ไห้โหยหา

⊙ บ้างว่ายคล้ายคล้ายตามชล ฝูงปลาเสือกสน
พบคนก็มาพาจร

⊙ โลมากระนากสลอน ฟาดฟันบั่นรอน
ก็พาไปกินเป็นภักษา

⊙ หัวขาดตีนขาดดาษดา จระเข้เหรา
ว่ายมาก็พาไปกิน

⊙ โลหิตไหลนองสายสินธุ์ ฝูงปลามากิน
ก็สิ้นไปทั้งเภตรา”

(บทที่ 227 - 238)

1.3 เทศนาโวหาร คือ การเขียนเล่าเรื่องแบบชักจูงให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตาม การที่จะทำให้ผู้อ่านเกิดความคล้อยตามนั้น ผู้แต่งต้องแสดงถึงจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งและการเขียนแบบเทศนาโวหาร ผู้แต่งต้องใช้ทั้งจินตนาการ ความรู้ และเหตุผล ทั้งหมดก็เพื่อโน้มน้าว

---

[285] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538และปรากฏใน ฉบับ ท.ย.1 ว่า
“เจ็ดหัวเจ็ดหางพัลวัน พ่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกระฉอกฉาน”

[286] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เภตราแล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”
ฉบับส.538 ใช้ “เภตราก็แล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”

[287] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ก็ขาดก็หักทบทาน” สอดคล้องกับสัมผัส

[288] ฉบับท.ย.1 ใช้ “⊙ มิช้านาวาแตกฉาน ในกลางชลธาร ฝูงคนก็วิ่งเสือกสน”

ผู้อ่านให้คล้อยตาม ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้สำนวนแบบเทศนาโวหาร เพื่อแสดงถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา และเป็นการแก้ไขข้อสงสัยของตัวละคร

ดังตัวอย่างในตอนที่นางสุวรรณมาลาชนะศึกท้าวสามลและเสด็จกลับเข้าเมือง ผู้แต่งใช้การเขียนแบบเทศนาโวหารเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องกรรมของนางสุวรรณมาลา เนื่องจากสังหารท้าวสามล ผู้เป็นบิดาของตนในอดีตชาติโดยกำหนดให้มีอาจารย์คนหนึ่งตั้งปัญหาตามขึ้นมาว่า ท้าวสามลเป็นบิดาของนางจุลคัพภา ซึ่งเป็นอดีตชาติของนางสุวรรณมาลา การที่นางสุวรรณมาลาตัดหัวบิดาตนเองจนถึงความตาย นางจะมีโทษอย่างไรและการกระทำนั้นเป็นกรรมแก่นางสุวรรณมาลาบ้างรึเปล่า เมื่ออาจารย์ท่านนั้นถามเสร็จก็มีอาจารย์อีกคนมาแก้ไขปัญหาให้โดยบอกว่า อย่าได้คิดไปต่างๆ นานา แม้ว่าชาติก่อนนางเป็นพระธิดาของท้าวสามลและพระองค์ให้นางอภิเษกเป็นมเหสีของพระสมุทรโคดม ขณะครองรักกันอยู่ได้ไม่นาน ท้าวสามลก็พรากสามีภรรยาออกจากกัน โดยบังคับนางจุลคัพภาอภิเษกกับท้าวพกา เพราะว่าพระองค์เห็นแก่ทรัพย์สิน นางจุลคัพภาจึงตั้งจิตอธิษฐานว่า จะขอตัดหัวท้าวสามล หลังจากนางสิ้นชีวิตแล้วไปเกิดใหม่เป็นนางสุวรรณมาลาก็ตามมาสนองกรรมท้าวสามลที่ได้กระทำไว้และการที่นางสุวรรณมาลากระทำเช่นนั้นก็เพราะการตั้งจิตอธิษฐานไว้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ยังมีอาจารย์ คน(หนึ่ง)[289]กล้าหาญ จึงโจทย์เข้ามา
ท้าวสามลราช ผู้เป็นบิดา นางจุลคัพคา เป็นลูกสืบสาย
⊙ นางตัดเอาเกล้า[290] ของพระบิดา ถึงแก่ความตาย
โทษนางโฉมฉาย นั้นเป็นฉันใด ฆ่าพ่อให้ตาย วายชีพบรรลัย
⊙ ยังจะเป็นกรรม ซึ่งนางได้ทำ บ้างฤาเป็นไฉน
จงท่านสำแดง ให้แจ้งน้ำใจ เราคิดสงสัย ใจอยู่หนักหนา
⊙ อาจารย์ผู้เฉลย ดูราท่านเอย อย่าคิดจินดา
ปางชาติก่อนมี นางนี้แลนา ลูกพระราชา สามลทรงธรรม์
⊙ ท้าวแต่งเทวี ให้เป็นมเหสี ของพระทรงธรรม์
เจ้าสมุทรโคดม อันอยู่แก่ธรรม เพิ่งแรกรักกัน กับแก้วกัลยา
⊙ พรากผัวพรากเมีย ตัดความรักเสีย ให้ทนเวทนา
ยกเมียไปให้ แก่ไทพกา ด้วยว่าบิดา เห็นแก่เงินทอง

---

[289] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ผู้หนึ่งกล้าหาญ”

[290] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “นางตัดเกล้าเกศา” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ นางพิษฐานตัว จะขอตัดหัว สามลผู้ครอง
ครั้นกลับชาติมา เวราตามฉลอง ด้วยว่านางน้อง ตั้งจิตพิษฐาน

(บทที่ 1513 - 1519)

นอกจากนี้ยังมีการใช้สำนวนอีกประเภท ซึ่งมักถูกใช้เสริมในการเขียนสำนวนโวหารอื่นๆ โดยเฉพาะเทศนาโวหาร[291] เพื่อทำให้เกิดความน่าเชื่อถือแก่ผู้อ่านจนเกิดความคล้อยตาม นั่นคือ สาธกโวหาร มีลักษณะการเขียนเล่าเรื่องแบบยกตัวอย่างประกอบ เพื่อทำให้เกิดความชัดเจนแจ่มแจ้ง ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้สำนวนแบบสาธกโวหาร ในตอนที่พระสมุทรโคดมลาจากนางจุลคัพภา เมื่อพระสมุทรโคดมเห็นว่า นางจุลคัพภาร้องไห้เสียใจก็ได้ยกเหตุผลที่ต้องพลัดพรากจากกัน เพราะชาติก่อนเราทั้งสองเคยพรากลูกนกลูกกาจากรัง ผลของกรรมเลยตามมาสนองเราทั้งสองให้ต้องพลัดพรากจากกัน เพราะชาตินี้เราทั้งสองทำบุญร่วมกันมาแค่นี้จากนี้ไปต้องพลัดพรากจาก พระสมุทรโคดมจึงขอลานางจุลคัพภาไป ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ส่วนโพธิสัตว์ อันจะตรัสเป็นชินศรี
เห็นองค์นางเทวี กันแสงให้เพียงมรณา
⊙ เอาน้ำมาลูบพักตร์ พระน้องรักสมดีมา
แก้วพี่อย่าโศกา ย่อมเวรามาตามทัน
⊙ เราเคยพรากลูกนก ให้พลัดพรากจากรวงรัง[292]
บาปกรรมจึงตามทัน ให้จากกันไปทั้งเป็น
⊙ ฤๅเราพรากลูกกา บาปนั้นหนามาให้เข็ญ
จึงให้มาจำเป็น จำจากแก้วสายสมร
⊙ ตัวพี่กับน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วนะบังอร
เคยคู่อยู่เรืองรอง[293] แต่เพียงนั้นแก้วพี่อา
⊙ คอยอยู่เถิดน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วจะขอลา
เมื่อไรจะได้มา ชมเชยเจ้าดั่งเก่าเลย
⊙ คอยอยู่เถิดนางเพื่อนยาก พี่จะจากนางทรามเชย
ป่ร้างจะเห็นเลย ทรามรักเอยจะขอลา

(บทที่ 824 - 831)

---

[291] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, 53.

[292] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ให้จากอกรวงรังมัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[293] ฉบับส.543 ใช้ “เคยคู่อยู่เรียงหมอน” สอดคล้องกับสัมผัส

2. โวหารภาพพจน์

ภาพพจน์ คือ การใช้คำหรือถ้อยคำเพื่อสื่อสารถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนให้กลายเป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือสามารถเห็นภาพได้ชัดเจนกระทั่งก่อให้เกิดความเข้าใจขึ้นในที่สุด[294] ซึ่งการใช้ภาพพจน์ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม สามารถแบ่งประเภทได้ ดังนี้

2.1 อุปมา (simile) คือ การเปรียบเทียบความเหมือนของสิ่งสองสิ่ง ซึ่งเป็นสิ่งต่างชนิดกัน แต่มีลักษณะที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่า เหมือน ดุจ ดั่ง เช่น ปาน ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม เป็นต้น และในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ดังนี้

2.1.1 เปรียบเทียบเพื่อแสดงรูปลักษณ์ ผู้แต่งใช้การเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงรูปลักษณ์ของตัวละคร สัตว์และสิ่งของต่างๆ ในเรื่อง เช่น ในตอนที่พ่อค้าสำเภาจีนแอบวาดรูปของนางจุลคัพภา ผู้แต่งใช้การเปรียบเทียบอวัยวะส่วนต่างๆ ของนางจุลคัพภากับสิ่งต่างๆ เพื่อแสดงถึงรูปลักษณ์อันงดงามของนางจุลคัพภา โดยเปรียบเทียบว่า ผมสีดำขลับเหมือนสีของปีกแมลงภู่ และเมื่อยามกระทบแสงจะมีรัศมีเปล่งประกายเหมือนพระจันทร์ที่ลอยเลื่อนบนฟ้า สีของริมฝีปากเหมือนสีชาด ลำแขน กลมกลึงเรียวยาวเหมือนงอนราชรถ นิ้วทั้งสิบกลมกลึงดังลำเทียน และเมื่อพ่อค้าสำเภาจีนวาดรูปนางจุลคัพภาเสร็จแล้ว ก็ได้เปรียบเทียบดวงตาทั้งสองข้างในรูปนางจุลคัพภาเหมือนพลอยนิลสีดำแวววาว ซึ่งการใช้คำเชื่อมในการเปรียบเทียบในคำประพันธ์ตอนนี้ มีหลายคำ ได้แก่ ดัง ดังหนึ่ง และปานเหมือน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ผมเผ้าเกล้าเกศา ปีกภุมราบ่**ปานเหมือน**
รัศมีสีคือเดือน งามลอยเลื่อนน่าใคร่ชม
⊙ พระโอษฐ์งามจิ้มลิ้ม **ดังชาดจิ้ม**เป็นสีส้ม
ตกเกลื้อน[295]ตามริมนม สมกับตัวทั่วกายา
⊙ พระกรจนช้อยชด **ดังงอนรถ**ทั้งซ้ายขวา
สิบนิ้วงามรจนา เห็นแฉล้ม**ดังหนึ่งเทียน**
⊙ ช่างวาดวาดรูปน้อง เมื่อพระองค์พิศเพียร
รูปนางกับรูปเขียน เหมือนสรรพสิ้นทั้งกายา

---

[294] ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552), 21.

[295] ตกเกลื้อน แสดงถึงย่างเข้าสู่ความเป็นหนุ่มเป็นสาว

๏ เขียนใส่กระดาษทอง โฉมพระน้องเพียงบาดตา
ดุจยิ้มแย้มเจรจา เนตรซ้ายขวา**ดั่งพลอยนิล**”

(บทที่ 513 - 517)

ในตอนที่พรรณนาถึงความงามของพระสมุทรโคดม ผู้แต่งเปรียบเทียบรูปลักษณ์อันงดงามของพระสมุทรโคดมว่า มีรูปร่างงดงามเหมือนพระอินทร์ ซึ่งมีการใช้คำว่า ดุจ เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ จำเริญชนมา ผู้เป็นเชษฐา ทรงโฉมโนมพรรณ
ได้สิบหกปี ทรงศรีสาคราญ ทรงสวัสดิ์ใคร่จะปาน **ดุจท้าวอมรินทรา**

(บทที่ 25)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตทูลขอนางจันทราเทวีพระราชมารดาเพื่อไปยังเกาะลังกา นางจันทราเทวีพยายามห้ามปรามและพรรณนาสัตว์ร้ายต่างๆในทะเล ผู้แต่งเปรียบเทียบลักษณะของปลาวาฬว่ามีขนาดตัวใหญ่เหมือนภูเขา เวลาพ่นน้ำสูงเหมือนต้นตาล และมีการใช้คำว่า เทียม และเพียง เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ โลมาปลาวาฬ ใหญ่พ้นประมาณ แทบ**เทียมภูผา**
มันย่อมท่องเที่ยว ที่ท้องคงคา พ่นน้ำขึ้นมา สูงเพียงลำตาล
๏ ยังฝูงกะนาก งวงนั้น**เหมือนคราด** ร้ายพ้นประมาณ
แถกว่ายในสายชล เป็นวนฉะฉาน พระยอดเยาวมาลย์ จะไปกลใด”

(บทที่ 120 - 121)

ในตอนที่พระโพธิทัตทรงสักการะพระพุทธบาทบนเขากงจักร ได้พรรณนาถึงความงามของพระมณฑปและมีการเปรียบเทียบอัญมณีที่ประดับหลังคาพระมณฑปว่า อัญมณีสีต่างๆ ได้แก่ สีขาว สีเหลือง สีดำ และสีแดง ส่งแสงทอประกายเหมือนแสงของพระอาทิตย์ และมีการใช้คำว่า ดุจ เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ หลังคาเจ็ดชั้น แก้วแกมแนมกัน ทุกชั้นลงมา
ขาวเหลืองดำแดง **ดุจแสงสุริยา** ย่อมเทพเทวา ลงมาบันดาล”

(บทที่ 1598)

2.1.2 เปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงจำนวนปริมาณ ผู้แต่งใช้การเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงจำนวนปริมาณของสิ่งต่างๆ ได้แก่ จำนวนคน จำนวนสิ่งของ หรือแม้กระทั่งปริมาณน้ำฝน เช่น

ในตอนที่พรรณนาถึงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองของท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีพระบิดามารดาของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต โดยเปรียบเทียบจำนวนของนางสนมกำนัลว่านางสนมกำนัลและค่อมเค้าเถ้าแก่ในพระราชวังจำนวน 16,000 คน เหมือนจำนวนของดวงดาวบนฟ้า ซึ่งห้อมล้อมพระจันทร์อยู่ และมีการใช้คำว่า ดั่ง เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา ห้อมล้อมพระจันทร์ เมืองแมนแดนสวรรค์ ไม่ทันถึงสอง"

(บทที่ 20)

ในตอนที่ท้าวอาทิตย์ทรงบำเพ็ญทาน โดยเปรียบเทียบการบำเพ็ญทานของท้าวอาทิตย์ว่ามากมายเหมือนน้ำในแม่น้ำคงคาที่ไหลลงมหาสมุทรไม่วันสิ้นสุดและมีการใช้ คำว่า ดุจดัง เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ พระทัยภูบาล มักบำเพ็ญทาน หวังเป็นชินศรี
ดุจดังคงคา มหานที ทำทานทั้งที เป็นที่อาศัย
๏ ไหลมายังสมุทร (*ไม่รู้สิ้นสุด*)[296] ดุจดังหฤทัย
ให้ทานเงินทอง สิบสองอสงไขย ท้าวไม่อาลัย บัดใจพูนมา"

(บทที่ 31 - 32)

2.1.3 เปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงระดับฐานะ ผู้แต่งใช้การเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงการให้ความสำคัญของฐานะของตัวละครในเรื่อง เช่น

ในตอนที่นางจันทราเทวีพยายามอ้อนวอนพระโอรสทั้งสองไม่ให้เดินทางไปลังกา โดยใช้การเปรียบเทียบพระโอรสว่า เป็นพระที่สถิตของบนศีรษะเหมือนปิ่นปักผมบนศีรษะตนเอง ซึ่งปิ่นเป็นเครื่องประดับอยู่บนศีรษะและคนไทยมีความเชื่อว่า ศีรษะเป็นอวัยวะที่อยู่สูงเป็นที่สถิตของสิ่งที่เป็นมงคลแก่ตนเอง และการที่นางจันทราเทวียกย่องพระโอรสทั้งสองเป็นปิ่นปักศีรษะตนเองแสดงให้เห็นความสำคัญเป็นอย่างมากแก่พระโอรสทั้งสอง คำเชื่อมโยงเปรียบเทียบที่ใช้ คือ คำว่าเหมือน ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ฟังแม่ก่อนราพระยาใจ บทจรจักไป
ไกลจากอกแม่พระทูนหัว
๏ แม่หวังตั้งใจเจ้าเป็นเพื่อนตัว (*คิดว่าพระอยู่หัว*)[297]
เหมือนปิ่นปักหัวเกศเกล้าเกศา

---

[296] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงฉบับสอบทาน ท.ย.1

[297] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

⊙ พ่อคิดฉันใดเจ้าจะไปเมืองลังกา พระสมุทรธารา
เห็นแต่เวหากับดาวเดือน”

(บทที่ 106 - 108)

ในตอนที่ท้าวสามลและท้าวพกายกทัพมาทำสงครามกับพระสมุทรโคดม โดยอำมาตย์มนตรีของพระสมุทรขออาสาออกรบ ผู้แต่งเปรียบเทียบฐานะของท้าวพกาและท้าวสามลว่า ท้าวพกาผู้ชั่วร้าย เหมือนฝูงหิ่งห้อยมาสู้แสงกับพระอาทิตย์ ซึ่งหมายถึง พระสมุทรโคดม สุดท้ายฝูงหิ่งห้อยถูกแสงอาทิตย์เผาจนตาย ส่วนท้าวสามลผู้ใจพาลเหมือนกวางมาต่อสู้กับพญาราชสีห์ ซึ่งหมายถึง พระสมุทรโคดม สุดท้ายกวางก็ตายเพราะกำลังที่มากกว่าของพญาราชสีห์ การที่ผู้แต่งเปรียบเทียบท้าวพกาเป็นเหมือนฝูงหิ่งห้อยและท้าวพกาเป็นเหมือนกวาง ก็เพื่อแสดงถึงฐานะที่ต่ำต้อยกว่าฐานะของพระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นเหมือนพระอาทิตย์เผาฝูงหิ่งห้อยและพญาราชสีห์ทรงพลังปราบกวางน้อยถึงแก่ความตาย คำเชื่อมโยงเปรียบเทียบที่ใช้ คือ คำว่า ดุจดัง ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ผู้หนึ่งมนตรี ทูลไทธิบดี จะขออาสา
อย่าให้ลำบาก ยากแก่โยธา แต่ตัวของข้า ผู้เดียวจรจัน
⊙ ตัดเอาเกศี มาถวายภูมี ภักกาอาธรรม์
ดุจดังหิ่งห้อย นับร้อยนับพัน จักม้วยอาสัญ เพราะแสงเพลิงกาฬ
⊙ ผู้หนึ่งว่าเล่า แต่ตัวพุทธิเจ้า อาสาภูบาล
จะขอผจญ สามลใจพาล ตัดเกล้าภูบาล มาถวายภูมี
⊙ **ดุจดังมฤคา** จะแข่งฤทธา ด้วยพญาราชสีห์
ไม่รู้ว่าจะม้วย ด้วยอิทธิ์ฤทธี เป็นคนบัดสี แกล้งมาริษยา”

(บทที่ 1430 - 1433)

2.1.4 เปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงอากัปกิริยา อารมณ์ และความรู้สึกของตัวละคร เช่น

ในตอนที่นางจุลคัพภากลั้นใจตาย ผู้แต่งใช้เปรียบเทียบท่าทางการตายของนางจุลคัพภาว่า นอนแน่นิ่งอยู่ที่เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญที่ทอแสงอย่างสงบนิ่งบนฟ้า ทั้งยังแสดงให้เห็นเป็นการตายอย่างสงบอีกด้วย โดยมีการใช้คำว่า ดุจ เป็นคำเชื่อมโยงเปรียบเทียบ ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ แต่งองค์เสร็จแล้ว เข้าในห้องแก้ว นางก็กลั้นใจตาย
นิ่งแน่กับที่ (*ไม่มีแยบคาย*)[298] **ดุจเพ็งเดือนฉาย** นิ่งแน่นอนวัน”

(บทที่ 936)

[298] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543

2.2 อุปลักษณ์ (metaphor) คือ การเปรียบเทียบลักษณะเด่นที่เหมือนกันของสิ่งสองสิ่งและเป็นการเปรียบเทียบความหมายโดยนัย จึงไม่ต้องใช้คำเชื่อม แต่บางครั้งก็มีการใช้คำว่า คือหรือ เป็น เป็นคำเชื่อม และส่วนใหญ่ คำเชื่อมที่ตามหลังด้วยคำนาม คือ เปรียบคำนามกับคำนาม จะเป็นอุปลักษณ์[299] ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

"๏ ท้าวผู้เสวยราช ทรงนามพระบาท อาทิตย์ภูธร
เป็นปิ่นธรณี ไม่มีถึงสอง ครองราชย์ทั้งสอง โดยเที่ยงทางธรรม"

(บทที่ 21)

ตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่พรรณนาถึงท้าวอาทิตย์ผู้เป็นทั้งกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี และเป็นพระบิดาของพระสมุทรโคดมตัวละครเอกของเรื่อง ผู้แต่งเปรียบเทียบระหว่างของคำว่า ภูธร กับ ปิ่นธรณี ซึ่งมีลักษณะเด่นที่เหมือนกัน คือ คำว่า ภูธร หมายถึง พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองดูแลบ้านเมือง มีอำนาจและมีความสำคัญสูงสุดในบ้านเมือง ส่วนคำว่า ปิ่นธรณี เป็นการรวมคำสองคำ คือ คำว่า ปิ่น ซึ่งเครื่องประดับบนศีรษะกับคำว่า ธรณี เมื่อนำรวมกันแล้วมีความหมายว่า ปิ่นของแผ่นดิน โดยมีนัยสำคัญเหมือนกับคำว่า ภูธร ซึ่งในเรื่องหมายถึง ท้าวอาทิตย์นั่นเอง

"๏ เห็นแต่ชาติเดียว ย่อมจะท่องเที่ยว ในวัฏสงสาร
เงินทองนี้ไซร้ เห็นไม่เป็นการ คือห่วงบ่วงมาร รัดรั้งตรึงตรา
๏ อันของนี้เล่า[300] แสนสาวกำนัล **คือบ่วงตัณหา**
เราท่านนี้แล ครั้นแก่ชรา พยาธิทุกขา มรณาไม่เห็น"

(บทที่ 39 - 40)

ตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่พระสมุทรโคดมพยายามอธิบายถึงเหตุผลที่ต้องไปเรียนพระธรรมที่ลังกาแก่ท้าวอาทิตย์พระบิดา ผู้แต่งเปรียบเทียบระหว่างคำว่า เงินทอง กับ ห่วงบ่วงมาร และคำว่า สาวกำนัล กับ บ่วงตัณหา ซึ่งการเปรียบเทียบเชิงนัย คือ เงินทองและสาวกำนัล หมายถึง สิ่งภายนอกไม่มีความจำเป็นกับชีวิตที่แท้จริง ถ้าเราหลงยึดติดในเงินทองหรือหญิงสาวนางกำนัลก็จะตกอยู่ในความอยากในกิเลสและตัณหาจนไม่สามารถหลุดพ้นของจากวัฏสงสารได้ ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า บ่วงมารและบ่วงตัณหา

---

[299] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, 38.

[300] ฉบับท.ย.1 ใช้ "อันบ่วงหนึ่งนั้น" สอดคล้องกับสัมผัส

"๏ แต่งพลางไห้พลางนางเร่งโศกา ชลเนตร**คือธารา**
คำนึงสะอื้นอาลัย"

(บทที่ 163)

ตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่นางจันทราเทวีพระมารดาของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตร้องไห้คร่ำครวญที่พระโอรสทั้งสองเดินทางไปลังกา ผู้แต่งเปรียบเทียบคำว่า ชลเนตร หมายถึง น้ำตา กับคำว่า ธารา หมายถึง แม่น้ำ ซึ่งการเปรียบเทียบลักษณะเด่นที่เหมือนกันของทั้งสองคำ คือ น้ำ และมีนัยอีกอย่างหนึ่ง คือ น้ำตาที่ไหลเป็นทางอย่างไม่มีหยุดเหมือนกระแสน้ำในแม่น้ำที่ไม่เคยหยุดไหล

"๏ ท้าวฟังศรีสะใภ้ กล่าวเกลี้ยงปราศรัย พระทัยชื่นบาน
บุญของลูกแก้ว สร้างแล้วมานาน เดชะสมภาร จึงได้พบกัน[301]
๏ เจ้า**คือนพคุณ** พ่อจะได้พึ่งบุญ พระเดชสืบไป
ชื่นชมโสมนัส กษัตริย์สองไท ลูบหน้าลูบหลังไป รับมิ่งสิงขวัญ"

(บทที่ 1942 - 1943)

ตัวอย่างนี้ เป็นตอนที่ท้าวอาทิตย์พระบิดาของพระสมุทรโคดมตรัสชื่นชมความดีของนางสุวรรณมาลาที่มีต่อพระสมุทรโคดมพระโอรสของตน ผู้แต่งเปรียบเทียบคำว่า เจ้า หมายถึง นางสุวรรณมาลา กับคำว่า นพคุณ หมายถึง ทองเนื้อเก้า เป็นทองบริสุทธิ์ โดยเป็นการเปรียบเทียบเชิงนัย คือ นางสุวรรณมาลา เป็นลูกสะใภ้ที่งามทั้งกายและใจคอยช่วยเหลือสามี มีความดีเหมือนกับทองนพคุณ ซึ่งทองที่มีทั้งความงาม ความบริสุทธิ์และมีราคาแพง

2.3 อติพจน์ (hyperbole) คือ การเปรียบเทียบแบบเกินความจริง เพื่อเน้นความรู้สึกทำให้ผู้อ่านเกิดคล้อยตามสิ่งที่ผู้แต่งต้องการสื่อ ซึ่งการกล่าวเกินจริงเป็นการเน้นความสำคัญหรือเพิ่มน้ำหนักให้สิ่งที่ผู้แต่งต้องการสื่อถึงผู้อ่าน[302] ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมมีการใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ในตอนต่างๆ เช่น

ตอนที่พรรณนาถึงพระพุทธเจ้าขณะเทศนาสั่งสอนสัตว์โลก มนุษย์ เทวดาและมุนษย์ทั้งหลายซึ่งผู้แต่งใช้กล่าวแบบอติพจน์ เพื่อทำให้ผู้อ่านทราบถึงพระคุณอันมหาศาลของพระพุทธ-เจ้าขณะเป็นพระโพธิสัตว์สร้างสมบารมี โดยการเสียสละพระวรกายเป็นทานมากกว่าแผ่นดิน พระ

---

[301] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ "ได้มาพิสมัย" สอดคล้องกับสัมผัส

[302] ยุวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี**, 36.

โลหิตมากกว่ามหาสมุทร พระกำลังมากกว่าเขาพระสุเมรุ พระเนตรมากว่าดวงดาวบนท้องฟ้า ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในบทไหว้ครูในหน้าที่ 96 - 97

ตอนที่นางจันทราเทวีพรรณนาถึงภยันตรายต่างๆในท้องทะเล ซึ่งผู้แต่งใช้การกล่าวแบบอติพจน์ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพความน่ากลัวและความอัศจรรย์ของท้องทะเลและสัตว์ต่างๆ ในทะเล โดยกล่าวว่า ทะเลมีขนาดกว้างใหญ่ถึง 84,000 โยชน์และเป็นที่อาศัยของสัตว์ต่างๆ ทั้งที่มีในโลกแห่งความเป็นจริงและโลกแห่งจินตนาการ เช่น ปลาวาฬเป็นปลามีขนาดใหญ่เท่ากับภูเขาและสามารถพ่นน้ำสูงพอๆ กับความสูงของต้นตาล ปลาฉนากเป็นปลาที่มีปากเหมือนคราดและมีนิสัยดุร้ายมาก ช้างน้ำเป็นสัตว์ในจินตนาการมีตัวเหมือนช้างมีหางเป็นปลา และมีพละกำลังมากชอบใช้งาไล่แทงสัตว์ต่างๆ เงือกน้ำเป็นสัตว์ในจินตนาการมีลักษณะเหมือนคนแต่หางปลา ภุชงค์หรือพญานาคเป็นสัตว์ในจินตนาการอาศัยอยู่ในเมืองบาดาลมีอิทธิฤทธิ์มากและพ่นพิษออกเป็นไฟ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 106 -107

ตอนที่พระสมุทรโคดมถูกปล่อยทิ้งไว้บนเกาะแก้วพิสดาร และได้ทำไร่ข้าวเป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้แต่งใช้การกล่าวแบบอติพจน์ เพื่อแสดงถึงความมีบุญญาธิการของพระสมุทรโคดม โดยกล่าวว่า เมื่อพระสมุทรโคดมถางป่าเพื่อปลูกข้าวก็เกิดความมหัศจรรย์แปลงปลูกข้าวก็ราบเรียบเองโดยไม่ต้องทำอะไร ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ เจ้าจึงค่อยถากถาง ไม้ให้กว้างพอแรงตน
บันดาลเป็นดินดล บังเกิดราบเป็นหน้ากลอง”

(บทที่ 1001)

เมื่อพระสมุทรโคดมหว่านข้าวลงในไร่เสร็จ พอถึงเวลาต้นข้าวออกรวงก็เกิดความมหัศจรรย์ขึ้นอีก คือ ข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกออกรวงมาเป็นข้าวสารทันทีโดยไม่ต้องตำและยังมีกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นดอกไม้ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 150

ตอนที่นางสุวรรณมาลาระลึกถึงอดีตชาติตอนเป็นนางจุลคัพภา ผู้แต่งใช้การกล่าวแบบอติพจน์ เพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นถึงอิทธิฤทธิ์ของนางสุวรรณมาลา มีญาณที่สามารถระลึกชาติได้และยังมีอิทธิฤทธิ์ในการเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้แก่ เนรมิตภูเขาและป่าไม้เป็นกำแพงศิลาแลง เป็นปราสาทพระราชวังที่ประดับตกแต่งด้วยแก้วมณี เนรมิตข้าสาวนางกำนัล ม้า ช้าง ราชรถ พราหมณ์ชี พลทหาร ประชาชน วงดนตรีและหญิงสาวจำนวน 16,000 คน และยังได้เนรมิตถนนข้ามทะเลอีกด้วย ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 141 - 142

ตอนที่นางสุวรรณมาลาขึ้นไปเยี่ยมพระมารดาบนสรวงสวรรค์ ผู้แต่งใช้การกล่าวแบบอติพจน์เพื่ออธิบายถึงจำนวนวันเวลาที่แตกต่างกันระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ ซึ่งเป็นการทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความแตกต่างระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์เป็นสถานที่ในจินตนาการได้อย่างชัดเจน

ยิ่งขึ้น โดยเมื่อนางสุวรรณมาลากลับขึ้นไปเยี่ยมมารดา คือ นางจันทรกินรี เมื่อนางจันทรกินรีเห็นหน้านางสุวรรณมาลาพระธิดาก็ตำหนิว่า เพิ่งลงไปแค่ครึ่งวันเท่านั้น นางสุวรรณมาลาเกิดความแปลกใจและตอบกลับว่า นางลงไปโลกมนุษย์ได้ 7 เดือน 7 วันแล้ว แต่ทำไมพระมารดากลับกล่าวว่าลงไปแค่ครึ่งวัน นางจันทรกินรีจึงอธิบายความแตกต่างระหว่างวันเวลาในโลกมนุษย์กับสวรรค์ชั้นต่างๆ ให้นางสุวรรณมาลาเข้าใจ โดยเปรียบเทียบว่า 100 ปีในโลกมนุษย์ เท่ากับ 1 วันในดาวดึงส์ 100 ปีในดาวดึงส์ เท่ากับ 1 วันในยามา 100 ปีในยามา เท่ากับ 1 วันในดุสิต และ100 ปีในดุสิต เท่ากับ 1 วันในนรก ซึ่งแสดงให้เห็นเวลาที่ต้องทนทุกข์ในนรกนั้นเป็นเวลาที่แสนยาวนาน ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ นางสุวรรณมาลา ฟังมารดาก็ทูลไข
ลูกคิดถึงท้าวไท พระแม่เจ้าจึงขึ้นมา
๏ แต่ลูกไปให้เขาใช้ แทนข้าวไร่นะแม่อา
เจ็ดเดือนเจ็ดวันตรา พระแม่ว่าไม่ถึงวัน
๏ ข้าขอถามซึ่งพระแม่ แม่จงเล่าแก่ลูกพลัน
ปีเดือนในสวรรค์ กับมนุษย์นั้นฉันใด
๏ บัดนั้นจึงมารดา ฟังลูกว่าก็ตอบไป
ร้อยปีมนุษย์ไซร้ ได้เป็นวันดาวดึงส์[303]
๏ (*ร้อยปีในดาวดึงส์*)[304] เป็นวันหนึ่งชั้นยามา
ร้อยปีนะลูกอา จึงเป็นวันชั้นดุสิต[305]
๏ ร้อยปีชั้นดุสิต เป็นพ้นคิดจะพรรณนา
พระสรรเพชญตรัสเทศนา ว่าเป็นวันอเวจี”

(บทที่ 1260 - 1265)

ตอนที่พรรณนาถึงต้นศรีมหาโพธิ์ ผู้แต่งใช้การกล่าวแบบอติพจน์ เพื่อทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความยิ่งใหญ่และความมหัศจรรย์ของต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งตั้งตระหง่านอยู่กลางป่า โดยกล่าวว่าต้นศรีมหาโพธิ์ตั้งอยู่ต้นเดียวสูง 2 โยชน์ มี 4 กิ่ง แผ่กิ่งก้านสาขากว้างใหญ่เท่ากับภูเขา มีลำต้นใหญ่ 500 คนโอบ มีกลิ่นหอมเหมือนดอกจำปา และยังเป็นที่บำเพ็ญภาวนาของคนธรรพ์ ครุฑ นาค

---

[303] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ได้เป็นวันดาวดึงสา” สอดคล้องกับสัมผัส

[304] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

[305] ฉบับร.บ.2 ใช้ “จึงเป็นวันชั้นดุสิตา” สอดคล้องกับสัมผัส

และฤาษี แม้กระทั่งในใบโพธิ์ที่หล่นยังมีอรรถกา 40,000 พระธรรมขันธ์ เขียนอยู่ซึ่งมีเทวดาคอยดูแลรักษา ดังที่แสดงไว้ในหน้า 152

2.4 บุคลาธิษฐาน (personification) คือ การที่ผู้แต่งใส่ความรู้สึกนึกคิดให้กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ไม่ว่าเป็นสัตว์ สิ่งของ หรือธรรมชาติ ให้มีอากัปกิริยาและพฤติกรรมเหมือนเป็นมนุษย์ มีแสดงอารมณ์และความรู้สึกได้ ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน ในตอนที่นางจุลคัพภาฝากฝูงนกบินไปทูลกราบลาพระสมุทรโคดมที่เกาะแก้วพิสดาร โดยการที่ผู้แต่งกำหนดให้ฝูงนกทั้งหลายเมื่อได้ยินนางจุลคัพภาร้องไห้คร่ำครวญและยกมือไหว้ขอร้องให้ช่วยไปทูลลาพระสมุทรโคดมแทนตนเอง แล้วฝูงนกทั้งหลายก็พากันหยุดบินราปีกลงมา ซึ่งเป็นการสร้างอารมณ์ความรู้สึกสะเทือนให้แก่ผู้อ่านจนเกิดความสงสารคล้อยตามฝูงนกที่หยุดบินมาฟัง จากนั้นผู้แต่งยังแทรกการแสดงอารมณ์และความรู้สึกแบบมนุษย์ลงไปในตัวนก กล่าวคือ ฝูงนกทั้งหลายได้แสดงอารมณ์และความรู้สึกเห็นใจนางจุลคัพภา แต่ก็ไม่อาจช่วยเหลือได้ เพราะไม่สามารถพูดภาษามนุษย์ได้และยังแสดงความคิดเห็นด้วยว่า ถ้ารู้ภาษามนุษย์จะช่วยเหลือตามที่นางจุลคัพภาขอร้อง ดังที่แสดงไว้ในหน้า 109 - 110

และตอนที่พระสมุทรโคดมอุทิศข้าวที่ปลูกเป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลายบนเกาะ ผู้แต่งใช้การกล่าวแบบบุคลาธิษฐานแสดงถึงอากัปกิริยาของสัตว์ทั้งหลาย ที่ชวนกันมากินข้าวของพระ-สมุทรโคดม พร้อมร่วมอนุโมทนาในผลบุญที่พระสมุทรโคดมกระทำและพากันช่วยคุ้มครองปกป้องอันตราย ต่างๆ ให้แก่พระสมุทรโคดมอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ ฝูงนกอยู่ในไพร ฝูงเนื้อในป่าพงพี
ได้ยินพระภูมี ออกปากไว้ให้เป็นทาน
๏ ปักษีปักษาชาติ มฤคราชในดงดาน
ฝูงสัตว์ในหิมพานต์ ชวนกันมากินทั้งปวง
๏ ชวนชักกันมากมี ไม่รู้สิ้นหมดเขาหลวง
สิงสัตว์สิ้นทั้งปวง โมทนาด้วยภูมี

(บทที่ 1020 -1022)

2.5 สัทพจน์ (onomatoboeia) คือ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ[306] เช่น เสียงดนตรี เสียงสัตว์ เสียงลมพัด เสียงน้ำไหล เสียงอาวุธกระทบกัน เสียงอากัปกิริยา เป็นต้น ซึ่งการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติช่วยสร้างมโนภาพแก่ผู้อ่านผู้ฟังทำให้ได้ภาพและเสียงตามจินตนาการที่ผู้แต่ง

[306] สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, **เจิมจันทน์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**, 39.

ต้องการสื่อสาร ในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติดังต่อไปนี้

2.5.1 การใช้คำเลียนเสียงคลื่นลมในท้องทะเลและเสียงคลื่นที่กระทบเรือดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ฝั่งสมุทรกันดาร **โครมโครมฉานฉาน**
สะท้านสะเทือนสายชล
๏ น้ำเขียวไหลเชี่ยวเป็นวน พยุพยับลมฝน
ก็ปนกับหมู่มัจฉา
๏ เงือกงูทั้งหมู่เหรา นาคีนาคา
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน
๏ (*เจ็ดหางเจ็ดหัวพัวพัน เล่นน้ำเป็นควัน*
ก็เกิดระลอกกลอกนาน)[307]
๏ เภตราแล่นมากระทบคลื่น โยนไปโยนมาใครเลยจะปาน[308]
กระทบกระทั่งดัง**โผงโผง**"

(บทที่ 227 - 230)

คำว่า โครมโครมฉานฉาน และ โผงโผง เป็นคำเลียนเสียงคลื่นที่ซัดกระทบกับเรือสำเภาของพระสมุทรโคดม โดยผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของเรือซึ่งกำลังเผชิญกับพายุและในท้องทะเลเต็มไปด้วยคลื่นลมที่มีขนาดใหญ่ซัดมากระทบกับเรือ

2.5.2 การใช้คำเลียงเสียงปืน ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ยิงปืนครื้นครั่นสำเนียง (*ระลอกปืน**เปรี้ยง***)[309]
ทั้งเสียงก็ดังอยู่สนั่น"

(บทที่ 651)

---

[307] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538และปรากฏใน ฉบับ ท.ย.1 ว่า
"เจ็ดหัวเจ็ดหางพัลวัน พ่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกระฉอกฉาน"

[308] ฉบับท.ย.1 ใช้ "เภตราแล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน"
ฉบับส.538 ใช้ "เภตราก็แล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน"

[309] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

คำว่า เปรี้ยง เป็นคำเลียนเสียงปืนขณะยิงออกมาก โดยผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพของเสียงยิงปืนที่ดังกึกก้อง ในตอนที่ลูกเรือยิงปืนเอาฤกษ์ก่อนเดินทางของขบวนเรือของท้าวพกา การสื่อถึงเสียงปืนที่ดังกึกก้องทำให้เห็นภาพขบวนเรือขนาดใหญ่ได้อย่างชัดเจน

2.5.3 การใช้คำเลียนเสียงมือเวลาตีกระทบกับอก ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ตีอกเข้า**ราบราบ** มาทำบาปไว้ชื่อใด[310]
ตัวกูจะอยู่ให้เป็นคน ทนทุกข์ยากพรากสามี"

(บทที่ 800)

คำว่า ราบราบ เป็นคำเลียนเสียงดังของมือที่ตีกระทบอกจนเกิดเสียงขึ้น โดยผู้แต่งต้องการสื่อให้เห็นภาพอากัปกิริยาของนางจุลคัพภา ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ที่ไม่สามารถระงับไว้ได้จนต้องให้มือตีอกเพื่อระบายความทุกข์ของตนเอง

2.5.4 การใช้คำเลียนเสียงคนกำลังร้องไห้ ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ต่างคนต่างจะไป ร่ำร้องไห้อยู่**เบยเบย**
ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยบทจร"

(บทที่ 369)

คำว่า เบยเบย เป็นคำเลียนเสียงสะอื้นของคนกำลังร้องไห้ โดยผู้แต่งต้องการสื่อให้เห็นภาพอากัปกิริยาของนางจันทราเทวีที่กำลังร้องไห้อย่างหนักและส่งเสียงสะอื้นเป็นระยะๆ หลังจากทราบข่าวว่า พระโอรสทั้งสองพลัดพรากจากกันขณะประสบกับพายุในท้องทะเล ซึ่งเป็นการแสดงภาพให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความทุกข์ของแม่ที่เป็นห่วงลูกของตนได้อย่างชัดเจน

1.5.5. การใช้คำเลียนเสียงช้าง ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ช้างเผือกงาดำ(สำแดง)[311] ฤทธากล้าแข็ง
กำลังพลังมหึมา
๏ ไล่รุกบุกบันหรรษา ร้อง**แปร๋นแหรน**มา
สองตาก็คืออัคคี"

(บทที่ 1503)

---

[310] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ "ทำบาปแก้วกับตน" สอดคล้องกับสัมผัส

[311] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ "ช้างเผือกงาดำสำแดง"

คำว่า “แปร๋นแหรน” เป็นคำเลียนเสียงช้างที่กำลังส่งเสียงขณะที่กำลังโกรธ ซึ่งในเรื่องเป็นตอนนางสุวรรณมาลาขณะขับช้างเข้าต่อสู้กับข้าศึก แสดงให้เห็นความฮึกเหมและพละกำลังอันมหาศาลของช้างทรงของนางสุวรรณมาลาอย่างชัดเจน

2.6 สัญลักษณ์ (symbol) คือ สิ่งที่นำมาใช้แสดงออกแทนสิ่งอื่น เพื่อสื่อความหมายให้เกิดภาพหรือให้เกิดความเข้าใจได้อย่างชัดเจน นิยมใช้รูปธรรมเป็นสัญลักษณ์แทนนามธรรม สิ่งที่นำมาใช้เป็นสัญลักษณ์จะมีส่วนสัมพันธ์กับความหมายของสัญลักษณ์อย่างใกล้ชิด คือจะมีส่วนเหมือนหรือคล้ายกันในรูปทรงหรือในคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง[312]

วิธีการใช้สัญลักษณ์จะไม่ใช่การกล่าวเปรียบเทียบตรงๆ อย่างอุปมา และไม่กล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งอย่างอุปลักษณ์ แต่ใช้สัญลักษณ์แทนการกล่าวถึงสิ่งต้องการทันที[313] ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีการใช้สัญลักษณ์ ในตอนที่นางจุลคัพภากล่าวปฏิเสธการร่วมหอกับพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ นางน้องทูลสนองภูวไนย หัวปีพิสมัย
ได้แล้วจะแคล้วคลาดคลา
⊙ ความรักนั้นห่างโรยรา ดุจดังนาวา
เรือจ้างที่ทางคนจร
⊙ ตัวข้าคือ**บุษบา**เกสร ชมชาติเกสร
ได้แล้วก็จรบินไป
⊙ พุ่มพวงดวงดอกมาลัย จะร้างแรมไว
เบื้องหน้าจะได้ซึ่งความอาย

(บทที่ 476 - 479)

ตัวอย่างนี้ ผู้แต่งใช้สัญลักษณ์แทนผู้หญิง เป็นบุษบาหรือดอกไม้ และใช้สัญลักษณ์แทนผู้ชาย เป็นแมลง โดยในเรื่องนางจุลคัพภากล่าวกับพระสมุทรโคดมว่า ตนเองเป็นเหมือนดอกไม้ เมื่อแมลงได้ดอมดมเกสรของดอกไม้แล้วก็บินจากไปอย่างรวดเร็ว ต่อไปภายหน้าดอกไม้ (สตรี) คงเหลือแต่ความอาย ซึ่งหมายถึง การที่ผู้ชายเมื่อได้ผู้หญิงแล้วก็ลาจากผู้หญิงที่ไม่บริสุทธิ์ก็เหลือแต่ความน่าละอาย

---

[312] เพ็ญศรี จันทร์ดวง. “วิเคราะห์สัญลักษณ์ในวรรณคดีไทย,” ใน **พินิจวรรณกรรม : งานวิจัยทางภาษาไทย**, เพ็ญศรี จันทร์ดวง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2542), 45.

[313] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**, 53.

อีกตอนที่ผู้แต่งใช้สัญลักษณ์การบอกเล่าเรื่องราว คือ ตอนที่ตาเถนเสพสังวาสกับนางชีที่กลางป่า โดยใช้สัญลักษณ์แทนการเสพสังวาสว่า เหมือนกิน**กุ้งปลาเต่าฝา** ดังคำประพันธ์ว่า

"⊙ นางชีโอนอ่อน ผันผ่อนไปมา (ขาดหาย)[314]
พี่เถนน้องเอย ไม่ระเคยฤๅหนา จะให้ตัวข้า ทำเป็นฉันใด
⊙ ยังตาเถนเพศ แกย่อมเบ็ดเตล็ด เถลไถลไปมา
เห็นเด็ดไม้ได้ วิ่งไปเร็วรา จะกิน**กุ้งปลา เต่าฝา**มากมี"

(บทที่ 1798 - 1799)

จะเห็นได้ว่า การใช้สัญลักษณ์ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นการใช้สัญลักษณ์ที่ง่ายต่อการเข้าใจ เช่น เปรียบผู้หญิงเป็นดอกไม้ ผู้ชายเป็นแมลง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่นิยมในวรรณกรรมไทยทั่วไป และการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายในเชิงสังวาสว่า กินกุ้งปลาเต่าฝา

จากการศึกษาเรื่องการใช้สำนวนโวหาร พบว่า ผู้แต่งมีความสามารถในการใช้สำนวนโวหารเพื่อบรรยายถึงเรื่องราวในเรื่อง ซึ่งผู้แต่งเลือกใช้การบรรยายโวหารในการเล่าเรื่องและแจกแจงในรายละเอียดต่างๆ ด้วยพรรณโวหารเพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจถึงรายละเอียดของสิ่งต่างๆ ดังเช่นในตอนที่บรรยายถึงลวดลายมงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท หรือในตอนที่เกิดความสงสัยผู้แต่ง ก็จะใช้เทศนาโวหารเพื่อชักจูงให้ผู้อ่านคล้อยตาม ดังเช่นในตอนที่นางสุวรรณมาลาฆ่าท้าว-สามลซึ่งเป็นบิดาในอดีตชาติ ผู้แต่งกำหนดให้มีอาจารย์สองคนมาปุจฉาวิสัชนาถามตอบกันถึงเรื่องกรรมที่นางสุวรรณมาลากระทำเพื่อช่วยคลายความสงสัยของผู้อ่าน ผู้แต่งยังมีการใช้โวหารภาพพจน์ในสร้างภาพให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งช่วยทำให้ผู้อ่านเห็นภาพได้อย่างถูกต้องชัดเจน โวหารภาพพจน์ที่ใช้มีทั้งอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ บุคลาธิษฐาน เป็นต้น และที่ใช้มากที่สุด คือ อุปมาและอุปลักษณ์ เพราะช่วยในสร้างภาพในจินตนาการของผู้อ่านให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งทั้งหมดกล่าวมาเมื่อนำมารวมกันก็จะช่วยสร้างอารมณ์และความรู้สึกให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้เกิดความคล้อยตามจนไปนำสู่สัมผัสแห่งรสวรรณคดีในที่สุด

รสวรรณคดี

รส คือ ปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้ถึงอารมณ์ที่ผู้แต่งถ่าย-ทอดไว้ในวรรณคดี และเป็นการทำให้ผู้อ่านเกิดปฏิกิริยาตอบสนองทางอารมณ์จนเกิดรสแห่งความ

[314] บทพิเศษไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

รู้สึกขึ้นในใจของผู้อ่าน กล่าวคือ รสไม่ใช่เป็นเพียงแค่อารมณ์ ซึ่งที่ผู้แต่งถ่ายทอดลงไปในวรรณคดีเท่านั้น แต่รสเป็นอามรณ์ ความรู้สึกของผู้อ่านที่เกิดขึ้นในใจจากการรับรู้เรื่องราว[315]

รสวรรณคดีตามทฤษฎีรสในวรรณคดีบาลี แบ่งได้ 9 รส ดังนี้

1. สิงคารรส คือ รสแห่งความซาบซึ้งในรัก เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความรัก
2. หัสสรส คือ รสแห่งความสนุกสนาน
3. กรุณารส คือ รสแห่งความสงสารที่เกิดจากความทุกข์โศก
4. รุทรรส คือ รสแห่งความแค้นเคืองที่เกิดจากความโกรธ
5. วีรรส คือ รสแห่งความกล้าหาญ มีลักษณะองอาจ ไม่เกรงกลัว
6. ภยานกรส คือ รสแห่งความเกรงกลัว
7. พีภัจฉรส คือ รสแห่งความเกลียด ความเบื่อรำคาญขยะแขยง
8. อัพภุตรส คือ รสแห่งความอัศจรรย์ใจ พิศวงประหลาดใจซึ่งเกินวิสัยของโลก
9. สันตรส คือ รสแห่งความสงบ ความราบรื่น ไม่วุ่นวาย หรือความวิเวก[316]

รสวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีทั้งหมด 7 รส ได้แก่ วีรรส อัพภุตรส สิงคารรส กรุณารส รุทรรส หัสสรส และสันตรส แต่รสที่เด่นที่สุด คือ วีรรส ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

1. วีรรส คือ รสแห่งความกล้าหาญ สามารถแบ่งเป็นความกล้าหาญในการต่อสู้ ความกล้าหาญในการทำทาน และความกล้าหาญในการปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติตามหน้าที่ ซึ่งความกล้าหาญทั้งสามอย่าง ต้องใช้ทั้งความอุตสาหะและความเสียสละ โดยวีรรสที่ปรากฏในเรื่องนี้ มีดังนี้

ในตอนเริ่มต้นของเรื่องผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในการทำทานได้จากการกระทำของท้าวอาทิตย์ ซึ่งเป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสีและเป็นผู้มีใจศรัทธาในพระพุทธศาสนาตั้งใจอย่างแน่วแน่ในการทำทานเพื่อหวังเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ฝ่ายท้าวอาทิตย์ ท้าวทรงทศมิตร บำเพ็งบารมี
ให้ตั้งโรงทาน หกแห่งเปรมปรีดิ์ เพิ่มบารมี วัตถาลังการ์

---

[315]กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, พิมพ์ที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2549), 24.

[316] พระมหาโยธิน ปัดชาสี, “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมภาคเหนือและอีสาน เรื่องนางแตงอ่อน” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 147.

⊙ มีทรัพย์ทุกประการ โภชนาอาหาร กระการนานา
ผ้าผ่อนแพรพรรณ ทรงธรรม์เอามา ให้ทานพฤฒา กระยาจกทั้งหลาย
⊙ จำหน่ายเงินทอง เป็นนิจเนืองนอง เช้าค่ำเพรางาย
(*อาณาประชาชน*)[317] ฝูงคนทั้งหลาย กำหนดกฎหมาย วันละแสนตำลึงทอง
⊙ บ้างสรรเสริญ อายุจำเริญ ผ่านฟ้าผู้ครอง
ถือศีลพระเจ้า ค่ำเช้าโดยปอง หฤทัยท้าวสนอง บำเพ็ญบารมี
⊙ พระทัยภูบาล มักบำเพ็ญทาน หวังเป็นชินศรี
ดุจดังคงคา มหานที ทำทานทั้งที เป็นที่อาศัย
⊙ ไหลมายังสมุทร (*ไม่รู้สิ้นสุด*)[318] ดุจดังหฤทัย
ให้ทานเงินทอง สิบสองอสงไขย ท้าวไม่อาลัย บัดใจพูนมา
⊙ ด้วยบุญพระบาท สององค์น้อยนาถ[319] พระโอรสา
จะได้ถึงแล้ว แผ้วราคะตัณหา เป็นพระศาสดา ในอนาคตกาล”

(บทที่ 27 - 33)

ผลบุญแห่งการทำทานของท้าวอาทิตย์ทำให้พระองค์ได้เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้าในอนาคตทั้งสองพระองค์ ได้แก่ พระสมณะโคดมพุทธเจ้า คือ พระสมุทรโคดมตัวละครหลัก และพระศรีอาริยเมตไตรย คือ พระโพธิทัตตัวละครรอง

เมื่อพระโอรสทั้งสองเจริญพรรษาขึ้น พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตทรงแสดงความมุ่งมั่นที่จะไปศึกษาพระธรรมเพื่อจะเป็นกษัตริย์ที่ดีมีคุณธรรม ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงวีรรสอันเป็นรสแห่งความกล้าในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อแสวงความหลุดพ้นหรือนิพพาน ดังที่แสดงไว้ในหน้า 131

ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีพยายามอ้อนวอนไม่ให้พระโอรสทั้งสองเดินทางไปเกาะลังกา เพราะหนทางไกล แต่ก็พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตต่างก็มีความมุ่งมั่นอย่างไม่ลดละ ย้ำความรับรู้ของผู้อ่านถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในธรรมได้เป็นอย่างดี เมื่อทั้งสองพระองค์ออกเดินทางไปแล้วก็ประสบกับพายุซัดจนเรืออับปางลงกลางทะเล พระสมุทรโคดมได้แสดงความกล้าหาญไม่ยอมแพ้กับโชคชะตาและยังทำหน้าที่เป็นพี่ที่ดีดูแลน้องเป็นอย่างดี โดยขณะที่เรืออับปางลงนั้น พระสมุทรโคดมตั้งสติได้เป็นอย่างดีและทำตัวเป็นที่พึ่งของน้อง จับมือน้องไม่ยอมปล่อย แม้

---

[317] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[318] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[319] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

จะโดนคลื่นซัดสาดอยู่กลางทะเล ซึ่งผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในการต่อสู้และในการทำหน้าที่ได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

"⊙ พระน้องเร่งตกใจ หน่วงเอาไตรลักษณญาณ
คุณแก้วสามประการ คุณบิดาแลมารดา
⊙ คุณพระอาริยเจ้า ปกเหนือเกล้าบนเกศา
แม้นสิ้นชนมา จะก้มหน้าไปสวรรค์
⊙ ชวนน้องเสวยโภชนาหาร ทรงภูษาเร็วฉับพลัน
ผ้าต้นแลผ้าทรง[320] มาพอพันรัดกายา
⊙ จูงกรพระน้องแก้ว ยืนขึ้นแล้ว(บนเภตรา)[321]
(ยอกร)[322]ทั้งสองรา ตั้งสัจจาและพิษฐาน
⊙ แม้นข้าจะเป็นพระ หวังสละซึ่งบ่วงมาร
โปรดสัตว์ในสงสาร อันทนทุกข์เวทนา
⊙ ขอให้เทพากร อีกอมรในพฤกษา
เทพไทในคงคา อันรักษาริมฝั่งชล
⊙ เทพาในเถื่อนถ้ำ เจ้าย่านน้ำแลวังวน
เอ็นดูข้าสองคน ขอให้พ้นอันตราย
⊙ ช่วยคุ้มช่วยรักษา หมู่มัจฉาอย่ากล้ำกลาย
เอ็นดูข้าสองชาย อันสัตว์ร้ายให้หนีไกล
⊙ ท้าวยุดเอาพระหัตถ์ โพธิทัต(ทรามวัย)[323]
(*ผาดโผนโจนโดดไป ประมาณได้แปดสิบวา*)[324]
⊙ (*กำลังพระโพธิสัตว์*)[325] อันจะตรัสเป็นศาสดา
จระเข้แลเหรา หมู่มัจฉาไม่กล้ำกลาย

---

[320] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ "ผ้าทรงมาผูกพัน" สอดคล้องกับสัมผัส

[321] ฉบับท.ย.1 ใช้ "ยืนขึ้นแล้วบนเภตรา"

[322] ฉบับท.ย.1 ใช้ "ยอกรทั้งสองรา"

[323] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ "โพธิทัตผู้ทรามวัย"

[324] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า "ผาดโผนโจนออกไป ไกลที่นั้นแปดสิบวา"

[325] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า "เดชะโพธิสัตว์"

⊙ สององค์ว่ายน้ำนอง ฝืนฝ่าฟองไปตามสาย
ยุดมือพระน้องชาย คว้างคว้างไปในคงคา”

(บทที่ 243 - 253)

พระสมุทรโคดมต้องลอยคอในทะเลถึง 7 วันจนมาถึงเมืองสามลและได้แต่งงานกับนางจุลคัพภา แต่ท้ายที่สุดถูกอุบายท้าวสามลผู้เป็นพ่อตาทำให้ต้องพลัดพรากจากนางจุลคัพภา และเมื่อพระองค์จะทราบความจริงจากนางจุลคัพภาแล้ว แต่พระสมุทรโคดมก็ไม่ยอมเปลี่ยนพระทัยทรงตัดสินใจจะเสียสละตนและเสียสละนางจุลคัพภาผู้เป็นภรรยาให้ผู้อื่น เพื่อแทนพระคุณของท้าวสามลที่เคยให้การช่วยเหลือตนเอง ซึ่งผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญจากความเสียสละเพื่อทำตามทำหน้าที่ของพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ แต่เราอยู่ด้วยกัน ไม่ได้ทันถึงขวบปี
ท้าวพรากให้จากศรี สักกี่ปีจะเห็นกัน
⊙ น้ำเนตรอาบพักตรา ปริ่มชีวาจักอาสัญ
ร่ำไรให้รักกัน สองจอมขวัญเพียงบรรลัย
⊙ บัดนั้นจึงเสนา ชวนกันมาอยู่ไสว
ขอเชิญดำเนินใน อยู่ช้านักกลัวอาญา
⊙ รับสั่งให้เร่งไป อยู่ช้าให้พ้นเวลา
เชิญเจ้าลงเภตรา ให้ทันฤกษ์บทจร”

(บทที่ 833 - 836)

“⊙ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ หวังจะได้ตรัส เป็นพระศาสดา
ตรัสแลเห็นแจ้ง เขาแกล้งเอามา ทิ้งเสียในป่า องค์เดียวเอกา[326]
⊙ ตรัสมีชงคา[327] ว่าแก่เสนา นักงานอันไป
ว่าท่านทั้งปวง ล่อลวงเราไย เรารู้เต็มใจ เราแล้วทุกประการ”

(บทที่ 852 - 853)

พระสมุทรโคดมขณะที่อยู่บนเกาะแก้วพิสดาร ก็ยังมีความมุ่งมั่นและเสียสละตนเองในการทำไร่ข้าวเพื่อบริจาคเป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลายบนเกาะ ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความ

[326] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “แต่องค์ภูวไนย” สอดคล้องกับสัมผัส

[327] ชงคา หมายถึง ราชโองการ

กล้าหาญในการทำทาน แม้ว่าพระสมุทรโคดมจะประสบความลำบากแต่ก็ไม่มีความย่อท้อในการทำทาน ดังที่แสดงไว้ในหน้า 149 - 150

พระสมุทรโคดมแต่งงานกับนางสุวรรณมาลาบนเกาะแก้วพิสดาร จากนั้นนางสุวรรณมาลาได้เนรมิตบ้านเมืองให้พระสมุทรโคดมเป็นกษัตริย์ปกครอง จนทำให้ท้าวสามลเกิดความอิจฉาจึงขอให้ท้าวพกามาช่วยรบกับพระสมุทรโคดม จนเกิดสงครามขึ้นในที่สุด พระสมุทรโคดมได้ออกรับศึกท้าวพกา ส่วนนางสุวรรณมาลาก็ออกรับศึกทัพท้าวสามลและในครั้งนี้นางสุวรรณมาลาผู้เป็นพระมเหสีของพระสมุทรโคดมได้แสดงความกล้าหาญ ทรงช้างทำยุทธหัตถีทรงตัดศีรษะท้าวสามลกลางสนามรบจนทำให้ท้าวสามลถึงแก่ความตาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความดีย่อมชนะความชั่วหรือธรรมะย่อมชนะอธรรมในที่สุด ผู้อ่านสามารถรู้ถึงวีรรสรสแห่งความกล้าหาญในการต่อสู้ในครั้งนี้จากนางสุวรรณมาลาผู้เป็นนางเอกของเรื่องได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฉบัง ⊙ ⊙ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทรงคชไอยรา
เผือกผู้ก็ดูหฤหรรษ์
⊙ นางจึงนิรมิตด้วยพลัน ฝูงเทพเทวัญ
ลงมาเป็นยศบริวาร
⊙ นางจึงบ่ายหน้าคชสาร ออกจากพระทวาร
กระบัดก็ถึงตำบล
⊙ เห็นทัพท่านท้าวสามล เสนีรี้พล
อเนกอนันต์กันมา
⊙ ทรงช้างอยู่กลางโยธา นางตั้งสัจจา
นบนิ้วประนมเหนือหัว
⊙ เดชะข้าซื่อต่อผัว ข้าไม่คิดกลัว
ผลาญตัวให้ม้วยมรณา
⊙ สู้ตายวายชีพชีวา บ่ได้ให้ชายมา
ร่วมรักกับข้าถึงสอง
⊙ เดชะพระเดชผู้ครอง มาเป็นกำแพงทอง
เมื่อข้าจะชนช้างสาร
⊙ ต่อด้วยสามลภูบาล คนชั่วใจพาล
มาพรากให้จากทรงธรรม์
⊙ เราได้พยาบาทขาดกัน ขอให้พระขรรค์
ตัดเกล้าแห่งท้าวสามล

⊙ บ่ายช้างขึ้นกลางไพร่พล จึงนางนิฤมล
ก็ทรงพระขรรค์อันปรา
⊙ (ฝ่ายท้าว)[328]สามลราชา เหลือบเนตรแลมา
คิดว่าเจ้าสมุทรโคดม
⊙ (*ผายตรัสตบพระหัตถ์ชื่นชม*)[329] ฤๅจะมาบังคม
ว่ากูนี้เป็นพ่อตา
⊙ สถิตอยู่บนคอช้างอันปรา น้ำพระเนตรราชา
ก็ไหลก็หลั่งนาภี
⊙ เป็นลางแก่พระภูมี บ่ายคชสารศรี
กระบัดก็ขับไพร่พล
⊙ ทัพหน้าเข้ามาผจญ เสนีรี้พล
เข้าสัประยุทธ์ชิงชัย
⊙ นางสุวรรณมาลาอรทัย ไสช้างวางไป
เข้าไล่สัพประยุทธ์กลางแปลง
⊙ ช้างเผือกงาดำ(สำแดง)[330] ฤทธากล้าแข็ง
กำลังพลังมหึมา
⊙ ไล่รุกบุกบันหรรษา ร้องแปร๋นแหรนมา
สองตาก็คืออัคคี
⊙ ฝ่ายท้าวสามลภูมี ไสคชสารศรี
ก็เงยก็งวยระเหหน
⊙ สองงาปักแผ่นดินดล มิอาจจะสู้ชน
วิ่งวนก็ล้มกลางแปลง
⊙ ท้าวไทเหนี่ยวไว้สุดแรง มือถือพระแสง
นางโถมเข้าฟันสามล
⊙ หัวขาดตีนขาดบัดดล จึงท้าวสามล
ก็ถึงแก่ความมรณา

---

[328] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ฝ่ายท้าวสามลราชา”

[329] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543

[330] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ช้างเผือกงาดำสำแดง”

⊙ พวกพลพหลโยธา มนตรีเสนา
กระจัดกระจายหน่ายหนี
⊙ นางจึงบ่ายคชสารศรี กลับเข้าบุรี
บัดเดี๋ยวก็ถึงวังใน”

(บทที่ 1485 - 1509)

บทบาทของพระสมุทรโคดมตัวละครหลักจบลงพร้อมกับสงครามยุติลง จากนั้นผู้แต่งเปลี่ยนไปเล่าถึงบทบาทของพระโพธิทัตตัวละครรองผู้เป็นอนุชาของพระสมุทรโคดมที่พลัดพรากจากกันตั้งแต่ตอนที่เรือสำเภาอับปางกลางทะเล และพระอินทร์ได้พาพระโพธิทัตมาส่งยังเมืองลังกา ซึ่งผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในธรรมหรือการทำตามหน้าที่ได้อย่างชัดเจน จากการที่พระโพธิทัตเมื่อไปถึงเมืองลังกาก็ตั้งใจศึกษาพระธรรม และเมื่อสำเร็จแล้วพระองค์ก็มีความมุ่งมั่นอุตสาหะไม่หวั่นเกรงต่อความเหนื่อยยากออกเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาท ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บัดนั้นจึงท้าวไท อยู่อาศัยซึ่งอาจารย์
คอยอยู่มาช้านาน อาจารย์สอนคำสิงหล
⊙ พระองค์ทรงปัญญา รู้ภาษาด้วยใจดล
ด้วยคำประชาชน อันกล่าวถ้อยเป็นลังกา
⊙ เดชะบุญพระบาท แต่ก่อนชาติได้ทำ(มา)[331]
พระองค์ทรงภาษา คำลังกาเป็นบาลี
⊙ คำหนักแลคำเบา รู้ลำเนาแลพาที
วันหนึ่งพระภูมี จึงไปลาพระอาจารย์
⊙ อะหัง อันว่าข้า วันทิตวา ขอถวายมัสการ
กราบลาพระอาจารย์ จะไปไหว้เขาลังกา
⊙ (จึงบอก)[332]ซึ่งวิถี ข้าขอจรลีโดยซึ่งมรคา
ขึ้นไหว้พระบาทา บนเขาแก้วคีรีใน
⊙ ปาโมกข์ผู้อาจารย์ ฟังกุมาร ก็ขานไข
ชื่นชมภิรมย์นัย ลุกออกไปจากเคหา

[331] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แต่ก่อนชาติได้สร้างมา”

[332] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จึงบอกซึ่งวิถี”

⊙ ชี้มือขึ้นบอกไป เจ้าจะไหว้ซึ่งลังกา
ตามทิศหนบูรพา จักพรรณนาให้บทจร”

(บทที่ 1543 - 1550)

เมื่อพระโพธิทัตไปถึงพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ได้ทรงเจริญภาวนาอย่างมุ่งมั่นและไม่ลดละ ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในธรรม ซึ่งเป็นต่อสู้เพื่อความหลุดพ้นหรือนิพพาน[333] ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ (*พระองค์เห็นเสร็จ*)[334] มีในลายลักษณ์พระเกศ ย่อมโลกสงสาร
ท่าวเร่งพิสมัย พระทัยชื่นบาน ก้มเกล้ามัสการ ชื่นบานหรรษา
⊙ ตั้งใจจำนง หฤทัยท้าวปลง จำศีลภาวนา
เสด็จอยู่ที่นั้น สามวันโดยตรา ไม่เสวยโภชนา อาหารสิ่งไร
⊙ เที่ยงคืนราตรี สมเด็จภูมี บรรทมหลับใหล
บันดาลขึ้นเร่า ถึงท้าวหัสนัยย์ อาสน์แก้วแววไว สมเด็จโกสีย์”

(บทที่ 1610 - 1612)

เมื่อพระโพธิทัตภาวนาได้ 7 วัน ด้วยความมุ่งมั่น จึงทำให้พระอินทร์ ต้องเสด็จลงมาถามปริศนาธรรมแก่พระโพธิทัต พระโพธิทัตแก้ไขปริศนาได้เป็นอย่างดี จนทำให้เทวดาทั้งหลายที่มารอฟังเกิดความชื่มชมและศรัทธา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้และความอุตสาหะในการศึกษาและปฏิบัติธรรมของพระโพธิทัต ทั้งยังทำให้ผู้อ่านเกิดรู้สึกชื่นชมในความสามารถและรับรู้ถึงวีรรส รสแห่งความกล้าหาญในธรรม จากแก้ไขปริศนาธรรมได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ บัดนั้นพระบาท โพธิทัตจอมนาถ[335] เนื้อหน่อศาสดา
เมื่อท้าวจะแปล แก้คำปริศนา สิงหลลังกา แปลเป็นคำไทย
⊙ ดูรานนทรี[336] ชื่อพุทธยักษี[337] ใช่ว่าอื่นไกล
สรรเพชุดาญาณ เข้านิพานไป เอ็นดูสัตว์ไซร้ ทั่วทั้งโลกีย์

---

[333] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, พิมพ์ที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2549), 162.

[334] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2,ส.541

[335] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นพึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

[336] นนทรี หมายถึง ยักษ์

[337] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชื่อพุทธปักษี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

⊙ จึงไว้ศาสนา ห้าพันพระวรรษา คือทั่วโลกีย์[338]
จะนับเป็นวัน ได้ล้านพันปี คือปีกปักษี ยังนี้นะยักษา
⊙ พรรณนาเป็นเดือน หกหมื่นไม่เคลื่อน คือตีนปักษา
แม้นใครรู้ คอยดูเถิดหนา คือหางปักษา ได้หมื่นหกพัน
⊙ ลูกตาปักษี แสนสองหมื่นปี เป็นที่สำคัญ
คือพระอุโบสถ กำหนดถูกพัน คิดเข้าด้วยกัน ห้าพันพระวรรษา
⊙ ปริศนาบทนี้ เป็นคำบาลี ดังนี้แลนา
ท่านว่าเป็นเทียบ เปรียบด้วยปักษา เราแก้ปริศนา ผิดชอบเป็นไฉน
⊙ อินทรยักษ์จึงว่า ท่านแก้ปริศนา ไพเราะเหลือใจ
เจ้ากล่าวแต่หลัง ข้ายังสงสัย ขนนกนั้นไซร้ เป็นไรเบาบาง
⊙ เจ้าจงแก้ไข ให้ยิ่งขึ้นไป อย่าได้อำพราง
ให้เห็นแจ้งใจ คำไทยเป็นกลาง สำแดงให้กว้าง ตามอรรถคาถา
⊙ จึงพระโพธิทัต เจ้าแก้ตามอรรถ เป็นคำลังกา
อตีตาเล ท่านฟ้(ง)[339]เถิดรา อันขนปักษา ลุ่ยหลุดบางเบา[340]
⊙ ได้แก่ศาสนา แห่งพระศาสดา มาใกล้ถึงกลาง
ดุจดังขนนก อันลุ่ยเบาบาง นับวันจะร้าง น้อยเข้าทุกอัน
⊙ จึงท้าวเทเวศ ครั้นได้ฟังเหตุ ชื่มชมหฤหรรษ์
ฝูงเทพเทวา ครุฑาคนธรรพ์ ก้มเกล้าอยู่สลอน[341] สรรเสริญพระองค์
⊙ ครั้นจบปริศนา สมเด็จอินทรา สำแดงรูปทรง
รูปยักษ์กลับกลาย เฉิดฉายบรรจง กลับคืนพระองค์ เป็นอมรินทรา
⊙ รัศมีเฉิดฉาย เลื่อมเลื่อมพรายพราย รุ่งเรืองรจนา
เรามาปราศรัย อรทัยพนิดา เราแกล้งลงมา อวยพรจอมขวัญ
⊙ เราจะทำนาย พระอรโฉมฉาย มิช้ามิพลัน
จะได้ไตรภพ จบทั่วไอศวรรย์ จักรพรรดิบ่ทัน เทียมท้าวถึงสอง”

(บทที่ 1656 - 1669)

---

[338] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “คือตัวปักษี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[339] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ท่านฟังเถิดรา”

[340] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ลุ่ยหลุดเบาบาง” สอดคล้องกับสัมผัส

[341] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ก้มเกล้าอภิวันท์” สอดคล้องกับสัมผัส

โดยทั้งหมดที่กล่าว แสดงให้เห็นว่า วีรรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นรสที่มีความโดดเด่นที่สุด และเป็นสิ่งที่ผู้แต่งตระหนักถึงความสำคัญของตัวละครหลักในเรื่อง คือ พระโพธิสัตว์ อันหมายถึง บุคคลที่จะเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ซึ่งการที่ผู้แต่งใช้วีรรสเป็นรสที่เด่นที่สุดในเรื่อง ก็เพื่อส่งเสริมความเป็นวีรบุรุษให้แก่ตัวละครและยังเป็นการสรรเสริญถึงพระพุทธเจ้าอีกด้วย[342]

2. อัพภุตรส คือ รสแห่งความอัศจรรย์ใจ อันเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดจากการรับรู้ความพิศวง โดยความพิศวงนั้น เกิดได้จากการเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้ยินเสียงทิพย์ การไปเที่ยวในสถานที่สวยงาม น่ารื่นรมย์ การเห็นอภินิหาร และการได้รับสิ่งที่ปรารถนา[343] ซึ่งอัพภุตรสเป็นรสเสริมของวีรรส เพราะช่วยส่งเสริมความรู้สึกชื่นชมยินดีในความกล้าหาญและมีบุญญาธิการของตัวละครในเรื่อง อัพภุตรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีดังนี้

ตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตต้องลอยคอกลางทะเลทำให้เกิดเหตุอัศจรรย์แก่พระอินทร์โดยพระแท่นรัตนมณีของพระอินทร์แข็งเหมือนหิน จึงทำให้พระอินทร์ต้องใช้ตาทิพย์ส่องลงมาดูและเสด็จลงมาช่วยทั้งสองพระองค์ ครั้นเมื่อช่วยพระโพธิทัตได้แล้วก็เข้าไปช่วยพระสมุทรโคดม แต่กลับเกิดเหตุอัศจรรย์มีวิญญาณสามเณรมาขัดขวาง ซึ่งอัพภุตรสที่ผู้อ่านรับรู้ได้ คือ ความอัศจรรย์ใจในบุญญาธิการของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตที่ทำให้พระแท่นรัตนมณีแข็งเป็นหิน อิทธิฤทธิ์ของพระอินทร์และความอัศจรรย์ใจที่มีวิญญาณสามเณรมาปรากฏ ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ บัดนั้นจึงองค์อมรินทร์ ตระบัดเชี่ยวชิน
เทพกราบอยู่สลอน
๏ เสด็จเหนือแท่นรัตน์บัญชร กนกบวร
ก็แข็งดังหนึ่งศิลา
๏ อัศจรรย์วันนี้เป็นหนักหนา เทพจักขุเธอเล็งมา
ทั่วทุกทิศาในโลกีย์
๏ เห็นองค์หน่อเหน้าพระสมุทรชาตรี ว่ายอยู่ในชลธี
แทบชีวีปริ่มปางตาย

[342] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 252

[343] เรื่องเดียวกัน, 188.

⊙ ควรกูจักจรโดยหมาย (*บพิตรเธอก็คลาย*)[344]
ช่วยพระฤๅสายให้จากสายชล
⊙ คิดแล้วคลาดแคล้วบัดดล (*รัถบันเหินหน*)[345]
ก็ถึงในสมุทรธารา
⊙ อุ้มเอาพระเยาวกุมาร บทจรจากสถาน
วางพระภูบาลเหนือรถทอง
⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัตเธอคิดปอง บังคมทูลสนอง
โปรดข้าผู้น้องพระเชษฐา
⊙ ข้าบาทพี่น้องสองรา ทุกข์โทมนัสโหยหา
โปรดพระเชษฐาให้พ้นจากภัย
⊙ อมรินทร์ได้ยินก็ขานไข (*บทจรก็ไคล*)[346]
เล็งพระเนตรไปข้างในสายชล
⊙ เห็นพระสมุทรโคดม ว่ายในทะเลวน
เจ้าปริ่มปางตาย
⊙ เสด็จเข้าอุ้มเอาฤๅสาย ประจุกลับกลาย
เหตุด้วยโฉมฉายเจ้ามีกรรมมา[347]
⊙ ให้เห็นเป็นเณรน้อยผู้หนึ่งผุดขึ้นมาทันใจ[348] เข้ากลจิตบพิตรเธอไข
มีวาจาไปแก่ภูธร
⊙ ดูราเจ้าฟ้ามัฆวาน อันนี้ใช่การ
ของบพิตรจงฟังวาจา”

(บทที่ 289 - 302)

---

[344] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับ ส.538 ว่า “สถิตบพิตรเธอก็คลาย”

[345] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับ ส.538 ว่า “รถประจุบนเหินหน”

[346] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538

[347] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เหตุว่าโฉมฉายมีกรรมไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ เหตุด้วยพระโฉมฉามมีกรรมไคล” สอดคล้องกับสัมผัส

[348] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้”รูปเณรน้อยผุดขึ้นใน” สอดคล้องทั้งเนื้อหา สัมผัสและพยางค์

ตอนที่พระสมุทรโคดมเกาะขอนไม้ลอยคอกลางทะเลอยู่นั้น นางมณีเมขลามาเห็นเข้าก็บันดาลให้ทะเลสงบ และยังช่วยให้พระสมุทรโคดมได้พบกับพระธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามล ซึ่งพระธิดาทั้งเจ็ดเมื่อเห็นพระสมุทรโคดมก็หลงรัก เพราะนางมณีเมขลาเนรมิตให้ใครเห็นก็เกิดความหลงใหล จากนั้นพระธิดาทั้งหกก็กระโดดลงน้ำเพื่อช่วยพระสมุทรโคดมแต่ไม่สำเร็จ เพราะพระธิดาทั้งหกไม่ใช่เนื้อคู่กัน ส่วนนางจุลคัพภาอยู่ที่ท่าน้ำจึงอธิษฐานให้ขอนไม้ลอยมาตน ถ้าหากพระสมุทรโคดมเป็นเนื้อคู่ของตน ซึ่งก็เกิดความน่าพิศวงเกิดขึ้นในตอนที่ขอนไม้ที่ของพระสมุทรโคดมลอยมาหยุดที่หน้านางจุลคัพภาเหมือนกับมีคนลากมาให้ ซึ่งความพิศวงที่เกิดขึ้นทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอัพภุตรสได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์แสดงที่ไว้ในหน้าที่ 135 - 136

ตอนที่พระสมุทรโคดมถูกปล่อยบนเกาะแก้วพิสดารได้ทำไร่ข้าวขึ้น ซึ่งข้าวที่ปลูกมีความน่าพิศวงเป็นอย่างมาก เพราะข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกนั้นออกรวงมาเป็นข้าวสารเลยทันที และมีกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นดอกจำปี ซึ่งสร้างความพิศวงแก่ผู้อ่านทำให้รับรู้ถึงอัพภุตรส รสแห่งความอัศจรรย์ที่เกิดจากข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูก ดังที่แสดงไว้ในหน้าที่ 149 - 150

ตอนที่นางสุวรรณมาลามีญาณระลึกชาติได้ เมื่อรู้ตนเองชาติก่อนเป็นนางจุลคัพภากลับมาเกิดใหม่ และใช้อิทธิฤทธิ์เนรมิตเกาะแก้วพิสดารให้กลายเป็นเมือง สร้างความพิศวงให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอัพภุตรส รสแห่งความอัศจรรย์ใจได้เป็นอย่างดี ภาพบ้านเมือง ที่เต็มไปด้วยผู้คนและทรัพย์สินมากมาย ทั้งยังเนรมิตถนนเชื่อมเกาะกับแผ่นดินอีกด้วย ดังที่แสดงไว้ในหน้า 141 - 142

ตอนที่พระสมุทรโคดมตั้งจิตอธิษฐานขณะทำสงครามกับท้าวพกา เมื่อพระสมุทรโคดมอธิษฐานเสร็จก็เกิดเหตุอัศจรรย์ใจขึ้น โดยเกิดแผ่นดินไหวขึ้น น้ำในทะเลเกิดความปั่นป่วนจากอิทธิฤทธิ์ของนางมณีเมขลา เกิดฝนตกฟ้าร้องใหญ่แล้วก็เกิดคลื่นซัดทัพเรือทั้งแปดพันลำของท้าวพกาพังพินาศและท้าวพกาก็จบชีวิตลงกลางทะเล ทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงอัพภุตรส รสแห่งความอัศจรรย์ใจ จากพระบุญญาธิการของพระสมุทรโคดมได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 147 - 149

3. สิงคารรส คือ รสแห่งความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่อยู่ด้วยกัน และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน โดยความรักแบบแรก มีการแสดงออกจากพูดจาที่อ่อนหวาน กิริยาเนียมอายมีจริต ยิ้มแย้มแจ่มใจ เป็นต้น ส่วนความรักแบบที่สอง ซึ่งเกิดจากพลัดพรากจากกัน การแสดงออกย่อมแสดงให้เห็นความหมดอาลัยตายยาก สงสัย วิตกกังวล เป็นต้น[349] สิงคารรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังนี้

ตอนที่ท้าวสามลและนางจันทราพระมเหสีตัดสินพระทัยยกนางจุลคัพภาแก่พระสมุทร-โคดม โดยก่อนที่ท้าวสามลจะทรงตัดสินพระทัยได้ตรัสถามนางจุลคัพภาว่า จะอภิเษกกับพระ-

[349] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 124 - 125.

สมุทรโคดมหรือไม่ แต่นางจุลคัพภาก็บ่ายเบี่ยง ทั้งๆ ที่หลงรักพระสมุทรโคดม ฝ่ายท้าวสามลรู้-พระทัยของพระธิดาว่าคิดอย่างไร จึงได้ปรึกษากับนางจันทราซึ่งนางก็ไม่ได้ขัดข้อง เพราะทั้งท้าวสามลและนางจันทราต่างก็รู้สึกรักใคร่และเอ็นดูพระสมุทรโคดมไม่ได้คิดรังเกียจ ผู้แต่งถ่ายทอดให้เห็นอาการเขินอายของนางจุลคัพภาที่หลงรักพระสมุทรโคดม และความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูกซึ่งต้องการให้ลูกมีความสุขได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ ท้าวตรัสให้หา นางจุลคัพภา เข้ามาทันใจ
ตรัสถามเจ้าหน่อ เจ้ายังพอใจ พ่อจะยกให้ แก่ยอดเยาวมาลย์
๏ นางจุลคัพภา รับพระบัญชา ก้มหน้าทูลสาร
ตรัสนี้ใส่เกล้า องค์เจ้าได้โปรดปราน เกล้าหม่อมดิฉัน อยู่ใต้บาทา
๏ ลูกใช่นักเลง หาผัวเอาเอง นอกใจบิดา
ชั่วเลวกวนตัว ท่านกล่าวว่ามา ลูกไม่ฉันทา สุดแท้แต่อยู่หัว
๏ สามลราชา รู้ซึ่งกิริยา พนิดาแกล้งกล่าว
ธรรมเนียมตัวเป็นสาว จะกล่าวถึงผัว สมเด็จอยู่หัว ท้าวแจ้งคดี
๏ ดูรานะน้อง พี่คิดสมปอง สองเนรบดี
เราจะเสกสม เกลียวกลมไมตรี เจ้ายังเห็นดี ด้วยพี่ฤๅไฉน
๏ นางตอบคดี สุดแต่ภูมี ตา(ม)[350]น้ำพระทัย
ไม่มีเงินทอง ข้าวของสิ่งไร สุดแท้แต่ใจ จะมาอารี
๏ อันพระกุมาร ย่อมเชื้อกษัตรา ครองพระบุรี
ย่อมบุญสองไท จึงให้จรลี ให้เจ้าสองศรี มาสบพบกัน
๏ พิศดูกุมาร โฉมงามเพราพาน ดวงพักตร์คือจันทร์
พิศดูลูกเรา ดุจชาวเมืองสวรรค์ เห็นสมควรกัน ทั้งสองบังอร
๏ สองท้าวปลงใจ บังเกิดเลื่อมใส รักใคร่ภูธร
สามลราชา จันทราสายสมร จึงเอาพระกร ทั้งสองพนิดา[351]"

(บทที่ 438 - 446)

ในคืนส่งตัวเข้าหอของพระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภา ผู้แต่งกำหนดให้พระสมุทร-โคดมพูดจาเกี้ยวพาราสีนางจุลคัพภา แสดงให้เห็นความรักใคร่พอใจตัวนาง ซึ่งผู้อ่านจะรับรู้ได้จากกิริยาท่าทางของทั้งตัวพระสมุทรโคดมที่พยายามพูดจาหว่านล้อม และตัวนางจุลคัพภาแสดงอาการ

---

[350] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ "ตามพระหฤทัย"

[351] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ "ทั้งสองนิฤมล" สอดคล้องกับสัมผัส

เขินอาย พยายามผัดผ่อน และท้ายที่สุดก็ไม่อาจปฏิเสธได้ ซึ่งผู้อ่านจะรับรู้ได้รสแห่งซาบซึ้งในความรักของจากกิริยาท่าทางและการสนทนาของทั้งคู่ได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ อุ้มเอาพระเยาวพังงา แนบพระอุรา
ก็ชมก็ชื่นพิสมัย
๏ ท้าวชมภิรมย์ยาใจ ปลื้มสวาทอาลัย
พระทัยก็เพียงลนลาน
๏ ผุดพลอดกอดรัดเยาวมาลย์ กระสันเกษมเปรมปรา
รำจวนก็ปวนพระทัย
๏ นางจุลคัพภาอรทัย ถอยองค์ลงไป
พระทัยเจ้ายังคิดอาย
๏ องค์น้องเจ้าต้องมือชาย มารยาเจ้าอาย
พระกายเจ้าสั่นพรั่นใจ
๏ พระทองมาต้องน้องไย ข้าบาทนี้ไซร้
ไม่รู้คดีเดียงสา
๏ ใจจิตน้องคิดสงกา สมสนิทเสน่หา
ข้าบาทยังไม่ได้เคย
๏ ขอท้าวแต่เพียงชมเชย โปรดข้าพระเอย
ไม่เคยไม่รู้เลยนา
๏ พระองค์จงทรงกรุณา ขอพระเชษฐา
งดข้าแต่ราตรีกาล
๏ พระฟังพระน้องเยาวมาลย์ ถ้อยคำอ่อนหวาน
ภูบาลก็โลมสายสมร
๏ โลมลูบจูบทั่วพระองค์บังอร สิ่งนี้นะสายสมร
ไม่มีใครสอนดอกหนา[352]
๏ นางน้องเจ้าอย่ากลัวเกรง หากรู้กันเอง
ท้าวน้องอย่าได้ตกใจ
๏ นางน้องทูลสนองภูวไนย หัวปีพิสมัย
ได้แล้วจะแคล้วคลาดคลา

[352] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

⊙ ความรักนั้นห่างโรยรา ดุจดังนาวา
เรือจ้างที่ทางคนจร
⊙ ตัวข้าคือบุษบาเกสร ชมชาติเกสร
ได้แล้วก็จรบินไป
⊙ พุ่มพวงดวงดอกมาลัย จะร้างแรมไว
เบื้องหน้าจะได้ซึ่งความอาย
⊙ ท้าวตอบคำนางโฉมฉาย กอดแนบพระกาย
ใช่พี่จะร้างสายสมร
⊙ ภุมราฤๅจะมาบทจร แรมร้างเกสร
บ่ห่อนจะร้างบุษบา
⊙ ไกรสรก็ห่อนจะคลา จรจากคูหา
ถ้ำทองเป็นที่อาศัย
⊙ ธรรมเนียมคชสาร(ฤๅ)[353]ไกล ป่าดงพงไพร
ใช่ที่จะบทจร
⊙ ดุจดังเทพพญาธร ถึงชีพจะม้วยมรณ์
ก็ห่อนจะร้างนารีผล
⊙ พี่มาพบแก้วนิฤมล แม้นม้วยวายชนม์
สิ้นชีพมิหน่ายนวลนาง
⊙ ยกกรอุ้มแก้วมาวาง จูบแก้มนวลนาง
พลางชมพลางชิดพิสมัย
⊙ สายสมรโอนอ่อนอาลัย ชายชิดพิสมัย
พระทัยเจ้าใคร่เสน่หา”

(บทที่ 464 - 487)

ตอนที่นางจุลคัพภากลั้นใจตาย เพราะไม่ต้องการจะตกเป็นภรรยาของท้าวพกา นาง-จุลคัพภาแสดงให้ผู้อ่านรับรู้ได้ถึงสิงคารรส รสแห่งความรักจากการพลัดพรากของนางและพระ-สมุทรโคดมพระสวามี โดยผู้อ่านรับรู้ถึงความรักของนางจุลคัพภาที่สัมผัสได้จากคำอธิษฐานที่นาง-

[353] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ธรรมเนียมช้างสารฤๅจะไกล”
ฉบับส.538 ใช้ “ธรรมเนียมคชสารฤๅจะใคร่”

จุลคัพภากล่าวไว้ก่อนกลั้นตาย และคาดหวังให้นางได้เกิดใหม่มาสมรักครองคู่กับพระสมุทรโคดมอีกครั้ง ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ นางรำพึงแล้ว จึงนางน้องแก้ว เข้าสู่ห้องทอง
พิษฐานขึ้นไป ถึงไทผู้ครอง ใจข้านี้ปอง ถึงพระทรามเชย[354]
๏ ชาตินี้น้องได้ สมสนิทพิสมัย เจ้าสมุทรโคดม
ท้าวพรากจากเมีย ไปเสียเกรียมกรม เราได้สองสม สองเดือนเจ็ดวัน
๏ ท่านปลูกท่านสร้าง แล้วท่านมาล้าง ให้เราพรากกัน
บุญของน้องแก้ว น้อยแล้วจอมขวัญ มิได้เลี้ยงกัน รอดชั่วเลยนา
๏ แม้นน้องตายไป เกิดอยู่แห่งใด สมสนิทเสน่หา
ขอข้าน้องนาฏ เป็นบาทบริจา บำเรอรักษา กว่าจะสิ้นอาสัญ
๏ แม้นพระผ่านฟ้า สุดสิ้นชนมา ไปอยู่เมืองสวรรค์
น้องจักตายไป ขอให้พบกัน ในไตรตรึงษ์สวรรค์ ฉ้อบรรณวิมาน
๏ แม้นเจ้าจุมพล ยังจำเริญผล อยู่เกาะพิสดาร
แม้นน้องตายไป ขอจงพบพาน แก่พระภูบาล ในเกาะคีรี
๏ นางพิษฐานแล้ว คัพภาน้องแก้ว สรงน้ำวารี
ทรงภูษาเสร็จ ปรากฏอันมี แต่งองค์ทรงศรี เครื่องประดับพระกาย”

(บทที่ 930 - 935)

ตอนที่ท้าวพกาชมความงามของนางจุลคัพภาจากรูปวาด ซึ่งท้าวพกาถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ ซึ่งผู้รับรู้ได้ได้ถึงสิงคารรส รสแห่งความซาบซึ้งในความรัก ที่ท้าวพกาต้องการได้ครองรักกับนางจุลคัพภา ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 175 - 176

และตอนที่นางสุวรรณมาลาเมื่อจะเสด็จกลับขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อเยี่ยมพระมารดา ด้วยความรักที่นางสุวรรณมาลามีต่อพระสมุทรโคดม จึงเนรมิตนางปทุมเกษรีขึ้นมาเพื่อไว้คอยดูแลปรนนิบัติพระสมุทรโคดมเวลาที่นางอยู่บนสวรรค์ และเมื่อถึงเวลาเดินทางนางสุวรรณมาลาได้กราบลาที่พระบาทของพระสมุทรโคดมที่กำลังบรรทมอยู่ ผู้แต่งใช้การกราบของนางสุวรรณมาลาและการที่นางอบรมสั่งสอนให้นางปทุมเกษรีดูแลพระสมุทรโคดมอย่างดี ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงรสแห่งความรัก ความห่วงใยของนางสุวรรณมาลาได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

---

[354] ฉบับส.543 ใช้ “ถึงพระทรามชม” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ครั้นแล้วเจ้าสั่งสอน[355] เจ้าระวังท้าวจงดี
รักษาพระภูมี กว่าตัวพี่จะกลับมา
⊙ นางปทุมเกษรี รับเสาวนีย์นางกัลยา
พี่ไปถึงมารดา เกลือกอยู่ช้าหลายราตรี
⊙ เอ็นดูพระผ่านเกล้า จะสร้อยเศร้าถึงเทวี
ผ่านฟ้าจะหมองศรี แสนโศกสร้อยละห้อยหา
⊙ ตัวพี่จะขึ้นไป ถึงท้าวไทพระมารดา
เจ็ดวันพี่จะมา ไม่อยู่ช้านะเทวี
⊙ เที่ยงคืนกาลสรรพ ท้าวเธอหลับในราตรี
นางกราบลงสามที อยู่จงดีน้องขอลา
⊙ แม้นว่าแบ่งภาคได้ ภาคหนึ่งไซร้ไปมารดา
ภาคหนึ่งเสน่หา บำเรอท้าวผู้สามี
⊙ ครั้นว่านางลาแล้ว นางน้องแก้วจึงจรลี
ไปยังเขาคีรี ชื่อไกรลาสรจนา
⊙ นางจึงเข้ากราบไหว้ นบบาทไทพระมารดา
ไหว้ทั้งหกเชษฐา บิดาราชพระภูบาล

(บทที่ 1248 - 1255)

4. กรุณารส คือ รสแห่งความสงสารที่เกิดจากความทุกข์โศกเหตุของความทุกข์โศกเกิดได้จากความอยุติธรรม จากความเสื่อมทรัพย์หรือสิ่งที่รัก และจากเหตุวิบัติต่างๆ โดยกรุณารสที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนี้ ส่วนใหญ่เป็นความทุกข์ที่เกิดจากการพลัดพรากบุคคลอันเป็นที่รัก ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่พลัดพรากจากลูก พี่พลัดพรากจากน้อง และสามีพลัดพรากจากภรรยา ซึ่งปรากฏในตอนต่างๆ ดังต่อไปนี้

ตอนที่นางจันทราเทวีรู้ว่าต้องพลัดพรากจากพระโอรสทั้งสอง คือ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต นางจันทราเทวีร้องไห้คร่ำครวญและพยายามทั้งอ้อนวอนทั้งตัดพ้อต่อว่าแต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนพระทัยของพระโอรสทั้งสองได้ ซึ่งผู้แต่งสามารถถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกให้ผู้รับรู้ถึงกรุณารส รสแห่งความสงสารที่เกิดจากความทุกข์ของผู้เป็นมารดาที่ต้องพลัดพรากจากลูกได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

---

[355] ฉบับส.543 ใช้ “ครั้นแล้วมาสอนสั่ง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ครั้นแล้วมาสอนสั่ง” สอดคล้องกับสัมผัส

“๏ บัดนั้นจันทราอรทัย เศร้าจิตบพิตรเธอไข
โทมนัสในพระทัยนาง
๏ นางเข้าสวมกอดโอรสพลาง กอดบุตรบ่วาง
จูบทั่วสารพางค์นางกันแสงศรี
๏ โอโอ้พระเนรบดี มิตรจิ(ต)[356]พ่อจะจรลี
จากพระชลณีไปฉันใด
๏ ฟังแม่ก่อนราพระยาใจ บทจรจักไป
ไกลจากอกแม่พระทูนหัว
๏ แม่หวังตั้งใจเจ้าเป็นเพื่อนตัว (*คิดว่าพระอยู่หัว*)[357]
เหมือนปิ่นปักหัวเกศเกล้าเกศา
๏ พ่อคิดฉันใดเจ้าจะไปเมืองลังกา พระสมุทรธารา
เห็นแต่เวหากับดาวเดือน
๏ แม่จะชมใครจะปานเหมือน บรมสุขพระบุญเรือน
ใครจะปานเหมือนพระโอรสา
๏ เสียแรงแม่เลี้ยงเจ้ามา จำเริญชันษา
แม่คิดว่าจะพึ่งบุญ
๏ ใยยองคือทองนพคุณ รัตน์วิเชียรมาหนุน
ทรวงดังกองกูณฑ์มาเผาผลาญ
๏ ฟังแม่ก่อนรานะภูบาล อาดูรคือครุฑมาผลาญ
ชีพให้สิ้นปราณเจ้าจะวิ่งไป
๏ ท้าวฟังมารดามีวาจาไข ป่วนจิตป่วนใจ
กราบลามารดาชลณี
๏ ตรัสนี้ใส่ไว้ในเกศี คุณของชลณี
ยิ่งกว่าปฐพีพสุธา
๏ (*พระคุณท้าวเลี้ยงดูมา สุขเกษมเปรมปรา
ทรงพระกรุณาถึงแสนทวี*)[358]

---

[356] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มิตรจิตพ่อจะจรลี”

[357] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[358] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

⊙ ลูกไม่แทนคุณศรี มิตรจิตลูกจึงจรลี
ลาพระชลณีไปเมืองลังกา
⊙ จักเรียนเอาพระธรรมา โปรดพระมารดา
ให้ถึงมรรคผล
⊙ อย่าห้ามลูกชายจงให้จรดล ลังกาสิงหล
จะจำเริญผลกับพระมารดา”

(บทที่ 103 - 117)

ตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตต้องพลัดพรากจากกัน โดยพระสมุทรโคดมต้องลอยคอกลางทะเล ส่วนพระโพธิทัตนั้น พระอินทร์พาไปส่งยังเมืองลังกา เมื่อทั้งสองพระองค์รู้ว่าต้องแยกจากกัน ต่างพากันเศร้าโศก ร้องไห้คร่ำครวญ ต่างสวมกอดแล้วร้องไห้จนหมดสติสลบไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความทุกข์จากการต้องพลัดพรากจากกันระหว่างพี่กับน้อง และทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงกรุณารสได้อย่างเหมาะสมลงตัว ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต (*หน่อนามกษัตริย์*)[359] เห็นเชษฐา
พระทัยละห้อย สร้อยเศร้าโศกา ร้องสั่งพี่ยา ชลเนตรคือธาร
⊙ พี่เอยพี่เจ้า เพราะกำแหงเรา จำนงจงผลาญ
แต่น้องรอดอยู่ เอ็นดูภูบาล พี่จะทรมาน ในท้องทะเลวน
⊙ เรามาด้วยกัน จะไปเรียนธรรม ลังกาสิงหล
มาได้ความยาก ลำบากกลางชล แต่น้องนี้พ้น จากภัยอันตราย
⊙ น้องคิดปรานี แต่องค์พระพี่ จะเป็นฤๅตาย
เป็นกรรมอันใด แก่พระโฉมฉาย พี่จะวอดวาย กรรมเวรชื่อใด
⊙ จะเข้าอุ้มชู อินทร์เจ้าเอ็นดู ให้พ้นจากภัย
เป็นกรรมพระพี่ ดังนี้เพื่อใด เราจะจากกันไป วันนี้แลนา
⊙ ฝ่ายองค์พี่ชาย ได้ฟังพระฤๅสาย องค์พระน้องยา
เป็นกรรมพี่แล้ว น้องแก้วพี่อา ย่อมกรรมเวรา นั้นมาตามสนอง
⊙ แม้นว่าเจ้าไป ถึงกรุงภพไตร ทูลไทผู้ครอง
ทูลว่าพี่ชาย ยังว่ายน้ำนอง ให้ท้าวทั้งสอง เธอแจ้งคดี
⊙ ให้ท้าวทำบุญ เพิ่มพูนบารมี คุณพระชินศรี
อุทิศให้มา ช่วยในนที เดชะบุญพี่ จะรอดขึ้นไป

[359] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1, ส.538 ปรากฏว่า “”

⊙ แม้นสิ้นสุดบุญ ขอลาพระคุณ พระชลณีนัยน์
ตัวพี่คนเดียว เหลียวไม่เห็นใคร พระน้องอรทัย เจ้าไปเถิดรา
⊙ ฝ่ายองค์น้องน้อย หฤทัยละห้อย ด้วยพระเชษฐา
ร้องไห้สะอื้น ครั้นฟื้นขึ้นมา กอดเอาบาทา ทูนเกล้าเกศี
⊙ ทั้งสองพระเยาว์ กอดคอกันเข้า โศกเศร้าแสนทวี
บนขอนท่อนไม้ ร่ำไรแสนทวี ทั้งน้องทั้งพี่ สลบนิ่งไป”

(บทที่ 319 - 329)

ตอนที่นางจุลคัพภาต้องพลัดพรากจากพระสมุทรโคดมผู้เป็นสามี โดยพระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลหลอกไปปล่อยทิ้งที่เกาะแก้วพิสดาร ส่วนนางจุลคัพภาถูกท้าวสามลบังคับให้อภิเษกกับท้าวพกา จากนั้นก็ถูกท้าวพกาพาไปเมืองจีน และเมื่อเรือของท้าวพกาแล่นผ่านเกาะแก้ว-พิสดารซึ่งเป็นที่อยู่ของพระสมุทรโคดม นางจุลคัพภาได้แต่เฝ้ามองจนสุดสายตาและก็ร้องไห้คร่ำครวญยกมือขึ้นตีอก ทั้งยังยกมือไหว้อ้อนวอนให้ฝูงนกที่บินอยู่ไปกราบลาพระสมุทรโคดมแทนตน เอง ซึ่งผู้แต่งถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกโศกเศร้าของนางจุลคัพภาได้เป็นอย่างดีและทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงกรุณารส รสแห่งความสงสารจากการพลัดพรากของนางจุลคัพภากับพระสมุทรโคดมอย่างถึงอารมณ์ ดังที่แสดงไว้ในหน้า 109 - 110

และตอนที่ท้าวพการู้ว่านางจุลคัพภาสิ้นชีวิตลงแล้ว ท้าวพการ้องไห้ฟามฟุมแทบสิ้นสติพร่ำบ่นถึงกว่าจะได้ตัวนางจุลคัพภาครอบครองต้องเสียทรัพย์สินมากมาย ทั้งยังรู้สึกเสียดายรูปโฉมของนาง ท้าวพกาอุ้มพระศพนางจุลคัพภากอดไว้จนสลบไป ทำให้นางสนมนางกำนัลต้องนำน้ำมาลูบพระพักตร์จึงฟื้นสติรู้พระองค์ จากกิริยาท่าทางแสดงโศกเศร้าของท้าวพกาที่ต้องสูญเสียคนรักของรัก คือ นางจุลคัพภา จนทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงกรุณารส รสแห่งความสงสารได้อย่างลงตัว ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ วันนี้แก้วพี่มานอน เหตุไรไม่จร
แปรพักตร์แลดูเภตรา
⊙ โอโอ้นางจุลคัพภา ไม่ตรัสเจรจา
ด้วยพี่เหมือนหนึ่งทุกวัน
⊙ (*วันนี้องค์อรแจ่มจันทร์*)[360] นิ่งแน่แต่ยัน
ไม่แปรพระพักตร์มาพาที

[360] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

⊙ หน้าตาผมเผ้ามารศรี ปีกกาชาตรี[361]
เป็นศรีเป็นแสงพรรณราย
⊙ ดวงพักตร์ดุจเพ็งเดือนฉาย พระโอษฐ์ยิ้มพราย
เหมือนหนึ่งจะแย้มเจรจา
⊙ แก้มน้องคือดังมณฑา ดวงเนตรซ้ายขวา
เหมือนตาทรายน้อยบ่ทัน
⊙ นมน้องกลมกลอมพร้อมกัน เพราเพริศเฉิดฉัน
กำดัดจะตั้งเต็มทรวง
⊙ เร่งพิศเร่งมาคร่ำครวญ ชลนัยน์อาบทรวง
ราชาเพียงมาบรรลัย
⊙ กอดศพสลบแน่ไป แสนสาวชาวใน
เอาน้ำลูบพักตรา
⊙ ท้าวไทได้สมประดีมา สมเด็จพกา
ก็เข้าสู่ท้ายบาหลี”

(บทที่ 957 - 966)

5. รุทรรส คือ รสแห่งความแค้นเคืองที่เกิดจากความโกรธ ซึ่งความโกรธสามารถเกิดได้จากศัตรู คนรัก พ่อแม่ หรือเกิดขึ้นเองจากการไม่ชอบใจและการแสดงความโกรธจึงมีการแสดงที่ต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้โกรธ การแสดงความโกรธอาจเป็นก้มหน้า กัดฟัน ตาแดงจน น้ำตาคลอเบ้า เป็นต้น แต่ถ้าเป็นคนที่ฐานะต่ำกว่าการแสดงความโกรธ อาจเป็นการชี้นิ้วด่าทอ ใช้กำลัง หรือตบตี เป็นต้น[362] รุทรรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีการแสดงโกรธระหว่างตัวละครทั้งที่มีฐานะเท่ากันและมีฐานะต่างกัน ดังที่กล่าวต่อไปนี้

ตอนที่ท้าวพกาแสดงความโกรธต่อท้าวสามล แม้ว่าทั้งคู่จะเป็นกษัตริย์เหมือนกัน แต่ท้าวพกาเป็นกษัตริย์กรุงจีนมีอำนาจมากกว่าท้าวสามล ซึ่งการแสดงออกที่ชัดเจนทั้งจากสีหน้าและการเดินกระทืบเท้าเสียงดัง ซึ่งเหตุที่ทำให้ท้าวพกาทรงแค้นเคืองท้าวสามลเป็นอย่างมาก เนื่องจาก

---

[361] ปีกกาชาตรี หมายถึง ผมปีก เป็นแบบของการไว้ผมอย่างหนึ่ง คือ ควั่นผมรอบศีรษะเป็นรอยจนจนเห็นขอบชัดเจนแล้วหวีแสกกลางเป็นให้เห็นปีก และมีการไว้จอนผมยาวลงมา ผมปีกได้รับความนิยมกันมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 กษัตริย์อยุธยา (พ.ศ. 2031 - 2072) จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 4

[362] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 126 - 127.

คิดว่าตนเองถูกท้าวสามลหลอก ผู้แต่งใช้การแสดงออกจากอากัปกิริยาของท้าวพกาสื่อถึงความโกรธแค้นได้อย่างชัดเจนจนทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงรุทรรสได้อย่างสมจริง ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ เอาองค์ซ่อนไว้ แต่งลูกให้คนอื่นมา
ไม่เหมือนหนึ่งสัญญา เสียแรงมาป่วยการเปล่า[363]
⊙ คิดมาน่าน้อยใจ แต่งรูปให้มาต่างองค์
รูปร่างนางนิฤมล ไม่เหมือนกระดาษทอง
⊙ ท้าวไทเร่งโกรธา ลุกออกมาจากแท่นทอง
พระทัยคือไฟฟอง ตรัสร้องว่าท้าวสามล
⊙ ธรรมเนียมเป็นกษัตริย์ ตรัสออกมาบ่ยืนยล
เสียแรงเราถ่อตน มาเรียกท้าวว่าพ่อตา
⊙ คิดว่าจะได้เจ้า พระหน่อเหน้าจุลคัพภา
เงินทองสามเภตรา เอามาให้เป็นกำนัล
⊙ วาจาไม่เป็นสัตย์ ไม่เที่ยงทัดในทางธรรม
หัวทีไม่ให้ปั่น ใคร่คืนแค้นให้บอกไป
⊙ แม้นดีจะดีต่อ แม้นตัดพ้อบ่ปราศรัย
ถึงชีพบรรลัย ตายอยู่เมืองกรุงสามล
⊙ (*กรุงจีน ณ วิสัย เลื่องลือไปทั่วสากล
กับเมืองท้าวสามล*)[364] จักผจญในกลางแปลง
⊙ แปดพันลำเภตรา จักเอามาเป็นกำแพง
จะรบกว่าสุดแรง แม้นมอดม้วยตามเวรา
⊙ ตรัสพลางทางลินลาศ จากปราสาทขึ้นราชยาน
โกรธกริ้วนิ่วหน้าตา ลงมาจากปราสาทชัย
⊙ สองบาทท้าวกระทืบ เสียงระรืบเร็วลงไป
แห่แหนแล่นตามไป มิใคร่ทันท้าวลินลา
⊙ เสด็จถึงเภตราแล้ว สุรเสียงแจ้วสั่งเสนา
ให้เตรียมซึ่งโยธา เราจะแต่งการณรงค์”

(บทที่ 733 - 744)

---

[363] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[364] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

ตอนที่ท้าวสามลแสดงความโกรธต่อนางจุลคัพภาพระธิดา เนื่องจากนางจุลคัพภาขัดขืนไม่ยอมทำตามคำขอร้องของพระองค์ที่จะให้อภิเษกท้าวพกา ท้าวสามลจึงพยายามพูดจาหว่านล้อมนางจุลคัพภาแต่ไม่สำเร็จ นางจุลคัพภาโต้ตอบกลับจนทำให้ท้าวสามลเกิดโมโหและแสดงอาการออกมาโดยการตัดพ้อต่อว่าและรีบเดินออกจากห้องไป ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงความโกรธของท้าวสามลที่แสดงออกโดยการด่าว่า ทั้งหมดที่กล่าวมาทำให้ผู้อ่านรับรู้ได้ถึงรุทรรส จากความรู้สึกสงสารและเกิดความโกรธแค้นแทนนางจุลคัพภาที่ถูกท้าวสามลบังคับให้แต่งท้าวพกา ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ แต่ก่อนพ่อแต่งแก้ว ผิดเสียแล้วแต่หัวที
เจ็บใจใช่พอดี พ่อปลูกเถาไม่เป็นผล
๏ ที่นี้พ่อจะปลูก ให้พระลูกจงชอบกล
จะให้สืบสายผล เป็นปี่นเกล้ากรุงวิสัย
๏ ผัวเก่าเจ้านี่หนา ซัดจรมาแต่เมืองไกล
ที่ชั่วเป็นฉันใด ตกต่ำไร้เป็นคนจร
๏ ดุจดังคนบ้าใบ้ ขี่ขอนไม้ในสาคร
พนิดาอย่าอาวรณ์ คิดดูก่อนนะลูกอา
๏ นางฟังบิดาตรัส เร่งกลุ้มใจในวิญญา
ทูลตอบพระบิดา ท้าวนี้มิชอบธรรม
๏ ควรฤๅจะให้จาก ให้พลัดพรากซึ่งผัวขวัญ
กำจัดให้พลัดกัน ใช่ท้าวนั้นเป็นคนเสีย
๏ ควรฤๅมาพรากผัว พระทูนหัวมาพรากเมีย
ทิ้งขว้างร้างลูกเสีย ควรแล้วฤๅพระบิดา
๏ สามลพระภูมี ฟังบุตรีเร่งโกรธา
โกรธกริ้วนิ่วหน้าตา ตรัสร้องด่านางจอมขวัญ
๏ ไม่ฟังคำพ่อสอน ทำเสียงอนว่าทุกอัน
ฤๅเจ้าจะแกล้งกัน ให้เป็นศึกพิลึกไป
๏ กรุงจีนใช่พอดี เมืองเรานี้จะบรรลัย
บ่ร้างจะปราศรัย เขาจะไล่รุกเข้ามา
๏ รี้พลจะม้วยสิ้น ทั้งชีวิตพระบิดา
เห็นว่าจักมรณา เพราะมิได้นางเทวี

⊙ ท้าวว่าเท่านั้น จึงคลาดแคล้วจากปรางค์ศรี
ตรัสสั่งแก่มนตรี ให้ตบแต่งซึ่งเภตรา”

(บทที่ 771 - 782)

และตอนที่นางจุลคัพภาแสดงความโกรธที่ถูกบังคับให้อภิเษกกับท้าวพกา โดยการด่าทอสาวใช้ และท้าวพกาอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้ผู้รับรู้ถึงรุทรรส รสแห่งความแค้นเคือง ซึ่งมาจากความโกรธที่นางจุลคัพภาแสดงออกอย่างชัดเจน โดยการด่าทอและไล่แม่นมออกไป ทั้งยังแสดงอาการโกรธด้วยการนิ่งเงียบอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

“⊙ แม่นมเจ้าปลอบ ทำฉะนี้มิชอบ นะพระอรทัย
ทราบถึงบิดา จะมาฟูมฟาย ตัวข้านี้ไซร้ ไม่พ้นอาญา
⊙ เชิญแม่หัวเจ้า ทรงภูษาเข้า แล้วเกล้าเกศา
เชิญแม่สระสรง ทรงสุคนธา จวนฤกษ์เวลา จะมาทำขวัญ
⊙ นางจุลคัพภา (*ว่าแก่แม่ป้า*)[365] ว่ามาทุกอัน
ไสหัวมึงไป กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้ปั่น ไอ้เจ๊กจังไร
⊙ นางโกรธโกรธา เอาผ้าภูษา ห้อยบ่าขึ้นไป
เห็นท้าวพกา เพียงนางบรรลัย นั่งนิ่งอยู่ไซร้ นางไม่เจรจา[366]
⊙ (*นางถดเข้ามา แทบใกล้ราชา พกาทรงอาธรรม์*
ยิ้มแย้มไปมา พักตราคือจันทร์ ภายในไฟกัลป์ ไม่ทันเทียมถึง)[367]
⊙ พกาท้าวไท ผันแปรแลไป พระทัยรำพึง
นางองค์นี้ไซร้ พี่ให้รำพึง รูปเจ้าอย่างกลึง พี่เพิ่งเห็นศรี”

(บทที่ 872 - 876)

6. หัสสรส คือ รสแห่งความสนุกสนานที่เกิดจากความขบขัน ทั้งความขบขันที่ผู้อื่นเกิดขบขันตัวเราและความขบขันที่ตนเองเกิดขบขันตัวเอง[368] หัสสรสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง

---

[365] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1, ส.543

[366] ฉบับ ท.ย.1 ใช้ “อดกลั้นโศกศัลย์” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับ ส.543 ใช้ “ไม่มาโศกศัลย์” สอดคล้องกับสัมผัส

[367] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า
“⊙ นางถดเข้ามา แทบใกล้ราชา พกาอาธรรม์
ยิ้มแย้มไปมา พักตราคือจันทร์ ภายในฉกรรจ์ ไม่ทันเทียมถึง”

[368] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 125.

นี้เกิดขึ้นจากผู้แต่งแทรกเรื่องขำขันของตาเถนกับยายชีคู่หนึ่ง ที่ตื่นตระหนกจากขบวนเสด็จของพระ-สมุทรโคดมที่เสด็จมาถึงเขตเมืองพาราณาสีเพราะคิดว่าเป็นทัพของข้าศึก จนทั้งสองพากันหนีเข้าไปในป่าและได้แสดงอากัปกิริยาเป็นขบขัน ซึ่งผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงหัสสรสได้อย่างสนุกสนานเพลิดเพลิน ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้า 92 - 93

7. สันตรส คือ รสแห่งความสงบ ความราบรื่น ไม่วุ่นวาย หรือความวิเวก ซึ่งความสงบใจจะเกิดขึ้นจากความรู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข ไม่เกลียด ไม่ริษยา และปล่อยวาง[369] สันตรสเป็นรสที่ถูกใช้การจบเรื่อง [370] เพื่อให้เห็นความสงบสุขหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงหรือนิพพานอันเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ในวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งได้กำหนดตัวละครสำคัญ 5 ตัว ได้แก่ ท้าว-อาทิตย์ นางจันทราเทวี พระสมุทรโคดม พระโพธิทัต และนางสุวรรณมาลา สละราชสมบัติออกผนวชบำเพ็ญพรตในป่า ซึ่งทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงสันตรส รสแห่งสงบสุขจากการสละซึ่งสิ่งภายนอกหรือของนอกกาย เพื่อค้นหาความสงบสุขภายในจากการออกผนวชของตัวละครทั้งสี่ได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

“๏ อยู่จำเนียรมา ทั้งห้ากษัตรา อยู่สุขสำราญ
ท้าวอาทิตยราช นางนาฏนงคราญ เสวยสุขสำราญ เบิกบานพระทัย
๏ ท้าวทรงชราภาพ คิดเห็นบุญบาป เหนื่อยหน่ายพระทัย
ท้าวคิดสังเวช เห็นเหตุมาใน จึงเสกท้าวไท พระสมุทรโคดม
๏ ให้ครองสมบัติ ตามวงศ์กษัตริย์ ครอบครองพระสนม
บิดามารดา เธอมาปรารมภ์ ท้าวทั้งสององค์[371] ทรงบรรพชา
๏ ครั้นท้าวบวชแล้ว โคดมพระแก้ว อยู่ครองพารา
เสกเจ้าโพธิทัต ผู้เป็นขนิษฐา ให้เป็นฝ่ายหน้า ประชามนตรี
๏ ทั้งสองครองเมือง โรคภัยไม่เคือง เท่ากึ่งเกศี
ทำบุญทุกเมื่อ แผ่เผื่อไมตรี ร้อยเอ็ดบุรี ก้มเกล้าถวายกร
(๏ *จีนจามพราหมณ์เทศ ลูกหลั่ง[372]ฝรั่งเศส พึ่งเดชภูธร*
เขมรพม่า ละว้าแม็งมอญ บุญพระภูธร มาพึ่งสมภาร

---

[369] กุสุมา รักษมณี, **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 128.

[370] เรื่องเดียวกัน, 239.

[371] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ทั้งสองอุดม” สอดคล้องกับสัมผัส

[372] ลูกหลั่ง หมายถึง (ภาษาใต้) ชาวฝรั่ง

⊙ *ลูกค้าพาณิช ใต้เหนือทุกทิศ ค้าขายสำราญ*
ปล้นวิ่งชิงชก โกหกพวกพาล ราบคาบทุกประการ ด้วยเดชทั้งสอง)[373]
⊙ ข้าวเหลือเกลือได้ ส้มสูกลูกไม้ อเนกนองเนือง[374]
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ไม่มีทั้งสอง ท่านท้าวผู้ครอง ทศมิตรโดยธรรม
⊙ ท้าวอาทิตยราช จันทรานางนาฏ สิ้นชาติถึงกาล
ทั้งสองกษัตริย์ ทรงศีลโดยธรรม เสด็จจะไปสู่สวรรค์ ในชั้นดุสิตา
⊙ เจ้าสมุทรโคดม อยู่สุขเสวยรมย์ เป็นช้านานมา
พระชนม์เธอได้ แปดสิบพระวษา หวังเป็นศาสดา ในอนาคตกาล
⊙ เหนื่อยหน่ายสมบัติ หฤทัยกำหนัด หน่วงเอานิรพาน[375]
ยกให้ท้าวน้อง ครอบครองสิงคาร สมเด็จภูบาล เสด็จบวชเป็นชี
⊙ ท้าวทรงไตรเพท หวังตัดกิเลส เป็นพระชินศรี
ทรงพระชรา นานมาหลายปี สมเด็จภูมี สิ้นพระชนมา
⊙ ขึ้นไปสวรรค์ ปรางค์แก้วเจ็ดชั้น รุ่งเรืองโอฬา
ฝ่ายว่าจอมขวัญ นางสุวรรณมาลา เสด็จยังมารดา ไกรลาสเมืองบน
⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ครองราชย์สมบัติ จำเริญพระชนม์
เพราะว่ามเหสี ไม่มีแปดปน จะสืบแผ่ผล แทนองค์ไม่มี
⊙ ท้าวครองศุริย์ไอ พระชนม์เธอได้ ร้อยเก้าสิบปี
เพราะว่าท้าวไท ไปลังกาศรี นบบาทมุนี ในเมืองลังกา
⊙ สมเด็จภูมี รู้ว่าจะสิ้น วายชีพชีวา
จึงให้มนตรี ผู้หนึ่งเข้ามา เวนกรุงพารา ประชาทั้งปวง
⊙ (*ให้เป็นพระยา แทนองค์ราชา ว่าทั้งวังหลวง*
พระสนมกรมวัง สิ้นสุดทั้งปวง)[376] ไม่คิดเป็นห่วง หน่วงเอานิพพาน
⊙ ครั้นพระบวชแล้ว สมเด็จพระแก้ว จากมณเฑียรสถาน
เสด็จเข้าสู่ป่า พฤกษาดงดาร ตั้งพรตจรรยา[377] กระโจมเอกา

---

[373] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ว.ก.3,ท.ย.3

[374] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “อเนกเนืองนอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[375] นิรพาน = นิพพาน

[376] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3

[377] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “สร้างพรตจรรย์ญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ เธอทรงผนวช แต่ออกไปบวช ห้าสิบพระวษา
ทำลายเบญจขันธ์ เมื่อวันเพลา เสด็จสู่ตรึงษา กนกแก้ววิมาน”

(บทที่ 2018 - 2034)

จากการศึกษาด้านวรรณศิลป์ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม จะเห็นได้ว่าผู้แต่งเรื่องเป็นผู้มีความสามารถในด้านวรรณศิลป์เป็นอย่างมาก โดยสามารถเล่าเรื่องราว ผ่านตัวละครที่ผ่านการผจญภัย พบอุปสรรคและเข้าแก้ไขจนสำเร็จ มีการสร้างความงามตามขนบด้วยการพรรณนาแบบเข้าแบบในบทพรรณนาธรรมชาติและบทชมโฉม มีการใช้กลวิธีเล่าแบบย้อนต้นนั้นเพื่อเป็นการทวนความจำของผู้อ่านและผู้ฟัง มีการเล่าเรื่องตามลำดับเวลาและหยุดเรื่อง ทั้งยังสร้างฉากและตัวละครได้อย่างสมจริงจนทำให้เกิดความสนุกสนานแก่ผู้ที่อ่านและฟัง ในด้านภาษา ผู้แต่งแสดงความสามารถให้เห็นได้ว่ามีความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาเป็นอย่างมาก มีการใช้คำในหลายระดับและการสรรคำ เพื่อการสื่อความได้อย่างลงตัวช่วยทำให้เข้าใจง่าย การเปลี่ยนแปลงเสียงในหลายรูปแบบเพื่อให้เกิดคำที่เข้ากับฉันทลักษณ์ของแต่ละชนิดคำประพันธ์ได้เป็นอย่างดี การใช้สำนวนโวหารผู้แต่งใช้โวหารทั้งบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหารในการเล่าเรื่อง โดยมีโวหารภาพพจน์ช่วยเสริมให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ ทั้งยังสร้างอารมณ์และความรู้สึกจนทำให้รับรู้ถึงรสวรรณคดีที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ ซึ่งมีวีรรสเป็นรสหลักของเรื่องทำให้ผู้อ่านรู้สึกรสแห่งกล้าหาญของตัวละครเอกของเรื่อง ทั้งยังมีรสเสริม คือ อัพภุตรสหรือรสแห่งอัศจรรย์ สิงคารรสหรือรสแห่งความรัก และกรุณารสหรือรสแห่งความสงสาร ช่วยเสริมให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งและสะเทือนใจจนทำให้เกิดความประทับใจในเรื่องราวทั้งหมด

บทที่ 4
การวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมจากวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม

วรรณกรรมเป็นงานศิลป์ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น มิใช่สิ่งที่มีขึ้นตามธรรมชาติ การสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้นมาสักเรื่องนั้น ผู้แต่งต้องอาศัยความสามารถในการเรียงร้อยถ้อยคำเพื่อถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกของตนเองแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง นอกจากนั้นยังต้องอาศัยประสบการณ์ที่เกิดจากการหล่อหลอมของความเชื่อ ความคิดและการดำเนินชีวิตในสังคมในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคม[1]

วรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนภาพของสังคม ทั้งในด้านความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ตลอดจนการดำเนินชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นๆ ซึ่งจากการศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ได้สะท้อนภาพของสังคมในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ความเชื่อ
2. ค่านิยม
3. ประเพณี
4. สภาพสังคม
5. หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

ความเชื่อ

ความเชื่อ คือ การที่มนุษย์ยอมรับต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ทำให้เกิดผลดีหรือร้ายต่อมนุษย์หรือสังคมมนุษย์นั้นๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งต่างยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัว ดังนั้นความเชื่อจึงมีขอบเขตกว้างขวางมาก ทั้งความเชื่อในเรื่องภูตผี คาถาอาคม โชคลางต่างๆ และยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น[2]

ความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม แบ่งได้ดังนี้

---

[1] กุสุมา รักษมณี, **สีสันวรรณกรรมชุด ดั่งรัตนะแห่งโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2537), 21-23.

[2] ปราณี ตันตยานุบุตร และคณะ, **เอกสารคำสอนวิชา ภูมิปัญญาไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, 2545), 30.

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนา
2. ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. ความเชื่อทางโหราศาสตร์

1. ความเชื่อทางพุทธศาสนา เกิดมาจากความสัมพันธ์อันยาวนานระหว่างคนไทยกับพระพุทธศาสนา จึงทำให้พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังนี้

1.1 ความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์

นรกและสวรรค์เป็นสถานที่ซึ่งเกิดจากจินตนาการของผู้คน โดยเชื่อว่า นรกเป็นสถานที่สำหรับลงโทษผู้ที่กระทำบาปหรือทำความชั่ว ส่วนสวรรค์เป็นสถานที่อยู่สำหรับผู้ที่กระทำแต่ความดีงามจนไปเกิดเป็นเทวดาอาศัยบนนั้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นให้บุคคลพึงกระทำซึ่งความดี

วรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัยได้อธิบายถึงสถานที่ต่างๆ ในแต่ละภพภูมิ ซึ่งมีด้วยกัน 3 ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ และมีการแบ่งแต่ละภูมิเป็นชั้นๆ[3] อย่างวิจิตรพิสดารสร้างความน่าเชื่อถือเรื่องนรกสวรรค์และทำให้เกิดความประทับใจแก่ผู้คนเป็นอย่างมาก

ในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ได้อธิบายว่า นรกและสวรรค์เป็นส่วนหนึ่งของกามภูมิ และกามภูมิสามารถแบ่งเป็นแดนหรือภูมิต่างๆ ได้แก่ แดนนรก แดนเดรัจฉาน แดนเปรต แดนอสูรกาย แดนมนุษย์ แดนสวรรค์อีก 6 ชั้น รวมกันได้ 11 แดน จึงเรียกว่า กามภูมิ 11[4]

นรก เป็นดินแดนที่ผู้ที่กระทำบาปต้องลงไปเกิด โดยลักษณะของนรกเป็นหลุมใหญ่ลึกลงใต้ดิน ซ้อนเป็นชั้นๆ ลงไปได้ 8 ขุม แต่ขุมที่รู้จักกันดีในหมู่คนไทย คือ มหาอเวจีนรก หรือเรียกกันสั้นๆ ว่า นรกอเวจี เป็นนรกขุมที่ 8 อยู่ลึกที่สุดและผู้ที่ตกลงในนรกขุมนี้จะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสโดยปราศจากการหยุดพัก[5]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งแสดงถึงความเชื่อเรื่องนรกว่า คนที่กระทำบาปต้องตกนรกเพื่อชดใช้การกระทำของตน ซึ่งในตอนที่นางจุลคัพภาครุ่นคิดถึงเรื่องที่ท้าวสามลบิดาของตนไม่เกรงกลัวต่อบาป ได้กระทำการพรากนางจากพระสมุทรโคดมผู้เป็นสามี เพราะเห็นแก่

---

[3] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2518), 9-10.

[4] เรื่องเดียวกัน, 10-11.

[5] เรื่องเดียวกัน, 25-27.

ความโลภในทรัพย์ ซึ่งบาปกรรมที่ท้าวสามลกระทำไว้จะทำให้ท้าวสามลตกนรกเป็นเวลา 100,000 กัลป์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางคิดสุดคิด หวนหันในจิต ดุจดาบฟาดฟัน
เกาะนี้แม้นแท้ โดยเมียสำคัญ ท้าวพ่อใจฉกรรจ์ เอาท้าวมาทิ้งเสีย
⊙ ไม่คิดว่าบาป เห็นแต่จะได้ลาภ พรากผัวพรากเมีย
เห็นแต่เงินทอง พรากผัวเราเสีย บาปกรรมพรากเมีย ตกนรกแสนกัลป์

(บทที่ 902 - 903)

ตอนที่ทัพเรือ 8,000 ลำของท้าวพกาอับปางลงกลางทะเลและท้าวพกาก็จมน้ำตายพร้อมกับเรือทั้งหมด หลังจากนั้นท้าวพกาตายก็ตกนรกต้องทนทุกข์ทรมานในไฟบรรลัยกัลป์ ซึ่งเป็นไฟที่ใช้สำหรับใช้ล้างโลก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวพกาฤาสาย อักกุศล[6]ชนม์วาย
ชีพสูญหายในนที
⊙ ตกลงไปอยู่ในวิถี (*ทุกข์นรกคนอัคคี*)[7]
ยิ่งยากแสนทวีที่ในไฟกัลป์

(บทที่ 1483 - 1484)

และตอนที่นางจันทรกินรีสั่งในนางสุวรรณมาลาลงไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่ขโมยมา และขู่ว่าถ้านางสุวรรณมาลาไม่ลงไปเป็นข้ารับใช้ เมื่อตายไปจะต้องตกนรกชดใช้บาปกรรมที่กระทำไว้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจันทรกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล
เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา
⊙ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา
แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี

(บทที่ 1077 - 1078)

สวรรค์ เป็นดินแดนที่อยู่บนท้องฟ้าเป็นที่สถิตของเทวดา ผู้ใดต้องการเกิดเป็นเทวดาจะต้องกระทำความดีสะสมบุญไว้ เมื่อตายก็จะไปจึงจะได้เกิดใหม่เป็นเทวดาบนสวรรค์ ซึ่งสวรรค์ตามความเชื่อทางพุทธศาสนาแบ่งสวรรค์เป็น 6 ชั้น เรียกว่า ฉกามาวจร ประกอบด้วย

---

[6] อักกุศล = อกุศล

[7] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.543,ร.บ.2

1. สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นสวรรค์ชั้นแรก ตั้งอยู่ยอดเขายุคันธร และเป็นที่สถิตของท้าวจตุโลกบาล ซึ่งเป็นผู้รักษาโลกทั้งสี่ทิศ

2. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตั้งอยู่บนยอดพระสุเมรุ เป็นที่สถิตของเทพทั้งหมด 33 องค์ โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าและเป็นสวรรค์ชั้นที่พระมารดาของพระพุทธเจ้าประทับอยู่

3. สวรรค์ชั้นยามา เป็นสวรรค์ที่มีแสงสว่างอยู่เสมอและมีท้าวสุยามเทวราชเป็นผู้ปกครอง

4. สวรรค์ชั้นดุสิต มีท้าวสันดุสิตเทวราชเป็นผู้ปกครอง

5. สวรรค์ชั้นนิมมานรดี มีท้าวสุนิมมิตเทวราชเป็นผู้ปกครอง

6. สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี สวรรค์ชั้นนี้มีเทพผู้เป็นใหญ่สององค์ได้แก่ ท้าว-วสวัตตีเทวราชกับพระยามาราธิราช ซึ่งต่างฝ่ายเป็นปรปักษ์แก่กัน[8] เป็นผู้ปกครอง

ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ผู้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องสวรรค์อย่างชัดเจน ในตอนที่นางสุวรรณมาลาเหาะขึ้นมาเยี่ยมมารดาบนสวรรค์ แล้วนางจันทรกินรีได้อธิบายถึงวันเวลาที่แตกต่างกันระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ว่า 100 ปีในเมืองมนุษย์ เท่ากับ 1 วันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 100 ปีในดาวดึงส์เท่ากับ 1 วันในสวรรค์ชั้นยามา 100 ปีในยามาเท่ากับ 1 วันในสวรรค์ชั้นดุสิต และ 100 ปีในดุสิตเท่ากับ 1 วันในนรกอเวจี ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 248

และตอนที่ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีเสด็จออกบำเพ็ญพรตในป่า เมื่อสิ้นชีวิตก็ไปเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า ถ้าบุคคลใดหมั่นทำบุญและบำเพ็ญศีลตั้งอยู่บนความดีก็ย่อมไปเกิดในสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวอาทิตยราช จันทรานางนาฏ สิ้นชาติถึงกาล
ทั้งสองกษัตริย์ ทรงศีลโดยธรรม เสด็จจะไปสู่สวรรค์ ในชั้นดุสิตา

(บทที่ 1260 - 1265)

1.2 ความเชื่อเรื่องกรรมและวิบากกรรม

ในพระพุทธศาสนาเชื่อว่า กรรม คือ การกระทำ และวิบากกรรม คือ ผลของการกระทำ เมื่อบุคคลกระทำการใดๆ ย่อมได้ผลอย่างนั้น เหมือนกับพุทธพจน์ที่กล่าวว่า “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีใบหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี”[9]

---

[8] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2522), 85-88.

[9] พระราชวรมุนี, **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2526), 101.

กรรมมี 2 ประเภท คือ กุศลกรรมหรือกรรมดี และอกุศลกรรมหรือกรรมชั่ว การที่ผลของกรรมส่งผลต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ได้กระทำกรรมใดๆ ไว้ ปรากฏการณ์นั้นเรียกว่า “กฎแห่งกรรม” ซึ่งพุทธศาสนามุ่งสอนให้คนพยายามละการกระทำอกุศลกรรมและพยายามให้คนกระทำกุศลกรรมเพื่อพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น[10]

ในพุทธศาสนาเชื่อว่า ชีวิตคนนั้นมีทั้งอดีตชาติหรือชาติก่อน ปัจจุบันชาติหรือชาติปัจจุบัน และอนาคตชาติหรือชาติหน้า โดยกรรมที่บุคคลได้กระทำไว้ในชาติหนึ่งๆ จะส่งผลต่อชาตินั้นและชาติต่อๆไป กล่าวคือ กรรมในอดีตหรือกรรมเก่าย่อมส่งผลต่อชาติปัจจุบันของคนเรา และเมื่อเรากระทำกรรมในชาติปัจจุบันผลของกรรมย่อมส่งผลต่อเราในอนาคตทั้งในชาติปัจจุบันและอนาคตชาติหรือชาติหน้าอีกด้วย

ความเชื่อเรื่องกรรมเป็นเสมือนเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้คนกระทำแต่ความดีและทำให้สังคมมีแต่ความสงบสุข ซึ่งในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม แสดงถึงความเชื่อเรื่องกรรมและวิบากกรรม ในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางไปยังเมืองลังกาแล้วประสบกับพายุจนเรืออับปางลง พระอินทร์เห็นดังนั้นจึงลงมาช่วยเหลือ แต่กลับถูกเจ้ากรรมนายเวรของพระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นวิญญาณของสามเณรมาขัดขวาง เนื่องจากเป็นผลแห่งกรรมเก่าในอดีตชาติที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตที่ได้กระทำไว้ ในขณะที่เกิดเป็นบุตรของเศรษฐีได้กลั่นแกล้งสามเณรที่พายเรือออกบิณฑบาตจนทำให้เรือล่มจนเกือบเสียชีวิต แต่บุตรของเศรษฐีคนหนึ่งเกิดกลับใจเข้าช่วยเหลือจึงทำให้รอดพ้นจากความตายบุตรของเศรษฐี ซึ่งก็คือ พระโพธิทัตนั่นเอง และเมื่อสามเณรเสียชีวิตก็ผูกพยาบาทตามมาสนองกรรมแก่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 128 - 129

ตอนที่พระสมุทรโคดมกราบทูลท้าวอาทิตย์ ถึงเหตุผลที่ต้องการไปศึกษาพระธรรมที่ลังกาโดยกล่าวว่า การเป็นกษัตริย์อาจกระทำเรื่องที่ไม่สมควรได้ ถึงแม้บาปกรรมนั้นจะไม่มีผู้ใดเห็น แต่เมื่อกระทำไปแล้วย่อมมีผลกรรมติดตามตนไป ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 131

และตอนที่พระสมุทรโคดมต้องพลัดพรากจากนางจุลคัพภา พระสมุทรโคดมกล่าวว่าการที่ต้องพลัดพรากจากกันนั้น เป็นเพราะผลของกรรมเก่าที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อน เนื่องจากพระองค์และนางจุลคัพภาเคยพรากลูกนกจากรัง ด้วยเหตุนั้นวิบากกรรมจึงส่งผลให้พระสมุทร-โคดมและนางจุลคัพภาต้องมาชดใช้กรรมในชาตินี้ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 240

---

[10] พระปราโมทย์ ปราโมชฺโช, **วิถีแห่งการรู้แจ้ง เล่ม 2**, พิมพ์ครั้งที่ 22 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เม็ดทราย, 2551), 70-72.

1.3 ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส

บุพเพสันนิวาส หมายถึง การเคยเป็นเนื้อคู่กันหรือการเคยอยู่ร่วมชาติกันในชาติก่อน ซึ่งความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาสเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องเรื่องชาติ คือ การเกิด[11] โดยมนุษย์ทุกคนล้วนเกิดแล้วตายวนเวียนกันไปในวัฏสงสาร และเราต่างมีคนที่เคยทำบุญร่วมกัน เคยเป็นคู่กันในชาติก่อนติดตามมาเกิดเป็นคู่ครองกันในชาติต่อๆไป

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏความเรื่องเชื่อบุพเพสันนิวาส ในตอนที่นางจุล-คัพภาอธิษฐานจิตว่า หากแม้นนางเป็นคู่กับพระสมุทรโคดม ขอให้ขอนไม้ที่พระองค์เกาะอยู่จงลอยมาหาที่ตรงหน้าของนาง และเมื่ออธิษฐานเสร็จขอนไม้นั้นก็ลอยมาหยุดตรงหน้าของนางเหมือนกับมีคนลากมา จนเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของพระเชษฐภคินีทั้งหก ซึ่งเหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะบุญเก่าที่นางจุลคัพภาเคยทำร่วมกันกับพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายองค์นางจุลคัพภา บ่จำนรรจา
เจ้านึกแต่ในใจเอง[12]
⊙ แม้นว่าเธอเป็นคู่เรา บ่มิพักหยุดเอา
ให้เจ้าจงลอยเข้ามา
⊙ ใกล้มือคือดั่งคนพา ถึงก่อนน้องรา
ให้ประจักษ์ตาแก่พี่ทั้งหกคน
⊙ บุญนางเคยสร้างกุศล กับเจ้าจุมพล
กระบัดก็ลอยคืนสถาน
⊙ ครั้นตรงพระพักตร์นางคราญ (*ขอนไม้บันดาล*)[13]
ก็หยุดก็นิ่งตรึงตรา

(บทที่ 408 - 412)

ในตอนที่นางจุลคัพภาอยู่บนเรือของท้าวพกา ขณะเดินทางกลับเมืองจีน นางจุลคัพภาอธิษฐานในใจก่อนจะกลั้นใจตายว่า ชาตินี้นางและพระสมุทรโคดมถูกท้าวสามลมาทำให้พลัดพรากจากกันทั้งที่เพิ่งครองรักกันได้แค่เพียง 2 เดือน กับ 7 วันเท่านั้น เหตุที่เป็นอย่างนี้เพราะบุญของนางที่กระทำมาน้อยเกินไปส่งผลให้ไม่สามารถอยู่กันตลอดไป หากนางตายแล้วไปเกิดที่

---

[11] พระราชวรมุนี, เรื่องเดียวกัน, 74.

[12] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจโดยเดา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจเดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[13] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

ใดจะขอตามไปเป็นบาทบริจาริกาดูแลปรนนิบัติพระสมุทรโคดม หากพระสมุทรโคดมสิ้นชีวิตไปเกิดในเมืองสวรรค์ นางก็ขอตายตามไปพบกับพระองค์ที่สวรรค์ทั้งหกชั้น และหากพระองค์ยังอยู่ที่เกาะแก้วพิสดาร เมื่อตายไปก็ขอให้ได้พบกับพระองค์ที่เกาะแก้วพิสดาร ซึ่งจากคำอธิษฐานของนางจุลคัพภาแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาสอย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 269

1.4. ความเชื่อเรื่องทศชาติ

ทศชาติ เป็นเรื่องราวพระอดีตชาติสุดท้ายทั้งสิบของพระสมณะโคดมพุทธเจ้า ซึ่งเสวยพระชาติเป็นพระโพธสัตว์เพื่อสะสมพระบารมี ซึ่งประกอบด้วยการเสวยพระชาติเป็นบุคคลต่างๆ ดังนี้

1. เสวยพระชาติเป็นพระเตมีย์ ซึ่งเป็นพระราชกุมารของพระเจ้ากาสิกราชผู้เป็นกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี ทรงแกล้งเป็นใบ้ถึง 16 ปี เพราะต้องการปฏิบัติธรรมและไม่ต้องการเป็นกษัตริย์สืบต่อจากพระบิดา

2. เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ซึ่งเป็นพระราชโอรสที่หายสาบสูญไปของพระเจ้าอริฏฐชนกผู้เป็นกษัตริย์ครองเมืองมิถิลา แต่ถูกพระโปลชนกพระอนุชาปลงพระชนม์ พระมารดาของพระมหาชนกพาพระองค์หนีออกจากวังตั้งแต่ยังอยู่ในพระครรภ์ไปยังนครกาลจัมปา เมื่อพระมหาชนกอายุได้ 16 ปี ต้องการได้พระราชสมบัติคืนจึงออกเดินทางไปค้าขายแต่เรืออับปางลงต้องว่ายน้ำถึง 7 วัน นางมณีเมขลาจึงพาช่วยพาไปส่งยังเมืองมิถิลา และพระองค์ก็ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองมิถิลาต่อจากพระโปลชนก สมกับที่ตั้งใจไว้

3. เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม ซึ่งเป็นบุตรผู้มีความกตัญญูกตเวที คอยดูแลพ่อแม่ที่ตาบอดเพราะพิษงู วันหนึ่งขณะไปตักน้ำอยู่กับพวกหมู่กวางบังเอิญพระราชาปิลิยักข์ที่กำลังล่าสัตว์มาพบเข้าก็เกิดความต้องการจับตัวสุวรรณสามจึงยิงลูกศรใส่สุวรรณสาม เมื่อสุวรรณสามถูกลูกศรยิงแล้วจึงทรุดตัวลงกับพื้น จากนั้นจึงร้องถามด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานปราศจากความอาฆาตว่า “ใครต้องการชีวิตของข้าและท่านจะได้อะไรจากการกระทำนี้” พระราชาปรากฏตัวและบอกความจริงแก่สุวรรณสาม เมื่อทราบความจริงสุวรรณสามก็ไม่โกรธแต่กลับพร่ำรำพันถึงบิดามารดาว่าจากนี้ไปใครจะเป็นผู้ดูแล พระราชาก็เกิดความละอายจึงอาสาจะดูแลแทน เมื่อบิดามารดาของสุวรรณสามรู้ความจริงก็ไม่ได้โกรธพระราชา แต่ก็พากันไปนั่งร้องไห้อยู่ข้างศพของสุวรรณสามและตั้งจิตอธิษฐานขอให้สุวรรณสามฟื้นคืนชีพ ในที่สุดสุวรรณสามก็ฟื้นคืนชีพขึ้นมาสมดั่งคำอธิษฐาน

4. เสวยพระชาติเป็นพระเนมิราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรม เมื่อพระองค์ครองราชย์ทรงบำเพ็ญกุศลรักษาศีลและทำทาน ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าระหว่างการถือพรหมจรรย์กับการทำทานสิ่งใดดีกว่ากัน จนพระอินทร์เสด็จมาตอบคำถามและพาพระองค์ไปเที่ยวชมนรกและสวรรค์ จากนั้นพระอินทร์จึงชวนพระเนมิราชให้ประทับอยู่ที่สวรรค์ด้วยกัน แต่พระองค์ก็ปฏิเสธและเมื่อกลับมาถึงบ้านเมืองของพระองค์ พระเนมิราชจึงสั่งสอนผู้คนให้กระทำแต่ความดีจะได้อยู่บนสวรรค์

5. เสวยพระชาติเป็นมโหสถ ซึ่งเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญาเฉียบแหลมคอยช่วยเหลือพระเจ้าวิเทหราชผู้มีปัญญาโง่เขลาให้รอดจากความตาย และยังช่วยยุติสงครามที่เกิดจากพระจุลนีทำให้ชมพูทวีปกลับมาสงบสุขโดยปราศจากสงคราม เพราะความฉลาดของมโหสถ

6. เสวยพระชาติเป็นพระภูริทัต ซึ่งเป็นพระยานาคราชบุตรที่ต้องการบำเพ็ญศีลจึงยอมให้พราหมณ์ซึ่งเป็นหมองูจับตัวไป เมื่อพรามหณ์จับตัวพระภูริทัตได้แล้วก็ทำการทรมานพระองค์ แต่พระองค์ก็ไม่ได้โกรธและโต้ตอบ พระเชษฐาของพระภูริทัตจึงเข้าช่วยเหลือทำให้พระ-ภูริทัตรอดพ้นจากพรามหณ์ตนนั้นและได้บำเพ็ญศีลต่อจนสิ้นพระชนม์

7. เสวยพระชาติเป็นจันทกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสผู้มีความซื่อสัตย์ยุติธรรม พระองค์ทรงตัดสินความอย่างเป็นธรรม คอยช่วยเหลือชาวบ้านให้รอดพ้นจากข้อกล่าวหาของกัณฑหาลซึ่งเป็นพราหมณ์ผู้ชั่วร้าย จึงทำให้กัณฑหาลเกิดความแค้นเคืองออกอุบายให้พระเจ้าเอกราชาทำการบูชายัญพระราชบุตร พระมเหสี ตลอดจนผู้คนและสัตว์เป็นจำนวนมาก เมื่อพระจันทกุมารรู้จึงทรงห้ามปรามและยอมสละชีวิตตนเองเพื่อแลกกับชีวิตผู้อื่น ในขณะที่กำลังทำการบูชายัญพระจันทกุมาร พระอินทร์ได้เสด็จลงมาช่วยเหลือทำให้พระจันทกุมารรอดจากความตาย หลังจากนั้นพระองค์ได้ครองราชย์และทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความยุติธรรม

8. เสวยพระชาติเป็นพระนารทะ ซึ่งเป็นพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทรงช่วยเหลือให้พระ-เจ้าอังคติราชผู้เป็นมิจฉาทิฐิให้กลับตัวใหม่ โดยพระนารทะทรงแปลงพระองค์เป็นดาบสเหาะไปหาพระเจ้าอังคติราชเพื่อสั่งสอนให้พระองค์ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมและหมั่นทำกุศล

9. เสวยพระชาติเป็นวิทูรบัณฑิต ซึ่งเป็นปราชญ์ผู้มีถ้อยคำไพเราะ วิทูรบัณฑิตเป็นปราชญ์ของพระเจ้าธนัญชัย ชื่อเสียงของวิทูรบัณฑิตเป็นที่โด่งดังจนทำให้ชายาของพญานาคอยากฟังธรรมจากวิทูรบัณฑิตจึงแกล้งป่วยและบอกว่าต้องได้หัวใจของวิทูรบัณฑิตมาทำยารักษาถึงจะหาย ฝ่ายนางอิรันทตีพระธิดาต้องการช่วยพระมารดาจึงขอร้องให้ปุณณกยักษ์ช่วยเหลือ ปุณณก-ยักษ์จึงไปท้าพนันเล่นสกากับพระเจ้าธนัญชัย และเมื่อพระเจ้าธนัญชัยเสียพนันจึงต้องมอบตัววิทูร-บัณฑิตให้แก่ปุณณกยักษ์ เมื่อปุณณกยักษ์ได้ตัววิทูรบัณฑิตแล้วก็สั่งให้วิทูรบัณฑิตจับหางม้าวิเศษของตน จากนั้นก็ขี่ม้าไปชนซอกเขาเพราะตั้งใจจะฆ่าวิทูรบัณฑิต แต่วิทูรบัณฑิตกลับไม่ได้รับ

อันตรายแต่อย่างใด จากนั้นก็พยายามทำทุกวิธีทางเพื่อจะฆ่าวิทูรบัณฑิต สุดท้ายเมื่อฆ่าวิทูรบัณฑิตไม่ได้ปุณณกยักษ์จึงเล่าความจริงให้วิทูรบัณฑิตฟัง วิทูรบัณฑิตจึงรู้ความจริงว่านางนาคต้องการฟังธรรมจากตน จึงให้ปุณณกยักษ์พาลงไปที่เมืองบาดาล

10. เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้มีน้ำพระทัยเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา ชาตินี้เป็นพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาเสวยพระชาติเป็นพระสมณะโคดมพุทธ-เจ้าในพระชาติต่อไป พระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมียกบุตรทั้งสองให้แก่ชูชก และยกพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์ชราซึ่งพระอินทร์เป็นผู้แปลงกายมา ซึ่งได้ถวายพระนางมัทรีคืนแก่พระเวสสันดรในภายหลัง ส่วนชูชกพาบุตรทั้งสองของพระเวสสันดรเดินทางผ่านเมืองกลิงคราษฐ์และได้พากุมารทั้งสองมาถวายแด่พระเจ้าสัญชัย ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระเวสสันดร เมื่อพระเจ้าสัญชัยได้เห็นพระราชนัดดาก็ทรงจำได้จึงให้รางวัลแก่ชูชกเป็นอย่างมาก และด้วยความตะกละของชูชกทำให้กินอาหารจนท้องแตกตาย หลังจากนั้นพระเจ้าสัญชัยเสด็จเข้าป่าไปเชิญให้พระเวสสันดรกลับครองราชย์ พระเวสสันดรก็ทรงยินยอมเพราะได้ทรงทำทานบารมีจนสมบูรณ์แล้ว[14]

ความเชื่อเรื่องทศชาติ มีที่มาจากนิบาตชาดก ซึ่งเป็นชาดกในพระไตรปิฎก ในส่วนของพระสุตันตปิฎก เล่มที่ 27 และ 28 โดยเรื่องทศชาติถูกเรียกอีกอย่างว่า มหานิบาตชาดก เพราะเป็นนิบาตชาดกที่มีคาถามาก กล่าวคือ มีคาถามากเกิน 80 คาถาขึ้นไป[15] ความเชื่อเรื่องทศชาติปรากฏตั้งแต่สมัยสุโขทัยจากหลักฐานจารึกภาพสลักหินชนวนที่วัดศรีชุม มีภาพเล่าเรื่องในทศชาติถึง 2 เรื่อง คือ เรื่องพระมหาชนก และพระเนมิราช จากภาพสลักทั้งหมด 100 ภาพ และมีข้อความปรากฏในจารึกต่างๆ ในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกวัดศรีชุม หลักที่ 2 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 39 กล่าวว่า "พระเจดีย์สูงใหญ่รอบนั้น ฉลักหินห้าร้อยชาติ ติรเทศงาม"[16] โดยคำว่า "ห้าร้อยชาติ" หมายถึงนิบาตชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่เล่าเรื่องของพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ทั้งหมดประมาณ 500 ชาติ

ทั้งหมดที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องทศชาติของคนไทยเป็นความเชื่อที่มีมานานและมีอิทธิพลต่อสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมหรือศิลปะด้านอื่นๆ ของคนไทย ซึ่งในเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏความเชื่อเรื่องทศชาติ ดังนี้

---

[14] เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ, **ทศชาติ**, แปลโดย สนธวรรณ อินทรลิบ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 17-78.

[15] พัฒน์ เพ็งผลา, **ชาดกกับวรรณกรรมไทย TH 436**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), 27-28.

[16] ยอช เซเดส์, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงธน, 2526), 36.

ตอนที่ท้าวอาทิตย์สั่งให้โหราจารย์ทำนายเรื่อง การเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่ลังกาของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต โหราจารย์จึงได้ทำนายโดยยกเหตุการณ์ในเรื่องวิทูรบัณฑิตซึ่งเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในทศชาติขึ้นมาทำนาย โดยกล่าวถึงตอนที่พระเจ้าธนัญชัยโกรพเล่นสกาแพ้พนันปุณณกยักษ์จนพระองค์ต้องยกวิทูรบัณฑิตให้แก่ปุณณกยักษ์ เมื่อปุณณกยักษ์ได้ตัววิทูร-บัณฑิตก็สั่งให้วิทูรบัณฑิตจับหางม้าวิเศษของตน จากนั้นปุณณกยักษ์ก็ขี่ม้าวิเศษไปชนกับภูเขาเพราะต้องการจะฆ่าวิทูรบัณฑิต เพื่อจะนำหัวใจไปให้พระธิดาของพญานาคแต่ก็ไม่สามารถทำอะไรวิทูรบัณฑิตได้ เมื่อปุณณกยักษ์เห็นดังนั้นก็รู้สึกอัศจรรย์ใจจึงเล่าความจริงแก่วิทูรบัณฑิตและนำตัววิทูรบัณฑิตไปวางลงบนดิน ทันใดนั้นก็เกิดพระแท่นทองขึ้นมารองรับตัววิทูรบัณฑิตแล้ววิทูรบัณฑิตก็เทศนาธรรมแก่ปุณณกยักษ์ จนเกิดความเสื่อมใสจนตัดสินใจกลับตัวใหม่ถอดเขี้ยวยักษ์ออกมาบูชาวิทูรบัณฑิต โดยสามารถตีความได้ว่า แม้นมีอุปสรรคใดๆ ก็สามารถผ่านพ้นไปได้ด้วยดี ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องทศชาติและโหราศาสตร์ได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ โหรเฒ่าเพ็ดทูล แก่พระนเรศูร ทูลตามตำรา
ยามนี้นะผ่านเกล้า องค์เจ้าจะลีลา ได้เมื่อราชา โกรพภูธร
⊙ ท้าวทรงสกา แพ้แก่ยักษา เสียกรุงพระนคร
ปุณณก[17]ยักษา จึงพานางบังอร วิทูรสายสมร ผูกหางพาชี
⊙ เหาะเหินเดินบน เวหาหน (ฟัด)[18]เขาคีรี
ล้วงเอาดวงใจ (*หน่อไทธิบดี ให้นางนาคี ตามคำนางคราญ*)[19]
⊙ (*เดชะบุญไท คีรีเขาใหญ่*)[20] หน่อไทจะทนทาน
มิได้จะผูกทรง องค์พระภูบาล ปุณณกขุนมาร เห็นผิดอัศจรรย์
⊙ จึงวางท้าวลง เหนือแท่นทองทรง ตรัสเทศนาธรรม
ปุณณกยักษา วิญญาหฤหรรษ์ ถอดเขี้ยวออกพลัน บูชาภูมี
⊙ ท้าวฟังโหรทาย สมเด็จฤาสาย โสมนัสยินดี
จึงให้สนอง องค์เนรบดี ให้หมดราศี สองศรีพนิดา

(บทที่ 178 - 183)

---

[17] ในต้นฉบับ เขียนว่า “บุญรนพ”

[18] ฉบับ ส.538 ใช้ “ฟัดเขาคีรี”

[19] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และปรากฏในฉบับ ส.538 ว่า “หน่อไทธิบดี วิทูรภูมี โลมเล่นสงสาร”

[20] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

ในตอนที่พระสมุทรโคดมยกทัพไปที่ริมน้ำเพื่อรบกับกองทัพเรือของท้าวพกา ก่อนรบพระสมุทรโคดมทรงตั้งจิตอธิษฐาน ซึ่งในคำอธิษฐานของพระสมุทรโคดมนั้นได้ยกการกระทำทานต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องทศชาติมาประกอบ ดังประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวตั้งพิษฐาน ถึงยอดพระญาณ อเนกสร้างมา
ให้ทานชีวิต ดวงจิตนัยนา ดาวในเวหา ไม่มาปูนปาน
⊙ หนึ่งบารมีตรา คือพระอุเบกขา ดวงจิตบันดาล
จะข้ามให้พ้น จากโลกสงสาร ให้ตัวเป็นทาน นับแสนอสงไขย
⊙ ให้ลูกเป็นทาน ยอดรักสงสาร คือดวงนัยนา
หวังเป็นศาสดา จะข้ามแดนไตร นัยแสนอสงไขย กำไรแสนกัลป์[21]
⊙ ทานนี้ภายนอก ล้ำเลิศแดนไตร หวังเป็นศาสดา
ยังทานภายใน เมื่อจะพรรณนา แทนคุณมารดา เอาตัวตายต่าง
⊙ ให้ราชสมบัติ นำไว้กำจัด จะข้ามกันดาร
จะเป็นศาสดา สรรเพชุดาญาณ โปรดโลกสงสาร ให้ได้ไปสวรรค์

(บทที่ 1456 - 1460)

ตัวอย่างนี้ เป็นคำอธิษฐานของพระสมุทรโคดม ในบทแรกและบทที่ 2 ประโยคที่กล่าวว่า “ให้ทานชีวิต” และ “ให้ตัวเป็นทาน” นั้นตรงกับเรื่อง พระภูริทัต ซึ่งตั้งจิตอธิษฐานให้ยกร่างกายและชีวิตให้ทาน ในบทที่ 2 ประโยคที่กล่าวว่า “คือพระอุเบกขา” นั้นตรงกับเรื่องพระ-นารทะ ซึ่งพระนารทะทรงวางเฉยต่อพระอังคติราชเพื่อเตือนสติให้กลับตัวใหม่ ในบทที่ 3 ประโยคที่กล่าวว่า “ให้ลูกเป็นทาน” นั้นตรงกับเรื่องพระเวสสันดร ซึ่งยกกัณหาและชาลีทั้งสองให้แก่ชูชก ในบทที่ 4 และบทที่ 5 ประโยคที่กล่าวว่า “แทนคุณมารดา เอาตัวตายต่าง” และ “ให้ราชสมบัติ นำไว้กำจัด จะข้ามกันดาร” นั้นตรงกับเรื่องพระเตมีย์ ซึ่งพระองค์ทรงอดทนรักษาคำสัตย์ปฏิญาณไม่ยอมพูดแกล้งเป็นใบ้เพื่อจะได้ไม่ต้องครองราชย์เป็นกษัตริย์ต่อจากบิดา และถึงแม้จะรู้ว่าตนเองจะต้องตายแต่พระองค์ไม่ทรงยอมเลิกแกล้งเป็นใบ้ เนื้อความทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีทั้งความรู้และความเชื่อเรื่องทศชาติเป็นอย่างมาก

1.5 ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริยเมตไตรย

พระศรีอาริยเมตไตรย หรือพระเมตไตรย เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าที่จะอุบัติขึ้นในอนาคตต่อจากพระสมณะโคดมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในยุคปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพระ-

[21] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

ศรีอาริย์มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก และได้ส่งผลต่อวรรณกรรมต่างๆ ของไทย เช่น ในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีในสมัยสุโขทัย มีการกล่าวเชิญชวนให้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศรีอาริยเมตไตรยในอนาคต[22] ในวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยคำหลวง กล่าวว่า มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ พระมาลัย ได้ขึ้นไปบนสวรรค์แล้วได้พบกับพระศรีอาริยเมตไตรย พระศรีอาริย์จึงได้แนะนำให้ผู้คนที่อยากจะเกิดในยุคของพระองค์นั้นฟังเทศน์มหาชาติให้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ จึงจะได้มาเกิดในยุคของพระองค์ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ของคนไทยมีมาเป็นระยะเวลานาน[23]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏความเชื่อเรื่องพระศรีอาริยเมตไตรย โดย ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละคร คือ พระโพธิทัต เป็นพระอนุชาของพระสมุทรโคดม และเป็นอดีตชาติของพระศรีอาริยเมตไตรย โดยกล่าวในตอนเปิดเรื่องว่า เรื่องนี้(สมุทรโคดม)เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพระสมณะโคดมพุทธเจ้าและพระศรีอาริยเมตไตรยเสวยพระชาติเป็นพี่น้องกัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้า ยังเที่ยวท่องในโลกา
คือองค์พระศาสดา พระศรีอารยะไมตรี
⊙ ครั้งเมื่อพระศรีอาริย์ สร้างสมภารมามากมี
สององค์กับพระมุนี เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน

(บทที่ 4 - 5)

ตอนที่ผู้แต่งตัดกลับไปเล่าเรื่องพระโพธิทัต โดยกล่าวว่า พระบรมศาสดาทรงสถิตอยู่บนศีรษะและมีพระนามว่า พระศรีอาริยเมตไตรย ขณะทรงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารได้เสวยพระ-ชาติเป็นพระโพธิทัต ซึ่งเสด็จอยู่ที่เมืองลังกา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ อาจารย์จึงพรรณนา พระศาสดาจอมโมลี
พระศรีอาริยไมตรี ยังเที่ยวท่องในสงสาร
⊙ เกิดในนามกษัตริย์ ชื่อโพธิทัตกุมาร
วันเมื่อพระภูบาล เธอเสด็จอยู่ในสิงหล

(บทที่ 1456 - 1460)

---

[22] ประคอง นิมมานเหมินท์, "พระศรีอาริยเมตไตรย," **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง** 9 (2542) : 4277.

[23] **ตำนานเทศน์มหาชาติ** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์, 2501. พิมพ์เป็นที่ระลึก 20 ตุลาคม 2501), 29.

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริยเมตไตรยอีกเรื่องหนึ่ง คือ ความเชื่อเรื่องพุทธทำนายหรือที่เรียกกันว่า อันตรธาน ซึ่งกล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิษฐานให้ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่เพียง 5,000 ปี โดยนับตั้งแต่พระองค์ดับขันธ์ปรินิพพานและเมื่ออายุครบ 5,000 ปีแล้วพระพุทธศาสนาของพระสมณะโคดมพุทธเจ้าก็จะสิ้นสูญไป จากนั้นก็จะเข้าสู่ยุคของพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ คือ พระศรีอาริยเมตไตรย[24] ซึ่งในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม มีการกล่าวถึงความเชื่อเรื่องอันตรธาน ในตอนที่พระอินทร์แปลงร่างเป็นยักษ์ นามว่า อินทรยักษ์ ได้ถามปริศนาธรรมแก่พระโพธิทัตว่า “มีนกตัวใหญ่ตัวหนึ่ง มันมีหัว 5,000 หัว มีปีก 1,800,000 ปีก มีขา 60,000 ขา มีหาง 16,000 หาง และมีตา 120,000 ดวง ตอนนี้นกตัวนี้อยู่ที่ไหนและชื่ออะไร”

โดยพระโพธิทัตได้แก้ปริศนาอย่างกระจ่างแจ้งว่า “นกตัวนั้นชื่อ พุทธปักษี ซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้วพระพุทธศาสนามีอายุ 5,000 ปีเท่ากับจำนวนหัวของนก นับเป็นวันได้ 1,800,000 วันเท่ากับจำนวนปีกของนก นับเป็นเดือนได้ 60,000 เดือนเท่ากับจำนวนขาของนก นับฤดูได้ 16,000 ฤดูเท่ากับจำนวนหางของนก นับวันพระได้ 120,000 วันเท่ากับจำนวนตาของนก และขนนกที่หลุดลุ่ยลงเหมือนพระพุทธศาสนาซึ่งเหลือวันเวลาน้อยลงทุกที” ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 261 - 262

ตัวอย่างนี้ แสดงถึงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอันตรธานอย่างชัดเจน เห็นได้จากการที่พระโพธิทัตกล่าวเสริม โดยการเปรียบเทียบขนของนกที่หลุดร่วงลงเหมือนกับอายุของพระพุทธศาสนาซึ่งนับวันจะเหลือเวลาน้อยลงทุกที

1.6 ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาท

ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาทของคนไทย จากหลักฐานพบรอยพระพุทธบาทที่เก่าที่สุด คือ รอยพระพุทธบาทคู่ที่สระมรกต อ.โคกปีบ จ.ปราจีนบุรี ซึ่งเป็นโบราณสถานทางพุทธ-ศาสนาในพุทธศตวรรษที่ 13 และยังมีหลักฐานในสมัยพระธรรมราชาลิไทกษัตริย์สมัยสุโขทัยที่กล่าวถึงการเดินทางของพระศรีศรัทธาราชจุฬามณี เพื่อไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนเขาสุมน-กูฏที่เมืองลังกา ดังข้อความในจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 40 - 42 ว่า

“สมเด็จพระมหาสามี จากแต่สีหลมาเอาฝูง.....แบกอิฐแต่ต่ำขึ้นไปกระทำพระเก้าท่านคืนบริบวรณด้วยศรัทธา ยังเอาพระศรีรัตนมหาธาตุสองลูก แต่สีหลมาประดิษฐาน”[25]

---

[24] เรื่องเดียวกัน, 32.

[25] ยอช เซเดส์, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1**, 37.

และมีการสร้างรอยพระพุทธบาทจำลองขึ้นที่ภูเขา 4 แห่งในอาณาจักรสุโขทัย[26] ต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าทรงธรรมกษัตริย์ในสมัยอยุธยา พ.ศ. 2163 - 2271 ได้มีการส่งพระสงฆ์ไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมณกูฏเช่นเดียวกัน และเมื่อกลับมาก็ได้ค้นพบรอยพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี[27] ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า คนไทยมีความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาทมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธบาทในตอนที่พระอินทร์พาพระโพธิทัตไปยังเมืองลังกาและสั่งให้พระโพธิทัตไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่ภูเขากลางเมืองลังกา ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 143

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงลวดลายในที่ปรากฏในรอยพระพุทธบาทที่เรียกว่า มงคล 108 ซึ่งลักษณะของลวดลายที่ปรากฏทำให้เห็นภาพรวมของจักรวาลตามอย่างไตรภูมิพระร่วง โดยมีศูนย์กลางจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยเทือกเขาสัตตบริภัณฑ์และมหาสมุทรทั้งเจ็ดตลอดจนรูปสัตว์ต่างๆ ในหิมพานต์ รวมถึงแม่น้ำ และ เครื่องสูง เป็นต้น[28] โดยได้กล่าวไว้ในตอนที่พระโพธิทัติเสด็จไปสักการะรอยพระพุทธบาทและชมความงามของลวดลายมงคล 108 ที่ปรากฏเป็นรูปต่างๆ อันประกอบด้วยรูปธรรมจักรอยู่ตรงกลางฝ่าพระพุทธบาทและมีรูปสิ่งต่างๆ รายล้อม ได้แก่ รูปดอกบัว รูปสังวาล รูปมงกุฎ รูปกัณฐา รูปพระขรรค์ชัยศรี รูปช้าง รูปตะขอช้างทอง รูปภูเขา รูปแม่น้ำ 5 สาย รูปสัตว์น้ำต่างๆ รูปครุฑคู่อยู่ด้านซ้ายและขวา รูปกินนร รูปนาค รูปป่า
หิมพานต์ รูปภูเขาสัตตบริภัณฑ์ รูปเศวตฉัตร รูปธงแผ่นผ้า รูปนกต่างๆ รูปสัตว์สี่ขาต่างๆ รูปเขาพระสุเมรุ รูปปราสาท รูปพานแว่นฟ้า รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงจันทร์ รูปพระอินทร์ รูปพระพรหม และรูปเรือสำเภาพร้อมนายพานิช ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ตรงตามลักษณะมงคล 108 ซึ่งคนไทยนิยมสร้างไว้ในรอยพระพุทธบาทมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์[29] ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 155 - 157

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงความเชื่อเรื่องอานุภาพของรอยพระพุทธบาท ซึ่งเป็นความเชื่อของคนไทยที่มีมาเป็นเวลาช้านาน เห็นได้จากในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา มีการกล่าวถึงที่มาของการพบรอยพระพุทธบาทบนเขาสุวรรณบรรพตที่จังหวัดสระบุรีว่า

---

[26] นันทนา ชุติวงศ์, **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ด่านสุทธาการพิมพ์, 2533), 37.

[27] **ตำนานพระพุทธบาท** (กรุงเทพฯ : วัดมกุฏราชวรวิหาร, ม.ป.ป. พิมพ์ในงานศพนางสมจิตต์ วัฒนะคีรี 14 ธันวาคม 2507), 7.

[28] นันทนา ชุติวงศ์, **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**, 43.

[29] เรื่องเดียวกัน, 45.

มีเนื้อทรายตัวหนึ่งโดนลูกศรของนายพรานแล้วหนีขึ้นไปบนเขาสุวรรณบรรพต จากนั้นได้กินน้ำที่ขังอยู่ในรอยพระพุทธบาท เมื่อกลับลงมาจากภูเขาเนื้อทรายตัวนั้นก็หายจากอาการบาดเจ็บและตามร่างกายก็ปราศจากบาดแผลใดๆ[30] จากเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอานุภาพของรอยพระ-พุทธบาทของคนไทยอย่างชัดเจน และในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ก็แสดงถึงความเชื่อเรื่องนี้ว่าพระโพธิทัตมีอายุยืนนานถึง 190 ปี เนื่องจากได้ไปสักการะรอยพระพุทธบาทที่เมืองลังกา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ครองราชย์สมบัติ จำเริญพระชนม์
เพราะว่ามเหสี ไม่มีแปดปน จะสืบแผ่ผล แทนองค์ไม่มี
⊙ ท้าวครองศุริย์ไอย พระชนม์เธอได้ ร้อยเก้าสิบปี
เพราะว่าท้าวไท ไปลังกาศรี นบบาทมุนี ในเมืองลังกา

(บทที่ 2029 - 2030)

2. ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ ความเชื่อในสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้และมีพลังอำนาจเร้นลับเหนือมนุษย์ สามารถบันดาลให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ที่คาดไม่ถึง[31] และความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติถูกเรียกอีกอย่างว่า ไสยศาสตร์ มีความหมายว่า ความเชื่อในพลังอำนาจเร้นลับที่เกิดจากเวทมนตร์คาถา ผีสางเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์[32] ซึ่งความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม สามารถแบ่งได้ดังนี้

2.1 ความเชื่อในเรื่องเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เปรียบเสมือนตัวแทนของพลังอำนาจทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ และเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดขึ้นมนุษย์จึงเชื่อว่า เป็นเพราะเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้เกิด ไม่ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นจะส่งผลดีหรือเสียก็ตาม

ความเชื่อในเรื่องเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นการช่วยส่งเสริมให้บุคคลกระทำความดี เพราะการทำความดีจะช่วยให้ได้รับการคุ้มครองจากเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในทางตรงข้ามหากบุคคลใดกระทำความชั่วก็ย่อมได้กับการลงโทษจากเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธ์เช่นกัน ซึ่งเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยให้ความช่วยเหลือตัวละครเอกในวรรณกรรมเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้

---

[30] **ตำนานพระพุทธบาท**, 7.

[31] โสภี สุขเกษม, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตรชาดก," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยลัยศิลปากร, 2535), 181.

[32] รัชนีกร เศรษโฐ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2523), 227.

2.1.1 พระอินทร์

พระอินทร์ตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา หมายถึง หัวหน้าของเทวดาที่อาศัยบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่มาของพระอินทร์มีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนกษัตริย์เมืองลิจฉวีโดยทรงเล่าเรื่องพระอินทร์ว่า แต่ก่อนมีชายหนุ่มผู้หนึ่งชื่อ “มฆมานพ” เขาและเพื่อนทั้ง 32 คนช่วยกันทำทางเดินและศาลาพักให้ผู้คนที่สัญจรไปมา ครั้นเมื่อตายผลบุญนั้นส่งผลให้มฆมานพและเพื่อนก็ไปเกิดบนสวรรค์ทั้ง 33 คน จึงเป็นที่มาของคำว่าดาวดึงส์ มีความหมายว่า สวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเทวดาผู้เป็นใหญ่ 33 องค์[33] มฆมานพเกิดเป็นพระ-อินทร์หรือเรียกอีกชื่อว่า “ท้าวมัฆวาน” ซึ่งมีที่มาจากชื่อมฆมานพนั่นเอง พระอินทร์มีวิมานไพชยนต์เป็นที่ประทับ มีบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์เป็นพระอาสน์ และมีราชรถชื่อไพชยนต์เหมือนชื่อของวิมานเป็นที่ประทับ พระอินทร์มีตาทิพย์สำหรับสอดส่องดูแลช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งหลาย จึงเป็นที่มาชื่อ “ท้าวสหัสนัยน์” ซึ่งมีความหมายว่า “ท้าวพันตา” ซึ่งหมายถึง การมีตาทิพย์ไว้คอยสอดส่องดูแลนั่นเอง[34]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระอินทร์ ตอนที่บัณฑุ-กัมพลซึ่งเป็นศิลาอาสน์ของพระอินทร์เกิดเหตุอัศจรรย์แข็งเป็นหิน พระอินทร์จึงใช้ตาทิพย์ส่องดูจึงรู้ว่าพระสมุทรโคดมกับพระโพธิทัตกำลังมีภัย จึงเสด็จด้วยรถไพชยนต์ลงมาช่วยเหลือทั้งสองพระองค์ขึ้นจากทะเล เหตุที่ทำให้พระอินทร์ต้องลงมาทั้งช่วยพระสมุทรโคดมกับพระโพธิทัตนั้นเป็นเพราะบุญบารมีของการเป็นพระโพธิสัตว์ของทั้งสองพระองค์ ซึ่งตรงกับคติความเชื่อทางพุทธ-ศาสนาที่กล่าวว่า พระอินทร์มีหน้าที่ต้องคอยป้องกันและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญถาวรสืบไป[35] ดังนั้นการที่พระอินทร์เสด็จลงมาช่วยเหลือพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต จึงถือเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเอง ดังคำประพันธ์แสดงไว้ในหน้าที่ 263 - 264

ในตอนที่พระอินทร์บันดาลขอนไม้ให้แก่พระสมุทรโคดมใช้เกาะลอยคอในทะเล เมื่อพระองค์ทราบว่าไม่สามารถนำพระสมุทรโคดมขึ้นจากทะเลได้ เนื่องจากเป็นผลของกรรมเก่าที่พระสมุทรโคดมได้เคยกระทำไว้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เทเวศรู้เหตุด้วยพลัน เอ็นดูจอมธรรม์
เพราะกรรมเจ้านั้นตามมา

---

[33] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, 162.

[34] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 10-12.

[35] เรื่องเดียวกัน, 166.

⊙ โกสีย์ฤทธีอันปรา เนรมิตให้มา
บังเกิดเป็นขอนลอยไป
⊙ องค์เจ้าเห็น(ขอนก็)[36]ดีใจ ยุดเอาขอนได้
(พระทัย)ร่ำไรโศกา[37]

(บทที่ 316 - 318)

ตอนที่พระอินทร์ใช้ตาทิพย์มองเห็นอนาคตของพระโพธิทัตว่า ต่อไปภายหน้าพระ-โพธิทัตจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงตัดสินใจพาพระโพธิทัตไปส่งยังเมืองลังกา ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 183

ตอนที่พระอินทร์รับปากพระโพธิทัตว่า จะไปแจ้งข่าวแก่ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีให้ โดยเหาะไปยืนอยู่บนยอดปราสาทและเปล่งพระสุรเสียงเล่าเรื่องราวที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตได้ประสบเคราะห์กรรม เนื่องจากกรรมที่ทำไว้แก่สามเณรในอดีตชาติและวิญญานของสามเณรได้ตามมาสนองกรรมที่ทั้งสองพระองค์ได้สร้างไว้ และยังกล่าวต่ออีกว่าตอนนี้พระสมุทร-โคดมใช้กรรมอยู่ในทะเลแต่ไม่นานจะได้เป็นกษัตริย์ครองเมือง ส่วนพระโพธิทัตตอนนี้ได้ร่ำเรียนพระ ธรรมอยู่ที่เมืองลังกา เมื่อพระอินทร์แจ้งเรื่องราวแก่ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีเสร็จแล้วก็เสด็จกลับวิมานไพชยนต์บนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จึงท้าวอมรินทร์ รับคำภูมินทร์ กระบัดคลาไคล
เสด็จเหาะเหินหน บัดดลจรใน อากาศบัดใจ ถึงกรุงพระนคร
⊙ ยืนยอดปราสาท มีซึ่งโอวาท สุรเสียงบวร
ดูรานะบดี อาทิตภูธร (*จันทราสายสมร*)[38] จงรู้แจ้งใจ
⊙ สองราชพนิดา เสด็จไปลังกา สิงหลเมืองไกล
สำเภาอับปาง ในกลางชลาลัย สององค์อรทัย พลางเพียงจะมรณา
⊙ คนทั้งห้าร้อย ชีพม้วยยับย่อย เป็นเหยื่อมัจฉา
เอ็นดูสองเจ้า พระเยาวพังงา ว่ายในคงคา เจ็ดราตรีกาล
⊙ เรานี้เอ็นดู ทรมานนานอยู่ ทั้งคู่ในสถาน
เราจึงอุ้มเอา พระเยาวกุมาร พ้นจากสถาน แต่องค์น้องยา

---

[36] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “องค์เจ้าเห็นขอนก็ดีใจ”

[37] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “พระทัยค่อยคลายโศกา” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[38] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานท.ย.1,ส.538

⊙ เอ็นดูภูมี เชษฐาผู้พี่ เจ้ามีเวรา
บังเกิดเป็นเณร คือเวรตามมา แกล้งกล่าววาจา ชั่วช้าอัปรีย์
⊙ กล่าวเป็นปฐม ว่าสมุทรโคดม แต่ปางชาติก่อน[39]
ว่าเจ้าบังอร เป็นลูกเศรษฐี ชวนซึ่งทาสา[40] ลงมาคงคา {แล้วสรงนที }[41]
⊙ บริวารห้าร้อย เห็นเจ้าเณรน้อย เขจรลีลา
เณรพายเรือ(น้อย)[42] (กระจ้อยร่อย)[43]มา เจ้าทั้งสองรา สัพยอกพระชี
⊙ ร้องบอกข้าไท ยุดเรือเข้าไว้ กลางน้ำวารี
ทำบาตรหกคว่ำ กลางน้ำนที ลำบากพระชี เพียงจะม้วยมรณา
⊙ ฝ่ายเจ้าผู้น้อง เห็นเณรร่ำร้อง เอ็นดูหนักหนา
จึงอุ้มเอามา ยังฝั่งคงคา เจ้าเณรนั้นหนา เพียงสิ้น(สุดปราณ)[44]
(⊙ *เณรผูกพยาบาล ปางก่อนหลายชาติ ติดตามมาผลาญ*
จำนองจำภัย สองภูบาล ว่ายอยู่ในธาร ปางเพียงบรรลัย
⊙ *ข้านี้พ้นกรรม พระองค์ได้ทำ แต่ก่อนมาไกล*
แทนทดกันมา ช้านานเหลือใจ ที่นี้พ้นภัย ใช้ชาติแทนกัน
⊙ *ฝ่ายองค์น้องไซร้ ครั้นขึ้นฝั่งได้ จะไปเรียนธรรม*
ฝ่ายองค์เชษฐา มิช้ามิพลัน จะไอศวรรย์ กรุงแก้วนครา
⊙ *บอกเท่านั้นแล้ว อินทราคลาดแคล้ว เหาะขึ้นเวหา*
ตระบัดเร็วพลัน ถึงชั้นดุสิตา แท่นทิพย์มหา ไพชยนต์วิมาน)[45]

(บทที่ 351 - 360)

ตอนที่พระอินทร์แปลงกายเป็นยักษ์เพื่อจะเอาพระธรรมไปให้แก่พระโพธิทัต ซึ่งขณะนั้นพระโพธิทัตกำลังบำเพ็ญศีลอยู่ที่รอยพระพุทธบาทบนเขากงจักร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นสมเด็จอินทรา อยู่ในมหา
ไพชยนต์พิมานเรืองศรี

---

[39] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ปางชาติก่อนมี” สอดคล้องกับสัมผัส

[40] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ชวนข้าทาสี” สอดคล้องกับสัมผัส

[41] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[42] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เณรพายเรือน้อย”

[43] ฉบับ ส.583 ใช้ “กระจ้อยร่อยพายมา”

[44] ฉบับส.538 ใช้ “เพียงสิ้นสุดปราณ”

[45] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.538

⊙ แท่นแก้วรัตนมณี อ่อนคือสำลี
วันนี้คือศิลาแลง
⊙ โกสีย์เร่งมากินแหนง เหตุใดสำแดง
ดังนี้ก็เห็นอัศจรรย์
⊙ ชะรอยจะมีเหตุสักอัน จึงให้อัศจรรย์
ร้อนเร่ามาถึงวิมาน
⊙ เล็งแลไปด้วยจักขุญาณ รอบขอบจักรวาล
ไตรภพทั่วทั้งโลกีย์
⊙ จึงเห็นพระเนรบดี โพธิทัตภูมี
จำศีลภาวนา
⊙ อยู่บนเขาแก้วลังกา รักษาศีลา
คำรบก็ถ้วนเจ็ดวัน
⊙ ควรเราจะจรจัน เอาพระธรรมนั้น
ไปให้แก่ท้าวโดยการ
⊙ คิดแล้วมัฆวาน จรจากวิมาน
กระบัดก็ถึงเขาคีรี
⊙ เข้าในมรฑป[46]มณี สำแดงฤทธี
นิฤมิตซึ่งกายกายา
⊙ เป็นยักษ์ใหญ่มหึมา มือถือศาสตรา
ก็ร้องสำทับเข้าไป

(บทที่ 1613 - 1623)

ตอนที่พระอินทร์เชิญพระโพธิทัตขึ้นราชรถไพชยนต์ เพื่อพาพระโพธิทัตจากเมืองลังกาไปส่งยังเมืองพาราณสี ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางน้อยกว่าการกระพริบตาเพียงหนึ่งครั้ง ก็มาถึงปราสาทของพระมารดาจากนั้นพระอินทร์ก็กลับวิมานไพชยนต์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สมเด็จโกสีย์ ฟังเนรบดี พาทีเจรจา
เจ้าว่านี้ชอบ ขอบใจหนักหนา เชิญเสด็จลินลา นั่งเหนือรถทอง

[46] มรฑป = มณฑป

⊙ เสด็จนั่งเหนือรถ หัตถีปรากฏ ชักรถผันผยอง
เหนือนภอากาศ เผ่นผาดโดยปอง พาท้าวทั้งสอง กระบัดคลาไคล
⊙ มิทันจะพริบตา ลุถึงนครา กรุงแก้วภพไตร
เข้าสู่ปราสาท มารดาทันใจ เจ้าฟ้าตรึงษ์ไตร เสด็จยังวิมาน

(บทที่ 1675 - 1677)

2.1.2 นางมณีเมขลา

นางมณีเมขลา เป็นเทพธิดาผู้ดูแลท้องน้ำทั้งทะเลและมหาสมุทร มีอำนาจในการบันดาลให้เกิดคลื่นลม พายุฝนได้ตามต้องการ ซึ่งปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องต่างๆ ทั้งที่รับมาจากศาสนาพราหมณ์อย่างเรื่องรามเกียรติ์ ก็พบว่ามีนางมณีเมขลาเป็นเทพธิดาผู้ดูแลท้องน้ำ โดยในเรื่องนางมณีเมขลาได้เข้าไปช่วยนางสีดาที่ถูกลอยน้ำ ส่วนที่มาจากพุทธศาสนาก็ปรากฏในวรรณกรรมชาดกเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องพระมหาชนกและเรื่องสมุทรโฆษ ต่างก็มีนางมณีเมขลาเป็นเทพธิดาผู้แลท้องน้ำคอยช่วยเหลือคนที่ได้รับภัยจากท้องทะเล ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องนางมณีเมขลาซึ่งเป็นเทพธิดาที่มีหน้าที่คอยดูแลท้องน้ำนั้น เป็นความเชื่อที่คนไทยเชื่อถือกันมาเป็นเวลานาน

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมได้กล่าวถึงนางมณีเมขลา ตอนที่นางกำลังดูแลมหาสมุทรอยู่ แล้วได้มาพบพระสมุทรโคดมกำลังลอยคออยู่กลางทะเลจึงเข้าช่วยเหลือโดยบันดาลให้คลื่นลมในท้องทะเลสงบลงและบันดาลให้ลมพัดพาพระสมุทรโคดมลอยเข้าไปเมืองสามลนคร ดังประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 146 -147

ในขณะที่พระสมุทรโคดมลอยคอเข้าไปในเมืองสามลได้พบกับพระธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามลซึ่งกำลังเล่นน้ำอยู่ และด้วยอิทธิฤทธิ์ของนางมณีเมขลาที่ได้เนรมิตไว้ ทำให้ผู้คนที่ได้เห็นพระสมุทรโคดมเกิดความประหลาดใจ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ปางเมื่อพระสมุทรโคดม ผุดผุดจมจม
ก็ล่องก็ลอยลงมา
⊙ เดชะนางมณีเมขลา เนรมิตเป็นปรา[47]
ใครเห็นก็ลนลานใจ
⊙ เจ็ดนางทอดพระเนตรแลไป เห็นพระหน่อไท
ทองบาดตา

(บทที่ 398 - 400)

[47] ฉบับ ท.ย.1,ส.538 ใช้ “เนรมิตให้ปรา”

ตอนที่พระสมุทรโคดมตั้งจิตอธิษฐานต่อสิ่งสิทธิ์ศักดิ์ทั้งหลายให้มาคุ้มครอง และบันดาลให้ชนะศึกสงครามกับท้าวพกา เมื่อพระสมุทรโคดมยกพระกรขึ้นเหนือศีรษะไหว้เทวดาบนสวรรค์ทันใดนั้นก็เกิดแผ่นดินไหว นางมณีเมขลาจึงได้เหาะมาช่วยพระสมุทรโคดม โดยบันดาลให้ท้องทะเลปั่นป่วนเกิดคลื่นลมพายุ ฟ้าร้องเสียงดังกึกก้อง ฝนตกลงเป็นสายเหมือนน้ำในแม่น้ำ ท้องฟ้ามืดมนปราศจากแสงอาทิตย์ และกระแสคลื่นได้ซัดกองทัพเรือของท้าวพกากระทบกับโขดหินจนพังพินาศหมด ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 147 - 149

2.1.3 พระอิศวรและพระนารายณ์

พระอิศวรและพระนารายณ์ เป็นเทพเจ้าตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ โดยพระอิศวรเป็นเทพเจ้าที่ใหญ่ที่สุดเป็นเทพเจ้าผู้ทำลายโลก ส่วนพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าผู้ดูแลรักษาโลก[48] ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงพระอิศวรและพระนารายณ์เพียงตอนเดียว คือ ตอนที่นางจันทราเทวีอ้อนวอนต่อเทพยดาทั้งหมดให้ช่วยดูแล และคุ้มครองพระโอรสทั้งสองให้เดินทางไปเมืองลังกาอย่างปลอดภัย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ อิศวรนารายณ์ ล้ำเลิศเฉิดฉาย จงรับนิมนต์
เอ็นดูสองไท จะไปสิงหล อย่าให้อับจน แก่เนรบดี

(บทที่ 206)

2.1.4 เทพารักษ์ หรือเทวดาที่สถิตตามสถานที่ต่างๆ

เทพารักษ์ คือ เทวดาที่มีหน้าที่คอยดูแลรักษาสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ส่วนใหญ่สถานที่ซึ่งเทวดาไปสถิตอยู่นั้น มักเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ป่าเขา ถ้ำ แม่น้ำ เป็นต้น เทพารักษ์จะคอยช่วยเหลือผู้คนที่สัญจรไปมาหรืออาจจะนำสิ่งของต่างๆ มาให้

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึง เทพารักษ์หรือเทวดาที่สถิตยังที่ต่างๆ ให้ช่วยดูแลและป้องกันอันตราย อย่างเช่นในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตกำลังประสบกับพายุกลางทะเล พระสมุทรโคดมได้อธิษฐานขอให้เทพารักษ์ต่างๆ ได้แก่ เทวดาในป่า เทวดาในแม่น้ำ เทวดาในถ้ำ และเทวดาในวังน้ำช่วยคุ้มครองให้พ้นจากอันตราย ดังคำปร ะพันธ์ว่า

⊙ ขอให้เทพากร อีกอมรในพฤกษา
เทพไทในคงคา อันรักษาริมฝั่งชล
⊙ เทพาในเถื่อนถ้ำ เจ้าย่านน้ำแลวังวน
เอ็นดูข้าสองคน ขอให้พ้นอันตราย

(บทที่ 248 - 249)

---

[48] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 4.

ในตอนที่พระสมุทรโคดมติดอยู่บนเกาะแก้วพิสดารได้ทำทาน โดยการปลูกข้าวให้เป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่บนเกาะ ขณะตั้งจิตอธิษฐานอยู่นั้น เทวดาทั้งหลายที่สถิตอยู่บนเขาได้ตั้งจิตร่วมอนุโมทนากับทานที่พระสมุทรโคดมได้กระทำ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เจ้าจึงพิษฐาน สาธุการคอยศรัทธา
สิงสัตว์(อันบรรดา)[49] อยู่ในป่าพนาลี
⊙ จงมากินเป็นอาหาร เราให้ทานทุกสิ่งมี
เนื้อนกในไพรสี จงมากินสิ้นทั้งปวง
⊙ เมื่อเจ้าออกปากว่า ฝูงเทวาในเขาหลวง
สิงสูอยู่ทั้งปวง โมทนาด้วยพระองค์

(บทที่ 1016 - 1018)

ในตอนที่พระโพธิทัตเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาท เมื่อมาถึงใต้ต้นศรีมหาโพธิ์และพักค้างคืนอยู่ที่ใต้ต้นไม้นั้น เทพารักษ์ทั้งหลายที่ดูแลต้นศรีมหาโพธิ์และป่าเขาได้ออกมาอวยพระพรและเอาใบโพธิ์สามยอดซึ่งมีคาถาบาลีมาให้พระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ วันนี้จะนอน ใต้ร่มนี้ก่อน รุ่งเช้าจึงไป
จะอยู่จำเริญ พระธรรมพิสมัย (*แบ่งส่วนบุญให้*)[50] แก่พฤกษเทวา
{ในป่าพงไพร}[51]
⊙ ครั้นค่ำราตรี สมเด็จภูมี จำเริญภาวนา
จัตุพร(หม)[52]วิหาร อาจารย์ให้มา ร้อนถึงเทวา รักษาอยู่ใน
⊙ ฝูงเทพเทวา ที่อยู่รักษา นับแสนอสงไขย
ชักชวนกันมา สิ้นทั้งแดนไตร อวยพรท้าวไท ต่างต่างนานา
⊙ แล้วเอาโพธิ์ทอง สามยอดโดยปอง โปรยปรายลงมา
เป็นอักษรศรี บาลีคาถา เป็นคำลังกา มาถวายจอมธรรม์

(บทที่ 1574 -1577)

---

[49] ฉบับ ส.543, ร.บ.2 ใช้ “สิงสัตว์อันบรรดา”

[50] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2, ส.541

[51] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[52] ฉบับ ร.บ.2, ส.541 ใช้ “จัตุพรหมวิหาร”

2.1.5 แม่โพสพ

แม่โพสพ เป็นผีหรือเทพธิดาประจำต้นข้าว[53] แม่โพสพมีหน้าที่คอยดูแลเมล็ดข้าวและเนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย เพราะเหตุนั้นทำให้คนไทยเกิดความเคารพต่อแม่โพสพเป็นอย่างมากและทำการเซ่นไหว้อยู่เสมอ ทั้งยังเชื่อว่าเมล็ดข้าวเป็นที่สถิตของแม่โพสพเมื่อทำข้าวตกจึงห้ามเหยียบและเมื่อทานข้าวเสร็จต้องไหว้ขอบพระคุณแม่โพสพที่เสียสละร่างกายตนให้เป็นอาหารแก่คนเรา[54] ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงแม่โพสพตอนที่พระสมุทรโคดมจะปลูกข้าวเพื่อเป็นทานแก่สัตว์ทั้งหลายบนเกาะ โดยได้อธิษฐานต่อแม่โพสพให้ช่วยบันดาลให้ข้าวที่ปลูกนั้นออกรวงมาข้าวสารโดยที่ไม่ต้องตำ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ขอให้โพสพเจ้า หว่านลงเล่าเป็นพืชผล
ข้าวสารบันดาลดล บังเกิดให้เป็นรวงมา
⊙ อย่าพักต้องตักตำ อย่าพักทำจำเป็นมา
ปรากฏในสุธา ที่เกาะแก้วพิสดาร
⊙ ครั้นเธอพิษฐานแล้ว (*จึงพระแก้วเอาข้าวสาร*
หว่านลงบ่มินาน *ในพื้นแผ่นพระธรณี*)[55]

(บทที่ 1005 - 1007)

2.2 ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์และอมุนษย์

หิมพานต์ ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิต พ.ศ.2542 ให้คำกำจัดความว่า เป็นชื่อป่าแถบเหนือของอินเดียและสามารถเรียกได้หลายชื่อ ได้แก่ หิมวาท หิมวาน หิมพาน หิมวันต์ หิมวา เป็นต้น ซึ่งมีความหมายว่า ที่อยู่ของหิมะ[56]

ในทางวรรณคดี คำว่า ป่าหิมพานต์ มีความหมายว่า ป่าซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์นานาชนิดและสัตว์เหล่านั้นมีลักษณะที่แปลกพิสดารไม่เหมือนสัตว์ธรรมดาทั่วไป จึงสามารถเรียกสัตว์เหล่านั้นว่า สัตว์หิมพานต์ ซึ่งหมายถึง สัตว์ที่อาศัยในป่าหิมพานต์นั่นเอง[57] ความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์

---

[53] ประคอง นิมมานเหมินท์, **ย่าขวัญข้าว : วรรณกรรมเพื่อการสืบสานประเพณีพื้นถิ่น** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 4.

[54] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 284.

[55] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับ ร.บ.2

[56] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), 1295.

[57] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 143.

ช่วยสร้างความเพลิดเพลินและความอัศจรรย์ใจแก่ผู้อ่าน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ได้แสดงถึงความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์ โดยมีการกล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.2.1 ครุฑ เป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพ และเป็นพญานกของนกทั้งหลาย มีรูปลักษณะ คือ มีตัว แขน และขาเหมือนคน แต่ส่วนหัว ปีกและขนเหมือนนก พญาครุฑมีพละกำลังมหาศาลสามารถโฉบเอาต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่กว่าร่างกายของตนเองไปได้ และกล่าวกันว่า การกระพือปีกแต่ละครั้งจะทำให้เกิดพายุพัดเอาฝุ่นตลบจนมืดครึ้มไปทั่วทั้งเมืองและทำให้บ้านเรือนพังพินาศลงได้ โดยเรียกพายุนี้ว่า สุบรรณวาตะ[58]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงพญาครุฑว่ามาฟังธรรม ขณะพระพุทธเจ้ายังทรงเทศนาโปรดสัตว์โลก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ยังเที่ยวโปรดสัตว์ โดยอุบัติในสงสาร
ตรัสเอาซึ่งนิพพาน สั่งสอนสัตว์ในโลกา
⊙ เสด็จเหนือบันลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อินทราแลพรหมา ครุฑ นา(ค)[59]และเดียรถีย์

(บทที่ 2 - 3)

ในเรื่องมีการใช้คำว่า “สุบรรณ” ซึ่งมีความหมายว่า “ครุฑ” เช่นกัน อย่างเช่นในตอนที่ปาโมกขอาจารย์ได้บรรยายเส้นทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทแก่พระโพธิทัต โดยกล่าวถึงต้นศรีมหาโพธิ์อันเป็นที่ซึ่งคนธรรพ์ ครุฑ นาค และฤาษี ไปบำเพ็ญศีลภาวนา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ต้นโพธิ์นั้นโสด สูงได้สองโยชน์ เหมือนดังพรรณนา
กึ่งมีสี่กึ่ง ใหญ่ยิ่งมหึมา ต้นนั้นครณา แทบเทียมคีรี
⊙ ใหญ่ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา[60]
เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณนาคี ฤาษีมุนี จำศีลภาวนา

(บทที่ 1556 - 1557)

และขณะที่พระโพธิทัตแก้ปริศนาธรรมซึ่งพระอินทร์เป็นผู้ถามอยู่นั้น เหล่าเทวดา ครุฑ คนธรรพ์ที่มารอฟังต่างพากันชื่นชมในความรู้แจ้งในธรรมของพระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ว่า

---

[58] อุดม รุ่งเรืองศรี, **เทวดาพุทธ** (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), 57.

[59] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑาแลนาคี”

[60] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ยิ่งรสจำปี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ จึงท้าวเทเวศ ครั้นได้ฟังเหตุ ชื่มชมหฤหรรษ์
ฝูงเทพเทวา ครุฑาคนธรรพ์ ก้มเกล้าอยู่สลอน[61] สรรเสริญพระองค์
(บทที่ 1666 - 1667)

2.2.2 พญานาค หรือนาค เป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพ มีลักษณะลำตัวยาวคล้ายงู มีหงอน และสามารถพ่นพิษได้ พญานาคมีอิทธิฤทธิ์สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ ที่อยู่อาศัยของพญานาคอยู่ในน้ำหรือใต้ดินที่เรียกกันว่า “เมืองบาดาล” ซึ่งเรื่องราวของพญานาค มีปรากฏในคัมภีร์และวรรณกรรมทางพุทธศาสนาอย่างมากมาย เช่น ในคัมภีร์มหาวรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์[62] โดยในคัมภีร์กล่าวถึงพญานาคตัวหนึ่งเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มมาขอบวช และเป็นที่มาของการบัญญัติชื่อผู้ขอบวชว่า “นาค” และการขานนามนาคในพิธีอุปสมบทตอนหนึ่งว่า มนุสโสสิ แปลว่า ท่านเป็นมนุษย์[63]

ในพุทธประวัติก็มีการกล่าวถึงพญานาคมุจลินท์เลื้อยขึ้นขดตัวและเลิกพังพานบังลมฝนให้แก่พระพุทธเจ้าเป็นเวลานานถึง 7 วัน หรือในวรรณกรรมชาดกอย่างเรื่อง ภูริทัตชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ได้เสวยพระชาติเป็นพญานาคในเมืองบาดาล ชื่อว่า “ภูริทัต” โดยในเนื้อเรื่องมีการอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างอื่นๆ ของพญานาคไว้เป็นอย่างดี ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีอยู่อย่างแพร่หลาย

พญานาคที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่มีฉากเกี่ยวกับน้ำเช่นเดียวกับมังกรและเหรา กับตอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระธรรมเช่นเดียวกับเทวดา ครุฑ และคนธรรพ์ เช่น ในตอนที่นางจันทราเทวีพยายามอ้อนวอนพระโอรสทั้งสองไม่ให้เสด็จไปลังกา เนื่องจากการเดินทางไปลังกานั้นต้องอาศัยการเดินทางโดยเรือสำเภานางจันทราเทวีจึงได้บรรยายถึงพญานาคว่า พวกพญานาคเป็นสัตว์มีอิทธิฤทธิ์มหาศาลอาศัยอยู่ในน้ำ เวลาแผลงฤทธิ์อาละวาดจะเลิกพังพานที่มีขนาดใหญ่ แล้วก็พ่นพิษซึ่งร้อนเหมือนกับไฟ และในตอนนี้ผู้แต่งใช้คำว่า “ภุชงค์” ซึ่งมีความหมายว่า พญานาค ดังคำประพันธ์ว่า

---

[61] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ก้มเกล้าอภิวันท์” สอดคล้องกับสัมผัส

[62] วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **มหาวรรค** [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 19 มกราคม2553. เข้าถึงได้จาก http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%A1%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%84/

[63] อุดม รุ่งเรืองศรี, **เทวดาพุทธ**, 59.

⊙ ยังเหล่าภุชงค์ ฤทธายิ่งยง อยู่ใต้บาดาล
แผลงฤทธิ์เอิกเกริก มันเลิกพังพาน ใหญ่กว่าลำตาล พ่นพิษคือไฟ

(บทที่ 124)

เมื่อพระอินทร์ตรัสกับพระโพธิทัตขณะที่มาส่งยังเมืองลังกาและพรรณนาถึงเขากงจักร อันเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธบาทว่า เขาลูกนั้นสูงที่สุดในเมือง ไม่ว่าเทวดา มนุษย์ ครุฑ และนาค ต่างก็พากันไปสักการะรอยพระพุทธบาทนั้น ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เขานั้นสูงสุด เทพามนุษย์ ครุฑานาคา
มาไหว้ลายลักษณ์ ในเมืองลังกา เจาจงอดสา ขึ้นไปนมัสการ

(บทที่ 343)

ในขณะที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตออกเดินทางไปในท้องทะเล ได้กล่าวถึงการเล่นน้ำของสัตว์ต่างๆที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันว่า “เงือก” “งู” “เหรา” “พญานาค” และ “มังกร” มาขดตัวพันกัน เจ็ดหัวเจ็ดหางเกี่ยวกันไปมา พวกมันต่างพ่นน้ำมาไปจนเกิดเป็นคลื่นซัดกระจัดกระจาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เงือกงูทั้งหมู่เหรา นาคีนาคา
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน
(⊙ *เจ็ดหัวเจ็ดหางพัลวัน* *พ่นน้ำเป็นควัน*
ก็เกิดระลอกกระฉอกฉาน)[64]

(บทที่ 229)

2.2.3 คนธรรพ์ เป็นเทวดาจำพวกหนึ่ง แต่เป็นเทวดาระดับต่ำมีอิทธิฤทธิ์เหนือ มนุษย์และมีความเชี่ยวชาญการดนตรีเป็นอย่างมาก ซึ่งคนไทยมีความเชื่อว่า คนธรรพ์เป็นครูแห่งการดนตรี โดยคนธรรพ์ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นครูแห่งการดนตรีนั้น มีชื่อว่า “พระนารทมุนี” เป็นคนธรรพ์ที่บำเพ็ญพรตเป็นฤาษี มีความเชี่ยวชาญในการขับร้องและเป็นผู้คิดค้นประดิษฐ์พิณเป็นคนแรก[65] และในพระไตรปิฎกก็มีการกล่าวถึงคนธรรพ์อีกตนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในด้านการดนตรี คนธรรพ์ตนนั้นมีชื่อว่า “ปัญจสิขร” เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสหายผู้หนึ่งของพระอินทร์ มีความเชี่ยวชาญในการบรรเลงพิณ ซึ่งพิณที่ปัญจสิขรถือนั้นแต่เดิมเป็นของพระยามารแต่พระอินทร์

---

[64] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับ ท.ย.1 และปรากฏในฉบับ ส.538 ปรากฏว่า
“⊙ เจ็ดหางเจ็ดหัวพัวพัน เล่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกลอกนาน”

[65] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 129-130.

นำมาประทานแก่ปัญจสิขร[66] และอุปนิสัยที่สำคัญของคนธรรพ์ คือ เป็นคนเจ้าชู้ไม่ว่าเป็นชายหรือหญิง มักเสพสังวาสกันเองอย่างง่ายๆ จึงมีคำเรียกการแต่งงานแบบไม่มีพิธีการว่า "คนธรรพ์วิวาห์"[67]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงคนธรรพ์ในตอนที่พระสมุทรโคดมเกิดความสงสัยว่าใครมาทำอาหารและดูแลที่พักให้ตน จึงเกิดความสงสัยว่าจะเป็นพญานาค พญาครุฑ หรือ คนธรรพ์ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์มากล่อมแกล้งล่อลวงใจ ซึ่งแสดงถึงอุปนิสัยของคนธรรพ์ได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฤๅหนึ่งท้าวนาคา ฤๅครุฑาแลคนธรรพ์
อยู่ในหิมวันต์ แกล้งมาล่อมาลวงใจ

(บทที่ 1113)

ตอนที่พระโพธิทัตพักค้างคืนใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ขณะเดินทางไปสักการะรอยพระพุทธบาทบนเขากงจักร มีการกล่าวว่าต้นศรีมหาโพธิ์ต้นนี้เป็นที่ซึ่งคนธรรพ์ ครุฑ นาค และฤาษี ไปบำเพ็ญศีลภาวนา ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 304

และขณะที่พระโพธิทัตแก้ปริศนาธรรมซึ่งพระอินทร์เป็นผู้ถามอยู่นั้น มีการกล่าวถึงคนธรรพ์ว่า ได้มารอฟังพระธรรม พร้อมกับเหล่าเทวดาและครุฑ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 305

2.2.4 วิทยาธร เป็นอมนุษย์กึ่งเทพกึ่งคนมีหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้เทวดาผู้ใหญ่ มีวิชาอาคมรู้เวทมนต์คาถาและมีอิทธิฤทธิ์ วิทยาธรมีพระขรรค์วิเศษซึ่งสามารถทำให้เหาะได้ ในวรรณคดีไทย เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีการกล่าวถึงวิทยาธรว่า "รณาภิมุขวิทยาธรตนหนึ่งได้ถวายพระขรรค์แก่พระสมุทรโฆษ ซึ่งพระขรรค์นี้มีฤทธิ์ทำให้เหาะได้"[68]

วิทยาธรที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระสมุทรโคดมพยายามพูดจาหว่านล้อมนางจุลคัพภา โดยเปรียบเทียบตนเองเป็นวิทยาธรที่คอยเฝ้าดูแลนารีผลที่ผลิบานออกจากต้น ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ดุจดังเทพพญาธร ถึงชีพจะม้วยมรณ์
ก็ห่อนจะร้างนารีผล

(บทที่ 484)

---

[66] อุดม รุ่งเรืองศรี, **เทวดาพุทธ**, 88.

[67] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 130.

[68] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 131.

2.2.5 ยักษ์ เป็นอมนุษย์กึ่งเทพกึ่งคน มีรูปลักษณะ คือ ตัวใหญ่ ตาแดง และไม่มีการกระพริบตา มีนิสัยดุร้าย ในพุทธศาสนามีการกล่าวถึงลักษณะของพฤติกรรมของยักษ์อยู่สองพวก คือพวกที่มีเหตุผลและพวกไม่มีเหตุผล ซึ่งยักษ์จำพวกแรกนั้นสามารถบรรลุธรรมได้แม้ว่าจะมีกิริยาหยาบกระด้างแต่ก็มีปัญญา ส่วนพวกที่สองนั้นมักนิยมทำบาปเช่นฆ่าสัตว์ต่างๆ รวมทั้งมนุษย์ ดังนั้นในวรรณกรรมประเภทชาดกนิยมสร้างยักษ์ให้มีความน่าสะพรึงกลัว และชอบจับคนกินเป็นอาหาร[69]

ยักษ์ที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระอินทร์แปลงร่างเป็นยักษ์ ชื่อ “อินทรยักษ์” มาถามปริศนาธรรมแก่พระโพธิทัตและเมื่อพระโพธิทัตเห็นยักษ์ครั้งแรกก็แสดงอาการตกใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของยักษ์ที่มีร่างกายขนาดใหญ่ ท่าทางน่ากลัว และมีนิสัยดุร้าย ทั้งยังสะท้อนความเชื่อเรื่องยักษ์ว่าเป็นผู้รักษาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เห็นได้จากการที่อินทรยักษ์กล่าวแก่พระโพธิทัตว่า ตนเป็นผู้เฝ้ารักษารอยพระพุทธบาท หากผู้ใดไม่มีความรู้ก็จะโดนผลักตกลงไปไม่ให้มานมัสการรอยพระพุทธบาทได้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เป็นยักษ์ใหญ่มหึมา มือถือศาสตรา
ก็ร้องสำทับเข้าไป
⊙ ใครหนอมาอยู่ที่นั้น[70] แว่นแคว้นแดนไตร
ที่ในพระทศบาทา
⊙ ผิดซึ่งสิงหลลังกา ประเทศมา
คนเดียวนี้เพื่อใด
⊙ จึงเจ้าโพธิทัตภูวไนย ตื่นขึ้นทันใจ
แลไปก็เห็นยักษี[71]
⊙ หฤทัยหวั่นไหวไปมา จึงมีวาจา
ภาษาประเทศข้างไทย
⊙ เรานี้มาแต่เมืองไกล จำนงจงใจ
มาไหว้พระบาทศาสดา
⊙ เราไม่ใช่ชาวลังกา เราจรไคลคลา
เรามาแต่เมืองชมภู[72]

---

[69] อุดม รุ่งเรืองศรี, **เทวดาพุทธ**, 45-49.

[70] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ใครหนอมาอยู่ถึงใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[71] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แลไปก็เห็นยักษา” สอดคล้องกับสัมผัส

[72] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “มาแต่ชมพูบุรี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ มาไหว้ลายลักษณ์ชินศรี ท่านมาพาที
ดังนี้ประสงค์สิ่งใด
⊙ อินทรยักษ์จึงมาแถลงไข จึงร้องเข้าไป
เป็นคำสิงหลลังกา
⊙ ตัวเราได้เฝ้ารักษา แม้นใครขึ้นมา
ไม่รู้พระเวทสิ่งใด
⊙ ขึ้นมาแต่ถึงบันได เราผลักลงไป
มิให้ขึ้นมามัสการ

(บทที่ 1623 - 1633)

2.2.6 กินรี กินนร เป็นอมนุษย์กึ่งสัตว์กึ่งเทพ มีลักษณะเป็นคนแต่มีปีกเหมือนนก ซึ่งปีกนั้นสามารถถอดออกได้ โดยกินรีที่ติดปีกจะสามารถบินได้ นอกจากนี้กินรียังมีความสามารถในการฟ้อนรำได้อย่างงดงามอีกด้วย กินรีมีทั้งเพศชายและเพศหญิงโดยเพศชายจะเรียกว่า “กินนร” ที่อยู่อาศัยของกินรีนั้นอยู่ที่เขาไกรลาสบนสวรรค์[73] ในวรรณกรรมประเภทชาดกมีการกล่าวถึงกินรีอยู่หลายเรื่อง เช่น เรื่องจันทกินนรชาดก ซึ่งเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นกินนร ชื่อว่า จันทกินนร ถูกศรของพระราชายิงตาย เนื่องจากพระราชาเกิดจิต-ปฏิพัทธ์ในตัวนางจันทกินรีจึงคิดฆ่าจันทกินนรเพื่อจะได้ครอบครองนางจันทกินรี ซึ่งในเรื่องกล่าวถึงความงดงามในการฟ้อนรำของนางจันทรกินรีจนทำให้พระราชาหลงใหล[74] หรือในเรื่องสุธนชาดก ซึ่งกล่าวถึงนางมโนราห์ ลงมาเล่นน้ำที่เมืองมนุษย์แต่ถูกนายพรานจับตัวนำไปถวายพระสุธนและได้แต่งงานกับพระองค์ ใน เรื่องยังกล่าวอีกว่า เหตุที่นางมโนราห์ไม่สามารถบินกลับขึ้นเขาไกรลาสได้เพราะพระสุธนเก็บซ่อนปีกเอาไว้[75] ทั้งหมดที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องกินรีของคนไทยที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในวรรณกรรมต่างๆ

กินรีที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ถือว่าเป็นตัวละครสำคัญของเรื่องเพราะเป็นนางเอกของเรื่องนี้ เนื่องจากนางจุลคัพภาเมื่อกลั้นใจตายแล้วก็ไปเกิดเป็นนางกินรีบนสวรรค์ซึ่งก็คือ นางสุวรรณมาลา มีพระบิดาชื่อ ท้าวอาทิตย์และพระมารดาชื่อ นางจันทรกินรี ดังคำประพันธ์ว่า

---

[73] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 105.

[74] สัญญลักษณ์ มณีใส, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องจันทกินนรชาดก,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาสงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 158.

[75] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 107-109.

⊙ เป็นทิพกลนัย เกิดในดอกไม้ น้องไทเจ็ดคน
ฝ่ายพระบิดา อาทิตภูวดล มารดานิฤมล ชื่อนางจันทรกินนร[76]
⊙ บิดามารดา เห็นลูกสายสมร อรชรมีศรี
เกิดในดอกไม้ สดใสนารี ถวายนามเทวี นางสุวรรณมาลา[77]

(บทที่ 938 - 939)

ในเรื่องกล่าวถึงการตกแต่งปีกของกินรี ในตอนที่นางกินรีทั้งเจ็ด ขอนางจันทรกินรีพระมารดาลงไปเล่นน้ำที่โลกมนุษย์และเมื่อนางจันทรกินรีอนุญาตแล้ว นางกินรีทั้งเจ็ดจึงรีบไปแต่งตัวและตกแต่งปีกอย่างงดงาม แล้วจึงบินลงมาโลกมนุษย์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ วันนั้นเจ็ดนางบังอร มายังมารดร
ก็ลาพระชลณี
⊙ ลูกรักจักลาพันปี ไปสรงนที
เชยชมบุษบัน
⊙ ลาแล้วเจ็ดนางหฤหรรษ์ พี่น้องชวนกัน
ประดับประดาอาภรณ์
⊙ ปีกหางเจ็ดนางกินนร ย่อมเอาเกสร
ดอกไม้มาร้อยพัวพัน
⊙ กรองเป็นสายสร้อยเครือวัลย์ ช่อการแกมกัน
สะพักสไบน่าชม
⊙ นางกรองรัดสองเต้านม เกศเกล้าเผ้าผม
ก็แซมด้วยดอกบุษบัน
⊙ ปีกหางนางแต่งแกล้งสรร เจ็ดนางชวนกัน
ก็ราก็ร่อนลงมา

(บทที่ 1028 - 1034)

มีการกล่าวถึงนิสัยอีกอย่างของกินรี คือ ชอบการฟ้อนรำ ในตอนที่พระเชษฐภคินีทั้งหกรู้ว่า พระขนิษฐาของตน คือ นางสุวรรณมาลา ต้องลงไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่ขโมย ต่างก็ร้องไห้คร่ำครวญถึงสิ่งต่างๆ ที่เคยทำร่วมกันมาและหนึ่งในนั้นคือ การฟ้อนรำ ดังคำประพันธ์ว่า

---

[76] ฉบับส.543 ใช้ “ชื่อจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชื่อนางจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[77] ในต้นฉบับ เขียนว่า “นางสุวันทะมาลา”

⊙ โอ้พระน้องเอย พี่น้องเราเคย ไปเล่นด้วยกัน
เล่นน้ำคงคา ชมป่าหิมวันต์ เราเคยชมกัน ทุกวันอัตรา
⊙ เคยกินเคยนอน เคยรำเคยฟ้อน เคยร่อนเวหา
ที่นี้น้องรัก เจ้าจักลีลา จรจากพี่ยา แต่ตนคนเดียว

(บทที่ 1084 - 1085)

นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ต่างๆของนางสุวรรณมาลา เนื่องจากเป็นกินรีที่เกิดบนสวรรค์หรือที่เรียกกันว่า "เทพกินรี"[78] จึงทำให้มีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เหมือนกับเทวดา ซึ่งอิทธิฤทธิ์ของนางสุวรรณมาลาที่ปรากฏในเรื่อง มีดังต่อไปนี้

2.2.6.1 อิทธิฤทธิ์ในการระลึกชาติได้ ปรากฏในตอนที่นางสุวรรณมาลาระลึกชาติด้วยการใช้ตาทิพย์ในเวลาเที่ยงคืน จึงทำให้รู้ว่าชาติก่อนนางเป็นนางจุลคัพภา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เที่ยงคืนนางตื่นทันใจ กรองตรึกนึกใน
ด้วยทิพจักขุญาณ
⊙ เดชะด้วยโพธิสมภาร ของพระภูบาล
อันจะเป็นศาสดา
(⊙ *นางแลเห็นชาติมา เมื่อท้าวพักกา*
พานางมายังภพไตร)[79]

(บทที่ 1183 - 1184)

2.2.6.2 อิทธิฤทธิ์ในการเนรมิตสิ่งต่างๆ ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด 5 ตอน ดังนี้

ตอนที่นางสุวรรณมาลาเนรมิตบ้านเมืองให้พระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 141 - 142

นางสุวรรณมาลาเนรมิตพระเขนยทองให้กลายเป็นนางปทุมเกษรี เพื่อตนเองจะได้เหาะขึ้นสวรรค์ไปเยี่ยมบิดามารดา ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 179

นางสุวรรณมาลาเนรมิตกองทัพเทวดาไปต่อสู้กับท้าวสามล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทรงคชไอยรา
เผือกผู้ก็ดูหฤหรรษ์

---

[78] เจือ สตะเวทิน, **ตำรับวรรณคดีไทย**, 105.

[79] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า "⊙ นางแลเห็นชาติมา เมื่อท้าวพักกา พานางมายังภพไตร"

⊙ นางจึงนิรมิตด้วยพลัน ฝูงเทพเทวัญ
ลงมาเป็นยศบริวาร

(บทที่ 1485 - 1486)

นางสุวรรณมาลาเนรมิตอาหารมาเลี้ยงกองทัพเสร็จสงคราม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นิฤมิตเครื่อง(ทิพย์โอฬา)[80] (ทั้งนิโรธ)[81]โภชนา
บันดาลก็เป็นอาหาร

⊙ พูนเกิดเป็นเครื่องมะนาการ[82] โยธาบริวาร
ก็ชื่นก็ชมหรรษา

(บทที่ 1511 - 1512)

เมื่อพระสมุทรโคดมต้องการเสด็จกลับบ้านเมือง นางสุวรรณมาลาจึงเนรมิตขบวนเสด็จให้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางน้องจึงนิฤมิต ด้วยอิทธิฤทธิ์แล้วด้วยพลัน
โยธาแสนอนันต์ ย่อมชาวสวรรค์ชั้นตรึงษ์ไตร
⊙ รี้พลย่อมนับโกฏิ ช้างม้าโสดนับอสงไขย
แสนสาวกำนัลใน ทั้งค่อมเค้าแลเถ้าแก่[83]
⊙ นิฤมิตช้างเผือกผ่อง งามลำยองคือสำลี
ประดับเครื่องมณี ทั้งตัวย่อมทองงามบรรจง
⊙ ให้ผูกพู่งามรจนา พระผ่านฟ้าเสด็จทรง
นิฤมิตงามยิ่ง(ยง)[84] บรรจงแต่งให้ผัวขวัญ
⊙ ช้างเผือกผ่องสะอาด ย่อมเชื้อชาติไอยรา[85]
ช้างม้ารถครณา[86] เทียบเอาไว้เกยชาลา

---

[80] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “นิฤมิตเครื่องทิพย์โอฬา”

[81] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ทั้งนิโรธโภชนา”

[82] มะนาการ = บรรณาการ

[83] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3 ใช้ “ค่อมเค้าแลขันที”

[84] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “นิรมิตงามยิ่งยง”

[85] ฉบับส.541,ว.ก.3 ใช้ “ย่อมเชื้อชาติไอราวัณ” สอดคล้องกับสัมผัส และคำว่า ครณา = คณนา

[86] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3 ใช้ “ทั้งคู่ดูหฤหรรษ์” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ รี้พลแสนเสนี หมู่มนตรีมากเหลือตรา
คับคั่งทั้งพารา คอยรับเสด็จพระภูมี

(บทที่ 1734 - 1739)

และการใช้อิทธิฤทธิ์ครั้งสุดท้ายของนางสุวรรณมาลา คือ การเนรมิตบายศรีเจ็ดชั้น ซึ่งประกอบด้วยอัญมณีต่างๆ มาถวายแก่ท้าวอาทิตย์เพื่อให้ทอดพระเนตร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจึงเนรมิตทันใจ เดชะบุญไท
บังเกิดเป็นทิพย์พูนมา
⊙ บายศรีอันงามรจนา บังเกิดในปรา
ย่อมแก้วแลทองสุกใส
⊙ เจ็ดชั้นเฉิดฉายเลิศไตร ไพฑูรย์หนุนใน
สดใสด้วยแก้วเจ็ดประการ
⊙ แก้วแนมแกมมาศชัชวาล เพฑูริย์สุรีย์ฉัน
ทั้งมรกตแกมกัน
⊙ ฉลักฉลุปรุเป็นเครือวัลย์ รูปสัตว์ทุกพันธุ์
ทุกชั้นทุกช่องอยู่เรียงราย
⊙ สำเร็จเสร็จแล้วโดยหมาย นางยกมาถวาย
พระบาทผู้เป็นบิดา

(บทที่ 1962 - 1967)

2.2.7 ราชสีห์ เป็นสัตว์ป่าและเป็นพญาสิงโต ซึ่งถือว่าเจ้าของสัตว์ป่าทั้งหลาย ในไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่า ราชสีห์มี 4 ชนิด คือ ติณสีห์ เป็นราชสีห์กินหญ้า กาฬสีห์ มีตัวสีดำ กีบขาเหมือนควาย กินหญ้าเป็นอาหาร บัณฑรสีห์ มีตัวสีเหลือง กินเนื้อเป็นอาหาร สุดท้าย คือ ไกรสรสีห์ เป็นราชสีห์ที่มีสร้อยคอ ราชสีห์ทั้งหมดที่กล่าวมา เป็นสัตว์ที่ดุร้ายและมีพละกำลังมาก เสียงคำรามของพวกมันดังได้ถึง 3 โยชน์อีกด้วย[87]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ราชสีห์ที่กล่าวถึงคือ “ไกรสรสีห์” โดยเรียกสั้นๆ ว่า “ไกรสร” “ไกรสรี” “ราชสีห์” และ “สิงห์โต” ซึ่งวิธีเรียกแบบนี้ก็ปรากฏในวรรณกรรมไทยทั่วไปเช่นกัน[88] ในเรื่องกล่าวถึงราชสีห์ในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเดินทางกลับเมืองพาราณสี โดยอธิบายถึงท่าทางของราชสีห์ที่ส่งเสียงดังกึกก้อง ดังคำประพันธ์ว่า

---

[87] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, 42-43.

[88] เรื่องเดียวกัน, 42.

⊙ โตเต้นเล่นมี่ก้อง ฝูงทรายทองเดินเรียงรัน
ลิงค่างวางผาดผัน ร้องก้องมี่ทั้งหิมพานต์

(บทที่ 1962 - 1967)

ตอนที่พระสมุทรโคดมกล่าวเปรียบตนเองว่าเป็นเหมือนไกรสรสีห์ที่ท่องเที่ยวในป่าแต่ก็ไม่อาจจากที่ถ้ำที่พักได้ ซึ่งถ้ำที่พักก็เปรียบเหมือนนางจุลคัพภานั่นเอง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ไกรสรก็ห่อนจะคลา จรจากคูหา
ถ้ำทองเป็นที่อาศัย

(บทที่ 482)

และมีการเปรียบเทียบอีกว่า กิริยาท่าทางของนางจุลคัพภานั้นงามสง่าเหมือนกับราชสีห์ขณะเยื้องย่างออกจากถ้ำ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เสาวภากรากล้ำนารี ดุจไกรสรศรี
เมื่อจะลินลาศจากถ้ำทอง

(บทที่ 393)

2.2.8 ช้างน้ำ หรือเรียกอีกชื่อว่า กุญชรวารี เป็นสัตว์กึ่งช้างกึ่งปลา มีรูปลักษณ์ คือ หัวและเท้าหน้าเป็นช้าง ส่วนตัวและหางเป็นปลา ช้างน้ำเป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ คือ เวลาอยู่บนบกจะใช้เท้าหน้าเดินลากพาตัวไป ส่วนเวลาที่อยู่ในน้ำจะใช้เท้าหน้าพุ้ยน้ำและใช้หางปลาแหวกว่ายในน้ำ[89]

การกล่าวถึงช้างน้ำในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่นางจันทราเทวีพยายามวิงวอนพระโอรสทั้งสองไม่ให้เดินทางไปเมืองลังกา โดยนางจันทราเทวีได้อธิบายถึงรูปลักษณ์ของช้างน้ำซึ่งมีหัวเหมือนช้างมีหางเหมือนปลา และมักออกมาอาละวาดใช้งาไล่แทงสัตว์น้ำต่างๆ ตายมากมายเกลื่อนท้องทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝูงสัตว์เลิศล้ำ เรียกว่าช้างน้ำ อำนาจฤทธิ์ไตร
ไล่แทงฝูงสัตว์ ตายลอยเน่าไป เกลือกพบอรทัย จรไปสาคร

(บทที่ 122)

[89] สวรรคยา [นามแฝง], **สมุดภาพลายไทยชุดสัตว์หิมพานต์**, 29.

2.2.9 มังกร เป็นสัตว์ทะเลขนาดใหญ่[90] มีลักษณะคล้ายพญานาค คือ รูปร่างคล้ายงู แต่ลักษณะที่ต่างแตกกันระหว่างพญานาคกับมังกร คือ พญานาคมีหงอนและไม่มีขา ส่วนมังกรนั้นมีขากับครีบแต่ไม่มีหงอน จากหลักฐานคนไทยรู้จักมังกรมาอย่างช้าที่สุดคือ ประมาณ พ.ศ. 2276 ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งมีบันทึกว่า มีการใช้รูปมังกรในการประดับพระเมรุ แต่ไม่มีรายละเอียดที่บ่งบอกถึงรูปลักษณะของมังกร[91]

มังกรที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่เกี่ยวกับทะเล เพราะมังกรเป็นสัตว์ทะเลชนิดหนึ่ง โดยในตอนที่นางจันทราเทวีพรรณนาถึงสัตว์ต่างๆ ในทะเล ก็มีการกล่าวถึงมังกร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ช้างน้ำเหรามังกร จระเข้เร่ร่อน
สัตว์ในสาครอื่นเหลือตรา[92]

⊙ ไปไยใจแม่จะขาดหาย เกลือกมีอันตราย
ในสายสมุทรทะเลวน

(บทที่ 71 - 72)

และในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตออกเดินทางไปในท้องทะเล ผู้แต่งได้บรรยายถึงการเล่นน้ำของสัตว์ต่างๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันว่า เงือก งู เหรา พญานาค และมังกรมีเจ็ดหัวเจ็ดหางพันเกี่ยวกันไปมา พวกมันต่างพ่นน้ำไปมาจนเกิดเป็นคลื่นซัดกระจัดกระจาย ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 306

2.2.10 เหรา เป็นสัตว์น้ำชนิดหนึ่ง มีรูปลักษณะเหมือนมังกรและพญานาคผสมกัน กล่าวคือ มีหงอนกับครีบเหมือนนาคและมีขาเหมือนมังกร ซึ่งเหรานั้นอาศัยอยู่ในน้ำ ในทะเล เช่นเดียวกับมังกรและนาค[93]

เหราที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่เกี่ยวกับน้ำและ เหราจะปรากฏตัวพร้อมกับสัตว์น้ำอื่นๆ เช่น มังกร นาค จระเข้ เป็นต้น โดยมีกล่าวถึงชื่อเหรา เช่น ตอนนางจันทราเทวีพรรณนาถึงสัตว์ต่างๆ ในทะเลให้พระโอรสทั้งสองฟัง ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 315

---

[90] ส. พลายน้อย [นามแฝง], **สัตวนิยาย** (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2510), 418.

[91] ส. พลายน้อย [นามแฝง], **มังกร**, พิมพ์ที่ 5 (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2547), 16.

[92] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สัตว์ในสาครเหลือหลาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[93] สวรรคยา [นามแฝง], **สมุดภาพลายไทยชุดสัตว์หิมพานต์**, 24.

หรือขณะที่นางจุลคัพภาอยู่บนเรือของท้าวพกาก็มองเห็นสัตว์น้ำต่างๆ เช่น เงือก งู เหรา มังกร ต่างกำลังว่ายน้ำอยู่ในทะเล มีบางตัวพลัดพรากจากคู่จึงซ่อนตัวอยู่ริมฝั่ง เปรียบเหมือนนางกับพระสวามี คือ พระสมุทรโคดมที่อยู่บนเกาะพิสดารต้องพลัดพรากจากกัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เงือกงูสลอน เหรามังกร ลอยล่องตามวน
ลางตัวพลัดคู่ แฝงอยู่ริมชล เหมือนแก้วกับตน อยู่เกาะพิสดาร

(บทที่ 915)

2.2.11 เงือกน้ำ หรือเรียกอีกอย่างว่า “นางเงือก” มีลักษณะกึ่งสัตว์กึ่งคน มีรูปร่าง ส่วนบนเป็นคนและส่วนล่างเป็นปลา อาศัยอยู่ในถ้ำใต้ทะเล ซึ่งความเชื่อเรื่อง “เงือกน้ำ” หรือ “นางเงือก” นี้ปรากฏในวรรณกรรมต่างๆ เช่น เรื่องอุณรุท ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ในตอนที่นางศรีสุดานั่งเรือเพื่อเดินทางไปถวายตัวแก่พระอุณรุท ขณะเดินทางนางมองเห็นเงือกคู่หนึ่งอยู่ในทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

“เงือกงามหน้ากายคล้ายมนุษย์ เคล้าคู่ฟูผุดในชลฉาน”[94]

และเรื่องพระอภัยมณีซึ่งกล่าวถึงครอบครัวของนางเงือก และพระอภัยมณียังได้นางเงือกเป็นภรรยาอีกด้วย[95]

เงือกน้ำ หรือ นางเงือก ที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่นาง-จันทราเทวีพรรณนาถึงสัตว์ต่างๆ ในท้องทะเลให้พระโอรสทั้งสองฟัง โดยกล่าวว่า ฝูงเงือกน้ำอาศัยอยู่ในถ้ำใต้ทะเล หากมันออกจากถ้ำมาพบลูกทั้งสอง ก็จะลักพาตัวไปซ่อนไว้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ยังเหล่าเงือกน้ำ มันออกจากถ้ำ เห็นแก้วสายสมร
มันจะพาไป ซ่อนไว้สมจร อกแม่มาร้อน คือไฟเผาผลาญ

(บทที่ 123)

2.2.12 นกการเวก หรือเรียกอีกชื่อว่า “กรวิก” เป็นนกที่บินได้สูงเทียมเมฆ และมีเสียงร้องที่ไพเราะจับใจสามารถทำให้สัตว์ต่างๆ ที่ได้ยินถึงกับต้องหยุดฟัง แม้กระทั่งปลายังต้องหยุดว่ายน้ำเพื่อฟังเสียงอันไพเราะ นกการเวกยังมีอีกชื่อหนึ่งว่า “นกวายุภักษ์” เนื่อง-จากนกการเวกกินลมเป็นอาหาร[96]

---

[94] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, **บทละคอนเรื่องอุณรุท**, พิมพ์ที่ครั้ง 2 (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2514), 107.

[95] ส. พลายน้อย [นามแฝง], **สัตว์หิมพานต์**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2543), 196.

[96] เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องไตรภูมิ**, 147.

นกการเวกที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระสมุทรโคดมเสด็จกลับเมืองพาราณสี ระหว่างเดินทางผ่านป่าก็ได้ยินเสียงร้องอันไพเราะของนกการเวก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ การเวกร้องเสียงใส ทั้งกระไนไพเพราะดี
ร้องก้องในพงพี พระภูมีเร่งหฤหรรษ์

(บทที่ 1774)

2.2.13 นารีผล หรือมักกะลีผล หรือมัคคะลีผล เป็นพืชชนิดหนึ่งมีอยู่ในป่าหิมพานต์ ออกดอกผลมีรูปร่างเหมือนสตรี ออกดอกเป็นช่อขนาดเท่ากับตัวคน ผลมีรูปร่างเหมือนสาวแรกรุ่น เมื่อต้นนารีผลออกผลแล้วจะอยู่นานถึง 7 วัน จากนั้นก็จะเหี่ยวเน่าเหมือนดอกไม้และค่อยๆ หดเล็กลงจนหายไปในที่สุด ดอกของมัคคะลีผลมีเวลาหุบและบานเหมือนดอกบัว คือ เวลา 18.00 น. ดอกก็จะหุบ และเวลา 06.00น. ดอกก็จะบานออกมาร้องรำทำเพลง ส่งกลิ่นหอมอบอวลทั่วทั้งบริเวณนั้น และด้วยความงามของนารีผลทำให้พวกอมนุษย์ต่างๆ เช่น วิทยาธร คนธรรพ์ พากันแย่งชิงกันเพื่อเก็บนารีผลไว้ครอบครอง[97]

นารีผลที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระสมุทรโคดมกล่าวเปรียบเทียบตนเองเป็นเหมือนวิทยาธร ส่วนนางจุลคัพภาเป็นนารีผล ซึ่งวิทยาธรหลงใหลในความงามของนารีผลเฝ้าแต่คอยรอไม่ย่อมจากนารีผลไปที่ไหน ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 307

3. ความเชื่อทางโหราศาสตร์

โหราศาสตร์ หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการพยากรณ์โดยอาศัยการโคจรของดวงดาวเป็นหลัก[98] โดยการนำเอาตัวเลขที่ได้จากเวลาและการโคจรของดวงดาวต่างๆ มาคำนวณเพื่อพยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ผู้ใช้วิชาโหราศาสตร์ในการพยากรณ์อนาคตนั้นเรียกกันว่า “หมอดู” หรือ “โหราจารย์” และความนิยมในการดูหมอหรือพยากรณ์อนาคตนั้นมีมาตั้งแต่ในสมัยโบราณ ซึ่งพบว่าในราชสำนักโบราณไทยมีตำแหน่งหมอดูสำหรับกษัตริย์ ที่เรียกว่า “โหราธิบดี” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โหรหลวง” คอยทำหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการดูฤกษ์ยามเพื่อใช้ในการดำเนินงานราชการทั่วไป หรือการออกศึกสงคราม[99]

---

[97] เรื่องเดียวกัน, 127-128.

[98] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 1314.

[99] รัชนีกร เศรษโฐ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, 238.

ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ปรากฏความเชื่อทางโหราศาสตร์ ดังต่อไปนี้

3.1 ความเชื่อเรื่องความฝัน

คนไทยมีความเชื่อเรื่องความฝันที่จะเป็นลางบอกเหตุต่างๆได้ ซึ่งมีการแบ่งสาเหตุของการเกิดความฝันได้ 4 ประการ คือ

1. บุรพนิมิต หรือกรรมบันดาล เป็นฝันที่เกิดจากอำนาจจิต เพื่อบอกเหตุที่เกิดขึ้น
2. จิตนิวรณ์ เป็นฝันที่เกิดจากนำจิตไปผูกพันกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนนำไปฝันต่อเวลานอน
3. เทพสังหรณ์ เป็นฝันที่เกิดจากเทวดาดลบันดาล
4. ธาตุโขภหรือธาตุกำเริบ เป็นฝันที่เกิดจากอาหารไม่ย่อย ซึ่งอาจเกิดจากการกินมากจนท้องอืดได้[100]

ความฝันที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นฝันแบบบุรพนิมิต คือ ฝันบอกเหตุล่วงหน้า ซึ่งเกิดจากบุญวาสนาของพระสมุทรโคดมกับนางสุวรรณมาลาที่มีร่วมกันมา ทั้งสองต่างเป็นเนื้อคู่กัน โดยพระสมุทรโคดมนิมิตฝันว่า มีเทพธิดาเมืองสวรรค์เอาเศวตฉัตรมากางกั้นให้แก่พระองค์ และยังเอาแหวนแก้วแพรวพรายกับผ้าทิพย์มาถวายเพื่อให้ใช้เป็นเครื่องทรง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ วันนั้นพระราชา เสด็จไสยาสน์ในเงื้อมผา
เที่ยงคืนเป็นเวลา พระผ่านฟ้านิมิตฝัน
⊙ พระสุบินของราชา ว่าเจ้าฟ้าเมืองสวรรค์
เอาเสกกะฉัตรมาด้วยพลัน มากางกั้นให้พระองค์
⊙ เธอเอาทั้งแหวนแก้ว อันพรายแพรวงามบรรจง
เอามาให้ท้าวเธอทรง ทั้งผ้าทิพยโกไสย[101]
⊙ ท้าวตื่นขึ้นบัดดล หน่อทศพลดำรินัย
ตัวกูจะเป็นไฉน อัศจรรย์ใจใช่สามานย์

(บทที่ 1097 - 1100)

---

[100] อารี ถาวรเศรษฐ์, **คติชนวิทยา** (กรุงเทพ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสวนสุนันทา, 2546), 121.

[101] โกไสย หมายถึง ผ้าทำด้วยไหม

3.2 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

ฤกษ์ หมายถึง คราว หรือ เวลาที่กำหนด หรือ คาดว่าจะให้ผล เช่น ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย[102] ส่วนยาม คือ การแบ่งช่วงวันเป็นยามๆ ละหนึ่งชั่วโมงครึ่ง และมีชื่อเรียกของแต่ละยามตามวิชาโหราศาสตร์ ซึ่งความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามมีมาแต่โบราณสืบเนื่องมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เพื่อใช้หาเวลาที่เป็นมงคลในการกิจการใดๆ เช่น หาฤกษ์ขึ้นบ้านใหม่ หาฤกษ์แต่งงาน เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระ-สมุทรโคดมและพระโพธิทัตเดินทางไปเมืองลังกา โดยท้าวอาทิตย์ได้มีรับสั่งให้โหรหลวงหาฤกษ์ยามสำหรับการเดินทางที่ดีให้แก่พระโอรสทั้งสอง โหรหลวงได้ตรวจดูฤกษ์ยามตามตำราและกราบทูลท้าวอาทิตย์ว่า เวลาในขณะนี้เป็นเวลาที่ดีสำหรับการเดินทาง และกล่าวถึงพระวิทูรบัณฑิตในตอนที่พระวิทูรบัณฑิตโดนปุณณกยักษ์จับตัวไป แต่ด้วยบารมีทำให้ปุณณกยักษ์ไม่สามารถทำอะไรพระวิทูรบัณฑิตได้ จึงเกิดกลับใจปล่อยตัวพระวิทูรบัณฑิต และพระวิทูรบัณฑิตก็ได้เทศนาสั่งสอนปุณณกยักษ์จนเกิดความเลื่อมใสในพระธรรม ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 290

ตอนที่ท้าวสามลตรัสสั่งโหรหลวงหาฤกษ์ทำสงคราม เมื่อโหรหลวงหาฤกษ์เสร็จแล้วก็ทูลห้ามปรามท้าวสามลไม่ให้ทำสงคราม เพราะกำลังมีเคราะห์และเป็นเคราะห์ที่เกิดจากเชื้อสายของพระองค์เอง โหรหลวงยังแนะนำไม่ให้ท้าวสามลเสด็จไปทัพควรรอให้หมดเคราะห์เสียก่อนแล้วจึงไป โดยโหรได้กล่าวถึงนิทานชาดกเรื่องพญาฉันทันต์ ตอนที่พญาฉันทันต์ถูกศรนายพรานโสอุดรจนถึงแก่ความความตาย เนื่องจากผลของกรรมเก่าที่พญาฉันทันต์เคยทำไว้กับนางช้างจุล-พัตรา ซึ่งถูกใจพยาบาทไว้ เมื่อนางช้างมาเกิดใหม่เป็นพระธิดาของท้าวพรหมทัตจึงใช้นายพรานโสอุดรมาล้างแค้นพญาฉันท์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นโหราจารย์ เห็นในฤกษ์สาร
แห่งท้าวสามลราชา
⊙ พระองค์จะมายาตรา บัดนี้เสนา
พระเคราะห์มาร้ายกวดขัน
⊙ ได้เมื่อกุญชรฉัททันต์ ท้าวถึงอาสัญ
ให้งาแก่โสณุดร[103]
⊙ ปีนี้พระองค์อย่าจร โดยทิศอุดร
จะเกิดซึ่งภัยอันตราย[104]

---

[102] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 982.

[103] ในต้นฉบับ เขียนว่า โสอุดร

[104] ฉบับส.543 ใช้ “จะเกิดซึ่งภัยอันปรา”

⊙ ขวัญท้าวไปตกคงคา เร่งให้บูชา
ตั้งการพิธีพลีใน
⊙ ขอท้าวอย่าได้ไคลคลา เคราะห์ร้ายเหลือใจ
ฟังข้ามิพอเป็นไร
⊙ ศัตรูจะทำโทษภัย ใช่อื่นใช่ไกล
ย่อมเชื้อย่อมเนื้อพงศ์พันธุ์
⊙ พระเคราะห์แห่งเจ้าจอมขวัญ สิ้นปีเจ็ดวัน
พ้นนั้นมิพอเป็นไร
⊙ ครั้งนี้ท้าวอย่าคลาไคล ให้เสนาใน
ไปแทนพระองค์เถิดหนา
⊙ ท้าวฟังโหรเฒ่าทักว่า มีพระชงคา
ตรัสมาแล้วทรงพระสรวล

(บทที่ 1397 - 1409)

และในตอนที่พระสมุทรโคดมกับนางสุวรรณมาลาทำพิธีรับขวัญ ก็ต้องรอจนได้เวลาฤกษ์งามยามดีจึงเริ่มพิธีการ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นได้พิชัยฤกษ์ ท้าวให้เบิกบายศรีทอง
ทำขวัญเจ้าทั้งสอง อันตกใจในคงคา

(บทที่ 1992)

ค่านิยม

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่บุคคลหรือสังคมยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการกระทำของตนเอง[105] โดยสิ่งที่ยึดถือนั้นเกิดจากความรู้สึก ความเชื่อของคนในสังคมว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำมากกว่าเป็นสิ่งที่ต้องการจะทำ และเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม ทั้งยังเป็นหลักเกณฑ์ของศีลธรรมจรรยาในสังคมซึ่งจะแสดงออกมาในรูปของความประพฤติ[106] แต่อย่างไรก็ตามค่านิยมย่อมมีความแตกต่างตามแต่ละสภาพของสังคมนั้นๆ อีกด้วย

ค่านิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม มีดังนี้

---

[105] เรื่องเดียวกัน, 982.

[106] อารี ถาวรเศรษฐ์, **คติชนวิทยา**, 113

1. ค่านิยมเรื่องการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส

การเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส คือ การให้ความเคารพเชื่อฟังต่อผู้ที่มีประสบการณ์มานาน มีอายุมากกว่า หรือมีตำแหน่งสูงกว่า เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เจ้านาย เป็นต้น ในสังคมไทยให้ความสำคัญต่อผู้อาวุโสเป็นอย่างมาก โดยผู้อาวุโสมีสิทธิ์ตัดสินใจในเกือบทุกกรณี เพราะคนไทยเชื่อว่า ผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่าย่อมตัดสินใจได้ดีกว่าและผู้ที่มีอายุน้อยกว่าหรือมีตำแหน่งหน้าที่ที่ต่ำกว่าจึงต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามการตัดสินใจของผู้อาวุโส รวมทั้งต้องให้เกียรติแก่ผู้อาวุโสอีกด้วย

ค่านิยมเรื่องการให้ความเคารพผู้อาวุโสที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงในตอนที่พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตต้องการเสด็จไปศึกษาพระธรรมที่ลังกา ทั้งสองพระองค์กราบทูลขออนุญาตจากท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีผู้เป็นพระบิดาและพระมารดาก่อน แม้ในครั้งแรกจะถูกปฏิเสธ แต่ทั้งสองพระองค์ไม่ทรงยอมแพ้และพยายามทูลอ้อนวอนจนท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีอนุญาตให้เสด็จไปได้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เอ็นดูแก้วแม่ เจ้าไปแล้วแล จะกลับมาพลัน
จะใคร่ไปดู เรียนรู้พระธรรม จอมไทไอศวรรย์ เอ็นดูลูกรา
⊙ ท้าวอาทิตยราช หฤทัยไหวหวาด ฟังนาถ[107]โอรสา
จักขัดเจ้านัก กลัวจักโกรธา สมเด็จผ่านฟ้า อวยพระพรตาม
⊙ สองเจ้าจะไป สุดแต่น้ำใจ พ่อไม่ห้ามปราม
ทรงโพธินัย[108] ดุจไฟลวนลาม เอื้อนองการตาม พระทรามบังอร

(บทที่ 139 - 141)

ในตอนที่ท้าวสามลถามพระธิดา คือ นางจุลคัพภาว่าจะแต่งงานกับพระสมุทรโคดมหรือไม่ นางจุลคัพภากลับไม่ตอบรับและกล่าวว่าเป็นหน้าที่ของบิดาที่จะตัดสินใจ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ท้าวตรัสให้หา นางจุลคัพภา เข้ามาทันใจ
ตรัสถามเจ้าหน่อ เจ้ายังพอใจ พ่อจะยกให้ แก่ยอดเยาวมาลย์
⊙ นางจุลคัพภา รับพระบัญชา ก้มหน้าทูลสาร
ตรัสนี้ใส่เกล้า องค์เจ้าได้โปรดปราน เกล้าหม่อมดิฉัน อยู่ใต้บาทา

---

[107] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม ซึ่งในบริบทนี้ ผู้วิจัย เลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

[108] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ในทรวงภูวไนย” เข้ากับเนื้อหาได้ดี

⊙ ลูกใช่นักเลง หาผัวเอาเอง นอกใจบิดา
ชั่วเลวกวนตัว ท่านกล่าวว่ามา ลูกไม่ฉันทา สุดแท้แต่อยู่หัว

(บทที่ 438 - 440)

ในตอนที่ท้าวสามลบังคับให้นางจุลคัพภาแต่งงานกับท้าวพกา ทั้งๆที่ทราบว่านางจุล-คัพภามีพระสมุทรโคดมเป็นพระสวามีอยู่แล้ว ซึ่งนางจุลคัพภาก็พยายามปฏิเสธจนทำให้ท้าวสามลทรงกริ้ว แต่ท้ายที่สุดนางก็ต้องยินยอมปฏิบัติตามคำสั่งของพระบิดา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สามลพระภูมี ฟังบุตรีเร่งโกรธา
โกรธกริ้วนิ่วหน้าตา ตรัสร้องด่านางจอมขวัญ
⊙ ไม่ฟังคำพ่อสอน ทำเสียงอนว่าทุกอัน
ฤๅเจ้าจะแกล้งกัน ให้เป็นศึกพิลึกไป
⊙ กรุงจีนใช่พอดี เมืองเรานี้จะบรรลัย
บ่ร้างจะปราศรัย เขาจะไล่รุกเข้ามา
⊙ รี้พลจะม้วยสิ้น ทั้งชีวิตพระบิดา
เห็นว่าจักมรณา เพราะมิได้นางเทวี
⊙ ท้าวว่าเท่านั้น จึงคลาดแคล้วจากปรางค์ศรี
ตรัสสั่งแก่มนตรี ให้ตบแต่งซึ่งเภตรา

(บทที่ 778 - 782)

ในตอนที่นางสุวรรณมาลานำข้าวสามเม็ดไปถวายนางจันทรกินรีพระมารดา เมื่อนางรู้ว่า นางสุวรรณมาลาขโมยมาข้าวมาก็สั่งให้นางลงไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าว นางสุวรรณมาลาก็ยินยอมปฏิบัติตามคำสั่งนางจันทรกินรีพระมารดา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจันทกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล
เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา
⊙ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา
แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี
⊙ นางสุวรรณมาลา ฟังพระมารดา โศกเศร้าแสนทวี
กอดบาทมารดา น้ำตาเปรมปรี่ หกนางนารี เข้ามาเรียงรัน

(บทที่ 1077 - 1079)

ในตอนที่นางสุวรรณมาลาเสกพระเขนยเป็นนางปทุมเกษรี หลังจากนั้นก็สั่งสอนนางปทุมเกษรีให้คอยปรนนิบัติดูแลพระสมุทรโคดมอย่างดีในขณะที่ตนเองไม่อยู่ ซึ่งสถานะของนางสุวรรณมาลา ถือว่าเป็นผู้ใหญ่ นางปทุมเกษรีเป็นผู้น้อยจึงต้องปฏิบัติตามคำสั่งของนางสุวรรณมาลาอย่างเคร่งครัด ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 269 - 270

ตอนที่พระโพธิทัตไปถึงลังกาพบเห็นผู้คนเดินทางไปมาวุ่นวาย จึงถามคนที่เดินผ่านมาซึ่งคนผู้นั้นมีชื่อว่า “ปาโมกข์อาจารย์” เป็นพฤฒาจารย์ผู้มีความรู้ พระโพธิทัตก็ได้แสดงการเคารพต่อปาโมกข์อาจารย์ด้วยการไหว้อย่างนอบน้อมและยกย่องให้เป็นอาจารย์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เจ้าจึงถามสืบไป ท่านข้าไหว้ผู้อาจารย์
บอกแจ้งโดยอาการ จงพรรณนาให้เข้าใจ

(บทที่ 1077 - 1079)

และในตอนที่พระโพธิทัตทราบความจริงว่า พระอินทร์แปลงกายมาถามปริศนาตนเองก็รีบก้มกราบลงที่พระบาทของพระอินทร์ ซึ่งแสดงให้เห็นการให้ความเคารพต่อผู้อาวุโสและผู้มีพระคุณต่อตนเอง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เมื่อนั้นภูเบศ รู้ว่าเทเวศ แกล้งแปลงมาลอง
นบนิ้วก้มเกล้า จบเท้าทั้งสอง ข้าบาทสมปอง ว่าเป็นยักษี
⊙ ข้าขออภัย แก่เจ้าตรึงษ์ไตร จงได้ปรานี
รับพรพระเจ้า ใส่เกล้าเกศี (*โทษข้าอย่ามี บัดนี้เลยนา*)[109]

(บทที่ 1670 - 1671)

2. ค่านิยมเรื่องการเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรม

การเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรม คือ การที่กษัตริย์ปกครองบ้านเมืองตามหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักจริยาวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยึดถือปฏิบัติ โดยหลักทศพิธราชธรรมนั้นเป็นคุณธรรมสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองมี 10 ประการด้วยกัน คือ

1. ทาน หมายถึง การให้
2. ศีล หมายถึง การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย
3. บริจาค หมายถึง ความเสียสละ
4. อาชชวะ หมายถึง ความซื่อตรง
5. มัททวะ หมายถึง ความอ่อนโยน

[109] ฉบับร.บ.2 “โทษข้าอย่ามี ดังนี้เลยนา”

6. ตบะ หมายถึง การข่มกิเลส

7. อักโกธะ หมายถึง ความไม่โกรธ

8. อวิหิงสา หมายถึง ความไม่เบียดเบียน

9. ขันติ หมายถึง ความอดทน

10. อวิโรธนะ หมายถึง ความไม่คลาดจากธรรม

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏค่านิยมเรื่องนี้ โดยกล่าวว่า ท้าวอาทิตย์เป็นกษัตริย์ที่ทรงดำรงตนปกครองบ้านเมืองตามหลักทศพิธราชธรรม ทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขร่มเย็น นอกจากนั้นท้าวอาทิตย์ยังทรงบำเพ็ญทานด้วยการจัดตั้งโรงทานจำนวน 6 แห่ง เพื่อแจกจ่ายสิ่งของต่างๆ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 130 - 131

และเมื่อท้าวอาทิตย์ทรงสละพระราชสมบัติแก่พระโอรส คือ พระสมุทรโคดมเพื่อให้ปกครองบ้านเมืองต่อจากพระองค์ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตผู้เป็นพระอนุชาต่างช่วยกันปกครองบ้านเมืองตามหลักทศพิธราชธรรมเช่นเดียวกับพระบิดา จึงทำให้บ้านเมืองสงบสุขจนทำให้เมืองต่างๆ มาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารมากมาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นท้าวบวชแล้ว โคดมพระแก้ว อยู่ครองพารา
เสกเจ้าโพธิทัต ผู้เป็นขนิษฐา ให้เป็นฝ่ายหน้า ประชามนตรี
⊙ ทั้งสองครองเมือง โรคภัยไม่เคือง เท่ากิ่งเกศี
ทำบุญทุกเมื่อ แผ่เผื่อไมตรี ร้อยเอ็ดบุรี ก้มเกล้าถวายกร
(⊙ จีนจามพราหมณ์เทศ ลูกหลั่งฝรั่งเศล พึ่งเดชภูธร
เขมรพม่า ละว้าเม็งมอญ บุญพระภูธร มาพึ่งสมภาร
⊙ ลูกค้าพาณิช ใต้เหนือทุกทิศ ค้าขายสำราญ
ปล้นวิ่งชิงชก โกหกพวกพาล ราบคาบทุกประการ ด้วยเดชทั้งสอง)[110]
⊙ ข้าวเหลือเกลือได้ ส้มสูกลูกไม้ อเนกนองเนือง[111]
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ไม่มีทั้งสอง ท่านท้าวผู้ครอง ทศมิตรโดยธรรม

(บทที่ 2021 - 2023)

[110] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ว.ก.3,ท.ย.3

[111] ฉบับ ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “อเนกเนืองนอง” สอดคล้องกับสัมผัส

3. ค่านิยมเรื่องความงามของสตรี

ความงามของสตรีที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ กวีนิยมใช้การเปรียบเทียบอวัยวะส่วนต่างๆ กับสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่งดงามในอุดมคติ เช่น เปรียบผมกับขนหาง-นกยูงหรือปีกแมลงภู่เพราะลักษณะความเป็นมันเลื่อม เปรียบใบหน้ากับดวงจันทร์เพราะความนวลสว่าง เปรียบคิ้วกับคันศรเพราะโก่งโค้ง เปรียบเทียบตากับตากวางหรือนิลเพราะสีและลักษณะความใสบริสุทธิ์ เปรียบจมูกกับขอกามเทพเพราะลักษณะที่โค้งงอ เปรียบฟันเหมือนแก้วมณีเพราะสะอาดใสแวววาว เปรียบแก้มกับผลมะปรางเพราะสีผิวที่เรื่อแดงเปล่งปลั่ง เปรียบลำคอกับคอหงส์เพราะลักษณะความยาวระหง เปรียบถันกับดอกบัวเพราะรูปทรงที่คล้ายคลึงกัน เปรียบขากับกาบกล้วยเพราะความอวบขาว เป็นต้น[112]

การเปรียบเทียบเรือนร่างทุกส่วนของสตรีอย่างละเอียดลออ แสดงให้เห็นถึงความช่างสังเกตและสะท้อนค่านิยมเรื่องความงามของสตรีของคนไทยได้เป็นอย่างดี ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏค่านิยมเรื่องนี้ในตอนที่พ่อค้าสำเภาจีนแอบวาดรูปนางจุลคัพภาเพื่อนำไปถวายท้าวพกา โดยเปรียบเทียบความงามในเรือนร่างของนางจุลคัพภากับสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ ดังนี้

1. ใบหน้างามเหมือนดวงจันทร์
2. ผมสีดำขลับเหมือนสีของปีกแมลงภู่และเมื่อกระทบแสงจะเปล่งประกายเหมือนแสงจันทร์
3. ริมฝีปากแดงเหมือนสีของชาดซึ่งใช้ในการทาสิ่งของให้เป็นสีแดง
4. ริมนมตกเกลื้อน แสดงให้ถึงการแตกเนื้อสาว[113]
5. แขนกลมกลึงเรียวยาวเหมือนงอนราชรถ
6. นิ้วสิบนิ้วกลมกลึงเหมือนลำเทียน
7. ดวงตาทั้งคู่เหมือนพลอยนิล

ปรากฏในคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 99 ในบทชมโฉมนางจุลคัพภา

ตอนที่ท้าวพกาดูรูปนางจุลคัพภาในกระดาษทองนั้น ได้เปรียบเทียบความงามในเรือนร่างของนางจุลคัพภากับสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ ดังนี้

1. ดวงหน้าเป็นวงเหมือนพวงดอกไม้
2. แก้มทั้งสองงามเปล่งปลั่งเหมือนมะปรางทองสุกใส
3. ดวงตาสวยใสเหมือนนิล

---

[112] รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, “ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาสงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 429.

[113] ประพนธ์ เรืองณรงค์, “แม่แก้มเกลื้อน,” ใน **มาลีศรีตรัง** (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2541), 117.

ท้าวพกายังพรรณนาอีกว่า เมื่อมองเห็นไรผมของนางก็ทำให้ใจหวั่นไหว เต้านมก็งามกลมกลึง เมื่อเห็นความงามของนางจุลคัพภาแล้ว ก็ทำให้พระองค์ลืมเสวยพระกระยาหารได้ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 100

และตอนที่ท้าวพกามาพบศพนางจุลคัพภาสิ้นใจอยู่ห้องบรรทมใต้ท้องเรือ ก็ได้กล่าวชมความงามของนางอย่างเสียดาย โดยเปรียบเทียบความงามของนางจุลคัพภาไว้ดังนี้

1. ผมไว้ทรงผมปีก ดำเหมือนสีของอีกา ดูเงางามเป็นประกาย
2. ดวงหน้าเหมือนพระจันทร์ฉายแสง
3. แก้มสองข้างงามเปล่งปลั่งเหมือนดอกไม้

ปรากฏในคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 274

อนึ่ง การที่ผู้แต่งกล่าวว่า ทรงผมของนางจุลคัพภาเป็นการไว้ผมปีก ดังคำประพันธ์ว่า

"๏ หน้าตาผมเผ้ามารศรี ปีกกาชาตรี
เป็นศรีเป็นแสงพรรณราย"

(บทที่ 960)

สะท้อนให้เห็นความนิยมในการไว้ผมของสตรีในของคนไทยในสมัยก่อน ซึ่งการไว้ผมปีกนี้ ได้รับความนิยมกันมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 กษัตริย์ของอยุธยา (พ.ศ. 2031 - 2072) จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 4[114]

4. ค่านิยมเรื่องการมีภรรยาหลายคน

การมีภรรยาหลายคนในสมัยก่อนถือเป็นเรื่องปกติสามัญ ไม่ว่าจะเป็นคนธรรมดา ขุนนาง หรือ กระทั่งกษัตริย์ ต่างนิยมมีภรรยาหลายคน เนื่องจากเชื่อกันว่า การมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนนั้นเป็นเครื่องแสดงบุญบารมี โดยเฉพาะผู้มีบรรดาศักดิ์ นอกจากการถือว่าจำนวนของภรรยาเป็นเครื่องประดับบารมีแล้วยังมีความเชื่ออีกว่า สตรีเป็นสิ่งของที่ใช้เพื่อบำรุงบำเรอความสุขและเป็นเหมือนเครื่องรับประกันว่า บุรุษผู้นั้นยังมีสุขภาพพลานามัยที่ดีอีกด้วย[115]

---

[114] สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, **การแต่งกายไทย : วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน เล่ม 1** (กรุงเทพฯ : สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2553) 219-221.

[115] เตือนใจ สินทะเกิด, **วรรณคดีชาวบ้านจาก "วัดเกาะ"** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), 131.

ค่านิยมเรื่องการมีภรรยาหลายคนในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่ท้าวพกาเกิดความพึงใจต้องการนางจุลคัพภามาเป็นพระมเหสีของตนเอง แม้ว่าพระองค์จะมีพระมเหสีและนางสนมมากมาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แม้นได้เทวี มาเป็นมเหสี เฉลิมแผ่นภพไตร
ควรครองสิ่งสิ้น กรุงจีนวิสัย จะให้เจ้าเป็นใหญ่ กว่านางทั้งหลาย

(บทที่ 551)

ในตอนที่ท้าวอาทิตย์กำลังจะให้พระโอรสทั้งสองครองราชย์ต่อจากพระองค์ ทรงตรัสว่า จะให้สิบสองพระกำนัลแก่พระโอรสทั้งสอง ซึ่งสิบสองพระกำนัล คือ สตรีทำหน้าที่เป็นบาทบริจาริกาสำหรับพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวและถือเป็นธรรมเนียมราชสำนักของไทยซึ่งถือกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์[116] แสดงให้เห็นถึงค่านิยมเรื่องการมีภรรยาหลายคนซึ่งเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จงเจ้าทั้งสอง เสวยรมย์สมผ่อง สิบสองกำนัล
บิดาจะให้ ศุริย์ไอเท่ากัน พระเยาวจอมขวัญ เป็นซ้ายเป็นขวา

(บทที่ 36)

และในตอนที่นางสุวรรณมาลาเสกพระเขนยทองให้กลายเป็นนางปทุมเกษรีเพื่อทำหน้าที่คอยดูแลปรนนิบัติพระสมุทรโคดมในขณะที่ตนเองไม่อยู่นั้น เมื่อพระสมุทรโคดมรู้ความจริงก็ไม่ได้โกรธนางปทุมเกษรี และยังได้อาศัยนางปทุมเกษรีช่วยคลายความคิดถึงนางสุวรรณมาลาอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตรัสถามนางปทุมเกษรี พระนุชจรลี
กี่วันนี้แล้วนะน้องอา
⊙ นางปทุมเกษรีทูลมา แต่นางลินลา
จากข้าได้เจ็ดราตรี
⊙ สัญญาแก่ข้านะพันปี ถึงเจ็ดราตรี
เทวีจะกลับคืนมา
⊙ บัดนั้นสมเด็จราชา ได้ฟังวาจา
ความโศกค่อยคลายหฤทัย

---

[116] จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, “สิบสองพระกำนัล,” ใน **ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์** (กรุงเทพฯ : บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์, 2542), 247.

⊙ เย็นระย่ำพอค่ำแสงใส สมเด็จท้าวไท
เข้าสู่แท่นพระบรรทม
⊙ หฤทัยท้าวเร่งเกรียมกรม ท้าวเร่ง(ปรารมภ์)[117]
คำนึงถึงพระนุชเทวี
⊙ เห็นปทุมเกษรี สมเด็จภูมี
ค่อยคลายซึ่งโศกโศกา

(บทที่ 1296 - 1302)

5. ค่านิยมเรื่องผู้ชายเป็นใหญ่

ในสังคมไทยถือกันมาแต่โบราณว่า ผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัวและผู้หญิงต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ชาย เมื่อผู้หญิงแต่งงานก็ต้องอยู่ภายใต้อำนาจของสามี ซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ภายในครอบครัว เห็นได้จากการขายทาสในสมัยก่อนสามีมีสิทธิ์ขายภรรยาและลูกเพื่อความอยู่รอดของตนเองได้[118] แสดงให้เห็นอำนาจของผู้ชายที่เป็นใหญ่ มีอำนาจเหนือชีวิตของผู้หญิง และยังมีคำสอนต่างๆ ที่สั่งสอนผู้หญิงให้อยู่ในโอวาทของผู้ชายซึ่งเป็นสามี หรือความเชื่อที่ว่า ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ได้สะท้อนภาพของค่านิยมเรื่องผู้ชายเป็นใหญ่ของคนไทยได้เป็นอย่างดี

ค่านิยมเรื่องผู้ชายเป็นใหญ่ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่นางสมุทรเทวีพยายามห้ามปรามท้าวพกาไม่ให้ไปทำสงคราม แต่ท้าวพกาไม่เชื่อทั้งยังสั่งให้นางดูแลบ้านเมืองแทนพระองค์ ซึ่งนางสมุทรเทวีก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่งพระสวามี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ คอยอยู่เฉิดน้อง เจ้าคอยปกครอง แสนสาวชาวใน
ครั้นสั่งนางแล้ว คลาดแคล้วคลาไคล สมเด็จภูวไนย ทรงทิพย์ภูษา

(บทที่ 1375)

ในตอนที่พระเชษฐภคินีทั้งหกของนางสุวรรณมาลาเหม็นสาบกลิ่นมนุษย์ที่ติดตัวนางสุวรรณมาลามานั้น นางสุวรรณมาลาจึงบอกแก่พระเชษฐภคินีทั้งหกว่าตนเองตกเป็นภรรยาของพระสมุทรโคดมแล้ว และรู้สึกภูมิใจที่ได้พระสมุทรโคดมเป็นพระสวามี แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่ผู้ชายเป็นใหญ่เหนือผู้หญิง และผู้หญิงเป็นเพียงสิ่งของอย่างหนึ่งของผู้ชาย ดังคำประพันธ์ว่า

---

[117] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ท้าวเร่งปรารมภ์”

[118] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ : ลำดับเหตุการณ์และวิธีการศึกษา,” ใน **สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมต้นกรุงเทพ** (กรุงเทพฯ : ชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สมศ., 2524), 88.

⊙ น้องหวังเป็นช่วงใช้ เป็นข้าไทตามกรรมตน
ท้าวไทไม่ยืนยล หวังให้น้องเป็นบริจา
⊙ เป็นหญิงตกมือชาย น้องไม่อายพี่เลยนา
เสียตัวด้วยราชา บำเรอท้าวเป็นสามี

(บทที่ 1275 - 1276)

ในตอนที่ท้าวสามลตัดสินใจให้นางจุลคัพภาอภิเษกกับพระสมุทรโคดม จึงตรัสถามความเห็นของนางจันทราเทวีผู้เป็นมเหสี นางจึงตอบว่าสุดแต่พระสวามีจะเห็นสมควร ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ดูรานะน้อง พี่คิดสมปอง สองเนรบดี[119]
เราจะเสกสม เกลียวกลมไมตรี เจ้ายังเห็นดี ด้วยพี่ฤาไฉน
⊙ นางตอบคดี สุดแต่ภูมี ตา(ม)[120]น้ำพระทัย
ไม่มีเงินทอง ข้าวของสิ่งไร สุดแท้แต่ใจ จะมาอารี

(บทที่ 442 - 443)

และในตอนที่พระสมุทรโคดมจะเสด็จกลับไปเยี่ยมพระบิดาพระมารดาที่เมืองพาราณสี เมื่อนางสุวรรณมาลารู้เรื่องทั้งหมดจึงได้กล่าวกับพระสมุทรโคดมว่าไม่ต้องกังวลเรื่องนาง เพราะนางเป็นเหมือนบาทบริจาริกาของพระองค์จะขอตามรับใช้จนกว่าจะตาย และนางสุวรรณมาลายังช่วยเนรมิตขบวนเสด็จให้แก่พระสมุทรโคดมตามที่พระองค์ต้องการ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางสนองพระภูวไนย เมียตั้งใจครองประเวณี
ตายม้วยเป็นผี ขอพบเจ้าผู้ใจอารย์
⊙ เมียรักจะไปด้วย กว่าจะม้วยสิ้นสุดปราณ
กราบท้าวเข้านิพพาน ข้าพิษฐานเป็นบริจา
⊙ ท้าวฟังเมียรักกล่าว หฤทัยท้าวเร่งหรรษา
จึงเอื้อนองการมา แลเสนาแลมนตรี
⊙ เร่งให้เกรียมโยธา แสนเสนาทั่วบุรี
รถรัถแลหัตถี ทั้งพาชีคชสาร

---

[119] เนรบดี = นรบดี หมายถึง พระราชา

[120] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ตามพระหฤทัย”

⊙ นางสุวรรณมาลา ทูลมาราชามิทันนาน[121]
ทั้งนี้ไว้นักงาน ข้าจะนิฤมิตสิ้นทุกอัน

(บทที่ 1729 - 1733)

6. ค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรี

การรักนวลสงวนตัวถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของกุลสตรี ซึ่งหมายถึง ผู้หญิงที่มีชาติตระกูลและมีความประพฤติที่งดงาม การรักนวลสงวนตัวของสตรี คือ การที่ผู้หญิงไม่ควรแสดงกิริยาท่าทางไม่งามและไม่แสดงความรู้สึกออกมาอย่างเปิดเผย ทั้งยังต้องรักษาตนไม่ให้สำส่อนอีกด้วย ซึ่งค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรีนั้น ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของไทย เช่น เรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สุภาษิตสอนหญิง ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นต้น

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏค่านิยมเรื่องนี้ในตอนที่ท้าวสามลตรัสถามนางจุลคัพภาว่าจะแต่งงานกับพระสมุทรโคดมหรือไม่ ผู้แต่งได้สะท้อนภาพค่านิยมเรื่องนี้อย่างชัดเจน โดยให้นางจุลคัพภากล่าวปฏิเสธ แต่กลับทำให้ท้าวสามลรู้ว่า ในใจนางจุลคัพภาอยากแต่งงานแต่ต้องการปฏิบัติตามธรรมเนียมที่ดีงาม ซึ่งสตรีที่ดีนั้นจะต้องรักนวลสงวนตัวจึงจำเป็นต้องกล่าวปฏิเสธไป ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ลูกใช่นักเลง หาผัวเอาเอง นอกใจบิดา
ชั่วเลวกวนตัว ท่านกล่าวว่ามา ลูกไม่ฉันทา สุดแท้แต่อยู่หัว
⊙ สามลราชา รู้ซึ่งกิริยา พนิดาแกล้งกล่าว
ธรรมเนียมด้วยตัวเป็นสาว จะกล่าวถึงผัว สมเด็จอยู่หัว ท้าวแจ้งคดี

(บทที่ 440 - 441)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมพูดเกลี้ยกล่อมนางจุลคัพภาให้ยอมมีปฏิพัทธ์แนบชิดด้วย แต่นางจุลคัพภาก็พยายามบ่ายเบี่ยงเนื่องจากเขินอาย ผู้แต่งได้สะท้อนภาพของสตรีที่มีความรักนวลสงวนตัวย่อมต้องมีจริตเขินอายเมื่อใกล้ชิดกับบุรุษได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ อุ้มเอาพระเยาวพังงา แนบพระอุรา
ก็ชมก็ชื่นพิสมัย
⊙ ท้าวชมภิรมย์ยาใจ ปลื้มสวาทอาลัย
พระทัยก็เพียงลนลาน

---

[121] ฉบับส.541 ใช้ "ทูลราชาบ่ทันนาน" สอดคล้องกับจำนวนพยางค์
ฉบับว.ก.3 ใช้ "ทูลราชามิทันนาน" สอดคล้องกับจำนวนพยางค์

⊙ ผุดพลอดกอดรัดเยาวมาลย์ กระสันเกษมเปรมปรา
รำจวนก็ปวนพระทัย
⊙ นางจุลคัพภาอรทัย ถอยองค์ลงไป
พระทัยเจ้ายังคิดอาย
⊙ องค์น้องเจ้าต้องมือชาย มารยาเจ้าอาย
พระกายเจ้าสั่นพรั่นใจ

(บทที่ 464 - 468)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมทรงรู้ความจริงว่า นางสุวรรณมาลาแอบช่วยดูแลจัดเตรียมอาหารและที่พักให้พระองค์ พระองค์จึงทรงขอให้นางเป็นภรรยาแต่นางสุวรรณมาลากลับรีบปฏิเสธขอเป็นเพียงข้ารับใช้เท่านั้น ความตอนนี้จึงสะท้อนให้เห็นค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรีได้อย่างชัดเจน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ตัวน้องนี้ไซร้ ขอเป็นข้าไท ของพระจอมขวัญ
ท้าวอย่าเหลี่ยมเล่น โอ้เอ้แก่กัน ขอพระทรงธรรม์ วางน้องนะภูธร
⊙ ท้าวตอบวาจา พี่ใช่ใบ้บ้า จะวางบังอร
เหยียบเท้าไว้แล้ว[122] จะวิ่งบทจร เที่ยวไปซอกซอน เรียกหาสุนัขมา
⊙ อันองค์อรทัย จะให้พี่ใช้ ผิดไปน้องอา
เจ้าย่อมหน่อเนื้อ เชื้อชาติเทวา จักเลี้ยงกัลยา เป็นพระมเหสี
⊙ นางตอบราชา เจ้าช่างเจรจา เห็นผิดท่วงที
ตรัสนี้มิควร ลามลวนไม่ดี ขอเป็นทาสี ก้มหน้าทำงาน
⊙ ตัวของน้องนี้ กิจการมเหสี มิรู้ซึ่งการ
เป็นคนบ้านนอก ข้าบอกภูบาล เป็นแต่ข้าท่าน ช่วงใช้กลางเรือน

(บทที่ 1150 - 1154)

และในตอนที่นางสุวรรณมาลากลับไปเยี่ยมมารดาบนสวรรค์ เมื่อพระเชษฐภคินีทั้งหกเกิดเหม็นสาบกลิ่นมนุษย์ที่ติดตัวนางมาด้วยจึงถามว่า เจ้าของข้าวนั้นเป็นชายหรือหญิง ฝ่ายนางสุวรรณมาลาก็รู้สึกอายที่จะตอบว่าเป็นชาย ซึ่งผู้แต่งสะท้อนภาพค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวนตัวของสตรี จากการที่นางสุวรรณมาลารู้สึกเป็นเรื่องที่น่าขายหน้า เพราะตนเป็นผู้หญิงแต่กลับไปอยู่ใกล้ผู้ชาย ดังประพันธ์ว่า

---

[122] ฉบับรบ.2 ใช้ “วางเจ้าไปแล้ว” สอดคล้องกับเนื้อหา

⊙ เจ้าลงไปให้เขาใช้ เจ้าข้าวไร่หญิงฤๅชาย
พี่จึงเหม็นสาบอาย กลิ่นมนุษย์นั้นแปดปน
⊙ นางฟังเชษฐาถาม นางโฉมงามบอกเป็นกล
น้องรักได้ทุกข์ทน เมื่อลงไปในชมพู
⊙ จะบอกแก่พี่เจ้า น้องจะเล่าเป็นอดสู
เจ้าข้าวเฝ้าไร่อยู่ เป็นผู้ชายนะพี่อา

(บทที่ 1271 - 1273)

7. ค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีต่อสามี

ความจงรักภักดีต่อสามี คือ ความซื่อสัตย์ในความรักที่มีต่อสามีอย่างมั่นคง ซึ่งค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีต่อสามีเป็นค่านิยมที่คนไทยชื่นชอบ จะเห็นได้จากตัวละครหญิงในวรรณกรรมต่างๆ ของไทย เช่น นางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อพระรามผู้เป็นสามี แม้ว่าจะพลัดพรากจากไปอยู่ลังกาแต่ก็ไม่อาจทำให้ความรักของนางเปลี่ยนแปลงได้ เมื่อกลับมาครองรักกับพระรามแล้ว นางสีดาได้พิสูจน์ความจงรักภักดีของตนเองโดยการเดินลุยไฟ และนางจันทกินรีในเรื่องจันทกินนร ที่เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีความจงรักภักดีต่อจันทกินนรผู้เป็นสามีที่ถูกศรของพระราชาจนสิ้นชีพลง แต่นางจันทกินรีก็ไม่ยอมทิ้งศพของสามีตนเองเฝ้าร้องไห้และอธิษฐานให้พระองค์ฟื้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องที่สอนผู้หญิงให้มีความจงรักภักดีต่อสามี เพราะหากไม่จงรักภักดีก็จะได้รับผลร้าย เช่น นางกากีในเรื่องกากีคำกลอน และนางโมราในเรื่องจันทะโครบ เพราะนางกากีในเรื่องเป็นมเหสีของท้าวพรหมทัต แต่กลับลักลอบเป็นชู้กับพญาครุฑและคนธรรพ์จนสุดท้ายต้องถูกท้าวพรหมทัตเนรเทศด้วยการลอยแพ ส่วนนางโมราในเรื่องนั้น นางโมราเกิดหลงรักโจรป่าและช่วยโจรป่าให้ฆ่าจันทะโครบผู้เป็นสามีตนเอง แต่สุดท้ายโจรป่าก็ทอดทิ้งนางไปและนางก็ถูกพระอินทร์สาบให้เป็นชะนี เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีต่อสามี เป็นค่านิยมที่คนไทยนิยมกันมาเป็นเวลาช้านานต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏค่านิยมเรื่องความจงรักภักดีต่อสามี ในตอนที่นางจุลคัพภารู้ว่าตนเองไม่สามารถบ่ายเบี่ยงท้าวพกาได้อีกแล้ว จึงยอมกลั้นใจตายและก่อนตายยังอธิษฐานขอให้ตนเองเกิดใหม่แล้วได้พบกับพระสมุทรโคดมอีก ไม่ว่าพระองค์ทรงไปที่ไหนจะตามไปทุกภพทุกที่ ดังคำประพันธ์แสดงไว้ในหน้าที่ 133 - 134

และตอนที่นางสุวรรณมาลาระลึกชาติได้ว่าตนเองเป็นนางจุลคัพภากลับชาติมาเกิด นางสุวรรณมาลาได้แสดงให้เห็นความจงรักภักดีต่อพระสมุทรโคดม ด้วยการเนรมิตบ้านเมืองถวายพระสมุทรโคดม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจึงตั้งความสัจจา เดชะบุญญา
ตัวข้านี้ซื่อต่อผัว
⊙ ตายไปเมียไม่คิดกลัว ขอตายตามผัว
ที่ในเกาะแก้วพิสดาร
⊙ นางจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน ขอให้บันดาล
เกาะแก้วเป็นพระนคร

(บทที่ 1187 - 1189)

8. ค่านิยมเรื่องการยกย่องผู้มีอำนาจและเงินทอง

สังคมไทยแต่เดิมเป็นสังคมเจ้าขุนมูลนาย มีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ กล่าวคือ นาย หมายถึง พวกเจ้าและขุนนาง กับไพร่ คือ ประชาชนทั่วไป[123] ซึ่งถูกพวกเจ้าและขุนนางใช้อำนาจเรียกใช้แรงงานได้ จึงส่งผลทำให้ไพร่เกิดค่านิยมอยากเป็นขุนนางหรืออยากให้ลูกหลานของตนเป็นขุนนาง น้อยคนที่อยากเป็นหรืออยากให้ลูกหลานเป็นพ่อค้าแม่ค้าจนถึงกับมีคำกล่าวว่า “สิบพ่อค้าไม่เท่าก็ไม่เท่ากับพระยาเลี้ยง” เพราะการเป็นขุนนางจะทำให้มีทั้งอำนาจและเงินทอง[124]

ค่านิยมเรื่องการอยากเป็นขุนนางส่งผลมาจนถึงสังคมไทยในปัจจุบัน และทำให้เกิดค่านิยมในการยกย่องผู้มีอำนาจและเงินทอง เพราะเป็นผู้ที่มีอภิสิทธิ์พิเศษต่างๆในสังคมมากกว่าประชาชนทั่วไป ซึ่งค่านิยมเรื่องนี้ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ในตอนที่ท้าวสามลกล่าวเปรียบเทียบพระสมุทรโคดมซึ่งเป็นเพียงคนยากไร้ ไม่มีทั้งอำนาจและทรัพย์สมบัติต่างจากท้าวพกาเจ้ากรุงจีนที่มีทั้งอำนาจและเงิน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แต่ก่อนพ่อแต่งแก้ว ผิดเสียแล้วแต่หัวที
เจ็บใจใช่พอดี พ่อปลูกเถาไม่เป็นผล
⊙ ที่นี้พ่อจะปลูก ให้พระลูกจงชอบกล
จะให้สืบสายผล เป็นปิ่นเกล้ากรุงวิสัย
⊙ ผัวเก่าเจ้านี่หนา ซัดจรมาแต่เมืองไกล
ที่ชั่วเป็นฉันใด ตกต่ำไร้เป็นคนจร

---

[123] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ : ลำดับเหตุการณ์และวิธีการศึกษา,” ใน **สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมต้นกรุงเทพ**, 4.

[124] เรื่องเดียวกัน, 76-77.

⊙ ดุจดังคนบ้าใบ้ ขี่ขอนไม้ในสาคร
พนิดาอย่าอาวรณ์ คิดดูก่อนนะลูกอา

(บทที่ 771 - 774)

และในตอนที่ท้าวพกาประทานเงินทองต่างๆ ให้พ่อค้าเรือสำเภาและยังสัญญาอีกว่าถ้าได้นางจุลคัพภามาครอบครองสมความตั้งใจจะแต่งตั้งพ่อค้าให้ครองเมือง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นท้าวพกา แจ้งในสารก็ยินดี
เบิกบานสำราญใจ[125] จึงตรัสมีพระโองการ
⊙ ดูรานายพาณิช สมความคิดแห่งสรณ์สาร
แม้นเสร็จสำเร็จการ เราจะให้ท่านกินเมือง
⊙ เงินทองย่อมนับแสน ทั้งแก้วแหวนมากนองเนือง
ท้าวได้ไปกินเมือง สำเร็จเราดังคิดมา
⊙ พาณิชได้ประทาน กราบภูบาลแล้วไคลคลา
ต่างต่างได้พรรณนา พามายังเรือนตน

(บทที่ 628 - 631)

9. ค่านิยมเรื่องการใช้เครื่องสำอาง

เครื่องสำอาง หมายถึง เครื่องประทินโฉม เพื่อทำให้ดูงามหรือให้เกิดความหอม เช่น แป้ง สีผึ้ง เครื่องหอม น้ำหอม น้ำอบ น้ำปรุง เป็นต้น เนื่องจากเมืองไทยเป็นเมืองร้อนจึงนิยมอาบน้ำบ่อยๆ เพื่อช่วยคลายความร้อนและช่วยชำระเหงื่อไคล หลังจากอาบน้ำเสร็จก็จะมีการแต่งกายและใช้เครื่องสำอางต่างๆ ซึ่งมีหลายประเภท เช่น ใช้ในขณะอาบน้ำโดยใช้ผสมน้ำที่อาบทำให้เกิดกลิ่นหอมและมักนิยมในชนชั้นสูง คือ “น้ำกุหลาบ” ใช้ทาตัวหลังจากอาบน้ำเสร็จ เช่น “น้ำดอกไม้-เทศ” และ “กระแจะจันทน์” ถ้าเป็นสตรีก็มักจะมีการผัดหน้าด้วยแป้งผัดหน้าและอาจมีน้ำมันใส่ผม ซึ่งเป็นน้ำมันที่ได้มาจากดอกไม้ เรียกว่า “น้ำมันเกสร” เป็นต้น[126]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏค่านิยมเรื่องการใช้เครื่องสำอางในตอนที่บรรยายถึงการแต่งองค์ของท้าวพกาซึ่งเป็นกษัตริย์กรุงจีน มีการใช้น้ำกุหลาบและขี้ผึ้งที่ส่วนผสมของทองทาหน้า ซึ่งการใช้เครื่องสำอางแบบนี้ก็เพื่อเป็นการบ่งบอกถึงความเป็นชนชั้นสูงอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

---

[125] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เบิกบานสำราญศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[126] วัฒนา เอื้อศิลามงคล, “เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 102-103.

⊙ สั่งเสร็จท้าวสรงธารา สุคนธรสมาลา
กุหลาบก็อาบพระองค์

(บทที่ 706)

ในตอนที่พระเชษฐภคินีทั้งหกของนางจุลคัพภาแต่งองค์เพื่อเข้าพิธีดูตัวกับท้าวพกา มีการใช้น้ำหอมดอกไม้ในการสระสรง และมีการใช้ครื่องหอม คือ “กฤษณา” “จวงจันทน์” ซึ่งเป็นผงเครื่องหอมสำหรับใช้ทาผิวให้หอม

⊙ ตรัสว่าผิดแล้ว องการผ่านแผ้ว สั่งฝูงกำนัล
ให้เอาคนธรส ปรากฏมาพลัน ให้หกจอมขวัญ ชำระพระองค์
⊙ นางนมพี่เลี้ยง ข้าสาวรายเรียง บ้างให้อาบทรง
จวงจันทน์กฤษณา เอามาให้สรง เครื่องต้นบรรจง อาบองค์ทรงทา
⊙ ครั้งสรงน้ำแล้ว ให้พระลูกแก้ว ทรงทิพย์ภูษา
แต่งองค์ต่างต่าง ดุจนางเทวา ประดับประดา ย่อมค่าควรเมือง

(บทที่ 689 - 691)

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พบว่า เครื่องสำอางที่ปรากฏในเรื่องมากที่สุด คือ น้ำหอมจากดอกไม้ มักใช้ในขณะสระสรง นิยมใช้ทั้งบุรุษและสตรี

ประเพณี

ประเพณี หมายถึง สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือ จารีตประเพณี[127] จึงเป็นสิ่งที่คนสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวทางให้คนดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่น[128] โดยผู้คนในสังคมจะยึดถือปฏิบัติสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จึงกล่าวได้ว่า ประเพณีเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ฝังแน่นมานานและถ่ายทอดกันได้[129]

ประเพณีที่กล่าวถึงในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม มีดังต่อไปนี้

1. ประเพณีทำบุญและการให้ทาน

ประเพณีทำบุญเป็นธรรมเนียมประเพณีที่คนไทยนิยมถือปฏิบัติกันมานาน และเป็นส่วนหนึ่งในฐานะของพุทธศาสนิกชนพึงกระทำ โดยวิธีการทำบุญของคนไทยที่นิยมถือปฏิบัติ คือ

---

[127] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, 663.

[128] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตแต่งงาน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2539), 1.

[129] พระยาอนุมานราชธน, **วัฒนธรรมและประเพณีของไทย** (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา,2514), 49.

การบริจาคทานให้ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์หรือคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ซึ่งการทำบุญสามารถทำได้ทุกเวลาทุกโอกาส เช่น ทำบุญตักบาตร ทำบุญเนื่องในวันเกิด ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ทำบุญเพื่อสะสมไว้ในชาติหน้า หรือทำบุญเพื่อสะเดาะเคราะห์กรรมให้เบาบางลง เป็นต้น และหลังจากทำบุญเสร็จ สิ่งที่ขาดไม่ได้เลย นั่นคือ การกรวดน้ำ ซึ่งการกรวดน้ำเป็นการแสดงเจตจำ นงของผู้ให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแก่ผู้อื่นเป็นสิทธิ์ขาด ทั้งให้แก่ผู้ที่มีชีวิตอยู่หรืออุทิศผู้ที่ล่วงลับ และยังเป็นเครื่องช่วยในการตั้งจิตอธิษฐานถึงผลบุญที่ได้กระทำ[130]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงการทำบุญให้ทานหลายครั้งและหลายโอกาส เช่น ในตอนที่ท้าวสามลเมื่อรู้ข่าวว่านางจุลคัพภาเสียชีวิต จึงได้ทำบุญทำทานและกรวดน้ำเพื่ออุทิศ ส่วนกุศลส่งไปให้นางจุลคัพภาอีกด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายท้าวสามลราชา ครั้นวายโศกา
จึงมีชงคาบ่มินาน

⊙ เร่งให้แต่งเครื่องตระการ ทำบุญให้ทาน
อุทิศไปให้เจ้าเทวี

⊙ จำหน่ายจ่ายทรัพย์มากมี ให้ทานพราหมณ์ชี
อาณาประชาไพร่พล

⊙ เงินทองผ้าผ่อนเครื่องต้น สำหรับจุมพล
ที่ท้าวพกามาถวาย

⊙ สินทรัพย์โกฏิหนึ่งโดยหมาย เป็นนิจบ่วาย
อุทิศแล้วกรวดทักษิณา

(บทที่ 991 - 995)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมรู้ว่าพระองค์ว่าต้องลอยคอในทะเลต่อไป โดยไม่อาจหลีกหนีได้ จึงสั่งพระอนุชาว่าเมื่อกลับไปยังบ้านเมืองให้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่พระบิดาและพระมารดา ทั้งยังให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลมาช่วยให้ทุกข์ที่พระองค์ได้รับในทะเลนั้นเบาบางลง และรอดพ้นไปได้ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แม้นว่าเจ้าไป ถึงกรุงภพไตร ทูลไทผู้ครอง
ทูลว่าพี่ชาย ยังว่ายน้ำนอง ให้ท้าวทั้งสอง เธอแจ้งคดี

[130]ส. พลายน้อย [นามแฝง], **แลไปข้างหลัง**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2545), 19-21.

๏ ให้ท้าวทำบุญ เพิ่มพูนบารมี คุณพระชินศรี
อุทิศให้มา ช่วยในนที เดชะบุญพี่ จะรอดขึ้นไป
๏ แม้นสิ้นสุดบุญ ขอลาพระคุณ พระชลณีใน
ตัวพี่คนเดียว เหลียวไม่เห็นใคร พระน้องอรทัย เจ้าไปเถิดรา

(บทที่ 325 - 327)

ในตอนที่ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีทราบถึงเคราะห์กรรมที่พระโอรสทั้งสองได้รับ ก็รีบสั่งให้เสนาจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ และได้ทำบุญทำทานและตักบาตรถึง 7 วัน ทั้งยังอุทิศผลบุญไปให้พระโอรสทั้งสอง คือ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต ดังคำประพันธ์ว่า

๏ สองกษัตริย์วายโศกแล้ว ครั้งรุ่งเช้าสั่งเสนา
ให้แต่งเครื่องบรรดา จะทำให้ถ้วนเจ็ดวัน
๏ ทำบุญแล้วใส่บาตร ไม่รู้ขาดแต่สักวัน
อุทิศไปให้พลัน ถึงสองไทพนิดา

(บทที่ 377 - 378)

ในตอนที่กล่าวถึงท้าวอาทิตย์ว่าทรงทำบุญทำทานเป็นประจำเพื่อสะสมบุญบารมี ทั้งยังโปรดให้ตั้งโรงทาน 6 แห่ง แล้วพระองค์ยังทรงปฏิบัติตนเป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่หลักทศพิธราชธรรม[131] ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 130 - 131

ในตอนที่ทุกคนในครอบครัวของท้าวอาทิตย์ได้กลับมาอยู่ด้วยอย่างพร้อมหน้า ได้แก่ ท้าวอาทิตย์ นางจันทราเทวี พระสมุทรโคดมพร้อมพระมเหสี และพระโพธิทัต ท้าวอาทิตย์จึงมีรับสั่งให้ขุนนางทำบุญด้วยการบริจาคทานแก่ผู้คน ดังคำประพันธ์ว่า

๏ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ตรัสประภาษมีชงคา
ตรัสสั่งแก่เสนา อย่าได้ช้าเร่งลงไป
๏ ให้เบิกเอาเครื่องไป เงินแลทองทั้งภูษา
สไบอันนานา สิบสองคลังทั้งน้อยใหญ่[132]

---

[131] ทศพิธราชธรรม หรือคุณธรรมสำหรับผู้ปกครอง 10 ประการ

[132] ฉบับ ส.541 ใช้ “๏ ให้เบิกเอาเครื่องทอง ทั้งผ้าผ่อนท่อนสไบ สิบสองพระคลังใน คลังน้อยใหญ่ขนเอามา” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับ ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “๏ ให้เบิกเอาเงินทอง ทั้งผ้าผ่อนท่อนสไบ สิบสองพระคลังใน คลังน้อยใหญ่ขนเอามา” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ขนเอามาให้ทาน[133] ประชาชนทั้งพารา
พราหมณ์ชีทั่วทิศา กระยาจกทั่วแดนไตร
⊙ แม้นใคร่จะปรารถนา ช้างแลม้าตามแต่ใจ
เงินทองนองเนืองไป ประทานให้ตามปรารถนา
⊙ เงินแลทองไม่รู้สิ้น ทั่วแผ่นดินชวนกันมา
ให้ทานแก่ประชา ครั้นสิ้นแล้วก็พูนมี

(บทที่ 2013 - 2017)

ในตอนที่พระสมุทรโคดมถูกทิ้งไว้บนเกาะแก้วพิสดารอย่างโดดเดี่ยวนั้น พระองค์ทรงได้ทำบุญด้วยการปลูกข้าวบริจาคเป็นทานให้แก่สัตว์ต่างๆ บนเกาะ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 149 - 151

และในตอนที่พระสมุทรโคดมทรงครองราชย์ต่อจากพระบิดา ทั้งพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตพระอนุชาต่างก็ทำบุญกันเป็นประจำ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 324

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่า คนไทยมีความนิยมในการทำบุญจนถือเป็นธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานและการทำบุญที่ปรากฏในเรื่องนี้ มีทั้งทำบุญเพื่ออุทิศให้ผู้ที่มีชีวิตและผู้ที่เสียชีวิตแล้ว ทั้งเพื่อการสะสมบุญบารมี การสะเดาะเคราะห์ให้เบาบางตลอดจนการให้ทาน ซึ่งการทำบุญแบบนี้ก็ยังเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

2. ประเพณีการประกอบพิธีศพ

ประเพณีการประกอบพิธีศพ เป็นประเพณีที่เกี่ยวกับความตาย โดยบุคคลใดที่ได้ถึงแก่กรรมหรือตายไปแล้ว บุคคลที่ยังอยู่ไม่ว่าจะเป็นบุตร ภรรยา หรือญาติ ตลอดจนผู้อุปการะก็ดี ย่อมประกอบพิธีศพให้แก่ผู้ตาย เพื่อแสดงความรักและให้เกียรติแก่ผู้ตายเป็นครั้งสุดท้ายและการประกอบพิธีศพของคนไทยในขั้นสุดท้ายจะทำการเผาศพ และนำกระดูกไปบรรจุไว้ในเจดีย์ธาตุ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ว่าจะเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือคนธรรมดาทั่วไป[134]

---

[133] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ให้ทานแก่ฝูงคน” สอดคล้องกับสัมผัส

[134] สมภพ ภิรมย์, **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยรัตนโกสินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2535), 8.

การเผาศพที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นการเผาศพตามขนบธรรมเนียมของชนชั้นสูง ได้แก่ เจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือขุนนาง มีศูนย์กลางอยู่ที่วังหรือในเมือง[135] เรียกกันว่าประเพณีหลวง ในเรื่องผู้ตาย คือ นางจุลคัพภา เป็นพระธิดาของท้าวสามลกษัตริย์ครองเมืองสามลและเป็นพระมเหสีของท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ดังนั้นพิธีพระราชทานเพลิงพระศพของนางจุลคัพภาจึงปฏิบัติตามธรรมเนียมของชนชั้นสูงหรือราชสำนัก โดยท้าวพกาสั่งเสนาจัดเตรียมสิ่งต่างๆ สำหรับพิธีพระราชทานเพลิงพระศพนางจุลคัพภา มีดังนี้

1. พระโกศทอง เพื่อบรรจุพระศพของนางจุลคัพภา พระโกศเป็นที่บรรจุศพชนิดหนึ่งและศพที่จะได้รับการบรรจุลงในพระโกศได้จะต้องได้รับพระราชทานเพลิงเท่านั้น ลักษณะของพระโกศทองนั้น จะหุ้มด้วยทองคำใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ พระราชินี และสมเด็จเจ้าฟ้าเท่านั้น[136]

2. พระเมรุมาศ เพื่อเป็นที่พระราชทานเพลิงพระศพ พระเมรุมาศจึงเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระราชวงศ์อื่นๆ ที่โปรดเกล้าฯ ให้มีพระเมรุมาศสำหรับพระอิสริยยศเท่านั้น โดยลักษณะของพระเมรุมาศเป็นรูปบุษบกและมีการลงรักปิดทองหรือหุ้มทองคำ พระเมรุมาศเป็นอาคารสิ่งปลูกสร้างที่ตรงอยู่กลางของลานประกอบพระราชพิธีและมีรั้วราชวัติฉัตรธงรอบล้อมของพระเมรุมาศเพื่อบอกเขตของพระเมรุมาศ[137]

เมื่อสร้างพระเมรุมาศสร้างเสร็จก็เชิญพระโกศซึ่งบรรจุพระศพนางจุลคัพภาขึ้นประดับบนพระเมรุมาศ โดยใช้ฟืนไม้จันทน์รองพระโกศและขณะพระราชเพลิงพระศพ มีการประโคม-พระศพด้วยเครื่องดนตรีต่างๆ ได้แก่ แตรสังข์ ปี่พาทย์ ฆ้องชัยและกลองชนะ ซึ่งเครื่องดนตรีที่ใช้มักประโคมพระศพในพระราชพิธีพระศพตามธรรมเนียมในราชสำนัก[138] จากนั้นจึงเก็บพระอัฐิของนางจุลคัพภาลงในพระผอบและเชิญไปบรรจุในพระธาตุเจดีย์ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้หน้าที่ 234 - 235 และผู้แต่งยังสามารถสะท้อนภาพของพระราชพิธีพระศพของชนชั้นสูงของไทยได้อย่างถูกต้อง แม้ว่าจะกล่าวอย่างรวบรัดแต่ก็ทำให้ผู้อ่านเห็นได้อย่างชัดเจน

---

[135] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **ร้องรำทำเพลง : ดนตรีนาฏศิลป์ชาวสยาม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2542), 6.

[136] วิทย์ พิณคันเงิน, **เครื่องราชภัณฑ์ : ศิลปะวิจิตรแห่งเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ** (กรุงเทพ : อมรินทร์, 2551),167.

[137] เรื่องเดียวกัน, 170.

[138] เรื่องเดียวกัน, 34-36.

3. ประเพณีทำขวัญ

คนไทยเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งที่อาศัยอยู่ทั้งในสิ่งที่มีชีวิต เช่น คน วัว ควาย และสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น เกวียน ข้าว เสาเรือน มีลักษณะคล้ายวิญญาณ มีจำนวน 32 ขวัญประจำอยู่ตามอวัยวะส่วนต่างๆ ในร่างกายคนเรา และบางคนเชื่อว่า คนเรามีขวัญตามจำนวนของเส้นผมบนศีรษะที่ขดกันเป็นวงคล้ายก้นหอย ซึ่งเรียกว่า ขวัญ เช่นเดียวกัน การทำขวัญเป็นการช่วยเรียกขวัญที่หนีไปกลับมาสู่ร่างกาย เพราะถ้าขวัญหายไปจะทำให้คนเราเกิดเจ็บปวดหรือเสียชีวิตได้[139] โดยมีเครื่องประกอบพิธีทำขวัญเพื่อใช้ในการหลอกล่อให้ขวัญกลับมา คือ บายศรี นอกจากตัวบายศรีแล้วยังต้องมีเครื่องประกอบบายศรี คือ แว่นเวียนเทียน เทียนชัย น้ำมันหอม และใบพูล[140]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับเมืองพาราณสี โดยท้าวอาทิตย์ได้จัดพิธีทำขวัญแก่ทั้งสองพระองค์ ซึ่งบายศรีที่ใช้ในพิธีนางสุวรรณมาลาเป็นผู้เนรมิตขึ้นมา มีทั้งหมด 7 ชั้น เรียกกันว่า บายศรีใหญ่ มีประดับตกแต่งบายศรีด้วยแก้วอัญมณีทั้งเจ็ดและมีการแกะสลักรูปสัตว์ต่างๆ ในหิมพานต์อีกด้วย ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 313

เมื่อมีบายศรีแล้วก็เริ่มการทำพิธีเรียกขวัญในเรื่องใช้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธี โดยเชิญพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลามาประทับบนกองแก้วกองทอง จากนั้นให้พระญาติมาห้อมล้อม เมื่อได้ฤกษ์ที่เป็นมงคลพราหมณ์เบิกบายศรีและกล่าวคำเชิญขวัญจนเสร็จ พระญาติทั้งหลายก็มาถวายพระพรจากนั้นก็จุดเทียนชัยติดแว่นแก้วเวียนรอบทั้งสองพระองค์เสร็จแล้วก็ดับเทียนและโบกควันเทียนใส่ทั้งสองพระองค์จากนั้นเจิมพระพักตร์ทั้งสองพระองค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฉบัง ⊙ ⊙ เชิญเจ้าพระเยาวมารศรี นั่งเหนือมณี
กองแก้วแลทองรจนา
⊙ สมเด็จบิดรจูงกรลูกยา พระญาติวงศา
ห้อมล้อมเรียงราย
⊙ พฤฒาพรามหณ์ชีนี้นั้น เรียกมิ่งหาขวัญ
จารีตกษัตริย์ทั้งสอง

---

[139] สุวิทย์ เจียรสุวรรณ์, "ประเพณีทำขวัญ : พิธีกรรมแห่งการประสานและกลมกลืนความแตกต่างทางชาติพันธุ์," ใน **พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง : บทบาทของคติชนกับสังคมไทย** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 165.

[140] เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **ขวัญและประเพณีทำขวัญ** (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), 59.

⊙ ยานี ⊙ ⊙ ครั้นได้พิชัยฤกษ์ ท้าวให้เบิกบายศรีทอง
ทำขวัญเจ้าทั้งสอง อันตกใจในคงคา
⊙ ขวัญเจ้าทั้งสององค์ อย่าได้หลงชมฝูงปลา
เชิญขวัญสองพนิดา มาชมเงินแลชมทอง
⊙ มาชมแก้วมณี ชมบายศรีอันเรืองรอง
เชิญขวัญเจ้าทั้งสอง อย่าตระหนกมาตกใจ
⊙ ขวัญเจ้าอย่าเร่ร่อน ตกดินดอนป่าพงไพร
(*ขวัญเจ้าอย่าได้ไป* *ชมไม้ลายในพฤกษา*)[141]
⊙ ขวัญเจ้าอย่าได้ไป ระงมชมไพรห้วยเหวผา
น้ำใสในศิลา ชมพฤกษาในพนาดร
⊙ เชิญขวัญเจ้าทั้งคู่ เข้ามาอยู่พระนคร
อาศัยไปซุ่มซ่อน อยู่ในเกาะคีรีใน
⊙ ขวัญเจ้าอย่าหลงใหล อยู่ในป่าพนาดร[142]
ห้วยเหวเปลวปล่องใน ธารน้ำไหลเงื่อมศิลา
⊙ ขวัญเจ้าอย่าไปตก ชมเนื้อนกในหิมวา
ชมหมู่มฤคา มหึงสาในพงพี
(⊙ *ขวัญเอ๋ยอย่าไปชม* *ไพรระงมชมปักษี*
ชมลิงค่างบ่างชะนี *มาร้ายไม่ตายตามกัน*)[143]
⊙ ขวัญเจ้าอย่าจรลี ชมสระศรีแลบัวผัน
ขวัญเจ้าอย่าเที่ยวเตร่[144] เชิญขวัญเจ้ามาสู่วัง
⊙ ขวัญเจ้าอย่าน้อยใจ เร้นอยู่ในให้พิศวง
เชิญพระขวัญอยู่กับองค์ จงครอบครองพระนคร
(⊙ *เชิญขวัญสองพนิดา* *ทุกหย่อมหญ้าป่าสิงขร*
ภูผาพนาดร *อย่าเร้นซ่อนระเหระหน*
⊙ *ขวัญเจ้าไปอยู่เถื่อนถ้ำ* *ตกในน้ำกลางวังวน*
ขวัญอย่าบินบน *ไปเร่ร่อนในเวหา*)[145]

---

[141] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3

[142] ฉบับ ส.541 ใช้ “อยู่ในป่าพนาลัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[143] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.541

[144] ฉบับ ส.541 ใช้ “⊙ ขวัญเจ้าอย่าเที่ยวดั้น” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ มาชมเครื่องบายศรี
มาชมเครื่องโอชา
⊙ มาชมแสนสิงคาร
มาชมปราสาททอง
(⊙ *เชิญขวัญเจ้าเข้ามา*
เครื่องต้นอันประไพ
⊙ ครั้นจบเรื่องทำขวัญ
ต่างต่างมาถวายพร
⊙ ขอให้สององค์เจ้า
โพยภัยอย่าได้มี
⊙ ให้เจ้าครองสมบัติ
ศัตรูหมู่สุรา
⊙ เดชะให้ฦาชา
เกียรติยศปรากฏใน
(⊙ *ให้ลุความปรารถนา*
นึกแก้วแก้วก่ายกอง
⊙ ให้เจ้าครองไพร่ฟ้า
เฉลิมแผ่นภพไกร
⊙ ถวายพรสำเร็จแล้ว
เวียนรอบเจ้าสองรา
⊙ เวียนแล้วเสร็จสรรพ
พระหัตถ์เธอพัดวี
⊙ จุดเจิมเฉลิมพักตร์
ครั้นแล้วสรรพโดยจง
⊙ ประโคมด้วยแตรสังข์
เชิญเสด็จสองเยาวมาลย์
แก้วมณีอันรจนา
ชมช้างแลเงินทอง
งามสะอาดอยู่เนืองนอง
ชมห้องแก้วอันแววววาว[146]
ชมบุษบามาลัย
รสสคนธ์ฟุ้งขจร)[147]
ฝูงญาตินั้นมาสลอน
จำเริญสวัสดิ์จงมากมี
เป็นปิ่นเกล้าจอมโลกีย์
ให้สองศรีเลื่องฦาชา
เป็นจักรพรรดิล้ำโลกา
ให้พ่ายแพ้หลีกหนีไกล
ผ่านพารากรุงภพไตร
ส่งดอกไม้แลเงินทอง
ต่ำใต้ฟ้าอย่ามีสอง
หนึ่งเอาเงินทองได้ดั่งใจ)[148]
ขอประชาพึ่งบุญไท
เป็นปิ่นแก้วปักเกศา
เอาแว่นแก้วจุดเทียนมา
ทวนตำรบได้เจ็ดที
ท้าวจึงดับเปลวอัคคี
โบกควันไปให้สององค์
พระลูกรักทั้งสองทรง
เข้าอุ้มองค์สองเยาวมาลย์
เสียงประดังกังสดาล
ขึ้นปรางค์มาศรจนา

---

[145] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ฉบับส.541

[146] ฉบับส.541 ใช้ “ชมห้องแก้วอันแววพราย”

[147] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ว.ก.3,ท.ย.3

[148] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.541

(บทที่ 1989-2012)

และตอนที่ท้าวสามลทรงตัดสินพระทัยยกนางจุลคัพภาแก่พระสมุทรโคดมก็รับสั่งให้จัดเตรียมปราสาทและบายศรีใหญ่ มี 7 ชั้น สำหรับพิธีทำขวัญแก่ทั้งสองพระองค์ เมื่อเตรียมห้องหอและบายศรีเสร็จก็เริ่มทำพิธีทำขวัญแก่พระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภา พอเสร็จพิธีทั้งสองพระ-องค์ก็เสด็จขึ้นปราสาท ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นเสร็จสำเร็จแล้ว ตรัสแจ้วแจ้วสั่งลงมา
ให้ยกเครื่องบรรดา จะทำขวัญเจ้าสองศรี
(⊙ *ให้เจ้าทั้งสององค์ เข้าที่สรงชลธี*
คนธรสปรากฏมี ให้สองศรีมาสรงทา
⊙ *ท้าวให้ทรงเครื่องต้น อันเลิศล้นทั้งภูษา*
ธำมรงค์อันรจนา ย่อมควรค่าแสนตำลึงทอง
⊙ *แต่งองค์เจ้าเสร็จแล้ว อุ้มลูกแก้วทั้งสอง*
เสด็จนั่งเหนือกองทอง อีกกองแก้วอันรจนา)[149]
⊙ นางเถ้าแลนางแก่ ทั้งชาวแม่นั่งซ้ายขวา
โหรเฒ่าแลพฤฒา ญาติกาล้อมไสว
⊙ บายศรีตั้งเรียงราย (*เอาพระฉายติดเทียนชัย*)[150]
ลั่นฆ้องชัยอยู่วังเวง ขับตามเพลงวังเวงใจ[151]
(⊙ *เสภาแลทั้งดนตรี เสียงมีอยู่ครื้นเครง*
ขับรำทำตามเพลง เสียงวังเวงทั่วทั้งรั้ววัง)[152]
⊙ โหระทึกเสียงกึกก้อง ปี่พาทย์ฆ้องกลองแตรสังข์
ครื้นเครงไปทั่วทั้งวัง จะทำขวัญเจ้าสองศรี

---

[149] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า
" ⊙ ท้าวให้เอาสององค์ ที่จะทรงสรงชลธี คันธรสปรากฏมี ให้สองศรีเจ้าทรงทา
⊙ ทั้งให้ทรงเครื่องต้น อันเลิศล้นทั้งภูษา พระธำมรงอันรจนา ย่อมค่าแสนตำลึงทอง
⊙ แต่งองค์สำเร็จแล้ว อุ้มลูกแก้วเจ้าทั้งสอง นั่งเหนือแก้วกองทอง กองเงินงามรจนา"

[150] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า
" เอาพระฉายติดแว่นชัย"

[151] ฉบับท.ย.1 ใช้ "ลั่นฆ้องกึกก้องไป จงบำเรออยู่วังเวง" สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ "ลั่นฆ้องกึกก้องไป ให้บำเรออยู่วังเวง" สอดคล้องกับสัมผัส

[152] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

⊙ พราหมณ์พฤฒอยู่สลอน อวยพระพรให้ภูมี
อยู่สุขจำเริญศรี อย่าได้มีซึ่งอันตราย
⊙ ความทุกข์อย่ามาใกล้ ทั้งความไข้อย่ามากลาย
สองเจ้าจงสืบสาย แทนท้าวไทผู้บิดร
⊙ ร้อยเอ็ดพระนคร ถวายกรเจ้าสองรา[153]
(*ให้เสวยพระนคร เป็นปิ่นเกล้าในบุรี*)[154]
⊙ จำเริญพระชันษา สองพนิดาได้พันปี
ศัตรูหมู่ไพรี จงพ่ายแพ้อัปราชัย
⊙ ครั้นว่าอวยพรแล้ว จูงกรแล้วทั้งสองไท
กราบบาทพระภูวไนย พระบิดรแลมารดา
⊙ ท้าวจึงดับเทียนชัย โบกควันให้ทั้งสองรา
จิ้มเจิมพระพักตรา พนิดาเจ้าทั้งสอง
⊙ เชิญเสด็จสองเยาวราช ขึ้นเกยมาศปราสาททอง
หกนางนั้นเศร้าหมอง เร่งสร้อยเศร้าด้วยราชา

(บทที่ 448-461)

จะเห็นได้ว่า การทำขวัญเป็นธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของคนไทย ผู้แต่งสะท้อนภาพการทำขวัญได้อย่างชัดเจนและแสดงถึงความเชี่ยวชาญในการเรียงลำดับขั้นตอนการทำขวัญได้อย่างถูกต้อง บทกล่าวเรียกขวัญในตอนทำขวัญรับเสด็จกลับของพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลามีเนื้อหาที่ไพเราะมีทั้งการอ้อนวอนและหลอกล่อขวัญที่หล่นหายกลับมายังร่างกาย ซึ่งการทำขวัญเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรัก และความห่วงใยที่ผู้จัดพิธีทำขวัญต้องการแสดงออกให้ผู้ที่รับขวัญรับรู้ถึงความรู้สึกห่วงใยนั้น ทั้งยังเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจที่ดีแก่ผู้ที่รับขวัญอีกด้วย

4. ประเพณีการจัดมหรสพ

มหรสพ คือ การละเล่นรื่นเริงที่จะต้องขออนุญาตจากฝ่ายบ้านเมืองก่อนจัดแสดง ซึ่งกำหนดเป็นพระราชบัญญัติไว้หลายอย่างคือ ละครไทย ละครชาตรี ละครแขก งิ้ว หุ่นไทย หุ่นจีน

---

[153] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ร้อยเอ็ดพระพารา จึงเข้ามากราบถวายพร”สอดคล้องกับสัมผัส

[154] ต้นฉบับขาดหายอ้างจากฉบับสอบทาน ส.538 และปรากฏในฉบับ ท.ย.1 ว่า
“ให้เสวยพระนคร เป็นปิ่นเกล้าพระธรณี”

หุ่นต่างๆ หนังไทย หนังตะลุง หนังแขก หนังจีน หนังต่างๆ เพลงสักวา เสภา ลิเก กลองยาว ลาวแพน มอญรำ ทวายรำ พิณพาทย์ มโหรี กลองแขก คฤหัสถ์สวดศพ และจำอวด

งานมหรสพสมัยโบราณประกอบด้วยโขน ละคร ลิเก หกคะเมน ไต่ลวด ลอดบ่วง นอนดาบ โยนมีด พุ่งหอก ยิงธนู รำแพน ซึ่งการจัดมหรสพจะมีขึ้นเมื่อมีงานต่างๆ ส่วนมากจะเป็นงานฉลอง สมโภช และงานศพเป็นงานที่จัดได้ทุกระดับ ถ้าเป็นงานของหลวงก็จะยิ่งใหญ่และมีการแสดงต่างๆ หลากหลายกว่างานของสามัญชน เช่น ในงานพระเมรุมาศใหญ่ๆ จะมีมหรสพให้ประชาชนมาดูกันเพื่อเป็นการพักผ่อนหาความสุขทางใจคลายความโศกเศร้าจากการสูญเสียอีกด้วย[155]

ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏเรื่องการจัดงานมหรสพในตอนที่ท้าวอาทิตย์รับสั่งให้ขุนนางจัดเตรียมพิธีทำขวัญแก่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลา เพื่อต้อนรับการเสด็จกลับบ้านเมือง โดยในงานจัดให้มีแสดงมหรสพต่างๆ ได้แก่ การประโคมกลองมโหระทึกและฆ้องชัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระดับความสำคัญของงาน เพราะกลองมโหระทึกใช้ประโคมในงานพระราช-พิธีที่เกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินและที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองเท่านั้น[156] การ “ขับรำ” “ขับเสภา” และ “ขับไม้” เป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ขับกาพย์กลอนเล่าเรื่องราวต่างๆ และใช้กรับตีประกอบการขับด้วย ละคร งิ้ว มวยปล้ำ มอญรำเป็นการแสดงมหรสพอย่างหนึ่งในงานพระราชพิธีจัดเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงของมอญ โดยหญิงผู้รำจะเน้นการยักย้ายสะโพกและการพลิกพลิ้วข้อมือ โขน หนัง หุ่นละครเป็นการแสดงอย่างหนึ่งของไทยที่มีมาแต่โบราณใช้หุ่นแสดงแทนคน โดยคนที่เชิดหุ่นจะเป็นผู้สร้างสรรค์ความมีชีวิตชีวาให้กับหุ่นและเรื่องที่ใช้แสดงเช่นเดียวกับละครหรือโขน เช่น รามเกียรติ์ สังข์ทอง เป็นต้น เชิดสิงโตล่อแก้ว แทงวิสัยเป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง ผู้เล่นจะแต่งตัวคล้ายเซี่ยวกางถือหอกแทงกัน โมงครุ่ม และสุดท้าย คือ ลอดบ่วง รำแพน และไต่ลวด โดยทั้งสามการละเล่นนี้เป็นการแสดงมหรสพโบราณซึ่งปัจจุบันไม่มีการแสดงแล้ว โดยลักษณะการละเล่นคล้ายการแสดงกายกรรมมีการลอดบ่วงไฟ รำแพนคล้ายๆกันไต่ลวดเป็นการแสดงการเดินบนลวดโดยผู้เล่นนุ่งผ้าหยักรั้งสวมเสื้อคอกลม มือทั้ง 2 ถือหางนกยูงข้างละกำ และรำออกท่าต่างๆ เลี้ยงตัวอยู่บนราวลวด[157]

มหรสพที่กล่าวมาทั้งหมดปรากฏในคำประพันธ์ ดังที่แสดงไว้ในหน้าที่ 165 -166

---

[155] สมภพ ภิรมย์, **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยรัตนโกสินทร์**, 352.

[156] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **ร้องรำทำเพลง : ดนตรีนาฏศิลป์ชาวสยาม**, 137.

[157] สุโรตม์ ภินันท์รัชต์ธร, “มหรสพสมโภช และการละเล่นในงานพระเมรุสู่งานจิตรกรรมฝาผนังงานพระบรมศพพระพุทธเจ้าในจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง**, เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 296-304.

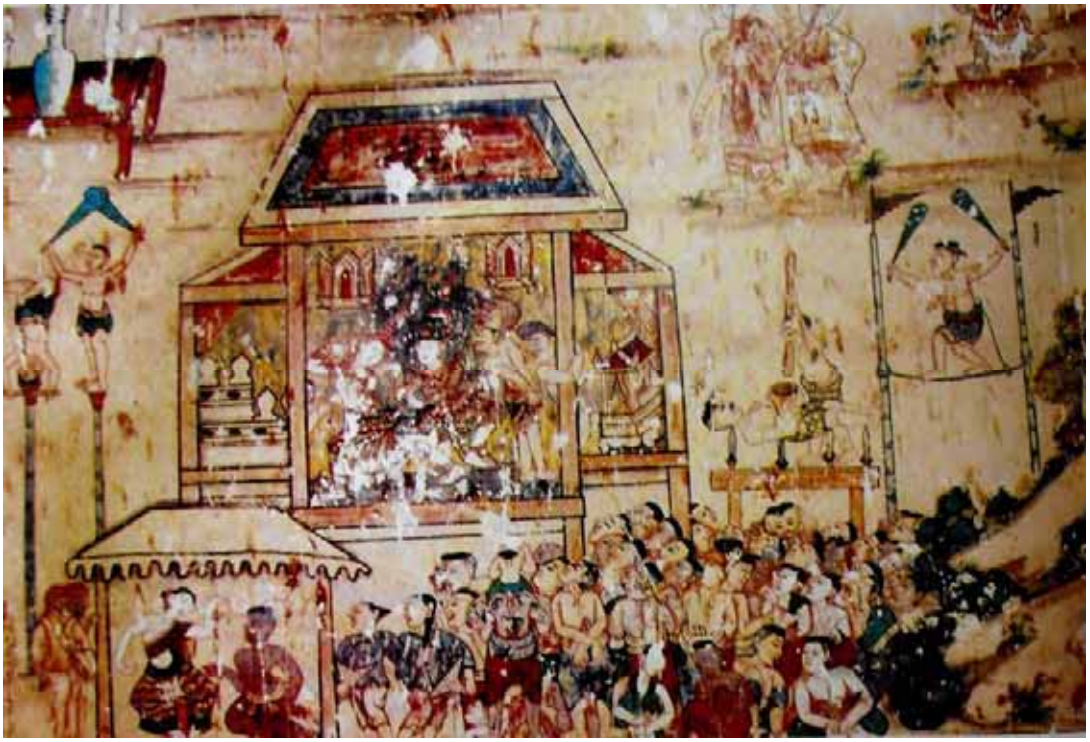

ภาพที่ 5 จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 4 วัดประดู่ทรงธรรม พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ, **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 296.

คำอธิบายภาพ : ภายในภาพประกอบด้วยการละเล่นไต่ลวดทางด้านมุมขวา มีโรงโขนแสดงเรื่องรามเกียรติ์อยู่ตรงกลาง ด้านหน้าเยื้องมาทางซ้าย มีอาคารชั่วคราวตั้งอยู่ภายในมีการแสดงมอญรำ ด้านหลังมุมซ้ายเป็นการแสดงกายกรรมยวนหก

ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 5 วัดไทรอารีรักษ์ จ.ราชบุรี
ที่มา : เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ, **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 304.
คำอธิบายภาพ : ตรงกลางภาพแสดงถึงการละเล่นรำแพน ซึ่งผู้เล่นต้องนุ่งผ้ายกรั้ง และถือหางนกยูงออกท่าทางร่ายรำ

ภาพที่ 7 จิตรกรรมฝาฝนังสมัยรัชกาลที่ 4 มหรสพหุ่นหลวงเรื่องรามเกียรติ์
ที่มา : เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ, **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 301.

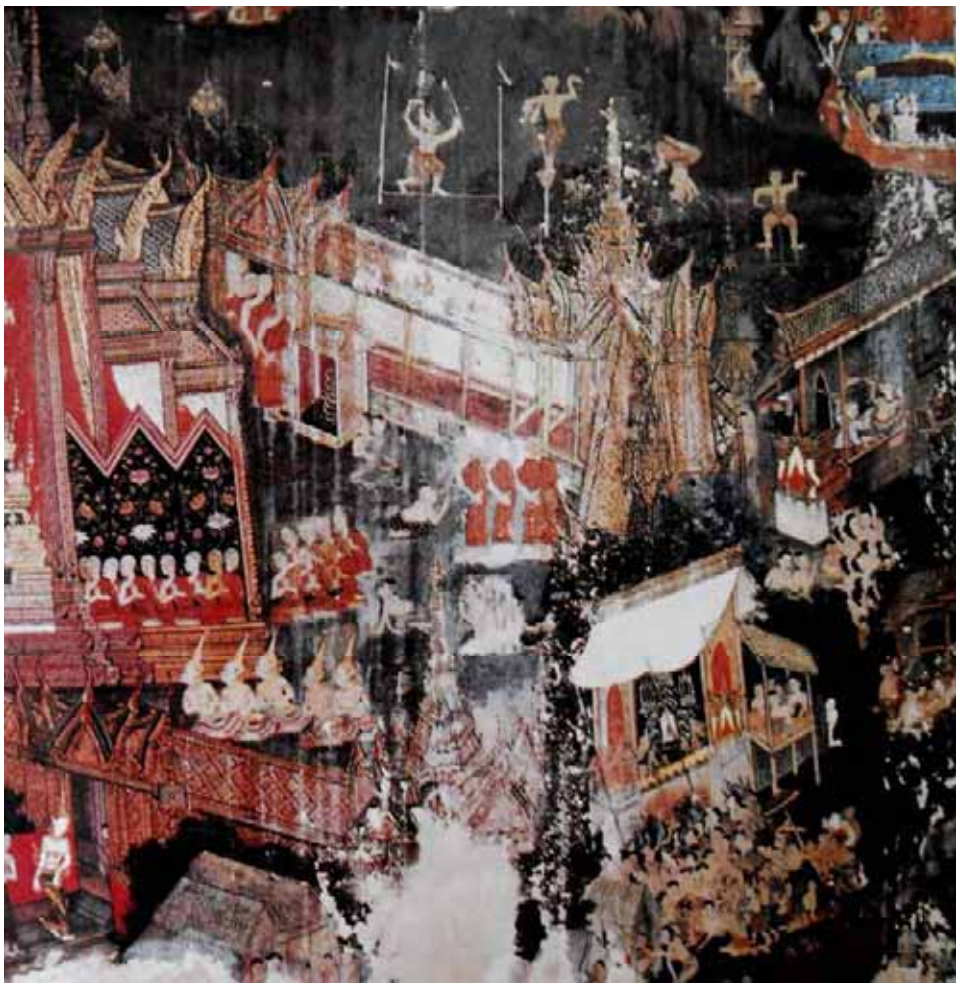

ภาพที่ 8 จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัชกาลที่ 3 การแสดงมหรสพและการละเล่นต่างๆ
ที่มา : เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ, **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง** (กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552), 291.

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้สะท้อนภาพมหรสพในงานพระราชพิธีสำคัญสมัยก่อนได้อย่างชัดเจน มีการแสดงมหรสพหลายอย่างที่ปัจจุบันไม่สามารถพบเห็นได้อีกแล้ว ซึ่งการแสดงมหรสพถือเป็นความบันเทิงอย่างหนึ่งคนไทยช่วยสร้างความสนุกสนานให้กับชีวิตประจำวัน

5. ประเพณีการจัดกระบวนเสด็จ

การจัดกระบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์มีธรรมเนียมมาแต่โบราณ โดยเรียกกันว่ากระบวนพยุหยาตรา มีด้วยกัน 2 แบบ คือ กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค และกระบวนพยุหยา

ตราทางชลมารค ซึ่งถือเป็นการแสดงแสนยานุภาพในกองทัพ ทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือของพระมหากษัตริย์ไทยมาแต่โบราณ

กระบวนพยุหยาตราประกอบด้วยริ้วกระบวนแห่ตามระเบียบตามโบราณราชประเพณี ประกอบด้วย เครื่องประโคม เครื่องประดับพระอิสริยยศ และกระบวนเหล่าจตุรงคเสนา ได้แก่ เหล่าราบ เหล่าช้าง เหล่าม้า และเหล่ารถ ตามลำดับชั้น[158] ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งกล่าวถึงกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคของท้าวอาทิตย์ นางจันทราเทวี พระสมุทรโคดม และพระโพธิทัต โดยการจัดริ้วกระบวนที่ประกอบด้วยเครื่องประโคม กองทหารและเครื่องสูง ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 157 - 158

และตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเสด็จกลับเมืองพาราณสี ด้วยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค โดยมีการจัดขบวนอย่างสวยงามและยิ่งใหญ่ ซึ่งประกอบเครื่องประโคม กองทหาร และเครื่องสูง ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 159 -161

ซึ่งการจัดกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคที่กล่าวมาทั้งสองตอนประกอบด้วย

1. พระราชพาหนะ โดยกำหนดให้ท้าวอาทิตย์ พระสมุทรโคดม และพระโพธิทัตทรงช้าง ส่วนนางจันทราเทวีและนางสุวรรณมาลาทรงประทับที่พุดตานซึ่งเป็นพระราชยาน

2. เครื่องประโคม ได้แก่ แตร สังข์ ฆ้อง ปี่พาทย์ และกลองชนะ

3. กองทหาร 4 เหล่า หรือที่เรียกว่า “จตุรงคเสนา” ประกอบด้วย พลเท้า หรือ ทหารราบ พลม้า หรือ ทหารม้า พลช้าง หรือ ทหารช้าง และพลรถ หรือ ทหารรถ ซึ่งทหารแต่ละหมู่มีอาวุธประจำหมู่ ได้แก่ แหลน หลาว ดาบ หอก ทวน ปืน ธนู ทั้งยังมีเครื่องป้องกันอาวุธ ได้แก่ โล่และเขน

4. เครื่องสูง ได้แก่ พัดโบก จามร บังแทรก บังสูรย์ พระกลด และอภิรุม

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้ในเรื่องการจัดกระบวนพยุหยาตรา เพราะสามารถถ่ายทอดความงดงามและความอลังการของภาพขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ในสมัยโบราณได้อย่างเป็นอย่างดี

สภาพสังคม

วรรณกรรมเป็นสิ่งช่วยที่สะท้อนภาพของสังคมในสมัยหนึ่งๆ ซึ่งมีการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ของผู้แต่งและผู้อ่านวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ เพราะผู้แต่งย่อมต้องอาศัยประสบการณ์จากชีวิตของตนเองและคนในสังคม กลั่นกรองลงไปในวรรณกรรมที่ตนเอง

---

[158]ก่องแก้ว วีระประจักษ์, **กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี** (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2531), 11.

เป็นผู้แต่งขึ้น ดังนั้นวรรณกรรมจึงเปรียบเสมือนเครื่องช่วยบันทึกเรื่องราวต่างๆ ของผู้คนในสังคม ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม สามารถสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของคนไทยในด้านต่างๆ ได้แก่ ระบบชนชั้น การประกอบอาชีพ การเดินทาง และการแต่งกาย ดังความต่อไปนี้

1. ระบบชนชั้น สังคมไทยในสมัยก่อนเป็นมีระบบสังคมแบบเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 4 ชนชั้น คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส ดังนี้

1.1 เจ้านาย คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์เป็นเครือญาติหรือภรรยา ซึ่งถือว่าเป็นชนชั้นสูงในสังคม ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกำหนดตัวละครต่างๆ มาจากชนชั้นเจ้านาย ได้แก่ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเป็นพระโอรสของกษัตริย์เมืองพาราณสี คือ ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวี ส่วนนางจุลคัพภาเป็นพระธิดาของท้าวสามลซึ่งเป็นกษัตริย์ครองเมืองสามลนคร และเมื่อนางจุลคัพภาจบชีวิตลงก็ยังได้ไปเกิดเป็นพระธิดาของท้าวอาทิตย์เจ้าครองเมืองไตรตรึงษ์บนสวรรค์ ส่วนท้าวพกาซึ่งเป็นตัวร้ายของเรื่องนั้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงจีน

1.2 ขุนนาง คือ ผู้ที่ทำหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์หรือเรียกอีกอย่างว่า ข้าราชการ โดยมีสิทธิพิเศษในการไม่โดนเกณฑ์แรงงานและยังมีสิทธิ์เรียกใช้แรงงานจากไพร่ซึ่งเป็นสามัญชน

1.3 ไพร่ คือ สามัญชน ซึ่งเป็นประชาชนทั่วไป ไพร่ที่เป็นชายจะต้องเข้าสังกัดกับเจ้านายหรือขุนนางคนใดคนหนึ่ง เรียกระบบนี้ว่า “ระบบเจ้าขุนมูลนาย” ซึ่งพระมหากษัตริย์ เจ้านาย หรือ ขุนนางมีสิทธิ์เรียกใช้แรงงานจากไพร่ได้[159]

ในเรื่องสมุทรโคดมมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของชนชั้นทั้งสาม ในตอนที่พระอาทิตย์มีรับสั่งให้ขุนนางเกณฑ์แรงงานไพร่มาทำงานปลูกโรงชัย เพื่อรับรองจากเสด็จกลับของพระสมุทรโคดมผู้เป็นพระโอรส ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เสนาเข้าเฝ้าภูบาล รับพระองการ
พระบาทมาใส่เกศี[160]
⊙ ต่างคนต่างกราบทูลลา ต่างต่างให้หา
เสนาอันเป็นพนักงาน
⊙ กดหมายแจกไพร่ทำการ นอกงานในงาน
ทุกหมู่ทุกหมวดตรวจตรา

---

[159] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ : ลำดับเหตุการณ์และวิธีการศึกษา,” ใน **สัมมนาประวัติศาสตร์สังคมต้นกรุงเทพ**, 44-45.

[160] ฉบับส.541 ใช้ “พระบาทมาใส่เกศา” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ลางหมู่บ้างปลูกเบญจา[161] เจ็ดชั้นรจนา
ย่อมแก้วแลทองพรรณราย
⊙ บ้างปลูกโรงชัยโดยหมาย วาดเขียนพรรณราย
ระบายเป็นลวดเบญจรงค์

(บทที่ 1947 -1951)

1.4 ทาส คือ สามัญชนที่ขายตัวเอง หรือถูก พ่อ แม่ สามี เจ้าหนี้ ขายแลกเงิน ซึ่งทาสจะต้องทำงานตามที่นายสั่งและไม่ได้รับค่าแรงใดๆ[162] ในเรื่องมีการกล่าวถึงทาสในตอนที่เล่าถึงอดีตชาติของพระสมุทรโคดม ซึ่งชาตินั้นเกิดเป็นลูกเศรษฐีและได้ไปเล่นน้ำกับทาส ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ อันเจ้าพี่น้องสองคน เป็นบุตรท้าวสามล
(*ตระกูลเศรษฐีมหึมา*)[163]
⊙ ลงมาเล่น(น้ำ)[164]คงคา กับหมู่ทาสา
เพื่อว่าจะสรงนที
⊙ วันนั้นพอเราจรลี ไปในนที
พี่น้องสองราแกล้งมาจังทาล
⊙ ใช้ให้ข้าไทบริวาร ยุดไว้บ่นาน
กระบัดก็ล่มนาวา
⊙ บาตรพกหกคว่ำไปมา เสือกไสนาวา
ให้ลอยไปตามสายชล
⊙ เราต้องว่ายน้ำระเหระหน เวียนว่ายสายชล
ปางชีพถึงความมรณา

(บทที่ 305 - 310)

---

[161] เบญจา หมายถึง แท่นมีเพดานดาดและระบายผ้าขาว, แท่นซ้อน 5 ชั้นลดหลั่นกัน มักใช้ประดิษฐานบุษบกหรือพระโกศ

[162]วิไลเลขา บุรณศิริ และคณะ, **ประวัติศาสตร์ไทย 2 HI 222** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542), 231.

[163] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1 และในปรากฏฉบับ ส.538 ว่า
"ตระกูลเศรษฐีอันปรา"

[164] ฉบับส.538 ใช้ "ลงมาเล่นน้ำคงคา"

และในตอนที่นางจันทรกินรีสั่งนางสุวรรณมาลาที่ขโมยข้าว แล้วต้องลงไปเป็นทาสรับใช้พระสมุทรโคดมเป็นเวลา 3 ปีของเมืองสวรรค์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจันทรกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล
เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา
⊙ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา
แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี

(บทที่ 1077 - 1078)

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้สะท้อนภาพของสภาพสังคมไทยในสมัยก่อนว่า มีการแบ่งชนชั้นเพื่อใช้ในการทำงานตามหน้าที่ ซึ่งทั้งหมดต่างมีความสัมพันธ์และต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พระมหากษัตริย์ต้องอาศัยความร่วมมือจากขุนนาง และขุนนางก็ทำหน้าที่ตามรับสั่งของกษัตริย์ นอกจากนี้ ขุนนางต้องอาศัยแรงงานของไพร่ในการทำงานเพื่อสนองพระราชประสงค์ของกษัตริย์ และไพร่ก็ต้องได้รับการปกครองดูแลจากกษัตริย์และขุนนาง

2. การประกอบอาชีพ ในเรื่องสมุทรโคดม ประชาชนชนทั่วไปมีการประกอบอาชีพต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.1 อาชีพรับราชการ ได้แก่ อำมาตย์มนตรี พราหมณ์ เสนา(แม่ทัพ) นักเทศขันทีโหร เถ้าแก่และนางกำนัล ซึ่งพวกอำมาตย์มนตรีเป็นขุนนางที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือราชการแผ่นดินและทำตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างเช่นในตอนที่ท้าวอาทิตย์ตรัสสั่งให้อำมาตย์มนตรีที่มาเข้าเฝ้าให้ไปสร้างเรือเพื่อให้พระโอรสเดินทางไปลังกา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นอาทิตย์ภูธร เผยหน้าบัญชร
ทอดพระเนตรแลมา
⊙ เห็นหมู่มุขมนตรี เสนาเสนี
เฝ้าองค์เรียงราย[165]
⊙ ตรัสมีองการคาดหมาย บัดนี้พระฤาสาย
สุดสวาทจะไปเมืองลังกา
⊙ ชาวเจ้าหมู่มุขเสนา เร่งแต่งเภตรา
สำเภาใหญ่โดยมี

(บทที่ 142 -145)

[165] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เห็นหมู่มนตรีเสนา เฝ้าองค์ราชา นริทร์นราเรียงราย” สอดคล้องกับสัมผัส

พราหมณ์ทำหน้าที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆ ตัวอย่างเช่นในตอนที่พระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลาเข้าพิธีทำขวัญ ผู้ประกอบพิธีเป็นพราหมณ์ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เชิญเจ้าพระเยาวมารศรี นั่งเหนือมณี
กองแก้วแลทองรจนา
⊙ สมเด็จบิดรจูงกรลูกยา พระญาติวงศา
ห้อมล้อมเรียงราย
⊙ พฤฒา[166]พรามหณ์ชีนี้นั้น เรียกมิ่งหาขวัญ
จารีตกษัตริย์ทั้งสอง

(บทที่ 1989 - 1991)

โหรทำหน้าที่ให้คำปรึกษาด้วยการพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ในอนาคตที่กษัตริย์ต้องการรู้ ซึ่งโหรมักเป็นพวกพราหมณ์อีกด้วย ตัวอย่างเช่นในตอนที่พระสมุทรโคดมเดินทางไปลังกา ท้าวอาทิตย์ก็ได้ให้โหรทำนายการเดินทาง ดังประพันธ์ว่า

⊙ อาทิตย์ราชา ฟังหมู่เสนา ทูลซึ่งคดี
ตรัสถามโหรา พฤฒาพราหมณ์ชี ให้ฤกษ์จงดี เขาจักยาตรา
⊙ โหรเฒ่าเพ็ดทูล แก่พระนเรศูร ทูลตามตำรา
ยามนี้นะผ่านเกล้า องค์เจ้าจะลีลา ได้เมื่อราชา โกรพภูธร

(บทที่ 177 - 178)

เสนาเป็นขุนนางทางการทหารระดับแม่ทัพ ซึ่งถ้าเป็นพลทหารที่ใช้ในการสงครามหรือสร้างสิ่งต่างๆ มักใช้การเกณฑ์แรงงานไพร่ โดยให้ขุนนางไปเกณฑ์แรงงานมา ตัวอย่างเช่นในตอนที่ท้าวพกาทรงช่วยท้าวสามลออกรบจึงตรัสสั่งให้เกณฑ์ทหารมาทำสงคราม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ บัดนั้นจึงเสนา รับบัญชาของท้าวไท
ต่างคนต่างวิ่งไป เร่งไพร่พลแต่งเภตรา
⊙ เร่งรัดให้ทำพลัน แปดพันลำตามชงคา
บรรทุกซึ่งเภตรา สำหรับการณรงค์

(บทที่ 1360 - 1362)

[166] พฤฒา หมายถึง เจริญ, แข็งแรง, ใหญ่ ; แก่, เฒ่า

นักเทศขันที เถ้าแก่ และนางกำนัล เป็นตำแหน่งของข้าราชสำนักอยู่ฝ่ายใน ซึ่งนักเทศ-ขันที คือ แขกอาหรับผู้ชายที่ถูกตอนเพื่อทำงานราชสำนักฝ่ายใน[167] ส่วนเถ้าแก่และนางกำนัลต่างก็เป็นข้าราชการฝ่ายหญิง ซึ่งเถ้าแก่มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าของนางกำนัลมีหน้าที่ช่วยดูแลการทำงานของนางกำนัล ซึ่งทั้งนักเทศขันที เถ้าแก่ และนางกำนัลต่างก็ทำหน้าที่คอยรับใช้ปรนนิบัติดูแลพระมเหสี พระโอรส และพระธิดาของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างเช่นในตอนที่บรรยายถึงขบวนส่งเสด็จพระสมุทรโคดมไปลังกา ได้กล่าวถึงกลุ่มนางใน นางกำนัล เถ้าแก่ นักเทศขันทีตามขบวนเสด็จไปส่งพระสมุทรโคดมลงเรือ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แสนสาวชาวแม่ ค้อมเค้าเถ้าแก่ ตามเสด็จเทวี
นางห้ามนางแหน แล่นตามมากมี นักเทศขันที ตามเสด็จไป
⊙ เสด็จถึงเภตรา ให้ตั้งพลับพลา พลันบัดเดี๋ยวทันใจ
เสด็จลงจากช้าง เยื้องย่างเข้าไป แท่นทองผ่องใส ทั้งสี่กษัตรา

(บทที่ 194 - 195)

2.2 อาชีพค้าขาย ในเรื่องสมุทรโคดม ผู้แต่งกำหนดให้พ่อค้าสำเภาเป็นคนจีนเดินทางเข้ามาทำการค้าที่เมืองสามลและได้เข้าเฝ้าท้าวสามล ซึ่งพระองค์ทรงจัดให้เลี้ยงดูพ่อค้าสำเภาจีนเป็นอย่างดี ลักษณะของสินค้าที่นำมาขาย เป็นสินค้าที่นำมาจากเมืองจีนทั้งหมดและเมื่อขายของหมดแล้ว ก็จะนำสินค้าจากเมืองท้าวสามลกลับไปยังเมืองจีน ซึ่งลักษณะคล้ายกับการแลกเปลี่ยนสินค้ามากกว่าการค้าขาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ขนเครื่องสินค้า ในท้องเภตรา ขึ้นมาเหลือใจ
บ้างซื้อบ้างขาย เรียงรายกันไป บ้างเที่ยวจรใน ชื่นชมพารา
⊙ สิ่งของทั้งหลาย พาณิชจำหน่าย สิ้นทั้งเภตรา
แล้วให้ซื้อเครื่อง ในเมืองพารา บรรทุกเภตรา จะกลับคืนไป[168]

(บทที่ 496 - 497)

2.3 อาชีพเดินเรือ ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีกล่าวถึงการโดยสารเรือไปเมืองลังกาและมีการเดินเรือทำการค้าของพ่อค้าชาวจีนไปกลับระหว่างเมืองสามลกับเมืองจีน เนื่องจากชาวจีนมีนิสัยชอบทำการค้าทำให้ต้องเดินทางไปตามที่ต่างๆ จึงเป็นผู้ที่มีมีความเชี่ยวชาญในการเดินเรือ จึงส่งผลให้มีคนจีนนิยมประกอบอาชีพเดินเรือเป็นจำนวนมาก ซึ่งสังเกตได้จากการใช้ภาษาจีนเพื่อบอกถึงตำแหน่งของหน้าที่คนทำงานบนเรือ ในตอนที่พระสมุทรโคดมเดินทางไป

---

[167]จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา," **ศิลปวัฒนธรรม** 21, 6 (เมษายน 2543) : 70.

[168] ฉบับ ท.ย.1,ส.538 ใช้ "กลับคืนยังสถาน" สอดคล้องกับสัมผัส

ลังกาได้กล่าวถึงคนทำอาชีพเดินเรือ ได้แก่ ลูกเรือ นายยาม จงกวาทำหน้าที่เป็นคนชี้ร่องน้ำในการเดินเรือ ล้าต้าทำหน้าที่เป็นคนถือบัญชีเรือสำเภาชาวจีน และต้นหนทำหน้าที่เป็นคนชี้ทิศทางในการเดินเรือ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จงกวาล้าต้าเตือนคน นายยามต้นหน
ให้ยกทั้งใบหน้าหลัง
⊙ฆ้องกลองม้าล่อแตรสังข์ กึกก้องเสียงดัง
กระนั่นให้โห่สามลา
⊙ ให้เลื่อนสำเภาเภตรา พระพายพัดมา
เภตราแล่นอยู่ระงม

(บทที่ 213 - 215)

3. การเดินทาง ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการเดินทางอยู่สองประเภท คือ การเดินทางทางน้ำโดยใช้เรือสำเภาและการเดินทางทางบก โดยใช้ช้าง ม้า รถ และการเดินเท้า ตัวอย่างการเดินทางทางน้ำที่ปรากฏในเรื่อง มีการกล่าวถึงระยะเวลาในการเดินทางระหว่างเมืองสามลถึงเมืองจีนว่าใช้เวลาในการเดินทางถึง 15 วัน ซึ่งกล่าวไว้ในขณะที่พ่อค้าสำเภาจีนเดินเรือกลับเมืองจีน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ที่นี้เมืองสามล บ่ร้างพ้นจากมือไป
กรุงจีน ณ วิสัย ท่านจะได้เขยขวัญ
⊙ ลางคนร้องเย้าหยอก บ้างร้องบอกแก่เพื่อนกัน
จะได้ซึ่งรางวัล เป็นอนันต์ทั่วทั้งหลาย
⊙ แล่นมาสิบห้าวัน ถึงปากน้ำดั่งใจหมาย
ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นนาย ให้ทอดสมอลงบ่นาน

(บทที่ 614 - 617)

และมีการกล่าวถึงการเดินทางไปเมืองลังกาของพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัต ซึ่งใช้การเดินทางทางน้ำโดยเรือสำเภาเช่นกันแต่กลับเรืออับปางลงเสียก่อน นอกจากนั้นยังมีการเดินทางด้วยช้าง ม้า รถ และการเดินเท้า เช่นตัวอย่างในตอนที่ท้าวพกาทรงม้าออกจากเมืองเพื่อไปลงเรือ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แต่งองค์ทรงเสด็จแล้ว จากปรางค์แก้วขึ้นเกยชาลา
อัสดรม้าอาชา ผาดเผ่นผันผยอง

⊙ แสนสาวกำนันใน ห้อมล้อมไปอยู่เรียงรัน
ข้าสาวย่อมนับพัน ท้าวแกล้งสรรให้เอาไป
⊙ คับคั่งพาชีชาญ โดยทวารกรุงวิสัย
ถึงที่เภตราใน เสด็จลงไปในเภตรา

(บทที่ 644 - 646)

ในตอนที่พระโพธิทัตเดินเท้าไปสักการะรอยพระพุทธบาท ที่เขากงจักรกลางเมืองลังกา ซึ่งเส้นทางที่จะไปสักการะรอยพระพุทธบาทนั้นจะต้องเดินเลียบแม่น้ำเข้าไปในป่า ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ครั้นเจ้าลาแล้ว สมเด็จพระแก้ว ออกจากเคหา
เลียบตามริมธาร อาจารย์บอกมา (*ตามฝั่งคงคา*)[169] ชื่อสมุทรวารี
⊙ ค่อยเดินค่อยไป ตามแถวแนวไพร มีในวิถี
เห็นพฤกษาชาติ เกลื่อดกลาดปฐพี ดุจดังสวนศรี ถี่ถ้วนทุกประการ
⊙ ส่งผลต่างต่าง สุกห่ามหล่นบ้าง ดุจดังเทศกาล
หอมรื่นชื่นใจ หฤทัยภูบาล ออกจากไพรสาณฑ์ ดำเนินลินลา

(บทที่ 644 - 646)

และมีการกล่าวถึงการเดินทางระหว่างเมืองสามลกับเมืองรัตนคีรีของพระสมุทรโคดมที่ได้เนรมิตขึ้นว่า เป็นการเดินทางไปตามถนน ใช้เวลาประมาณ 7 วัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจึงเนรมิตเป็นแผ่นดิน ข้ามสมุทรสายสินธุ์
บรรลุถึงเมืองท้าวสามล
⊙ (*บันดาลแผ่นดินดล มีแถวทางสนน*)[170]
ผู้คนจะเดินไปมา
⊙ ชื่อเมืองให้เลื่องลือชา กรุงแก้วมหา
คีรีนครเกรียงไกร
⊙ แต่เมืองสามลท้าวไท กว่าจะถึงกรุงไกร
เจ็ดวันกำหนดโดยมี

(บทที่ 1995 - 1198)

---

[169] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทานร.บ.2,ส.541

[170] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ร.บ.2

จะเห็นได้ว่า การเดินทางของคนในสมัยก่อนถ้าเป็นการเดินทางระยะไกลนิยมใช้เรือ ส่วนการเดินทางระยะใกล้นิยมใช้ช้าง ม้า รถ และการเดินเท้า

4. การแต่งกาย เครื่องแต่งกายที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม เป็นเครื่องแต่งกายแบบกษัตริย์ เพราะตัวละครต่างๆ เป็นชนชั้นสูง เช่นในตัวอย่างตอนที่ท้าวพกาเจ้ากรุงจีนได้ทรงสรงน้ำและฉลองพระองค์ ซึ่งน้ำที่ใช้สรงเป็นน้ำผสมน้ำ หอมจากดอกกุหลาบ และเมื่อท้าวพกาสรงน้ำเสร็จก็ทรงนุ่งผ้าซึ่งเป็นผ้ายกลายทอง มีชั้นในเป็นลายทองและชั้นนอกมีลวดลายเป็นเครือกนกครุฑยุดนาค ช้าง มังกรคาบเครือเถาวัลย์ เทวดาในดอกบัว และนกจับดอกไม้ซึ่งพันเกี่ยวกัน ทรงฉลองพระบาทซึ่งประดับนพรัตน์ ทรงคาดผ้าคาดเอว เรียกว่า “เจียระบาด” ทรงจอนซึ่งเป็นเครื่องประดับหู ทาขี้ผึ้งที่หน้าจนเป็นสีทอง ทรงตุ้มหูซึ่งประดับด้วยทับทิม ทรงกรรเจียกซึ่งเป็นเครื่องประดับหูมีลักษณะเป็นรูปกนก ทรงพระมาลาประดับเพชร ทรงสังวาลประทับอก ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 101 - 102

ตอนที่พระนางจันทราเทวีจัดเตรียมเครื่องแต่งกายต่างๆ ให้พระโอรสทั้งสอง ได้แก่ สังวาล คือ สร้อยประดับใช้สะพายแล่ง มงกุฎ ทับทรวง คือ ตาบเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนฝังเพชรพลอยติดอยู่ตรงที่ไขว้สังวาลสะพายแล่งทับหน้าอก ฉลองพระองค์ กำไล กุณฑล คือ ตุ้มหู และแหวนทั้งสิบวง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ แก้วเก้าเนาวรัตน์ประไพ เครื่องทรงอรทัย
ทั้งสายสะอิ้งทับทรวง
⊙ มงกุฎรัดเกล้าสายสร้อยทับทรวง ฉลององค์รุ่งเรือง[171]
กำไลที่ใส่พระกร
⊙ กุณฑลนพรัตน์บวร สอดนิ้วพระกร
ฉลองพระองค์ย่อมค่าควรเมือง

(บทที่ 157 - 159)

ถ้าเป็นการแต่งกายของสตรีมีเพียงการห่มผ้าสไบ เช่นตัวอย่างในตอนที่นางสุวรรณมาลากับพระเชษฐภคินีจะไปเที่ยวเมืองมนุษย์ พวกนางร้อยดอกไม้ทำเป็นสร้อย จากนั้นก็ห่มสไบแล้วก็เอาสร้อยที่ร้อยรัดทรวงอก และแซมผมด้วยดอกไม้ ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 310

[171] ฉบับส.538 ใช้ “ฉลององค์ลูกหลวง” สอดคล้องกับสัมผัส

และตอนที่นางจุลคัพภาโกรธท้าวสามลพระบิดาที่บังคับให้แต่งงานกับท้าวพกา จึงไม่สนใจที่จะการแต่งตัวให้งดงาม ผู้แต่งกำหนดให้นางจุลคัพภาใช้การห่มผ้าสไบแบบคล้องคอและตลบชายไปข้างหลังทั้งสองข้าง เพื่อสื่อถึงความไม่สนใจใยดีต่อการแต่งกาย ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ นางจุลคัพภา (*ว่าแก่แม่ป้า*)[172] ว่ามาทุกอัน
ไสหัวมึงไป กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้ปั่น ไอ้เจ๊กจังไร
⊙ นางโกรธโกรธา เอาผ้าภูษา ห้อยบ่าขึ้นไป
เห็นท้าวพกา เพียงนางบรรลัย นั่งนิ่งอยู่ไซร้ นางไม่เจรจา

(บทที่ 874 -875)

จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมีการบรรยายถึงการแต่งกายของชนชั้นสูงอย่างไม่ค่อยละเอียด แต่ก็พอที่จะแสดงให้เห็นถึงความหรูหราของการแต่งกายของคนไทยชนชั้นสูงในสมัยก่อน

5. การติดต่อกับชาวต่างประเทศ คนไทยเริ่มมีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งในราชสำนักอยุธยาก็มี ขุนนางเป็นชาวต่างประเทศหลายชาติ เช่น ออกญาเสนาภิมุขเป็นขุนนางชาวญี่ปุ่นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นขุนนางฝรั่งเศสเชื้อสายกรีซในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น นอกจากนี้กษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยายังทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งบ้านเรือนได้ ซึ่งชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน ได้แก่ พราหมณ์ฮินดู แขกเทศ แขกเปอร์เซีย แขกจาม แขกมลายู แขกมักกะสัน จีน ญี่ปุ่น มอญ ลาวพุงดำ ลาวพุงขาว ไทยใหญ่ ญวน พวกตะนาว เขมร โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส[173]

ในสมัยอยุธยายังมีการกล่าวถึงชาวต่างชาติที่เข้ามาเป็นทหารในกองอาสา เนื่องจากการเป็นทหารจะได้สิทธิ์พิเศษในการละเว้นภาษีอากรต่างๆ และทางกรุงศรีอยุธยาเองก็ต้องการอาวุธต่างๆ จากชาติตะวันตก ทั้งยังเป็นการเพิ่มกำลังทหารให้มีความเข้มแข็งขึ้นอีกด้วย[174] ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงชาวต่างประเทศที่มาเป็นกองทหารอาสา ได้แก่ มอญ เขมร แขกเทศ และฝรั่งเศส ในขบวนเสด็จของท้าวอาทิตย์ ดังคำประพันธ์ว่า

---

[172] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.543

[173] **รวมเรื่องกรุงเก่าของพระยาโบราณราชธานินทร์** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2546. พิมพ์ในงานศพนางสาวเพ็ญ เดชะคุปต์ ธันวาคม 2541), 131-132.

[174] **จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน** , 226.

⊙ ริ้พลสกลโยธา แออัดหนักหนา
แห่หน้าแต่ล้วนศาสตรา
⊙ ไปก่อนเม็งมอญและละว้า ย่อมทูลอาสา
ดาบดั้งเขนโล่โตมร
⊙ หมู่ทหารเข้ามาสลอน ตามเสด็จบังอร
เมื่อเจ้าจะลงเภตรา
⊙ แขกเทศฝรั่งเศสอีกทั้งลันดา ถือปืนซ้ายขวา
สำรับณรงค์สงคราม[175]
⊙ แต่ล้วนอาสายิ่งยง ห้อมล้อมพระองค์
ประดับด้วยอลังการ์
⊙ เมื่อนั้นหมู่มุขเสนา รับพระองการ[176]
กระบัดก็แล่นไปพลัน
⊙ ไพร่พลโยธาครบครัน ได้หมื่นหกพัน
ครั้นแล้วทูลจักรี

(บทที่ 170 - 176)

ในขบวนเสด็จของพระสมุทรโคดมก็มีกองทหารอาสาเช่นเดียวกัน ซึ่งทหารต่างชาติที่ปรากฏ ได้แก่ แขก ชวา ลังกา มอญ และฝรั่ง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ยังหมู่แขกอาสา หมู่ชวาอันเข้มขัน
เหน็บกริชอยู่เรียงรัน ย่อมเลือกสรรเหล่าอาสา
⊙ ลังกาฝรั่งแห่เสียง ซ่านแซ่ทั้งหน้าหลัง
ถือปืนยืนคับคั่ง แห่ข้างหลังอยู่สลอน[177]
⊙ เม็งมอญแลฝรั่ง ถือดาบดั้งทั้งโตมร
บ้างถือธนูศร ทั้งหน้าไม้แลปืนยา

(บทที่ 1751 - 1753)

---

[175] ฉบับ ส.538 ใช้ “ สำหรับจะเข้าการณรงค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[176] ฉบับส.538 ใช้ “รับพระชงคา” สอดคล้องกับสัมผัส.

[177] ฉบับส.541 ใช้ “ลันดาแลฝรั่ง ยืนสะพรั่งทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างอยู่สลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3 ใช้ “ลันดาแลฝรั่งเศส ตามเสด็จทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างไปสลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

ในตอนท้ายเรื่อง มีการกล่าวถึงชาวต่างชาติ ได้แก่ จีน จาม พราหมณ์เทศ ฝรั่งเศส เขมร พม่า และมอญ ซึ่งพากันเข้ามาสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระสมุทรโคดมที่เสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระบิดา ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ทั้งสองครองเมือง โรคภัยไม่เคือง เท่ากิ่งเกศี
ทำบุญทุกเมื่อ แผ่เผื่อไมตรี ร้อยเอ็ดบุรี ก้มเกล้าถวายกร
(⊙ *จีนจามพราหมณ์เทศ ลูกหลั่งฝรั่งเศส พึ่งเดชภูธร*
เขมรพม่า ละว้าเม็งมอญ บุญพระภูธร มาพึ่งสมภาร
⊙ *ลูกค้าพาณิช ใต้เหนือทุกทิศ ค้าขายสำราญ*
ปล้นวิ่งชิงชก โกหกพวกพาล ราบคาบทุกประการ ด้วยเดชทั้งสอง)[178]

(บทที่ 2022)

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการเดินทางไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกาของพระโพธิทัต ที่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการติดต่อสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างไทยกับลังกา ที่มีมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระสงฆ์ไทยที่ไปศึกษาพระธรรมที่ลังกา[179] โดยในเรื่องกล่าวไว้ว่า พระโพธิทัตเมื่อไปถึงลังกาแล้วได้ไปศึกษาพระธรรมและภาษาบาลีกับปาโมกข์อาจารย์ซึ่งมีความแตกฉานทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี และพระธรรมต่างๆ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เกิดในนามกษัตริย์ ชื่อโพธิทัตกุมาร
วันเมื่อพระภูบาล เธอเสด็จอยู่ในสิงหล
⊙ เธอเห็นชาวลังกา ฝูงอาณาประชาชน
ทุกแห่งตำบล มีน้ำใจอันเปรมปรีดิ์
⊙ วันหนึ่งเป็นวันพระ ทั้งสมณะแลพราหมณ์ชี
ชักชวนกันมากมี จะไปไหว้พระบาทา
⊙ เขาชวนกันพาที เป็นบาลีลิ้นลังกา
เจ้าจึงคิดจินดา ฟังภาษาไม่เข้าใจ
⊙ เจ้าเห็นผู้หนึ่งมา จึงถามว่าเป็นคำไทย
ท่านเอยจักไปไหน จึงชักชวนกันทั้งหลาย

---

[178] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ว.ก.3,ท.ย.3

[179] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ, 2531), 176.

⊙ บุรุษอันเดินจร ฝ่ายนามกรเกิดมากมาย
สิงหลเขาทำนาย ชื่อปาโมกข์อาจารย์
⊙ รู้แปลเป็นคำไทย ไตรเภทได้เป็นเชี่ยวชาญ
จึงบอกแก่กุมาร ว่าไปไหว้พระลังกา[180]

(บทที่ 1521 - 1527)

และในตอนที่พระอินทร์เหาะพาพระโพธิทัตมาส่งยังเมืองลังกา ได้ตรัสถึงนิสัยของชาวลังกาว่า เป็นผู้ที่มีความเสื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยผู้คนในเมืองลังกาจะไม่พูดโกหกกัน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ วางท้าวลงไว้ แทบต้นไม้ใหญ่ เหนือแท่นศิลา
แล้วจึงสั่งสอน ภูธรพนิดา จึงเจ้ารักษา พระองค์จงดี
⊙ เมืองนี้สิงหล ฝูงประชาชน มิได้มุสา
แม้นเจ้าจะไป จรในลังกา แต่เมืองพารา สิงหลบุรี

(บทที่ 340 - 341)

จะเห็นได้ว่า คนไทยมีการติดต่อกับชาวต่างชาติมาเวลานานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งที่ปรากฏจากวรรณกรรมเรื่องนี้และจากหลักฐานภาพเขียนรูปคนต่างชาติบนบานประตูและบานหน้าต่างของวิหารทิศ และจารึกโคลงภาพต่างภาษาจำนวน 32 แผ่น บริเวณผนังเฉลียงศาลารายทั้ง 16 หลังของวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3[181] แสดงให้เห็นว่าคนไทยรู้จักและคุ้นเคยกับชาวต่างชาติมาเป็นเวลานาน

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง สมุทรโคดม เป็นวรรณกรรมที่แต่งเลียนแบบชาดก ดังนั้นผู้แต่งจึงได้แทรกหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา นอกเหนือจากความสนุกเพลิดเพลินเพื่อสั่งสอนผู้คนที่ได้อ่านได้ฟัง ให้ปฏิบัติตนเป็นคนดีตามหลักพระพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการช่วยให้ผู้คนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขอีกด้วย

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม มีดังนี้

---

[180] ฉบับ ร.บ.2, ส.541 ใช้ “ว่าไปไหว้เขาลังกา” สอดคล้องกับเนื้อหา

[181] สุจิตต์ วงษ์เทศ, **สุนทรภู่ที่คนไทยไม่รู้จัก** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547), 62-64.

1. ไตรลักษณ์ เป็นหลักธรรมคำสอนที่มีความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่แสดงความจริงอันเป็นสัจธรรม คือ ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติซึ่งเรียกได้ว่าเป็นกฎแห่งความเป็นจริง ประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา หมายความว่า ไม่เที่ยง ไม่ทนอยู่ และไม่มีตัวตน

อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งต่างๆ ในโลก กล่าวคือ สิ่งต่างๆในโลกนั้นย่อมมีการเปลี่ยนไปตามกาลเวลา เหมือนคนชีวิตคนเรามีเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมดาของโลก

ทุกขัง คือ ความไม่ทนอยู่หรือความทุกข์ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต พระพุทธศาสนาพยายามสอนให้คนเราเข้าใจว่า การมีชีวิตอยู่ก็คือทุกข์ ทุกข์จากการเจ็บ ทุกข์การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ แม้กระทั่งร่างกาย และทุกข์จากความอยากมีอยากเป็น

อนัตตา คือ ความไม่มีตัวตน พระพุทธศาสนาสอนให้เรารู้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสิ่งที่สมมติขึ้นมา เพราะความจริงแล้วทุกอย่างไม่มี แม้ร่างกายของคนเราก็เป็นขันธ์ทั้งห้ามารวมกัน ซึ่งขันธ์ห้า ประกอบด้วยกาย ความรู้สึก ความจำได้หมายรู้ อารมณ์ และความรู้อารมณ์[182]

จุดประสงค์สำคัญที่พระพุทธศาสนาสอนเรื่องไตรลักษณ์ เพื่อทำให้มนุษย์เข้าความจริงที่เที่ยงแท้และออกแสวงความดับทุกข์ ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ปรากฏหลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับไตรลักษณ์ในตอนที่พระสมุทรโคดมกราบทูลขอท้าวอาทิตย์ผู้เป็นพระบิดาไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกา โดยมีเนื้อหาที่สอนถึงการเกิดว่าแท้ที่จริงนั้นเป็นทุกข์ เมื่อเราเกิดก็ย่อมต้องแก่ชรา เกิดการเจ็บไข้ และต้องตายลงในที่สุดไม่มีการยกเว้น แม้ว่าชาตินี้จะเป็นท้าวพระยา มหาเศรษฐี ก็ไม่เที่ยงแท้ หากไม่แสวงหนทางดับทุกข์ มั่วลุ่มหลงในเงินทอง หญิงนางกำนัล ซึ่งเป็นกิเลสตัณหาก็ไม่อาจหนีพ้นความจริงที่มีความเที่ยงแท้ได้ ดังคำประพันธที่แสดงไว้ในหน้าที่ 131

และในตอนที่พระโพธ์ทัตเสด็จไปนั่งภาวนาใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ในคืนนั้นเทวดาต่างๆ ที่สถิตอยู่ที่นั้นก็นำเอาใบศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีหลักธรรมคำสอนเกี่ยวไตรลักษณ์ปรากฏอยู่มาถวาย ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 185 - 186

2. นิพพาน คือ การดับเหตุแห่งการเกิดทุกข์ ซึ่งหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบ คือ เมื่อเข้าถึงนิพพานแล้วจะปราศจากความทุกข์ใดๆ หยุดซึ่งการเกิดแห่งความทุกข์ทั้งปวง เนื่องจากเข้าใจทุกข์รู้จักความทุกข์อย่างแจ่มแจ้ง พระพุทธศาสนาจึงถือว่านิพพานเป็นความสุขสูงสุด และลักษณะของนิพพาน คือ ความสงบระงับแม้กายจะเกิดความทุกข์แต่ใจไม่ทุกข์ ปราศจากอวิชชา คือ ความไม่รู้ปราศจากซึ่งความอยากหรือกิเลสตัณหา และเมื่อบุคคลเข้านิพพานย่อมปราศจากการเกิดใหม่[183]

---

[182] บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, **วิชาปรัญญา 103 (พุทธศาสน์)** (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522), 64.

[183] บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, **วิชาปรัญญา 103 (พุทธศาสน์)**, 168-169.

หลักธรรมคำสอนเรื่องนิพพาน เป็นหลักธรรมที่พุทธศาสนิกชนทุกคนต้องการไปให้ถึง เห็นได้จากการทำบุญทำทานต่างอธิษฐานผลบุญส่งผลให้ถึงนิพพาน ซึ่งในเรื่องสมุทรโคดม มีการกล่าวถึงหลักธรรมเรื่องนิพพานในตอนท้ายเรื่อง กล่าวคือ พระสมุทรโคดมทรงสละราชสมบัติเพื่อออกบวชโดยหวังเข้าสู่ถึงนิพพานอันเป็นความสุขสงบอย่างแท้จริง ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เจ้าสมุทรโคดม อยู่สุขเสวยรมย์ เป็นช้านานมา
พระชนม์เธอได้ แปดสิบพระวษา หวังเป็นศาสดา ในอนาคตกาล
⊙ เหนื่อยหน่ายสมบัติ หฤทัยกำหนัด หน่วงเอานิรพาน
ยกให้ท้าวน้อง ครอบครองสิงคาร สมเด็จภูบาล เสด็จบวชเป็นชี
⊙ ท้าวทรงไตรเพท หวังตัดกิเลส เป็นพระชินศรี
ทรงพระชรา นานมาหลายปี สมเด็จภูมี สิ้นพระชนมา

(บทที่ 2025 - 2027)

พระโพธิทัตก็เช่นกันเมื่อปกครองบ้านเมืองจนอายุได้ 190 ปี ก็เสด็จออกบวชเพื่อหวังซึ่งนิพพาน ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ สมเด็จภูมี รู้ว่าจะสิ้น วายชีพชีวา
จึงให้มนตรี ผู้หนึ่งเข้ามา เวนกรุงพารา ประชาทั้งปวง
⊙ (*ให้เป็นพระยา แทนองค์ราชา ว่าทั้งวังหลวง*
พระสนมกรมวัง สิ้นสุดทั้งปวง)[184] ไม่คิดเป็นห่วง หน่วงเอานิพพาน
⊙ ครั้นพระบวชแล้ว สมเด็จพระแก้ว จากมณเฑียรสถาน
เสด็จเข้าสู่ป่า พฤกษาดงดาน ตั้งพรตจรรยา[185] กระโมจ[186]เอกา

(บทที่ 2031 - 2033)

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมคำสอนเรื่องนิพพาน เป็นหลักธรรมสำคัญและเป็นจุดหมายปลายทางที่พุทธศาสนิกทุกคนใฝ่ฝัน และวิธีการที่จะเข้าไปให้ถึงความสงบสุขแท้จริงนั้น คือ การสละเพศฆราวาสเข้าสู่เพศบรรพชิตเช่นเดียวกับตัวละครในเรื่อง

3. ศีลห้า หรือเบญจศีล ซึ่งคำว่า “ศีล” มีความหมายว่า การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย มีด้วยกัน 5 ข้อ คือ

---

[184] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ส.541, ว.ก.3, ท.ย.3

[185] ฉบับ ว.ก.3, ท.ย.3 ใช้ “สร้างพรตจรรย์ญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

[186] กระโมจ = ตระโมจ หมายถึง ว้าเหว่, เปลี่ยวใจ, โดดเดี่ยว ในเรื่องหมายถึง สันโดษ

3.1 ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าและเบียดเบียนสัตว์

3.2 อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์

3.3 กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในประเวณีชาย หญิง คือ ไม่คบชู้สู่ชาย

3.4 มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียดและพูดเหลวไหว

3.5 สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มสุราและของมึนเมาอันจะก่อให้เกิดความประมาท[187]

ศีลห้า เป็นหลักปฏิบัติที่พุทธศาสนิกชนควรกระทำ เพราะเป็นหลักธรรมคำสอนที่เน้นการปฏิบัติของผู้คนให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ในวรรณกรรมเรื่อง สมุทรโคดม ปรากฏหลักธรรมคำสอนเรื่องศีลห้า ในตอนที่พระสมุทรโคดมกล่าวกับท้าวอาทิตย์ว่าการเป็นกษัตริย์ย่อมกระทำผิดศีลได้โดยความตั้งใจและไม่ตั้งใจแม้ ไม่อยากทำแต่จำเป็น-ต้องทำ ไม่อยากพูดก็จำเป็นต้องพูด ซึ่งทุกอย่างล้วนเป็นบาปกรรม ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ จารีตกษัตรา มิว่าจำว่า มิจฉาจำเป็น
มิทำจำทำ บาปกรรมไม่เห็น แต่ล้วนเป็น(เข็ญ)[188] กรรมติดตัวไป
⊙ ข้าบาทเกรงกลัว ใคร่ลาอยู่หัว ไปเรียนพระวินัย
ให้เห็นผิดชอบ ประกอบในใจ ธรรมาพิสมัย ในเมืองลังกา
⊙ พระธรรมทั้งหลาย บุญบาปมีถ้วน ลูกควรแสวงหา
เมืองนั้นเป็นใหญ่ สิงหลลังกา ลูกรักจักลา ผ่านฟ้าเสด็จไป

(บทที่ 41 - 43)

ในตอนที่พระอินทร์บอกแก่พระโพธิทัตว่า ชาวเมืองลังกาล้วนแต่เป็นผู้รักษาศีล และโดยเฉพาะศีลข้อที่สี่จะเคร่งครัดมาก ดังคำประพันธ์ที่แสดงไว้ในหน้าที่ 361

และในตอนที่ท้าวสามลคิดอยากได้สินสอดสามลำเรือที่ท้าวพกาส่งมาสู่ขอนางจุลคัพภาที่แต่งงานไปแล้วนั้น จึงกระทำผิดศีลข้อที่สี่ด้วยการโกหกท้าวพกา โดยการนำพระธิดาทั้งหกมาหลอกว่านางจุลคัพภา ดังคำประพันธ์ว่า

---

[187] ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **หลักพุทธศาสนา PY 201** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524), 50.

[188] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แต่ล้วนเป็นเข็ญ”

⊙ ถวายแก่พระบาท สามลราช ตรัสทอดพระเนตรไป
ครั้นรู้ในสาร ภูบาลตรัสไตร คิดอยู่ในใจ (*เจ็ดนางนารี*)[189]
⊙ (*คัพภาลูกแก้ว เจ้ามีผัวแล้ว ทำฉันใดดี*
ยังแต่เชษฐา)[190] หกนางนารี รูปร่างมารศรี คล้ายคล้ายเป็นไฉน[191]
⊙ ท้าวไม่รู้เหตุ กรุงจีนประเทศ วาดรูปจอมขวัญ
ไปถวายราชา พักกาทรงธรรม์ ท้าวหมายใฝ่ฝัน ถึงจุลคัพภา
⊙ คิดรือหนึ่งไซร้ เธอจะใคร่ได้ สามลำเภตรา
ผ้าผ่อนเงินทอง ข้าวของเหลือตรา แล้วให้สัญญา เอาเป็นเขยขวัญ

(บทที่ 586 -589)

ผลจากการที่ท้าวสามลทำผิดศีลข้อที่สี่นี้ ทำให้ต้องเกือบเสียเมืองให้ท้าวพกา และส่งผลให้ท้าวสามลต้องพรากพระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภาจากกัน เพื่อทำให้ท้าวพกาพึงพอใจ แต่สุดท้ายก็เป็นเหตุให้ท้าวสามลต้องจบชีวิตลงตามคำอธิษฐานที่นางจุลคัพภาตั้งจิตไว้ก่อนกลั้นใจตาย เมื่อมาเกิดเป็นนางสุวรรณมาลาก็ได้ทำยุทธหัตถีตัดคอท้าวสามลในที่สุด

4. ขันติ หรือ ความอดทน เป็นธรรมะที่จำเป็นสำหรับคนทุกคน ซึ่งต้องมีความมุ่งมั่น ไม่หวั่นไหว และไม่ย่อท้อ ต่อกิเลสตัณหา เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ[192]

หลักธรรมเรื่องขันติ ปรากฏในตอนที่พระสมุทรโคดมต้องคอยลออยู่ในทะเลจนเกือบทำให้พระองค์ต้องสิ้นชีวิตแต่นางมณีเมขลาเข้ามาช่วยเหลือไว้ แสดงถึงความอดทนไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคความลำบาก ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ เล็งแลแปรพักตร์ไปตามฝั่งชล เห็นหน่อทศพล
เข้าปนกับหมู่มัจฉา
⊙ เวียนว่ายอยู่ในคงคา ลำบากหนักหนา
เพียงจะสิ้นสุดแรง

---

[189] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

[190] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1,ส.538

[191] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “คล้ายคล้ายเหมือนกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[192] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ : บริษัทสื่อตะวัน จำกัด, 2545), 65.

⊙ (*บ่มิเห็นฟากฝั่งเฟือยแฝง ด้วยเห็นสุดแรง*)[193]

จะถึงความมรณา

⊙ จึงมณีเมขลา บันดาลให้ปรา

ฝนฟ้าก็มาหายพลัน

(บทที่ 381 -384)

และในตอนที่พระสมุทรโคดมรู้ว่าจะต้องถูกทิ้งไว้บนเกาะแก้วพิสดาร แต่พระองค์ทรงอดทนต่อความลำบากไม่แสดงถึงความตื่นตระหนกใดๆ ที่ต้องใช้ชีวิตเพียงลำพังบนเกาะ ดังคำประพันธ์ว่า

⊙ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ หวังจะได้ตรัส เป็นพระศาสดา

ตรัสแลเห็นแจ้ง เขาแกล้งเอามา ทิ้งเสียในป่า องค์เดียวเอกา[194]

⊙ ตรัสมีชงคา ว่าแก่เสนา นักงานอันไป

ว่าท่านทั้งปวง ล่อลวงเราไย เรารู้เต็มใจ เราแล้วทุกประการ

⊙ ท่านจงลงไป เอาเตียบทองชัย ใส่โภชนาหาร

เครื่องอันบันดาล คัพภา(นางคราญ)[195] (พระยอด)[196]เยาวมาลย์ แต่งให้เรามา

(บทที่ 852 -854)

จะได้เห็นว่า หลักธรรมคำสอนเรื่องขันติ หรือความอดทน ถือได้ว่า เป็นเรื่องสำคัญในชีวิตของคนเรา เหมือนกับพระสมุทรโคดมที่มีความอดทนต่อความลำบากต่างๆ ไม่ว่าจะต้องลอยคอกลางทะเล ต้องพลัดพรากจากนางจุลคัพภา และต้องใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยวบนเกาะแก้วพิสดาร แต่พระสมุทรโคดมก็มิย่อท้อยอมแพ้ต่ออุปสรรค จนในที่สุดพระองค์ก็ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองและครองรักกับนางสุวรรณมาลาอย่างมีความสุข หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม ยังแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนไทย ซึ่งหลักธรรมคำสอนต่างๆ ที่กล่าวถึงสามารถนำมาใช้ชีวิตประจำวัน และยังช่วยเป็นเครื่องช่วยเตือนสติไม่ให้ปฏิบัติตนไม่ไปในทางที่ไม่ดี นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องกรรมมาช่วยทำให้ผู้คนเกิดเกรงกลัวละอายต่อบาปกรรมที่กระทำไว้ เพราะกลัวผลกรรมจะตามกลับมาคืนสนองตนเองอีกด้วย

---

[193] ต้นฉบับขาดหายอ้างอิงจากฉบับสอบทาน ท.ย.1

[194] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “แต่องค์ภูวไนย” สอดคล้องกับสัมผัส

[195] ส.543 ใช้ “คัพภานางคราญ”

[196] ส.543 ใช้ “พระเยาวมาลย์”

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ได้สะท้อนให้ภาพความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของสังคมไทยกับพระพุทธศาสนาที่มีมาเป็นเวลาช้านาน เห็นได้จากความเชื่อต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเรื่องบาปบุญ ความเชื่อเรื่องกรรม หรือความเชื่อเรื่องทศชาติ เป็นต้น และคนไทยยังมีความเชื่อในเรื่องเร้นลับเหนือธรรมชาติอีกด้วย เห็นได้จากความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ การทำนายฝัน การดูฤกษ์ยามและการทำขวัญ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม ในด้านค่านิยมสะท้อนให้เห็น ว่าคนไทยมีความนิยมในเรื่องการนับถือกษัตริย์ที่มีคุณธรรม การยกย่องผู้มีอำนาจและเงินทอง การเคารพผู้อาวุโส ความงามของสตรี และการใช้เครื่องประทินโฉม ด้านสถานะภาพสตรีเห็นได้จากค่านิยมเรื่องชายเป็นใหญ่ และค่านิยมเรื่องการมีภรรยาหลายคน ซึ่งสะท้อนภาพให้เห็นว่าภรรยามีหน้าที่ดูแลและเชื่อฟังคำสั่งของสามี นอกจากนี้ยังมีค่านิยมเรื่องการรักนวลสงวน และค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี ซึ่งทำให้ผู้หญิงต้องมีความระมัดระวังในการวางตัว ในด้านประเพณีคนไทยชื่นชอบงานรื่นเริงเห็นได้จากประเพณีการจัดมหรสพ นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องสวรรค์นรก รวมถึงเรื่องกรรมยังส่งผลก่อต่อให้เกิดประเพณีทำบุญ ซึ่งการทำบุญและให้ทานของคนไทยสามารถทำได้ในหลายโอกาส เช่น การทำบุญอุทิศผู้ตาย ทำบุญเพื่อสะสมไว้ชาติหน้า เป็นต้น ในด้านสังคมสะท้อนภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม การแต่งกาย การประกอบอาชีพ และการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทั้งยังการสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขอีกด้วย

บทที่ 5
บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะทั่วไปที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องนี้ ซึ่งประกอบด้วย อายุของต้นฉบับ ตัวอักษรที่ใช้ในการบันทึก สมัยที่แต่ง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์ รวมถึงศึกษาวิเคราะห์ในด้านวรรณศิลป์และสังคม โดยศึกษาและปริวรรตจากต้นฉบับสมุดไทยขาว บันทึกด้วยอักษรไทย รวม 3 เล่ม จำนวน 334 หน้า และมีคำประพันธ์ทั้งหมด 2,043 บท ประกอบด้วยกาพย์สุรางคนางค์ 28 กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 กาพย์ปฐมัง 16 และคัมภีรา 19

ผลจากการศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม พบว่า ลักษณะอักษรและอักขรวิธีที่ใช้ มีความคล้ายคลึงกับลักษณะอักษรและอักขรวิธีที่ใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งวิธีการเขียนไม่ค่อยเคร่งครัดและเน้นการเขียนตามเสียงอ่านเสียงพูด ส่วนวิธีแต่งใช้วิธีการแต่งเป็นนิทานเลียนแบบชาดก เนื่องจากผู้แต่งต้องการสร้างความเชื่อถือและศรัทธาแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ซึ่งสอดคล้องกับจุดประสงค์ในการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ คือ เพื่อใช้ในการสวดอ่าน และใช้เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนศีลธรรมแก่ผู้คน อีกทั้งยังช่วยให้เกิดความสนุกเพลิดเพลินในการอ่านการฟังอีกด้วย ด้านสมัยที่แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ เนื่องจากต้นฉบับไม่มีระบุวันเดือนปีที่แต่ง แม้กระทั่งชื่อผู้แต่งก็ไม่ปรากฏ แต่ผลจากการศึกษาทำให้สันนิษฐานได้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้ น่าจะแต่งขึ้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.2 - 3)

ผลจากการศึกษาด้านวรรณศิลป์ในวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม พบว่า ผู้แต่งใช้เรื่องวิบากกรรมเป็นแก่นของเรื่องเน้นให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ตระหนักถึงกฎแห่งกรรม เพื่อช่วยสั่งสอนผู้คนให้กระทำแต่ความดีผ่านเนื้อเรื่องแบบจักรๆ วงศ์ๆ หรือเรื่องของกษัตริย์ โดยกำหนดให้ตัวละครเอกเป็นลูกกษัตริย์ออกเดินทาง ฝ่าฟันอุปสรรค ครองรักกับนางเอก พลัดพรากจากกันและกลับมาครองรักอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ด้านอนุภาคในเรื่องบางส่วนมีความคล้ายกับวรรณกรรมนิทานประเภทชาดกและกลอนสวด รวมทั้งสิ้น 15 เรื่อง ที่เป็นชาดก เช่น เรื่องพระมหาชนกซึ่งตัวเอกต้องลอยคออยู่ทะเลถึง 7 วัน และเป็นกลอนสวด เช่น เรื่องสุวรรณเศียรซึ่งตัวเอกต้องติดอยู่เกาะกลางทะเลเหมือนพระสมุทรโคดมตัวเอกในเรื่อง ด้านการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งใช้กลวิธีในการดำเนินเรื่องหรือการเล่าเรื่อง โดยการเล่าเหตุการณ์ไปตามลำดับเวลา มีการหยุดเรื่อง และมีการเล่าย้อนต้น ด้านตัวละคร ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างตัวละครแบบอุดมคติ คือ ตัวละครเป็นลูกกษัตริย์ รูปงามและมี

คุณธรรม ฉากที่ใช้ผู้แต่งใช้ทั้งฉากเหมือนจริงและฉากในจินตนาการ นอกจากนี้ผู้แต่งยังใช้การพรรณนาตามขนบในบทชมธรรมชาติและบทชมความงามตัวละครเพื่อสร้างความงามแก่เนื้อเรื่องและตัวละครอีกด้วย ด้านการใช้ภาษา ผู้แต่งใช้ภาษาง่ายๆ ในภาษาพูดเพื่อสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน มีการซ้ำคำเพื่อเร้าอารมณ์และความรู้สึก การสรรคำเพื่อสื่อความรู้สึกตัวละคร การใช้คำภาษาบาลีโดยผ่านการเปลี่ยนแปลงเสียงเพื่อใช้ในการเล่นสัมผัส ซึ่งผู้แต่งใช้ทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน การเล่นสัมผัสในมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะอย่างแพรวพราว ส่วนการเล่นสัมผัสนอกจะไม่ค่อยเคร่งครัดตามหลักฉันทลักษณ์ มีใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ มีการใช้บรรยาย-โวหาร พรรณนาโวหาร เทศนาโวหาร และเสริมด้วยโวหารภาพพจน์ที่สื่อความหมายได้อย่างชัดเจนและงดงาม ซึ่งช่วยสร้างจินตภาพ อารมณ์ และความรู้สึกแก่ผู้ฟังผู้อ่านให้คล้อยตามตลอดทั้งเรื่องอันนำไปสู่รสวรรณคดีประเภทต่างๆ ประกอบด้วย วีรรส คือ รสแห่งความกล้าหาญ ทั้งการต่อสู้ การทำทาน และการปฏิบัติตามหน้าที่เป็นรสวรรณคดีที่เด่นชัด และมีรสวรรณคดีอื่นๆ รองลงมา ได้แก่ อัพภุตรส สิงคารรส กรุณารส รุทรรส หัสสรส และสันตรส มาช่วยเสริมให้วีรรสในเรื่องมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น

ผลการวิเคราะห์เรื่องภาพสะท้อนสังคมในเรื่องสมุทรโคดม พบว่า ผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของผู้คนในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าเป็นด้านความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคมตามวิถีแบบชาวพุทธภายใต้หลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเข้ามีส่วนช่วยในการสร้าง-สรรค์สังคมและยังช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเพื่อก่อให้เกิดความสงบร่มเย็นแก่ทุกคนในสังคม

นอกจากนี้ วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม ยังมีส่วนในการสร้างความกระจ่างให้กับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากการปรากฏชื่อพระสมุทรโคดมในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี และอุณรุทร้อยเรื่อง ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะเรื่องพระอภัยมณี ปรากฏชื่อตัวละครและชื่อสถานที่ที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือในเรื่องพระ-อภัยมณี ได้กล่าวถึงชื่อพระสมุทรโคดมในตอนที่ฤาษีพาเจ้าเมืองผลึกมาเกี่ยวข้าวที่ปลูกไว้บนเกาะแก้วพิสดาร และได้อธิบายที่มาของข้าวว่าเป็นข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกเอาไว้ เมื่อครั้งมาบำเพ็ญศีลบนเกาะแห่งนี้ แต่ไม่ได้ระบุว่า พระสมุทรโคดมเป็นใครและมาจากที่ไหน และยังมีการใช้ชื่อนางสุวรรณมาลีชายาของพระอภัยมณีมาพ้องกับชื่อนางสุวรรณมาลาชายาของพระสมุทรโคดม ซึ่งจะเห็นได้เป็นคำที่มีความหมายเช่นเดียวกัน ต่างกันแต่คำว่า มาลา และ มาลี ซึ่งทั้งคู่ก็มีความหมายว่า ดอกไม้ ส่วนชื่อสถานที่ มีการใช้ชื่อเมืองลังกา ซึ่งมีการกล่าวถึงสถานที่และสิ่งต่างๆ ในเมืองมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่นในเรื่องพระอภัยมณี กำหนดให้เขาสิงคุตร์เป็นที่ประดิษฐานเทวรูปเคารพ

คล้ายกับเรื่องสมุทรโคดม ที่กำหนดให้เขากงจักรเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท การพรรณนาถึงเส้นทางที่จะไปยอดเขานั้น ในเรื่องพระอภัยมณีว่า มีต้นโรทันใหญ่ ส่วนเรื่องสมุทรโคดมว่า มีต้นศรีมหาโพธิ์ ทางขึ้นเขาสิงคุตร์ในเรื่องพระอภัยมณีเป็นสายโซ่ 3 สาย สำหรับยุดเหนี่ยวขึ้นไป ก็มีลักษณะเดียวกันกับทางขึ้นเขากงจักรเรื่องสมุทรโคดม ซึ่งก็เป็นสายโซ่ 3 สายเหมือนกัน นอกจากนี้ยังมีการใช้ชื่อเกาะแก้วพิสดารเหมือนกันอีกด้วย ทั้งหมดนี้ส่งผลให้การศึกษาวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม เปรียบเสมือนกุญแจที่ไขปริศนาให้กับเรื่องพระอภัยมณีว่า พระสมุทรโคดมที่กล่าวในเรื่องนั้น คือ พระสมุทรโคดม ซึ่งเป็นชื่อตัวละครเอกของวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดมนั่นเอง และสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดมที่มีต่อเรื่องพระอภัยมณีได้อย่างชัดเจน

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาเรื่องการเปรียบเทียบอนุภาคต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดที่มีเนื้อหาแบบชาดกหรือแต่งเลียนแบบชาดก เพื่อศึกษาถึงความเหมือนและความต่างของอนุภาคที่ปรากฏในวรรณกรรมกลอนสวดแบบนั้น

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **ประชุมเพลงยาว ภาคพิเศษ : เพลงยาวเจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตรานุชิตทรงปฏิสังขรณ์วัดอไภยทาราม เพลงยาวตำนานหวย เพลงยาวชาววัง และ เพลงยาวเรื่องเที่ยวถ้ำวิมานจักรี**. กรุงเทพฯ : นุชาการการพิมพ์, 2549.

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. **กระบวนพยุหยาตรา : ประวัติและพระราชพิธี**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2531.

กุสุมา รักษมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2534.

_____. **การวิจัยวรรณคดี.** ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

_____. **สีสันวรรณคดี ชุดดั่งรัตนะแห่งโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2537.

กุหลาบ มัลลิกมาส. **วรรณคดีวิจารณ์.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.

เกรียงไกร เกิดศิริ, บรรณธิการ. **งานพระเมรุ : ศิลปะสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมเกี่ยวเนื่อง**. กรุงเทพฯ : อุษาคเนย์, 2552.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “ขันทีแขกในราชสำนักอยุธยา.” **ศิลปวัฒนธรรม** 21, 6 (เมษายน 2543) : 70.

เจือ สตะเวทิน. **ตำรับวรรณคดีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2522.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์. **หลักพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป**. กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพ, 2531.

ตำนานเทศน์มหาชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์, 2501. (พิมพ์เป็นที่ระลึก 20 ตุลาคม 2501)

เตือนใจ สินทะเกิด. **วรรณคดีชาวบ้านจาก “วัดเกาะ”**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.

เถกิง พันธ์เถกิงอมร. **หลักการวิจารณ์วรรณคดี.** นครศรีธรรมราช : ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2526.

ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระ. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, 2538.

นันทนา ชุติวงศ์. **รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ด่านสุทธาการพิมพ์, 2533.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **พินิจวรรณการ : รวมบทความวิจัยด้านวรรณคดีและภาษา**. กรุงเทพฯ : แม่คำฝาง, 2542.

บุญมี แท่นแก้ว และคณะ. **วิชาปรัญญา 103 (พุทธศาสน์)**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2522.

ประคอง นิมมานเหมินท์. **ย่าขวัญข้าว : วรรณกรรมเพื่อการสืบสานประเพณีพื้นถิ่น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

ประพนธ์ เรืองณรงค์. “แม่แก้มเกลื้อน.” ใน **มาลีศรีตรัง**, 117-120. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2541.

ประมวญ ดิดดินสัน. **คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แพร่พิทยาอินเตอร์, 2521.

ปราโมทย์ ปราโมชฺโช,พระ. **วิถีแห่งการรู้แจ้ง เล่ม 2**. พิมพ์ครั้งที่ 22. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เม็ดทราย, 2551.

ปาเลอกัวซ์, ฌัง-บัปติสต์. **สัพะ พะจะนะ พาสา ไท = Dictionarium linguae Thai**. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542.

เปลื้อง ณ นคร. **ศิลปะแห่งการประพันธ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : ข้าวฟ่าง, 2541.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ชาดกกับวรรณกรรมไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.

เพ็ญศรี ดุ๊ก, บรรณาธิการ. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

ภิญโญ จิตต์ธรรม. **ความเชื่อ คติชาวบ้านอันดับ 5** สงขลา: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2522.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **เอกสารการสชุดวิชา ภาษาไทย 4 หน่วยที่ 1-7.** กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2525.

ยุวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. **ความรู้ทั่วไปทางภาษาไทย ตอนที่ 3 วรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2526.

_____. **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี.** กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2544.

วันเนาว์ ยูเด็น. **วรรณคดีเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2525.

วิภา กงกะนันท์. วรรณคดีศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533.

วิทย์ พิณคันเงิน. **เครื่องราชภัณฑ์ : ศิลปะวิจิตรแห่งเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ**. กรุงเทพ : อมรินทร์, 2551.

วิทย์ ศิวศิริยานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2513.

วิไลเลขา บุรณศิริ และคนอื่นๆ. **ประวัติศาสตร์ 2**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2542.

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. **วิวัฒนาการการพิธีทำขวัญของคนไท.**กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

ศิราพร ณ ถลาง. **ทฤษฎีคติชนวิทยา : วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

สมภพ จันทรประภา. **อยุธยาอาภรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526.

สมภพ ภิรมย์. **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2535.

ส. พลายน้อย [นามแฝง]. **สัตวนิยาย**. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2510.

_____. **สัตว์หิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ภูมิปัญญา, 2543.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **ร้องรำทำเพลง : ดนตรีนาฏศิลป์ชาวสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2542.

_____. **สุนทรภู่ที่คนไทยไม่รู้จัก**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547.

สุจิตรา จงสถิตวัฒนา. **เจิมจันทร์กังสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย.** กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร์. **พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2549.

_____. “พระอภัยไม่เคยเสวยเหล้า อาหารการกินมิติทางสังคมและวัฒนธรรม” ใน **ภาษา-จารึก 10**, 133-150. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

เสฐียรโกเศศ [นามแฝง]. **ขวัญและประเพณีทำขวัญ**. พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.

_____. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2510.

อนุมานราชธน, พระยา. **วัฒนธรรมและประเพณีของไทย.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2514.

อริยานุวัตร (เขมจารีเถร),พระ. **ประเพณีและวรรณคดีเก่าอีสาน.** กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, 2526.

อารี ถาวรเศรษฐ์. **คติชนวิทยา**. กรุงเทพ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยสวนสุนันทา, 2546.

อิราวดี ไตลังคะ. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **เทวดาพุทธ**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523.

เอลิซาเบธ เรย์ และคณะ. **ทศชาติ**. แปลโดย สนธวรรณ อินทรลิบ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

วิทยานิพนธ์

เกสร สว่างวงษ์. “การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมเรื่องนางผมหอมฉบับล้านนา อีสาน และไทยลื้อ.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

จตุรงค์ ภิรมยา. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุด.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

ตรีศิลป์ บุญขจร. “วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

ธเนศ เวศร์ภาดา. “ตำราประพันธศาสตร์ไทย : แนวคิดและความสัมพันธ์กับขนบวรรณคดีไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

วัฒนา เอื้อศิลามงคล. “เสาวรจนีในวรรณคดีนิทานสมัยอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

สุขสมาน ยอดแก้ว. “สุภมิต : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

โสภี สุขเกษม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องฉรงคจิตรชาดก.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535.

อุบล เทศทอง. “การวิเคราะห์นิทานคำกาพย์เรื่องหงส์ยนต์ฉบับจังหวัดราชบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตัวอย่างการปริวรรตวรรณกรรมกลอนสวด
เรื่องสมุทรโคดม

ตัวอย่างการปริวรรตวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
เล่มที่ 3 หน้าที่ 17 ส่วนต้น

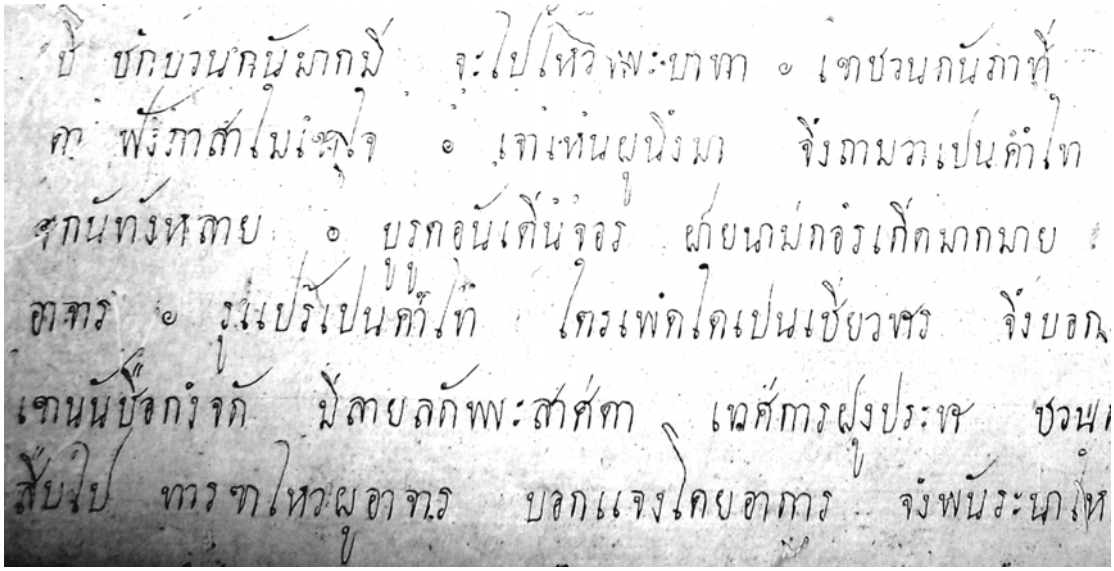

คำถ่ายถอด

1. ชี ชักชวนกันมากมี จะไปไหวพุระบาทา ๏ เขาชวนกันภาที
2. ดา ฟังภาสาไมเขาใจ ๏ เจาเหนผูนึงมา จึงถามวาเปนคำใท
3. กันทังหลาย ๏ บูรูดอันเดินจอร ฝายนาม่กอรเกิดมากมาย
4. อาจาร ๏ รูแปรั้เปนคำใท ใตรเพดใดเปนเชียวชาร จึงบอก
5. เขานันชือกงจัก มีลายลักพุระสาส่ดา เทศ่การฝูงประชา ชวน
6. สืบไป ทารฆาไหวผูอาจาร บอกแจงโดยอาการ จงพันระนาให

อักขรวิธีไทยปัจจุบัน

1. ...ชี ชักชวนกันมากมี จะไปไหว้พระบาทา ๏ เขาชวนกันพาที
2. ดา ฟังภาษาไม่เข้าใจ ๏ เจ้าเห็นผู้หนึ่งมา จึงถามว่าเป็นคำไทย
3. กันทั้งหลาย ๏ บุรุษอันเดินจร ฝ่ายนามกรเกิดมากมาย
4. อาจารย์ ๏ รู้แปลเป็นคำไทย ไตรเพทได้เป็นเชี่ยวชาญ จึงบอก
5. เขานั้นชื่อกงจักร มีลายลักษณ์พระศาสดา เทศกาลฝูงประชา ชวน
6. สืบไป ท่านข้าไหว้ผู้อาจารย์ บอกแจ้งโดยอาการ จงพรรณนาให้

ตัวอย่างการปริวรรตวรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม
เล่มที่ 3 หน้าที่ 21 ส่วนต้น

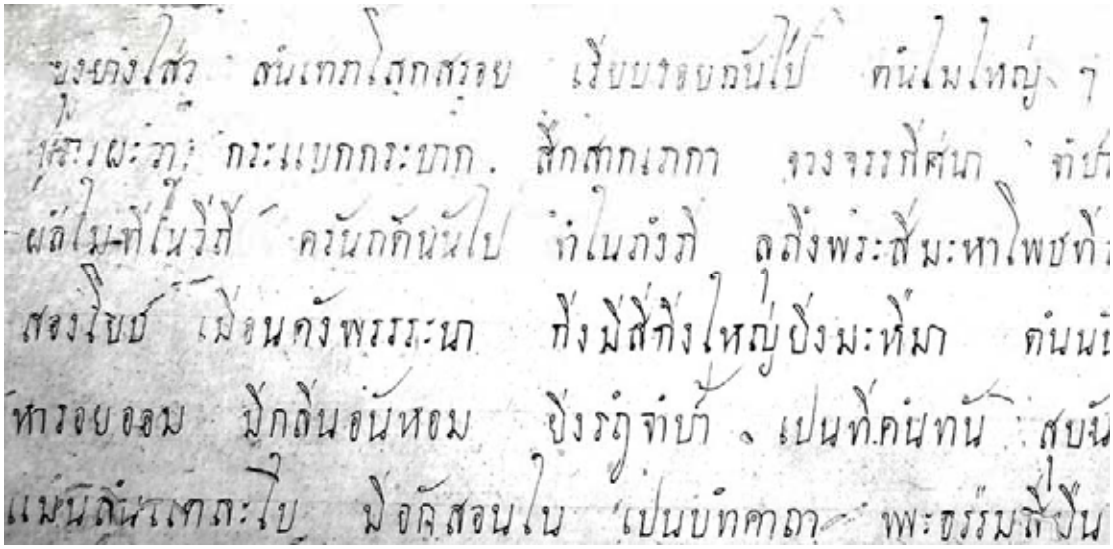

คำถ่ายถอด

1. ยุงยางไส่ว สันเทราโสกสรอย เรียบรอยกันไป ตันไมใหญ่ ๆ
2. พราวผะวา กระแบกกระบาก สึกสากเภกา จวงจรรกีศ่นา จำปา
3. ผ่ลไม่ทีในวีถี ครันถัดนันไป จำในภังภี ลุถึงพระสีมะหาโพชที
4. สองโยช เมือนดังพรรระนา กิ่งมีสีกิ่งใหญ่ยีงมะหีมา ตันน
5. หารอยออม มีกลีนอันหอม ยีงรัฎจำป้า เปนทีคันทัน สุบัน
6. แมนลันแตละใบ มีอักสอนใน เปนบทคาถา พุระธรรมสีมืน

อักขวิธีไทยปัจจุบัน

1. ...ยูงยางไสว สนเศร้าโศกสร้อย เรียบร้อยกันไป ต้นไม้ใหญ่ใหญ่
2. พร้าวพะวา กระแบกกระบาก ซึกสักเพกา จวงจันทน์กฤษณา จำปา
3. ผลไม้ ที่ในวีถี ครั้นถัดนั้นไป จำในพงพี ลุถึงพระศรี มหาโพธิ
4. สองโยชน์ เหมือนดังพรรณนา กิ่งมีสี่กิ่ง ใหญ่ยิ่งมหึมา ต้นน
5. ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณ
6. แม้นหล่นแต่ละใบ มีอักษรใน เป็นบทคาถา พระธรรมสี่หมื่น

ภาคผนวก ข

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

เล่ม 1 - 3

สมุทรโคดม ฉบับวัดสัมพันธวงศ์ เล่ม 1

หน้าต้น

⊙ เรื่อง พระสมุทรโคดม หน้าต้น เล่ม ๑ ของท่านยายคงสร้างไว้ในพระศาสนา

⊙ ๑๑ ⊙

1. ⊙ นโม ตั้งเป็นต้น อยู่เบื้องบนปกเกศา
จบบาทพระศาสดา เมื่อยังมิไปสู่นิพพาน
2. ⊙ ยังเที่ยวโปรดสัตว์ โดยอุบัติในสงสาร
ตรัสเอาซึ่งนิพพาน สั่งสอนสัตว์ในโลกา
3. ⊙ เสด็จเหนือบันลังก์แก้ว สุรเสียงแจ้วแจ้วตรัสเทศนา
อินทราแลพรหมา ครุฑ นา(ค)[1]และเดียรถีย์[2]
4. ⊙ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้า ยังเที่ยวท่องในโลกา
คือองค์พระศาสดา พระศรีอารยะไมตรี
5. ⊙ ครั้งเมื่อพระศรีอารย์ สร้างสมภารมามากมี
สององค์กับพระมุนี เป็นพี่น้องท้องเดียวกัน
6. ⊙ ปางเมื่อยังทรมาน สร้างสมภารโดยอันดี
ท่องเที่ยวอยู่วิถี[3] ในโลกสงสาร
7. ⊙ เวียนตายแล้วเวียนเกิด เอากำเนิดทรมาน
พระเจ้าสร้างสมภาร บำเพ็งทานยิ่งแสนทวี
8. ⊙ เชือดเนื้อให้เป็นทาน แผ่นดินดานแลปฐพี
(ขาดหาย)[4] มิเท่าถึงซึ่งให้ทาน
9. ⊙ หนึ่งคือโลหิต บำเพ็งโพธิสมภาร[5]
พระสมุทรกันดาร ยังน้อยกว่าเลือดพระองค์
10. ⊙ หนึ่งให้ฤทธี พระมุนีเธอจำนง
พระสุเมรุอันท่านทรง ยังน้อยกว่าบ่เทียมทัน

---

[1] ฉบับท.ย. ใช้ “ครุฑาแลนาคี”

[2] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[3] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สร้างสมภารเป็นมหันต์ เที่ยวท่องแม้นสวรรค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[4] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “แผ่นพื้นพระธรณี”

[5] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แล้วอุทิศโพธิญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

11. ⊙ หนึ่งดวงพระนัยเนตร[6] บำเพ็งโพธิอนันต์
(ขาดหาย)[7] มากกว่าดาวดารากร
12. ⊙ พระเจ้าได้ตรัสแล้ว บัลลังก์แก้วอันบวร
ฤๅษีสิทธิเพศพระยาธร เทพดาย่อมดุษฎี
13. ⊙ พระเจ้าเทศนา โปรดประชาเดียรถีย์
ย่อมจบทั่วโลกีย์ พระพุทธิเจ้าเข้านิพพาน
14. ⊙ ใจแต่พระปรมัตถ์ ให้สอนสัตว์ในสงสาร
(ขาดหาย 2 วรรค)[8]

⊙ สุรางคนางค์ ⊙

15. ⊙ (ขาดหาย 3 วรรค)[9]
ตั้งสรรเพชญ ยังเสด็จเที่ยวตรัส[10] ท่องเที่ยวเวียนวน ในท้องโลกีย์
16. ⊙ ยังมีพารา เมืองหนึ่งมหึมา ชื่อพาราณสี
รี้พลชนบท ปรากฏมากมี โหราพราหมณ์ชี สิบสองภาษา
17. ⊙ เมืองนั้นใหญ่กว้าง รี้พลม้าช้าง อเนกนานา
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ทรงศรีมหึมา ร้อยเอ็ดพารา ย่อมมาถวายกร[11]
18. ⊙ ถึงปีมาไหว้ ถวายเครื่องศุริย์ไอ ดอกไม้เงินทอง
สำเภาเลากา เข้ามาเนืองนอง แก้วแหวนเงินทอง สิบสองอสงไขย
19. ⊙ ม้ารถคชสาร พาชีเชี่ยวชาญ ห้าวหาญชาญชัย
พระหลวงนับพัน กำนันนอกใน พราหมณ์ชีมีไป เฝ้าท้าวเรียงรัน
20. ⊙ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ได้หมื่นหกพัน
ดั่งดาวดารา ห้อมล้อมพระจันทร์ เมืองแมนแดนสวรรค์ ไม่ทันถึงสอง
21. ⊙ ท้าวผู้เสวยราช ทรงนามพระบาท อาทิตย์ภูธร
เป็นปิ่นธรณี ไม่มีถึงสอง ครองราชย์ทั้งสอง โดยเที่ยงทางธรรม

---

[6] ฉบับท.ย.1 ใช้ “หนึ่งคือพระเนตรโสต” สอดคล้องกับสัมผัส

[7] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ควักให้เป็นทานพลัน”

[8] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ชักไว้เป็นนิทาน พระอาจารย์แต่งคำฉันท์”

[9] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ดูราสัปปุรุษ ตั้งใจบริสุทธิ์ ฟังรสพระธรรม”

[10] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เมื่อพระสรรเพชญ ยังเสด็จจรจัน” สอดคล้องกับความหมายและสัมผัส

[11] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เข้ามาถวายของ” สอดคล้องกับสัมผัส

22. ๏ ฝ่ายพระมเหสี ทรงกัลยาณี ศรีสวัสดิ์แจ่มจันทร์
อรองค์ทรงศักดิ์ ร่วมรักจอมธรรม์ ดุจนางสวรรค์ {ยอดฟ้านครสูร}[12]
พิศวาสขาดใจ

23. ๏ ทรงพระอรรราช สององค์น้อยนาถ[13] คือดวงพระทัย
บิดามารดา ผ่านฟ้าพิสมัย เฉลิมแผ่นภพไตร คือเนตรซ้ายขวา

24. ๏ ถวายนามพระพี่ เนรบดี ผู้เป็นเชษฐา
เจ้าสมุทรโคดม บูรมราชา ฝ่ายองค์น้องยา โพธิทัตกุมาร

25. ๏ จำเริญชนมา ผู้เป็นเชษฐา ทรงโฉมโนมพรรณ
ได้สิบหกปี ทรงศรีสาคราญ ทรงสวัสดิ์ใครจะปาน ดุจท้าวอมรินทรา

26. ๏ ฝ่ายองค์พระน้อง หมดใสใยยอง คือทองทาบทา
อรองค์ทรงลักษณ์ ดวงพักตร์จันทรา (ขาดหาย)[14] เจ้าฟ้าโกสีย์

27. ๏ ฝ่ายท้าวอาทิตย์ ท้าวทรงทศมิตร บำเพ็งบารมี
ให้ตั้งโรงทาน หกแห่งเปรมปรีดิ์ เพิ่มบารมี วัตถาลังการ์

28. ๏ มีทรัพย์ทุกประการ โภชนาอาหาร กระการนานา
ผ้าผ่อนแพรพรรณ ทรงธรรม์เอามา ให้ทานพฤฒา กระยาจกทั้งหลาย

29. ๏ จำหน่ายเงินทอง เป็นนิจเนืองนอง เช้าค่ำเพรางาย
(ขาดหาย)[15] ฝูงคนทั้งหลาย กำหนดกฎหมาย วันละแสนตำลึงทอง

30. ๏ บ้างสรรเสริญ อายุจำเริญ ผ่านฟ้าผู้ครอง
ถือศีลพระเจ้า ค่ำเช้าโดยปอง หฤทัยท้าวสนอง บำเพ็ญบารมี

31. ๏ พระทัยภูบาล มักบำเพ็ญทาน หวังเป็นชินศรี
ดุจดังคงคา มหานที ทำทานทั้งที เป็นที่อาศัย

32. ๏ ไหลมายังสมุทร (ขาดหาย)[16] ดุจดังหฤทัย
ให้ทานเงินทอง สิบสองอสงไขย ท้าวไม่อาลัย บัดใจพูนมา

---

[12] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[13] ในต้นฉบับ เขียนว่า นาฏ หมายถึง หญิงงาม แต่ในบริบทนี้ ผู้วิจัยเห็นควรเลือกใช้คำว่า นาถ หมายถึง ผู้เป็นที่พึ่ง เหมาะสมกับเนื้อหามากกว่า

[14] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ศุภลักขณา”

[15] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “อาณาประชาชน”

[16] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ไม่รู้สิ้นสุด”

33. ๏ ด้วยบุญพระบาท สององค์น้อยนาถ พระโอรสา
จะได้ถึงแล้ว แผ้วราคะตัณหา เป็นพระศาสดา ในอนาคตกาล

34. ๏ อยู่จำเริญมา พระชันษา พระเยาวกุมาร
เวลาค่ำเช้า เสด็จเฝ้าภูบาล บิดาของนงคราญ พิสมัยหัวใจ[17]

35. ๏ บิดาประภาษ ปราศรัยวรราช โอรสภูวไนย
อันองค์บิดา ชราเหลือใจ พ่อจะยกให้ ครอบครองโยธา

36. ๏ จงเจ้าทั้งสอง เสวยรมย์สมผ่อง สิบสองกำนัล
บิดาจะให้ ศุริย์ไอเท่ากัน พระเยาวจอมขวัญ เป็นซ้ายเป็นขวา

37. ๏ สองพระพี่น้อง กราบทูลฉลอง สนองคำบิดา
ตรัสนี้ใส่เกล้า คุณบิดาเจ้า[18] (ขาดหาย)[19] ล้นเกล้าเกศี

38. ๏ ลูกนี้เสียดาย เกิดมาเป็นชาย ในภพโลกีย์
เป็นท้าวเป็นพระยา มหาเศรษฐี เงินทองมากมี มหาสิงคาร

39. ๏ เห็นแต่ชาติเดียว ย่อมจะท่องเที่ยว ในวัฏสงสาร
เงินทองนี้ไซร้ เห็นไม่เป็นการ คือห่วงบ่วงมาร รัดรั้งตรึงตรา

40. ๏ อันของนี้เล่า[20] แสนสาวกำนัล คือบ่วงตัณหา
เราท่านนี้แล ครั้นแก่ชรา พยาธิทุกขา มรณาไม่เห็น

41. ๏ จารีตกษัตรา มิว่าจำว่า มิจฉาจำเป็น
มิทำจำทำ บาปกรรมไม่เห็น แต่ล้วนเป็น(เข็ญ)[21] กรรมติดตัวไป

42. ๏ ข้าบาทเกรงกลัว ใคร่ลาอยู่หัว ไปเรียนพระวินัย
ให้เห็นผิดชอบ ประกอบในใจ ธรรมาพิสมัย ในเมืองลังกา

43. ๏ พระธรรมทั้งหลาย บุญบาปมีถ้วน ลูกควรแสวงหา
เมืองนั้นเป็นใหญ่ สิงหลลังกา ลูกรักจักลา ผ่านฟ้าเสด็จไป

44. ๏ ท้าวอาทิตย์ราช ฟังสองหน่อนาถ เยาวราชทูลไข
เจ้ากล่าวดังนี้ นึกในพระทัย (ขาดหาย 2 วรรค)[22]

---

[17] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ท้าวเห็นกุมาร ดั่งดวงหฤทัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[18] ฉบับท.ย.1 ใช้ “พุทธิเจ้าจินดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[19] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “พระคุณผ่านฟ้า”

[20] ฉบับท.ย.1 ใช้ “อันบ่วงหนึ่งนั้น” สอดคล้องกับสัมผัส

[21] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แต่ล้วนเป็นเข็ญ”

[22] ฉบับสอบทานไม่ปรากฏเช่นเดียวกัน

45. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[23] แว่นแคว้นขอบขัณฑ์
ท้าวย่อมวิเศษ ไตรเพทเหมือนกัน ย่อมรู้พระธรรม ล้ำลึกหนักหนา

46. ๏ ลังกาสิงหล เป็นแผ่นดินดล เมื่อไรนะบุตรา
ย่อมล้วนพระสมุทร สายสุดนที ไม่เป็นวิถี[24] จักจรลีลา

47. ๏ สององค์ทูลเล่า ตรัสนี้ใส่เกล้า {ข้าพระพุทธิเจ้า}[25]
ขอรับพระบัญชา ข้าบาททูลแจ้ง ขอแถลงออกมา พระพุทธโกษา
ยังไปถึงสถาน

48. ๏ ดังได้ยินมา ฝูงราชประชา เขาเล่าอาการ
ลังกาสิงหล ไกลพ้นประมาณ ถึงว่าช้านาน สามเดือนพอถึง

49. ๏ เรียนแต่กรุงไกร จักแปรแก้ไข ข้าใช่บ่รู้ถึง
ลังกาสิงหล พ้นที่จะรำพึง จะใคร่ไปถึง ประเทศภาษา

50. ๏ ลูกใคร่รู้จัก ไปไหว้ลายลักษณ์ พระบาทศาสดา
อยู่ยอดคีรี เป็นที่วันทา พระคุณทูนเกล้า จงให้ลูกไป

๏ ฉบัง ๏

51. ๏ ฝ่ายท้าว(อาทิตย์)[26]ภูวไนย ฟังโอรสไข
ท้าวไทเร่งโศกศัลย์

52. ๏ จะห้ามปรามเจ้าจอมขวัญ กลัวเกลือกแจ่มจันทร์
(จะเคือง)[27]จะน้อยพระทัย

53. ๏ บ่ตรัสเจรจาสืบไป เสด็จเข้าห้องไป
ปราสาทที่ท้าวเธอบรรทม

54. ๏ หฤทัยเธอมาเกรียมกรม จินดาปรารมภ์
กลัวลูกจะลินลา

55. ๏ ภูเบศผู้เป็นเชษฐา เห็นองค์บิดา
ในจิตมิให้บทจร

---

[23] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “พระสงฆ์นับแสน แต่ในไตรแดน”

[24] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ไกลสุดนักหนา พระโอรสา” สอดคล้องกับสัมผัส

[25]วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[26] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ฝ่ายท้าวอาทิตย์ภูวไนย”

[27] ฉบับท.ย.1 ใช้ “จักเคืองจักน้อยพระทัย”

56. ๏ ลุกจากที่เฝ้าภูธร เสด็จเข้ายังพระมารดร
ครั้นถึงจึงกราบบาทา
57. ๏ ชลณีมเหสีบิดา งามแง่แก่ตา
มารดาก็รับขวัญพลาง
58. ๏ ลูบไล้ไปทั่วสารพางค์ กอดไว้ไม่วาง
พลางชมพลางเชยพลางชิดติดใจ
59. ๏ สองศรีจึงมีวาจา(ไข)[28] เจ้าก็ทูลชลณีใน
มิใคร่จะจากมารดา
60. ๏ ลูกรักจักใคร่ขอลา ไปเรียนธรรมา
ให้แจ้งชำนาญชาญชัย
61. ๏ จะใคร่ให้รู้เห็นเป็นแจ้งใจ จักลามารดาไป
ยังเมืองสิงหลลังกา
62. ๏ ไปแล้วลูกแก้วจะมา องค์พระมารดา
โปรดข้าจงให้จรลี
63. ๏ ฝ่ายว่านางจันทร์เทวี ฟังวรบดี
ก็เพียงจะม้วยบรรลัย
64. ๏ สองกรค่อนทรวงเข้าร่ำไร ผ่านฟ้าเจ้าว่าไย
ใจแม่จะขาดอยู่รอนรอน
65. ๏ ทรามรักทรามชมสมสมร ทรามแอบแนบนอน
ใคร่ห่อนจะจากพระมารดา
66. ๏ ถึงเจ้าจะเรียนธรรมา แต่เมืองศรีอยุธยา
พอได้ดังจิตคิดดล
67. ๏ ไปลังกาสิงหล พระสมุทรทะเลวน
มืดมนไม่เห็นฝั่งเลย[29]
68. ๏ น้ำเขียวไหลเชี่ยวไปแรง เห็นแต่สุรีย์แสง
ตะวันกับเดือนดาวในเวหา
69. ๏ เล็งแลเห็นแต่ฝูงปลา ฝูงสัตว์มัจฉา
โลมาฉลามตามกัน

---

[28] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สองศรีมีวาจาไข” สอดคล้องกับสัมผัส

[29] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มืดมนไม่เห็นฝั่งแฝง” สอดคล้องกับสัมผัส

70. ๏ ภุ(ชงค์)[30]องอาจผาดผัน พ่นน้ำเป็นควัน
ทั้งเงือกทั้งงูอยู่สลอน

71. ๏ ช้างน้ำเหรามังกร จระเข้เร่ร่อน
สัตว์ในสาครอื่นเหลือตรา[31]

72. ๏ ไปไยใจแม่จะขาดหาย เกลือกมีอันตราย
ในสายสมุทรทะเลวน

73. ๏ เล็งแลเห็นแต่สายชล ควรฤๅจะจรดล
ดังนี้แลนาพระพันปี

74. ๏ ฟังแม่ก่อนรามารศรี มิฟังชลณี
ตัดศีรษะแม่เสียก่อนรา

75. ๏ สองเจ้าฟังพระมารดา เห็นพระชนมา
ก็เสวยพระทุกข์อยู่โศกศัลย์

76. ๏ ฝ่ายสองขนิษฐา ชวนกันกราบลา
ก็มายังซึ่งไพรชน[32]

77. ๏ ครั้นค่ำย่ำแสงสุริยน หน่อพระทศพล
จำเริญเมตตาภาวนา

78. ๏ สององค์เจ้ารักษาศีลา จำเริญพระมหา
ทั้งจัตุพรหมวิหาร[33]

79. ๏ ครั้นเช้าสองเจ้ากุมาร เก็บบุษบัวบาน
อุทิศด้วยใจศรัทธา

80. ๏ เสวยแล้วคลาดแคล้วจากสถาน สมเด็จภูบาล
ขึ้นเฝ้าบิดร

---

[30] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ภุชงค์องอาจผาดผัน”

[31] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สัตว์ในสาครเหลือหลาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[32] ในต้นฉบับใช้คำว่า ไพรชน หมายถึง ที่เงียบ, ที่สงัด, ที่ปราศจากคน แต่ในบริบทนี้ ควรจะเป็นคำว่า ไพรชยนต์ ซึ่งหมายถึง วิมานของพระอินทร์ เพราะเป็นการเปรียบเทียบปราสาทของตัวละครในเรื่อง เหมือนวิมานของพระอินทร์

[33] จัตุพรหมวิหาร = จตุพรหมวิหาร หมายถึง ธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ มี 4 ข้อ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

81. ๏ นบบาทอัญชุลีกร ทูลไท้บิดร
ชะอ้อนแล้วแจ้งแถลงไข
82. ๏ ข้าบาทขอทูลภูวไนย ซึ่งจิตคิดไป
พระจงทรงกรุณา
83. ๏ ฤๅจิตรามราชา[34] ไม่คิดปรีดา
ผ่านฟ้าจงแจ้งบทศรี
84. ๏ อาทิตย์ฟังกิจวาที องการพระศรี
ดังนี้มาทูลบิดา
85. ๏ ตัวเจ้าพระเพราพังงา คือดวงนัยนา
พระอาทิตย์ผู้เรืองรัศมี[35]
86. ๏ พ่อรักสองไท้ใครจะปาน เป็นแก่นสงสาร
คือหนึ่งดวงพระราชฤๅทัย
87. ๏ กรุงแก้วแล้วปรางค์ใน ไพฑูรย์สุรีย์ใส
ชาวแม่สิบสองกำนัน
88. ๏ อีกทั้งข้าไทยไอศวรรย์ พ่อจะแบ่งปัน
สองเอาให้ครองพระสนม
89. ๏ ฝ่ายเจ้าสมุทรโคดม ก้มเกล้าบังคม
บรมราชบิดา
90. ๏ พ่อคิดในจิตวิญญา ฟังตรัสนานา
บ่ายเบี่ยงก็เลี่ยงเพลี่ยงทูล
91. ๏ ข้าแต่บรมนเรศูร ความทุกข์มากมูล
วิตกในอกลูกอา
92. ๏ พระองค์จงทรงกรุณา ลูกรักขอลา
ไปแล้วจะคืนจร(มา)[36]
93. ๏ กอดบาทปิตุราชา วิงวอนไปมา
กันแสงก็ให้ร่ำไร

---

[34] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ฤๅจิตปิตุราชราชา” สอดคล้องกับเนื้อหา

[35] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ประทีปอันเรืองชัชวาล” สอดคล้องกับสัมผัส

[36] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ไปแล้วจักกลับคืนมา” สอดคล้องกับสัมผัส

94. ๏ วิถีซึ่งลูกจะไป มิใกล้มิไกล
ที่ในสมุทรสายชล

95. ๏ โปรดเกล้าข้าเจ้าสองคน ลูกจักจรดล
ไปเรียนพระธรรมลังกา

96. ๏ ปางนั้นอาทิตย์ราชา เห็นโอรสา
กำสรดละห้อยครวญคราง

97. ๏ จูบกอดไปทั่วสารพางค์ ตรัสรับขวัญพลาง
น้ำเนตรเธอลงคือธาร

98. ๏ ถ้าว่าจะไปจะขัดหนักไป จะน้อยใจพระลูกชาย[37]
จะละห้อยน้อยพระทัย

99. ๏ ตรัสเอื้อนองการขานไข เชิญแก้วพ่อไป
จันทราผู้เป็นมเหสี

100. ๏ แจ้งจิตคิดอ่านมี ว่าเนรบดี
วิงวอนจะไปลังกา

101. ๏ จงเจ้าช่วยเล้าโลมว่า เป็นพ้นปัญญา
ผ่านฟ้าไม่มีอาลัยเลย

102. ๏ พระเจ้ายกกรมาเกย พระน้องรักเอย
ทรามเชยก็มาร่ำไร

๏ ปัฐมัง ๏

103. ๏ บัดนั้นจันทราอรทัย เศร้าจิตบพิตรเธอไข
โทมนัสในพระทัยนาง

104. ๏ นางเข้าสวมกอดโอรสพลาง กอดบุตรบ่วาง
จูบทั่วสารพางค์นางกันแสงศรี

105. ๏ โอโอ้พระเนรบดี มิตรจิ(ต)[38]พ่อจะจรลี
จากพระชลฉีไปฉันใด

106. ๏ ฟังแม่ก่อนราพระยาใจ บทจรจักไป
ไกลจากอกแม่พระทูนหัว

---

[37] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ ท้าวเห็นสองราชกุมาร จักขัดทัดทาน” สอดคล้องกับสัมผัส

[38] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มิตรจิตพ่อจะจรลี”

107. ๏ แม่หวังตั้งใจเจ้าเป็นเพื่อนตัว (ขาดหาย)[39]
เหมือนปิ่นปักหัวเกศเกล้าเกศา

108. ๏ พ่อคิดฉันใดเจ้าจะไปเมืองลังกา พระสมุทรธารา
เห็นแต่เวหากับดาวเดือน

109. ๏ แม่จะชมใครจะปานเหมือน บรมสุขพระบุญเรือน
ใครจะปานเหมือนพระโอรสา

110. ๏ เสียแรงแม่เลี้ยงเจ้ามา จำเริญชันษา
แม่คิดว่าจะพึ่งบุญ

111. ๏ ใยยองคือทองนพคุณ รัตน์วิเชียรมาหนุน
ทรวงดังกองกูณฑ์มาเผาผลาญ

112. ๏ ฟังแม่ก่อนรานะภูบาล อาดูรคือครุฑมาผลาญ
ชีพให้สิ้นปราณเจ้าจะวิ่งไป

113. ๏ ท้าวฟังมารดามีวาจาไข ป่วนจิตป่วนใจ
กราบลามารดาชลณี

114. ๏ ตรัสนี้ใส่ไว้ในเกศี คุณของชลณี
ยิ่งกว่าปฐพีพสุธา

๏ (ขาดหาย 1บท)[40]

115. ๏ ลูกไม่แทนคุณศรี มิตรจิตลูกจึงจรลี
ลาพระชลณีไปเมืองลังกา

116. ๏ จักเรียนเอาพระธรรมา โปรดพระมารดา
ให้ถึงมรรคผล

117. ๏ อย่าห้ามลูกชายจงให้จรดล ลังกาสิงหล
จะจำเริญผลกับพระมารดา

๏ พิลาป ๏

118. ๏ จันทราเทวี ฟังเนรบดี กันแสงโศกา
โอ้พระผ่านเกล้า ขวัญเข้าเจ้าแม่อา เจ้าพรรณนา ให้แจ้งเข้าใจ

---

[39] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “คิดว่าพระอยู่หัว”

[40] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “๏ พระคุณท้าวเลี้ยงดูมา สุขเกษมเปรมปรา ทรงพระกรุณาถึงแสนทวี”

119. ๏ พระสมุทรนั้นโสต แปดหมื่นสี่พันโยชน์ เป็นที่อาศัย
แต่ล้วนมัจฉา ครณาถึงไหน จะจรฉันใด นะแก้วแม่อา

120. ๏ โลมาปลาวาฬ ใหญ่พ้นประมาณ แทบเทียมภูผา
มันย่อมท่องเที่ยว ที่ท้องคงคา พ่นน้ำขึ้นมา สูงเพียงลำตาล

121. ๏ ยังฝูงกะนาก งวงนั้นเหมือนคราด ร้ายพ้นประมาณ
แถกว่ายในสายชล เป็นวนฉะฉาน พระยอดเยาวมาลย์ จะไปกลใด

122. ๏ ฝูงสัตว์เลิศล้ำ เรียกว่าช้างน้ำ อำนาจฤทธิ์ไตร
ไล่แทงฝูงสัตว์ ตายลอยเน่าไป เกลือกพบอรทัย จรไปสาคร

123. ๏ ยังเหล่าเงือกน้ำ มันออกจากถ้ำ เห็นแก้วสายสมร
มันจะพาไป ซ่อนไว้สมจร อกแม่มาร้อน คือไฟเผาผลาญ

124. ๏ ยังเหล่าภุชงค์ ฤทธายิ่งยง อยู่ใต้บาดาล
แผลงฤทธิ์เอิกเกริก มันเลิกพังพาน ใหญ่กว่าลำตาล พ่นพิษคือไฟ

125. ๏ แม้นมันพบพาน พระเยาวกุมาร จะทำฉันใด
(ขาดหาย)[41] แก้วแม่เจ้าอย่าไป เจ้าจะบรรลัย ในท้องนที

126. ๏ ฝูงปลาในน้ำ เจ้าอย่าพักร่ำ มากยิ่งแสนทวี
มันย่อมร้ายนัก เจ้าจักจรลี ในท้องนที เป็นที่อาศัย[42]

127. ๏ แม่วิตกนัก กลัวพระทรามรัก เจ้าจะลินลา
ลมพัดขัดขวาง ที่กลางคงคา ฝูงสัตว์มัจฉา จะทำอันตราย

128. ๏ พระพายชายพัด ระลอกมาซัด กระจัดกระจาย
คลื่นใหญ่ซัดมา นาวาทำลาย ใจแม่จะขาดหาย นะพระสายสุดใจ

129. ๏ แลไม่เห็นฝั่ง พระทองร้อยชั่ง จะวังเวงใจ
แต่น้ำกับฟ้า สุรแสงลับไป เห็นแต่เมฆใหญ่ ในกลางเวหา

130. ๏ คิดก่อนนะแก้ว เมื่อแม่ตายแล้(ว)[43] จึงเจ้าจึงลีลา
องค์แม่ยังอยู่ เอ็นดูแม่รา เหมือนองค์ผ่านฟ้า เอ็นดูชลณี

131. ๏ สองโอรสา กราบพระมารดา ตอบพระชลณี
(ขาดหาย 4 วรรค)[44]

---

[41] ไม่ปรากฏเช่นเดียวกับในฉบับสอบทาน

[42] ฉบับส.538 ใช้ “สุดที่จะคณนา” สอดคล้องกับสัมผัส

[43] ฉบับท.ย.1, ส.538 ใช้ “เมื่อแม่ตายแล้ว”

[44] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ เสาวนีย์สำแดง ลูกแจ้งเกศี พระสมุทรนที ดุจคำพระมารดา”

132. ๏ (ขาดหาย)[45] ผ่านเกล้าเจ้าคุณ เอ็นดูลูกรา
อื่นอื่นมิได้ มีภัยมรณา เดชะบุญข้า แม่อย่าร้อนใจ[46]

133. ๏ ลูกไปไม่ช้า สิงหลลังกา สามปีจะจร
กลับมาแทนคุณ ใจบุญภูธร มารดาอย่าร้อน โศกเศร้าพระทัย

134. ๏ อาทิตย์บิดา ฟังคำกุมาร องการตรัสไป
ถึงพระลูกรัก เจ้าจักเสด็จไป แต่องค์อรทัย ผู้เป็นเชษฐา

135. ๏ โพธิทัตน้องเจ้า อยู่ด้วยพ่อเฒ่า เป็นเพื่อนมารดา
เกลือกมีความไข้ โรคภัยโรคา ต่างหูต่างตา รักษาพยาบาล

136. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ฟังโองการตรัส ทูลทัดบิดา[47]
บิดาชลณี โพธิทัตสมภาร ท้าวบำเพ็งทาน ค่ำเช้าอัตรา

137. ๏ เดชะพระคุณ อุปถัมภ์ค้ำหนุน ไม่มีโรคา
ข้าบาทจะอยู่ เอ็นดูพี่ยา จะได้เห็นหน้า เพื่อนกันเป็นสอง

138. ๏ ช่วยพลังข้างหน้า[48] ในชลธารา (ขาดหาย)[49]
องค์เดียวจะไป หฤทัยลูกปอง เจ็บหัวปวดท้อง พี่น้องเห็นกัน

139. ๏ เอ็นดูแก้วแม่ เจ้าไปแล้วแล จะกลับมาพลัน
จะใคร่ไปดู เรียนรู้พระธรรม จอมไทไอศวรรย์ เอ็นดูลูกรา

140. ๏ ท้าวอาทิตยราช หฤทัยไหวหวาด ฟังนาฏโอรสา
จักขัดเจ้านัก กลัวจักโกรธา สมเด็จผ่านฟ้า อวยพระพรตาม

141. ๏ สองเจ้าจะไป สุดแต่น้ำใจ พ่อไม่ห้ามปราม
ทรงโพธินัย[50] ดุจไฟลวนลาม เอื้อนองการตาม พระทรามบังอร

---

[45] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ สุดแท้แต่บุญ”

[46] ฉบับส.538 ใช้ “แม่อย่าอาวรณ์” สอดคล้องกับสัมผัส

[47] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทูลขัดองการ” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ทูลทัดองการ” สอดคล้องกับสัมผัส

[48] ฉบับส.538 ใช้ “ ฉุดหลังฉุดหน้า”

[49] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “คงคาน้ำนอง”

[50] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ในทรวงภูวไนย” เข้ากับเนื้อหาได้ดี

⊙ ฉบัง ⊙

142. ⊙ บัดนั้นอาทิตย์ภูธร เผยหน้าบัญชร
ทอดพระเนตรแลมา

143. ⊙ เห็นหมู่มุขมนตรี เสนาเสนี
เฝ้าองค์เรียงราย[51]

144. ⊙ ตรัสมีองการคาดหมาย บัดนี้พระฤๅสาย
สุดสวาทจะไปเมืองลังกา

145. ⊙ ชาวเจ้าหมู่มุขเสนา เร่งแต่งเภตรา
สำเภาใหญ่โดยมี

146. ⊙ เสาใบแต่งให้จงดี นายท้ายบาหลี
แต่งที่พระองค์เจ้านิทรา

147. ⊙ ที่สรงที่เสวยราชา ทำให้แน่นหนา
รัดรึงตรึงตราให้มั่นคง

148. ⊙ ที่ร้อนเนื้ออ่อนจะสรง ทุกสิ่งยิ่งยง
บรรจงให้งามรจนา

149. ⊙ ที่เย็นเสด็จเล่นเวลา ป้องกันราชา
ฝูงปลาจะมาวัดแว้ง

150. ⊙ พระพายชายพัดมาแรง บังทั้งสุรแสง
ให้กันระลอกฉัดฉาน

151. ⊙ แก้วแกมแนมมาศใครจะปาน สุวรรณรัตน์ชัชวาล
กระการประดับศาลา

152. ⊙ สำเภาอับป่องที่ทางซ้ายขวา (ขาดหาย)[52]
ศิลาประทุกแน่นอน

153. ⊙ ผ่านฟ้าเจ้าจะบทจร พระสมุทรสาคร
ระลอกมิใช่พอดี

154. ⊙ ฝ่ายองค์จันทราเทวี จึงมีเสาวนีย์
สั่งแก่(สนม)[53]กรมใน

---

[51] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เห็นหมู่มนตรีเสนา เฝ้าองค์ราชา นริทร์นราเรียงราย” สอดคล้องกับสัมผัส

[52] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “อับเฉานาวา”

[53] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “สั่งแก่สนมกรมใน”

155. ๏ เร่งเร็วอย่าช้าลงไป แต่งเครื่องสุรีย์สัยน์
ที่ไทเธอจะลีลา

156. ๏ แต่งทั้งนิโรธโภชนา สารพัดอันปรา
ผ่านฟ้าเสด็จไปเมืองไกล

157. ๏ แก้วเก้าเนาวรัตน์ประไพ เครื่องทรงอรทัย
ทั้งสายสะอิ้งทับทรวง

158. ๏ มงกุฎรัดเกล้าสายสร้อยทับทรวง ฉลององค์รุ่งเรือง[54]
กำไลที่ใส่พระกร

159. ๏ กุณฑลนพรัตน์บวร สอดนิ้วพระกร
ฉลองพระองค์ย่อมค่าควรเมือง

160. ๏ แก้วแหวนเงินทองนองเนือง สำหรับพระบุญเรือง
ประโยชน์จะไปลังกา

161. ๏ เครื่องสรงเครื่องเสวยทรงทา ครั้นถึงเวลา
ผ่านฟ้าจะเข้าที่เสวย

162. ๏ อีกทั้งขนมนมเนย สารพัดเคย
แต่งไปให้มากเหลือตรา

163. ๏ แต่งพลางไห้พลางนางเร่งโศกา ชลเนตรคือธารา
คำนึงสะอื้นอาลัย

164. ๏ นางเร่งโทมนัสในใจ เสด็จ[55]ทุกข์ภายใน
พระทัยก็เร่งเศร้าหมอง

165. ๏ ไกลตาแม่แล้วนะแก้วพระทอง อกแม่เน่าเป็นหนอง
ด้วยสองกษัตริย์พนิดา

166. ๏ บัดนั้นขุนการเสนา ซึ่งแต่งนาวา
สำเร็จเสร็จแล้วบริบูรณ์

167. ๏ ครั้นเช้าจึงเข้าทูล แก่พระนเรศูร
มากมูลแก่พระราชา

168. ๏ ท่านท้าวฟังกล่าวเสนา เอื้อนองค์ชงคา
เสนาผู้ใหญ่ธิบดี

---

[54] ฉบับส.538 ใช้ “ฉลององค์ลูกหลวง” สอดคล้องกับสัมผัส

[55] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เสวยทุกข์ภายใน” เข้ากับเนื้อหามากกว่า

169. ๏ เร่งให้ผูกคชสารศรี ช้างม้าที่นั่งอันดี
อันที่เราเคยลีลา

170. ๏ รี้พลสกลโยธา แออัดหนักหนา
แห่หน้าแต่ล้วนศาสตรา

171. ๏ ไปก่อนเม็งมอญและละว้า ย่อมทูลอาสา
ดาบดั้งเขนโล่โตมร

172. ๏ หมู่ทหารเข้ามาสลอน ตามเสด็จบังอร
เมื่อเจ้าจะลงเภตรา

173. ๏ แขกเทศฝรั่งเศสอีกทั้งลันดา ถือปืนซ้ายขวา
สำรับณรงค์สงคราม[56]

174. ๏ แต่ล้วนอาสายิ่งยง ห้อมล้อมพระองค์
ประดับด้วยอลังการ์

175. ๏ เมื่อนั้นหมู่มุขเสนา รับพระองการ[57]
กระบัดก็แล่นไปพลัน

176. ๏ ไพร่พลโยธาครบครัน ได้หมื่นหกพัน
ครั้นแล้วทูลจักรี

๏ ๒๘ ๏

177. ๏ อาทิตย์ราชา ฟังหมู่เสนา ทูลซึ่งคดี
ตรัสถามโหรา พฤฒาพราหมณ์ชี ให้ฤกษ์จงดี เขาจักยาตรา

178. ๏ โหรเฒ่าเพ็ดทูล แก่พระนเรศูร ทูลตามตำรา
ยามนี้นะผ่านเกล้า องค์เจ้าจะลีลา ได้เมื่อราชา โกรพภูธร

179. ๏ ท้าวทรงสกา แพ้แก่ยักษา เสียกรุงพระนคร
ปุณณก[58]ยักษา จึงพานางบังอร วิทูรสายสมร ผูกหางพาชี

---

[56] ฉบับส.538 ใช้ “ สำหรับจะเข้าการณรงค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[57] ฉบับส.538 ใช้ “รับพระชงคา” สอดคล้องกับสัมผัส.

[58] ในต้นฉบับ เขียนว่า “บุญรนพ”

180. ๏ เหาะเหินเดินบน เวหาหน (ฟัด)[59]เขาคีรี
ล้วงเอาดวงใจ (ขาดหาย 3 วรรค)[60]

181. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[61] หน่อไทจะทนทาน
มิได้จะผูกทรง องค์พระภูบาล ปุณณกขุนมาร เห็นผิดอัศจรรย์

182. ๏ จึงวางท้าวลง เหนือแท่นทองทรง ตรัสเทศนาธรรม
ปุณณกยักษา วิญญาหฤหรรษ์ ถอดเขี้ยวออกพลัน บูชาภูมี

183. ๏ ท้าวฟังโหรทาย สมเด็จฤาสาย โสมนัสยินดี
จึงให้สนอง องค์เนรบดี ให้หมดราคี สองศรีพนิดา

184. ๏ ครั้นสรงน้ำแล้ว ให้พระลูกแก้ว เสวยโภชนา
(ค่อมเค้า)[62]เถ้าแก่ ชาวแม่(เข้ามา)[63] พัดวีซ้ายขวา พนิดาทั้งสอง

185. ๏ ครั้นเสวยแล้ว ให้พระลูกแก้ว เสด็จอยู่ปรางค์ทอง
ให้ทรงภูษา รจนาเรืองรอง ให้พระพี่น้อง ทรงสร้อยสังวาล

186. ๏ มงกุฎยวดยง เครื่องฉลองพระองค์ บรรจงกระการ
(ขาดหาย)[64] พระอรกุมาร สิบนิ้วชัชวาล นพรัตน์เรืองศรี

187. ๏ แต่งองค์ลูกแก้ว สำเร็จเสร็จแล้ว พอได้ฤกษ์ดี
เชิญพระโอรส ขึ้นคชสารศรี ให้พระเนรบดี ทรงพระเดษดาร

188. ๏ ฝ่ายท้าวอาทิตย์ สมเด็จบพิตร ทรงคชสาร
จันทราอรทัย ให้ทรงพุดตาน แสนสาวสิงคาร สิบสองพระกำนัล

189. ๏ แตรสังข์มี่ก้อง ปี่พาทย์ฆ้องกลอง ดนตรีสวรรค์
พี่เลี้ยงนางนม ระงมแจจัน ตามพระทรงธรรม์ สมเด็จภูมี

190. ๏ เสด็จขึ้นเกยมาศ ให้สองเยาวราช เสด็จขึ้นคชสาร
จตุรงคโยธา เสนาทหาร ออกจากหน้าฉาน นำเสด็จบทจร

---

[59] ฉบับส.538 ใช้ “ฟัดเขาคีรี”

[60] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “หน่อไทธิบดี ให้นางนาคี ตามคำนางคราญ”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “หน่อไทธิบดี วิทูรภูมี โลมเล่นสงสาร”

[61] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “เดชะบุญไท คีรีเขาใหญ่”

[62] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ค่อมเค้าเถ้าแก่”

[63] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ชาวแม่เข้ามา”

[64] ฉบับท.ย.1,ส. 538 ปรากฏว่า “กำไลสอดใส่”

191. ๏ ออกประตูเมือง รี้พลเนืองนอง[65] ช้างม้าสลอน
รถรัถหัตถี พาชีอัสดร แห่หน้าภูธร เป็นอันดับกันไป

192. ๏ แห่แหนเป็นขนัด เบียดเสียดเยียดยัด แออัดกันไป
หอกดาบแหลนหลาว ง้าวทวนไสว หมู่ธนูหน้าไม้ หางไก่เกาฑัณฑ์

193. ๏ ถัดนั้นลงมา เครื่องสูงโสภา พัดโบกทานตะวัน
ภิรุมชุมสาย เรียงรายตามกัน บังพระสุริย์ฉัน กำนัลทาสี

194. ๏ แสนสาวชาวแม่ ค้อมเค้าเถ้าแก่ ตามเสด็จเทวี
นางห้ามนางแหน แล่นตามมากมี นักเทศขันที ตามเสด็จไป

195. ๏ เสด็จถึงเภตรา ให้ตั้งพลับพลา พลันบัดเดี๋ยวทันใจ
เสด็จลงจากช้าง เยื้องย่างเข้าไป แท่นทองผ่องใส ทั้งสี่กษัตรา

196. ๏ พนิดาทั้งสอง ทั้งพี่ทั้งน้อง แลเห็นเภตรา
พระทัยภิรมย์ ชื่นชมหรรษา ขอพระบิดา เสด็จอยู่สำราญ

197. ๏ ทั้งพระชลณี เสวยสุขเปรมปรีดิ์ อย่ามีรำคาญ
จำเริญความสุข ความทุกข์อย่าพาน ครองแสนสิงคาร สำราญพระทัย

198. ๏ สองเจ้าพนิดา ยกเอาบาทา บิดาภูวไนย
ทูนเหนือเกล้าแล้ว พระแก้วเสด็จไป กราบมารดาไท้ คำรบสามที

199. ๏ โอ้พระแม่เจ้า ผู้บังเกิดเกล้า อยู่ดีกินดี
จำเริญชันษา โรคาอย่ามี จำเริญพระศรี อยู่สุขสำราญ[66]

200. ๏ แม่อย่าโศกสร้อย ถึงข้าลูกน้อย มีพอเป็นไร
แม่อย่าร่ำไร เป็นกรรมลูกไป เบิกบานพระทัย เมื่อข้าจะจร

201. ๏ บิดามารดา ฟังโอรสว่า รับขวัญสายสมร
ท้าวอาทิตยราช กับนาฏบังอร จึงอวยพระพร ออกจากพลับพลา

202. ๏ ยืนแทบฝั่งน้ำ สองกษัตริย์ไห้ร่ำ ฝากไทธิบดี[67]
เทพาอารักษ์ สูงศักดิ์มหึมา ขอฝากลูกข้า กำพร้าเสด็จจร

---

[65] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “รี้พลนองเนือง” สอดคล้องกับสัมผัส

[66] ฉบับท.ย.1 ใช้ “อย่ามีโพยภัย” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “เสวยศุริย์ไอ” สอดคล้องกับสัมผัส

[67] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ฝากไทพนิดา” สอดคล้องกับสัมผัส

203. ๏ ดูก่อนพระอินทร์ องค์ท้าวอมรินทร์ ชั้นวิมานทอง
ขอฝากลูกข้า กำพร้าทั้งสอง จงช่วยปกครอง ทั้ง(สอง)[68]พังงา

204. ๏ เทวินทร์เทเวศ ศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดช รุ่งเรืองฤทธี[69]
ขอฝากพระทอง ครอบครองพนิดา ไปเมืองลังกา เรียนธรรมพระวินัย

205. ๏ เทพไตรภพ บรรดาปรากฏ สิงสู่อยู่ใน
ช่วยป้องช่วยกัน สารพันโพยภัย ลูกข้าจะไป เรียนธรรมทศพล

206. ๏ อิศวรนารายณ์ ล้ำเลิศเฉิดฉาย จงรับนิมนต์
เอ็นดูสองไท จะไปสิงหล อย่าให้อับจน แก่เนรบดี

207. ๏ ทั้งนางเมขลา อันอยู่รักษา พระสมุทรชลธี
ป้องกันมัจฉา ที่ร้ายราวี จะข้ามนที ไปเมืองลังกา

208. ๏ ลูกแก้วจะไป ขอให้เจ้าได้ ดังใจปรารถนา
ทั้งพี่(ทั้ง)[70]น้อง ประดิ่นวิชชา จงกลับคืนมา หาแม่นะพระทอง

๏ ฉบัง ๏

209. ๏ บัดนั้นพระกุมารทั้งสอง กราบบาททูลฉลอง
ทั้งสองก็จากพลับพลา

210. ๏ พี่น้องสององค์[71] เสด็จลงเภตรา
กระบัดก็เตือนต้นหน

211. ๏ ทิศนี้เราจะจรดล ลังกาสิงหล
ข้างทิศอุดรอย่าคลา

212. ๏ ชาวเราถอนสมอเถิดรา ตั้งเข็มอันปรา
บ่ายหน้ายังกรุงสิงหล

213. ๏ จงกวาล้าต้าเตือนคน นายยามต้นหน
ให้ยกทั้งใบหน้าหลัง

---

[68] ฉบับส.538 ใช้ “ทั้งสองพังงา”

[69] ฉบับส.538 ใช้ “รุ่งเรืองฤทธา” สอดคล้องกับสัมผัส

[70] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทั้งพี่ทั้งน้อง”
ฉบับส.538 ใช้ “ทั้งน้องทั้งพี่”

[71] ฉบับท.ย.1 ใช้ “บัดนั้นพระเยาวเชษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “จึงพระเยาวราชเชษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส

214. ๏ ฆ้องกลองม้าล่อแตรสังข์ กึกก้องเสียงดัง
กระนั่นให้โห่สามลา

215. ๏ ให้เลื่อนสำเภาเภตรา พระพายพัดมา
เภตราแล่นอยู่ระงม

216. ๏ คล้ายคล้ายก็แล่นไปตามลม (ขาดหาย)[72]
พระพายก็พัดฉัดฉาน

217. ๏ สองเจ้าพระเยาวกุมาร พระทัยชื่นบาน
สำราญทั้งสองพนิดา

218. ๏ เล็งแลเห็นแต่ฝูงปลา คล้ายคล้ายว่ายมา
เป็นหมู่ก็หฤหรรษ์

219. ๏ ลอยล่องท่องเที่ยวตามกัน ลางหมู่ดูขยัน
ก็แถกก็ว่ายน้ำนอง

220. ๏ ผุดดำพ้นน้ำเป็นฟอง กระนากฉลามตามกัน
เบี่ยงบ่ายก็ไล่กินไคล

221. ๏ ท้าวชมโสมนัสในใจ นาวาแล่นไป
ในสายสมุทรทะเลวน

222. ๏ คล้ายคล้ายตามแถวแนวชล เภตราจรดล
ในชลสิบห้าวันวาร

223. ๏ ลุถึงเกาะแก้วพิสดาร พระสมุทรชลธาร
บันดาลก็เกิดอัศจรรย์

224. ๏ เมฆหมอกออกกลุ้มเป็นควัน อับแสงสุรีย์ฉัน
ตะวันก็มืดมัวตา

225. ๏ ฟ้าลั่นกึกก้องโกลา พิรุณก็ตกคือธารา
ทั้งฟ้าก็แลบเป็นสาย

226. ๏ ระลอกกลุ่มหวนหัน[73] ผายผันกลับกลาย
กระจายกระจัดอยู่ฉัดฉาน

---

[72] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “เสาใบไล่ลม”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ เสาใบได้ลม”

[73] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ระลอกกลอกกลับวุ่นวาย”

227. ๏ ฝั่งสมุทรกันดาร โครมโครมฉานฉาน
สะท้านสะเทือนสายชล

228. ๏ น้ำเขียวไหลเชี่ยวเป็นวน พยุพยับลมฝน
ก็ปนกับหมู่มัจฉา

229. ๏ เงือกงูทั้งหมู่เหรา นาคีนาคา
มังกรก็เที่ยวเกี่ยวกัน
๏ (ขาดหาย 1บท)[74]

230. ๏ เภตราแล่นมากระทบคลื่น โยนไปโยนมาใครเลยจะปาน[75]
กระทบกระทั่งดังโผงโผง

231. ๏ ลมพัดต้องเสากระโดง ลดเลี้ยวเกี่ยวโยกโยง
เสากระโดงก็หักกลางชล[76]

232. ๏ มิช้านาวาก็อับปาง ทรุดโทรมลงกลาง
มหาสมุทรสุดชล[77]

233. ๏ จงกวาล้าต้าต้นหน ร้องอึงอลวน
บ้างบนทุกแห่งเทพา

234. ๏ ลางคนเสือกสนไปมา มือฟายน้ำตา
พิลาปก็ไห้โหยหา

235. ๏ บ้างว่ายคล้ายคล้ายตามชล ฝูงปลาเสือกสน
พบคนก็มาพาจร

236. ๏ โลมากระนากสลอน ฟาดฟันบั่นรอน
ก็พาไปกินเป็นภักษา

237. ๏ หัวขาดตีนขาดดาษดา จระเข้เหรา
ว่ายมาก็พาไปกิน

---

[74] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ ๏ เจ็ดหัวเจ็ดหางพัลวัน พ่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกระฉอกฉาน”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “๏ เจ็ดหางเจ็ดหัวพัวพัน เล่นน้ำเป็นควัน ก็เกิดระลอกกลอกนาน”

[75] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ เภตราแล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”
ฉบับส.538 ใช้ “เภตราก็แล่นมาตามธาร คลื่นใหญ่ใครจะปาน”

[76] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ก็ขาดก็หักทบทาน” สอดคล้องกับสัมผัส

[77] ฉบับท.ย.1 ใช้ “๏ มิช้านาวาแตกฉาน ในกลางชลธาร ฝูงคนก็วิ่งเสือกสน”

238. ๏ โลหิตไหลนองสายสินธุ์ ฝูงปลามากิน
ก็สิ้นไปทั้งเภตรา

๏ ๒๑ ๏

239. ๏ บัดนั้นพระจอมกษัตริย์ อันจะตรัสเป็นศาสดา
สององค์ทรงโศกา เห็นเภตรามาอับปาง
240. ๏ สวมกอดพระน้องรัก ซบพระพักตร์กันแสงพลาง
กอดไว้เจ้าไม่วาง พลางสะอื้นแล้วโศกา
241. ๏ โอโอ้พระน้องแก้ว กรรมเราแล้วแก้วพี่อา
เห็นว่าเราสองรา จะมรณ์ม้วยในนที
242. ๏ ชาติก่อนเราสองศรี เวรามีพระพี่อา
จึงให้มีเหตุมา เราพี่น้องสร้างมานาน
243. ๏ พระน้องเร่งตกใจ หน่วงเอาไตรลักษณญาณ
คุณแก้วสามประการ คุณบิดาแลมารดา
244. ๏ คุณพระอาริยเจ้า ปกเหนือเกล้าบนเกศา
แม้นสิ้นชนมา จะก้มหน้าไปสวรรค์
245. ๏ ชวนน้องเสวยโภชนาหาร ทรงภูษาเร็วฉับพลัน
ผ้าต้นแลผ้าทรง[78] มาพอพันรัดกายา
246. ๏ จูงกรพระน้องแก้ว ยืนขึ้นแล้ว(บนเภตรา)[79]
(ยอกร)[80]ทั้งสองรา ตั้งสัจจาและพิษฐาน
247. ๏ แม้นข้าจะเป็นพระ หวังสละซึ่งบ่วงมาร
โปรดสัตว์ในสงสาร อันทนทุกข์เวทนา
248. ๏ ขอให้เทพากร อีกอมรในพฤกษา
เทพไทในคงคา อันรักษาริมฝั่งชล
249. ๏ เทพาในเถื่อนถ้ำ เจ้าย่านน้ำแลวังวน
เอ็นดูข้าสองคน ขอให้พ้นอันตราย

---

[78] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ผ้าทรงมาผูกพัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[79] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ยืนขึ้นแล้วบนเภตรา”

[80] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ยอกรทั้งสองรา”

250. ๏ ช่วยคุ้มช่วยรักษา หมู่มัจฉาอย่ากล้ำกลาย
เอ็นดูข้าสองชาย อันสัตว์ร้ายให้หนีไกล
251. ๏ ท้าวยุดเอาพระหัตถ์ โพธิทัต(ทรามวัย)[81]
(ขาดหาย 2 วรรค)[82]
252. ๏ (ขาดหาย 1 วรรค)[83] อันจะตรัสเป็นศาสดา
จระเข้แลเหรา หมู่มัจฉาไม่กล้ำกลาย
253. ๏ สององค์ว่ายน้ำนอง ฝืนฝ่าฟองไปตามสาย
ยุดมือพระน้องชาย คว้างคว้างไปในคงคา
254. ๏ ระลอกซัดฉานฉาน สองเยาวมาลย์เพียงมรณา
คลื่นโจนโยนซ้ำมา พระน้องยาปิ้มขาดใจ
255. ๏ สำลักประดักดำ คลื่นซัดซ้ำจมลงไป
เพียงเจ้าจะขาดใจ ที่ในกลางพระคงคา
256. ๏ เดชะบุญพระบาท แต่ก่อนชาติอันสร้างมา
กระดานซึ่งนาวา บันดาลแตกก็ลอยไป
257. ๏ พี่น้องสองอรทัย มายึดเอาได้ทันที[84]
ค่อยคลายซึ่งพระทัย ชลนัยน์คือธารา
258. ๏ เจ้ากอดได้กระดาน สองเยาวมาลย์ค่อยลอยมา
ฝ่ายองค์พระน้องมา คิดไปถึงพระชลณี
259. ๏ ข้าเคยอยู่เป็นสุข ไม่มีทุกข์เท่าเกศี
เมื่อเราจะจรลี พระแม่เจ้าห้ามทุกอัน
260. ๏ เรามาทนวิบาก ได้ความยากเพียงวายปราณ
ตั้งใจจะไปเรียนธรรม ไม่ได้ลุดังปรารถนา

---

[81] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “โพธิทัตผู้ทรามวัย”

[82] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ผาดโผนโจนออกไป ไกลที่นั้นแปดสิบวา”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ ผาดโผนโจนโดดไป ประมาณได้แปดสิบวา”

[83] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “เดชะโพธิสัตว์”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “กำลังพระโพธิสัตว์”

[84] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มายุดได้ทันใจ” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “มายุดเอาได้ทันใจ” สอดคล้องกับสัมผัส

261. ๏ โอโอ้พระปิตุเรศ ยังรู้เหตุว่าลูกยา
มาทนทุกข์ในคงคา เพียงชีวาจะสิ้นชนม์
262. ๏ แม้นว่าพระ(แม่)[85]เจ้า รู้ว่าเราทั้งสองคน
ว่ายน้ำอยู่ในกลางหน อกพระแม่จะแตกตาย
263. ๏ ใครเลยจะไปทูล นเรศูรพระฤาสาย
ว่าลูกจะวอดวาย จากอกท้าวแล้วแลนา
264. ๏ ลูกว่ายอยู่กลางน้ำ ร้องไห้ร่ำฟายน้ำตา
โอโอ้พระพี่อา สุดแรงข้าจะว่ายไป
265. ๏ พี่เอยช่วย(น้อง)[86]ด้วย อย่าให้ม้วยชีวี
น้องรักจักเป็นผี[87] บัดเดี๋ยวนี้จะเห็นใคร
266. ๏ ตัวน้องจะมอดม้วย จะไปด้วยพี่ฉันใด
น้องรักจักบรรลัย จา(ก)พระพี่ในนที
267. ๏ ฝ่ายองค์พระเชษฐา เห็นน้องยากันแสงศรี
ตกใจใช่พอดี เพียงชีวีจะม้วยมรณ์
268. ๏ กอดแก้วไว้กับอก น้ำตาตกด้วยบังอร
ปลอบพลางทั้งสั่งสอน ให้พระน้องภาวนา
269. ๏ ถึงตัวพี่จะตาย ไม่เสียดายเท่าเกศา
พี่คิดน้องยา จะพลอยม้วยในนที
270. ๏ แก้วพี่จงแข็งใจ อย่าร้องไห้กันแสงศรี
กระดานที่อันมี เจ้ายุดไว้แก่พระกร
271. ๏ เพื่อนยากเจ้าเอย เจ้าไม่เคยว่ายสาคร
(ขาดหาย)[88] บ่ห่อนมีซึ่งทุกขา
272. ๏ ละเสียซึ่งชลณี เจ้ารักพี่ตามพี่มา
มาได้ความทุกขา ในธาราทะเลวน

---

[85] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “แม้นว่าพระแม่เจ้า”

[86] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ พี่เอยช่วยน้องด้วย”

[87] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ อย่าให้ม้วยชีวาลัย น้องรักจักตายไป” สอดคล้องกับสัมผัส

[88] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “เคยอยู่แต่นคร”

๏ (ขาดหาย 1 บท)[89]

273. ๏ บังเกิดมาลม(พัด)[90] ระลอกซัดเพียงภูผา
คลื่นโจนซ้ำมา มืดมัวตาไม่เห็นกัน
274. ๏ คลื่นซัดซ้ำเป็นหนักหนา กระดานหักเป็นหลายอัน
พี่ยาคว้าไม่ทัน พระน้องนั้นก็ลอยไป
275. ๏ ต่างคนต่างลอยล่อง เรียกหาน้องพระทรามวัย
โอโอ้พระสุดใจ ไปข้างไหนไม่เห็นเลย
276. ๏ พระเนตรเธอแลหา แก้วขนิษฐาเจ้าพี่เอย
ฉวยคว้าไม่ทันเลย แก้วพี่เอยไปหนใด
277. ๏ ฤๅหนึ่งว่าฝูงปลา หมู่มัจฉาว่ายมาใน
คาบได้เอาเจ้าไป ตามสายสินธุ์กินแก้วพี่เป็นอาหาร
278. ๏ ฤๅว่าสำลักน้ำ คลื่นซัดซ้ำอยู่ฉานฉาน
จมไป(ใน)[91]บาดาล จากอกพี่แล้วแลนา
279. ๏ ตัวพี่จะอยู่ไย จะตายไปพังงา
ด้วยว่าอนุชา พระน้องยาผู้มีศรี
280. ๏ ฝ่ายองค์พระโพธิทัต หวังจะตรัสเป็นชินศรี
พลัดพรากจากพระพี่ เหลียวแลหาพระพี่ชาย
281. ๏ ตรัสเรียกอยู่แจ้วแจ้ว ไม่เห็นแล้วก็ใจหาย
ชะรอยว่าเจ้าตาย ฝูงปลาร้ายพาไปกิน
282. ๏ ฤๅว่าพระพี่เจ้า จมลงเล่าในสายสินธุ์
น้องเรียกไม่ได้ยิน ฤๅท้าวสิ้นสุดแรงไป
283. ๏ มิรู้ที่หนหา คลื่นซัดมาเป็นเหลือใจ
เรียกหาสักเท่าใด ไม่ขานน้องพระทูนหัว

---

[89] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า
"๏ สององค์กันแสงไห้ ค่อยว่ายไปในสายชล เป็นกรรมสองคน บรรดาฝนตกลงมา"
ฉบับส.538 ปรากฏว่า
"๏ สององค์กันแสงไห้ ค่อยว่ายไปตามสายชล เป็นกรรมเจ้าสองคน บันดาลฝนตกลงมา"

[90] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ "บังเกิดมาลมพัด"

[91] ฉบับส.538 ใช้ "จมในบาดาล"

284. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[92] จึงตั้งพิษฐาน

285. ๏ แม้นว่าพระเชษฐา ตายจากข้าในชลธาร
มัจฉาแลปลาวาฬ มาผลาญชีพเสียด้วยกัน

286. ๏ แม้นว่าพระพี่เจ้า รอดอยู่ดีมิอาสัญ
ขอให้เราพบกัน เป็นเพื่อนยากในคงคา

287. ๏ ตัวเราสองพี่น้อง ตั้งใจปองไปลังกา
จะเรียนพระธรรมมา สั่งสอนสัตว์ในชมพู

288. ๏ ขอให้เทพารักษ์ อันสิทธิ์ศักดิ์ในชมพู
วานช่วยมาเอ็นดู ตูพี่น้องพ้นทุกขา

๏ ปัฐมัง ๏

289. ๏ บัดนั้นจึงองค์อมรินทร์ ตระบัดเชี่ยวชิน
เทพกราบอยู่สลอน

290. ๏ เสด็จเหนือแท่นรัตน์บัญชร กนกบวร
ก็แข็งดังหนึ่งศิลา

291. ๏ อัศจรรย์วันนี้เป็นหนักหนา เทพจักขุเธอเล็งมา
ทั่วทุกทิศาในโลกีย์

292. ๏ เห็นองค์หน่อเหน้าพระสมุทรชาตรี ว่ายอยู่ในชลธี
แทบชีวีปิ้มปางตาย

293. ๏ ควรกูจักจรโดยหมาย (ขาดหาย)[93]
ช่วยพระฤๅสายให้จากสายชล

294. ๏ คิดแล้วคลาดแคล้วบัดดล (ขาดหาย)[94]
ก็ถึงในสมุทรธารา

295. ๏ อุ้มเอาพระเยาวกุมาร บทจรจากสถาน
วางพระภูบาลเหนือรถทอง

---

[92] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “สุดแรงจะเรียกหา ความมรณามาถึงตัว ยกมือขึ้นเหนือหัว”

[93] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “บพิตรเธอก็คลาย”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “สถิตบพิตรเธอก็คลาย”

[94] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ รัถบันเหินหน”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ รถประจุบนเหินหน”

296. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัตเธอคิดปอง บังคมทูลสนอง
โปรดข้าผู้น้องพระเชษฐา
297. ๏ ข้าบาทพี่น้องสองรา ทุกข์โทมนัสโหยหา
โปรดพระเชษฐาให้พ้นจากภัย
298. ๏ อมรินทร์ได้ยินก็ขานไข (ขาดหาย)[95]
เล็งพระเนตรไปข้างในสายชล
299. ๏ เห็นพระสมุทรโคดม ว่ายในทะเลวน
เจ้าปิ้มปางตาย
300. ๏ เสด็จเข้าอุ้มเอาฤๅสาย ประจุกลับกลาย
เหตุด้วยโฉมฉายเจ้ามีกรรมมา[96]
301. ๏ ให้เห็นเป็นเณรน้อยผู้หนึ่งผุดขึ้นมาทันใจ[97] เข้ากลจิตบพิตรเธอไข
มีวาจาไปแก่ภูธร
302. ๏ ดูราเจ้าฟ้ามัฆวาน อันนี้ใช่การ
ของบพิตรจงฟังวาจา

๏ ฉบัง ๏

303. ๏ เราจักแจ้งความอันปรา ชาติหลังมา
กระทำแก่เราล้นเหลือ
304. ๏ เราเป็นเณรน้อยมาเรือ พายไปใต้เหนือ
บงบาตรเลี้ยงซึ่งอาตมา[98]
305. ๏ อันเจ้าพี่น้องสองคน เป็นบุตรท้าวสามล
(ขาดหาย)[99]

---

[95] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “บทจรก็ไคล”

[96] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เหตุว่าโฉมฉายมีกรรมไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ เหตุด้วยพระโฉมฉามมีกรรมไคล” สอดคล้องกับสัมผัส

[97] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้”รูปเณรน้อยผุดขึ้นใน” สอดคล้องทั้งเนื้อหา สัมผัสและพยางค์

[98] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “มาบิณฑบาตเลี้ยงตน” สอดคล้องกับสัมผัส

[99] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ตระกูลเศรษฐีมหึมา”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ตระกูลเศรษฐีอันปรา”

306. ๏ ลงมาเล่น(น้ำ)[100]คงคา กับหมู่ทาสา
เพื่อว่าจะสรงนที
307. ๏ วันนั้นพอเราจรลี ไปในนที
พี่น้องสองราแกล้งมาจังฑาล
308. ๏ ใช้ให้ข้าไทบริวาร ยุดไว้บ่นาน
กระบัดก็ล่มนาวา
309. ๏ บาตรพกหกคว่ำไปมา เสือกไสนาวา
ให้ลอยไปตามสายชล
310. ๏ เราต้องว่ายน้ำระเหระหน เวียนว่ายสายชล
ปางชีพถึงความมรณา
311. ๏ องค์หนึ่งคิดเมตตา เอาเราเข้ามา
ถึงฝั่งด้วยพลัน[101]
312. ๏ เราจึงตามมาทันใจ แทนทดเวรไท
ให้เหมือนกระทำเรามา
313. ๏ ตัวท่านอย่าได้ฉันทา ย่อมมีเวรา
เราจึงตามมาทันใจ
314. ๏ เณรน้อยกล่าวถ้อยแถลงไข แล้วก็สูญไป
ที่ในสมุทรนที
315. ๏ บัดนั้นจึงท้าวโกสีย์ ฟังกล่าววาที
ดังนี้ก็แจ้งด้วยพลัน
316. ๏ เทเวศรู้เหตุด้วยพลัน เอ็นดูจอมธรรม์
เพราะกรรมเจ้านั้นตามมา
317. ๏ โกสีย์ฤทธีอันปรา เนรมิตให้มา
บังเกิดเป็นขอนลอยไป

---

[100] ฉบับส.538 ใช้ “ลงมาเล่นน้ำคงคา”

[101] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ถึงฝั่งค่อยคลายใจ” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ถึงฝั่งก็ค่อยคลายใจ” สอดคล้องกับสัมผัส

318. ๏ องค์เจ้าเห็น(ขอนก็)[102]ดีใจ ยุดเอาขอนได้
(พระทัย)ร่ำไรโศกา[103]

๏ พิลาป ๏

319. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต (ขาดหาย)[104] เห็นเชษฐา
พระทัยละห้อย สร้อยเศร้าโศกา ร้องสั่งพี่ยา ชลเนตรคือธาร

320. ๏ พี่เอยพี่เจ้า เพราะกำแหงเรา จำนงจงผลาญ
แต่น้องรอดอยู่ เอ็นดูภูบาล พี่จะทรมาน ในท้องทะเลวน

321. ๏ เรามาด้วยกัน จะไปเรียนธรรม์ ลังกาสิงหล
มาได้ความยาก ลำบากกลางชล แต่น้องนี้พ้น จากภัยอันตราย

322. ๏ น้องคิดปรานี แต่องค์พระพี่ จะเป็นฤๅตาย
เป็นกรรมอันใด แก่พระโฉมฉาย พี่จะวอดวาย กรรมเวรชื่อใด

323. ๏ จะเข้าอุ้มชู อินทร์เจ้าเอ็นดู ให้พ้นจากภัย
เป็นกรรมพระพี่ ดังนี้เพื่อใด เราจะจากกันไป วันนี้แลนา

324. ๏ ฝ่ายองค์พี่ชาย ได้ฟังพระฤๅสาย องค์พระน้องยา
เป็นกรรมพี่แล้ว น้องแก้วพี่อา ย่อมกรรมเวรา นั้นมาตามสนอง

325. ๏ แม้นว่าเจ้าไป ถึงกรุงภพไตร ทูลไทผู้ครอง
ทูลว่าพี่ชาย ยังว่ายน้ำนอง ให้ท้าวทั้งสอง เธอแจ้งคดี

326. ๏ ให้ท้าวทำบุญ เพิ่มพูนบารมี คุณพระชินศรี
อุทิศให้มา ช่วยในนที เดชะบุญพี่ จะรอดขึ้นไป

327. ๏ แม้นสิ้นสุดบุญ ขอลาพระคุณ พระชลณีใน
ตัวพี่คนเดียว เหลียวไม่เห็นใคร พระน้องอรทัย เจ้าไปเถิดรา

328. ๏ ฝ่ายองค์น้องน้อย หฤทัยละห้อย ด้วยพระเชษฐา
ร้องไห้สะอื้น ครั้นฟื้นขึ้นมา กอดเอาบาทา ทูนเกล้าเกศี

329. ๏ ทั้งสองพระเยาว์ กอดคอกันเข้า โศกเศร้าแสนทวี
บนขอนท่อนไม้ ร่ำไรแสนทวี ทั้งน้องทั้งพี่ สลบนิ่งไป

---

[102] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “องค์เจ้าเห็นขอนก็ดีใจ”

[103] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “พระทัยค่อยคลายโศกา” สอดคล้องกับเนื้อหา

[104] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “หน่อนามกษัตริย์”

330. ๏ สมเด็จอินทรา เห็นสองพนิดา กันแสงร่ำไร
อุ้มเอาขนิษฐา มาวางลงใน รถแก้วแววไว บัดใจก็พาจร

331. ๏ เหาะเหินเดินบน อากาศเวหน พ้นจากสาคร
จึงเอาโพธิทัต เมื่อจะตรัสจากตื่นนอน มาทูลท้าวพระอาภรณ์ สมเด็จอินทรา

332. ๏ ข้าแต่โกสีย์ พระคุณท้าวมี เทียมเท่ามารดา
ข้าบาทคิดหวัง ตั้งใจหนักหนา กับพระพี่ยา จะไปสิงหล

333. ๏ ลังกาวิสัย วิถีมีไป ข้าไซร้จักดล
เป็นพื้นปฐพี ยังมีแห่งหน ข้าจักจรดล เดินได้ฤๅไฉน

334. ๏ จึงท้าวโกสีย์ บอกซึ่งคดี (ขาดหาย)[105]
หนทางไม่มี จรลีฉันใด ลังกานี้ไซร้ เป็นเกาะมหึมา

335. ๏ อยู่กลางพระสมุทร ผู้ใดบริสุทธิ์ อยู่แก่ศีลา
จึงจะไปได้ ถึงเมืองลังกา เมืองนั้นสัจจา มุสาไม่มี

336. ๏ กุมารขานเล่า ข้าพระพุทธิเจ้า โปรดเกล้าเกศี
ข้าบาทใคร่เห็น ชมเล่นบุรี แม้นมวยเป็นผี ตายอยู่ลังกา

337. ๏ แม้นว่ากุศล เรียนธรรมทศพล ลุความปรารถนา
เรียนฤทธิ์พิธี บาลีคาถา เสียแรงเกิดมา ไม่รู้พระวินัย

338. ๏ สมเด็จเทเวศ เจ้าเล็งเห็นเหตุ แต่ชาติก่อนมา[106]
องค์พระโพธิทัต ตรัสใช่อื่นไกล เบื้องหน้าจะได้ เป็นพระชินศรี

339. ๏ ควรกูจะไป ถึงลังกาใน นครบุรี
บัดเดียวจรดล ข้ามพ้นนที ถึงเมืองคีรี ลังกาภาษา

340. ๏ วางท้าวลงไว้ แทบต้นไม้ใหญ่ เหนือแท่นศิลา
แล้วจึงสั่งสอน ภูธรพนิดา จึงเจ้ารักษา พระองค์จงดี

341. ๏ เมืองนี้สิงหล ฝูงประชาชน มิได้มุสา
แม้นเจ้าจะไป จรในลังกา แต่เมืองพารา สิงหลบุรี

342. ๏ เจ็ดวันยังค่ำ จรเลียบริมน้ำ ซึ่งสมุทรวารี
ครั้นสุดที่นั้น เดินดลพงพี จึงเห็นคีรี เขาแก้วรจนา

---

[105] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “วิถีจักไป”

[106] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แต่ชาติก่อนไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “แต่ชาติก่อนไกล” สอดคล้องกับสัมผัส

343. ๏ เขานั้นสูงสุด เทพามนุษย์ ครุฑานาคา
มาไหว้ลายลักษณ์ ในเมืองลังกา เจ้าจงอดสา ขึ้นไปนมัสการ

344. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ฟังอมรินทร์ตรัส กราบบาททูลสาส์น
ขอจงพระองค์ อันทรงพระนาม จงท้าวโปรดปราน บอกแจ้งเชษฐา

345. ๏ ข้าบาทรำพึง รำลึกตรึกถึง องค์พระพี่ยา
จะเป็นฤาตาย ในสายคงคา เอ็นดูเชษฐา ปานนี้เป็นไฉน

346. ๏ อินทราจึงตรัส เจ้าอย่าโทมนัส โศกเศร้าพระทัย
เชษฐาเจ้านี้ มิพอเป็นไร มิช้าจะได้ ครองกรุงพระนคร

347. ๏ จำให้พลัดพราก จำให้เจ้าจาก พรากพระบังอร
เจ้าอย่าอยู่ช้า ลังกานคร จงเจ้าบทจร จะพบเชษฐา

348. ๏ พระฟังอมรินทร์ พระทัยภูมินทร์ โสมนัสยินดี[107]
เบิกบานพระทัย ดังได้ตรึงษา กราบเกล้าวันทา เหนือบาทอมร

349. ๏ แล้วเจ้าสั่งเล่า ขอจงพระเจ้า เสด็จยังภูธร
บิดามารดา (ขาดหาย)[108] บอกว่าข้าจร ไปยังลังกา

350. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[109] อย่าให้มารดา ทุกข์ร้อนภายใน

351. ๏ จึงท้าวอมรินทร์ รับคำภูมินทร์ กระบัดคลาไคล
เสด็จเหาะเหินหน บัดดลจรใน อากาศบัดใจ ถึงกรุงพระนคร

352. ๏ ยื่นยอดปราสาท มีซึ่งโอวาท สุรเสียงบวร
ดูรานะบดี อาทิตย์ภูธร (ขาดหาย)[110] จงรู้แจ้งใจ

353. ๏ สองราชพนิดา เสด็จไปลังกา สิงหลเมืองไกล
สำเภาอับปาง ในกลางชลาลัย สององค์อรทัย พ่างเพียงจะมรณา

354. ๏ คนทั้งห้าร้อย ชีพม้วยยับย่อย เป็นเหยื่อมัจฉา
เอ็นดูสองเจ้า พระเยาวพังงา ว่ายในคงคา เจ็ดราตรีกาล

---

[107] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ โสมนัสปรีชาดา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “โสมนัสปรีดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[108] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “แห่งข้าบังอร”

[109] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า” ขอท้าวโกสีย์ บอกให้ถ้วนถี่ แต่หลังโพ้นมา ข้าบาทจักไปให้ถึงลังกา”

[110] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “จันทราสายสมร”

355. ๏ เรานี้เอ็นดู ทรมานนานอยู่ ทั้งคู่ในสถาน
เราจึงอุ้มเอา พระเยาวกุมาร พ้นจากสถาน แต่องค์น้องยา

356. ๏ เอ็นดูภูมี เชษฐาผู้พี่ เจ้ามีเวรา
บังเกิดเป็นเณร คือเวรตามมา แกล้งกล่าววาจา ชั่วช้าอัปรีย์

357. ๏ กล่าวเป็นปฐม ว่าสมุทรโคดม แต่ปางชาติก่อน[111]
ว่าเจ้าบังอร เป็นลูกเศรษฐี ชวนซึ่งทาสา[112] ลงมาคงคา {แล้วสรงนที }[113]

358. ๏ บริวารห้าร้อย เห็นเจ้าเณรน้อย เขจรลีลา
เณรพายเรือ(น้อย)[114] (กระจ้อยร่อย)[115]มา เจ้าทั้งสองรา สัพยอกพระชี

359. ๏ ร้องบอกข้าไท ยุดเรือเข้าไว้ กลางน้ำวารี
ทำบาตรหกคว่ำ กลางน้ำนที ลำบากพระชี เพียงจะมวยมรณา

360. ๏ ฝ่ายเจ้าผู้น้อง เห็นเณรร่ำร้อง เอ็นดูหนักหนา
จึงอุ้มเอามา ยังฝั่งคงคา เจ้าเณรนั้นหนา เพียงสิ้น(ขาดหาย)[116]

---

[111] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ปางชาติก่อนมี” สอดคล้องกับสัมผัส

[112] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ชวนข้าทาสี” สอดคล้องกับสัมผัส

[113] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[114] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เณรพายเรือน้อย”

[115] ฉบับ ส.583 ใช้ “กระจ้อยร่อยพายมา”

[116] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “เพียงสิ้นชีวัน”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “เพียงสิ้นสุดปราณ”

⊙ (ขาดหาย 4 บท)[117]

หน้าปลาย

สมุทรโคดม หน้าปลาย

⊙ ญาณี ⊙

361. ⊙ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ฟังคำโอวาทท้าวมัฆวาน
ในเมื่อราตรีกาล ทั้งนงคราญรู้แจ้งใจ
362. ⊙ สององค์ทรงโศกา ด้วยพนิดาสองอรทัย
พี่น้องพากันไป ได้ความยากแสนทวี
363. ⊙ หากว่าท้าวเทเวศ มาบอกเหตุรู้คดี
โอโอ้เจ้าสองศรี (ขาดหาย)[118]

---

[117] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า

"⊙ เณรผูกพยาบาล ปางก่อนหลายชาติ ติดตามมาพลัน จำนองจำภัย สองไทตามทัน จึงว่ายเวียนวัน ปางเพียงบรรลัย

⊙ ทีนี้พ้นกรรม ที่องค์ได้ทำ แต่ก่อนมาไกล แทนทดกันมา ช้านานเหลือใจ ทีนี้พ้นภัย ใช้ชาติแทนกัน

⊙ ฝ่ายองค์น้องชาย ครั้นขึ้นฝั่งได้ จะไปเรียนธรรม ฝ่ายองค์เชษฐา มิช้ามิพลัน จะได้ไอศวรรย์ กรุงแก้วนครา

⊙ บอกเท่านั้นแล้ว อินทราคลาดแคล้ว ตระบัดบ่มีคลา เหาะระเห็จเวหน บัดดลเวหา เข้าวิมานอาตมา นั่งแท่นรัตนาน" สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

ฉบับส.538 ปรากฏว่า

"⊙ เณรผูกพยาบาล ปางก่อนหลายชาติ ติดตามมาผลาญ จำนองจำภัย สองภูบาล ว่ายอยู่ในธาร ปางเพียงบรรลัย

⊙ ข้านี้พ้นกรรม พระองค์ได้ทำ แต่ก่อนมาไกล แทนทดกันมา ช้านานเหลือใจ ทีนี้พ้นภัย ใช้ชาติแทนกัน

⊙ ฝ่ายองค์น้องไซร้ ครั้นขึ้นฝั่งได้ จะไปเรียนธรรม ฝ่ายองค์เชษฐา มิช้ามิพลัน จะไอศวรรย์ กรุงแก้วนครา

⊙ บอกเท่านั้นแล้ว อินทราคลาดแคล้ว เหาะขึ้นเวหา ตระบัดเร็วพลัน ถึงชั้นดุสิตา แท่นทิพย์มหา ไพชยนต์วิมาน" สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[118] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า"ลูกแก้วพ่อยังเป็นไฉน"

364. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[119]
แก้วพ่อพรากจากกันไป ที่ไหนจะพบกัน
365. ๏ ถึงยากสักล้นฟ้า สองพนิดาได้พบกัน
พี่น้องสองจอมขวัญ เป็นเพื่อนกันในกลางทาง[120]
366. ๏ สองกษัตริย์ทรงโศกา เพียงชีวาจะบรรลัย
โทมนัสตรัสนึกใน สะอื้นไห้คร่ำครวญหา
367. ๏ เมื่อแรกเจ้าเสด็จไป แม่ห้ามไทเป็นหนักหนา
แม้นอยู่ในพารา พระผ่านฟ้าไม่มีภัย
368. ๏ อกแม่เพียงแตกคราก ไปตกยากลำบากใจ
สองกษัตริย์พลัดกันไป บ่ร้างได้พบกันเลย
369. ๏ ต่างคนต่างจะไป ร่ำร้องไห้อยู่เบยเบย
ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยบทจร
370. ๏ จะเอาป่ามาต่างเรือน เอาดาวเดือนมาต่างไต้
ละเสียซึ่งปรางค์ใน เอาแต่ไพรต่างรั้ววัง
371. ๏ จะว่ายอยู่ในพระสมุทร กว่าจะสุดสิ้นกำลัง
แก้วแม่จะเซซัง จะบ่ายหน้าไปหาใคร
372. ๏ เห็นว่าจะม้วยชาติ สายสุดสวาทจะจรไกล
เสือสีห์ย่อมมีใน จักกินเจ้าเป็นอาหาร
373. ๏ ครั้งหนึ่งพระลูกแก้ว รอดอยู่แล้วจากชลธาร
มาได้ยากในไพรสัณฑ์ ต่างคนต่างจะไปไม่เห็นกัน
374. ๏ นางทรงกันแสงไห้ แต่ค่ำไปจนไก่ขัน
ร่ำไรไปทุกอัน แล้วรับขวัญสองพนิดา
375. ๏ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ปลอบนางนาฏผู้ฉายา
ท้าวน้องอย่าโศกา ย่อมเป็นลางแก่สองศรี
376. ๏ ทั้งนี้สุดแต่บุญ จะเพิ่มพูนเนรบดี
แม้นบุญของเจ้ามี สองภูมีจะคืนมา

---

[119] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “เจ้ารอดจากน้ำแล้ว ลูกแก้วจักจรไกล”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ เจ้ารอดจำจากน้ำแล้ว พระลูกแก้วจักจรไกล”

[120] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เพื่อนยากเย็นไปทางไกล” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “เป็นเพื่อนยากในทางไกล”

377. ๏ สองกษัตริย์วายโศกแล้ว ครั้งรุ่งเช้าสั่งเสนา
ให้แต่งเครื่องบรรดา จะทำให้ถ้วนเจ็ดวัน
378. ๏ ทำบุญแล้วใส่บาตร ไม่รู้ขาดแต่สักวัน
อุทิศไปให้พลัน ถึงสองไทพนิดา

๏ ฉบัง ๏

379. ๏ ยังมีนางเมขลา เที่ยวรักษา
มหาสมุทรทะเลวน
380. ๏ เล็งแลแปรพักตร์ไปตามฝั่งชล เห็นหน่อทศพล
เข้าปนกับหมู่มัจฉา
381. ๏ เวียนว่ายอยู่ในคงคา ลำบากหนักหนา
เพียงจะสิ้นสุดแรง
382. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[121] จะถึงความมรณา
383. ๏ จึงมฉณีเมขลา บันดาลให้ปรา
ฝนฟ้าก็มาหายพลัน
384. ๏ คลายเคลื่อนเห็นเดือนแลตะวัน เคลื่อนคลายหายพลัน
ก็ราบคือหนังหน้ากลอง
385. ๏ ชลธารไม่มาเป็นฟอง สมเด็จพระทอง
ค่อยลอยค่อยล่องไปตามชล
386. ๏ พระพายพัดมาบัดเดียว พ้นจากน้ำเขียว
บัดเดี๋ยวก็พ้นทะเลวน
387. ๏ ซัด(เข้าปากอ่าว)[122]มาบัดดล ถึงทางตำบล
(สา)[123]มลราชนคร
388. ๏ เมืองนั้นใหญ่กว้างบวร ฝูงราษฎร
ทั้งชนบทเหลือไตร
389. ๏ ท้าวผู้เสวยราชย์ราชัย พระนามกรท้าวไท
สามลราชธิบดี

---

[121] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ บ่มิเห็นฟากฝั่งเฟือยแฝง ด้วยเห็นสุดแรง”

[122] ฉบับส.538 ใช้ “ซัดเข้าปากอ่าวบัดดล”

[123] ฉบับส.538 ใช้ “สามลราชพระนคร”

390. ๏ ฝ่ายองค์ทรงกัลยาณี พระมเหสี
จันทราผู้โฉมยง
391. ๏ ท้าวมีบุตรีเจ็ดองค์ งามจริงยิ่งยง
ประดุจหงส์เมื่อลีลา
392. ๏ ส่วนองค์นางน้องสุดท้องลงมา ชื่อจุลคัพภา
สุดท้องทั้งหกนารี
393. ๏ เสาวภากรากล้ำนารี ดุจไกรสรศรี
เมื่อจะลินลาศจากถ้ำทอง
๏ (ขาดหาย 1 บท)[124]
394. ๏ เพิ่งรุ่นสาวพรหมจารี บิดาปรานี
ก็ตบแต่งให้ทุกประการ
395. ๏ ให้ตั้งฉนวนลงไปถึงธาร สมเด็จเยาวมาลย์
ธิดามาเล่นนที
396. ๏ วันนั้นเจ็ดนางนารี เสด็จลงนที
ระรื่นก็ชื่นชมกัน
397. ๏ ดำผุดดำว่ายผายผัน สัพยอกหยอกกัน
กระสันระริกชื่นชม
398. ๏ ปางเมื่อพระสมุทรโคดม ผุดผุดจมจม
ก็ล่องก็ลอยลงมา
399. ๏ เดชะนางมณีเมขลา เนรมิตเป็นปรา[125]
ใครเห็นก็ลนลานใจ
400. ๏ เจ็ดนางทอดพระเนตรแลไป เห็นพระหน่อไท
ดุจทองบาดตา
401. ๏ ผ่านเกล้าเจ้าไปไหนมา ฤๅว่าเสียเภตรา
จึงมาดังนี้อัศจรรย์
402. ๏ แม้นว่าได้มาเป็นผัวขวัญ เจ็ดนางกระสัน[126]
กระบัดก็โถมลงมา

---

[124] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “๏ ได้สิบปีมีหลายองค์ เนื้อนวลคือทอง ละอองละองทรงศรี”

[125] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เนรมิตให้ปรา”

[126] ฉบับท.ย.1 ใช้ “หกนางกระสัน” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

403. ⊙ ว่ายไปด้วยใจจำนง หวังใคร่ได้องค์
มารักมาร่วมสงสาร
404. ⊙ ขอนไม้นั้นให้บันดาล เจ็ดนางนงคราญ[127]
จะหน่วงจะยุดก็สุดใจ
405. ⊙ หกนางทั้งอายแก่ใจ กลับว่ายมาพลัน
ข้าบาทเห็นผิดเร่งคิดอัศจรรย์[128]
406. ⊙ เจ็ดนางจึงให้สัญญา พระองค์อันมา
จะควรจะคู่กับผู้ใด
407. ⊙ จงให้ขอนไม้นั้นหนา[129] (ขาดหาย)[130]
ให้ไหลให้ลอยคืนมา
408. ⊙ ฝ่ายองค์นางจุลคัพภา บ่จำนรรจา
เจ้านึกแต่ในใจเอง[131]
409. ⊙ แม้นว่าเธอเป็นคู่เรา บ่มิพักหยุดเอา
ให้เจ้าจงลอยเข้ามา
410. ⊙ ใกล้มือคือดั่งคนพา ถึงก่อนน้องรา
ให้ประจักษ์ตาแก่พี่ทั้งหกคน
411. ⊙ บุญนางเคยสร้างกุศล กับเจ้าจุมพล
กระบัดก็ลอยคืนสถาน
412. ⊙ ครั้นตรงพระพักตร์นางคราญ (ขาดหาย)[132]
ก็หยุดก็นิ่งตรึงตรา
413. ⊙ นางกระทำคำรบราชา ยกพระหัตถ์มา
ก็ยุดเอากรภูมี

---

[127] ฉบับท.ย.1 ใช้ “หกนางนงคราญ” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[128] ฉบับท.ย.1 ใช้ “กลับว่ายมาใน สะทกสะเทิ้นเจรจา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “กลับให้ว่ายมาใน สะทกสะเทิ้นเจรจา” สอดคล้องกับสัมผัส

[129] ฉบับท.ย.1 ใช้ “จงให้ขอนไม้ลอยไป” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ จึงให้ขอนไม้อันลอยไป” สอดคล้องกับสัมผัส

[130] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “กลับคืนมาใน”

[131] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจโดยเดา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “เจ้านึกแต่ใจเดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[132] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “ขอนไม้บันดาล”

414. ๏ หกนางเชษฐานารี จึงกล่าววาที
เจ้านี้จะได้แก่ใคร

415. ๏ เดิมทีข้าเห็นแต่ไกล ไยนะเจ้าจะเอาไป
ฉันใดนะพระน้องยา

416. ๏ ต่างคนต่างคุมเอามา ว่าเจ้าคนนี้หนา
ของข้าจะเอาไปไหน

417. ๏ ถ้อยทีถ้อยเถียงกันไป จึงพาท้าวไท
ขึ้นมายังท้องพระโรงท้องทอง[133]

418. ๏ หกนางเชษฐาคิดปอง ชวนกันทั้งผอง
ก็ทูลสมเด็จพระบิดา

๏ ๒๙ ๏

419. ๏ ท้าวอาทิตยราช[134] เห็นหกนางนาฏ บุตรีราชา
เห็นพระกุมาร ภูบวรหรรษา โองการตรัสมา ถามหกนารี

420. ๏ พ่อได้ยินเสียง เหตุไรทุ่มเถียง (ขาดหาย 2 วรรค)[135]
เป็นไฉนนะเทวี กุมารองค์นี้ เอามาแต่ไหน

421. ๏ หกนางว่าเล่า ข้าพระพุทธิเจ้า ขอทูลภูวไนย
ข้าบาททั้งนี้ จรลีลงไป อาบน้ำเล่นไป สาครนที

422. ๏ องค์เจ้านี้ไซร้ กับขอนท่อนไม้ ลอยในวารี
ข้าบาทพี่น้อง ว่ายท้องนที พาพระภูมี ถึงฝั่งบัดใจ

423. ๏ ข้าบาทพี่น้อง หฤทัยคิดปอง จะครองภูวไนย
อันองค์ท้าวนี้ เห็นทีเป็นไฉน จะได้แก่ใคร ไว้เป็นสามี

424. ๏ สมเด็จภูธร ฟังหกบังอร พระทัยเปรมปรีดิ์
พ่อจักขอถาม ด้วยอรรถอันมี แรกเริ่มเดิมที ดังนี้ชิงกัน

425. ๏ คิดดูในใจ จะแบ่งปันให้ จะได้ฤาษะจอมขวัญ
จงถามเจ้าดู ให้รู้สำคัญ เอื้อนโองการพลัน ตรัสถามราชา

---

[133] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ขึ้นไปยังโรงทอง” สอดคล้องกับจำนวนพยางค์

[134] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ท้าวสามลราช” สอดคล้องกับเนื้อหา

[135] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ถ้อยคำจึงมี เหตุการณ์ฉันใด”

426. ๏ ดูรากุมาร เชื้อชาติถิ่นฐาน นครพารา
{เจ้าอยู่แห่งไร}[136] เหตุการณ์เป็นไฉน จรในคงคา (ขาดหาย 2 วรรค)[137]

427. ๏ สมุทรโคดม กราบเกล้าบังคม พระบรมทูลไข
ตัวข้าพุทธิเจ้า หน่อท้าวภพไตร เธอเสด็จครองกรุงนครพารา

428. ๏ ข้าบาทพี่น้อง พากันลอยล่อง ในชลธารา
สำเภาอับปาง ในกลางคงคา โพธิทัตน้องข้า เทวาพาจร

429. ๏ แต่ตัวข้าไซร้ เป็นกรรมชัดให้ ว่ายในสาคร
เจ็ดวันดีดัก เจียนจักม้วยมรณ์ ยุดได้แต่ขอน ลอยในสายชล

430. ๏ เดชะบุญข้า นางเมขลา เสด็จมาบัดดล
ช่วยคุ้มครองไว้ มิให้อับจน มาตามสายชล พ้นสมุทรกันดาร

431. ๏ ครั้นถึงปากน้ำ สามวันยังค่ำ จึงมาถึงสถาน
ลูกท้าวเจ็ดองค์ ลงสรงชลธาร อันข้าภูบาล ไม่รู้ตัวเลย

432. ๏ (ขาด 5 วรรค)[138] พระทูนหัวเอย ดังนี้อัศจรรย์

433. ๏ หกนางน้องแก้ว เห็นไม่ได้แล้ว กลับเข้ามาพลัน
ข้าบาทเร่งคิด เห็นผิดอัศจรรย์ ซึ่งขอนไม้นั้น วนเวียนไปมา

434. ๏ กลับล่องเข้าไป ตรงพักตร์อรทัย ผู้น้องขนิษฐา
ครั้นถึงมือเจ้า เพราพังงา ยุดเอามือข้า คืนจากนที

435. ๏ ข้าทูลตามสัตย์ สุดแท้จะตรัส โปรดเกล้าเกศี
(ขาดหาย 2 วรรค)[139] ความจริงสิ่งนี้ ขอทูลภูวไนย

436. ๏ ท้าวสามลราช ฟังองค์น้องนาฏ เธอแจ้งพระทัย
ตรัสว่าหกนาง ใช่การว่าไย ใช่ที่จะได้ หกนางนารี

437. ๏ เพราะว่าหาควรไม่ ทั้งหกว่ายไป ถึงในนที
ไม่ยุดเอาได้ ใช่ที่เทวี พระเนรบดี อย่าน้อยพระทัย

---

[136] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[137] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “ขี่ขอนไม้มา ดังนี้เป็นไฉน”

[138] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “หกนางว่ายไป จะยุดขอนไม้ มิได้พระเอย บันดาลขอนไม้ บ่ได้หยุดเลย”

ฉบับส.538 ปรากฏว่า “หกนางว่ายไป จะยุดขอนไม้ บ่ได้นะพระเอย บันดาลขอนไม้ บ่มิได้หยุดเลย”

[139] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “ชีวิตข้าไซร้ อยู่ใต้ธุลี”

438. ๏ ท้าวตรัสให้หา นางจุลคัพภา เข้ามาทันใจ
ตรัสถามเจ้าหน่อ เจ้ายังพอใจ พ่อจะยกให้ แก่ยอดเยาวมาลย์

439. ๏ นางจุลคัพภา รับพระบัญชา ก้มหน้าทูลสาร
ตรัสนี้ใส่เกล้า องค์เจ้าได้โปรดปราน เกล้าหม่อมดิฉัน อยู่ใต้บาทา

440. ๏ ลูกใช่นักเลง หาผัวเอาเอง นอกใจบิดา
ชั่วเลวกวนตัว ท่านกล่าวว่ามา ลูกไม่ฉันทา สุดแท้แต่อยู่หัว

441. ๏ สามลราชา รู้ซึ่งกิริยา พนิดาแกล้งกล่าว
ธรรมเนียมตัวเป็นสาว จะกล่าวถึงผัว สมเด็จอยู่หัว ท้าวแจ้งคดี

442. ๏ ดูรานะน้อง พี่คิดสมปอง สองเนรบดี
เราจะเสกสม เกลียวกลมไมตรี เจ้ายังเห็นดี ด้วยพี่ฤาไฉน

443. ๏ นางตอบคดี สุดแต่ภูมี ตา(ม)[140]น้ำพระทัย
ไม่มีเงินทอง ข้าวของสิ่งไร สุดแท้แต่ใจ จะมาอารี

444. ๏ อันพระกุมาร ย่อมเชื้อกษัตรา ครองพระบุรี
ย่อมบุญสองไท จึงให้จรลี ให้เจ้าสองศรี มาสบพบกัน

445. ๏ พิศดูกุมาร โฉมงามเพราพาน ดวงพักตร์คือจันทร์
พิศดูลูกเรา ดุจชาวเมืองสวรรค์ เห็นสมควรกัน ทั้งสองบังอร

446. ๏ สองท้าวปลงใจ บังเกิดเลื่อมใส รักใคร่ภูธร
สามลราชา จันทราสายสมร จึงเอาพระกร ทั้งสองพนิดา[141]

447. ๏ องค์(เจ้า)[142]ตรัสสั่ง พระสนมกรมวัง สิ้นทั้งไพรชน
จะแต่งวิวาหะ ซึ่งมงคล จักเสกนิฤมล ทั้งสองพนิดา

448. ๏ ตั้งการสยุมพร ลูกรักสายสมร กับด้วยราชา
ภิเษกสองเจ้า พระเพราพังงา แต่งเครื่องบรรดา ให้จงครบครัน

449. ๏ ให้แต่งบายศรี เจ็ดชั้นงามดี ถ้วนถี่ทุกประการ
ตั้งหน้าวังใน เรียงรายสามวัน แล้วให้ทำขวัญ เสด็จขึ้นเรือนทอง

450. ๏ ครั้นว่าเสร็จแล้ว สั่งให้ปัดแผ้ว รั้ววังทั้งผอง
เพดานม่านตาด เจ็ดชั้นเรืองรอง ฟูกผ้าหมอนทอง ที่จะบรรทม

---

[140] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ตามพระหฤทัย”

[141] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ทั้งสองนิฤมล” สอดคล้องกับสัมผัส

[142] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “องค์เจ้าตรัสสั่ง”

⊙ ญาณี ⊙

451. ⊙ ครั้นเสร็จสำเร็จแล้ว ตรัสแจ้วแจ้วสั่งลงมา
ให้ยกเครื่องบรรดา จะทำขวัญเจ้าสองศรี
⊙ (ขาดหาย 3 บท)[143]

452. ⊙ นางเถ้าแลนางแก่ ทั้งชาวแม่นั่งซ้ายขวา
โหรเฒ่าแลพฤฒา ญาติกาล้อมไสว

453. ⊙ บายศรีตั้งเรียงราย (ขาดหาย)[144]
ลั่นฆ้องชัยอยู่วังเวง ขับตามเพลงวังเวงใจ[145]
⊙ (ขาดหาย 1 บท)[146]

454. ⊙ โหระทึกเสียงกึกก้อง ปี่พาทย์ฆ้องกลองแตรสังข์
ครื้นเครงไปทั่วทั้งวัง จะทำขวัญเจ้าสองศรี

455. ⊙ พราหมณ์พฤฒาอยู่สลอน อวยพระพรให้ภูมี
อยู่สุขจำเริญศรี อย่าได้มีซึ่งอันตราย

456. ⊙ ความทุกข์อย่ามาใกล้ ทั้งความไข้อย่ามากลาย
สองเจ้าจงสืบสาย แทนท้าวไทผู้บิดร

---

[143] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า
“⊙ ท้าวให้เอาสององค์ ที่จะทรงสรงชลธี คันธรสปรากฏมี ให้สองศรีเจ้าทรงทา
⊙ ทั้งให้ทรงเครื่องต้น อันเลิศล้นทั้งภูษา พระธำมรงอันรจนา ย่อมค่าแสนตำลึงทอง
⊙ แต่งองค์สำเร็จแล้ว อุ้มลูกแก้วเจ้าทั้งสอง นั่งเหนือแก้วกองทอง กองเงินงามรจนา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ปรากฏว่า
“⊙ ให้เจ้าทั้งสององค์ เข้าที่สรงชลธี คนธรสปรากฏมี ให้สองศรีมาสรงทา
⊙ ท้าวให้ทรงเครื่องต้น อันเลิศล้นทั้งภูษา ธำมรงค์อันรจนา ย่อมควรค่าแสนตำลึงทอง
⊙ แต่งองค์เจ้าเสร็จแล้ว อุ้มลูกแก้วทั้งสอง เสด็จนั่งเหนือกองทอง อีกกองแก้วอันรจนา” สอดคล้องกับสัมผัส

[144] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ เอาพระฉายติดแว่นชัย”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “เอาพระฉายติดเทียนชัย”

[145] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ลั่นฆ้องกึกก้องไป จงบำเรออยู่วังเวง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ลั่นฆ้องกึกก้องไป ให้บำเรออยู่วังเวง” สอดคล้องกับสัมผัส

[146] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “เสภาแลทั้งดนตรี เสียงมีอยู่ครื้นเครง ขับรำทำตามเพลง เสียงวังเวงทั่วทั้งรั้ววัง” สอดคล้องกับสัมผัส

457. ๏ ร้อยเอ็ดพระนคร ถวายกรเจ้าสองรา[147]
(ขาดหาย 2 วรรค)[148]

458. ๏ จำเริญพระชันษา สองพนิดาได้พันปี
ศัตรูหมู่ไพรี จงพ่ายแพ้อัปราชัย

459. ๏ ครั้นว่าอวยพรแล้ว จูงกรแล้วทั้งสองไท
กราบบาทพระภูวไนย พระบิดรแลมารดา

460. ๏ ท้าวจึงดับเทียนชัย โบกควันให้ทั้งสองรา
จิ้มเจิมพระพักตรา พนิดาเจ้าทั้งสอง

461. ๏ เชิญเสด็จสองเยาวราช ขึ้นเกยมาศปราสาททอง
หกนางนั้นเศร้าหมอง เร่งสร้อยเศร้าด้วยราชา

๏ ฉบัง ๏

462. ๏ ครั้นค่ำย่ำสนธยา จึงพระบรมราชา
ลีลาเข้าชมอรทัย

463. ๏ พระตวัดรูดม่านใน นั่งแนบอรทัย
ก็ชวนก็เชิญนิทรา

464. ๏ อุ้มเอาพระเยาวพังงา แนบพระอุรา
ก็ชมก็ชื่นพิสมัย

465. ๏ ท้าวชมภิรมย์ยาใจ ปลื้มสวาทอาลัย
พระทัยก็เพียงลนลาน

466. ๏ ผุดพลอดกอดรัดเยาวมาลย์ กระสันเกษมเปรมปรา
รำจวนก็ปวนพระทัย

467. ๏ นางจุลคัพภาอรทัย ถอยองค์ลงไป
พระทัยเจ้ายังคิดอาย

468. ๏ องค์น้องเจ้าต้องมือชาย มารยาเจ้าอาย
พระกายเจ้าสั่นพรั่นใจ

---

[147] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ร้อยเอ็ดพระพารา จึงเข้ามากราบถวายพร”สอดคล้องกับสัมผัส

[148] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ให้เสวยพระนคร เป็นปิ่นเกล้าพระธรณี”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ให้เสวยพระนคร เป็นปิ่นเกล้าในบุรี”

469. ๏ พระทองมาต้องน้องไย ข้าบาทนี้ไซร้
ไม่รู้คดีเดียงสา

470. ๏ ใจจิตน้องคิดสงกา สมสนิทเสน่หา
ข้าบาทยังไม่ได้เคย

471. ๏ ขอท้าวแต่เพียงชมเชย โปรดข้าพระเอย
ไม่เคยไม่รู้เลยนา

472. ๏ พระองค์จงทรงกรุณา ขอพระเชษฐา
งดข้าแต่ราตรีกาล

473. ๏ พระฟังพระน้องเยาวมาลย์ ถ้อยคำอ่อนหวาน
ภูบาลก็โลมสายสมร

474. ๏ โลมลูบจูบทั่วพระองค์บังอร สิ่งนี้นะสายสมร
ไม่มีใครสอนดอกหนา[149]

475. ๏ นางน้องเจ้าอย่ากลัวเกรง หากรู้กันเอง
ท้าวน้องอย่าได้ตกใจ

476. ๏ นางน้องทูลสนองภูวไนย หัวปีพิสมัย
ได้แล้วจะแคล้วคลาดคลา

477. ๏ ความรักนั้นห่างโรยรา ดุจดังนาวา
เรือจ้างที่ทางคนจร

478. ๏ ตัวข้าคือบุษบาเกสร ชมชาติเกสร
ได้แล้วก็จรบินไป

479. ๏ พุ่มพวงดวงดอกมาลัย จะร้างแรมไว
เบื้องหน้าจะได้ซึ่งความอาย

480. ๏ ท้าวตอบคำนางโฉมฉาย กอดแนบพระกาย
ใช่พี่จะร้างสายสมร

481. ๏ ภุมราฤๅจะมาบทจร แรมร้างเกสร
บ่ห่อนจะร้างบุษบา

482. ๏ ไกรสรก็ห่อนจะคลา จรจากคูหา
ถ้ำทองเป็นที่อาศัย

---

[149] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

483. ๏ ธรรมเนียมคชสาร(ฤๅ)[150]ไกล ป่าดงพงไพร
ใช่ที่จะบทจร

484. ๏ ดุจดังเทพพญาธร ถึงชีพจะม้วยมรณ์
ก็ห่อนจะร้างนารีผล

485. ๏ พี่มาพบแก้วนิฤมล แม้นม้วยวายชนม์
สิ้นชีพมิหน่ายนวลนาง

486. ๏ ยกกรอุ้มแก้วมาวาง จูบแก้มนวลนาง
พลางชมพลางชิดพิสมัย

487. ๏ สายสมรโอนอ่อนอาลัย ชายชิดพิสมัย
พระทัยเจ้าใคร่เสน่หา

488. ๏ ธรรมเนียมกระษัตรีมีมา เป็นกลมารยา
ทำเคียดทำอายหันหวน

๏ (ขาดหาย 1 บท)[151]

489. ๏ ท้าวอุ้มเอาองค์อรทัย แนบทรวงดวงนัยน์
ท้าวไทก็ชมสมศรี

490. ๏ ครั้นเช้าขึ้นเฝ้าภูมี บิดาชลณี
ก็ชื่นก็ชมหฤหรรษ์

491. ๏ อยู่จำเริญมาแต่วันนั้น สองพนิดาจอมขวัญ
ก็อยู่สำราญบานใจ

๏ ๒๘ ๏

492. ๏ ยังมีเภตรา มาแต่พารา กรุงจีนวิสัย
บรรทุกสินค้า แลนี้มาเร็วไว ลุถึงกรุงไตร สามลพารา

---

[150] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ธรรมเนียมช้างสารฤๅจะไกล”
ฉบับส.538 ใช้ “ธรรมเนียมคชสารฤๅจะใคร่”

[151] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ ในใจพระรัญจวน เสน่หามายวน ก็หวนก็ห้อยคล้อยไป” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ในใจอรทัยจะรัญจวน เสน่หามายวน ก็หวนก็คล้อยไป” สอดคล้องกับสัมผัส

493. ๏ ทอดริมท้ายเมือง พาณิชแต่งเครื่อง วัตถาอลังการ์
ผ้าผ่อนแพรพรรณ เชี่ยนขันอลังการ์ เงินทองเหลือตรา กฤษณาจวงจันทร์

494. ๏ แต่งเครื่องมนัสการ ถวายพระภูบาล อเนกอนันต์
ครั้นเช้าขึ้นไป กราบไหว้ทรงธรรม์ ยกของกำนัล ถวายแก่ราชา

495. ๏ สามลภูวไนย ท้าวตรัสปราศรัย[152] (ขาดหาย)[153]
ขอบใจพาณิช มีจิตหรรษา ท่านใช้เภตรา มาแต่แดนใด

496. ๏ พาณิชทูลเล่า ข้าพระพุทธิเจ้า มาแต่เมืองไกล
จรต่างประเทศ กรุงจีนวิสัย สู่สมภารไทย เป็นพระราชไมตรี

497. ๏ ขอขายสินค้า ในกรุงนครา แก่ประชาราชโดยดี
เครื่องในเภตรา สินค้ามากมี ซื้อขายตามที ในกรุงพารา

498. ๏ ท้าวฟังพาณิช สมเด็จบพิตร เธอมีองการ[154]
เสนาผู้ใหญ่ เร่งไปเร็วรา แต่งเครื่องบรรดา จะเลี้ยงแขกเมือง

499. ๏ ข้าวของทั้งหลาย (ขาดหาย 6 วรรค)[155]

500. ๏ (ขาดหาย)[156] ให้แก่ชาวไพร่ ถ้วนทุกคนไป
ประเทศภาษา เข้ามาแต่ไกล เงินทองกองให้ แก่ชาวเภตรา

501. ๏ แขกเมืองทั้งหลาย กินอยู่พูวาย ชื่นชมหรรษา
สรรเสริญทุกคน สามลราชา แล้วจึงกราบลา จากพระโรงชัย

502. ๏ ขนเครื่องสินค้า ในท้องเภตรา ขึ้นมาเหลือใจ
บ้างซื้อบ้างขาย เรียงรายกันไป บ้างเที่ยวจรใน ชื่นชมพารา

---

[152] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ มีองการไข” สอดคล้องกับเนื้อหากับส่วนที่ขาดหาย
ฉบับส.538 ใช้ “องการผ่านไป” สอดคล้องกับเนื้อหากับส่วนที่ขาดหาย

[153] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “ปราศรัยไปมา”

[154] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ตรัสมีชงคา” สอดคล้องกับสัมผัส

[155] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “แต่งให้มากมาย อเนกนองเนือง ให้เลี้ยงชาวพล มาเป็นแขกเมือง จงให้ลือเลื่อง กรุงจีนวิสัย” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “แต่งให้มากมาย อเนกนองเนือง ให้เลี้ยงชาวพ่อ อันเป็นแขกเมือง ให้จงลือเลื่อง กรุงจีนวิสัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[156] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “เสื้อผ้าทั้งหลาย”

503. ๏ สิ่งของทั้งหลาย พาณิชจำหน่าย สิ้นทั้งเภตรา
แล้วให้ซื้อเครื่อง ในเมืองพารา บรรทุกเภตรา จะกลับคืนไป[157]

504. ๏ (ขาดหาย 4 วรรค)[158] นายสำเภาภูบาล[159]
มาก้มกราบกราน ตรงหน้าบัญชร

๏ ญาณี ๏

505. ๏ วันนั้นนางฉายา จุลคัพภาผู้บังอร
ครั้นเข้าเจ้าบทจร ขึ้นไปเฝ้าพระชลณี

506. ๏ เสด็จมาถึงหน้าฉาน นางนงคราญเจ้าเทวี
ดุจดังไกรสรศรี เมื่อลินลาศจากถ้ำทอง

507. ๏ ถึงเข้าเจ้ากราบกราน พระปิตุเรศด้วยใจปอง
หฤทัยนางคิดปอง ใคร่ดูเล่นเห็นแขกเมือง

508. ๏ เขามาต่างประเทศ พระนัยน์เนตรเจ้าชำเลือง
วันนั้นจึงแขกเมือง เห็นรูปนางเพียงบาดตา

509. ๏ พิศเพ่งเร่งหลงใหล งามกระไรคือเทวา
หล่อเหลาเกลากลึงมา ดุจนางฟ้าในราศี

510. ๏ แม้นได้แก่พระบาท พักการาชธิบดี
ท้าวไร้มเหสี ครองบุรีกรุงวิสัย

511. ๏ กูจะวาดเอารูปน้อง หน้าคือทองงามผ่องใส
ไปถวายแก่ท้าวไท อันเป็นใหญ่ในพารา

512. ๏ จึงเอากระดาษทอง วาดรูปน้องผู้ฉายา
(ขาดหาย)[160] พระพักตราคือวงเดือน

---

[157] ฉบับท.ย.1 ใช้ “กลับคืนยังสถาน” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ก้กลับคืนสถาน” สอดคล้องกับสัมผัส

[158] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “พาณิชพ่อค้า บรรทุกเภตรา เสร็จแล้วบ่มินาน แต่งตัวเข้าไป”

[159] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ไหว้พระภูบาล” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ท้าวไทภูบาล” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[160] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “นรลักษณ์งามโสภา”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “เอวองค์ทรงโสภา”

513. ⊙ ผมเผ้าเกล้าเกศา ปีกภุมราบ่ปานเหมือน
รัศมีสีคือเดือน งามลอยเลื่อนน่าใคร่ชม
514. ⊙ พระโอษฐ์งามจิ้มลิ้ม ดังชาดจิ้มเป็นสีส้ม
ตกเกลื้อนตามริมนม สมกับตัวทั่วกายา
515. ⊙ พระกรจนช้อยชด ดังงอนรถทั้งซ้ายขวา
สิบนิ้วงามรจนา เห็นแฉล้มดังหนึ่งเทียน
516. ⊙ ช่างวาดวาดรูปน้อง เมื่อพระองค์พิศเพียร
รูปนางกับรูปเขียน เหมือนสรรพสิ้นทั้งกายา
517. ⊙ เขียนใส่กระดาษทอง โฉมพระน้องเพียงบาดตา
ดุจยิ้มแย้มเจรจา เนตรซ้ายขวาดังพลอยนิล[161]
518. ⊙ วาดรูปองค์อรทัย ไม่ให้ใครนั้นรู้เห็น
รูปนางอย่างหนึ่งเป็น ใครได้เห็นทำขวัญตา
519. ⊙ (ขาดหาย)[162] นายพาณิชจึงกราบลา
ผ่านเกล้าเจ้าโลกา จงคอยอยู่สุขสำราญ
520. ⊙ ทูลลาพระบาทแล้ว จึงคลาดแคล้วจากหน้าฉาน
ลงมาบ่มินาน ยังเภตรากระบัดดล
521. ⊙ จึงให้แต่งบวงสรวง เทพทั้งปวงทุกแห่งหน
ครั้นแล้วเตือนไพร่พล ให้เคลื่อนคล้ายบ่ายเภตรา

⊙ ฉบัง ⊙

522. ⊙ ชักใบขึ้นเปรมปรา พระพายพัดมา
เภตราก็แล่นตามลม
523. ⊙ โห่ร้องกึกก้องชื่นชม เสาใบได้ลม
ระงมก็แล่นฉะฉาน
524. ⊙ แล่นไปในสมุทรกันดาร โครมโครมฉานฉาน
ประมาณก็ได้เดือนปลาย

---

[161] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เนตรซ้ายขวาดุจดังเป็น” สอดคล้องกับสัมผัส

[162] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ครั้นวาดได้หนึ่งคิด”
ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ครั้นวาดท่านได้ดั่งหนึ่งคิด”

525. ๏ เร็วรวดกวดขันผันผาย แล่นมาตามสาย
คล้ายคล้ายก็ไปถึงกรุงไกร
526. ๏ ปากน้ำกรุงจีนวิสัย ต้นหนร้องไป
ให้ทอดสมอบ่มิคลา
527. ๏ บัดนั้นจึงนายเภตรา แต่งเครื่องบรรดา
เป็นของวิเศษทั้งปวง
528. ๏ สินค้ามาแต่เมืองหลวง ทรัพย์สินทั้งปวง
อเนกอนันต์เหลือใจ
529. ๏ กระดาษทองวาดรูปเอาไป ใส่หีบทองใน
พานทองให้รองรจนา
530. ๏ พาณิชคิดแล้วจึงเอามา กับเครื่องบรรดา
ถวายแก่ท้าวอันมี
531. ๏ แสนสัตตรัตนมณี ข้าวของอันมี
เอามาแต่เมืองสามล
532. ๏ หีบทองรองรูปวาด กราบพระบาทเจ้าจุมพล
แล้วก้มเกล้าบังคมไท
533. ๏ ฝ่ายท้าวกรุงจีนวิสัย ทอดพระเนตรแลไป
ปราศรัยพาณิชของตนมา
534. ๏ ว่าจรนครอันปรา เมืองประเทศภาษา
ถึงด้าวถึงแดนอันใด
535. ๏ หีบทองนั้นของอันใด ที่ใส่ไว้ใน
เป็นของวิเศษประเทศมา
536. ๏ พาณิชจึงทูนราชา ข้าบาทไคลคลา
ไปค้าถึงเมืองสามล
537. ๏ สุขเกษมเปรมประชาชน เสนีรี้พล
อเนกแสนยากร
538. ๏ วันหนึ่งข้าบทจร ขึ้นเฝ้าภูธร
ถวายซึ่งเครื่องอลังการ์
539. ๏ ฝ่ายท้าวสามลราชา มีพระธิดา
นารีทั้งเจ็ดพระองค์

540. ๏ ทรงโฉมบรรจง สุดท้องหกองค์
ประเสริฐกว่านางทั้งหลาย

541. ๏ ชันษาสิบห้าปีปลาย ทรงโฉมเฉิดฉาย
เป็นศรีเป็นใหญ่ทั้งกายา

542. ๏ ข้าบาทวาดเอารูปมา ฉลององค์กัลยา
เอามาถวายไท เป็นคู่ครอง

543. ๏ พาณิชยกเอาหีบทอง ใส่รูปทูลฉลอง
แก่ท้าวไทธิราชราชา

๏ ๒๙ ๏

544. ๏ สมเด็จพระบาท พักกาธิราช จึงมีชงคา
รับเอาหีบทอง ฉลองรูปฉายา เห็นงามรจนา ที่แผ่นกระดาษทอง

545. ๏ ท้าวเร่งพิศเพียร เห็นซึ่งรูปเขียน ท้าวเพียงขาดใจ[163]
พระทรวงท้าวไท ดังไฟร้อยกอง เห็นแต่รูปน้อง ดุจแย้มเจรจา

546. ๏ เสด็จเข้าแท่นทอง หยิบเอารูปน้อง สู่ห้องนิทรา
เอนองค์ลงนอน พระกรซ้ายขวา กอดพระอุรา ท้าวพลางพิสมัย

547. ๏ พิศวงพระพักตร์ เสน่หาน่ารัก ดุจพวงมาลัย
พิศดูทั้งสอง {แก้มน้องเป็นใย}[164] ปรางค์ทองสุกใส พิศดูเนตรนัยน์
พลอยนิลก็บ่ปาน

548. ๏ พิศดูพระจุไร น่ารักโฉมฉาย พระทัยลนลาน
พิศดูเต้านม กลึงกลมบ่ปาน เร่งคิดเร่งสาน ลืมเสวยโภชนา

549. ๏ เห็นแต่รูปทรง ลืมเข้าที่สรง ทรงรสุคนธา
ท้าวเร่งพิสมัย ยวนในวิญญา ท้าวเร่งโศกา โศกเศร้าแสนทวี

550. ๏ เมื่อไรเล่าเลย จะได้มาเชย แก้วพี่มารศรี
ในทรวงดวงใจ ดุจไฟอัคคี เห็นแต่รูปศรี ใจพี่อาลัย

---

[163] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ท้าวเธอมาเศร้าหมอง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “พระมาเศร้าหมอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[164] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

551. ๏ แม้นได้เทวี มาเป็นมเหสี เฉลิมแผ่นภพไตร
ควรครองสิ่งสิ้น กรุงจีนวิสัย จะให้เจ้าเป็นใหญ่ กว่านางทั้งหลาย[165]

552. ๏ เร่งคิดเร่งยวน หฤทัยปั่นปวน อกไหม้ไส้ขม
น้ำเนตรไหลตก อกท้าวเกรียมกรม ท้าวเร่งปรารมภ์ ถึงองค์เทวี

553. ๏ กอดมือเข่าเป็นทุกข์ ไม่มีความสุข เท่ากิ่งเกศี
จะนอนจะนั่ง ลืมทั้งสมประดี เร่งกันแสงศรี ค่ำเช้าอัตรา

554. ๏ นางสมุทเทวี เป็นพระมเหสี แห่งท้าวปักษา
เห็นท้าวโศกเศร้า กันแสงโศกา นางจึงเข้ามา ทูลพระภูวไนย

555. ๏ ข้าแต่พระองค์ ผ่านฟ้ามาทรง กันแสงเพื่อใด
ฤๅไทธิราช เจ็บช้ำน้ำใจ ฤๅน้อยพระทัย ตรัสไปแก่เมียรา

556. ๏ พักกาธิราช ฟังคำนางนาฏ ประภาษชงคา
หน้าถามนั่นนี่ เซ้าซี้เจรจา เจ้าอย่าเข้ามา เร่งถอยออกไป

557. ๏ กูเห็นหน้าเจ้า ในทรวงของเรา ดุจดังเผาไฟ
ตัวกูอยู่นี้ ใจพี่อยู่ไกล ในพระหฤทัย พี่ไม่สบาย

558. ๏ ท้าวเร่งไหลหลง ลุกนั่งไม่ตรง ทรงพระวรกาย
กันแสงโศกา เพียงมาวอดวาย คิดถึงโฉมฉาย ท้าวเร่งโศกา

559. ๏ เห็นแต่รูปวาด ส่วนองค์น้องนาฏ อยู่ใกล้พารา
มีปีกมีหาง บินกลางเวหา จะได้เห็นหน้า สว่างร้อนหฤทัย

560. ๏ ครั้นวายโศกา ตรัสมีชงคา พาณิชทันใจ
อันซึ่งรูปน้อง เราคิดต้องใจ เราจะใคร่ได้ เป็นพระมเหสี

561. ๏ ท่านจงอาสา กลับคืนพารา สามลบุรี
ไปสู่ขอนาง เป็นทางไมตรี แม้นได้เทวี เป็นอรรคชายา

562. ๏ เราจะถึงใจ เงินทองจะให้ ท่านได้เมตตา
ไปขอนิฤมล นางจุลคัพภา ลุดังปรารถนา ท่านอย่าร้อนใจ

563. ๏ จึงนา(ย)[166]พาณิช ทูลตอบบพิตร เจ้ากรุงภพไตร
พระองค์ปรารถนา จะอาสาไป สุดแท้แต่บุญไท เคยคู่กะเทวี

564. ๏ จะไปว่ากล่าว คอยโลมคอยเล้า ทูลท้าวให้ดี
คอยเบี่ยงคอยบ่าย แยบคายพาที เห็นภูมี ไม่มาขัดใจ

---

[165] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “กว่านางนักสนม” สอดคล้องกับสัมผัส

[166] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “จึงนายพาณิช”

565. ๏ พักกานเรศูร (ขาดหาย)[167] ตรัสพลางปราศรัย
ท่านว่าทั้งนี้ เห็นดีชอบใจ เงินทองกองให้ แก่พาณิชา

566. ๏ แล้วตรัสลงไป แก่เสนาใน ให้แต่งเภตรา
บรรทุกสิ่งของ เงินทองนานา ให้เบิกเอามา แต่พระคลังหลวง

567. ๏ ของต่างประเทศ แต่ล้วนวิเศษ อเนกทั้งปวง
สามลำเภตรา สินค้าของหลวง แก้วแหวนทั้งปวง (ขาดหาย)[168]

568. ๏ (ขาดหาย)[169] หวังเป็นแผ่นทอง เกี่ยวกับภูมี
ขอมานบนอบ ให้ชอบท่วงที หวังจะได้บุตรี พระหน่ออรทัย

569. ๏ จะตั้งเป็นเอก ราชาภิเษก เฉลิมแผ่นภพไตร
แม้นท้าวโปรดปราน ประทานอรทัย กรุงจีนวิสัย ขอพึ่งสมภาร

570. ๏ กรุงจีนชนบท ลือชาปรากฏ ยศศักดิ์ใครจะปาน
สุพรรณเกือกทอง รองพระบาทภูบาล ขอถวายสิงคาร สิ้นทั้งบุรี

571. ๏ ไม่ให้อัปยศ อับอายชนบท ประเทศอันมี
แม้นท้าวมิให้ อรทัยเทวี เห็นว่าจะมี การณรงค์สงคราม

572. ๏ แม้นม้วยบรรลัย กรุงจีนวิสัย บ่ได้เกรงขาม
กับเมืองสามล ไม่พ้นสงคราม ท้าวผู้ทรงนาม เห็นทางไมตรี

573. ๏ ท้าวให้เขียนสาร แล้วทุกประการ ในสารอันมี
เอาทองนพคุณ หนุนรัตนมณี (ขาดหาย 2 วรรค)[170]

574. ๏ ท้าวให้ประทาน เนาวรัตน์ชัชวาล พาณิชเหลือตรา
ท่านจงคลาไคล ถึงในพารา เดือนหนึ่งจงมา ให้รู้คดี

575. ๏ ราชทูตพาณิช รับสั่งบพิตร ใส่เกล้าเกศี
รับเอาสารมา กราบลาภูมี ครั้นได้ฤกษ์ดี เคลื่อนคลาดเภตรา[171]

---

[167] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ฟังพาณิชทูล”

[168] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “บรรทุกเภตรา”

[169] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “พระทัยท้าวปอง”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “หฤทัยท้าวปอง”

[170] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “สมเด็จภูมี ให้พาณิชา”
ฉบับส.538 ปรากฏว่า “สมเด็จภูมี นายพาณิชา”

[171] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เคลื่อนเภตราสาร” สอดคล้องกับสัมผัส

576. ๏ ทั้งสามเภตรา แล่นตามกันมา คงคาฉะฉาน
ถึงท้องพระสมุทร สายสุดชลธาร ต้นหนคนงาน ชื่นชมหรรษา

577. ๏ เลี้ยงดู(ทั้งหลาย)[172] (กินอยู่)[173]พูวาย (ขาดหาย)[174]
ชื่นชมกันไป ในท้องคงคา สิบห้าวันปลาย[175] ถึงกรุงสามล

578. ๏ ทอดสมอลงไว้ แทบปากน้ำใน ให้เลี้ยงไพร่พล
ครั้นเช้าเอาสาร ใส่พานรจนา[176] ถึงที่ตำบล เคยรับพระราชสาร[177]

579. ๏ จึงเสนาอำมาตย์ เข้าเฝ้าพระบาท สามลราชา
ต่างต่างรู้เหตุ ประเทศภาษา จึงเอาคดีมา ทูลพระภูวไนย

580. ๏ ยังมีแขกเมือง เข้ามาเนืองนอง ประเทศเมืองไกล
ถือข่าวราชสาร อาการเป็นไฉน ขอทูลท้าวไท ให้ทราบบาทา

581. ๏ ท้าวสามลราช องการประภาษ ตรัสสั่งเสนา
เร่งเร็วชาวเจ้า รับเอาเข้ามา ประเทศภาษา มาร้ายฤๅดี

582. ๏ เสนาก้มเกล้า รับสั่งพระเจ้า ใส่เกล้าเกศี
กระบัดออกมา (ขาดหาย)[178] บอกซึ่งคดี ประเทศถือสาร

583. ๏ องการตรัสมี ให้หาทั้งนี้ เข้าไปอย่านาน
จะทอดพระเนตร ดูเหตุในสาร จึงรับเอาพาน ครั้นแล้วจรไป

584. ๏ พาณิชทั้งหลาย เข้ามาเรียงราย ถึงท้องพระโรงชัย
ก้มเกล้าบังคม พระบรมอยู่ไสว สมเด็จภูวไนย ตรัสมีองการ

585. ๏ ให้หาอาลักษณ์ แปลให้รู้จัก อักษรในสาร
อาลักษณ์จึงแปล เห็นแน่ทุกประการ เรื่องราวในสาร แปลเป็นคำไทย

---

[172] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เลี้ยงดูทั้งหลาย”

[173] ฉบับส.538 ใช้ “กินอยู่พูวาย”

[174] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “โห่ร้องไปมา”

[175] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สิบห้าวันมา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “สิบห้าวันตรา” สอดคล้องกับสัมผัส

[176] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ใส่พานจรดล” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.538 ใช้ “ในพานจรดล” สอดคล้องกับสัมผัส

[177] ฉบับส.538 ใช้ “เคยรับสารตรา” สอดคล้องกับสัมผัส

[178] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ศาลาอันมี”

586. ๏ ถวายแก่พระบาท สามลราช ตรัสทอดพระเนตรไป
ครั้นรู้ในสาร ภูบาลตรัสไตร คิดอยู่ในใจ (ขาดหาย)[179]

587. ๏ (ขาดหาย 4 วรรค)[180]
หกนางนารี รูปร่างมารศรี คล้ายคล้ายเป็นไฉน[181]

588. ๏ ท้าวไม่รู้เหตุ กรุงจีนประเทศ วาดรูปจอมขวัญ
ไปถวายราชา พักกาทรงธรรม์ ท้าวหมายใฝ่ฝัน ถึงจุลคัพภา

589. ๏ คิดรือหนึ่งไซร้ เธอจะใคร่ได้ สามลำเภตรา
ผ้าผ่อนเงินทอง ข้าวของเหลือตรา แล้วให้สัญญา เอาเป็นเขยขวัญ

590. ๏ คิดรือหนึ่งเล่า แม้นมิให้เจ้า พระเยาว์จอมขวัญ
จะเป็นข้าศึก พิลึกรบกัน เขาย่อมเข้มขัน กรุงจีนวิสัย

591. ๏ ท้าวคิดจินดา บุตรีเชษฐา ทรงโฉมประโลมใจ
ประโลมใจ ประเทศภาษา จะรู้ว่าใคร สุดแท้แต่ใจ คนหนึ่งแลนา

592. ๏ คิดเท่านั้นแล้ว โองการแจ้วแจ้ว ปราศรัยไปมา
ดูราพาณิช เราคิดหนักหนา สารที่ให้มา เราแจ้งทุกประการ

593. ๏ ทั้งนี้จะเป็นอะไร ชงคาว่าไป (ขาดหาย)[182]
เราจะยกให้ อรทัยโฉมปราง เราคิดเป็นทาง พระราชไมตรี

594. ๏ พาณิชทูลฉลอง ว่าท้าวผู้ครอง ไร้ซึ่งมเหสี
ร้อยเอ็ดพารา ย่อมมาดุษฎี เอาพระบุตรี มาถวายภูบาล

595. ๏ พระไม่ชอบใจ เหมือนหนึ่งหน่อไท ธิดาเยาวมาลย์
แม้นโปรดเกศี เหมือนมีองการ จะนัดแต่งงาน วิวาห์มงคล

596. ๏ สามลราชา ชงคาตรัสมา ท่านอย่าร้อนรน
แต่งงานเดือนสี่ เห็นดีชอบกล ทูลแก่จุมพล เชิญท้าวเสด็จมา

597. ๏ พาณิชฟังตรัส ชื่นชมโสมนัส รับพระชงคา
ให้เอาข้าวของ เงินทองขึ้นมา ทั้งสามเภตรา เข้ามาทันใจ

598. ๏ ผ้าผ่อนนองเนือง บรรดาการเครื่อง อกนิษฐ์อสงไขย
ถวายท้าวสามล เครื่องต้นสุกใส ท้าวเห็นก็ลานใจ ด้วยทรัพย์เงินทอง

---

[179] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “เจ็ดนางนารี”

[180] ฉบับท.ย.1,ส.538 ปรากฏว่า “คัพภาลูกแก้ว เจ้ามีผัวแล้ว ทำฉันใดดี ยังแต่เชษฐา”

[181] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “คล้ายคล้ายเหมือนกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[182] ฉบับส.538 ปรากฏว่า “ว่าไว้เป็นกลาง”

599. ๏ ให้ขนขึ้นไป ใส่ในคลังใหญ่ เต็มสิ้นทั้งผอง
ทุกสิ่งทุกอัน สารพันก่ายกอง ด้วยบุญท้าวน้อง นางจุลคัพภา
600. ๏ ให้เลี้ยงแขกเมือง บรรดาการเครื่อง สารพันอันมี
เครื่องชุ่มเครื่องแห้ง ต้มแกงจงดี ทำให้ถ้วนถี่ เลี้ยงพวกเภตรา
601. ๏ แล้วให้ประทาน แก่พวกถือสาร อเนกนานา
ทั้งนายทั้งไพร่ ที่ได้เข้ามา ทั้งสามเภตรา พันห้าร้อยลำ[183]
602. ๏ เสื้อผ้าเอามาให้ ที่ไพร่ก็ตามไพร่ ที่นายก็ตามนาย
แต่งให้เลี้ยงดู กินอยู่ทั้งหลาย แล้วพระฤาสาย ให้มาแต่งสาร
603. ๏ หฤทัยพึ่งพอ หวังจะได้พระหน่อ ธิดาเยาวมาลย์
เดือนสี่นี้ไซร้ จะให้แต่งการ เชิญพระภูบาล อย่ามานอนใจ
604. ๏ ในสารถ้วนถี่ อนุกิจคดี มีแจ้งแถลงไข
เป็นทางไมตรี มีอักษรไป ชงคาตรัสให้ เขียนใส่แผ่นทอง
605. ๏ ตรัสเป็นคำกลาง พนิดาเจ็ดนาง ให้ตามท้าวปอง
องค์นางทั้งนี้ ควรที่สมสอง ให้เป็นคู่ครอง กรุงจีนวิสัย
606. ๏ ท้าวให้แต่งสาร ครั้นแล้วบ่มินาน ชงคาตรัสไตร
ใส่ในหีบทอง เรืองรองประไพ แล้วก็สั่งไป แก่มหาเสนา
607. ๏ ประเทศต่างแดน เร่งให้แห่แหน จงรจนา
แต่เมืองสามล จนถึงเภตรา ให้จงลือชา กรุงจีนวิสัย
608. ๏ เสนาเข้าเฝ้า รับองการเจ้า ลุกแล่นออกไป
จัดแจงแต่งสรรพ รับสารท่านไท เร่งรีบออกไป ให้ถึงเภตรา
609. ๏ ถึงแล้วบ่มินาน จึงเอาสารนั้น ให้พาณิชา
บรรดาข้าหลวง ทั้งปวงขึ้นมา ทูลแก่ราชา สามลภูมี

๏ ญาณี ๏

610. ๏ พาณิชใจแกล้ว ได้สารแล้วก็ยินดี
จึงสั่งให้เกรียมไว้ ได้ฤกษ์ดีจะยาตรา
611. ๏ ต้นหนรู้ถี่ถ้วน คิดเห็นควรได้เวลา
ฤกษ์ชัยจะไคลคลา เคลื่อนนาวาออกทันใจ

---

[183] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “พันห้าร้อยปลาย” สอดคล้องกับสัมผัส

612. ๏ ม้าล่อเสียงกึกก้อง ให้ลั่นฆ้องกึกก้องใน
ยิงปืนครื้นครั่นไป ให้ชักใบมิทันนาน
๏ (ขาดหาย 1 บท)[184]
613. ๏ ร้องรำบ้างทำเพลง เล่นครื้นเครงในเภตรา
ลางคนบ้างร้องมา เราอาสาได้ดั่งใจ
614. ๏ ที่นี้เมืองสามล บ่ร้างพ้นจากมือไป
กรุงจีน ณ วิสัย ท่านจะได้เขยขวัญ
615. ๏ ลางคนร้องเย้าหยอก บ้างร้องบอกแก่เพื่อนกัน
จะได้ซึ่งรางวัล เป็นอนันต์ทั่วทั้งหลาย
616. ๏ แล่นมาสิบห้าวัน ถึงปากน้ำดั่งใจหมาย
ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นนาย ให้ทอดสมอลงบ่นาน
617. ๏ พาณิชที่เป็นใหญ่ ที่อันได้ถือสารตรา[185]
หีบทองรองใส่พาน จึงเอาสารนั้นขึ้นไป
618. ๏ แห่แหนแน่นเข้ามา ถึงพารากรุงวิสัย
แบกสารนั้นขึ้นไป ถึงชัยพระราชา
619. ๏ ท่านท้าวปักการาช เสด็จเหนืออาสน์รจนา
เธอเห็นพาณิชา ในวิญญาเร่งกระสัน
620. ๏ มิทันจะนั่งลง ชงคาตรัสมาด้วยพลัน
เร็วรวดเป็นกวดขัน ได้สำคัญฤๅฉันใด
621. ๏ ดูรานายพานิช สมความคิดฤๅไฉน
ฤๅผิดคิดอื่นไป ไม่ได้เจ้าพระเทวี
622. ๏ (บัด)[186]นั้นนายพาณิช ทูลบพิตรตามคดี
อนุกิจพระเทวี มีมาในอักษรสาร

---

[184] ฉบับท.ย.1ปรากฏว่า “๏ พระพายชายพัดมา เภตราแล่นฉัดฉาน ต้นหนแลคนงาน สำเริงราญในคงคา” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

ฉบับส.538 ปรากฏว่า “๏ พระพายชายพัดมา เภตราแล่นฉัดฉาน ต้นหนแลคนงาน สำราญในคงคา” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[185] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ที่อันได้ถือราชสาส์น”

ฉบับส.538 ใช้ “ที่อันได้ถือข่าวสาร”

[186] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “บัดนั้นนายพาณิช”

623. ๏ จึงยกเอาสารตรา ทูลเกศาให้ภูบาล
ท้าวรับเอาหีบสาร ให้อ่านแปลตามภาษา
624. ๏ ในสารอนุสนธิ์ ท้าวสามลถวายมา
ผ่านเกล้าเจ้าโลกา ผู้เป็นใหญ่ในกรุงจีน
625. ๏ บพิตรไม่ขัดใจ เห็นจะได้แก่ทรัพย์สิน
คิดว่าเจ้ากรุงจีน หวังจะเป็นพระไมตรี
626. ๏ ปรารถนาพระหน่อไท จะยกให้เป็นไรมี
ผ่านฟ้ามายินดี หวังจะเป็นท้องแผ่นเดียว
627. ๏ เดือนสี่ปีหน้า เชิญพระเจ้าจรจัน
ช้าไปเห็นไม่ทัน จะแต่งการพิธี
628. ๏ บัดนั้นท้าวพกา แจ้งในสารก็ยินดี
เบิกบานสำราญใจ[187] จึงตรัสมีพระโองการ
629. ๏ ดูรานายพาณิช สมความคิดแห่งสรณ์สาร
แม้นเสร็จสำเร็จการ เราจะให้ท่านกินเมือง
630. ๏ เงินทองย่อมนับแสน ทั้งแก้วแหวนมากนองเนือง
ท้าวได้ไปกินเมือง สำเร็จเราดังคิดมา
631. ๏ พาณิชได้ประทาน กราบภูบาลแล้วไคลคลา
ต่างต่างได้พรรณนา พามายังเรืองตน
632. ๏ ท้าวให้ประทานแล้ว สั่งแจ้วแจ้ว(ในไพรชน)[188]
(จึงตรัส)[189]มาบัดดล ให้ต้นหนแต่งซึ่งเภตรา
633. ๏ ให้ได้ห้าร้อย(ลำ)[190] เร่งให้ทำจงรจนา
ท้าวไทจึงให้ฎีกา ตามสารมาจะทำการ
634. ๏ เสาใบแต่งให้ครบครัน แม้นว่ามิทันตามซึ่งในสาร
จะมาประหารให้สิ้นปราณ จะประจานสิ้นทั้งปวง
635. ๏ เร่งรัดจัดกันไป อย่านอนใจปืนการหลวง
กฎหมายสิ้นทั้งปวง ให้เร่งรัดจงฉับพลัน

---

[187] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “เบิกบานสำราญศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[188] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “สุรเสียงแจ้วแจ้วในไพรชน”

[189] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “จึงตรัสมาบัดดล”

[190] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ให้ได้ห้าร้อยลำ”

636. ๏ ตรัสสั่งเท่านั้นแล้ว คลาดแคล้วเข้าเรือนจันทน์
เอารูปของจอมขวัญ มาชมแล้ว(พลาง)[191]โศกา
637. ๏ พี่ชมแต่รูปเจ้า พระขวัญข้าวของพี่อา
เมื่อไรจะได้มา แอบแนบเจ้าเป็นคู่ครอง
638. ๏ บัดนั้นจึงเสนา แต่งเภตราแล้วทั้งผอง
บรรทุกซึ่งสิ่งของ ทั้งผ้าผ่อน(แล)[192]แพรพรรณ
639. ๏ เภตราทั้งห้าร้อย ทั้งใหญ่น้อยลอยเรียงรัน
เงินทองย่อมนับพัน บรรทุกไว้ย่อมบริบูรณ์
640. ๏ จอดไว้เดียรดาษ เสนามาตย์จึงกราบทูล
(ขาดหาย 2 วรรค)[193]
641. ๏ (ขาดหาย)[194] พการาชฟังเสนา
เสด็จเข้าไปสู่ปรางค์ ชำระองค์สรงจวงจันทน์
642. ๏ ทรงอย่างผ้ากระบวนเทศ อันวิเศษงามเฉินฉัน
กำไลค่านับพัน แดงแสงฉันพระกรรเจียก[195]
643. ๏ ท้าวทรงผ้ากิ่งทอง ปักไหมทองงามรุจี
รองบาทบทศรี ย่อมเกือกทองรองลีลา
644. ๏ แต่งองค์ทรงเสด็จแล้ว จากปรางค์แก้วขึ้นเกยชาลา
อัสดรม้าอาชา ผาดเผ่นผันผยอง
645. ๏ แสนสาวกำนันใน ห้อมล้อมไปอยู่เรียงรัน
ข้าสาวย่อมนับพัน ท้าวแกล้งสรรให้เอาไป
646. ๏ คับคั่งพาชีชาญ โดยทวารกรุงวิสัย
ถึงที่เภตราใน เสด็จลงไปในเภตรา
647. ๏ บรรดาคนแก่เฒ่า จะให้เจ้าเพราพังงา
สาวสาวเลือกเอามา เป็นหนักหนาหมื่นหกพัน

---

[191] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มาชมแล้วพลางโศกา”

[192] ฉบับท.ย.1,ส.538 ใช้ “ทั้งผ้าผ่อนแลแพรพรรณ”

[193] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ผ่านเกล้านเรศูร ผู้เป็นใหญ่ในพารา”

[194] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “บัดนั้นจึงพระบาท”

[195] ฉบับท.ย.1 ใช้ “อันเลอเลิศแล้วงามมีศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ฉบัง ⊙

648. ⊙ ครั้นได้ฤกษ์ชัยด้วยพลัน สมเด็จจอมธรรม์
ให้เคลื่อนสำเภาเภตรา
649. ⊙ ห้าร้อยลำสำเภาเภตรา สั่งพลเสนา
อเนกแสนพระนคร
650. ⊙ เครงครื้นตื่นทั่วสาคร ไปแล้วอยู่สลอน
ขจรขจายรายเรียง
651. ⊙ ยิงปืนครื้นครั่นสำเนียง (ขาดหาย)[196]
ทั้งเสียงก็ดังอยู่สนั่น
⊙ (ขาดหาย 1 บท)[197]
652. ⊙ ดีดสีตีเป่าตามเพลง บ้างเล่นครื้นเครง
ตามเพลงประเทศภาษา
653. ⊙ แล่นลิ่วปลิวไปในธารา พระพายพัดมา
นาวาก็แล่นหฤหรรษ์
654. ⊙ ถึงท้องสมุทรทะเลนั้น เร็วรวดกวดขัน
มิทันจะพริบตา
655. ⊙ ดุจดังกังหันอันปรา สิบห้าวันมา
ก็ลุถึงเมืองสามล
656. ⊙ จึงให้ทอดสมอตามชล ปากน้ำเมืองสามล
ให้เรียบให้เคียงกันไป[198]
657. ⊙ ฆ้องกลองก้องกึกโกลา เสียงพลเสนา
ระรื่นชื่นชมกันไป
658. ⊙ แต่ที่เภตราท้าวไท เรียงเรียบกันไป
พอถึงกำแพงเมือง[199]
659. ⊙ ยิงปืนสำทับนาวา นรชนประชา
ก็เพียงกระหนกตกใจ

---

[196] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ระลอกปืนเปรี้ยง”

[197] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ ฆ้องกลองกึกครึกครัน ทั้งปี่แลปี่นั่น ไพเราะเสนาะอยู่วังเวง”

[198] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ให้เรียงให้เรียบกันมา” สอดคล้องกับสัมผัส

[199] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ก็ห้อมก็ล้อมราชา” สอดคล้องกับสัมผัส

660. ⊙ พาณิชบอกกิจมีไป ให้เสนาใน
ทูลท้าวเจ้ากรุงสามล

661. ⊙ ชวนกันจรดล เอาอนุสนธิ์
มาแจ้งแก่เสนา

662. ⊙ ยังมีสำเภาเภตรา ประเทศอันมา
แต่(เมืองกรุงจีน)[200]วิสัย

663. ⊙ มาสู่สมภารไทย ถ้าไว้วางใจ
ดังนี้จงมีกฎหมาย

664. ⊙ ข้าเจ้านี้เล่าแก่นาย ธิบดีทั้งหลาย
จงทูลแก่ท้าวสามล

665. ⊙ ลูกขุนมูลนายทุกคน จึงเอาอนุสนธิ์
กราบทูลแก่ท้าวเจ้าเมือง

666. ⊙ สามลฟังคำเนืองเนือง รู้แจ้งว่าเมือง
กรุงจีนมาสู่สมภาร

⊙ ๒๘ ⊙

667. ⊙ ฝ่ายว่าพระบาท พกาธิราช ตรัสมีชงคา
แก่นายถือสาร รู้กิจอาการเข้ามา แต่งเครื่องบรรดา ดอกไม้เงินทอง

668. ⊙ จึงแต่งเสนา ที่รู้รักษา แปลคำลำนอง
กับด้วยพาณิช รู้กิจทำนอง ภาษาทูลฉลอง อนุกิจอันมี

669. ⊙ ทูลว่าให้มา ตามสัญญา พระราชไมตรี
จะขอตั้งการ แต่งงานพิธี หน่อไทธิบดี แจ้งบาทโดยการ

670. ⊙ ราชทูตพาณิช รับสั่งบพิตร กราบลาภูบาล
ชวนกันขึ้นมา ศาลามินาน จึงเอาซึ่งราชสาส์น แจ้งเสนาใน

671. ⊙ ผู้ใหญ่อันมา รู้จักภาษา ประเทศวิสัย
จึงนำแขกเมือง เข้ามานองเนือง[201] ถึงพระโรงชัย กราบทูลราชา

672. ⊙ พาณิชกราบทูล พระนเรศูร ทูลตามชงคา
ท้าวพการาช พระบาทใช้มา ให้ทูลผ่านฟ้า ตามอรรถคดี

---

[200] ฉบับท.ย.1 ใช้ “แต่เมืองกรุงจีนวิสัย”

[201] ฉบับท.ย.1 ใช้ “นองเนืองเข้าไป” สอดคล้องกับสัมผัส

673. ๏ ขอมานัดงาน ตั้งมงคลการ เมื่อไรจะดี
สุดแต่พระเจ้า จะโปรดเกศี ข้าบาททั้งนี้ จะตามชงคา[202]

674. ๏ สามลท้าวไท เอื้อนองการไป พาณิชถือสาร
เราจะให้แต่ง มงคลการ บนปราสาททอง[203] ปรางค์แก้วรจนา

675. ๏ นัดกันเป็นแน่ สามวันนั้นแล ได้ฤกษ์เวลา
ครั้นได้ฤกษ์ชัย เชิญไทเสด็จมา จะเสกพนิดา ทำมิ่งสิงขวัญ

676. ๏ พาณิชอันมา รับสั่งราชา แน่นอนทุกอัน
กราบลาบพิตร พาณิชผายผัน ออกจากวังพลัน มาถึงเภตรา

677. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[204] จึงทูลภูบาล[205]
ว่าท้าวสามล ตรัสทรงกรุณา เธอโปรดลงมา เป็นทางไมตรี

678. ๏ ตรัสว่าสามวัน ขอเชิญจรจัน ปรางค์แก้วมณี
จะเสกทรามวัย กับไทธิบดี ขอพระภูมี จงทราบบาทา

679. ๏ ครั้นรุ่งขึ้นแล้ว สามลพระแก้ว สั่งแก่เสนา
ให้จัดปรางค์มาศ ปราสาทรจนา ตำหนักรักษา เรือนหน้าเรือนหลวง[206]

680. ๏ ศาลาเกยมาศ พรมเจียมมาลา ดาษทั่วรั้ววัง
เกยบัญชรช่อง แก้วทองหน้าหลัง เตียงตั้งให้นั่ง เป็นอันดับไป

681. ๏ ม่านทองรองเรือง บรรดาการเครื่อง สำหรับปรางค์ชัย
แต่ที่อัฒจันทร์ เป็นหลั่นกันไป โรงทองห้องใน ทำให้รจนา

682. ๏ แล้วแต่งเครื่องเลี้ยง ของประหลาดหมากเมี่ยง เลี้ยงพลอันมา
เหล้าข้าวเป็ดไก่ แต่งให้หนักหนา อย่าให้อัปรา กรุงจีนวิสัย

683. ๏ แต่งทั้งบายศรี เจ็ดชั้นอันมี แกมแก้วแววไว
ประดับประดา โอฬาเลิศไตร เงินทองนองใน แต่งให้ครบครัน

684. ๏ ต่างต่างแต่งเครื่อง เอิกเกริกทั้งเมือง ทวนคำรบสามวัน
จึงตรัสให้หา ธิดาแจ่มจันทร์ เจ้าขึ้นมาพลัน ทั้งหกนารี

---

[202] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทำตามโองการ” สอดคล้องกับสัมผัส

[203] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[204] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “จึงเอาโองการ สามลภูบาล”

[205] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทูลท้าวพกา” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[206] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เรือนหน้าเรือนหลัง” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

685. ๏ พ่อจะแต่งเจ้า เป็นคู่อยู่เล้า เป็นปิ่นธรณี
สุดแต่บุญใคร จะได้สามี จะเสกเทวี เป็นอรรคชายา

686. ๏ หกนางก้มเกล้า ตรัสนี้ใส่เกล้า ตามจะโปรดเกศา
จะยกยอให้ วิสัยอันมา ข้าบาททั้งนี้[207] ตามใจบิดร

687. ๏ ท้าวฟังพนิดา ชื่นชมหรรษา จินดาอาวรณ์
รูปทรงลู กรัก ทรงลักษณ์บวร พกาภูธร จะรู้ว่าใคร

688. ๏ เดิมทีมีสาร ขอยอดเยาวมาลย์ คัพภาอรทัย
นางนั้นมีคู่ รู้อยู่เต็มใจ สุดแต่จะได้ องค์ใดก็เหมือนกัน

689. ๏ ตรัสว่าผิดแล้ว องการผ่านแผ้ว สั่งฝูงกำนัล
ให้เอาคนธรส ปรากฏมาพลัน ให้หกจอมขวัญ ชำระพระองค์

690. ๏ นางนมพี่เลี้ยง ข้าสาวรายเรียง บ้างให้อาบทรง
จวงจันทน์กฤษณา เอามาให้สรง เครื่องต้นบรรจง อาบองค์ทรงทา

691. ๏ ครั้งสรงน้ำแล้ว ให้พระลูกแก้ว ทรงทิพย์ภูษา
แต่งองค์ต่างต่าง ดุจนางเทวา ประดับประดา ย่อมค่าควรเมือง

692. ๏ รัดเกล้าเมาลี ทั้งหกนารี มณีรองเรือง
(ขาดหาย 4 วรรค)[208]

693. ๏ หกนางพนิดา เห็นงามแก่ตา นางฟ้าบ่ปาน
จิ้มลิ้มยิ้มแย้ม สองแก้มคือจันทร์ ให้หกนางนั้น นั่งบนแท่นทอง

694. ๏ ข้าสาวชาวแม่ ค่อมเค้าเถ้าแก่ ห้อมล้อมก่ายกอง
พี่เลี้ยงทั้งหลาย นั่งรายก่ายกอง ม่านรูดหูทอง ปิดป้องซ้ายขวา

695. ๏ ครั้นแล้วพระบาท องการประภาษ สั่งแสนเสนา
ท่านเร่งลงไป เชิญไทพกา ให้เสด็จลีลา ถึงปรางค์เรืองรอง

696. ๏ เสนาก้มเกล้า ลุกจากที่เฝ้า กระบัดโดยปอง
ไปยังเภตรา เสนาทูลฉลอง ท้าวไทผู้ครอง ให้เชิญจรดล

๏ ฉบัง ๏

697. ๏ บัดนั้นจึงท้าวพกา ฟังแสนเสนา
ดำรัสก็ตรัสบ่มินาน

---

[207] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ข้าบาทบริจา” สอดคล้องกับสัมผัส

[208] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “นิ้วน้อยซ้ายขวา รัตนะประเทือง หกองค์ทรงเครื่อง ผิดอย่างต่างกัน”

698. ๏ ดูราเสนาทหาร เร่งแต่งราชยาน
คานหามเมื่อเราจะไคลคลา

699. ๏ แต่งให้ปรากฏรจนา ประดับด้วยมหา
ธรรมราชวิเชียร

700. ๏ (ขาดหาย)[209] แต้มชาดวาดเขียน
ระบายด้วยลายเบญจรงค์

701. ๏ กลองแห่แตรสังข์บรรจง เครื่องสูงเยียรยง
ประจงให้งามรจนา

702. ๏ อภิรุมชุมสายศาสดา ทานตะวันอันปรา
กั้นกางให้บังสุริยน

703. ๏ จัดแจงแต่งให้ชอบกล ต่างต่างลางคน
ก็ขนมาตามกัน

704. ๏ เสนาโยธาเข้มขัน เร่งรัดจัดกัน
ให้เป็นขนัดอัดแอ

705. ๏ นุ่งห่มสมควรแต่ล้วนแพร สำทับเกณฑ์แห่
ช้างพระที่นั่งซ้ายขวา

706. ๏ สั่งเสร็จท้าวสรงธารา สุคนธรสมาลา
กุหลาบก็อาบพระองค์

707. ๏ ภูษาผ้าต้นอันทรง แต่ล้วนทองเยียรยง
ย่อมภู่ระบายลายทอง

708. ๏ ชั้นในสุกใสใยยอง ชั้นนอกภู่ทอง
เครือกนกอยู่สลอน

709. ๏ รูปครุฑยุดนาคพาจร รูปคชกุญชร
มังกรมาคาบเครือวัลย์

710. ๏ (ขาดหาย)[210] รูปนกผาดผัน
ขยับเข้าจับอยู่บน

711. ๏ ผุดดอกคาบก้านแกมกัน ละลานสร้อยสน
ระพื้นย่อมค่าควรเมือง

---

[209] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “แก้วเก้าเนาวรัตน์อาเกียรณ์”

[210] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “รูปเทพอยู่ในบุษบัน”

712. ๏ พระบาทนพรัตน์รุ่งเรือง เห็นงามวิจิตรรจนา (ขาดหาย)[211]

713. ๏ เจียระบาดคาดองค์ทรงมา สำหรับกระษัตรา ราคาได้แสนตำลึงทอง

714. ๏ จอนหูดูงามเรืองรอง เนาวสาหน้าทอง ฉลองพระกรรณซ้ายขวา

715. ๏ ย่อมปักทำมะราช[212]รจนา ทรงพระมหา กรรเจียกวิลาศสะอาดองค์

716. ๏ ภูษาผ้าต้นอันทรง กระบวนทองละอองค์ พระสังวาลรจนา

717. ๏ ทรงสุวรรณามาศรจนา ทรงพระมหา[213] วิเชียรแลแก้วกุณฑล

718. ๏ กนกรัดอกเกี่ยวตน ผ้ารัตกัมพล แลย่อมกระบวนควรเมือง

หน้าสุดท้าย

๏ สิ้นสมุด ๑ แต่เท่านี้ หาสองต่อไป หนังสือของยายคงสร้าง

---

[211] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “รุ่งเรืองไปทั้งซ้ายขวา”

[212] ปักทำมะราช = ปัทมราช หมายถึง พลอยแดง

[213] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ทรงพระมาลา” สัมผัสกับเนื้อหามากกว่า

สมุทรโคดม ฉบับวัดสัมพันธวงศ์ เล่ม 2

หน้าต้น

⊙ หน้าต้นสมุทรโคดม เล่ม๒

719. ⊙ ทรงอาภรณ์รุ่งเรือง ตามประเทศแขกเมือง
ก็งามประเสริฐบาดตา

⊙ ญาณี ⊙

720. ⊙ ครั้นท้าวแต่งองค์เสด็จแล้ว จึงพระแก้วจา(ก)[214]เภตรา
เสด็จเหนือราชยาน แสนเสนาล้อมไสว
721. ⊙ พัดโบกแลจามร ตามภูธรเรียงกันไป
ชุมสายสัปทนใน ทั้งทานตะวันบังสุริยา
722. ⊙ กำนัลแลพระศรี พัชนีทั้งซ้ายขวา
ตามเสด็จท้าวพกา มิทันช้าถึงวังพลัน[215]
723. ⊙ รี้พลมาโห่ร้อง เสียงกึกก้องกลองแตรสังข์
กึกก้องทั่วทั้งวัง มาคับคั่งทั้งบุรี
724. ⊙ เชิญเสด็จขึ้นปรางค์มาศ นั่งเหนืออาสน์แก้วมณี
ยอกรวันชุลี กราบไหว้ท้าวผู้พ่อตา
725. ⊙ สามลผู้จอมไตร ตรัสปราศรัยท้าวพกา
มีสารลูกให้มา จะปรารถนามเหสี
726. ⊙ พ่อไม่ตัดเยื่อใย จะยกให้แก่ภูมี
บุตรเราหกนารี โฉมมีศรีงามยิ่งยง
727. ⊙ หกนางงามปลอดเปล่า สุดแต่เจ้าจะประสงค์
หฤทัยท้าวจำนง องค์ใดได้ตามปัญญา
⊙ (ขาดหาย 1 บท)[216]
728. ⊙ แม้นเจ้าทำคำนับ ตรัสจึงรับคำภูบาล
ในสารท้าวโปรดปราน ให้ภูบาลท้าวเสด็จออกไป

---

[214] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เธอจึงเสด็จจากเภตรา”

[215] ฉบับท.ย.1 ใช้ “มิทันช้าถึงหน้าวัง” สอดคล้องกับสัมผัส

[216] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “แม้นว่าเจ้าสบใจ จะยกให้ตามปรารถนา จักเสกสองพนิดา เข้าพิธีมงคลการ”

729. ๏ ด้วยท้าวไม่รู้จัก แปรพักตร์ชำเลืองนัยน์
พิศดูเป็นคู่ไป เห็นอรทัยทั้งหกองค์
730. ๏ ไม่เหมือนหนึ่งรูปเขียน ท้าวพิศเพียรไม่เหมือนองค์
ท้าวน้องที่ต้องใจ[217] (ขาดหาย)[218]
731. ๏ จึงเอากระดาษทอง ซึ่งรูปน้องอันต้องใจ
พิศดูรู้เต็มใจ จึงท้าวไทมากระสัน
732. ๏ พกามากราบมาทูล นเรศูรเจ้าจอมธรรม์
นี้ฤๅคือแจ่มจันทร์ ชื่อว่าจุลคัพภา
733. ๏ เอาองค์ซ่อนไว้ แต่งลูกให้คนอื่นมา
ไม่เหมือนหนึ่งสัญญา เสียแรงมาป่วยการเปล่า[219]
734. ๏ คิดมาน่าน้อยใจ แต่งรูปให้มาต่างองค์
รูปร่างนางนิฤมล ไม่เหมือนกระดาษทอง
735. ๏ ท้าวไทเร่งโกรธา ลุกออกมาจากแท่นทอง
พระทัยคือไฟฟอง ตรัสร้องว่าท้าวสามล
736. ๏ ธรรมเนียมเป็นกษัตริย์ ตรัสออกมาบ่ยืนยล
เสียแรงเราถ่อตน มาเรียกท้าวว่าพ่อตา
737. ๏ คิดว่าจะได้เจ้า พระหน่อเหน้าจุลคัพภา
เงินทองสามเภตรา เอามาให้เป็นกำนัล
738. ๏ วาจาไม่เป็นสัตย์ ไม่เที่ยงทัดในทางธรรม
หัวทีไม่ให้ปัน ใคร่คืนแค้นให้บอกไป
739. ๏ แม้นดีจะดีต่อ แม้นตัดพ้อบ่ปราศรัย
ถึงชีพบรรลัย ตายอยู่เมืองกรุงสามล
740. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[220] จักผจญในกลางแปลง
741. ๏ แปดพันลำเภตรา จักเอามาเป็นกำแพง
จะรบกว่าสุดแรง แม้นมอดม้วยตามเวรา

---

[217] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ท้าวน้องที่ต้องประสงค์”

[218] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ไม่เหมือนองค์ที่วาดไป”

[219] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[220] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “กรุงจีน ณ วิสัย เลื่องลือไปทั่วสากล กับเมืองท้าวสามล”

742. ๏ ตรัสพลางทางลินลาศ จากปราสาทขึ้นราชยาน
โกรธกริ้วนิ่วหน้าตา ลงมาจากปราสาทชัย
743. ๏ สองบาทท้าวกระทืบ เสียงระรืบเร็วลงไป
แห่แหนแล่นตามไป มิใคร่ทันท้าวลินลา
744. ๏ เสด็จถึงเภตราแล้ว สุรเสียงแจ้วสั่งเสนา
ให้เกรียมซึ่งโยธา เราจะแต่งการณรงค์

๏ ๒๘ ๏

745. ๏ สามลราชา เห็นท้าวพกา โกรธาแสนทวี
ท้าวนึกในใจ ด้วยไทบุตรี ครั้งคราทีนี้ เห็นมิเป็นการ
746. ๏ กรุงจีนนี้สามารถ เขาย่อมองอาจ อาสาเชี่ยวชาญ
จักเป็นศึกใหญ่ เขาย่อมกล้าหาญ ใครจะต้านทาน พกาธิบดี
747. ๏ จะตั้งประจัญ เสนีรี้พล จักม้วยเป็นผี
กรุงจีนวิสัย เขาใช่พอดี เห็นว่าบุรี จะยับอัปรา
748. ๏ คิดเท่านั้นแล้ว องการแจ้วแจ้ว ตรัสสั่งเสนา
อันรู้เบี่ยงบ่าย แยบคายเจรจา ให้ลงไปหา พกาธิบดี
749. ๏ ท่านจงลงไป เจรจาปราศรัย จงได้ปรานี
อย่าให้หุนหัน ผิดกันไยมี องค์พระบุตรี สุดท้องน้องยา
750. ๏ จะให้ภูเบศ ยอดนัยน์เนตร เกิดเหตุขึ้นมา
พอนางรำจวน ประชวรโรคา ถึงไม่ได้มา ให้ท้าวเห็นองค์
751. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[221] แม้นสบประสงค์[222] ตามท้าวปรารถนา
752. ๏ พกาธิบดี ฟังมุขมนตรี จึงมีองการ[223]
ท้าวว่าดังนี้ เห็นผิดหนักหนา สุดท้องน้องยา ทรงนามชื่อไร
753. ๏ มนตรีทูลมา สุดท้องน้องยา ทรงโฉมประโลมใจ
ชื่อจุลคัพภา ผ่านฟ้าพิสมัย แม้นชอบพระทัย จะให้เทวี

---

[221]ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ตรัสสั่งเสร็จแล้ว อำมาตย์คลาดแคล้ว ตระบัดโดยจง ลุถึงสำเภา หาท้าวผู้ทรง”

[222] ฉบับท.ย.1 ใช้ “กล่าวสารประสงค์” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[223] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ตรัสมีชงคา”

754. ๏ ท้าวพกาธิราช ได้ฟังอำมาตย์ ท้าวทราบคดี
ออกชื่อว่าเจ้า พระเยาวมารศรี คัพภาเทวี เหมือนมีในสาร
755. ๏ (ขาดหาย 6 วรรค)[224] ซึ่งแผ่นกระดาษทอง
756. ๏ เสียทรัพย์เสียสิน ทั้งเมืองกรุงจีน เราไม่คิดปอง
เราหวังตั้งใจ ได้นางสมสอง มีในกระดาษทอง ชื่อจุลคัพภา
757. ๏ องค์นี้เที่ยงแท้ บอกกันเป็นแน่ นี้แลท่านอา
แม้นน้องโฉมฉาย ค่อยคลายโรคา ถึงนานถึงช้า ตามพระภูมี
758. ๏ ความโกรธโทษภัย ค่อยหายคลายใจ ปราศรัยพาที
จึงเสนาใน ลาไทธิบดี มายังบุรี ท่านท้าวพระสามล
759. ๏ ข้าบาทลงไป เจรจาปราศรัย แก้ไขอนุสนธิ์
ความโกรธโทษภัย หายไปบัดดล ท้าวอย่าร้อนรน เป็นทุกข์โศกา

๏ ญาณี ๏

760. ๏ ฝ่ายท้าวสามลราช ลุกจากอาสน์เข้าสู่ปรางค์
ตรัสเรียกพนิดา จุลคัพภาเข้ามาใน
761. ๏ โอโอ้พระน้อยหน่อ ความทุกข์พอดังสุ่มไฟ
เดิมทีมีสารไป จีนวิสัยให้มาขอ
762. ๏ ไม่รู้ว่าองค์ใด ที่ท้าวไทเธอพึงพอ
พ่อได้ยกยอ ว่าให้ท้าวตามพึงใจ
763. ๏ เชษฐาเจ้าหกองค์ ทั้งรูปทรงงามพึงใจ
ภูมินทร์บ่ยินใน ตัดพ้อให้เป็นหนักหนา
764. ๏ ว่าพ่อมาพลัน เอาแต่สินสามเภตรา
ไม่รู้ว่าเขามา วาดเอารูปเจ้าออกไป
765. ๏ ฝ่ายท้าวพการาช เห็นรูปวาดเพียงขาดใจ
ตรองตรึกท้าวนึกใน พระใคร่ได้พระพังงา
766. ๏ นางจึงทูลภูมี ตรัสทั้งนี้ใส่เกล้า
สุดแท้แต่บิดา โปรดเกล้าให้แต่ดี

---

[224] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “หฤทัยท้าวหวัง ลุกจากพระที่นั่ง ตรัสมีโองการ ท้าวมาออกชื่อองค์ศรีเยาวมาลย์ เหมือนมีในสาร”

767. ๏ ใช่ว่าตัวข้าเจ้า เปล่าอยู่เล่านะภูมี
ผ่านฟ้ามาปรานี ให้ข้าน้อยมามีผัว
768. ๏ แม้นผัวข้าหาไม่ ตามพระทัยพระอยู่หัว
ใช่ลูกหาใส่ตัว นอกใจท้าวนั้นเมื่อไร
769. ๏ ท้าวฟังคำนางกล่าว หฤทัยท้าวเร่งกรมใจ
เจรจาว่าไปไย เหมือนจะให้พ่อเจ้าเคือง
770. ๏ เจ้าจงมาฟังพ่อ เหมือนยกยอเอาบ้านเมือง
อย่าให้พ่อแค้นเคือง เจ้าช่วยเปลื้องความไพรี
771. ๏ แต่ก่อนพ่อแต่งแก้ว ผิดเสียแล้วแต่หัวที
เจ็บใจใช่พอดี พ่อปลูกเถาไม่เป็นผล
772. ๏ ทีนี้พ่อจะปลูก ให้พระลูกจงชอบกล
จะให้สืบสายผล เป็นปิ่นเกล้ากรุงวิสัย
773. ๏ ผัวเก่าเจ้านี่หนา ซัดจรมาแต่เมืองไกล
ที่ชั่วเป็นฉันใด ตกต่ำไร้เป็นคนจร
774. ๏ ดุจดังคนบ้าใบ้ ขี่ขอนไม้ในสาคร
พนิดาอย่าอาวรณ์ คิดดูก่อนนะลูกอา
775. ๏ นางฟังบิดาตรัส เร่งกลุ้มใจในวิญญา
ทูลตอบพระบิดา ท้าวนี้มิชอบธรรม
776. ๏ ควรฤๅจะให้จาก ให้พลัดพรากซึ่งผัวขวัญ
กำจัดให้พลัดกัน ใช่ท้าวนั้นเป็นคนเสีย
777. ๏ ควรฤๅมาพรากผัว พระทูนหัวมาพรากเมีย
ทิ้งขว้างร้างลูกเสีย ควรแล้วฤๅพระบิดา
778. ๏ สามลพระภูมี ฟังบุตรีเร่งโกรธา
โกรธกริ้วนิ่วหน้าตา ตรัสร้องด่านางจอมขวัญ
779. ๏ ไม่ฟังคำพ่อสอน ทำเสียงอนว่าทุกอัน
ฤๅเจ้าจะแกล้งกัน ให้เป็นศึกพิลึกไป
780. ๏ กรุงจีนใช่พอดี เมืองเรานี้จะบรรลัย
บ่ร้างจะปราศรัย เขาจะไล่รุกเข้ามา
781. ๏ รี้พลจะม้วยสิ้น ทั้งชีวิตพระบิดา
เห็นว่าจักมรณา เพราะมิได้นางเทวี

782. ๏ ท้าวว่าเท่านั้น จึงคลาดแคล้วจากปรางค์ศรี
ตรัสสั่งแก่มนตรี ให้ตบแต่งซึ่งเภตรา
783. ๏ จักให้ไปตัดไม้ (ขาดหาย 3 วรรค)[225]
784. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[226] ไปถึงเกาะแก้วคีรี
785. ๏ ชวนเชิญดำเนินไป ที่ป่าไม้ในไพรสี[227]
ล่อลวงเป็นท่วงที อย่าให้เจ้ารู้เล่ห์กล
786. ๏ ทิ้งที่เกาะนั้น จึงชวนกันมาบัดใจ
ละเสียแต่องค์ไท ในเกาะแก้วพิสดาร
787. ๏ ปิดงำเนื้อความไว้ อย่าให้ใครรู้อาการ
ต้นหนแลคนงาน อย่าฟุ้งเฟื่องเลื่องลือชา
788. ๏ เสนาได้รับสั่ง แล่นผายผันจากวังมา
ตบแต่งซึ่งเภตรา มาเกรียมไว้ดั่งใจหมาย
789. ๏ จึงท้าวสามลราช ตรัสประภาษแก่ชาวใน
(ขาดหาย)[228] ให้เรียกลูกเขยมาบัดใจ[229]
790. ๏ ตรัสพลางทางปราศรัย พ่อจะให้เจ้านิฤมล
ไปด้วยกับไพร่พล บังคับให้ไพร่ทำการ
791. ๏ เร่งรัดให้ตัดไม้ ในเกาะแก้วพิสดาร
จักให้มาทำการ มงคลท้าวหกเชษฐา
792. ๏ พระลูกเจ้าจงไป เอาใส่ใจต่างหูตา
ไว้ใจแก่เสนา เห็นจะช้ามิทันการณ์
793. ๏ เจ้าสมุทรโคดม กราบบังคมแล้วทูลสาร
สุดแต่พระองการ จำนงใช้ให้ลูกไป

---

[225] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ปลูกปรางค์ในให้เชษฐา ตระเตรียมพลโยธา อย่าให้ช้าจักแต่งการ”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ปลูกปรางค์ในพนิดา เตรียมพลโยธา อย่าให้ช้าจะแต่งการ”

[226] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “แล้วท้าวกระซิบว่า แก่เสนานายนักการ จงท่านเอากุมาร”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “แล้วท้าวกระยิบตา แก่เสนานายนักการ จงท่านเอากุมาร”

[227] คำว่า สี อาจมาจากคำว่า ศรี หมายถึง ความงาม หรืออาจแผลงจากคำว่า ไพรสณฑ์ เป็น ไพรสี เพื่อใช้ในการรับส่งสัมผัสตามหลักฉันทลักษณ์

[228] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ให้เชิญพระทรามวัย”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ไปเชิญพระฤาสาย”

[229] ฉบับท.ย.1 ใช้ “ลูกเขยท้าวมาบัดดล” สอดคล้องกับสัมผัส

794. ๏ วันนั้นนางสาวศรี รู้คดีแจ้งกลนัย
ลุกจากปรางค์วิ่งไป ทูลอรทัยจุลคัพภา
795. ๏ ข้าแต่แม่อยู่หัว ไม่รู้ตัวแม่เลยหนา
สมเด็จพระบิดา มาตรัสใช้พระสามี
796. ๏ ให้เจ้าไปตัดไม้ ถึงเกาะแก้วพระคีรี
หวังจะให้ซึ่งสามี เจ้านิราศจรไกล
797. ๏ เล่าพลางทางโศกา นองน้ำตาลงหลั่งไหล
พระแม่จงห้ามไว้ อย่าให้ท้าวเธอไคลคลา
798. ๏ นางน้องฟังสาวศรี ดั่งชีวีจักมรณา
ตัวสั่นคือตีปลา ดั่งไฟผ่ามาเผาผลาญ
799. ๏ ทอดองค์ลงร้องไห้ ชลเนตรไหลคือท่อธาร
ดุจใครมาเผาผลาญ ให้ชีวิตสิ้นวายชนม์
800. ๏ ตือกเข้าราบราบ มาทำบาปไว้ชื่อใด[230]
ตัวกูจะอยู่ให้เป็นคน ทนทุกข์ยากพรากสามี
801. ๏ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้า ออกจากเฝ้าพระจักรี
เสด็จมาปราสาทศรี เข้าสู่ที่ห้องฉายา
802. ๏ แลเห็นซึ่งเมียรัก ดวงพระพักตร์หมองหนักหนา
แก้วพี่มาโศกา กันแสงสีนี้เพื่อใด
803. ๏ ฤๅให้คิดละห้อย นางยอดสร้อยน้อยพระทัย
เจ็บช้ำในน้ำใจ เสาวนีย์บอกพี่รา
804. ๏ โอโอ้พระสุดสวาท พระปิตุราชมีชงคา
ตรัสใช้ให้พี่ยา คุมโยธาไปบัดดล
805. ๏ ตัดไม้ปลูกปราสาท เชษฐานาฏทั้งหกองค์[231]
(ขาดหาย 2 วรรค)[232]

---

[230] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ทำบาปแก้วกับตน” สอดคล้องกับสัมผัส

[231] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เชษฐานาฏทั้งหกตน” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.543 ใช้ “เชษฐานาฏทั้งหกคน” สอดคล้องกับสัมผัส

[232] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “จะมีการมงคล เข้าพิธีพระเชษฐา”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “จักมีการมงคล เข้าพิธีพระเชษฐา”

806. ๏ นางจึงทูลแก่ผัว ไม่รู้ตัวเจ้าเลยหนา
บัดนี้พระบิดา จักนิราศให้จากวัง
807. ๏ โอโอ้พระผ่านเกล้า เมียจักเล่าให้พ่อฟัง
บิดามาชิงชัง หวังให้ข้าแก่กรุงจีน
808. ๏ บิดาโลภพ้นใจ หวังจะได้ซึ่งทรัพย์สิน
แล้วท้าวกรุงจีน ทอดพระเนตรหกเชษฐา
809. ๏ กรุงจีนเมืองวิสัย ไม่ชอบใจท้าวพกา
หวังได้ข้าบริจา ด้วยว่าเขาวาดรูปไป
810. ๏ แม้นเขาไม่ได้น้อง เขาคิดปองเป็นศึกใหญ่
ท่านท้าวมากลัวภัย ยกข้าให้ไปแก่มัน
811. ๏ ท่านท้าวแสนจังไร มาแกล้งใช้ให้จรจัน
หวังจะเอาพระจอมขวัญ ไปไว้เกาะพิสดาร
812. ๏ ทูนหัวของเมียเอย บาปใดเลยมาจงผลาญ
ดังฤๅพระภูบาล ไม่ตอบถ้อยทูลขอตัว
813. ๏ ชลเนตรไหลอาบน้ำ ซบพักตรากับตักผัว
โอ้ว่าพระทูนหัว เจ้าจักไปอยู่องค์เดียว
814. ๏ เอาป่ามาเป็นเรือน[233] บ่มีเพื่อนเป็นสองรา
เห็นแต่สัตว์ในกลางป่า บ่เห็นหน้าเมียรักเลย[234]
815. ๏ ผ่านฟ้ามาปกเกล้า ทีนี้เล่าพระราชา
ควรฤๅพระจักมา ทิ้งน้องไว้ให้เปล่าดาย
816. ๏ แต่ท้าวมาสมสอง ปกเกล้าน้องสองเดือนปลาย
ความรักยังไม่คลาย จะเริดร้างจากเมียไป
817. ๏ ภูธรจรแต่ตัว พระทูนหัวจะเห็นใคร
องค์เดียวเปลี่ยวพระทัย ในเกาะแก้วพิสดาร

---

[233] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เอาเกาะมาเป็นเรือน” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

[234] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เอาถึกเถื่อนในไพรเขียว ตัวเจาจะและเหลียว เปลี่ยวตระโมจอยู่เอกา” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

ฉบับส.543 ใช้ “เอาถึกเถื่อนในไพรเขียว ตัวเจาจะและเหลียว เปลี่ยวกมลอยู่เอกา” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

818. ๏ ถึงยามเมื่อเวลา ใครจะมาแต่งอาหาร
ให้เสวยเครื่องกระการ เหมือนเมื่ออยู่พระนคร
819. ๏ เมียคิดปรานีนัก พระทรามรักพ่อทูนหัวเมื่อเจ้าจะจร[235]
ไปเอาใบไม้ต่างฟูกหมอน เอาดินดอนต่างอาสนา
820. ๏ ถึงยามเข้าที่สรง สำราญองค์เคยสรงทา
ครั้งถึงเมื่อเวลา ใครจักหาให้พันปี
821. ๏ จะสรงแต่เหงื่อไคล ร้อนภายในพระโฉมศรี
ใครเลยจะปรานี มาพัดวีทั้งซ้ายขวา
822. ๏ จะเลียบแต่ริมน้ำ ร้องไห้ร่ำอยู่เอกา
เหลียวซ้ายมาแลขวา จะบ่ายหน้าไปหาใคร
823. ๏ นางเร่งไห้โศกา กอดบาทาพระภูวไนย
สลบนางซบไป บ่ได้ฟื้นสมปฤาดี
824. ๏ ส่วนโพธิสัตว์ อันจะตรัสเป็นชินศรี
เห็นองค์นางเทวี กันแสงไห้เพียงมรณา
825. ๏ เอาน้ำมาลูบพักตร์ พระน้องรักสมดีมา
แก้วพี่อย่าโศกา ย่อมเวรามาตามทัน
826. ๏ เราเคยพรากลูกนก ให้พลัดพรากจากรวงรัง[236]
บาปกรรมจึงตามทัน ให้จากกันไปทั้งเป็น
827. ๏ ฤๅเราพรากลูกกา บาปนั้นหนามาให้เข็ญ
จึงให้มาจำเป็น จำจากแก้วสายสมร
828. ๏ ตัวพี่กับน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วนะบังอร
เคยคู่อยู่เรืองรอง[237] แต่เพียงนั้นแก้วพี่อา
829. ๏ ค่อยอยู่เถิดน้องแก้ว สิ้นบุญแล้วจะขอลา
เมื่อไรจะได้มา ชมเชยเจ้าดั่งเก่าเลย
830. ๏ คอยอยู่เถิดนางเพื่อนยาก พี่จะจากนางทรามเชย
บ่ร้างจะเห็นเลย ทรามรักเอยจะขอลา

---

[235] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “พระทรามรักเมื่อจะนอน” สอดคล้องกับจำนวนพยางค์ เนื้อหาและสัมผัส

[236] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ให้จากอกรวงรังมัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[237] ฉบับส.543 ใช้ “เคยคู่อยู่เรียงหมอน” สอดคล้องกับสัมผัส

831. ๏ คอยอยู่นางใจบุญ เจ้ามีคุณเลี้ยงพี่มา
พี่ว่ายในคงคา เจ้ารักษาพี่รอดตัว
832. ๏ เพื่อนนอนของ(พี่)[238]เอย เจ้าไม่เคยมาไกลผัว
ตั้งใจจะฝากตัว ไม่รอดชั่วนางเทวี
833. ๏ แต่เราอยู่ด้วยกัน ไม่ได้ทันถึงขวบปี
ท้าวพรากให้จากศรี สักกี่ปีจะเห็นกัน
834. ๏ น้ำเนตรอาบพักตรา ปิ้มชีวาจักอาสัญ
ร่ำไรให้รักกัน สองจอมขวัญเพียงบรรลัย
835. ๏ บัดนั้นจึงเสนา ชวนกันมาอยู่ไสว
ขอเชิญดำเนินใน อยู่ช้านักกลัวอาญา
836. ๏ รับสั่งให้เร่งไป อยู่ช้าให้พ้นเวลา
เชิญเจ้าลงเภตรา ให้ทันฤกษ์บทจร
837. ๏ นางฟังเสนากล่าว อกน้องท้าวคือสุมขอน
นางไหว้นางวิงวอน งดอยู่ก่อนสักหน่อยรา
838. ๏ นางแต่งสุธาโภชน์ ทั้งนิโรธโภชนา
ข้าวของทั้งบรรดา ทั้งมีดพร้าแลจอบขวาน
839. ๏ ทั้งฟักแฟงแตงน้ำเต้า ถั่วงาเหล้าทุกประการ
ข้าวเปลือกแลข้าวสาร ทั้งกล้วยอ้อยแลเผือกมัน
840. ๏ ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง ข้าวหางช้างมีทุกพันธุ์
แต่งให้ไปครบครัน ไปเมื่อหน้าจะได้กิน
841. ๏ แต่งพลางนางร่ำไห้ ชลเนตรไหลลงรินริน
ของเสวยเจ้าเคยกิน นางตบแต่งแกล้งบรรจง
842. ๏ ยกใส่ในเตียบทอง พระท้าวน้องแกล้งบรรจง
ผ้าต้นอันเคยทรง สำหรับองค์เจ้าครบครัน

๏ พิลาป ๏

843. ๏ ครั้นแต่งเสบียงแล้ว สมเด็จพระแก้ว เสด็จจากเรือนจันทร์
เหลียวดูปราสาท เกยมาศรั้ววัง ชลนัยน์ไหลหลั่ง[239] หยดย้อยนาภี

---

[238] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เพื่อนนอนของพี่เอย”

[239] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เกยมาศกำนัล อัสสุชลท้าวนั้น” สอดคล้องกับสัมผัส

844. ๏ เสด็จลินลา (ขาดหาย)[240] เข้าท้ายบาหลี
นางจุลคัพภา โศกาแสนทวี เดินตามภูมี ถึงฝั่งคงคา

845. ๏ นางทอดกายา[241] (ขาดหาย 2 วรรค)[242]
กลิ้งเกลือกเสือกกาย นางสยายเกศา ผ้าผ่อนไม่มา ปกองค์สายสมร

846. ๏ นักการเสนา ให้เคลื่อนเภตรา ไปกลางสาคร
หฤทัยนางนาฏ เพียงจะขาดลงรอนรอน แลตามภูธร จนสุดสายตา

847. ๏ ครั้นลับตาแล้ว คัพภาน้องแก้ว คลาดแคล้วกลับมา
เข้าสู่ห้องใน รำไรโศกา เสวยแต่น้ำตา ค่ำเช้าเพรางาย

848. ๏ ฝ่ายพระราชา มาในเภตรา แล่นมาตามสาย
เสวยแต่น้ำตา โศกาบ่วาย เภตราผันผาย คล้ายคล้ายมาในธาร

849. ๏ แล่นมาบ่หึง สามวันมาถึง เกาะแก้วพิสดาร
อยู่กลางมหาสมุทร สายสุดกันดาร จึงนายนักการ ให้ปลดลดใบ

850. ๏ จอดแทบริมชล ตรวจให้ไพร่พล รีบรนไปมา[243]
เชิญให้ราชา ขึ้นมาทันใจ พาจรในไพร ป่าไม้ไพรสี[244]

851. ๏ ต่างคนต่างไป เห็นรุกขาไม้ ในป่าพิสดาร
เรียบเรียงเคียงงาม พบประมาณมากมี[245] มีทั้งเหวธาร งอกเงื้อมคีรี[246]

852. ๏ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ หวังจะได้ตรัส เป็นพระศาสดา
ตรัสแลเห็นแจ้ง เขาแกล้งเอามา ทิ้งเสียในป่า องค์เดียวเอกา[247]

853. ๏ ตรัสมีชงคา ว่าแก่เสนา นักงานอันไป
ว่าท่านทั้งปวง ล่อลวงเราไย เรารู้เต็มใจ เราแล้วทุกประการ

---

[240] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “มาถึงเภตรา”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ครั้งถึงเภตรา”

[241] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “นางทอดพระกาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[242] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “ลงกับหาดทราย ต่อหน้าบิดา”
ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ลงกลางหาดทราย ต่อเนตรราชา”

[243] ฉบับท.ย.1 ใช้ “รีบรนกันไป” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.543 ใช้ “รีบรนขึ้นไป” สอดคล้องกับสัมผัส

[244] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ป่าไม้ไพรสาณฑ์” สอดคล้องกับสัมผัส

[245] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “งามพ้นประมาณ”สอดคล้องกับสัมผัส

[246] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “งอกเงื้อมภูผา” สอดคล้องกับสัมผัส

[247] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “แต่องค์ภูวไนย” สอดคล้องกับสัมผัส

854. ๏ ท่านจงลงไป เอาเตียบทองชัย ใส่โภชนาหาร
เครื่องอันบันดาล คัพภา(นางคราญ)[248] (พระยอด)[249]เยาวมาลย์ แต่งให้เรามา

855. ๏ จึงนายนักการ ลงมามินาน ถึงที่เภตรา
ยกเอาเตียบทอง สิ่งของอันมา ให้พระราชา บัดนั้นทันใจ

856. ๏ ทั้งหลายชวนกัน กลับลงมาพลัน ถึงที่เภตรา[250]
ใช้ใบกลับมา เภตราแล่นไป คล้ายคล้ายมาใน สาครนที

857. ๏ ลมพัดซัดมา สามวันโดยตรา มาถึงบุรี
เสนาเข้าไป ทูลไทธิบดี บอกอรรถคดี แก่ท้าวสามล

858. ๏ ข้าบาทเอาไป ทิ้งเสียที่ใน เกาะใหญ่ชอบกล
ที่นี้ท้าวไท อย่าได้ร้อนรน มิร้างจะดล ที่จะคืนมา

859. ๏ สามลท้าวไท ฟังเสนาใน พระทัยหรรษา
ทีนี้จะได้ เขยใหม่แล้วรา จึงมีชงคา สั่งมหามนตรี

860. ๏ การจงไปหา (ขาดหาย)[251] พกาธิบดี
ว่าคลายหายไข้ เชิญไทจรลี เสด็จยังปรางค์ศรี พิศโฉมพนิดา

861. ๏ เสนาก้มเกล้า ลุกจากที่เฝ้า ไปยังเภตรา
ทูลแจ้งแถลงไข แก่ไทพกา รับสั่งลงมา เชิญท้าวจรจัน

862. ๏ คัพภาอรทัย ค่อยคลายหายไข้ จะให้ทำขวัญ
ราชาภิเษก เป็นเอกไอศวรรย์ เชิญท้าวจรจัน วันนี้เถิดรา

863. ๏ พกาภูบาล ครั้นได้ฟังสาร เบิกบานพระทัย[252]
ดุจดังท้าวได้ วิมานตรึงษาสวรรค์ มีองการพลัน[253] สั่งแก่เสนา

864. ๏ เร่งแต่งราชยาน เราจะสู่สถาน สามลราชา
เร่งให้แต่งพล พหลโยธา ย่อมล้วนอาสา แกล้วกล้าชาตรี

---

[248] ส.543 ใช้ “คัพภานางคราญ”

[249] ส.543 ใช้ “พระเยาวมาลย์”

[250] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “ถึงเภตราใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[251] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “สมเด็จราชา”

[252] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เบิกบานหรรษา” สอดคล้องกับสัมผัส

[253] ฉบับท.ย.1 ใช้ “สมบัติอินทรา จึงมีชงคา” สอดคล้องกับสัมผัส

865. ๏ เสนารับสั่ง[254] เกรียมอยู่สะพรั่ง คอยเสด็จภูมี
ฝ่ายว่าพระองค์ เสด็จสรงนที ทรงรัตนมณี ฉลององค์ภูบาล

866. ๏ เสด็จทรงเครื่องต้น มงกุฎกุณฑล เลิศล้นใครจะปาน
ทรงพระมาลา มหาสังวาล สมเด็จภูบาล ขึ้นจากเภตรา

867. ๏ เสด็จเหนือราชยาน เสนาทหาร ห้อมล้อมซ้ายขวา
แตรสังข์ฆ้องกลอง กึกก้องโกลา เสียงพลโยธา สนั่นหวั่นไหว

868. ๏ ท้าวเสด็จลินลา มาถึงพารา ขึ้นปราสาทชัย
นั่งเหนือแท่นทอง เรืองรองประไพ บังคมท้าวไท ผู้เป็นพ่อตา

869. ๏ สามลพระบาท ให้แต่งเยาวราช นางจุลคัพภา
ท้าวให้สระสรง ทรงสุคนธา นางไม่นำพา ที่จะแต่งองค์

870. ๏ เลือกเอาเครื่องต้น อันงามเลิศล้น มาให้นางทรง
เลือกเอาแหวนทอง พรายแพรวบรรจง ให้นางฉลององค์ เจ้าไม่ทรงเลยนา[255]

871. ๏ คิดถึงผัวรัก ในทรวงห่วงนัก ซบพักตร์บ่เงย
น้ำตาอาบตัว ทูนหัวเมียเอย พ่อเจ้าไม่เคย ปานนี้เป็นไฉน

872. ๏ แม่นมเจ้าปลอบ ทำฉะนี้มิชอบ นะพระอรทัย
ทราบถึงบิดา จะมาฟูมฟาย ตัวข้านี้ไซร้ ไม่พ้นอาญา

873. ๏ เชิญแม่หัวเจ้า ทรงภูษาเข้า แล้วเกล้าเกศา
เชิญแม่สระสรง ทรงสุคนธา จวนฤกษ์เวลา จะมาทำขวัญ

874. ๏ นางจุลคัพภา (ขาดหาย)[256] ว่ามาทุกอัน
ไสหัวมึงไป กูไม่ทำขวัญ ใครใช้ให้ปัน ไอ้เจ๊กจังไร

875. ๏ นางโกรธโกรธา เอาผ้าภูษา ห้อยบ่าขึ้นไป
เห็นท้าวพกา เพียงนางบรรลัย นั่งนิ่งอยู่ไซร้ นางไม่เจรจา[257]

---

[254] ฉบับท.ย.1,ส.543 ใช้ “เสนาคับคั่ง” สอดคล้องกับสัมผัส

[255] ฉบับท.ย.1 ใช้ “นางไม่ทรงเลย” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.543 ใช้ “เจ้าไม่ทรงเลย” สอดคล้องกับสัมผัส

[256] ฉบับท.ย.1,ส.543 ปรากฏว่า “ว่าแก่แม่ป้า” สอดคล้องกับสัมผัส

[257] ฉบับท.ย.1 ใช้ “อดกลั้นโศกศัลย์” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.543 ใช้ “ไม่มาโศกศัลย์” สอดคล้องกับสัมผัส

๏ (ขาดหาย 1 บท)[258]

876. ๏ พกาท้าวไท ผันแปรแลไป พระทัยรำพึง
นางองค์นี้ไซร้ พี่ให้รำพึง รูปเจ้าอย่างกลึง พี่เพิ่งเห็นศรี

877. ๏ บัดนั้นพระบาท ท้าวสามลราช เห็นนาฏบุตรี
นั่งเรียงเคียงหน้า พกาธิบดี ตรัสแก่สาวศรี แต่งการสยุมพร

878. ๏ แต่งการมงคล สองศรีนิฤมล ลูกรักบังอร
บายศรีเจ็ดชั้น ทำขวัญสายสมร ห้อมล้อมซ้ายขวา

879. ๏ โหราพรามหณ์ชี ทำการพิธี ถวายน้ำทักษิณา
แตรสังข์มี่ก้อง กึกก้องสามลา ชาวเจ้าเสภา เล่นเพลงดนตรี

880. ๏ พฤฒพราหมณ์อวยพร สองเจ้าบังอร ไปครองบุรี
กรุงจีนวิสัย โพยภัยอย่ามี เป็นปิ่นธรณี กรุงจีนวิสัย[259]

881. ๏ ไพร่ฟ้าประชาราช พึ่งบุญพระบาท เป็นสุขเสวยผล
จำเริญชันษา ผ่านฟ้าภูวดล ให้สืบสายผล สุขเกษมเปรมปรีดิ์

882. ๏ พระญาติถ้วนหน้า ถวายพรผ่านฟ้า พนิดาสองศรี
ความทุกข์อย่าได้ โรคโพยภัยอย่ามี ร้อยเอ็ดบุรี ก้มเกล้าถวายกร

883. ๏ อยู่เย็นเป็นสุข อย่ามีความทุกข์ โศกาอนาทร
เลี้ยงพลไพร่ฟ้า ประชาอัสดร ครอบครองพระนคร กรุงจีนวิสัย

884. ๏ ให้พรแล้วสรรพ โหราจึงดับ แว่นเวียนเทียนชัย
จึงเอาจุดเจิม เฉลิมพักตร์อรทัย โบกควันนั้นไป ต้องไทสองศรี

885. ๏ สำเร็จเสร็จการ สามลภูบาล ให้เลี้ยงมนตรี
เจ็ดวันเจ็ดคืน ชื่นชมยินดี เชิญเสด็จเทวี ลงสู่เภตรา

886. ๏ นางเถ้านางแก่ ข้าสาวชาวแม่ แห่ห้อมล้อมมา
ให้องค์โฉมฉาย ลงท้ายเภตรา นางจุลคัพภา พักตราหมองศรี

---

[258] ฉบับท.ย.1 ปรากฏว่า “๏ นางถดเข้ามา แทบใกล้ราชา พกาอาธรรม์ ยิ้มแย้มไปมา พักตรา คือจันทร์ ภายในฉกรรจ์ ไม่ทันเทียมถึง”

ฉบับส.543 ปรากฏว่า “๏ นางถดเข้ามา แทบใกล้ราชา พกาทรงอาธรรม์ ยิ้มแย้มไปมา พักตราคือจันทร์ ภายในไฟกัลป์ ไม่ทันเทียมถึง”

[259] ฉบับท.ย.1 ใช้ “เป็นมิ่งมงคล” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับส.543 ใช้ “ศรีสวัสดิ์มงคล” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ญาณี ⊙

887. ⊙ ฝ่ายท้าวพการาช ครั้นได้นางนาฏลงท้ายเภตรา
นั่งแนบกัลยา หฤทัยหรรษาด้วยสายสมร
888. {⊙ จึงกล่าวซึ่งสุนทร อุ้มจอมขวัญเข้าห้องใน
นางว่าพระภูมี โปรดเกศีข้าทรามวัย}[260]
889. ⊙ (ขาดหาย 2 วรรค)[261]
พระสมุทรใช่ถิ่นฐาน เกลือกอับปางในนที
890. ⊙ แม้นท้าว(จัก)[262]รักข้า พระผ่านฟ้าจงปรานี
แม้นท้าวจะสมศรี เห็นใช่พ้นมือไป
891. ⊙ บัดนั้นท้าวพกา ฟังนางว่ามาตกใจ
เดชะบุญนางไท บันดาลให้พกาชัง
892. ⊙ ในจิตพิสมัย เข้าดลใจให้เชื่อฟัง
ร้อนรนพ้นกำลัง จะนั่งใกล้ไม่ได้นาน
893. ⊙ มานะกษัตรา ฟังนางว่าตามบูราณ
อายใจใช่สามานย์ พระภูบาลถอยออกไป
894. ⊙ องการตรัสประภาษ หมู่อำมาตย์ทั้งนอกใน
ให้เคลื่อนเภตราชัย เราจะไปพระนคร
895. ⊙ เสนารับสั่งเจ้า ก้มกราบเกศาอยู่สลอน
ลุกจากพระภูธร มาเร่งรัดจัดไพร่พล
896. ⊙ จงกวาแลล้าต้า จึงร้องว่าแก่ต้นหน
ให้ดูซึ่งฤกษ์บน ทั้งนายยามตั้งนาฬิกา
897. ⊙ ต้นหนตั้งเข็มชัย บ่ายหน้าไปยังพารา
ฤกษ์ชัยได้เวลา เคลื่อนเภตราออกบัดใจ
898. ⊙ ฆ้องกลองดังเครงครื้น ให้ยิงปืนสำทับไป
ลมพัดตัดต้องใบ แล่นมาในกลางน้ำเขียว
899. ⊙ เภตราแล่นตามลม เห็นระงมมาเป็นเกลียว
เจ็ดวันไม่ทันเหลียว ถึงน้ำเขียวด้วยทันที

---

[260] บทพิเศษไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[261] ฉบับส.543 ปรากฏว่า " ท่านท้าวจักจรใน "พาข้าไปถึงกรุงสาร"

[262] ฉบับส.543 ใช้ "แม้นท้านจักรักข้า"

⊙ ๒๘ ⊙

900. ⊙ นางเหลียวแลไป แลเห็นเกาะใหญ่ อรทัยสำคัญ
เป็นหมอกมืดคลุม ชอุ่มดุจควัน สงสารนางนั้น ปวนปั่นพระทัย

901. ⊙ นางเร่งเพ่งพิศ เกาะนี้ไม่ผิด เกาะแก้วเลิศไตร
ไฉนจะสบพบ พระภูวไนย แต่พอจะได้ เห็นหน้าผัวขวัญ

902. ⊙ นางคิดสุดคิด หวนหันในจิต ดุจดาบฟาดฟัน
เกาะนี้แม้นแท้ โดยเมียสำคัญ ท้าวพ่อใจฉกรรจ์ เอาท้าวมาทิ้งเสีย

903. ⊙ ไม่คิดว่าบาป เห็นแต่จะได้ลาภ พรากผัวพรากเมีย
เห็นแต่เงินทอง พรากผัวเราเสีย บาปกรรมพรากเมีย ตกนรกแสนกัลป์

904. ⊙ โอ้พระราชา ทำไฉนเล่าหนา จะพบทรงธรรม์
สุดคิดเมียแล้ว นะแก้วจอมขวัญ ไอ้เจ๊กใจฉกรรจ์ มันพาเมียไป[263]

905. ⊙ เมียขอลาเจ้า พระทองหนุ่มเหน้า คอยอยู่เถิดรา
สุดคิดเมียแล้ว เมียแก้วขอลา เกิดไปชาติหน้า ขอพบผัวขวัญ

906. ⊙ เมื่อนั้นนางนาฏ ในจิตคิดสวาท หวั(ง)[264]จะฝากทรงธรรม์
แก่เทพารักษ์ สิงสู่เกาะนั้น ขอฝากผัวขวัญ อย่ามีอันตราย

907. ⊙ พระป่าไพสพ ธรณีพิภพ ฝูงเทพทั้งหลาย
จงช่วยป้องกัน สารพันอันตราย เทพเจ้าทั้งหลาย จงช่วยภูธร

908. ⊙ นางฝากสำเร็จแล้ว เมื่อนั้นนางแก้ว เข้าสู่ที่นอน
(ขาดหาย)[265] คิดถึงภูธร อกนาง(เดือด)[266]ร้อน ดุจเพลิงเผาผลาญ

909. ⊙ นางไห้ครวญคร่ำ ในทรวงชอกช้ำ ร่ำรักภูบาล
คิดเมื่อแรกได้ ท้าวไทในธาร ลอยมาบ่นาน ในสมุทรสาคร

⊙ พิลาป ⊙ (28)

910. ⊙ โอโอ้พระราชา เราเลี้ยงกันมา บ่ได้อาวรณ์
เมื่อเจ้าลอยอยู่ ในสมุทรสาคร เมียรักบังอร อุ้มมาแต่ชล

---

[263] ฉบับส.543 ใช้ “มันพาเมียมา” สอดคล้องกับสัมผัส

[264] ฉบับส.543 ใช้ “หวังจะฝากทรงธรรม์”

[265] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “นางคิดผันผาย”

[266] ฉบับส.543 ใช้ “อกนางเดือดร้อน”

911. ๏ น้องพาเจ้าไป ทูลแก่ท่านไท ท่านท้าวสามล
ยกให้ประทาน แต่งการมงคล ให้เราสองคน อยู่สุขเปรมปรีดิ์

912. ๏ บัดนี้ท่านพราก ให้พระองค์จาก อยู่เกาะคีรี
เมียนับวันหา แม้นช้านับปี โอโอ้แต่นี้ บ่ร้างจะเห็นกัน

913. ๏ นางไห้ครวญคร่ำ แลเห็นแต่น้ำ กับเดือนตะวัน
เห็นหมู่มัจฉา ว่ายมาตามกัน นางเร่งโศกศัลย์ โศกเศร้าแสนทวี

914. ๏ โลมาปลาวาฬ ว่ายแถกในธาร อเนกมากมี
ฉนากฉลาม ว่ายน้ำนที ลางตัวว่ายรี่ เข้าเล่นริมชล

915. ๏ เงือกงูสลอน เหรามังกร ลอยล่องตามวน
ลางตัวพลัดคู่ แฝงอยู่ริมชล เหมือนแก้วกับตน อยู่เกาะพิสดาร

916. ๏ เห็นปลาในน้ำ นางเร่งครวญคร่ำ ถึงพระภูบาล
เภตราผายผัน คล้ายคล้ายในธาร ลับเกาะพิสดาร เกาะแก้วนั้นไป

917. ๏ นางเหลียวแลมา สุดเนตรฉายา ลับตาแลไป
นางเหลียวชะแง้ ยิ่งแลยิ่งไกล ชลเนตรหลั่งไหล คือท่อธารา

918. ๏ สองกรตือก แลเห็นฝูงนก บินบนเวหา
นางยกมือไหว้ นกจงได้เมตตา บอกแก่ผัวข้า อยู่เกาะคีรี

919. ๏ บอกว่าตัวข้า ชื่อจุลคัพภา ผู้เป็นมเหสี
ถวายบังคมมา ผ่านฟ้าสามี บอกว่าข้านี้ จะจรเมืองไกล

920. ๏ คอยอยู่จงดี ข้าจะขอจรลี กรุงจีนวิสัย
นกในอากาศ มิอาจบินไป ราปีกลงไว้ ฟังไทสั่งความ

921. ๏ เอ็นดูฉายา แม้นรู้ภาษา จักมาไถ่ถาม
จักเอาคดี อันมีเนื้อความ ไปบอกโฉมงาม นางน้องสั่งมา[267]

922. ๏ ฝ่ายท้าวพกา เห็นนางโศกา กันแสงร่ำไร
จูงเอาพระกร องค์อรเข้าไป เจ้ากันแสงไย ให้พักตร์หมองศรี[268]

923. ๏ นางทูลพระบาท พกาธิราช บอกไทภูบาล[269]
คิดถึงพระบาท ปิตุราชผู้ครอง ท่านท้าวทั้งสอง บิดามารดา

---

[267] ฉบับส.543 ใช้ “นางน้องสั่งไป” สอดคล้องกับสัมผัส

[268] ฉบับส.543 ใช้ “ให้พักตร์หม่นหมอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[269] ฉบับส.543 ใช้ “บอกไทโดยปอง” สอดคล้องกับสัมผัส

924. ๏ พกาท้าวไท เห็นจึงทรามวัย ท้าวไม่สงกา
ชวนนางเสวย ชมเชยพนิดา ครั้นจะเสน่หา ให้ร้อนในกาย

925. ๏ เภตราแล่นไป คล้ายคล้ายถึงใน พระสมุทรชลธาร[270]
สิบห้าราตรี ไม่มีภัยพาล บรรลุถึงการ[271] ปากน้ำวิสัย

926. ๏ ให้ทอดสมอลง สมเด็จพระองค์ สั่งเสนาใน
ให้เภตราท้าว จอดเข้าแต่ไกล เรียบเรียงเคียงไป ให้ใกล้ริมชล

927. ๏นางจุลคัพภา รู้ว่าเภตรา มาถึงตำบล
ท่านท้าวพกา จะมาสาละวน มิร้างจะพ้น จากมือพกา

928. ๏ จะอยู่ไปไย ก้มหน้าตายไป สู่ในตรึงษา
อยู่ไยเป็นคน ทนเวทนา จักให้เข้ามา ร่วมรักเป็นสอง

929. ๏ นางรำพึงแล้ว จึงนางน้องแก้ว เข้าสู่ห้องทอง
พิษฐานขึ้นไป ถึงไทผู้ครอง ใจข้านี้ปอง ถึงพระทรามเชย[272]

930. ๏ ชาตินี้น้องได้ สมสนิทพิสมัย เจ้าสมุทรโคดม
ท้าวพรากจากเมีย ไปเสียเกรียมกรม เราได้สองสม สองเดือนเจ็ดวัน

931. ๏ ท่านปลูกท่านสร้าง แล้วท่านมาล้าง ให้เราพรากกัน
บุญของน้องแก้ว น้อยแล้วจอมขวัญ มิได้เลี้ยงกัน รอดชั่วเลยนา

932. ๏ แม้นน้องตายไป เกิดอยู่แห่งใด สมสนิทเสน่หา
ขอข้าน้องนาฏ เป็นบาทบริจา บำเรอรักษา กว่าจะสิ้นอาสัญ

933. ๏ แม้นพระผ่านฟ้า สุดสิ้นชนมา ไปอยู่เมืองสวรรค์
น้องจักตายไป ขอให้พบกัน ในไตรตรึงษ์สวรรค์ ฉ้อบรรณวิมาน

934. ๏ แม้นเจ้าจุมพล ยังจำเริญผล อยู่เกาะพิสดาร
แม้นน้องตายไป ขอจงพบพาน แก่พระภูบาล ในเกาะคีรี

935. ๏ นางพิษฐานแล้ว คัพภาน้องแก้ว สรงน้ำวารี
ทรงภูษาเสร็จ ปรากฏอันมี แต่งองค์ทรงศรี เครื่องประดับพระกาย

936. ๏ แต่งองค์เสร็จแล้ว เข้าในห้องแก้ว นางก็กลั้นใจตาย
นิ่งแน่กับที่ (ขาดหาย)[273] ดุจเพ็งเดือนฉาย นิ่งแน่นอนวัน

---

[270] ฉบับส.543 ใช้ “พระสมุทรสุดสาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[271] ฉบับส.543 ใช้ “ไม่มีอันตราย บรรลุถึงสาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[272] ฉบับส.543 ใช้ “ถึงพระทรามชม” สอดคล้องกับสัมผัส

[273] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ไม่มีแยบคาย”

937. ๏ คัพภานางแก้ว ครั้นดับจิตแล้ว ทำลายเบญจขันธ์
จุติบังเกิด (เอากำเนิด)[274]ขึ้นพลัน เขาแก้วอนันต์ ไกรลาสเมืองบน

938. ๏ เป็นทิพกลนัย เกิดในดอกไม้ น้องไทเจ็ดคน
ฝ่ายพระบิดา อาทิตย์ภูวดล มารดานิฤมล ชื่อนางจันทรกินนร[275]

939. ๏ บิดามารดา เห็นลูกสายสมร อรชรมีศรี
เกิดในดอกไม้ สดใสนารี ถวายนามเทวี นางสุวรรณมาลา[276]

๏ ฉบัง ๏

940. ๏ บัดนั้นท้าวพกา ครั้นจอดเภตรา
เวลาเข้าที่เสวย

941. ๏ ตรัสเรียกคัพภาทรามเชย ว่าแก้วพี่เอย
มาเสวยโภชนา[277]

942. ๏ วันนี้แก้วพี่เจ้าบรรทมสาย ท้าวเสด็จผันผาย
สู่ห้องพระนุชเทวี

943. ๏ ยอกรปลุกแก้วมารศรี ต้องอุระนาภี
ก็เย็นไปทั้งกาย

944. ๏ ฟักฟูมอุ้มองค์พนิดา โอ้แก้วพี่อา
สิ้(น)[278]แล้วไม่มีจิตใจ

945. ๏ ซบพักตร์กับทรวงอรทัย ชลเนตรหลั่งไหล
สะอื้นไม่เป็นสมประดี

946. ๏ เจ็บไข้อยู่สิ่งไรก็ไม่มี พี่เชยชมศรี
คืนนี้พี่ชวนเจรจา

---

[274] ฉบับส.543 ใช้ “เอากำเนิดขึ้นพลัน”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “เอากำเนิกด้วยพลัน”

[275] ฉบับส.543 ใช้ “ชื่อจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชื่อนางจันทรกินรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[276] ในต้นฉบับ เขียนว่า”นางสุวันทะมาลา”

[277] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “มาเสวยนิโรธพรรณราย” สอดคล้องกับสัมผัส

[278] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “มาสิ้นชีวิตจิตใจ”

947. ๏ ฤๅหนึ่งคิดแค้นในวิญญา ขัดทรวงดวงตา
ตรึกมาคิดคำนึงใน
948. ๏ ฤๅไม่พึงพอใจ มาครองกรุงไกร
พี่ชายจะคืนไปพารา
949. ๏ ท้าวกอดนางยอดเสน่หา จูบทั่วกายา
น้ำเนตรก็อาบนาภี
950. ๏ เสียดายรูปทรงมารศรี ต่ำใต้ไม่มี
นารีมาเปรียบถึงสอง
951. ๏ ใจจิตพี่นี้คิดปอง หมายได้มาครอง
พิภพในเมืองกรุงจีน
952. ๏ สู้เสียเงินทองทรัพย์สิน พี่จากกรุงจีน
ประสงค์ไปรับเจ้ามา
953. ๏ ควรฤๅมาม้วยมรณา ดุจแก้วแววตา
พระนุชค่าควรเมือง
954. ๏ เชิญเจ้าพระเยาว์บุญเรือง มาเข้าในเมือง
ด้วยพี่นะน้องโฉมฉาย
955. ๏ เพลาจะเสวยเพรางาย ไม่ฟื้นวรกาย
ตรัสความด้วยพี่เลยนา
956. ๏ ถึงยามสระสรงทรงทา โอ้จุลคัพภา
เชิญมาสระสรงนะบังอร
957. ๏ วันนี้แก้วพี่มานอน เหตุไรไม่จร
แปรพักตร์แลดูเภตรา
958. ๏ โอโอ้นางจุลคัพภา ไม่ตรัสเจรจา
ด้วยพี่เหมือนหนึ่งทุกวัน
959. ๏ (ขาดหาย)[279] นิ่งแน่แต่ยัน
ไม่แปรพระพักตร์มาพาที
960. ๏ หน้าตาผมเผ้ามารศรี ปีกกาชาตรี
เป็นศรีเป็นแสงพรรณราย

[279] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “วันนี้องค์อรแจ่มจันทร์”

961. ๏ ดวงพักตร์ดุจเพ็งเดือนฉาย พระโอษฐ์ยิ้มพราย
เหมือนหนึ่งจะแย้มเจรจา

962. ๏ แก้มน้องคือดังมณฑา ดวงเนตรซ้ายขวา
เหมือนตาทรายน้อยบ่ทัน

963. ๏ นมน้องกลมกลอมพร้อมกัน เพราเพริศเฉิดฉัน
กำดัดจะตั้งเต็มทรวง

964. ๏ เร่งพิศเร่งมาคร่ำครวญ ชลนัยน์อาบทรวง
ราชาเพียงมาบรรลัย

965. ๏ กอดศพสลบแน่ไป แสนสาวชาวใน
เอาน้ำลูบพักตรา

966. ๏ ท้าวไทได้สมประดีมา สมเด็จพกา
ก็เข้าสู่ท้ายบาหลี

๏ สุรางคนางค์ ๏

967. ๏ สมเด็จพกา สั่งแก่เสนา หมู่มุขมนตรี
ให้แต่งโกศทอง เรืองรองรุจี แก้วแกมมณี ศรีแสงโสภา

968. ๏ แต่งทั้งเมรุมาศ อันงามโอภาส ปรากฏรจนา
ราชวัติฉัตรธง รุ่งเรืองหนักหนา เชิญศพนางมา เข้าสู่เมรุทอง

969. ๏ ให้เอาจวงจันทน์ รองโกศด้วยพลัน บัดนั้นโดยปอง
แตรสังข์เดียรดาษ ปี่พาทย์ฆ้องกลอง ประโคมศพน้อง ถวายเพลิงบัดใจ

970. ๏ ครั้นปลงศพแล้ว เอากระดูกนางแก้ว ใส่ผอบทองใน
ก็เป็นปรางค์มาศ ล้อมธาตุอรทัย ประจุไว้ใน ปรางค์มาศรจนา

971. ๏ แล้วให้แต่งสาร ไปถึงภูบาล สามลราชา
บอกว่าบุตรี ของพระภูมี[280] (ขาดหาย)[281] สู่สวรรค์บรรลัย

972. ๏ นางม้วยวายชนม์ ปลงศพนิฤมล เสด็จแล้วบัดใจ
จึงเอาธาตุ ของอรทัย ประจุไว้ใน ปรางค์แก้วรจนา

---

[280] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ประชวรโรคา” สอดคล้องกับสัมผัส

[281] ฉบับส.543ปรากฏว่า “เกิดอุบัติขึ้นมา”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “เกิดเหตุขึ้นมา”

973. ๏ ครั้นแต่งสารแล้ว สมเด็จพระแก้ว ใช้พาณิชา
เอาสารนี้ไป ทูลไทราชา บรรดาเสนา จึงมาบัดดล

974. ๏ เจ็ดวันบ่หึง ถือสารมาถึง เมืองท้าวสามล
เอาสารขึ้นไป ทูลไทภูวดล จึงท้าวสามล รู้แจ้งในสาร

975. ๏ รู้ว่าลูกแก้ว ตายจากพ่อแล้ว ม้วยชีพสูญปราณ
นางจันทร์เทวี สาวศรีสิงคาร ไห้รักเยาวมาลย์ สิ้นทั้งเรือนหลวง

976. ๏ บิดามารดา โศกเศร้าโศกา บ้างมาตีทรวง
ค้อมเค้าเถ้าแก่ เซ็งแซ่เรือนหลวง ญาติทั้งปวง ไห้รักกัลยา

977. ๏ คิดว่าเจ้าไป ครองกรุง(วิสัย)[282] (เป็นปิ่น)[283]พารา
โอ้แม่มาตาย วายชีพชีวา โอ้จุลคัพภา ไปตายเมืองไกล

978. ๏ เจ้าลูกสุดท้อง ดวงพักตร์คือทอง แว่นฟ้ายาใจ
ปลื้มจิตบิดา ยิ่งกว่าหกไท พ่อคิดตั้งใจ ว่าจะได้ดี

๏ ญาณี ๏

979. ๏ คัพภาเจ้าพ่อเอย พ่อไม่เคยได้เห็นใจ
ไปตายถึงเมืองไกล ที่ปากน้ำเมืองกรุงจีน

980. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[284] เลื่องลือยศนางเทวี
๏ (ขาดหาย 1 บท)[285]

981. ๏ รูปโฉมงามที่สุด เมืองมนุษย์ไม่มีมา
จะเปรียบด้วยฉายา เห็นจักมาไม่เทียมทัน

982. ๏ เลื่องลือทั้งพารา ท้าวพกาผู้จอมขวัญ
มาขอเจ้าเอววัลย์ เป็นเมียขวัญพระราชา

---

[282] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เสวยกรุงวิสัย”

[283] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เป็นปิ่นพารา”

[284] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “พ่อคิดเสียดายนัก ให้ลูกรักได้ครองสิน ที่เมืองในกรุงจีน”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “เลื่องลือยศพ่อเสียดายนัก ให้ลูกรักได้ครองสิน ที่เมืองในกรุงจีน”

[285] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “๏ มิรู้ว่ามาตายจาก อกพ่อครากด้วยมารศรี ทั้งหกนางเทวี ไม่เทียมเท่าเพราพังงา”

ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “๏ มิรู้ว่ามาตายจาก อกพ่อครากด้วยมารศรี ทั้งหกนางเทวี ไม่เหมือนเจ้าเพราพังงา”

983. ๏ พ่อคิดเป็นไมตรี ยกเทวีพนิดา
ให้แก่ท้าวพกา หวังคิดว่าทองแผ่นเดียว
984. ๏ นาง ธ เทวี[286] เป็นชลณีนางทรามเปลี่ยว
กลิ้ง(เกลือก)[287]ลงบัดเดียว นางไห้ร่ำคร่ำครวญหา
985. ๏ ลูกรักเจ้าแม่เอย เจ้าไม่เคยไปเภตรา
เจ้าจึงม้วยมรณา ตายจากแม่นะพันปี
986. ๏ โฉมงามเจ้าแม่เอย แม่ไม่เคยได้เห็นผี
จากแม่ไม่ถึงปี ม้วยชีวีที่นาวา
987. ๏ ท้าวพ่อมาทำผิด ท้าวไม่คิดถึงฉายา
ยกให้ท้าวพกา เขาจึงพาเอาเจ้าไป
988. ๏ ด้วยนางมีคู่แล้ว พรากผัวแก้วให้จรไกล
ใจนางยังรักใคร่ ขัดไม่ได้ด้วยองการ
989. ๏ เกลือกจิตคิดถึงกัน นางกระสันถึงภูบาล
ผัวเก่านางนงคราญ เกลือกคู่สร้างมาด้วยกัน
990. ๏ น้ำใจเป็นใหญ่กว่า ความเสน่หามาผูกพัน
ทำให้เขาพลัดกัน ความโศกศัลย์จึงมรณา

๏ ฉบัง ๏

991. ๏ ฝ่ายท้าวสามลราชา ครั้นวายโศกา
จึงมีชงคาบ่มินาน
992. ๏ เร่งให้แต่งเครื่องกระการ ทำบุญให้ทาน
อุทิศไปให้เจ้าเทวี
993. ๏ จำหน่ายจ่ายทรัพย์มากมี ให้ทานพราหมณ์ชี
อาณาประชาไพร่พล
994. ๏ เงินทองผ้าผ่อนเครื่องต้น สำหรับจุมพล
ที่ท้าวพกามาถวาย
995. ๏ สินทรัพย์โกฏิหนึ่งโดยหมาย เป็นนิจบ่วาย
อุทิศแล้วกรวดทักษิณา

---

[286] ฉบับส.543 ใช้ “นางจันทรเทวี”

[287] ฉบับส.543 ใช้ “กลิ้งเกลือกลงบัดเดียว”

⊙ ชลณีบท ⊙ (11)

996. ⊙ จะกล่าวถึงโพธิสัตว์ อันจะได้ตรัสเป็นพระศาสดา
องค์เดียวอยู่เอกา ในเกาะแก้วพิสดาร
997. ⊙ องค์เดียวอยู่อาศัย เงื้อมเขาใหญ่ป่าไพรสาณฑ์
เสวยทุกข์ทรมาน ปานชีวิตจะบรรลัย
998. ⊙ ท้าวเธอหยิบเตียบทอง ที่นางน้องแต่งมาให้
สิ่งของมีมาใน นางแต่งให้ทุกประการ
999. ⊙ มากูจะทำไร่ เป็นผลไว้จะให้ทาน
แก่สัตว์ในดงดาน เป็นอาหารแก่(ไก่กา)[288]
1000. ⊙ รำพึงคำนึงแล้ว จึงเธอลีลา[289]
เที่ยวตามริมเขามา เห็นช่องผานั้นชอบกล
1001. ⊙ เจ้าจึงค่อยถากถาง ไม้ให้กว้างพอแรงตน
บันดาลเป็นดินดล บังเกิดราบเป็นหน้ากลอง
1002. ⊙ เจ้าจึงเอาฟักแฟง ทั้งถั่วแตงโดยสมผอง
หว่านไว้โดยใจปอง เป็นท่องแถวอยู่เรียงรัน
1003. ⊙ ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง ข้าวหางช้างมีหลายพันธุ์
ข้าวสารของจอมขวัญ บรรจงแต่งให้พี่มา
1004. ⊙ เจ้าจึงเอาเม็ดข้าว ทูนเหนือเกล้าตั้งสัจจา
แม้นตัวของอาตมา เป็นพระโปรดฝูงคน
1005. ⊙ ขอให้โพสพเจ้า หว่านลงเล่าเป็นพืชผล
ข้าวสารบันดาลดล บังเกิดให้เป็นรวงมา
1006. ⊙ อย่าพักต้องตักตำ อย่าพักทำจำเป็นมา
ปรากฏในสุธา ที่เกาะแก้วพิสดาร
1007. ⊙ ครั้นเธอพิษฐานแล้ว (ขาดหาย 3 วรรค)[290]

---

[288] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เป็นอาหารแก่ไก่กา”

[289] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “คลาดแคล้วค่อยลินลา” สอดคล้องกับสัมผัส

[290] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “จึงพระแก้วเอาข้าวสาร หว่านลงบ่มินาน ในพื้นแผ่นพระธรณี”

1008. ๏ (ขาดหาย)[291] กลับเข้ามาเงื้อมคีรี
เราแผ่พระไมตรี ตั้งจำเริญภาวนา(ธรรม)[292]
1009. ๏ ค่อยอยู่จำเนียรมา พระราชาค่อยจรจัน
เหลือบแลในหิมวันต์ ชมไม้ลายในไพรพฤกษา
1010. ๏ พลางไปดูซึ่งไร่ข้าว ยามเย็นเช้าทุกเวลา
ฟักแฟงแตงถั่วงา งอกขึ้นมางามไสว
1011. ๏ ส่งผลต่างต่าง ตกยามย่างดาษดินไป
ผลิดอกออกใบ งามกระไรน่าใคร่ชม
1012. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[293] กอดอกค้อมง้อมพิสดาร
1013. ๏ ข้าวสารอันหว่านไว้ บันดาลให้งามกระการ
รวงนั้นเป็นข้าวสาร รสหอมหวานเป็นหนักหนา
1014. ๏ เจ้าเห็นผลอันมี งามถ้วนถี่ก็ปรีดา
พระฤทัยเร่งหรรษา คิดจินดาเพื่อจะให้เป็นทาน
1015. ๏ หอมกลิ่นรวงข้าวสาร[294] รสดอกไม้บ่ปูนปาน
ฟุ้งกระลบทั่วดินดาน ขจรทั่วทุกทิศา
1016. ๏ เจ้าจึงพิษฐาน สาธุการคอยศรัทธา
สิงสัตว์(อันบรรดา)[295] อยู่ในป่าพนาลี
1017. ๏ จงมากินเป็นอาหาร เราให้ทานทุกสิ่งมี
เนื้อนกในไพรสี จงมากินสิ้นทั้งปวง
1018. ๏ เมื่อเจ้าออกปากว่า ฝูงเทวาในเขาหลวง
สิงสู่อยู่ทั้งปวง โมทนาด้วยพระองค์
1019. ๏ ครั้นเจ้าพิษฐานแล้ว จึงพระแก้วออกจากดง
เย็นย่ำใกล้ค่ำลง มาสู่ที่เงื้อมคีรี

---

[291] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ค่อยถึงเมื่อเวลา”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ ค่อยจำเนียรมา”

[292] ฉบับส.543 ใช้ “ตั้งจำเริญภาวนาธรรม”

[293] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ข้าวโพดแลข้าวฟ่าง ข้าวหางช้าวงามอุดม เป็นรวงน่าใคร่ชม”

[294] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “หอมกลิ่นรวงข้าวไร่” สอดคล้องกับสัมผัส

[295] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “สิงสัตว์อันบรรดา”

1020. ๏ ฝูงนกอยู่ในไพร ฝูงเนื้อในป่าพงพี
ได้ยินพระภูมี ออกปากไว้ให้เป็นทาน
1021. ๏ ปักษีปักษาชาติ มฤคราชในดงดาน
ฝูงสัตว์ในหิมพานต์ ชวนกันมากินทั้งปวง
1022. ๏ ชวนชักกันมากมี ไม่รู้สิ้นหมดเขาหลวง
สิงสัตว์สิ้นทั้งปวง โมทนาด้วยภูมี
1023. ๏ ฝูงนกในป่าพงไพร ฝูงเนื้อในป่าพงพี
ได้ยินพระจักรี มาออกปากให้เป็นทาน
1024. ๏ บรรดาสัตว์อวยพร พระภูธรเจ้าใจอารย์
ท่านปลูกไว้เป็นทาน เรามากินเป็นนิรันดร์
1025. ๏ สิงสัตว์บรรดาร้าย ไม่มากรายเจ้าจอมธรรม์
คุ้มครองช่วยป้องกัน ไม่มีภัยอันตราย

๏ ฉบัง ๏

1026. ๏ บัดนั้นทั้งเจ็ดกินนร อยู่ในสิงขร
ไกรลาสคีรีคูหา
1027. ๏ ลูกพระ(อาทิตย์)[296]ราชา ฝ่ายพระมารดา
ชื่อว่านางจันทรกินนร
1028. ๏ วันนั้นเจ็ดนางบังอร มายังมารดร
ก็ลาพระชลณี
1029. ๏ ลูกรักจักลาพันปี ไปสรงนที
เชยชมบุษบัน
1030. ๏ ลาแล้วเจ็ดนางหฤหรรษ์ พี่น้องชวนกัน
ประดับประดาอาภรณ์
1031. ๏ ปีกหางเจ็ดนางกินนร ย่อมเอาเกสร
ดอกไม้มาร้อยพัวพัน
1032. ๏ กรองเป็นสายสร้อยเครือวัลย์ ช่อการแกมกัน
สะพักสไบน่าชม

[296] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ลูกท้าวอาทิตย์ราชา”

1033. ๏ นางกรองรัดสองเต้านม เกศเกล้าเผ้าผม
ก็แซมด้วยดอกบุษบัน

1034. ๏ ปีกหางนางแต่งแกล้งสรร เจ็ดนางชวนกัน
ก็ราก็ร่อนลงมา

1035. ๏ บัดเดี๋ยวถึงฝั่งคงคา สระโบกสระธารา
แล้วนางมาสรงสนาน

1036. ๏ อาบเล่นเย็นใจในธาร เจ็ดนางชื่นบาน
ก็หยิกก็หยอกกันเอง

1037. ๏ ลางนางร้องรำทำเพลง หัวเล่นครื้นเครง
ไพเราะเสนาะเอาใจ

1038. ๏ ลางนางว่ายท่องลงใน ลางนางว่ายไป
เด็ดดอกอุบลมณฑา

1039. ๏ สัตตบุษย์ผุดผาดดาษดา เกสรขจรมา
หอมกระลบฟุ้งเฟื่องขจร

1040. ๏ ภุมรินบินเคล้าเกสร แมลงทับจับซ้อน
เกสรก็ร่วงโรยไป

1041. ๏ เจ็ดนางว่ายไปมา[297] ปีนฝั่งขึ้นไป
เลียบเล่นริมชล

1042. ๏ รุกขชาติดาษดาดินดล งอกตามริมชล
บ้างบานบ้างแย้มแกมกัน

1043. ๏ เจ็ดนางท่องเที่ยวจรจัน ชื่นชมหฤหรรษ์
ชวนกันเก็บดอกมาลา[298]

1044. ๏ นางเก็บเอาดอกสุกรม ร้อยเป็นเทพพนม
อยู่ในอุบลบัวบาน

1045. ๏ ร้อยเป็นรูปครุฑ(ยืนยัน)[299] จับนาคผายผัน
ก็คาบก็พาบินจร

---

[297] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เจ็ดนางพลางว่ายใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[298] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ชวนกันมาร้อยกรองชม” สอดคล้องกับสัมผัส

[299] ฉบับส.543 ใช้ “ร้อยเป็นรูปครุฑยืนยัน”

1046. ๏ นางหนึ่งร้อยเป็นมังกร คาบแก้วสลอน
ก็ไล่เอาหมู่เหรา

1047. ๏ นางร้อยเป็นนาคนาคา ไล่หมู่มัจฉา
ผงาดผงกผกผัน

1048. ๏ กรองเป็นสิงห์วัดยืนยัน รูปโตตามกัน
มหิงส์ก็วิ่งลองเชิง

1049. ๏ พยัคฆ์มองหมายตามเชิง มฤคาแรงเริง
ก็เยื่องก็ยาตรผาดผยอง

1050. ๏ นางหนึ่งร้อยเป็นกวางทอง เสือร้ายผาดผยอง
กวางทองก็เที่ยวเหลียวมา

1051. ๏ ร้อยแล้วคลาดแคล้วยาตรา เลียบแลริมผา
แลมาก็เห็นพิสดาร

1052. ๏ เห็นไร่ของภูบาล เจ็ดนางแลลาน
ก็หอมกระลบอบองค์

1053. ๏ ใครหน่อแกล้งมาบรรจง สร้างไว้ในดง
พิศวงทั้งเจ็ดนารี

1054. ๏ เข้าไปในไร่ภูมี เจ็ดนางนารี
ก็ชื่นก็ชมดีใจ

1055. ๏ นางคิดเห็นอัศจรรย์ใจ เพิ่งมาเห็นไซร้
ข้าวสารสีเป็นรวงมา

1056. ๏ หอมรสปรากฏโอชา ยิ่งรสสุคนธา
จำปาอันหอมยาใจ

1057. ๏ นางสุดท้องน้องไท คิดหวังตั้งใจ
จะใคร่ไปฝากมารดา

หน้าสุดท้ายหน้าต้น

๏ กลับไปหน้าโน่นเถิด

หน้าปลาย

⊙ หน้าปลายสมุทรโคดม เล่ม ๒

1058. ⊙ สามเม็ดนางเด็ดเอามา ไม่บอกพี่ยา
เชษฐาให้รู้แจ้งใจ

1059. ⊙ นางห่อกับชายสไบ ซ่อนเร้นมาใน
มิให้ใครรู้เลยนา

1060. ⊙ เย็นย่ำใกล้ค่ำเวลา เจ็ดนางกินรา
ก็มาจากฝั่งสาคร

1061. ⊙ ปีกหางนางประดับอาภรณ์ เจ็ดนางบังอร
ก็ร่อนขึ้นบนเวหา

1062. ⊙ ตีวงรำร่อนฟ้อนมา กระบัดบ่มิคลา
ก็ถึงไกรลาสคีรี

1063. ⊙ เจ็ดนางย่างขึ้นปรางค์ศรี กราบไหว้ชลณี
ปิตุราชผู้เป็นบิดา

1064. ⊙ เมื่อนั้นนางสุวรรณมาลา ทูลแก่มารดา
ลูกยาไปเล่นนที

1065. ⊙ เล่นสนุกสุขเกษมเปรมปรีดิ์ ลูกเที่ยวจรลี
เลียบเล่นที่ริมสาคร

1066. ⊙ ไปพบไร่ข้าวที่ในดงดอน หอมฟุ้งขจร
แต่ก่อนไม่มีแต่บูราณ

1067. ⊙ ข้าวเกิดขึ้นบันดาล เป็นรวงข้าวสาร
หอมปานหนึ่งรสจำปา

1068. ⊙ ข้าเจ้าเด็ดเอาขึ้นมา สามเม็ดบ่มิคลา
หวังว่าจะฝากชลณี

1069. ⊙ นางเอาเม็ดข้าวอันนี้ ถวายแก่ชลณี
ผู้เป็นพระราชมารดา

๏ ๒๙ ๏

1070. ๏ เมื่อนั้น(เทวี)[300] นางจันทรกินรี ฟังพระบุตรี[301]
กระหนกตกใจ ด้วยไทลูกยา เอาเม็ดข้าวมา แต่เมืองชมพู

1071. ๏ โอ้แก้วสายใจ เจ้าเอามาไย จึงไม่คิดดู
บันดาลข้าวรวง ในทองชมพู แม้นเจ้าของรู้ ท่านให้จึงเอามา

1072. ๏ เจ้าของนั้นไซร้ ท่านออกปากให้ แก่ไทพนิดา
ฤๅเจ้าลักเอา (ของ)[302]เขาขึ้นมา เจ้าข้าวนั้นหนา ไม่มารู้เห็น

1073. ๏ เจ้าบอกกับแม่ ตามจริงเที่ยงแท้ สิ่งนี้จำเป็น
ฤๅเจ้าไม่ได้ ให้ใครรู้เห็น ฤๅเจ้าซ่อนเร้น เอามาชมเชย

1074. ๏ นางสุวรรณมาลา บอกแก่มารดา (ขาดหาย 2 วรรค)[303]
หน้าตาบ่สเบย ทูนหัวลูกเอย ลูกจะเล่าให้ฟัง

1075. ๏ วันนี้ลงไป เห็นผลข้าวไร่ งามพ้นกำลัง
ลูกชมเชยแล้ว ลูกแก้วคิดผิดพลั้ง ไม่เห็นใครนั่ง อยู่เฝ้าบ้างเลย[304]

1076. ๏ ลูกเอื้อมมือเด็ด เอามาสามเม็ด นี้แลมารดา
ความจริงเที่ยงแท้ พระแม่จงมา เห็นโทษลูกยา จักเป็นฉันใด

1077. ๏ นางจันทกินรี กรกอดบุตรี อัสสุนี้ลามไหล
เจ้าทำผิดหนัก ลูกรักทรามวัย แทนคุณเจ้าไร่ ตามกรรมเวรา

1078. ๏ เจ้าจงลงไป ให้เขาช่วงใช้ ต่างชาติทาสา
แม้นมิลงไป ใช้กรรมเวรา สิ้นชีพชีวา ไปตกอเวจี

1079. ๏ นางสุวรรณมาลา ฟังพระมารดา โศกเศร้าแสนทวี
กอดบาทมารดา น้ำตาเปรมปรีดิ์ หกนางนารี เข้ามาเรียงรัน[305]

---

[300] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เมื่อนั้นเทวี”

[301] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ได้ฟังธิดา” สอดคล้องกับสัมผัส

[302] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ของเขาขึ้นมา”

[303] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ก้มหน้าบ่เงย กราบบาทมารดา”

[304] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เฝ้าข้าวเลยนา” สอดคล้องกับสัมผัส

[305] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เข้ามาเรียงราย”

1080. ๏ ต่างองค์ต่างว่า นางผู้ขนิษฐา สุดท้องโฉมฉาย
เราชวนกันไป ชมไพรสระศรี[306] (ขาดหาย 2 วรรค)[307]

1081. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[308] เจ้าไม่บอกพี่[309] ควรเอาขึ้นมา

1082. ๏ แต่แรกหัวที เจ้าบอกแก่พี่ ดังนี้บ้างรา
สิ่งของนี้เจ้า ควรฤๅเอามา นางกล่าวน้ำตา รับขวัญเจ้าพลาง

1083. ๏ เสียดายรูปน้อง งามคือดังทอง หล่อทั้งกายา[310]
หกนางเชษฐา ฟายน้ำตาพลาง กอดนางไม่วาง หกนางกระสัน

1084. ๏ โอ้พระน้องเอ๋ย พี่น้องเราเคย ไปเล่นด้วยกัน
เล่นน้ำคงคา ชมป่าหิมวันต์ เราเคยชมกัน ทุกวันอัตรา

1085. ๏ เคยกินเคยนอน เคยรำเคยฟ้อน เคยร่อนเวหา
ทีนี้น้องรัก เจ้าจักลีลา จรจากพี่ยา แต่ตนคนเดียว[311]

1086. ๏ จักเหลียวแลหา ใครเลยจะมา เป็นเพื่อนโฉมฉาย
จักกินน้ำตา ค่ำเช้าเพรางาย โอ้แก้วโฉมฉาย พี่มาปรานี

1087. ๏ เจ้าจักลงไป เมืองมนุษย์ต่ำใต้ จากเขาคีรี
ไกรลาสเรือนทอง จากห้องมณี พระนุชบุตรี กินแต่น้ำตา

1088. ๏ เป็นข้าเจ้าเขา เป็นทุกข์ร้อนเร่า ค่ำเช้าอัตรา
มิเคยตกยาก ลำบากกายา เจ้าจะบ่ายหน้า ไปหาใครเลย

1089. ๏ นางสุวรรณมาลา ฟังหกเชษฐา หน้าตาบ่เสบย
น้องรักจักไป ต่ำใต้นะพี่เอย แต่นี้ไปเลย ไม่เห็นหน้ากัน

1090. ๏ คอยอยู่จงดี ตัวของน้องนี้ จักลาจรจัน
จากเขาไกรลาส จากอาสน์เมืองสวรรค์ ทั้งหกจอมขวัญ คอยอยู่เถิดรา

---

[306] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชมไพรสบาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[307] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ดังฤๅโฉมฉาย ไม่บอกพี่เลย”

[308] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “มาคิดใจเบา เด็ดเอาของเขา มาไยนะทรามเชย เป็นกรรมนะเจ้านางทรามเชย”

[309] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ไม่บอกพี่เลย” สอดคล้องกับสัมผัส

[310] ฉบับร.บ.2 ใช้ “แก้มน้องคือปรางค์” สอดคล้องกับสัมผัส

[311] ฉบับร.บ.2 ใช้ “แต่องค์เดียวดาย” สอดคล้องกับสัมผัส

1091. ๏ ครั้นว่าลาแล้ว จึงนางน้องแก้ว กราบลามารดา
ประดับอาภรณ์ บวรรจนา ครั้นแล้วไคลคลา ลงมาบัดใจ[312]

1092. ๏ มาถึงพฤกษา นางค่อยลินลา ตามแถวแนวชล
แลดูคูหา อันงามชอบกล จึงนางนิฤมล เข้าซ่อนอยู่ใน

1093. ๏ นางเล็งแลดู ทำไฉนจะรู้ ว่าใครต่อใคร
มาปลูกมาสร้าง ที่กลางเกาะใหญ่ นางค่อยเดินไป ตามไร่อันมี

1094. ๏ แลเห็นองค์เจ้า มาชมไร่ข้าว รูปทรงมีศรี
เห็นจะ(ท่านนี้ไซร้)[313] เป็นเจ้าไร่(อันมี)[314] เหตุไรจรลี มาอยู่ในสถาน

1095. ๏ แต่องค์เดียว ในเกาะไพรเขียว ดังนี้พิสดาร
เจ้านี้กษัตริย์ อุบัติเกิดการณ์ พลัดจากสถาน จึงจรมาแต่องค์

1096. ๏ ท้าวทรงนรลักษณ์ เสาวภาคย์น่ารัก อ้อนแอ้นทั้งองค์
พิศทรงสมหน้า กายาสมทรง เร่งพิศวง ด้วยทรงราชา

๏ ญาณี ๏

1097. ๏ วันนั้นพระราชา เสด็จไสยาสน์ในเงื้อมผา
เที่ยงคืนเป็นเวลา พระผ่านฟ้านิมิตฝัน

1098. ๏ พระสุบินของราชา ว่าเจ้าฟ้าเมืองสวรรค์
เอาเสกกะฉัตร[315]มาด้วยพลัน มากางกั้นให้พระองค์

1099. ๏ เธอเอาทั้งแหวนแก้ว อันพรายแพรวงามบรรจง
เอามาให้ท้าวเธอทรง ทั้งผ้าทิพยโกไสย

1100. ๏ ท้าวตื่นขึ้นบัดดล หน่อทศพลดำรินัย
ตัวกูจะเป็นไฉน อัศจรรย์ใจใช่สามาลย์

1101. ๏ พระบาทมารำพึง ระลึกถึงไตรลักษณญาณ
บำเพ็งโพธิสมภาร ตั้งจำเริญภาวนา

1102. ๏ ครั้นว่ารุ่งขึ้นแล้ว สว่างแผ้วพระสุริยา
เสด็จออกจากเงื้อมผา ไปดูไร่เหมือนทุกวัน

---

[312] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ลงมาบัดดล” สอดคล้องกับสัมผัส

[313] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ฤๅท่านนี้ไซร้”

[314] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เจ้าไร่อันมี”

[315] เสกกะฉัตร = เศวตฉัตร หมายถึง ฉัตรขาว ใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

1103. ๏ ครั้นท้าวเธอไปแล้ว นางน้องแก้วจึงจรจัน
มาสู่เงื้อมผาพลัน ที่ท้าวเธออยู่อาศัย
1104. ๏ นางจึงเนรมิต ย่อมเครื่องทิพย์นองเนืองใน
เสื่อสาดลาดปูไว้ ฟูกหมอนไม่อั้นรจนา
1105. ๏ เครื่องต้นของเสวย ทั้งนมเนยรสโอชา
มีทั้งโภชนา ทั้งผ้าต้นแลผ้าทรง
1106. ๏ เครื่องต้นคนธารส อันปรากฏแกล้งบรรจง
น้ำอาบแลน้ำสรง นางจำนงให้ทรงทา
1107. ๏ นางแต่งพานพระศรี แต่ล้วนดีงามรจนา
เกือกทองรองบาทา แท่นไสยาสน์ที่บรรทม[316]
1108. ๏ นางแต่งสำเร็จแล้ว นางน้องแก้วจึงจรดล
ไปที่อันซ่อนตน ในเถื่อนถ้ำเงื้อมภูผา
1109. ๏ เจ้าสมุทรโคดม พระบรมราชา
ยามเย็นเป็นเวลา กลับเข้ามาเงื้อมคีรี[317]
1110. ๏ ใครหน่อมาจัดแจง มาตบแต่งไว้ทุกอัน
ยักษาฤๅคนธรรพ์ มาทำไว้เป็นกล
1111. ๏ ฤๅว่าไพร่เจ้าป่า ฤๅเทวาในไพรสณฑ์
ฤๅว่าเจ้าสากล อันรักษาฝั่งนที
1112. ๏ ฤๅว่าไทเทเวศ อันวิเศษเงื้อมคีรี
ฤๅน้องอัสมุขี อสุรีในหิมวันต์
1113. ๏ ฤๅหนึ่งท้าวนาคา ฤๅครุฑาแลคนธรรพ์
อยู่ในหิมวันต์ แกล้งมาล่อมาลวงใจ
1114. ๏ เป็นหญิงเป็นชาย ทำแยบคายให้หลงใหล
ยิ่งคิดยิ่งสงสัย ในพระทัยแรงหรรษา
1115. ๏ ท้าวจึงชำระองค์ แล้วโสรจสรงพสุธา
รสสุคนธ์มาลา โภชนาอันประไพ
1116. ๏ เสวยพลางทางคำนึง เร่งรำพึงในพระทัย
เสด็จเข้าสู่ห้องใน แท่นทิพยไสยา

---

[316] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เธอไสยาสน์ที่ชอบกล” สอดคล้องกับสัมผัส

[317] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1117. ๏ ครั้นว่าเมื่อรุ่งเช้า จึงพระเจ้าจรลินลา
เสด็จออกจากเงื้อมผา ไปไร่ข้าวของภูบาล[318]

1118. ๏ ครั้นท้าวเธอไปแล้ว จึงนางแก้วบทจร
ออกจากป่าดงดอน มาตบแต่งโภชนา(หาร)[319]

1119. ๏ นางแต่งเหมือนทุกที เครื่องอันมีทุกประการ
ครั้นแล้วนางนงคราญ เข้าอยู่ในภูผา

1120. ๏ บัดนั้นจึงพระแก้ว ครั้นเย็นแล้วเธอคืนมา
เสด็จเข้าสู่เงื้อมผา เห็นโภชนาอยู่เรียงรัน

1121. ๏ เร่งคิดเร่งกินแหนง (ขาดหาย)[320]
เสวยพลางทางกระสัน รำจวนคิดจินดา
๏ (ขาดหาย 1 บท)[321]

1122. ๏ สาวแก่ฤๅแม่หม้าย ทำแยบคายลองใจใคร
มาแล้วเจ้าไปไหน ทำกลให้พี่สงสัย[322]

1123. ๏ ทำจริงฤๅทำเล่น แล้วไปเร้นแห่งไรหนา
ทำให้พี่ครวญหา แสนโศกาเปล่าอาลัย

1124. ๏ ครั้นว่าเมื่อรุ่งเช้า จึงพระเจ้าเสด็จออกไป
จากเงื้อมคีรีใน ไปซ่อนเร้นให้ลับตา

1125. ๏ เร้นอยู่ที่พุ่มไม้ สุมทุมในไพรพฤกษา
แหวกช่องมองเนตรมา ตามมรคา[323]นางบทจร

1126. ๏ นางสุวรรณมาลา เห็นสุริยามารอนรอน
นางจึงบทจร มาตบแต่งโภชนาหาร

1127. ๏ คิดพลางนางน้องแก้ว ตบแต่งแลมิทันนาน
ค่อยเลียบในไพรสาณฑ์ มายังที่เงื้อมคีรี

---

[318] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ ไปสู่ไร่ของภูธร” สอดคล้องกับสัมผัส

[319] ฉบับร.บ.2 ใช้ “มาตบแต่งโภชนาหาร”

[320] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ใครแกล้งแต่งไว้ทุกอัน”

[321] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “๏ พรุ่งนี้พี่จะคอย เจ้าสาวน้อยอันเคยมา จักใคร่ได้เห็นหน้า ชมรูปเจ้าเป็นฉันใด”

[322] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทำกลไว้ให้สงกา” สอดคล้องกับสัมผัส

[323] มรคา = มรรคา หมายถึง หนทาง

1128. ๏ ผันแปรเล็งแลไป จักเห็นใครก็ไม่มี
วันนั้นนางเทวี รำพึงคิดอยู่ในใจ[324]
1129. ๏ ทุกวันพระภูธร เย็นรอนรอนจึงกลับมา
นางแต่งเครื่องบรรดา ไม่สงกาว่าอันใด
1130. ๏ บัดนั้นจึงภูเบศ ทอดพระเนตรเล็งแลไป
จึงเห็นนางทรามวัย เข้ามาในเงื้อมคีรี
1131. ๏ ค่อยย่องมองเข้าไป แฝงต้นไม้ในไพรสรี
ครั้นถึงจึงภูมี เข้าฉวยยุดพระกร
1132. ๏ ท่านท้าวกล่าวสำทับ พี่เพิ่งจับได้บังอร
มาไยถึงที่นอน หวังจะลักเครื่องทั้งหลาย
1133. ๏ มีดพร้าแลจอบเสียม ซึ่งของเรียมมักมาหาย
วันนี้พอพี่ชาย จับผู้ร้ายได้กลางวัน
1134. ๏ เมื่อนั้นนางอรทัย เจ้าตกใจไม่มีขวัญ
เสาวนีย์มีมาพลัน ตัวนางสั่นคือตีปลา
1135. ๏ ตัวข้ามาเที่ยวเล่น เห็นว่าเป็นเงื้อมภูผา
สิ่งไรของราชา ว่าข้าน้อยลักเอาไป
1136. ๏ มีดพร้าแลจอบขวาน ของภูบาลอยู่แห่งไร
หุยหน้าพาโลใคร เจ้าเคยได้กี่แห่งมา
1137. ๏ ว่าข้าเป็นผู้ร้าย น่าเจ็บอายเป็นหนักหนา
จับกุมสิ่งไรมา ที่มือข้านะพันปี
1138. ๏ ข้าวของพี่หายไป แต่ก่อนไซร้เป็นมากมี
คอยจับเป็นหลายที ไม่พานพบสบตัวเลย
1139. ๏ วันนี้พี่พบเข้า แต่ตัวเจ้านะทรามเชย
ร้ายดีมิรู้เลย สุดแต่เจ้าได้เข้ามา

๏ สุรางคนางค์ ๏

1140. ๏ พระคอยโลมเล้า พี่จะถามเจ้า พระเพราพังงา
เจ้าเป็นมนุษย์ ฤๅชาวตรึงษา ฤๅเทพเทวา ฤๅว่าพระไพร

---

[324] ฉบับร.บ.2 ใช้ “รำพึงไปในวิญญา” สอดคล้องกับสัมผัส

1141. ๏ ฤๅเป็นมนุษย์ ทรงโฉมบริสุทธิ์ เลิศหล้าแดนไตร
เจ้ามาคนเดียว จรเที่ยวในไพร มาในป่าไม้ ในไพรพฤกษา[325]

1142. ๏ นางสนองภูวนาท ตัวข้าพระบาท เชื้อชาติเมืองบน
ขอทูลพระบาท จอมนาถสากล ข้านี้ทั้งวน ตั้งใจลงมา

1143. ๏ ข้าเชื้อกินนร อยู่ในสิงขร ไกรลาสคูหา
ใช่เทพอัปสร จรจรเที่ยวมา ข้าใช่นาคาครุฑาคนธรรพ์

1144. ๏ ตัวข้าพระเจ้า ขอทูลผ่านเกล้า ให้ทราบพระทัย
ชื่อสุวรรณมาลา บิดาจอมไตร อาทิตย์ท้าวไท ผู้เป็นบิดร

1145. ๏ นางจันทร์กินรี ผู้เป็นชลณี ปิ่นเกล้าเกศา
อยู่ถึงไกรลาส ปราสาทรจนา ข้าชวนกันมา ทั้งเจ็ดนารี

1146. ๏ เล่นน้ำคงคา ชมบุษบา เลียบเล่นนที
ข้าบาทพี่น้อง เที่ยวท่องพงพี ชวนกันระรี้ ในเกาะพิสดาร

1147. ๏ มาเห็นข้าวไร่ หอมคือดอกไม้ เป็นรวงข้าวสาร
ข้าคิดใจเบา เด็ดเอาข้าวนั้น เจ็ดเม็ดกระการ[326] ไปถวายชลณี

1148. ๏ (ขาดหาย)[327] หกนางผู้พี่ ขึ้งโกรธโกรธา
จึงให้เอาชาติ ข้าบาทลงมา เอาข้าวอันปรา คืนให้เจ้าของ

1149. ๏ ไม่รู้ว่าใคร อันเป็นเจ้าไร่ ดั่งใจข้าปอง
ตัวท้าวนี้ฤๅ คือเป็นเจ้าของ อันตัวของน้อง ไม่รู้สำคัญ

1150. ๏ ตัวน้องนี้ไซร้ ขอเป็นข้าไท ของพระจอมขวัญ
ท้าวอย่าเหลี่ยมเล่น โอ้เอ้แก่กัน ขอพระทรงธรรม์ วางน้องนะภูธร

1151. ๏ ท้าวตอบวาจา พี่ใช่ใบ้บ้า จะวางบังอร
เหยียบเท้าไว้แล้ว[328] จะวิ่งบทจร เที่ยวไปซอกซอน เรียกหาสู่นักมา

1152. ๏ อันองค์อรทัย จะให้พี่ใช้ ผิดไปน้องอา
เจ้าย่อมหน่อเนื้อ เชื้อชาติเทวา จักเลี้ยงกัลยา เป็นพระมเหสี

1153. ๏ นางตอบราชา เจ้าช่างเจรจา เห็นผิดท่วงที
ตรัสนี้มิควร ลามลวนไม่ดี ขอเป็นทาสี ก้มหน้าทำงาน

---

[325] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ที่ในไพรสณฑ์” สอดคล้องกับสัมผัส

[326] ฉบับร.บ.2 ใช้ “สามเม็ดประมาณ” สอดคล้องกับเนื้อหา

[327] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ฝ่ายพระชลณี”

[328] ฉบับรบ.2 ใช้ “วางเจ้าไปแล้ว” สอดคล้องกับเนื้อหา

1154. ๏ ตัวของน้องนี้ กิจการมเหสี มิรู้ซึ่งการ
เป็นคนบ้านนอก ข้าบอกภูบาล เป็นแต่ข้าท่าน ช่วงใช้กลางเรือน

1155. ๏ ท้าวตอบเสาวนีย์ เจ้าช่างพาที ไม่มีใครเหมือน
ธรรมเนียมมีดพร้า ครั้นว่าอยู่เรือน เอาไว้เป็นเพื่อน เมื่อยามราตรี

1156. ๏ ท้าวตอบนุชนาฏ วรนุชสุดสวาท โฉมนาฏนารี
เจ้าอย่าเจรจา ว่าเป็นทาสี ว่าไยไม่ดี ดังนี้ผิดไป

1157. ๏ ยอกรอุ้มแก้ว วางเหนือตักแล้ว พลางท้าวพิสมัย
ท้าวชมนุชนาฏ พิสวาศอาลัย อุ้มองค์อรทัย สู่แท่นไสยา

1158. ๏ นางทำมารยาท ขอไทพระบาท วางน้องก่อนรา
น้องยังไม่รู้ คดีเดียงสา ซึ่งความเสน่หา น้องยังไม่เคย

1159. ๏ ทำชู้ทำผัว น้องยังคิดกลัว ทูนหัวน้องเอย
สงสารนี้ไซร้ น้องยังไม่เคย ท้าวแต่ชมเชย เพียงนั้นเถิดรา

1160. ๏ ท้าวสนองเสาวนีย์ อันความโลกีย์ (ขาดหาย 5 วรรค)[329]

1161. ๏ เจ้าอย่าเกรงกลัว เป็นเมียเป็นผัว ย่อมความประเวณี
ตัดเยื่อตัดใย ตัดความไมตรี ตัดความประเวณี ดังนี้ผิดไป

1162. ๏ ปลอบพลางทางชม ทรวงแอบแนบนม ชมชิดพิสมัย
สองชมสมพาส พิศวาสอาลัย พ่างเพียงสมุทัย เมื่อในราตรี

1163. ๏ นางสุวรรณมาลา ร่วมรักเสน่หา ด้วยพระภูมี
ส่องเสพเกลียวกลม เชยชมสมศรี ตัวข้าเทวี ขอเป็นบริจา

1164. ๏ น้องขอถวายตัว แก่พระอยู่หัว ขอรองบาทา
ความผิดความพลั้ง แต่หนหลังมา อย่าถือโทษแก่ข้า เลยนะภูวไนย

1165. ๏ ท้าวมีเสาวนีย์ ธรรมเนียมกระษัตรี พี่นี้รู้น้ำใจ
ไม่ได้ขึ้งโกรธ ถือโทษอรทัย กระษัตรีนี้ไซร้ ทำให้ชายยวน[330]

1166. ๏ ทั้งสองกษัตรา สมสนิทเสน่หา ด้วยนางบังอร
นางจึงปราศรัย ท้าวไทภูธร เหตุไรภูธร มาอยู่องค์เดียว

1167. ๏ ฤๅเสียสมบัติ พระจรกำจัดมาอยู่ องค์เดียวไพรเขียว
ฤๅเสียเภตรา พลัดมาองค์เดียว จึงมาท่องเที่ยว ในเกาะพิสดาร

---

[329] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ อันนี้น้องอา อย่าอาลัยหมด อดได้ฤๅนา ทำเนียมเสน่หา ทั้งทั้งโลกีย์”

[330] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทำให้ชายวอน” สอดคล้องกับสัมผัส

1168. ๏ ท้าวจึงแถลงไข ดูราอรทัย พระยอดเยาวมาลย์
พี่นี้กษัตริย์ จักใครจะทัน ท่านท้าวอาทิตย์ สมเด็จบพิตรนั้นเป็นบิดา[331]

1169. ๏ ท้าวเสวยบุรี กรุงพาราณสี นะนางฉายา
ตัวพี่นี้เล่า กับเจ้าขนิษฐา จะไปลังกา เรียนธรรมพิสมัย

1170. ๏ มาถึงหนทาง เภตราอับปาง ที่กลางชลใน
พี่น้องสองรา เพียงมาบรรลัย ว่ายท่องอยู่ใน กลางสมุทรทะเลวน

1171. ๏ องค์พระน้องยา สมเด็จอินทรา พาจรบัดดล
แต่พี่คนเดียว ว่ายท่องในชล ยุดได้แต่ต้น ขอนไม้ลอยมา

1172. ๏ ถึงเมืองสามล ลูกสาวเจ็ดคน มาสรงคงคา
เห็นพี่ลอยไป พี่ใจหรรษา หกนางว่ายมา จับยึดเอาพลัน

1173. ๏ บันดาลขอนไม้ หกนางว่ายไป ยึดไว้บ่ทัน
ส่วนนางสุดท้อง เป็นนางจอมขวัญ บ่ได้ผายผัน นิ่งอยู่ดูดาย

1174. ๏ ขอนไม้บันดาล กลับคืนสถาน ใกล้น้องฉายา[332]
(ขาดหาย)[333] ด้วยใจง่ายดาย พี่รอดความตาย ด้วยแก้วสายสมร

1175. ๏ จึงพาพี่ไป ถึงวังท้าวไท ผู้เป็นบิดร
พี่รอดความตาย ด้วยแก้วสายสมร ยกนางบังอร ให้เป็นมเหสี

1176. ๏ นามกรอรทัย คัพภาอรทัย ทรงโฉมนารี
เอวบางร่างน้อย แช่มช้อยมีศรี กับองค์เทวี คล้ายคล้ายเหมือนกัน

1177. ๏ กำดัดจะรักใคร่ ชมชิดพิสมัย สองเดือนกับเจ็ดวัน
แล้วท้าวมาพราก จำจากจอมขวัญ ยกอรแจ่มจันทร์ ให้ท้าวพกา

1178. ๏ เหมือนเด็ดดวงใจ ออกจากทรวงใน ของอาตมา
ท้าวพการาช ได้นาฏกัลยา นางจุลคัพภา ไปกรุงวิสัย

1179. ๏ ท่านเอาพี่มา ทิ้งเสียเอกา ในเกาะกลางไพร
ครั้นออกปากว่า น้ำตาลามไหล ท้าวกันแสงไห้ ถึงจุลคัพภา

---

[331] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ เป็นลูกภูบาล อาทิตย์ราชา” สอดคล้องกับสัมผัส

[332] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ใกล้องค์โฉมฉาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[333] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “นางยึดเอาได้”

๏ ฉบัง ๏

1180. ๏ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา เห็นท้าวโศกา
พิลาปก็ไห้ร่ำไร

1181. ๏ นางถดเข้าชิดพิสมัย เชิญเสด็จภูวไนย
เข้าไปสู่ห้องไสยา

1182. ๏ ชวนเชิญดำเนินลินลา ถึงแท่นรจนา
สองราก็บรรทมใน

1183. ๏ เที่ยงคืนนางตื่นทันใจ กรองตรึกนึกใน
ด้วยทิพจักขุญาณ

1184. ๏ เดชะด้วยโพธิสมภาร ของพระภูบาล
อันจะเป็นศาสดา

๏ (ขาดหาย 1 บท)[334]

1185. ๏ ครั้นลุถึงปากน้ำใน กรุงจีนวิสัย
บัดใจก็กลั้นใจตาย

1186. ๏ สมคิดดังจิตมุ่งหมาย มาพบฤๅสาย
ก็ได้ดั่งความปรารถนา

1187. ๏ นางจึงตั้งความสัจจา เดชะบุญญา
ตัวข้านี้ซื่อต่อผัว

1188. ๏ ตายไปเมียไม่คิดกลัว ขอตายตามผัว
ที่ในเกาะแก้วพิสดาร

1189. ๏ นางจึงตั้งสัตย์อธิษฐาน ขอให้บันดาล
เกาะแก้วเป็นพระนคร

1190. ๏ ภูผาคีรีสิงขร ไม้ในดงดอน
ให้เป็นกำแพงแลงใน

1191. ๏ ปรางค์มาศปราสาทเรืองใส ปรางค์แก้วแววไว
ทั้งเนาวรัตน์ชัชวาล

1192. ๏ อีกทั้งแสนสาวสิงคาร ม้ารถคชสาร
อาณาประชาพราหมณ์ชี

---

[334] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “๏ นางแลเห็นชาติมา เมื่อท้าวพักกา พานางมายังภพไตร”

1193. ๏ ริ้พลชนบทมากมี เสภาดนตรี
นารีได้หมื่นหกพัน

1194. ๏ คลังเงินคลังทองนองเนืองอนันต์ ดุจไตรตรึงษ์สวรรค์
วิมานแห่งท้าวอมรินทร์

1195. ๏ นางจึงเนรมิตเป็นแผ่นดิน ข้ามสมุทรสายสินธุ์
บรรลุถึงเมืองท้าวสามล

1196. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[335] ผู้คนจะเดินไปมา

1197. ๏ ชื่อเมืองให้เลื่องลือชา กรุงแก้วมหา
คีรีนครเกรียงไกร

1198. ๏ แต่เมืองสามลท้าวไท กว่าจะถึงกรุงไกร
เจ็ดวันกำหนดโดยมี

1199. ๏ สำเร็จเสร็จแล้วด้วยดี พอพระสุริย์ศรี
ก็มาสว่างแสงใส

1200. ๏ นางนั่งแทบบาทภูวไนย กำนันอยู่ไสว
ก็ห้อมก็ล้อมอยู่ระงม

1201. ๏ ครั้นว่าเจ้าสมุทรโคดม ตื่นจากบรรทม
ก็พิศวงหลงใหล

1202. ๏ ท่านท้าวตริตรึกนึกใน มีองการไป
ปราศรัยก็ถามเทวี

1203. ๏ สมบัติรัตนมณี ให้บังเกิดมี
ดังนี้ก็ดูอัศจรรย์

1204. ๏ จงเจ้าบอกเล่าพี่พลัน ใครมาสาปสรร
ให้เรามาได้เสวยรมย์

1205. ๏ นางนาฏจึงถวายบังคม ทั้งนี้เกิดสม
ด้วยบุญของพระภูวไนย

1206. ๏ กรุงแก้วเกิดแล้วบัดใจ ข้าบาทนี้ไซร้
ประสงค์จะแทนพระคุณ

1207. ๏ ข้าวสารสามเม็ดปองปูน ข้าบาทนเรศูร
เอาไปมิได้มาขอ

---

[335] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “บันดาลแผ่นดินดล มีแถวทางสนน”

1208. ๏ สมบัติรัตนอันพอ ข้าบาทยกยอ
ถวายแก่พระภูมี

๏ ๒๙ ๏

1209. ๏ นางสุวรรณมาลา ถวายพารา รัตนคีรี
นางจึงทูลไป แก่ไทธิบดี ข้าบาทเทวี ขอทูลราชา

1210. ๏ ข้าบาทนี้หนา[336] ใช่ว่าอื่นไกล คือจุลคัพภา
เมื่อวันพลัดพราก เจ้าจากเมียมา เมียกินน้ำตา ค่ำเช้าเพรางาย

1211. ๏ แต่ท้าวมาจาก อกเมียจะคราก เมียทอดพระกาย
เมียร้องไห้ร่ำ น้ำตาบ่วาย น้องทอดพระกาย ที่ฝั่งคงคา

1212. ๏ ครั้นท้าวมาแล้ว ท่านเอาเมียแก้ว ให้ท้าวพกา
เห็นแก่ข้าวของ เงินทองนานา จึงท้าวพกา พาเอาเมียไป

1213. ๏ ครั้นถึงปากน้ำ เมียร้องไห้ร่ำ ถึงพระผ่านฟ้า[337]
เมียกลั้นใจตาย วายชีพชีวา[338] น้ำใจเมียหม้าย หวังจะพบภูมี

1214. ๏ ครั้นเมียตายไป เอากำเนิดใน ไกรลาสคีรี
ทีนี้เมียได้ พบไทภูมี ในเกาะคีรี ดุจเมียพิษฐาน

1215. ๏ นางทูลผัวรัก นางซบพระพักตร์ กับตักภูบาล
น้ำพระชลนัยน์ ไหลคือท่อธาร กอดบาทภูบาล ร่ำไรไปมา

1216. ๏ ท้าวฟังนางนาฏ หฤทัยไหวหวาด ดั่งจะสิ้นชีวา
สลบซบลง เหนือองค์กัลยา สมเด็จราชา เพียงจะม้วยอาสัญ[339]

1217. ๏ โอ้นางเพื่อนยาก แต่พี่มาจาก ได้ยากแสนทวี
พี่คิดว่าเจ้า เยาวยอดมารศรี ไปครองบุรี แห่งท้าวพกา

1218. ๏ นางผู้ใจบุญ เจ้าย่อมมีคุณ เลี้ยงดูพี่มา
เจ้าตายไปแล้ว น้องแก้วคืนมา พบกับพี่ยา ในเกาะคีรี[340]

---

[336] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ข้าบาทนี้ไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส

[337] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ถึงพระทรามวัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[338] ฉบับร.บ.2 ใช้ “วายชีพบรรลัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[339] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

[340] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

1219. ๏ เจ้าซื่อต่อผัว ไม่ได้คิดกลัว สู่ม้วยวายปราณ
มาเอากำเนิด เกิดในสถาน ตามมาพยาบาล ตัวพี่แลนา

1220. ๏ ยอพระหัตถ์ต้อง ลูบพระองค์น้อง ทั่วทั้งกายา
พี่ได้เห็นเจ้า ดุจเห็นมารดา เพราะแก้วกัลยา มีคุณแก่ผัว

1221. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[341] ผัวจึงรอดมา[342] ด้วยแก้วเทวี

1222. ๏ ทุกสิ่งหาให้ ถั่วงาเล่าไซร้ ข้าวโพดสาลี
ได้เลี้ยงชีวิต เพราะแก้วมารศรี คุณของเทวี เทียมพระมารดา

1223. ๏ นี้หากบุญช่วย น้องรักเจ้าม้วย ไปแล้วกลับมา
เพียงดังชีวิต จะสิ้นชีวา ท้าวพ่อริษยา แกล้งพรากเจ้าไป

1224. ๏ ท้าวพ่อไม่คิด มาทำความผิด ติดตัวท้าวไป
พรากเมียเราไซร้ ไปให้แก่เขา[343] บาปกรรมนั้นเล่า[344] ยิ่งพ้นครณา

1225. ๏ หากว่าเทวี ซื่อต่อสามี สู้ม้วยชีวา
นางกลัวแก่บาป กรรมเวรเวรา ครั้นทำมิจฉา มานอกใจผัว

1226. ๏ โอ้นางเทวี เจ้าคิดฉันนี้ เห็นดีพอตัว
ไอ้เจ็กจังไร น้ำใจเมามัว บาปกรรมไม่กลัว เป็นคนเดียรถีย์

1227. ๏ มันพาเจ้าไป มันทำแค้นให้ บ้างฤๅเทวี
ทำให้ชอกช้ำ น้ำใจมารศรี มันล่วงประเวณี เจ้าได้ฤๅไฉน

1228. ๏ นางสุวรรณมาลา เอาความอันปรา มาทูลภูวไนย
เมื่อท้าวพกา พาเอาเมียไป ถึงท้องทะเลใหญ่ เมื่อในราตรี

1229. ๏ ท้าวจึงเข้ามา หวังคิดมิจฉา ภิรมย์สมศรี
น้องคิดถึงคุณ ของพระพันปี ปกเกล้าเกศี ป้องกันอันตราย

1230. ๏ ท้าวพการาช มิได้อุกอาจ มานั่งใกล้กาย
จำให้ร้อนรน กระวนกระวาย น้องคิดมุ่งหมาย ถึงพระราชา

1231. ๏ เมียร่ำไห้หา[345] เภตราแล่นไป ในสมุทรคงคา
แลเห็นแต่น้ำ กับหมู่มัจฉา เมียกินน้ำตา คิดถึงภูวดล

---

[341] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “โอ้เจ้าคัพภา มีคุณแก่ข้า ที่มารอดตัว แจ้งแต่งเสบียง ให้แก่ผัว”

[342] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ผัวจึงรอดตัว” สอดคล้องกับสัมผัส

[343] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[344] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

[345] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เมียร่ำร้องไห้” สอดคล้องกับสัมผัส

1232. ๏ เมียเห็นปักษา เป็นหมู่บินมา อากาศเวหน
เมียสั่งความมา ถึงพระทศพล เมียรักร้อนรน ถึงพระพันปี

1233. ๏ กลางคืนเข้านอน เมียกอดแต่หมอน ในเมื่อราตรี
หลับแล้วตื่นเล่า เมียเศร้าหมองศรี ในทรวงน้องนี้ กรมช้ำภายใน

1234. ๏ โอ้พระราชา เมียออกปากว่า น้ำตาเมียไหล
ครั้นถึงปากน้ำ กรุงจีนวิสัย เมียจึงกลั้นใจ ให้ม้วยมรณา

1235. ๏ ท้าวฟังบังอร กล่าวถึงทุกข์ร้อน แต่หนหลังมา
อุ้มนาง(น้องรัก)[346] ใส่ตักราชา รับขวัญกัลยา ท้าวมาชมเชย

1236. ๏ ต่างคนต่างจาก ต่างคนต่างยาก ไม่เห็นกันเลย
ต่างทุกข์ต่างต่าง โศกเศร้าบ่เสบย เพื่อนยากของผัวเอย เป็นกรรมสิ่งไร

1237. ๏ โอ้แก้วพี่เอย ชาติก่อนเราเคย พรากนกเนื้อใน
บาปกรรมถึงเรา ท้าวจึงพรากให้ ผัวเมียเราไซร้ จึงมาพลัดกัน

1238. ๏ ทีนี้น้องแก้ว เดชะบุญแล้ว จึงพบแก้วจอมขวัญ
บุญพี่กับน้อง เคยสร้างด้วยกัน แม้นสิ้นอาสัญ เกิดภพใดใด

1239. ๏ ขอเราพี่น้อง เป็นคู่สมสอง รวมจิตพิสมัย
อย่าให้แคล้วคลาด จากนาฏจรไกล ขอพบอรทัย กว่าจะถึงนิฤพาน

1240. ๏ ทั้งสองกษัตรา ครั้นวายโศกา พักตราเบิกบาน
ทั้งสองเสวยรมย์ ชมโพธิญาณ แสนสาวสิงคาร ดุจดาวดารา

1241. ๏ ท้าวเสวยราชัย ไม่มีโพยภัย เบียดเบียนบีฑา
หมู่มุขมนตรี เสนีเสนา ครั้นถึงเวลา เฝ้าท้าวสลอน

1242. ๏ นางสุวรรณมาลา บำเรอราชา ผ่านฟ้าภูธร
พระสนมกรมวัง คับคั่งอยู่สลอน ดุจดารากร ห้อมล้อมพระจันทร์

๏ วิเชียรฉันท์ ๏ (11)

1243. ๏ คอยอยู่จำเนียรมา นางฉายาเจ้ารำพึง
หฤทัยนางคิดถึง พระบิดามารดา

1244. ๏ มากูจะขึ้นไป เยียนท้าวไทสักเวลา
เอ็นดูพระเชษฐา นางฉายาหกอรทัย

---

[346] ฉบับร.บ.2 ใช้ “อุ้มเอาน้องรัก”

1245. ๏ แม้นกูจะทูลเล่า พระผ่านเกล้ามิให้ไป
มิร้างพระภูวไนย ท้าวจะให้ไกลพระองค์
1246. ๏ จึงเอาเขนยทอง เนรมิตขึ้นเป็นคน[347]
(ขาดหาย 2 วรรค)[348]
1247. ๏ ครั้นนางชุบขึ้นแล้ว นวลนางแก้วผู้ทรามเปลี่ยว
เหมือนเจ้าดุจพิมพ์เดียว ชื่อปทุมเกษรี
1248. ๏ ครั้นแล้วเจ้าสั่งสอน[349] เจ้าระวังท้าวจงดี
รักษาพระภูมี กว่าตัวพี่จะกลับมา
1249. ๏ นางปทุมเกษรี รับเสาวนีย์นางกัลยา
พี่ไปถึงมารดา เกลือกอยู่ช้าหลายราตรี
1250. ๏ เอ็นดูพระผ่านเกล้า จะสร้อยเศร้าถึงเทวี
ผ่านฟ้าจะหมองศรี แสนโศกสร้อยละห้อยหา
1251. ๏ ตัวพี่จะขึ้นไป ถึงท้าวไทพระมารดา
เจ็ดวันพี่จะมา ไม่อยู่ช้านะเทวี
1252. ๏ เที่ยงคืนกาลสรรพ ท้าวเธอหลับในราตรี
นางกราบลงสามที อยู่จงดีน้องขอลา
1253. ๏ แม้นว่าแบ่งภาคได้ ภาคหนึ่งไซร้ไปมารดา
ภาคหนึ่งเสน่หา บำเรอท้าวผู้สามี
1254. ๏ ครั้นว่านางลาแล้ว นางน้องแก้วจึงจรลี
ไปยังเขาคีรี ชื่อไกรลาสรจนา
1255. ๏ นางจึงเข้ากราบไหว้ นบบาทไทพระมารดา
ไหว้ทั้งหกเชษฐา บิดาราชพระภูบาล

---

[347] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ที่นางน้องเจ้าเคยทรง” สอดคล้องกับสัมผัส

[348] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ชุบขึ้นให้พระองค์ เหมือนทรงเจ้าดุจพิมพ์เดียวกัน”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ชุบขึ้นเหมือนองค์ เหมือนเจ้าดุจพิมพ์เดียว”

[349] ฉบับส.543 ใช้ “ครั้นแล้วมาสอนสั่ง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ครั้นแล้วมาสอนสั่ง” สอดคล้องกับสัมผัส

1256. ๏ นางจันทรกินรี เห็นบุตรียอดสงสาร
(ขาดหาย)[350] นางนงคราญขึ้นมาไย
1257. ๏ ลงไปถึงเจ้าข้าว เหตุไรเล่าจึงขึ้นมา[351]
มิถ้วนจะหายใจ ประมาณได้สักครึ่งวัน
1258. ๏ จักใคร่อยู่เมืองสวรรค์ เจ้าชวนกันไปไยนา[352]
(ขาดหาย)[353] ใครให้เอาของเขามา
1259. ๏ เร็วอย่าช้าเร่งลงไป ให้เขาใช้ต่างทาสา
ครบแล้วจึงขึ้นมา อย่าได้ช้ากลับลงไป
1260. ๏ นางสุวรรณมาลา ฟังมารดาก็ทูลไข
ลูกคิดถึงท้าวไท พระแม่เจ้าจึงขึ้นมา
1261. ๏ แต่ลูกไปให้เขาใช้ แทนข้าวไร่นะแม่อา
เจ็ดเดือนเจ็ดวันตรา พระแม่ว่าไม่ถึงวัน
1262. ๏ ข้าขอถามซึ่งพระแม่ แม่จงเล่าแก่ลูกพลัน
ปีเดือนในสวรรค์ กับมนุษย์นั้นฉันใด
1263. ๏ บัดนั้นจึงมารดา ฟังลูกว่าก็ตอบไป
ร้อยปีมนุษย์ไซร้ ได้เป็นวันดาวดึงส์[354]
1264. ๏ (ขาดหาย)[355] เป็นวันหนึ่งชั้นยามา
ร้อยปีนะลูกอา จึงเป็นวันชั้นดุสิต[356]
1265. ๏ ร้อยปีชั้นดุสิต เป็นพ้นคิดจะพรรณนา
พระสรรเพชญตรัสเทศนา ว่าเป็นวันอเวจี
1266. ๏ นี้ฤานะลูกเอย ไม่กลัวเลยนะเทวี
เป็นข้าท่านสามปี แต่ชาตินี้ในเมืองคน

---

[350] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ตรัสถามมาบ่นาน”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ตรัสถามด้วยวาจา”

[351] ฉบับส.543 ใช้ “เหตุใดเจ้าจรใน” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “เหตุใดเล่าจึงมาได้” สอดคล้องกับสัมผัส

[352] ฉบับส.543 ใช้ “อย่าแสงอนใช่สาวสรร” สอดคล้องกับสัมผัส

[353] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ ใครใช้ให้อาธรรม์”

[354] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ได้เป็นวันดาวดึงสา” สอดคล้องกับสัมผัส

[355] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ ร้อยปีในดาวดึงส์”

[356] ฉบับร.บ.2 ใช้ “จึงเป็นวันชั้นดุสิตา” สอดคล้องกับสัมผัส

1267. ๏ ข้าวสารเขาสามเม็ด เจ้าได้เด็ดด้วยใจดล
อดสามาด้านทน ลงไปใช้เป็นทาสา[357]

1268. ๏ ใช้กรรมเสียจงเสร็จ ข้าวสารเม็ดเม็ดละสามปี
ท้าวกล่าวในคัมภีร์ เก้าสิบปีในเมืองคน

1269. ๏ นางฟังพระมารดา กราบสามลามาบัดดล
พี่ยาทั้งหกคน จึงไถ่ถามขนิษฐา

1270. ๏ โอ้แก้วของพี่เอย นางทรามเชยเจ้าขึ้นมา
(ขาดหาย)[358] ทั้งกายาเหม็นสาบอาย

1271. ๏ เจ้าลงไปให้เขาใช้ เจ้าข้าวไร่หญิงฤๅชาย
พี่จึงเหม็นสาบอาย กลิ่นมนุษย์นั้นแปดปน

1272. ๏ นางฟังเชษฐาถาม นางโฉมงามบอกเป็นกล
น้องรักได้ทุกข์ทน เมื่อลงไปในชมพู

1273. ๏ จะบอกแก่พี่เจ้า น้องจะเล่าเป็นอดสู
เจ้าข้าวเฝ้าไร่อยู่ เป็นผู้ชายนะพี่อา

1274. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[359] ย่อมเชื้อกษัตรา
ผ่านพาราท้าวสามล

1275. ๏ น้องหวังเป็นช่วงใช้ เป็นข้าไทตามกรรมตน
ท้าวไทไม่ยืนยล หวังให้น้องเป็นบริจา

1276. ๏ เป็นหญิงตกมือชาย น้องไม่อายพี่เลยนา
เสียตัวด้วยราชา บำเรอท้าวเป็นสามี

1277. ๏ หกองค์ผู้เชษฐา ฟังพนิดาก็ปรานี
เป็นกรรมของเทวี ได้สามีไม่สมองค์

1278. ๏ หกนางพลางรับขวัญ เร่งโศกศัลย์ด้วยโฉมยง
น้ำเนตรเจ้าไหลลง ทั้งหกองค์ให้รักกัน

---

[357] ฉบับส.543 ใช้ “ส่งไปใช้เป็นทาสี” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ลงให้ไปใช้เป็นทาสี” สอดคล้องกับสัมผัส

[358] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ดวงพักตร์หมองโรยรา”

[359] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ใช่ท้าวเป็นคนชั่ว พี่ทูนหัวของน้องอา”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “แต่ไปเป็นคนชั่ว พี่ทูนหัวของน้องอา”

๏ ฉบัง ๏

1279. ๏ บัดนั้นนางปทุมเกษรี อยู่ด้วยภูมี
คำรบก็ถ้วนเจ็ดวัน

1280. ๏ ท่านท้าว(ไม่)[360]รู้สำคัญ ว่าอรแจ่มจันทร์
ไปยังไกรลาสคีรี

1281. ๏ เชยชมนางปทุมเกษรี ถึงเจ็ดราตรี
ยินดีด้วยอรรคฉายา

1282. ๏ วันหนึ่งจึงพระราชา พิศดูพักตรา
แห่งนางปทุมเกษรี

1283. ๏ นางสุวรรณมาลานารี มีรัศมี
ประดุจสีเรือนโคม

1284. ๏ พิสมัยดูพระรูปโฉม เป็นน่าประโลม
แห่งใจโลกีย์

1285. ๏ เป็นไร(ไม่มี) [361] รัศมี กิริยาพาที
วันนี้ก็เห็นอัศจรรย์

1286. ๏ ท้าวจึงมีองการพลัน ท้าวน้องจอมขวัญ
จงบอกให้พี่รู้รา

1287. ๏ เจ้าชื่อสุวรรณมาลา ฤาว่ากัลยา
ทรงนามกรชื่อไร

๏ (ขาดหาย 1 บท)[362]

1288. ๏ นางปทุมเกษรีนิฤมล ข้าพระภูวดล
ขอทูลแก่พระภูมี

1289. ๏ ข้าชื่อปทุมเกษรี พระอรเทวี
นิฤมิตข้าไว้ต่างองค์

---

[360] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ท่านท้าวไม่รู้สำคัญ”

[361] ฉบับส.543 ใช้ “เป็นไม่เห็นรัศมี”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “เป็นไรไม่มีรัศมี”

[362] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “๏ เป็นรูปต่างตนกลใด จงแจ้งแถลงไข เพื่อใดจึงทำเป็นกล”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “๏ ปั้นรูปต่างตนกลใด จงแจ้งแถลงไข เพื่อใดจึงทำเป็นกล”

1290. ๏ นางไปฟากฟ้าภูวดล ดั่งใจจำนง
ประสงค์ไปเยียนมารดา

1291. ๏ ท่านท้าวฟังปทุมมา โศกเศร้าโศกา
วิญญาก็เร่งกรมใน

1292. ๏ โอโอ้พระนุชทรามวัย ควรฤๅตัดใจ
เจ้าไม่มาคิดปรานีผัว

1293. ๏ พี่คิดจะใคร่ฝากตัว ฤๅมาโปรดผัว
แต่พอได้ครองบุรี

1294. ๏ เจ้าจึงชุบนารี ให้เป็นมเหสี
ต่างองค์ของเจ้าแลนา

1295. ๏ ท้าวไทไห้ร่ำไปมา แสนโศกโศกา
น้ำเนตรก็อาบนาภี

1296. ๏ ตรัสถามนางปทุมเกษรี พระนุชจรลี
กี่วันนี้แล้วนะน้องอา

1297. ๏ นางปทุมเกษรีทูลมา แต่นางลินลา
จากข้าได้เจ็ดราตรี

1298. ๏ สัญญาแก่ข้านะพันปี ถึงเจ็ดราตรี
เทวีจะกลับคืนมา

1299. ๏ บัดนั้นสมเด็จราชา ได้ฟังวาจา
ความโศกค่อยคลายหฤทัย

1300. ๏ เย็นระย่ำพอค่ำแสงใส สมเด็จท้าวไท
เข้าสู่แท่นพระบรรทม

1301. ๏ หฤทัยท้าวเร่งเกรียมกรม ท้าวเร่ง(ปรารมภ์)[363]
คำนึงถึงพระนุชเทวี

1302. ๏ เห็นปทุมเกษรี สมเด็จภูมี
ค่อยคลายซึ่งโศกโศกา

[363] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ท้าวเร่งปรารมภ์”

⊙ พิลาป ⊙ (28)

1303. ⊙ บัดนั้นเจ็ดนางจอมขวัญ[364] ร้องไห้รักกัน ทั้งเจ็ดกัลยา
เล้าโลมน้องรัก จูบพักตร์เสน่หา โอ้สุวรรณมาลา เจ้าไปจงดี

1304. ⊙ นางสุวรรณมาลา กราบบาทมารดา นางจันทกินรี
แล้วเจ้ากราบลา เชษฐานารี พี่อยู่จงดี น้องนี้จะขอลา

1305. ⊙ ครั้นว่าลาแล้ว จึงนางน้องแก้ว ลินลาศยาตรา
ออกจากไกรลาส อากาศเวหา มิทันพริบตา มาถึงกรุงศรี

1306. ⊙ นางเข้าสู่ปรางค์ เจ้าค่อยเยื้องย่าง ถึงแท่นมณี
นางจึงเข้าไป หาไทภูมี กราบบาทพันปี สมเด็จราชา

1307. ⊙ ท้าวเห็นนางนาฏ หฤทัยพิศวาส ถามนาฏนารี
เจ้าไม่รักผัว จึงเอาตัวหนี พระนุชเทวี หนีพี่ไปไหน

1308. ⊙ (ขาดหาย 4 วรรค)[365]
อยู่อยู่จู่ไป มาชุบนางไว้ ให้อยู่แทนตัว[366]

1309. ⊙ ข้าบาทขอทูล ปิ่นเกล้านเรศูร ปิ่นภพไกร
น้องจะทูลลา ผ่านฟ้าภูวไนย เกรงกลัวท้าวไท มิให้บทจร

1310. ⊙ น้องคิดรำพึง รำลึกตรึกถึง บิดามารดา
น้องรักขึ้นไป ถึงเขาสิงขร ไกรลาสนคร เขาแก้วคีรี

1311. ⊙ แต่น้องขึ้นไป ทุกบาทท้าวไท ถึงไตรตรึงษา[367]
กราบ(ไหว้)[368]บิดา ผ่านฟ้าชลณี {สำเร็จเสร็จแล้ว}[369] น้องจึงจรลี
คืนมาบัดนี้[370]

1312. ⊙ กลัวท้าวจะคอย หฤทัยละห้อย ถึงข้าบริจา
เมียเอาหมอนทอง ของข้านี้นา ชุบให้เหมือนข้า เฝ้าแหนแทนองค์

---

[364] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “เจ็ดนางจอมขวัญ”

[365] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ ไม่บอกพี่เลย น้องแก้วพี่เอย ให้พี่อาลัย ไม่บอกให้รู้”

[366] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

[367] ฉบับส.543 ใช้ “ถึงไตรตรึงษ์ศรี”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ถึงไตรบุรี”

[368] ฉบับส.543 ใช้ “กราบไหว้บิดา”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “กราบไหว้มารดา”

[369] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[370] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “นางกลับคืนมา” สอดคล้องกับสัมผัส

1313. ๏ เจ้าจากพี่ไป คิดถึงอรทัย นั่งไหนไม่ตรง
เห็นแต่รูปร่าง ที่นางจำนง พี่คิดว่าองค์ พระน้องแลนา

1314. ๏ แต่เจ้าจากพี่ ได้เจ็ดราตรี วันนี้น้องอา
เจ้าไปไกรลาส อากาศเวหา เหตุไรจึงมา ได้ยามหนึ่งเดียว

1315. ๏ ฝ่ายองค์น้องท้าว ได้ฟังตรัสเล่า ทูลท้าวบัดเดี๋ยว
เมืองมนุษย์เจ็ดวัน ไม่ทันจะเหลียว เป็นแต่ยามเดียว ไกรลาสเมืองบน

1316. ๏ น้องเป็นเมียเจ้า แต่ชาติก่อนเล่า ขอทูลภูวดล
มาชาตินี้เล่า เมียเอาปฏิสนธิ์ เกิดในเมืองบน ไกรลาสคีรี

1317. ๏ น้องได้พิษฐาน ชาติก่อนมานาน ขอพบภูมี
บันดาลดลใจ ให้ข้าเทวี ยินลากขากดี สมผองข้าวสาร

1318. ๏ ลงไปใช้กรรม (ขาดหาย)[371] ตามคำพิษฐาน
ไอ้ท้าวมันพราก ให้จากภูบาล น้องรักจักผลาญ ให้ม้วยวายชนม์

1319. ๏ น้องไม่เกรงกลัว จะขอตัดหัว ไอ้ท้าวสามล
มันยกยอข้า ให้พระภูวดล ไอ้เฒ่าทรชน กลับให้พกา

1320. ๏ ท้าวปลอบนางนาฏ วรนุชสุดสวาท นางสุวรรณมาลา
ผูกบาทขาดเวร ย่อมเป็นเวรา เจ้าฟังผัวว่า อย่าผูกไพรี

1321. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[372] บาปกรรมย่อมมี แก่เราทั้งสอง

1322. ๏ นางสนองภูวนาถ วรนุชสุดสวาท เสด็จอยู่เสวยรมย์[373]
แสนสาวชาวใน ดั่งใจท้าวปอง อย่าได้เศร้าหมอง อยู่สุขเสวยรมย์

๏ ๑๑ ๏

1323. ๏ ดังได้ยินมา ฝูงประชาราษฎร
เลื่องลืออยู่ขจร ว่านครรัตนคีรี

1324. ๏ แสนสนุกเปรมปรีดิ์ เพิ่งจะได้เห็นกรุงศรี
แต่ก่อนบ่ห่อนมี ในเกาะแก้วพิสดาร

---

[371] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “น้องคิดหวังจะทำ”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “น้องหวังจักทำ”

[372] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ต่างคนต่างอยู่ เจ้าอย่าจู่ลู่ บุกบันไม่ดี แม้นเขาอุกอาจ รุนรานมิดี”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า“ต่างคนต่างอยู่ เจ้าอย่าจู่ลู่ ดุดันไม่ดี แม้นเขาอุกอาจ รุนรานไมตรี”

[373] ฉบับส.543 ใช้ “เสด็จอยู่ครอบครอง”

1325. ๏ รู้แจ้งถึงภูบาล สามลราชภูมี
ว่าองค์พระโฉมศรี เจ้าสมุทรโคดม
1326. ๏ ได้เสวยราชสมบัติ เป็นจักรพรรดิอันอุดม
ชาวแม่พระสนม ดุจดาวดารากร
1327. ๏ มีทั้งปราสาทแก้ว อันเลิศแล้วงามบวร
รี้พลอยู่สลอน ทั้งเรือนทองอสงไขย
1328. ๏ สามลเจ้าใจธรรม์ คิดหุนหันในพระทัย
แม้นว่าอยู่นานไป ใช่ว่ามันจะง้องอน
1329. ๏ มันจะทำให้แค้นเคือง ให้ฟุ้งเฟื่องในนคร
มิได้มาง้องอน ซึ่งตัวกูผู้พ่อตา
1330. ๏ รำพึ(ง)[374]คะนึงแล้ว สุรเสียงแจ้วสั่งเสนาใน
แต่งซึ่งสารตรา ว่าเราให้มาจงเร่งแจ้งการ
1331. ๏ ให้เจ้า(สมุทรโคดม)[375]โคดม มาบังคมภูบาล
ถ้าว่านับขาน ว่าเราเป็นพ่อตา
1332. ๏ แม้นรู้ในสารแล้ว เชิญลูกแก้วให้เร่งมา
กราบไหว้พระบิดา สามลราชพระภูมี
1333. ๏ ตรัสว่าเท่านั้นแล้ว ให้ทหารอันคนดี
หมู่มุขมนตรี กราบสามทีรับสารไป[376]
1334. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[377] ข้ามท่อธารห้วยคีรี
1335. ๏ เจ็ดวันบ่มิหึง บรรลุถึงซึ่งกรุงศรี
บัดนั้นจึงเสนี เขาจึงพาดำเนินใน[378]
1336. ๏ ราชทูตจึงทูลสาร บอกอาการแก่เสนา
บัดนี้มีสารตรา ของราชาพระภูวดล

---

[374] ฉบับส.543 ใช้ “รำพึงคำนึงแล้ว”
ฉบับร.บ.2 ใช้ “รำพึงคำนึงอยู่”

[375] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ให้เจ้าสมุทรโคดม”

[376] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ จึงเข้ามารับราชสาส์น” สอดคล้องกับสัมผัส

[377] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ทหารจึงทูลลา จากพารามิทันนาน เดินตัดลัดไพรสาณฑ์”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ทหารจึงทูลลา เจ้าพารามิทันนาน เดินตัดลัดไพรสาณฑ์”

[378] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1337. ๏ สารนี้ของพระเจ้า ผู้ปิ่นเกล้าเจ้าสากล
จึงทูลเจ้าจุมพล ให้แจ้งบาททราบในสาร
1338. ๏ บัดนั้นจึงภูบาล รับเอาสารนั้นมาพลัน
พิศดูในสารนั้น พระทรงธรรม์แจ้งพระทัย
1339. ๏ ท้าวแจ้งในสารแล้ว จึงพระแก้วสั่งลงไป
ตรัสแก่เสนาใน ให้ตบแต่งตอบในสาร
1340. ๏ แต่งว่าตัวของเรา เป็นเขยเก่าของภูบาล
เป็นผัวนางนงคราญ อันชื่อเจ้าจุลคัพภา
๏ (ขาดหาย 1 บท)[379]
1341. ๏ ให้ท้าวรำพึงคิด ในดวงจิตความมัวเมา
แม้นว่าเมียของเรา ท้าวส่งมาให้ยังเก่า[380]
1342. ๏ ครั้นแต่งราชสารแล้ว จึงพระแก้วสั่งลงมา
ผู้ใดถือสารตรา ให้เสื้อผ้าเป็นรางวัล
1343. ๏ ให้เร่งไปทูลท้าว ในสารเรามีทุกอัน
ส่งสารให้ด้วยพลัน แก่ราชทูตผู้ถือมา
1344. ๏ ราชทูตได้สารแล้ว จึงคลาดแคล้วลาภูบาล
ชาวเจ้าหมู่ทหาร ก็ออกจากพระพารา
1345. ๏ (ขาดหาย 2 วรรค)[381]
เจ็ดวันหมู่อาสา ถึงพาราท้าวสามล
1346. ๏ จึงเอาซึ่งสารตรา ทูลราชาเจ้าสากล
สมเด็จท้าวสามล ท้าวจึงรับเอาสารมา
1347. ๏ ท่านท้าวเห็นในสาร พระภูบาลเร่งโกรธา
ไม่ง้อกูผู้พ่อตา ให้สารมาทั้งท้าทาย
1348. ๏ องการสั่งเสนา ฟังมันว่าเป็นแยบคาย
ลูกเขยมาท้าทาย มันจะตายด้วยอาญา

---

[379] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ แม้นท้าวจักให้ไป บังคมไทผู้บิดา เร่งส่งกัลยา ชลคัพภามาให้เรา”

[380] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ส่งมาเล่าดังเก่าเรา” สอดคล้องกับสัมผัส

[381] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “เร่งรีบให้ดินดอน ต่างต่างคนเร่งกันมา”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “เร่งโดยเดินดล ต่งคนต่างเร่งกันมา”

1349. ๏ เร่งเร็วแสนเสนี หามนตรีผู้ใหญ่มา
เร่งเร็วแต่งสารตรา ไปถึงท้าวกรุงวิสัย
๏ (ขาดหาย 1 บท)[382]
1350. ๏ บัดนี้ข้าศึกมา ทำริษยาไม่เกรงกลัว[383]
ขอเชิญพระจอมขวัญ มาป้องกันกัมพูชา
1351. ๏ แต่งสารสำเร็จคิด หาพาณิชผู้หนึ่งมา
ให้ถือซึ่งสารตรา นำเอาสารนั้นออกไป
1352. ๏ พาณิชเอาสารตรา ไปบ่ช้าถึงกรุงไกร
จึงให้เสนาใน ทูลท้าวไทท้าวพกา
1353. ๏ เสนาคนผู้ใหญ่ เอาสารไปทูลราชา
บัดนั้นท้าวพกา เห็นสารตราแจ้งในใจ
1354. ๏ บัดนี้ท้าวสามล ให้สารมากรุงวิสัย
เห็นทีจะมีภัย ท้าวจึงให้ซึ่งสารมา
1355. ๏ พกาแจ้งสารแล้ว องการแจ้วสั่งเสนา
บัดนี้ท้าวพ่อตา มีสารทุกข์ความแค้นเคือง
1356. ๏ เมืองเราแต่ก่อนมา บัดนี้หนามาแข็งเมือง
เห็นจักรำคาญเคือง ด้วยท้าวเธอแก่ชรา
1357. ๏ มนตรีเป็นผู้ใหญ่ ท้าวเร่งไปแต่งเภตรา
อาวุธเครื่องศาสตรา สำหรับทัพเราจะไป
1358. ๏ จัดเอาพวกอาสา ย่อมตัวกล้าจัดเอาไป
ขอบขัณฑ์เสมาชัย ให้จงมากคราวครัน
1359. ๏ เรือรบแลเรือไล่ เร่งทำไว้จงฉับพลัน
(ขาดหาย)[384] ทำกำปั่นเราจะไป

---

[382] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “มิร้างจะเสียไมตรี พระภูมีเจ้าสุขใจ อันหนึ่งสักว่าไท ท้าวได้มาเป็นเขยขวัญ”

ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “จะเสียทีไมตรี พระภูมีเจ้าสนใจ อันหนึ่งหากว่าไท ท้าวได้มาเป็นเขยขวัญ”

[383] ฉบับส.543 ใช้ “ทำพิลึกไม่เกรงกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทำริษยาไม่เกรงกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[384] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ให้ได้ถึงแปดพัน”

1360. ๏ บัดนั้นจึงเสนา รับบัญชาของท้าวไท
ต่างคนต่างวิ่งไป เร่งไพร่พลแต่งเภตรา
1361. ๏ เร่งรัดให้ทำพลัน แปดพันลำตามชงคา
บรรทุกซึ่งเภตรา สำหรับการณรงค์
1362. ๏ เรือรบแลเรือไล่ ตบแต่งไว้ดังใจจง
บรรทุกเครื่องณรงค์ พร้อมเสร็จแล้วเหมือนองการ
1363. ๏ สำเร็จแล้วซึ่งเภตรา จึงเสนาทูลภูบาล
ตรัสมีพระโองการ ให้ตบแต่งซึ่งเภตรา
1364. ๏ บัดนี้แล้วเสร็จสรรพ สำหรับทัพเหมือนชงคา
รี้พลแลโยธา นับตรวจตราแปดหมื่นปลาย

๏ สุรางคนางค์ ๏

1365. ๏ ท้าวพการาช ได้ฟังอำมาตย์ ทูลพระฤๅสาย
เสด็จเข้าสู่ห้อง เรือนทองเฉิดฉาย สมเด็จราชา[385] เล้าโลมมเหสี
1366. ๏ ตัวพี่จะไป ช่วยสงครามไท สามลภูมี
เจ้าอยู่รักษา พาราจงดี นางสมุทรเทวี คอยอยู่เถิดรา
1367. ๏ จะไปสงคราม พี่จะปราบปราม ข้าศึกอันมา
อันองค์ท้าวไท ได้เป็นพ่อตา จะไปอาสา ปราบปรามศัตรู
1368. ๏ นางสมุทรเทวี ทูลทัดภูมี พันปีคิดดู
ทำมิไป[386] พิลึกพรั่งพรู ท่านจงจู่ลู่ ดูการณรงค์
1369. ๏ แต่งแต่ทหาร ไปช่วยศึกท่าน ตามสารจำนง
ตัวท้าวจักไป เพื่อใดนะพระองค์ น้องคิดพิศวง เปลี่ยวเนื้อเปลี่ยวใจ
1370. ๏ ท้าวกล่าววาจา น้องรักเจ้าว่า เจรจาผิดไป
ให้แต่งโยธา เสนานั้นไซร้ ไม่เหมือนน้ำใจ ว่าร้ายแลดี
1371. ๏ ตัวพี่จะไป ปราบให้บรรลัย ย่อยยับเป็นผี
ให้เลื่องลือจบ ทั่วภพธรณี เฉลิมแผ่นธรณี กรุงจีนวิสัย

---

[385] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “สมเด็จฤๅสาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[386] ฉบับส.543 ใช้ “ทำเนียมไปศึก” สอดคล้องกับเนื้อหา
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทำเนียมข้าศึก” สอดคล้องกับเนื้อหา

1372. ๏ นางสมุทรกัลยา พระยาเจรจา ดังนี้ผิดไป
ทำศึกนี้หนา พระอย่าไว้ใจ ข้าศึกนี้ไซร้ เขาย่อมคมสัน
1373. ๏ ตัว(เ)ขา[387]ว่าเขา ตัวเราว่าเรา เป็นชายเหมือนกัน
ท้าว(คิด)[388]ถอยหลัง อยู่บ้างเป็นไร อย่าควรหวนไป[389] บัง(เกิด)[390]เหตุสงคราม
1374. ๏ ท้าวตอบเทวี ศึกแต่เพียงนี้ พี่ไม่เกรงขาม
เจ้าว่าน่าหัว คิดกลัวสงคราม ทุกเมืองฦๅนาม กรุงจีนวิสัย
1375. ๏ คอยอยู่เถิดน้อง เจ้าคอยปกครอง แสนสาวชาวใน
ครั้นสั่งนางแล้ว คลาดแคล้วคลาไคล สมเด็จภูวไนย ทรงทิพย์ภูษา
1376. ๏ ท้าวทรงเครื่องต้น มงกุฎกุณฑล สังวาลรจนา
ครั้นแต่งองค์แล้ว พระแก้วลินลา มนตรีเสนา รับเสด็จภูมี
1377. ๏ ทรงคานหามทอง แตรสังข์ฆ้องกลอง กึกก้องเสียงศรี
ม้ารถคชสาร ทหารมนตรี เสนาเสนี ห้อมล้อมซ้ายขวา
1378. ๏ กึกก้อง(ทั้ง)[391]วัง แห่แหนสะพรั่ง หน้าหลังราชา
อภิรุมชุมสาย เรียงรายกันมา ครั้นถึงเภตรา เชิญเสด็จลงไป
1379. ๏ เสด็จนั่งเหนืออาสน์ พระยี่ภู่ปูลาด อันงามประไพ
ยิงปืนสำทับ อันดับกันไป โห่ร้องเอาไป เมื่อเคลื่อนเภตรา
1380. ๏ ทั้งแปดพันลำ อัดแอแม่น้ำ กึกก้องโกลา
ครั้นได้ฤกษ์ชัย พอได้เวลา สั่งให้ทัพหน้า นำเสด็จบทจร
1381. ๏ เภตราทั้งหลาย แล่นมาตามสาย คล้ายคล้ายตามลม
สิบห้าวันตรา แล่นมาระงม เสาใบได้ลม พัดลิ่วปลิวมา
1382. ๏ พกาภูเบศ ทอดพระนัยน์เนตร เห็นเกาะไรไร
แลเห็น(ปรางค์มาศ)[392] ปราสาทภูวไนย ให้ทอดสมอลงไว้ ในกลางนที

---

[387] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ตัวเขาว่าเขา”

[388] ฉบับส.543 ใช้ “ท้าวคิดถอยหลัง”

[389] ฉบับส.543 ใช้ “ดูบ้างนะจอมขวัญ อย่าควรหุนหัน” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “ดูบ้างนะจอมขวัญ อย่าทำหุนหัน” สอดคล้องกับสัมผัส

[390] ฉบับร.บ.2 ใช้ “บังเกิดเหตุสงคราม”

[391] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “กึกก้องทั้งวัง”

[392] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “แลเห็นปรางค์มาศ”

1383. ๏ ตรัสเรียกเภตรา ลำหนึ่งเข้ามา อาสาคนดี
ให้เอาสารไป ทูลไทภูมี พกาธิบดี ถวายบังคมมา

1384. ๏ เขยขวัญมาแล้ว ขอทูลพระแก้ว สามลราชา
ยกพวกพลขันธ์ แปดพันเภตรา จักขออาสา ทัพหน้าภูมี

1385. ๏ บัดนั้นเสนา รับเอาสารตรา พกาธิบดี
ใช้ใบแล่นมา สามวันบ่คลา[393] มาถึงบุรี ท่านท้าวสามล

1386. ๏ เอาสารขึ้นไป ให้เสนาใน ทูลไทภูวดล
เสนาผู้ใหญ่ ทูลท้าวสามล ให้แจ้งอนุสนธิ์ แห่งสารอันมา

1387. ๏ สามลธิราช สมเด็จพระบาท เห็นในสารตรา
ตบพระหัตถ์ฉัดฉาน องการตรัสมา มิเสียทีว่า มาเป็นเขยขวัญ

1388. ๏ ความทุกข์ทุกข์ด้วย เอาพลมาช่วย เภตราแปดพัน
ไอ้สมุทรโคดม ลิ้นลมคมสัน จะได้เห็นกัน ครั้งนี้แลนา

1389. ๏ องการตรัสไป แก่เสนาใน ให้เกรียมโยธา
ให้เป็นกระบวน แต่ล้วนอาสา เร่งให้ตรวจตรา จงทั่วพระนคร

1390. ๏ เร่งให้แต่งรถ (ขาดหาย)[394] ทั้งคชกุญชร
กัณฐัศหัตถี พาชีอัสดร เลือกเอาอัสสะกุญชร เชื้อชาติสงคราม

1391. ๏ จักไปชมเจ้า ท่านผู้เขยเก่า ออกชื่อฦๅนาม
ตอบราชสารมา ข้าไม่เกรงขาม เราจักไปตาม ถ้อยคำให้มา

1392. ๏ เสนาก้มเกล้า ลุกจากที่เฝ้า มาสั่งศาลา
ตรวจตรารี้พล พหลโยธา แต่งเครื่องศาสตรา อาวุธทั้งหลาย

1393. ๏ หอกหลาวแหลนชัย ปืนน้อยปืนใหญ่ สำหรับการหลวง
(ขาดหาย 3 วรรค)[395] แต่ล้วนอาสา

1394. ๏ ม้ารถคชสาร อาชาเชี่ยวชาญ เกลื่อนกล่นกันมา
แต่ใน(แว่นแคว้น)[396] ขอบขันฑเสมา มิได้ครณา อเนกอสงไขย

---

[393] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “สามวันอันมี” สอดคล้องกับสัมผัส

[394] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ให้งามปรากฏ”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “อันงามปรากฏ”

[395] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ธนูหน้าไม้ เกณฑ์ไว้ทั้งปวง สำหรับการหลวง”

[396] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “แต่ในแว่นแคว้น”

1395. ๏ ครั้นเกรียมพลแล้ว เสนาใจแคล้ว กราบทูลภูวไนย
ท้าวสามลราช ประภาษลงไป มีองการ[397] ถามโหรโหรา

1396. ๏ ฤกษ์พานาที เมื่อไรจะดี ได้เมื่อเวลา
เราจักยกพล พหลโยธา เราจักยาตรา ไปปราบศัตรู

๏ ฉบัง ๏

1397. ๏ บัดนั้นโหราจารย์ เห็นในฤกษ์สาร
แห่งท้าวสามลราชา

1398. ๏ พระองค์จะมายาตรา บัดนี้เสนา
พระเคราะห์มาร้ายกวดขัน

1399. ๏ ได้เมื่อกุญชรฉัททันต์ ท้าวถึงอาสัญ
ให้งาแก่โสอุดร

1400. ๏ ปีนี้พระองค์อย่าจร โดยทิศอุดร
จะเกิดซึ่งภัยอันตราย[398]

1401. ๏ ขวัญท้าวไปตกคงคา เร่งให้บูชา
ตั้งการพิธีพลีใน

1402. ๏ ขอท้าวอย่าได้ไคลคลา เคราะห์ร้ายเหลือใจ
ฟังข้ามิพอเป็นไร

1403. ๏ ศัตรูจะทำโทษภัย ใช่อื่นใช่ไกล
ย่อมเชื้อย่อมเนื้อพงศ์พันธุ์

1404. ๏ พระเคราะห์แห่งเจ้าจอมขวัญ สิ้นปีเจ็ดวัน
พ้นนั้นมิพอเป็นไร

1405. ๏ ครั้งนี้ท้าวอย่าคลาไคล ให้เสนาใน
ไปแทนพระองค์เถิดหนา

1406. ๏ ท้าวฟังโหรเฒ่าทักว่า มีพระชงคา
ตรัสมาแล้วทรงพระสรวล

---

[397] ฉบับส.543 ใช้ “มีองการไป” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “มีองการไข” สอดคล้องกับสัมผัส

[398] ฉบับส.543 ใช้ “จะเกิดซึ่งภัยอันปรา”

1407. ๏ ทำนายทายนี้มิควร คิดมาน่าสรวล
มิควรมาทักทายไย
1408. ๏ ศัตรูเรารู้เต็มใจ จักกลัวเพื่อใด
ลูกไก่ไม่มาปูนปาน
1409. ๏ ท้าวตบพระหัตถ์ฉัดฉาน ศึกลูกศึกหลาน
ปูนปานดังจับปูปลา
1410. ๏ ลูกเขยของเราแลนา ชื่อท้าวพกา
โยธานับแสนอสงไขย
1411. ๏ โหราทายว่าผิดไป นิ่งอยู่ว่าไร
เร็วไวเราจะยาตรา
1412. ๏ พรุ่งนี้เราจักลินลา ยกพลโยธา
สมทบกับพลเขยขวัญ
1413. ๏ สั่งเสร็จเสด็จยังเรือนจันทน์ สู่ห้องจอมขวัญ
จันทราผู้เป็นมเหสี
1414. ๏ ชมเชยนางอรเทวี ครั้นรุ่งราตรี
เสวยนิโรธโภชนา
1415. ๏ เสด็จเข้าที่สรงคงคา คนธารสมาลา
ตลบก็ฟุ้งขจร
1416. ๏ ท้าวทรงภูษาอาภรณ์ กำไลใส่กร
สำหรับจะเข้าการณรงค์
1417. ๏ ของ้าวที่ท้าวเธอทรง แนบกันพระองค์
(ขาดหาย)[399]
1418. ๏ (ขาดหาย)[400] โบกทั้งสามลา
โยธาก็โห่เอาชัย

สิ้นสมุดเล่ม2

[399] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ยังลงที่เกยชาลา”

[400] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “เสด็จเหนือคอคชอันปรา”

สมุทรโคดม ฉบับวัดสัมพันธวงศ์ เล่ม 3

หน้าต้น

⊙ หน้าต้นสมุทรโคดม เล่ม 3 จบแล

1419. ⊙ ธงทองเรืองรองอยู่ไสว ทัพหน้าคลาไคล
ก็นำเสด็จทศพล

1420. ⊙ โยธาม้ารถอยู่สลอน ทัพหลวงภูธร
เพิ่งออกจากกรุงบุรี

1421. ⊙ ทัพหน้าไปถึงพงพี พวกพลมนตรี
อเนกอนันต์กันมา

1422. ⊙ เจ็ดวันถึงแดนพารา ฝ่ายทัพเภตรา
ก็ตั้งประชิดเข้าไป

1423. ⊙ กึกก้องทั้งท้องพงไพร สนั่นหวั่นไหว
สะเทือนสะท้อนธรณี

⊙ ๒๙ ⊙

1424. ⊙ บัดนั้นชาวเมือง เห็นศึกนองเนือง มาถึงบุรี
ชวนกันเข้ามา ศาลาอันมี บอกแจ้งธิบดี เข้าเฝ้าท้าวไท

1425. ⊙ เสนามนตรี ครั้นแจ้งคดี เข้ามาทันใจ
กราบทูลราชา ผ่านฟ้าภูวไนย ยังมีศึกใหญ่ ยกพลเข้ามา

1426. ⊙ ริ้พลล้ำเหลือ ทัพบกทัพเรือ นับแสนครณา
อัดแอแจจัน แปดพันเภตรา จึงทูลราชา ให้ทราบพระทัย

1427. ⊙ บัดนั้นพระบาท ฟังเสนามาตย์ ประภาษลงไป
ศึกมาทั้งนี้ ใช่อื่นใช่ไกล {คือท้าวพ่อตา ท่านอย่าร้อนใจ}[401]
กรุงจีนวิสัย คือท้าวพักกา

1428. ⊙ ทัพบกนั้นไซร้ คือว่าท้าวไท ผู้เป็นพ่อตา
จงท่านทั้งหลาย จงไปเร็วรา เกรียมพลโยธา อาสาออกไป

1429. ⊙ แต่งไว้ให้สรรพ แยกเป็นสองทัพ สำหรับชิงชัย
ทัพบกทัพเรือ ใต้เหนือมาใน ท่านอย่าร้อนใจ ข้าศึกอันมา

[401] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1430. ๏ ผู้หนึ่งมนตรี ทูลไทธิบดี จะขออาสา
อย่าให้ลำบาก ยากแก่โยธา แต่ตัวของข้า ผู้เดียวจรจัน

1431. ๏ ตัดเอาเกศี มาถวายภูมี ภักกาอาธรรม์
ดุจดังหิ่งห้อย นับร้อยนับพัน จักม้วยอาสัญ เพราะแสงเพลิงกาฬ

1432. ๏ ผู้หนึ่งว่าเล่า แต่ตัวพุทธิเจ้า อาสาภูบาล
จะขอผจญ สามลใจพาล ตัดเกล้าภูบาล มาถวายภูมี

1433. ๏ ดุจดังมฤคา จะแข่งฤทธา ด้วยพญาราชสีห์
ไม่รู้ว่าจะม้วย ด้วยอิทธิ์ฤทธี เป็นคนบัดสี แกล้งมาริษยา

1434. ๏ ขอท้าวอย่าไป ต่อยุทธ์ชิงชัย ให้เหนื่อยบาทา
ข้าบาทนี้ไซร้ ขอไปอาสา ปราบให้มรณา ด้วยฤทธิ์พิธี

1435. ๏ ท้าวฟังเสนา ต่างคนต่างว่า อาสาภูมี
ขอบใจนักหนา แต่ว่าผิดที่ ศึกมาทั้งนี้ ใช่ศึกเสนา

1436. ๏ ท่านแต่งป้องกัน อย่าให้บุกบัน แก่ราชประชา
ไว้หนักงานเรา ไอ้เฒ่าพักกา เราจะยาตรา เสด็จออกชิงชัย

1437. ๏ นางสุวรรณมาลา กราบทูลราชา ท้าวอย่าตกใจ
อันท้าวสามล ยกพลมาใน ทัพบกนี้ไซร้ อย่าได้กังวล

1438. ๏ เป็นศึกของเรา จะชนช้างเปล่า แก่ท้าวสามล
ข้าบาทบริจา จะมาผจญ ให้มันสิ้นชนม์ มอดม้วยมรณา

1439. ๏ เชิญองค์สรงสนาม ไปทำสงคราม ข้างทัพเภตรา
สัประยุทธ์ชิงชัย ด้วยท้าวพกา มันริษยา พาเอาเมียไป

1440. ๏ ใจมันหยาบหยาม เห็นเมียท่านงาม คิดหวังตั้งใจ
มัวเมาตัณหา พาเมียเขาไป ถึงเมืองอันไกล ทำให้พลัดกัน

1441. ๏ บัดนั้นเสนา ตรวจพลโยธา อาสาเข้มขัน
ธนูหางไก่ หน้าไม้เกาทัณฑ์ แต่ล้วนเลือกสรร ย่อมขออาสา

1442. ๏ ผูกคชเผือกผ่อง พลายผู้ลำยอง ทั้งคู่รจนา
เกิดมาสำหรับเจ้า ผ่านเกล้าโลกา ย่อมทองรจนา ห้าร้อยตำลึงทอง

1443. ๏ พู่ทองห้อยหู พลายทองเผือกผู้ ทั้งคู่ดูงามผันผยอง
ประดับถี่ถ้วน แต่ล้วน(ดาว)[402]ทอง ท่านท้าวทั้งสอง เสด็จทรงไอยรา

---

[402] ฉบับส.543 ใช้ “แต่ล้วนดาวทอง”

1444. ๏ หมู่พวกพลขันธ์ ให้ห่มลายวัลย์ พู่ทองรจนา
สำหรับแห่ข้าง ตีนช้างภูบาล เชยชม[403] แต่ล้วนอาสา

1445. ๏ ชาวหมู่ช้างแซง ให้ห่มพื้นแดง เป็นกองช้างขวา
ถือตรีสล้าง หน้าช้างราชา สวมทองรัดงา แห่หน้าจอมขวัญ

1446. ๏ กรมม้าแต่งม้า เชื้อชาติอาสา สินธพพยศ[404]
มือถือกำซาบ ถือดาบกำยำ หมวกแดงแสงฉัน ขยันอาสา

1447. ๏ อัสดรกล้าแข็ง อาสามาแซง เข้มแข็งหนักหนา
ถือหอกสล้าง หน้าช้างราชา บัดนั้นเสนา จึงทูลท้าวไท

1448. ๏ ได้ฟังเสนา จึงทรงภูษา ผ้าทิพย์โกไสย
ทรงทิพย์สังวาล กระการมีใน ธำมรงค์กำไล ย่อมค่าควรเมือง

1449. ๏ เครื่องต้นนิมิต อันงามวิจิตร ย่อมแก้วบรรจง[405]
สอดใส่ธำมรงค์[406] แต่ละวงค่าควรเมือง เสด็จแล้วเยื้อง ย่างขึ้นเกยบรรณ

1450. ๏ ฝ่ายองค์อรรคชายา ทรงทิพยภูษา ล้ำนางสวรรค์
แต่งองค์ทรงเสร็จ นางเสด็จมาพลัน ทั้งสองจอมขวัญ ทรงช้างองค์ละตัว

1451. ๏ ช้างเผือกงาดำ ประเสริฐเลิศล้ำ ทั้งเมียทั้งผัว
เทียบไว้เสร็จสรรพ รับเสด็จอยู่หัว ทั้งเมียทั้งผัว เสด็จทรงคชสาร[407]

1452. ๏ ท้าวบ่ายหน้าช้าง ธงเทียวสล้าง แห่แหนภูมี
พวกพลโยธา เสนามนตรี ฆ้องกลองก้องมี่ ทั้งแตรทั้งสังข์

1453. ๏ ทั้งสองกษัตรา ไสคชไอยรา ออกจากกำแพงวัง
เสียงพลโห่ร้อง กึกก้องเสียงดัง อาสาคับคั่ง หน้าช้างราชา

1454. ๏ ท้าวรีบรี้พล มาถึงริมชล ทัพเรือเภตรา
(ขาดหาย)[408] จึงหยุดช้างไอยรา ท้าวตั้งสัจจา เสี่ยงโพธิสมภาร

1455. ๏ เราจะเป็นพระ หวังจะสละ ซึ่งห่วงบ่วงมาร
จะได้โปรดสัตว์ ในวัฏสงสาร วนเวียนทรมาน ในท้องโลกา

---

[403] ฉบับส.543 ใช้ “ฉรงค์เชี่ยวชาญ” สอดคล้องกับสัมผัสและเนื้อหา

[404] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[405] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[406] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[407] ฉบับส.543 ใช้ “ เสด็จขึ้นคชศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

[408] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ตรงไทพกา”

1456. ๏ ท้าวตั้งพิษฐาน ถึงยอดพระญาณ อเนกสร้างมา
ให้ทานชีวิต ดวงจิตนัยนา ดาวในเวหา ไม่มาปูนปาน
1457. ๏ หนึ่งบารมีตรา คือพระอุเบกขา ดวงจิตบันดาล
จะข้ามให้พ้น จากโลกสงสาร ให้ตัวเป็นทาน นับแสนอสงไขย
1458. ๏ ให้ลูกเป็นทาน ยอดรักสงสาร คือดวงนัยนา
หวังเป็นศาสดา จะข้ามแดนไตร นัยแสนอสงไขย กำไรแสนกัลป์[409]
1459. ๏ ทานนี้ภายนอก ล้ำเลิศแดนไตร หวังเป็นศาสดา
ยังทานภายใน เมื่อจะพรรณนา แทนคุณมารดา เอาตัวตายต่าง
1460. ๏ ให้ราชสมบัติ นำไว้กำจัด จะข้ามกันดาร
จะเป็นศาสดา สรรเพชุดาญาณ โปรดโลกสงสาร ให้ได้ไปสวรรค์
1461. ๏ ขอให้บารมี(ตรา)[410] มาเป็นโยธา เมื่อข้าโศกศัลย์
อันท้าวพักกา ผู้ใจอาธรรม์ พรากเอาเมียขวัญ ไปจากอาตมา
1462. ๏ แล้วคุมรี้พล จะมาผจญ รบเอาบุรี[411]
ขอให้เดชะ คุณพระศาสดา จงมาช่วยข้า เมื่อมาผจญ
1463. ๏ คุณของผ่านฟ้า บิดามารดา มาเป็นมงคล
คุณพระพุทธิเจ้า ปิ่นเกล้าสากล มาเป็นมงคล ป้องกันอันตราย
1464. ๏ คุณพระธรณี อันเป็นศักดิ์ศรี รองมนุษย์ทั้งหลาย
อย่าให้ตัวข้า มีภัยอันตราย ศัตรูทั้งหลาย พ่ายแพ้หลีกหนี
1465. ๏ เดชะข้าได้ ตรวดน้ำส่งไป พื้นแผ่นพระธรณี
ทั้งพระคงคา มหานที จงช่วยปรานี มาเป็นทิพยญาณ
1466. ๏ พาเมียเราไป แล้วคิดตั้งใจ จะมาปองผลาญ
ขอให้บังเกิด อัศจรรย์บันดาล แม้นใครล่คนพาล ผลาญให้บรรลัย
1467. ๏ เราไม่มีผิด ควรฤๅมาคิด ฉันทาโทสา
ดุจดังทศพล ผจญ(มารา)[412] มารร้าย(ริษยา)[413] ก็พ่ายก็แพ้ชินศรี

---

[409] ไม่สัมผัสเช่นเดียวกับฉบับสอบทาน

[410] ฉบับส.543 ใช้ “ขอให้บารมีตรา”

[411] ฉบับส.543 ใช้ “รบเอาพารา” สอดคล้องกับสัมผัส

[412] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ผจญมารา”

[413] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “มารริษยา”

1468. ๏ จงเป็นกำแพงแก้ว อันงามเลิศแล้ว เจ็ดชั้นอันดี
ล้อมรอบขอบขัณฑ์ ป้องกันไพรี จะลองฤทธี ด้วยท้าวพักกา

๏ ปฐมัง ๏ (16)

1469. ๏ บัดนั้นเจ้าสมุทรโคดม อุทิศแล้วประนม
กรขึ้นเหนือผมไหว้เจ้าตรึงษ์ไตร

1470. ๏ เดชะเกิดบังเหตุใน สกลหวั่นไหว
ร้อนถึงต่ำใต้ปฐพี

1471. ๏ ร้อนเร่าทั่วทั้งธรณี บทจรจรลี
ยังชลธีมิทันนาน

1472. ๏ แต่ท้าวสร้างโพธิสมภาร ขีโณทุกขมานาน
ยังสมุทรธารพระสุธา

1473. ๏ บันดาลน้ำในมหา ให้ประจักษ์แก่ตา
ให้ปรากฏในคงคาทะเลวน

1474. ๏ นางมณีเมขลาบันดาลดล พระสมุทรป่วนปั่น
มืดมนฝนก็ตกลงมา

1475. ๏ ฟ้าร้องก้องกึกโกลา พิรุณคือธาร[414]
นองทั้งท้องฟ้าเวหน

1476. ๏ คลื่นซัดพัดฝั่งในวังวน สุริยาอาทิตย์ก็มืดมน
อับแสงสุริยนไปไม่เห็นแสง

1477. ๏ ระลอก(กลอกกลับ)[415]กระทบแรง ปัจจุบันก็มาครื้นเครง[416]
(ขาดหาย)[417]

1478. ๏ เภตราแปดพันให้บันดาล จุณวิจุณา
ถูกหินศิลาก็พาโทรมทรุด

---

[414] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “พระพิรุณคือธารา”

[415] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ระลอกกลอกกลับกระทบแรง”

[416] ฉบับส.543 ใช้ “ปัจจุบันเร่งแรง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับร.บ.2 ใช้ “พยุเรืองแรง” สอดคล้องกับสัมผัส

[417] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ฟัดทั้งฝั่งแฝงกับศิลา”
ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “พัดฝั่งกระทั่งแฝงก้อนศิลา”

1479. ๏ อับปางในกลางพระสมุทร มิอาจต่อยุทธ์
ด้วยพระราชา
1480. ๏ ไพร่พลอเนกโยธา ม้วยมุดชีวา
ก็ลอยอยู่ดาษดาที่ในกลางธาร
1481. ๏ มัจฉาโลมาปลาวาฬ ผจญในชลธาร
ก็เป็นภักษาหารแก่ฝูงปลา
1482. ๏ คนทั้งแปดพันในเภตรา ไม่ชีวิตชีวา[418]
ม้วยด้วยมัจฉาแปดแสนปลาย
1483. ๏ ท้าวพกาฤาสาย อักกุศล[419]ชนม์วาย
ชีพสูญหายในนที
1484. ๏ ตกลงไปอยู่ในวิถี (ขาดหาย)[420]
ยิ่งยากแสนทวีที่ในไฟกัลป์

๏ ฉบัง ๏

1485. ๏ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทรงคชไอยรา
เผือกผู้ก็ดูหฤหรรษ์
1486. ๏ นางจึงนิรมิตด้วยพลัน ฝูงเทพเทวัญ
ลงมาเป็นยศบริวาร
1487. ๏ นางจึงบ่ายหน้าคชสาร ออกจากพระทวาร
กระบัดก็ถึงตำบล
1488. ๏ เห็นทัพท่านท้าวสามล เสนีรี้พล
อเนกอนันต์กันมา
1489. ๏ ทรงช้างอยู่กลางโยธา นางตั้งสัจจา
นบนิ้วประนมเหนือหัว
1490. ๏ เดชะข้าซื่อต่อผัว ข้าไม่คิดกลัว
ผลาญตัวให้ม้วยมรณา

---

[418] ฉบับส.543 ใช้ “มรณะชีวิตชีวา”

[419] อักกุศล = อกุศล

[420] ฉบับส.543,ร.บ.2 ปรากฏว่า “ทุกข์นรกคนอัคคี”

1491. ๏ สู้ตายวายชีพชีวา บ่ได้ให้ชายมา
ร่วมรักกับข้าถึงสอง
1492. ๏ เดชะพระเดชผู้ครอง มาเป็นกำแพงทอง
เมื่อข้าจะชนช้างสาร
1493. ๏ ต่อด้วยสามลภูบาล คนชั่วใจพาล
มาพรากให้จากทรงธรรม์
1494. ๏ เราได้พยาบาทขาดกัน ขอให้พระขรรค์
ตัดเกล้าแห่งท้าวสามล
1495. ๏ บ่ายช้างขึ้นกลางไพร่พล จึงนางนิฤมล
ก็ทรงพระขรรค์อันปรา
1496. ๏ (ฝ่ายท้าว)[421]สามลราชา เหลือบเนตรแลมา
คิดว่าเจ้าสมุทรโคดม
1497. ๏ (ขาดหาย)[422] ฤๅจะมาบังคม
ว่ากูนี้เป็นพ่อตา
1498. ๏ สถิตอยู่บนคอช้างอันปรา น้ำพระเนตรราชา
ก็ไหลก็หลั่งนาภี
1499. ๏ เป็นลางแก่พระภูมี บ่ายคชสารศรี
กระบัดก็ขับไพร่พล
1500. ๏ ทัพหน้าเข้ามาผจญ เสนีรี้พล
เข้าสัประยุทธ์ชิงชัย
1501. ๏ นางสุวรรณมาลาอรทัย ไสช้างวางไป
เข้าไล่สัประยุทธ์กลางแปลง
1502. ๏ ช้างเผือกงาดำ(สำแดง)[423] ฤทธากล้าแข็ง
กำลังพลังมหึมา
1503. ๏ ไล่รุกบุกบันหรรษา ร้องแปร่นแหรนมา
สองตาก็คืออัคคี

---

[421] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ฝ่ายท้าวสามลราชา”

[422] ฉบับส.543 ปรากฏว่า “ผายตรัสตบพระหัตถ์ชื่นชม”

[423] ฉบับส.543,ร.บ.2 ใช้ “ช้างเผือกงาดำสำแดง”

1504. ๏ ฝ่ายท้าวสามลภูมี ไสคชสารศรี
ก็เงยก็งวยระเหหน

1505. ๏ สองงาปักแผ่นดินดล มิอาจจะสู้ชน
วิ่งวนก็ล้มกลางแปลง

1506. ๏ ท้าวไทเหนี่ยวไว้สุดแรง มือถือพระแสง
นางโถมเข้าฟันสามล

1507. ๏ หัวขาดตีนขาดบัดดล จึงท้าวสามล
ก็ถึงแก่ความมรณา

1508. ๏ พวกพลพหลโยธา มนตรีเสนา
กระจัดกระจายหน่ายหนี

1509. ๏ นางจึงบ่ายคชสารศรี กลับเข้าบุรี
บัดเดี๋ยวก็ถึงวังใน

1510. ๏ เสด็จถึงเกยแก้วแววไว เสาวนีย์มีไป
ตรัสสั่งให้เลี้ยงโยธา

1511. ๏ นิฤมิตเครื่อง(ทิพย์โอฬา)[424] (ทั้งนิโรธ)[425]โภชนา
บันดาลก็เป็นอาหาร

1512. ๏ พูนเกิดเป็นเครื่องมะนาการ[426] โยธาบริวาร
ก็ชื่นก็ชมหรรษา

๏ ๒๙ ๏

1513. ๏ ยังมีอาจารย์ คน(หนึ่ง)[427]กล้าหาญ จึงโจทย์เข้ามา
ท้าวสามลราช ผู้เป็นบิดา นางจุลคัพคา เป็นลูกสืบสาย

1514. ๏ นางตัดเอาเกล้า[428] ของพระบิดา ถึงแก่ความตาย
โทษนางโฉมฉาย นั้นเป็นฉันใด ฆ่าพ่อให้ตาย วายชีพบรรลัย

---

[424] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “นิฤมิตเครื่องทิพย์โอฬา”

[425] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ทั้งนิโรธโภชนา”

[426] มะนาการ = บรรณาการ

[427] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ผู้หนึ่งกล้าหาญ”

[428] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “นางตัดเกล้าเกศา” สอดคล้องกับสัมผัส

1515. ๏ ยังจะเป็นกรรม ซึ่งนางได้ทำ บ้างฤๅเป็นไฉน
จงท่านสำแดง ให้แจ้งน้ำใจ เราคิดสงสัย ใจอยู่หนักหนา

1516. ๏ อาจารย์ผู้เฉลย ดูราท่านเอย อย่าคิดจินดา
ปางชาติก่อนมี นางนี้แลนา ลูกพระราชา สามลทรงธรรม์

1517. ๏ ท้าวแต่งเทวี ให้เป็นมเหสี ของพระทรงธรรม์
เจ้าสมุทรโคดม อันอยู่แก่ธรรม เพิ่งแรกรักกัน กับแก้วกัลยา

1518. ๏ พรากผัวพรากเมีย ตัดความรักเสีย ให้ทนเวทนา
ยกเมียไปให้ แก่ไทพกา ด้วยว่าบิดา เห็นแก่เงินทอง

1519. ๏ นางพิษฐานตัว จะขอตัดหัว สามลผู้ครอง
ครั้นกลับชาติมา เวราตามฉลอง ด้วยว่านางน้อง ตั้งจิตพิษฐาน

๏ ญาณี ๏

1520. ๏ อาจารย์จึงพรรณนา พระศาสดาจอมโมลี
พระศรีอาริยไมตรี ยังเที่ยวท่องในสงสาร

1521. ๏ เกิดในนามกษัตริย์ ชื่อโพธิทัตกุมาร
วันเมื่อพระภูบาล เธอเสด็จอยู่ในสิงหล

1522. ๏ เธอเห็นชาวลังกา ฝูงอาณาประชาชน
ทุกแห่งตำบล มีน้ำใจอันเปรมปรีดิ์

1523. ๏ วันหนึ่งเป็นวันพระ ทั้งสมณะแลพราหมณ์ชี
ชักชวนกันมากมี จะไปไหว้พระบาทา

1524. ๏ เขาชวนกันพาที เป็นบาลีลิ้นลังกา
เจ้าจึงคิดจินดา ฟังภาษาไม่เข้าใจ

1525. ๏ เจ้าเห็นผู้หนึ่งมา จึงถามว่าเป็นคำไทย
ท่านเอ๋ยจักไปไหน จึงชักชวนกันทั้งหลาย

1526. ๏ บุรุษอันเดินจร ฝ่ายนามกรเกิดมากมาย
สิงหลเขาทำนาย ชื่อปาโมกข์อาจารย์

1527. ๏ รู้แปลเป็นคำไทย ไตรเพทได้เป็นเชี่ยวชาญ
จึงบอกแก่กุมาร ว่าไปไหว้พระลังกา[429]

[429] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ว่าไปไหว้เขาลังกา” สอดคล้องกับเนื้อหา

1528. ๏ เขานั้นชื่อกงจักร มีลายลักษณ์พระศาสดา
เทศกาลฝูงประชา ชวนกันไปไหว้มัสการ
1529. ๏ เจ้าจึงถามสืบไป ท่านข้าไหว้ผู้อาจารย์
บอกแจ้งโดยอาการ จงพรรณนาให้เข้าใจ
1530. ๏ ปาโมกข์จึงว่าเล่า อันตัวเราจะแถลงไข
มิควรจะว่าไย เชิญเจ้าไปมัสการ
1531. ๏ แม้นว่าจะบอกเล่า แก่ตัวเจ้าผิดถิ่นฐาน
ถ้าเจ้าจะมัสการ จงเห็นแจ้งในลังกา
1532. ๏ เจ้าว่าไม่รู้เหตุ คำประเทศต่างภาษา
เอ็นดูท่านจงพา ข้าไปไหว้มัสการ
1533. ๏ จะไปไหว้ลายลักษณ์ (ขาดหาย 3 วรรค)[430]
1534. ๏ (ขาดหาย)[431] ตัวของท่านมาแต่ไหน
เจรจาเป็นคำไทย จึงไม่รู้คำบาลี
1535. ๏ ตัวข้าใช่สิงหล มาแปลกปนคนทั้งนี้
ข้าอยู่เมืองบุรี ชื่อกรุงแก้วเมืองชมพู
1536. ๏ ตัวข้าสองพี่น้อง ตั้งใจปองจะมาดู
มาเรียนให้พึงรู้ เห็นพระธรรมในลังกา
1537. ๏ พี่น้องทั้งสองคน ข้าจรดลด้วยเภตรา
กับด้วยพลโยธา มาถึงกลางทะเลวน
1538. ๏ เภตรามาโทรมทรุด กลางพระสมุทรสุดสายชล
เสนีแลรี้พล มาเป็นเหยื่อแก่มัจฉา
1539. ๏ ตัวข้าไม่มอดม้วย เทวาช่วยคุ้มรักษา
จึงอุ้มเอาข้ามา ส่งข้าไว้ในสิงหล
1540. ๏ มาพบท่านพฤฒมา เอ็นดูข้าช่วยทั้งวน
ขอเรียนคำสิงหล ให้รู้สิ้นลิ้นลังกา
1541. ๏ ปาโมกข์ได้ฟังยิน พระภูมินทร์กล่าววาจา
ในจิตคิดเมตตา เสน่หาให้อาลัย

---

[430] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ เขากงจักรพิสดาร ข้าจักใคร่ไปนมัสการ ท่านอาจารย์พาข้าไป”
ฉบับส.541 ปรากฏว่า “เขากงจักรพิศาล ข้าจักใคร่ไปนมัสการ พระอาจารย์พาข้าไป”

[431] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “ ปาโมกข์จึงถามเล่า”

1542. ๏ จึงพาเอาราชา เธอลีลามาบัดใจ
ถึงที่เคหาใน ให้ท้าวไทอยู่สำราญ
1543. ๏ บัดนั้นจึงท้าวไท อยู่อาศัยซึ่งอาจารย์
คอยอยู่มาช้านาน อาจารย์สอนคำสิงหล
1544. ๏ พระองค์ทรงปัญญา รู้ภาษาด้วยใจดล
ด้วยคำประชาชน อันกล่าวถ้อยเป็นลังกา
1545. ๏ เดชะบุญพระบาท แต่ก่อนชาติได้ทำ(มา)[432]
พระองค์ทรงภาษา คำลังกาเป็นบาลี
1546. ๏ คำหนักแลคำเบา รู้ลำเนาแลพาที
วันหนึ่งพระภูมี จึงไปลาพระอาจารย์
1547. ๏ อะหัง อันว่าข้า วันทิตวา ขอถวายมัสการ
กราบลาพระอาจารย์ จะไปไหว้เขาลังกา
1548. ๏ (จึงบอก)[433]ซึ่งวิถี ข้าขอจรลีโดยซึ่งมรคา
ขึ้นไหว้พระบาทา บนเขาแก้วคีรีใน
1549. ๏ ปาโมกข์ผู้อาจารย์ ฟังกุมาร ก็ขานไข
ชื่นชมภิรมย์นัย ลุกออกไปจากเคหา
1550. ๏ ชี้มือขึ้นบอกไป เจ้าจะไหว้ซึ่งลังกา
ตามทิศหนบูรพา จักพรรณนาให้บทจร

๏ ๒๙ ๏

1551. ๏ ปาโมกข์พฤฒา เจ้าจึงพรรณนา ป่าไม้สิงขร
หนทางมรคา ราชาจักจร เลียบตามสาคร ฝั่งสมุทรวารี
1552. ๏ ค่อยเหยียบเลียบไป จึงเห็นทิวไม้ อันเขียวขจี
ดุจดังแกล้งปลูก พิศลูกดอกมี หล่นลงธรณี เกลื่อนกลาดดาษไป
1553. ๏ รกฟ้าขานาง โพธิ์ไทรไตรตราง ยูงยางไสว
สนเศร้าโศกสร้อย เรียบร้อยกันไป ต้นไม้ใหญ่ใหญ่ (ขาดหาย)[434]

---

[432] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แต่ก่อนชาติได้สร้างมา”

[433] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จึงบอกซึ่งวิถี”

[434] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “เฟืองไฟนานา”

1554. ๏ ประดู่ปรุปราง แคฝอยอ้อยช้าง ม่วงพร้าวพะวา
กระแบกกระบาก ซึกสักเพกา จวงจันทน์กฤษณา จำปาสารภี
1555. ๏ รุกขาป่าใหญ่ ยอมมีผลไม้ ที่ในวิถี
ครั้นถัดนั้นไป จำในพงพี ลุถึงพระศรี มหาโพธิลังกา
1556. ๏ ต้นโพธิ์นั้นโสด สูงได้สองโยชน์ เหมือนดังพรรณนา
กิ่งมีสี่กิ่ง ใหญ่ยิ่งมหึมา ต้นนั้นครณา แทบเทียมคีรี
1557. ๏ ใหญ่ห้าร้อยอ้อม มีกลิ่นอันหอม ยิ่งรสจำปา[435]
เป็นที่คนธรรพ์ สุบรรณนาคี ฤาษีมุนี จำศีลภาวนา
1558. ๏ แม้นหล่นแต่ละใบ มีอักษรใน เป็นบทคาถา
พระธรรมสี่หมื่น ธรรมขันธ์อันปรา ฝูงเทพเทวา ย่อมมามัสการ
1559. ๏ ถัดนั้นไปเล่า แลเห็นยอดเขา กงจักรพิสดาร
ดุจดังแสงทอง เรืองรองชัชวาล แสงแก้วเจ็ดประการ ดุจแสงอัคคี
1560. ๏ เดินตามมรคา ไปถึงศาลา ตีนเขาคีรี
จึง(เห็น)[436]ต้นไทร (ขาดหาย 3 วรรค)[437]
๏ (ขาดหาย 1 บท)[438]
1561. ๏ (ขาดหาย)[439] ท่านย่อมทำไว้ สำหรับกระษัตรี
(ขาดหาย 2 วรรค)[440] สายหนึ่งนั้นมี สำหรับผู้ชาย
1562. ๏ ถ้าบุญของใคร ยุดหน่วงขึ้นไป จึงได้ง่ายดาย
ถ้าคนใจบาป ตกลงมาตาย ขึ้นไปตามสาย โซ่เหล็กอันปรา
1563. ๏ เจ้าจึง(จรใน)[441] อดสาขึ้นไป ไหว้พระบาทา
เจ้าไปจงดี ทิศนี้อย่าคลา หนทางมรคา สามโยชน์ประมาณ

---

[435] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ยิ่งรสจำปี” สอดคล้องกับสัมผัส

[436] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จึงเห็นต้นไทร”

[437] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “มีในวิถี ท่านปลูกไว้มี เป็นที่อาศัย”

[438] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ ๏ ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เป็นถนนไว้ใน สายโซ่เป็นห่วง ยุดหน่วงขึ้นไป ทำต่างบันได สามสายอันมี”

ฉบับส.541 ปรากฏว่า “ ๏ ท่านมาตบแต่ง เอาศิลาแดง เอาถนนทำไว้ สายโซ่ทำห่วง ยึดหน่วงขึ้นไป ทำต่างบันได สำคัญอันมี”

[439] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “สายหนึ่งนั้นใน”

[440] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “สายหนึ่งสำหรับ สมณะพราหมณ์ชี”

[441] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “เจ้าจึงจรใน”

1564. ๏ จึงเจ้าโพธิทัต ครั้นได้ฟังอรรถ รู้แจ้งอาการ
จึงทำนบนอบ คำรบอาจารย์ คอยอยู่สำราญ ข้าน้อยขอลา

1565. ๏ ครั้นเจ้าลาแล้ว สมเด็จพระแก้ว ออกจากเคหา
เลียบตามริมธาร อาจารย์บอกมา (ขาดหาย)[442] ชื่อสมุทรวารี

1566. ๏ ค่อยเดินค่อยไป ตามแถวแนวไพร มีในวิถี
เห็นพฤกษาชาติ เกลื่อนกลาดปฐพี ดุจดังสวนศรี ถี่ถ้วนทุกประการ

1567. ๏ ส่งผลต่างต่าง สุกห่ามหล่นบ้าง ดุจดังเทศกาล
หอมรื่นชื่นใจ หฤทัยภูบาล ออกจากไพรสาณฑ์ ดำเนินลินลา

1568. ๏ มาได้สองโยชน์ คนเดียวกระโมจ ลิงโลดหนักหนา
ลุถึงมหาโพธิ์ แดนเมืองลังกา แต่ริมมรคา โยชน์หนึ่งอันมี

1569. ๏ เสด็จค่อยเล็งแล ไม่เห็นสุรย์แสง นั้นต้องธรณี
เสด็จจรดล ถึงต้นพระศรี มหาโพธิ์อันมี เป็นที่อาศัย

1570. ๏ ล้าเลื่อยเหนื่อยนัก จะมาหยุดพัก สบายเสียก่อน[443]
(สองกร)[444]ประนม บังคมไหว้ ข้าขออาศัย ใต้ร่มพระศรี

1571. ๏ ขอให้ฝนฟ้า บรรดาตกมี[445] ให้เย็นธรณี
ขอให้ถูกต้อง ชายทองพระศรี อย่ามีราคี สดใสชื่นบาน

1572. ๏ ได้มาหยุดร่ม เย็นเกล้าเย็นผม อยู่สุขสำราญ
แต่ต้นพระไทร ใหญ่พ้นประมาณ พิศดูกิ่งก้าน เทียมเมฆเวหา

1573. ๏ ปาโมกข์อาจารย์ พรรณนาว่าขาน ดุจกล่าวว่ามา
หฤทัยชื่นชม ภิรมย์หรรษา วันนั้นเวลา ใกล้ค่ำลงไรไร

1574. ๏ วันนี้จะนอน ใต้ร่มนี้ก่อน รุ่งเช้าจึงไป
จะอยู่จำเริญ พระธรรมพิสมัย (ขาดหาย)[446] แก่พฤกษเทวา {ในป่าพงไพร}[447]

---

[442] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “ตามฝั่งคงคา”

[443] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ให้คลายหฤทัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[444] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “สองกรประนม”

[445] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “บันดลตกมา” สอดคล้องกับสัมผัส

[446] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “แบ่งส่วนบุญให้”

[447] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1575. ๏ ครั้นค่ำราตรี สมเด็จภูมี จำเริญภาวนา
จัตุพร(หม)[448]วิหาร อาจารย์ให้มา ร้อนถึงเทวา รักษาอยู่ใน
1576. ๏ ฝูงเทพเทวา ที่อยู่รักษา นับแสนอสงไขย
ชักชวนกันมา สิ้นทั้งแดนไตร อวยพรท้าวไท ต่างต่างนานา
1577. ๏ แล้วเอาโพธิ์ทอง สามยอดโดยปอง โปรยปรายลงมา
เป็นอักษรศรี บาลีคาถา เป็นคำลังกา มาถวายจอมธรรม์
1578. ๏ ครั้นรุ่งขึ้นแล้ว สมเด็จพระแก้ว ตื่นขึ้นด้วยพลัน
เห็นใบพระศรี มหาโพธิอนันต์ ชื่นชมหฤหรรษ์ ท้าวเก็บเอามา
1579. ๏ พิศเพ่งเล็งดู อักษรมีอยู่ เป็นอรรถคาถา
เหมือนคำอาจารย์ พฤฒาพรรณนา เดชะบุญข้า ได้มามัสการ
1580. ๏ ยกขึ้นทูลเกล้า ข้าพระพุทธิเจ้า จะขอนมัสการ
แม้นจะเป็นพระ หวังสละบ่วงมาร จะข้ามสงสาร เป็นพระมุนี
1581. ๏ ขอให้ดลใจ พระธรรมพิสมัย ในใบพระศรี
เป็นคำลังกา คาถาอันมี ให้แจ้งคดี ย่อมเป็นคำไทย
1582. ๏ ครั้นพิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว ดูอักษรใน
คาถาสามบท ยกเป็นคำไทย ธรรมาพิสมัย รู้แจ้งทุกประการ
1583. ๏ รู้ในไตรเพท ครั้นว่าเห็นเหตุ ในโลกสงสาร
(ขาดหาย)[449] อนาคตกาล ใช่เป็นแก่นสาร แต่ล้วนอสุภังค์
1584. ๏ บทหนึ่งนั้นหนา เป็นคำลังกา คิดเห็นอนิจจัง
ความแก่ชรา ย่อมมาตามหลัง เครื่องเปื่อยเครื่องพัง โมโหโทสา
1585. ๏ เห็นไม่เป็นการ ย่อมเป็นอาหาร แห่งแร้งแห่งกา
ทั่วทุกหญิงชาย เราท่านเกิดมา เห็นหน้าอนิจจา สังเวชในใจ[450]
1586. ๏ สามบทนี้ไซร้ ยกเป็นคำไทย ร้อนในวิญญา
ครั้นเห็นแจ้งแล้ว พระแก้วเอามา ห่อชายภูษา ผ้ารัตกัมพล
1587. ๏ แล้วไหว้วันทา ฝูงเทพเทวา ลังกาสิงหล
ครั้นท้าวลาแล้ว พระแก้วจรดล จากที่ตำบล แคล้วคลาดบทจร

---

[448] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “จัตุพรหมวิหาร”

[449] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “คิดเห็นสังเวช”

[450] ไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

⊙ คัมภีรา ⊙

1588. ⊙ บัดนั้นโพธิสัตว์ภูธรย่อชุลีอำมร ไหว้เทวากร ทุกแห่งหน
1589. ⊙ ลาแล้วพระแก้วจรดลบทจรตามถนน ทางประชาชน บทจร
1590. ⊙ ถึงตีนเขาแก้วคีรีในสมเด็จบพิตรเธอใคร่ จากศาลาลัย มิทันนาน
1591. ⊙ เสด็จลงไปสรงสนานชำระในโบกพิศาล ชมทั้งบัวบาน อยู่ดาษเดียร
1592. ⊙ โกบุษนั้นอยู่อาเกียรณ์ภุมรินบินเวียน บัวเผื่อนก็งาม[451] ดาษดา
1593. ⊙ ดอกฝักรักซ้อนจะจรมามีจิตหรรษา เธอเด็ดเอามา ด้วยจำนง
1594. ⊙ เด็ดได้แปดดอกโดยจงน้ำจิตเธอประสงค์ เพื่อว่าจะ(จำนง)[452] ถวายพระบาทา
1595. ⊙ ได้แล้วเธอเสด็จยาตราเธอจรลินลา มายังศาลา ทันใจ

⊙ ๒๙ ⊙

⊙ (ขาดหาย 1 บท)[453]

1596. ⊙ ถึงลานพระเข้าเสร็จสรรพ เห็นเครื่องประดับ อันงามพรรณราย
ย่อมแก้วเจ็ดประการ ท่านเอามาปราย (ขาดหาย)[454] เต็มทั้งธรณี
1597. ⊙ เที่ยวดูสิ้นจบ รอบพระมรฑป[455] คำรบสามที
เสานั้นห่มทอง นพคุณชาตรี เอาแก้วมณี แผ่ออกเป็นฝ้า
1598. ⊙ หลังคาเจ็ดชั้น แก้วแกมแนมกัน ทุกชั้นลงมา
ขาวเหลืองดำแดง ดุจแสงสุริยา ย่อมเทพเทวา ลงมาบันดาล
1599. ⊙ ครั้นทักษิณแล้ว ทีนั้นพระแก้ว เสด็จจากสถาน
เธอเข้าไปใน ก้มเกล้ามัสการ เข้าในสถาน นบบาทศาสดา

---

[451] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “งามสถิตเสถียร” สอดคล้องกับสัมผัสและเนื้อหามากกว่า

[452] ฉบับส.541 ใช้ “เพื่อจะจำนง”

[453] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า

“⊙ ครั้นพิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว เยื้องย่างขึ้นไป คอยยืดคอยหน่วง ตามห่วงบันได เดชะบุญไท ขึ้นได้ง่ายดาย”

ฉบับส.541 ปรากฏว่า

“⊙ ครั้นธิษฐานแล้ว สมเด็จพระแก้ว เยื้องย่างขึ้นไป คอยยุดคอยหน่วง ตามห่วงบันได เดชะบุญไท ขึ้นได้ง่ายดาย”

[454] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “ต่างกรวดต่างทราย”

[455] มรฑป = มณฑป

1600. ๏ เจ้าเอาดอกบัว ทูนไว้เหนือหัว ถวายด้วยศรัทธา
พระเจ้าชื่นชม ภิรมย์หรรษา เห็นรอยบาทา แห่งพระมุนี

1601. ๏ พิศเพ่งลายลักษณ์ เห็นวงกงจักร อันงามรุจี
มีแก้วกำกง วิเชียรรัศมี นพรัตน์มณี ลายรอบบาทา

1602. ๏ มีดอกบัวทอง บานอยู่เรืองรอง มีศรีโสภา
มีสายสังวาล (ขาดหาย)[456] มงกุฎกัณฐา พระขรรค์ชัยศรี

1603. ๏ ช้างแก้วไอยรา ขอทองรจนา เขาแก้วมณี
ชัชวาลแต่ตา มหานที ห้าแถวอันมี ไหลมาฟุ้งเฟื่อง[457]

1604. ๏ มีกุ้งมีปลา มีหงส์เหรา ปลาเงินปลาทอง
เงือกงูปูปลา ว่ายมาเนื่องนอง จระเข้ลอยล่อง เที่ยวท่องประจำวัง

1605. ๏ มีรูปครุฑา สองข้างซ้ายขวา ป้องปิดกำบัง
มีรูปกินนร รำฟ้อนตามกัน นาคราชผาดผัน แจจันนที

1606. ๏ มีป่าหิมพานต์ กำแพงชัชวาล แผ่นดินธรณี
มีเขาอัสกัณ เจ็ดชั้นคีรี เสกกะฉัตรมณี ธงเทียวดาษดา

1607. ๏ มีรูปราชหงส์ ปักษีตีวง (ขาดหาย)[458]
มีรูปอินทรี หัสดีบินนา แขกเต้าสาลิกา สัตวาโนรี

1608. ๏ สัตตพาทอาเกียรณ์ โพระดกกาเรียน เสียงมี่ร้องก้อง[459]
รูปนกยูงทอง รำฟ้อนงามดี การเวกปักษี ร้องมี่ระงม

1609. ๏ ไกรสรราชสีห์ มีรูปอินทรี ระเวกระงม
โคมหิงส์วิ่งเล่น โตเต้นน่าชม มีเทพนม บังคมรายเรียง

---

[456] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “ตระการนานา”

[457] ฉบับส.541 ใช้ “ไหลมาฟูมฟอง” สอดคล้องกับสัมผัส

[458] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “รำร่อนเวหา”

[459] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ร้องก้องเสียงศรี” สอดคล้องกับสัมผัส

๏ (ขาดหาย 4 บท)[460]

1610. ๏ (ขาดหาย)[461] มีในลายลักษณ์พระเกศ ย่อมโลกสงสาร
ท้าวเร่งพิสมัย พระทัยชื่นบาน ก้มเกล้ามัสการ ชื่นบานหรรษา

1611. ๏ ตั้งใจจำนง หฤทัยท้าวปลง จำศีลภาวนา
เสด็จอยู่ที่นั้น สามวันโดยตรา ไม่เสวยโภชนา อาหารสิ่งไร

1612. ๏ เที่ยงคืนราตรี สมเด็จภูมี บรรทมหลับใหล
บันดาลขึ้นเร่า ถึงท้าวหัสนัยน์[462] อาสน์แก้วแววไว สมเด็จโกสีย์

๏ ฉบัง ๏

1613. ๏ บัดนั้นสมเด็จอินทรา อยู่ในมหา
ไพชยนต์พิมานเรืองศรี

1614. ๏ แท่นแก้วรัตนมณี อ่อนคือสำลี
วันนี้คือศิลาแลง

1615. ๏ โกสีย์เร่งมากินแหนง เหตุใดสำแดง
ดังนี้ก็เห็นอัศจรรย์

1616. ๏ ชะรอยจะมีเหตุสักอัน จึงให้อัศจรรย์
ร้อนเร่ามาถึงวิมาน

1617. ๏ เล็งแลไปด้วยจักขุญาณ รอบขอบจักรวาล
ไตรภพทั่วทั้งโลกีย์

---

[460] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า

"๏ เขาเงินเขาทอง เขาแก้วเรืองรอง เหลื่อมเหลื่อม พรายพราย มีรูปพระสุเมรุ สูงสุดใจหมาย บริวารทั้งหลาย รายรอบเรียงรัน

๏ มีรูปปราสาท อันงามโอภาส แก้วแนมแกมกัน มีพานแว่นฟ้า รจนาเฉิดฉัน อาทิตย์พระจันทร์ ชักรถบทจร

๏ รูปอินทร์รูปพรหม สี่หน้าอุดม รูปเทพกินนร มีรูปสำเภาทอง ลอยล่องสาคร พาณิชอยู่สลอน นั่งท้ายเภตรา

๏ รูปสัตว์ทุกพันธุ์ (ขาดหาย) ในชั้นดุสิตา มีในลายลักษณ์ พระบาทศาสดา เมื่อโดยพรรณนา ถี่ถ้วนทุกประการ"

[461] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า "พระองค์เห็นเสร็จ"

[462] หัสนัยน์ = สหัสนัยน์ หมายถึง ผู้มีพันตา ซึ่งก็คือ พระอินทร์

1618. ๏ จึงเห็นพระเนรบดี โพธิทัตภูมี
จำศีลภาวนา
1619. ๏ อยู่บนเขาแก้วลังกา รักษาศีลา
คำรบก็ถ้วนเจ็ดวัน
1620. ๏ ควรเราจะจรจัน เอาพระธรรมนั้น
ไปให้แก่ท้าวโดยการ
1621. ๏ คิดแล้วมัฆวาน จรจากวิมาน
กระบัดก็ถึงเขาคีรี
1622. ๏ เข้าในมรฑปมณี สำแดงฤทธี
นิฤมิตซึ่งกายกายา
1623. ๏ เป็นยักษ์ใหญ่มหึมา มือถือศาสตรา
ก็ร้องสำทับเข้าไป
1624. ๏ ใครหนอมาอยู่ที่นั้น[463] แว่นแคว้นแดนไตร
ที่ในพระทศบาทา
1625. ๏ ผิดซึ่งสิงหลลังกา ประเทศมา
คนเดียวนี้เพื่อใด
1626. ๏ จึงเจ้าโพธิทัตภูวไนย ตื่นขึ้นทันใจ
แลไปก็เห็นยักษี[464]
1627. ๏ หฤทัยหวั่นไหวไปมา จึงมีวาจา
ภาษาประเทศข้างไทย
1628. ๏ เรานี้มาแต่เมืองไกล จำนงจงใจ
มาไหว้พระบาทศาสดา
1629. ๏ เราไม่ใช่ชาวลังกา เราจรไคลคลา
เรามาแต่เมืองชมภู[465]
1630. ๏ มาไหว้ลายลักษณ์ชินศรี ท่านมาพาที
ดังนี้ประสงค์สิ่งใด

---

[463] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ใครหนอมาอยู่ถึงใน” สอดคล้องกับสัมผัส

[464] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “แลไปก้เห็นยักษา” สอดคล้องกับสัมผัส

[465] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “มาแต่ชมพูบุรี” สอดคล้องกับสัมผัส

1631. ๏ อินทรยักษ์จึงมาแถลงไข จึงร้องเข้าไป
เป็นคำสิงหลลังกา
1632. ๏ ตัวเราได้เฝ้ารักษา แม้นใครขึ้นมา
ไม่รู้พระเวทสิ่งใด
1633. ๏ ขึ้นมาแต่ถึงบันได เราผลักลงไป
มิให้ขึ้นมามัสการ
1634. ๏ ตัวเจ้าขึ้นมาถึงสถาน ยังรู้ตำนาน
ซึ่งปริศนาสิ่งไร[466]
1635. ๏ แม้นแก้มิได้ดังใจดล เป็นคำสิงหล
ให้เป็นประเทศคำไทย
1636. ๏ ยังมีนกใหญ่ บินจรมาใน
ยังบูรทิศพิสดาร
1637. ๏ มีหัวห้าพันโดยการ มีปีกพิสดาร
ได้ล้านแปดแสนซ้ายขวา
1638. ๏ มีตีนหกหมื่นบาทา หางนั้นพรรณนา
ได้หมื่นห้าพันอันมี[467]
1639. ๏ ยังมีตาซ้ายทั้งสองแสงสี แสนหนึ่งอันมี[468]
บัดนี้ไปอยู่แห่งไร
1640. ๏ นกนี้ได้นามชื่อใด แปลเป็นคำไทย
เจ้าไขเป็นคำลังกา
1641. ๏ แม้นแก้มิได้เล่าหนา เห็นจะมรณา
ชีวิตจะสิ้นสุดปราณ
1642. ๏ จึงเจ้าโพธิทัตกุมาร ครั้นได้ฟังสาร
รำลึกก็ตรึกไปมา
1643. ๏ รู้แจ้งในคำคาถา ท้าวตอบวาจา
เป็นคำลังกาบาลี

---

[466] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ปริศนาเป็นคำสิงหล” สอดคล้องกับสัมผัส

[467] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ได้หมื่นหกพันอันมี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[468] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ตาซ้ายขวางามดี แสนสองหมื่นมี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

1644. ๏ แปลเป็นคำไทยโดยมี ดูรานะยักษี
ท่านนี้เรารู้เต็มใจ

1645. ๏ นามกรตัวเรานี้ไซร้ แปลเป็นคำไทย
ได้ชื่อว่าพุทธยักษี[469]

1646. ๏ ปีกหางทั้งซ้ายขวามี ขนหางยาวรี
ก็ลุ่ยก็หลุดอยู่เบาบาง

1647. ๏ เราแปลแก้ไขเป็นทาง ขนนกเบาบาง
ยังอยู่แต่ร่างแต่ตัว

1648. ๏ คนโฉดคือคนเมามัว มิรู้จักตัว
รูปนกจะเป็นฉันใด

1649. ๏ อินทรยักษ์จึงถามสืบไป ท่านแปลแก่ใจ
ดังนี้ข้ายังขัดสน

1650. ๏ เจ้าเอามารับนิมนต์ สำแดงอนุสรณ์
ให้แจ้งในคำลังกา

1651. ๏ บรรดาฝูงเทพเทวา ทั่วห้องหิมพานต์[470]
ก็มาอเนกเหลือไตร

1652. ๏ บรรดาสิงสู่อยู่ใน ชื่นชมหัวใจ
จะมาฟังปริศนา

1653. ๏ เทเวศเทวัญอันปรา ชวนกันลงมา
คับคั่งมานั่งดุษฎี

1654. ๏ นับโกฏินับพันอันมี นั่งรอบคีรี
อเนกอนันต์อยู่สลอน

1655. ๏ บังคมก้มเกล้าอยู่สลอน (ขาดหาย)[471]
ยอกรขึ้นไหว้วันทา

---

[469] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ได้ชื่อว่าพุทธปักษี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[470] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ทั่วทุกทิศา” สอดคล้องกับสัมผัส

[471] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ทุกเทพอัปสร” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541 ใช้ “ทุกเทพอมร” สอดคล้องกับสัมผัส

๏ ๒๙ ๏

1656. ๏ บัดนั้นพระบาท โพธิทัตจอมนาถ เนื้อหน่อศาสดา
เมื่อท้าวจะแปล แก้คำปริศนา สิงหลลังกา แปลเป็นคำไทย

1657. ๏ ดูรานนทรี ชื่อพุทธยักษี[472] ใช่ว่าอื่นไกล
สรรเพชุดาญาณ เข้านิพานไป เอ็นดูสัตว์ไซร้ ทั่วทั้งโลกีย์

1658. ๏ จึงไว้ศาสนา ห้าพันพระวรรษา คือทั่วโลกีย์[473]
จะนับเป็นวัน ได้ล้านพันปี[474] คือปีกปักษี ยังนี้นะยักษา

1659. ๏ พรรณนาเป็นเดือน หกหมื่นไม่เคลื่อน คือตีนปักษา
แม้นใครรู้ คอยดูเถิดหนา[475] คือหางปักษา ได้หมื่นหกพัน

1660. ๏ ลูกตาปักษี แสนสองหมื่นปี เป็นที่สำคัญ
คือพระอุโบสถ กำหนดถูกพัน คิดเข้าด้วยกัน ห้าพันพระวรรษา

1661. ๏ ปริศนาบทนี้ เป็นคำบาลี ดังนี้แลนา
ท่านว่าเป็นเทียบ เปรียบด้วยปักษา เราแก้ปริศนา ผิดชอบเป็นไฉน

1662. ๏ อินทรยักษ์จึงว่า ท่านแก้ปริศนา ไพเราะเหลือใจ
เจ้ากล่าวแต่หลัง ข้ายังสงสัย ขนนกนั้นไซร้ เป็นไรเบาบาง

1663. ๏ เจ้าจงแก้ไข ให้ยิ่งขึ้นไป อย่าได้อำพราง
ให้เห็นแจ้งใจ คำไทยเป็นกลาง สำแดงให้กว้าง ตามอรรถคาถา

1664. ๏ จึงพระโพธิทัต เจ้าแก้ตามอรรถ เป็นคำลังกา
อตีตาเล ท่านฟัง[476]เถิดรา อันขนปักษา ลุ่ยหลุดบางเบา[477]

1665. ๏ ได้แก่ศาสนา แห่งพระศาสดา มาใกล้ถึงกลาง
ดุจดังขนนก อันลุ่ยเบาบาง นับวันจะร้าง น้อยเข้าทุกอัน

1666. ๏ จึงท้าวเทเวศ ครั้นได้ฟังเหตุ ชื่นชมหฤหรรษ์
ฝูงเทพเทวา ครุฑาคนธรรพ์ ก้มเกล้าอยู่สลอน[478] สรรเสริญพระองค์

---

[472] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ชื่อพุทธปักษี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[473] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “คือตัวปักษี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[474] ฉบับส.541 ใช้ “ล้านแปดแสนมี” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[475] ฉบับส.541 ใช้ “ฤดูนั้นหนา” สอดคล้องกับเนื้อหามากกว่า

[476] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ท่านฟังเถิดรา”

[477] ฉบับร.บ.2 ใช้ “ลุ่ยหลุดเบาบาง” สอดคล้องกับสัมผัส

[478] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ก้มเกล้าอภิวันท์” สอดคล้องกับสัมผัส

1667. ๏ ครั้นจบปริศนา สมเด็จอินทรา สำแดงรูปทรง
รูปยักษ์กลับกลาย เฉิดฉายบรรจง กลับคืนพระองค์ เป็นอมรินทรา

1668. ๏ รัศมีเฉิดฉาย เลื่อมเลื่อมพรายพราย รุ่งเรืองรจนา
เรามาปราศรัย อรทัยพนิดา เราแกล้งลงมา อวยพรจอมขวัญ

1669. ๏ เราจะทำนาย พระอรโฉมฉาย มิช้ามิพลัน
จะได้ไตรภพ จบทั่วไอศวรรย์ จักรพรรดิบ่ทัน เทียมท้าวถึงสอง

1670. ๏ เมื่อนั้นภูเบศ รู้ว่าเทเวศ แกล้งแปลงมาลอง
นบนิ้วก้มเกล้า จบเท้าทั้งสอง ข้าบาทสมปอง ว่าเป็นยักษี

1671. ๏ ข้าขออภัย แก่เจ้าตรึงษ์ไตร จงได้ปรานี
รับพรพระเจ้า ใส่เกล้าเกศี (ขาดหาย 2 วรรค)[479]

1672. ๏ (ขาดหาย 3 วรรค)[480]
ขอถามพระเจ้า ผู้ทรงศีลา จะอยู่ลังกา ฤๅว่าจะเสด็จไป

1673. ๏ เห็นท้าวโกสีย์ ขอถามภูมี ให้แจ้งพระทัย
เอ็นดูมารดา บิดาภูวไนย ข้าบาทเสด็จไป แทนคุณมารดา

1674. ๏ จะเอาลายลักษณ์ ในเขากงจักร แจ้งเป็นคาถา
ไปทูลเรื่องราว ให้โมทนา ทั้งลิ้นลังกา สิงหลพาที

๏ (ขาดหาย 1 บท)[481]

1675. ๏ สมเด็จโกสีย์ ฟังเนรบดี พาทีเจรจา
เจ้าว่านี้ชอบ ขอบใจหนักหนา เชิญเสด็จลินลา นั่งเหนือรถทอง

1676. ๏ เสด็จนั่งเหนือรถ หัตถีปรากฏ ชักรถผันผยอง
เหนือนภอากาศ เผ่นผาดโดยปอง พาท้าวทั้งสอง กระบัดคลาไคล

1677. ๏ มิทันจะพริบตา ลุถึงนครา กรุงแก้วภพไตร
เข้าสู่ปราสาท มารดาทันใจ เจ้าฟ้าตรึงษ์ไตร เสด็จยังวิมาน

---

[479] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “โทษข้าอย่ามี ดังนี้เลยนา”
ฉบับส.541 ปรากฏว่า “โทษข้าอย่ามี บัดนี้เลยนา”

[480] ฉบับร.บ.2,ส.541 ปรากฏว่า “จึงท้าวโกสีย์ ฟังท้าวพาที ยินดีนักหนา”

[481] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “๏ ขอเอาพระเดช ของท้าวเทเวศ ปกเกล้าเกศี ช่วยข้าให้พ้น สายชลธี ยังกรุงบุรี แห่งพระบิดา”
ฉบับส.541 ปรากฏว่า “๏ ขอเอาพระเดช ของท้าวเทเวศ โปรดเกล้าเกศี ช่วยข้าให้พ้น สายชลธี ถึงกรุงบุรี แห่งพระบิดา”

1678. ๏ โพธิทัตภูมี เสด็จยังปรางค์ศรี ชลณีนางคราญ
กราบลงกับบาท ปิตุราชชลมาร ลูกรักสงสาร กลับมาพระนคร

๏ ฉบัง ๏

1679. ๏ บัดนั้นอาทิตย์ผู้เป็นบิดา จันทราสายสมร
ผู้เป็นพระราชมารดา

1680. ๏ แลเห็นพระองค์[482] สมเด็จบิดา
ผวาเข้ากอดเอาจอมขวัญ

1681. ๏ ว่าอรแจ่มจันทร์ จากแม่ไปพลัน
ประมาณก็ได้สามปีปลาย

1682. ๏ ในทรวงแม่เฒ่าเปล่าดาย คิดถึงพระสาย
สุดสวาทมาจากจรไกล

1683. ๏ พี่น้องทั้งสองสายใจ เมื่อแรกจากไป
ทั้งพี่ทั้งน้องสองรา

1684. ๏ โอ้แก้วสุดสวาทของมารดา เหตุไรเชษฐา
ไม่มาด้วยพ่อนะทูนหัว

1685. ๏ สายสมรจึงจรแต่ตัว โอ้พระทูนหัว
เอาพี่ไปไว้แห่งไร

1686. ๏ ถามพลางท้าวมาร่ำไร ชลเนตรอรทัย
ลามไหลก็อาบนาภี

1687. ๏ เจ้ามาด้วยบาทบทศรี ฤๅว่าจรลี
มาด้วยสำเภาเภตรา

1688. ๏ ดวงพักตร์ขุ่นหมองโรยรา ดุจดวงจันทรา
ราหูมากล้ำกลืนกิน

1689. ๏ รูปทรวงคือองค์อมรินทร์ ไม่รู้มีมลทิน
สดใสสะอาดบาดตา

1690. ๏ บัดนี้ศรีเศร้าโรยรา ผอมผิดกายา
พักตรามาคล้ำดำไป

---

[482] ฉบับร.บ.2 ใช้ “แลเห็นพระโอรสา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541 ใช้ “แลเห็นองค์พนิดา” สอดคล้องกับสัมผัส

1691. ๏ ได้ความทุกข์โศกโรคภัย ยากเย็นเป็นไฉน
เล่าไปให้แม่รู้รา

1692. ๏ จึงเจ้าโพธิทัตราชา วายโศกโศกา
ก้มเกล้าเจ้าบังคมไท

1693. ๏ ความยากลูกจากแม่ไป ได้ทุกข์เหลือใจ
มิใคร่จะทูลพระมารดา

๏ ๒๘ ๏

1694. ๏ เมื่อข้าพี่น้อง ลงเภตราท่อง ลอยล่องนที
พี่น้องสองคน ชื่นชมยินดี ชวนกันระรี้ ไปในกลางชล

1695. ใช้ใบแล่นไป สิบห้าวันตรา[483] ตกท้องทะเลวน
บังเกิดอัศจรรย์ มาให้มืดมน เป็นพายุกับฝน กลับกลอกระลอกฉาน

1696. ๏ สำเภาเภตรา กระทบศิลา แตกออกมินาน
ในกลางพระสมุทร สายสุดกันดาร ต้นหนคนงาน เป็นเหยื่อมัจฉา

1697. ๏ ข้าบาทพี่น้อง น้ำตาฟูมฟอง คิดถึงมารดา
พี่น้องสองคน ว่ายชลธารา คลื่นซัดซ้ำมา เพียงม้วยบรรลัย

1698. ๏ พี่น้องสองคน ระเหระหน ว่ายวนอยู่ใน
ยุดมือกันว่าย คล้ายคล้ายมาใน ลูกเพียงจะขาดใจ ในน้ำนที

1699. ๏ ทูนหัวลูกเอย ไม่เห็นฝั่งเลย ในสมุทรวารี
เห็นแต่ฝูงปลา ว่ายมามากมี ข้าบาทสองศรี ไม่มีจิตใจ

1700. ๏ ยุดได้แผ่นกระดาน ลูกรักสงสาร ค่อยคลายพระทัย
มิช้ามินาน เกิดการณ์บัดใจ คลื่นโยนโจนไป ซัดซ้ำหลายที

1701. ๏ สองกรอ่อนไป สุดแรงแล้วไซร้ อกใจไม่มี
กระดานลุ่ยหลุด ยุดไม้ทันที คว้าหาพระพี่ มิทันเลยนา

1702. {๏ โอ้พระชลณี ความยากครั้งนี้ แทบม้วยมรณา
พลัดพรากจากกัน ในกลางคงคา เดชะอินทรา พาข้าจรจัน

1703. ๏ ท่านท้าวอินทรา เจ้าไตรตรึงษา (ขาดหาย)
พาข้าไปส่ง สิงหลลังกา แล้วท้าวอินทรา กลับคืนไพชยนต์

[483] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “สิบห้าวันไซร้” สอดคล้องกับสัมผัส

1704. ๏ เมื่อนั้นพระบาท ท้าวอาทิตยราช กับนาฏแจ่มจันทร์
ได้ฟังลูกแก้ว จูบแล้วรับขวัญ เอื้อนองการพลัน สั่งแสนเสนา
1705. ๏ เร่งเร็วชาวเจ้า จงไปตัดเหลา ปลูกโรงพิธี
เราจะทำขวัญ แจ่มจันทร์พันปี จากกรุงบุรี หลายปีหนักหนา
1706. ๏ ให้แต่งโรงทอง สามสิบเก้าห้อง ย่อมทองรจนา
เครื่องเล่นทั้งปวง สิบสองภาษา เร่งรัดจัดมา ให้สิ้นทุกประการ

๏ ฉบัง ๏

1707. ๏ เสนาเข้าเฝ้าภูบาล รับพระองการ
ใส่เกล้าเกศา
1708. ๏ ต่างคนต่างกราบทูลลา ต่างต่างไปหา
เสนาอันเป็นพนักงาน
1709. ๏ กดหมายจ่ายเน้นทำการ ในงานนอกงาน
มินานก็แล้วโดยปอง
1710. ๏ มนตรีอันใดตรวจตรา เสร็จแล้วบ่มิคลา
เสนาก็ทูลจอมไตร
1711. ๏ เร่งให้ตบแต่งบายศรี เจ็ดชั้นอันดี
มินานก็แล้วโดยหมาย
1712. ๏ ท่านท้าวเธอทำขวัญแก้ว เจ็ดวันเสร็จแล้ว
ในกรุงนครพารา

๏ ญาณี ๏

1713. ๏ เรื่องนี้ยกไว้ก่อน จะกล่าวกลอนนั้นสืบไป
โคคมผู้จอมไตร เสวยสุขทุกราตรี
1714. ๏ วันนั้นพระจอมนาถ พิศวาสด้วยเทวี
จึงกล่าวซึ่งคดี แก้วมารศรีของผัวเอย
1715. ๏ พี่อยู่ด้วยน้องแก้ว ช้านานแล้วนะทรามเชย
เพราะบุญของอรทัย พี่จึงได้เป็นจอมเมือง}[484]

[484] บทพิเศษไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1716. ๏ เสวยสุขทุกราตรี ใช่จะมีซึ่งแค้นเคือง
เพราะเจ้ามาสร้างเมือง พี่นี้ได้มาครอบครอง
1717. ๏ พี่คิดถึงพระบาท ไทธิราชท้าวทั้งสอง
ปานนี้จะเศร้าหมอง เสวยทุกข์ถึงพี่ยา
1718. ๏ ด้วยว่าพระปิตุราช พระจอมนาถแก่ชรา
เกลือกว่ามีโรคา สิ้นชนมาไม่เห็นใจ
1719. ๏ เมื่อแรกพี่จะมา ให้สัญญาจะกลับไป
สามปีจะจรใน จะกลับไปพระบุรี
1720. ๏ พี่คิดจะจรดล ไม่เห็นหนซึ่งวิถี
กรุงแก้วพระบุรี ไม่รู้ที่จะลินลา
1721. ๏ พระน้องเจ้าใจบุญ เจ้ามีคุณแก่พี่มา
เจ้ายังจะลีลา ไปด้วยข้าฤาฉันใด
1722. ๏ นางสุวรรณมาลา ฟังราชาแล้วทูลใจ
ผ่านฟ้าอย่าอาลัย ซึ่งจะไปอย่าได้กลัว
1723. ๏ น้องรักคิดดังใจ จะใคร่ไปไหว้แม่ผัว
ให้ท่านรู้จักตัว ว่าข้าน้อยเป็นบริจา
1724. ๏ ฤาว่าพาเมียไป อายแก่ใจแก้วเมียอา
ผ่านเกล้าอายเสนา พระผ่านฟ้าจึงโศกศัลย์
1725. ๏ ท้าวฟังเสาวนีย์ ช่างพาทีแก่ผัวขวัญ
แม้นว่าอรแจ่มจันทร์ เป็นมนุษย์เหมือนพี่รา
1726. ๏ ตัวเจ้าเป็นเชื้อชาติ ชาวไกรลาสเชื้อเทวา
เกลือกเจ้าคิดจินดา มาใช้กรรมแล้วจรดล
1727. ๏ พี่คิดมาเกรงใจ จะน้อยใจแก้วนิฤมล
ความรักแก้วนิฤมล บุญคุณล้นยิ่งมารดา
1728. ๏ ออกปากว่าจะไป เหมือนพี่ได้ไตรตรึงษา
เฉลิมแผ่นพระสุธา ไทบิดามาชมศรี
1729. ๏ นางสนองพระภูวไนย เมียตั้งใจครองประเวณี
ตายม้วยเป็นผี ขอพบเจ้าผู้ใจอารย์
1730. ๏ เมียรักจะไปด้วย กว่าจะม้วยสิ้นสุดปราณ
กราบท้าวเข้านิพพาน ข้าพิษฐานเป็นบริจา

1731. ๏ ท้าวฟังเมียรักกล่าว หฤทัยท้าวเร่งหรรษา
จึงเอื้อนองการมา แลเสนาแลมนตรี
1732. ๏ เร่งให้เกรียมโยธา แสนเสนาทั่วบุรี
รถรัถแลหัตถี ทั้งพาชีคชสาร
1733. ๏ นางสุวรรณมาลา ทูลมาราชามิทันนาน[485]
ทั้งนี้ไว้หนักงาน ข้าจะนิฤมิตสิ้นทุกอัน
1734. ๏ นางน้องจึงนิฤมิต ด้วยอิทธิฤทธิ์แล้วด้วยพลัน
โยธาแสนอนันต์ ย่อมชาวสวรรค์ชั้นตรึงษ์ไตร
1735. ๏ ริ้พลย่อมนับโกฏิ ช้างม้าโสดนับอสงไขย
แสนสาวกำนัลใน ทั้งค่อมเค้าแลเถ้าแก่[486]
1736. ๏ นิฤมิตช้างเผือกผ่อง งามลำยองคือสำลี
ประดับเครื่องมณี ทั้งตัวย่อมทองงามบรรจง
1737. ๏ ให้ผูกพู่งามรจนา พระผ่านฟ้าเสด็จทรง
นิฤมิตงามยิ่ง(ยง)[487] บรรจงแต่งให้ผัวขวัญ
1738. ๏ ช้างเผือกผ่องสะอาด ย่อมเชื้อชาติไอยรา[488]
ช้างม้ารถครณา เทียบเอาไว้เกยชาลา
1739. ๏ ริ้พลแสนเสนี หมู่มนตรีมากเหลือตรา
คับคั่งทั้งพารา คอยรับเสด็จพระภูมี
1740. ๏ ครั้นนางเนรมิตแล้ว ทูลพระแก้วผู้สามี
ข้าบาทเกรียมมนตรี สำเร็จแล้วภูวไนย[490]
1741. ๏ ท้าวฟังพระน้องนาฏ ลุกจากอาสน์มิทันนาน
จึงชวนเยาวมาลย์ เข้าที่สรงพระคงคา

---

[485] ฉบับส.541 ใช้ "ทูลราชาบ่ทันนาน" สอดคล้องกับจำนวนพยางค์
ฉบับว.ก.3 ใช้ "ทูลราชามิทันนาน" สอดคล้องกับจำนวนพยางค์

[486] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3 ใช้ "ค่อมเค้าแลขันที"

[487] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ "นิรมิตงามยิ่งยง"

[488] ฉบับส.541,ว.ก.3 ใช้ "ย่อมเชื้อชาติไอราวัณ" สอดคล้องกับสัมผัส

[489] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3 ใช้ "ทั้งคู่ดูหฤหรรษ์" สอดคล้องกับสัมผัส

[490] ฉบับร.บ.2,ว.ก.3 ใช้ "สำเร็จแล้วพระภูบาล" สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541 ใช้ "สำเร็จและพระภูบาล" สอดคล้องกับสัมผัส

1742. ๏ สององค์ทรงเครื่องต้น รสสุคนธ์หอมชื่นใจ[491]
พระทรงภูษาใส[492] ย่อมค่าควรตำลึงทอง
1743. ๏ แล้วทรงพระสังวาล อันกระการงามเรืองรอง
มงกุฎแก้วแกมทอง สองพระกรสอดกำไล
1744. ๏ สิบนิ้วสอดเนาวรัตน์ ให้พระหัตถ์นั้นสุกใส
เรืองรัตน์ชัชวาลไป แต่ละใบค่าควรเมือง
1745. ๏ สององค์ทรงเครื่องต้น งามเลิศล้นเห็นรุ่งเรือง
แต่งแล้วเสด็จย่างเยื้อง ยังเกยมาศมิทันนาน
1746. ๏ ท้าวทรงช้างเผือกผู้ นางโฉมตรูทรงพุดตาน
เสด็จขึ้นคชสาร แสนสิงคารกราบไสว
1747. ๏ ฆ้องกลองเสียงคับคั่ง ทั้งแตรสังข์วังเวงใน
รี้พลห้อมล้อมไป ทั้งสองศรีออกจากเมือง
1748. ๏ นายรถขึ้นขับรถ อันปรากฏมานองเนือง
(ขาดหาย)[493] ย่อมเทียมด้วยอาชาไนย
1749. ๏ นายม้าชำนาญม้า (ขาดหาย)[494]
นายช้างขี่ขี่ช้างไป เป็นกองหน้าพระภูมี
1750. ๏ กองหน้าอาสาท้าว ย่อมแหลนหลาวงามมีศรี
ถือทวนบ้างถือตรี แนบกับมือดูหฤหรรษ์
1751. ๏ ยังหมู่แขกอาสา หมู่ชวาอันเข้มขัน
เหน็บกริชอยู่เรียงรัน ย่อมเลือกสรรเหล่าอาสา

---

[491] ฉบับร.บ.2 ใช้ “รสสุคนธ์อันโอฬา” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541,ว.ก.3 ใช้ “รสสุคนธมาลา” สอดคล้องกับสัมผัส

[492] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3 ใช้ “ทรงทิพย์พระภูษา” สอดคล้องกับสัมผัส

[493] ฉบับร.บ.2 ปรากฏว่า “ถือธงงามรองเรือง”
ฉบับส.541 ปรากฏว่า “ถือธงงามรุ่งเรื่อง”
ฉบับว.ก.3 ปรากฏว่า “ธงเทียวงามรุ่งเรือง”

[494] ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1752. ๏ ลังกาฝรั่งแห่ เสียงซ่านแซ่ทั้งหน้าหลัง
ถือปืนยืนคับคั่ง แห่ข้างหลังอยู่สลอน[495]
1753. ๏ เม็งมอญแลฝรั่ง ถือดาบดั้งทั้งโตมร
บ้างถือธนูศร ทั้งหน้าไม้แลปืนยา
1754. ๏ ลางหมู่ถือแหลนหลาว[496] ถือโล่แล่นตามกันมา
ลางหมู่ถือศาสตรา ย่อมแกล้วกล้าล้วนแหลนหลาว[497]
1755. ๏ ลางหมู่ถือโล่เขน หมู่หนึ่งแล่นติดตามมา
ลางหมู่ถือศาสตรา ย่อมแกล้วกล้าชาญณรงค์
1756. ๏ ธงเทียวอยู่ไสว แห่แหนไปเห็นเยียรยง
เครื่องสูงงามบรรจง อภิรุมชุมสาย
1757. ๏ พัดโบกและจามร งามสลอนอยู่เรียงราย
บังแสงสุรีย์ฉาย ทั้งพระกลดบังสุริยา[498]
1758. ๏ รี้พลแลเสนา ทั้งโยธาอสงไขย
กึกก้องนองเนืองไป ถึงพงไพรพนาลี
1759. ๏ สองกษัตริย์ค่อยลีลาศ สองเยาวราชชมปักษี
คอยเล่นพนาลี เห็นมฤคีเร่งพิศวง
1760. ๏ พลางชมรุกขชาติ งามเกลื่อนกลาดในกลางดง
งอกงามตามไพรพง ท้าวทั้งสองเร่งพิสมัย
1761. ๏ ไม้แดงเหมือนแกล้งปลูก ดอกแลลูกงามไสว
เกลื่อนกลาดดาษดื่นไป (เห็น)[499]ไม้ลายงามสาขา

---

[495] ฉบับส.541 ใช้ “ลันดาแลฝรั่ง ยืนสะพรั่งทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างอยู่สลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3 ใช้ “ลันดาแลฝรั่งเศส ตามเสด็จทั้งซ้ายขวา ถือปืนคาบศิลา แห่หน้าช้างไปสลอน” สอดคล้องกับสัมผัส

[496] ฉบับส.541 ใช้ “บางหมู่ถือหลาวแหลน” สอดคล้องกับสัมผัส

[497] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[498] ฉบับส.541 ใช้ “ทั้งกลิ้งกลดกรรชิงชัย” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3 ใช้ “ทั้งกลิ้งแลธงชัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[499] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เห็นไม้ลายงามสาขา” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับส.541 ใช้ “เห็นไม้ลายงามโสภา” สอดคล้องกับสัมผัส

1762. ๏ แลเหลียวเขียวเป็นพุ่ม งามชอุ่มอยู่นานา
มีหมู่ฝูงมฤคา มาแล่นไล่หาคู่กัน
1763. ๏ ฝูงมิคราชผาดวิ่งว่อง[500] หมู่กวางอยู่เรียงรัน
หมู่หมีวิ่งตามกัน เสือผาดผันไล่ตามมอง
1764. ๏ โตเต้นเล่นมี่ก้อง ฝูงทรายทองเดินเรียงรัน
ลิงค่างวางผาดผัน ร้องก้องมี่ทั้งหิมพานต์
1765. ๏ ฝูงช้างเดินเรียงราย พังแลพลายมาตามกัน
หางหูดูหฤหรรษ์ ทั้งซับมันอยู่ผันผาย
1766. ๏ พลัดแม่เซซังมา งวงแลงาคว้าต้นไม้
เผือกเนียมคู่เฉิดฉาย เหลียวเดินชายอยู่แต่ไกล
1767. ๏ พลายโคลงโยงกันมา ชูงวงงามาเอาใจ
ร้องก้องอยู่ในไพร บ้างแล่นไล่ร้องชมกัน
1768. ๏ เสด็จชมปักษาชาติ บินเกลื่อนกลาดในหิมวันต์
ลางหมู่จับขานขัน เสียงไพเราะมาเอาใจ
1769. ๏ ร้องก้องอยู่ในไพร บ้างแล่นไล่ร้องชมกัน[501]
ยูงทองร้องเสียงใส มารำฟ้อนผึ่งหางตน
1770. ๏ เงือกวัวบินมั่วหมู่ ร้องหาคู่ระเหหน
ครั้นแล้วให้ผัวตน ไปฟักไข่อยู่แทนตัว
1771. ๏ ตัวเมียบินไปหา คาบเหยื่อมาป่ายินยล
ป้อนผัวแล้วบินบน ทำมิจฉานอกใจผัว
1772. ๏ ยางเจ่ามองจับปลา หมู่กาสาแลดอกบัว
พลัดคู่อยู่แต่ตัว จับเจ่านอนกิ่งพฤกษา
1773. ๏ ท้าวชมฝูงปักษี ทั้งโนรีสัตวา
แขกเต้าสาลิกา ฟังภาษามันพาที
1774. ๏ การเวกร้องเสียงใส ทั้งกระไนไพเพราะดี
ร้องก้องในพงพี พระภูมีเร่งหฤหรรษ์

---

[500] ไม่สัมผัสและไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[501] ฉบับร.บ.2,ส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “โพระดกเสียงมี่ก้อง กระเหว่าร้องระวังไพร” สอดคล้องกับเนื้อหาและสัมผัส

1775. ๏ ท้าวชมหมู่ปักษี สาระพันมีในหิมวันต์
นกเนื้อมีหลายพันธุ์ ทุกสิ่งสัตว์มีเหลือไตร
1776. ๏ เสด็จออกพฤกษา ยกพลมาจากพนาลัย
ครั้นเย็นลงไรไร หยุดพลไว้มิทันนาน
1777. ๏ สั่งให้แต่งโภชนา เลี้ยงโยธาหมู่ทหาร
กินอยู่ให้สำราญ เมื่อรุ่งเช้าจึงลินลา
1778. ๏ ตรัสมีองการสั่ง ท้าวให้ตั้งพลับพลา
ครั้นถึงซึ่งเวลา สองกษัตราบรรทมใน
1779. ๏ ครั้นรุ่งขึ้นเวลา จึงราชายกพลไป
เสนาโยธาใน ชวนกันไปเป็นหนักหนา[502]
1780. ๏ ท้าวเสด็จลินลา ชมพฤกษาพนาวัน
เสด็จมาสิบห้าวัน ลุถึงแดนพระบุรี
1781. ๏ ตั้งทัพไว้ปลายแดน เป็นแว่นแคว้นพระบุรี
สมเด็จพระภูมี สั่งให้ตั้งพลับพลาชัย

หน้าสุดท้ายหน้าต้น

๏ กลับไปหน้า หน้าโน่นเถิด

หน้าปลาย

๏ ๒๘ ๏

1782. ๏ ฝูงราชประชา อันอยู่รักษา ขอบขัณฑ์กรุงไกร
แลเห็นรี้พล เกลื่อนกล่นมาใน ตระหนกตกใจ ร้องไห้รักกัน
1783. ๏ บางลูกพลัดแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ เข้าป่าหิมวันต์
ทิ้งเหย้าเรือนเสีย ผัวเมียพลัดกัน บ้างคิดสำคัญ ว่าศึกเข้ามา
1784. {๏ เฒ่าแก่ทั้งนั้น ไม่มีมิ่งขวัญ กลัวจะม้วยบรรลัย
พวกพลมนตรี ไม่มีจิตใจ ชาวบ้านร้องไห้ สิ้นทั้งราวป่า
1785. ๏ บ้างเลี้ยงลูกหลาน ล้มลุกคุกคลาน ลนลานเข้าป่า
ฉวยได้ไหเหล้า ดื่มเอาหนักหนา ละเมอคว้าหา แกล้มกูอยู่ไหน

---

[502] ฉบับส.541 ใช้ “ชมกันไปเป็นนี่นั่น” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ชมกันไปเป็นนิรันดร์” สอดคล้องกับสัมผัส

1786. ๏ กินเหล้าจนเมามัว ว่ากูไม่กลัว จะทำอะไรใคร
ลุกขึ้นยืนยัน คลานเข้ากองไฟ บ้างตกกะได ผ้าไม่ติดตัว
1787. ๏ ตาเถนยายชี วิ่งเข้ากุฎี อุตลุดวุ่นวาย
ยิ้มยิ้มหัวหัว เราอย่ากลัวตาย ตาเถนแยบคาย ลัดเลี้ยวไปมา
1788. ๏ ยายชีว่าเล่า โอ้พี่เถนเฒ่า เอ็นดูน้องรา
เอาน้องไปด้วย ให้พ้นมรณา จงได้เมตตา เถิดราพี่เถนเอ๋ย
1789. ๏ ตาเถนจึงว่า นางชีน้องยา เจ้าอย่ากลัวตาย
เราไปทิศ มือพี่ชี้ไป นางชีโฉมฉาย มาไปเร็วรา
1790. ๏ นางชีว่ามา พี่เถนอยู่ท่า น้องราทรามวัย
เอาน้องไปด้วย เพื่อนม้วยในไพร ออเถนจังไร เหมือนได้เมตตา
1791. ๏ ตาเถนวิ่งกลับมาถาม อีชีโฉมงาม มึงด่ากูไย
มาไปเร็วรา ชียังจังไร ฉวยข้อมือได้ วิ่งไปในดง
1792. ๏ เขาดงพงชัฏ วิเวกสงัด ไม่มีฝูงคน
เห็นแต่นกร้อง กึกก้องในดง ชีเถนสององค์ พูดกันไปมา
1793. ๏ นางชีพี่อา พี่พาเจ้ามา ถึงป่าพงไพร
เจ้าจงเมตตา พี่ราทรามวัย นางชีอรทัย เจ้าได้เอ็นดู
1794. ๏ นางชีว่าไป ตามแต่น้ำใจ เจ้าจงคิดดู
จะให้น้องว่า คิดน่าอดสู ตามเจ้าทองอยู่ จะเห็นชอบกล
1795. ๏ ตาเถนเห็นชอบ ถดเข้านั่งปลอบ ขอบใจนางชี
เจ้าว่ากระนั้น ยุดเอาทันที ตาเถนยินดี จูบชีพัลวัน
1796. ๏ นางชีทำกล ผลักเถนบัดดล ถดถอยออกไป
เจ้าทำยังนี้ เห็นดีแก่ใจ บีบนมชมได้ ทำไมกลัวใคร
1797. ๏ ตาเถนว่าเล่า นางชีแม่เจ้า เอ็นดูพี่รา
เจ้าทำยังนั้น เหมือนไม่เมตตา โฉมนางชีบ้า เจ้าอย่าเกียจกล
1798. ๏ นางชีโอนอ่อน ผันผ่อนไปมา (ขาดหาย)[503]
พี่เถนน้องเอย ไม่ระเคยฤๅหนา จะให้ตัวข้า ทำเป็นฉันใด
1799. ๏ ยังตาเถนเพศ แกย่อมเบ็ดเตล็ด เถลไถลไปมา
เห็นเด็ดไม้ได้ วิ่งไปเร็วรา จะกินกุ้งปลา เต่าฝามากมี}[504]

---

[503] ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[504] บทพิเศษไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1800. ๏ ลางคนเข้าไป กราบทูลท้าวไท สมเด็จราชา
ยังมีข้าศึก พิลึกเข้ามา ริ้พลโยธา นับแสนอสงไขย
1801. ๏ เมื่อนั้นพระบาทา ท้าวอาทิตย์ราชา ฟังเสนาใน
อันว่าข้าศึก พิลึกมาใน เราคิดแปลกใจ ถึงพระลูกยา
1802. ๏ พระองค์ตรึกแล้ว องการแจ้วแจ้ว สั่งแก่เสนา
สูเจ้าทั้งสี่ บัดนี้เร็วรา ขับพลโยธา ออกไปอย่านาน[505]
1803. ๏ ถามไปตามเหตุ มาแต่ประเทศ ด้าวแดนเมืองใด
จะรบพุ่งเรา เอากรุงภพไตร ฤๅจะชิงชัย ชนช้างกลางสนาม
1804. {๏ ถ้าพระภูธร มีกิจเสด็จจร ประเทศแห่งใด
จึงยกพลมา ถึงกรุงภพไตร จึงเข้ามาใน ขัณฑเสมา}[506]
1805. ๏ ทั้งสี่อำมาตย์ รับองการนาฏ พระบาททรงนาม
ทั้งสี่ออกไป บ่ได้เกรงขาม ครั้งถึงจึงถาม {แก่เสนาใน}[507] แว่นแคว้นพระนคร
1806. ๏ มาทำสงคราม ฤๅองค์ทรงนาม มีกิจเสด็จจร
จึงยกพลมา แน่นพระนคร สมเด็จภูธร ทรงพระนามชื่อใด
1807. ๏ จึงหมู่มนตรี ได้ฟังคดี เสนีอันไป
จึงท้าวทั้งสี่ จรลีถึงใน กราบบาทท้าวไท เจ้าสมุทรโคดม
1808. ๏ ทั้งสี่เข้าไป ถึงพลับพลาชัย แล้วถวายบังคม
กราบบาททูลถาม ซึ่งความปรารมภ์ พระผู้อุดม เสด็จด้าวแดนใด
1809. ๏ สมเด็จพระบาท ท้าวอาทิตยราช เจ้ากรุงภพไตร
ใช้ข้ามาทูลสาร ภูบาลท้าวไท มีกิจสิ่งใด จึงยกพลมา
1810. ๏ เมื่อนั้นพระบาท โคดมจอมนาถ จึงมีชงคา
ดูก่อนเสนี ทั้งสี่อันมา เรายกโยธา มาแต่เมืองไกล
1811. ๏ ใช่เราจะมา ชิงเอาพารา ผ่านฟ้าเมื่อไร
ตัวเรานี้หนา ใช่ว่าอื่นไกล เป็นบุตรท้าวไท อาทิตย์ราชา
1812. ๏ เราจากจรไป ช้านานเหลือใจ เพิ่งได้กลับมา
คิดถึงพระบาท ปิตุราชราชา ทั้งพระมารดา ยังคอยเสวยรมย์

---

[505] ฉบับร.บ.2,ส.541 ใช้ “ห้าร้อยออกไป”
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ร้อยเอ็ดออกไป”

[506] บทพิเศษไม่สัมผัส และไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[507] วรรคเสริมเกินมาไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

1813. ๏ ตัวเรานี้หนา พระนามชื่อว่า เจ้าสมุทรโคดม
เราตั้งใจมา กราบถวายบังคม ตั้งใจชื่นชม แทนคุณพระมารดา

1814. ๏ เราจะขอถาม ทั้งสี่เล่าความ ให้แจ้งกิจจา
ทุกวันนี้เล่า ผ่านเกล้าโลกา จำเริญชันษา ฤๅว่าเป็นไฉน

1815. ๏ ฤๅว่าเสวยทุกข์ ไม่มีความสุข ทุกข์ด้วยโพยภัย
แต่เราพลัดพราก จรจากท้าวไป ช้านานพึงได้ กลับมาถึงสถาน

1816. ๏ ท่านจงเข้าไป ทูลสารท้าวไท สมเด็จภูบาล
อย่าให้ทุกข์โศก ร้อนโรครำคาญ ให้ท้าวเบิกบาน ในพระหฤทัย

1817. ๏ ทั้งสี่เสนา รับพระชงคา ผ่านฟ้าภูวไนย
ชื่นชมหรรษา แล้วลาท้าวไท กลับคืนเข้าไป ทูลไทธิบดี

1818. ๏ ข้าแต่ท้าวไท ขอทูลภูวไนย ให้แจ้งคดี
ใช่ว่าข้าศึก พิลึกอันมี ยกพลมนตรี มาตั้งอยู่ใน

1819. ๏ ผ่านฟ้าอย่านึก ใช่ว่าข้าศึก จะมาชิงชัย
พระองค์อันมา ใช่ว่าอื่นไกล เป็นบุตรท้าวไท ของพระภูบาล[508]

1820. ๏ มาแต่บุรี นครคีรี ธานีสิงขร
ชื่อสมุทรโคดม บรมภูธร จะมาถวายกร สมเด็จภูมี

1821. ๏ ท้าวอาทิตยราช ฟังมุขอำมาตย์ ตรัสทราบคดี
ลูกรักไปจาก พลัดพรากหลายปี โอ้แก้วมารศรี พอกลับคืนมา

1822. ๏ บิดามารดร หฤทัยภูธร ชื่นชมหรรษา
ท้าวอาทิตยราช ประภาษชงคา เรียกองค์พนิดา โพธิทัตกุมาร

1823. ๏ โอ้แก้วพ่ออา บัดนี้เชษฐา กลับมายังสถาน
เจ้าจงออกไป รับไทอย่านาน เกรียมพลทหาร เสนามนตรี

1824. ๏ หนทางมรคา แต่งให้รจนา แต่งกรุงบุรี
จนถึงพลับพลา เชษฐาภูมี ให้แต่งจงดี หนทางเสด็จจร

1825. ๏ ราชวัติฉัตรธง แต่งให้บรรจง ธงเทียวสลอน
รี้พลชนบท ม้ารถบทจร อีกทั้งกุญชร อันชาญสงคราม

---

[508] ฉบับร.บ.2 ใช้ “เกิดในอุทร” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับส.541 ใช้ “ลูกท้าวอุทร” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “สมเด็จภูธร” สอดคล้องกับสัมผัส

1826. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต รับองการตรัส กษัตริย์ทรงนาม
กราบแล้วทูลลา มายังไพรชน จัดแจงแต่งพล ตั้งพยุหบาตรา
1827. ๏ ตรวจตรารี้พล แต่งที่ตำบล เป็นถนนศิลา
ให้ตั้งราชวัติ ฉัตรธงวาดมา ให้ฝูงประชา นั่งร้านเรียงราย
1828. ๏ แล้วตรวจเสนี รถรัถหัตถี อันงามเฉิดฉาย
ให้ปักธงทอง เลื่อมเลื่อมพรายพราย ธงทองปักราย งอนรถไสว
1829. ๏ แล้วให้ผูกช้าง ด้วยเครื่องสำอาง ผูกช้างระวางใน
ดาวเงินดาวทอง เรื่องรองสุกใส เทียบไว้เกยชัย คอยเสด็จลนลาน
1830. ๏ ตรวจพลมนตรี เสด็จแล้วภูมี ทรงทิพย์ภูษา
ทรงสร้อยสังวาล ชัชวาลละลานตา มงกุฎกัณฐา พระมหากำไล
1831. ๏ สะอิ้งทับทรวง สำหรับลูกหลวง รุ่งเรืองประไพ
สิบนิ้วพระหัตถ์ เนาวรัตน์สุกใส ทรงพระขรรค์ชัย สำหรับกษัตรา
1832. ๏ แต่งองค์เสร็จแล้ว สมเด็จพระแก้ว เสด็จขึ้นเกยชาลา
แลเห็นรี้พล พหลโยธา หมู่มุขเสนา กราบกรานอยู่สลอน
1833. ๏ เสด็จขึ้นคชสารศรี เสนามนตรี ห้อมล้อมภูธร
ท้าวบ่ายหน้าช้าง ออกจากพระนคร เสนาพญากร ห้อมล้อมซ้ายขวา
1834. ๏ แตรสังข์ฆ้องกลอง (ขาดหาย)[509] กึกก้องโกลา
ช้างดั้งช้างกั้น เป็นหลั่นกันมา นำเสด็จเจ้าฟ้า ต่างต่างบทจร
1835. ๏ กระบัดมินาน สมเด็จภูบาล เข้าดงบทจร
แลเห็นเชษฐา พลับพลาภูธร ให้หยุดนี้ก่อน เสด็จจรด้วยบาทา
1836. ๏ ท้าวทรงเกือกทอง ข้าหลวงทั้งผอง ห้อมล้อมท้าวมา
กระบัดมินาน ภูบาลไคลคลา เข้าในพลับพลา เชษฐาบัดใจ
1837. ๏ นบบาทบวร บังคมถวายกร สมเด็จพี่ยา[510]
โอ้พระพี่เจ้า น้องเศร้าโศกา คิดว่าพี่ยา[511] ตายจากน้องไป
1838. ๏ เดชะกุศล จำเริญพระชนม์ จึงได้เห็นไท
น้องได้เห็นหน้า ผ่านฟ้ามาใน ตายไปเกิดใหม่ จึงได้เสด็จมา

---

[509] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “ปี่พาทย์ฆ้องกลอง”

[510] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “พระพี่ภูวไนย” สอดคล้องกับสัมผัส

[511] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “น้องเศร้าโศกไห้ ว่าเชษฐาไท” สอดคล้องกับสัมผัส

⊙ ญาณี ⊙

1839. ⊙ ฝ่ายว่าพระสมุทรโคดม พระบรมราชา
ทอดพระเนตรเห็นน้องยา ท้าวมากอดเอาเยาวมาลย์
1840. ⊙ ท้าวทรงกันแสงไห้ ชลเนตรไหลคือธารา
โอโอ้พระน้องยา ปิ้มชีวาจะเป็นผี
1841. ⊙ ต่างคนต่างพลัดพราก กำจัดจากไปหลายปี
เพิ่งได้มาเห็นศรี เพื่อนยากพี่เพิ่งพบกัน
1842. ⊙ แต่เจ้าจากพี่มา ทุกข์พี่ยาเพียงอาสัญ
ได้ยากแสนอนันต์ เมื่อไปเกาะพิสดาร
1843. ⊙ ความยากเจ้าพี่อา จะพรรณนาอายบริวาร
เมื่อไปถึงถิ่นฐาน พี่จะเล่าจะพรรณนา
1844. ⊙ ตัวพี่พ้นจากทุกข์ ได้ความสุขเพราะกัลยา
นางสุวรรณมาลา มีคุณพี่ยิ่งมารดร
1845. ⊙ พี่ได้ไอศวรรย์ เพราะจอมสายสมร
จึงได้คืนนคร ได้เห็นหน้าเจ้านิฤมล[512]
1846. ⊙ ได้มาไหว้พระบาท ปิตุราชแลมารดา
ด้วยบุญของกัลยา มาเป็นอรรคมเหสี
1847. ⊙ ฝ่ายองค์ขนิษฐา ฟังพี่ยาบอกคดี
โพธิทัตพระภูมี จึงบังคมนางกัลยา
1848. ⊙ สามกษัตริย์วายโศกศัลย์ องการพลันสั่งเสนา
เร่งเร็วผูกไอยรา มาเทียบไว้ที่เกยชัย
⊙ (ขาดหาย 1 บท)[513]

---

[512] ฉบับส.541 ใช้ “เห็นหน้าเจ้าแก้วขนิษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “เห็นหน้าเจ้าขนิษฐา” สอดคล้องกับสัมผัส

[513] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “⊙ เสนาได้รับสั่ง แล่นมาผายผันมาขัดใจ ผูกคชสารอันฤทธิไกร สำหรับท้าสเคยลินลา”

ฉบับว.ก.3 ปรากฏว่า “⊙ เสนารับสั่งพลัน แล่นผายผันมาบัดใจ ผูกคชอันไกร สำหรับท้าว ลีลา”

ฉบับท.ย.3 ปรากฏว่า “⊙ เสนารับสั่งพลัน แล่นผายผันมาบัดใจ ผูกคชอันไกร สำหรับให้ ท้าวลินลา”

1849. ๏ ริ้พลตั้งแหนแห่ เบียดอัดแอเรียกกันมา
มนตรีแลเสนา คอยรับเสด็จอยู่เรียงรัน[514]
1850. ๏ สามองค์ทรงเครื่องต้น อันเลิศล้นแล้วผันผาย
โพธิทัตผู้น้องชาย นำเสด็จให้บทจร
1851. ๏ เสียงพลโห่นี่นั่น มาไหวหวั่นทั่วดินดอน
ทั่วหน้าถึงพระนคร สามบังอรเพิ่งเสด็จมา
1852. ๏ ช้างม้าร้องกึกก้อง[515] เสียงพิลึกเสียงโกลา
ฆ้องกลองกึกก้องมา มิทันช้าถึงบุรี
1853. ๏ เทียบช้างเข้าเกยมาศ เสด็จลีลาศขึ้นปรางค์ศรี
สองกษัตริย์จึงจรลี สู่ชลฉีพระบิดา
1854. ๏ บังคมก้มกราบไหว้ นบบาทไทใส่เกศา
นางสุวรรณมาลา ไหว้ผ่านฟ้าผู้แม่ผัว
1855. ๏ กราบบาทพระบิดา ยกบาทามาทูนหัว
กราบกรานท้าวพ่อผัว แล้วมานั่งยังสามี
1856. ๏ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ทั้งนางนาฏผู้ชลฉี
เห็นองค์อรทรงศรี ท้าวพิศวาสเพียงขาดใจ
1857. ๏ จูบกอดทั่วกายา ทรงโศกาเพียงขาดใจ
แม่ปิ้มขาดใจตาย เพราะลูกชายแล้วแลนา
1858. ๏ โอ้ว่าพระลูกแก้ว เหมือนตายแล้วเป็นคืนมา
แต่เจ้าจากมารดา ในอุราปิ้มจะตาย
1859. ๏ แม่เสวยแต่น้ำตา ต่างโภชนาทุกเพรางาย
คิดถึงพระฤๅสาย สายสวาทจากแม่ไป
1860. ๏ ถึงยามแม่เข้านอน อกแม่ร้อนดังสุมไฟ
คิดถึงสายสุดใจ แม่ร้องไห้ไม่วายวัน
1861. ๏ ขวัญเข้าเจ้าแม่เอย พระทรามเชยผู้แจ่มจันทร์
แม่คิดว่าจอมขวัญ ตายจากแม่ในธารา
1862. ๏ ครั้งหนึ่งแม่รู้ข่าว เพราะท่านท้าวเจ้าสากล
อกแม่คือไฟลน มาร้อนเร่าเผากายา

---

[514] ฉบับส.541 ใช้ “คอยรับเสด็จอยุ่เรียงราย” สอดคล้องกับสัมผัส

[515] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ช้างม้าร้องก้องกึก” สอดคล้องกับสัมผัส

1863. ๏ ตัวแม่กับปิตุราช ใจจะขาดด้วยพังงา
ตั้งแต่กินน้ำตา ทุกค่ำเช้าเป็นนิรันดร์
1864. ๏ แม่เฝ้ามาบูชา ฝูงเทวาไม่วายวัน
ขอให้ไปป้องกัน ช่วยลูกนั้นในนที
1865. ๏ ครั้งเมื่อพระน้องยา รอดคืนมาเพราะโกสีย์
มาเล่าซึ่งคดี ใจแม่นี้จะขาดตาย
1866. ๏ แม่ทอดตัวลงแล้ว เพราะลูกแก้วแม่ใจหาย
บิดาเจ้าทอดกาย ลงเหนือแท่นที่ไสยา
1867. ๏ ทีนี้พระลูกแก้ว รอดมาแล้วถึงพารา
เหตุไรเจ้าจึงมา ได้ไพร่พลเป็นบริวาร
1868. ๏ นี้นางอันทรงลักษณ์ แม่น่ารักนางโฉมงาม
จงเจ้าเล่าเนื้อความ[516] สองทรามวัยนี้ฉันใด
1869. ๏ ฝ่ายเจ้าสมุทรโคดม กราบบังคับแล้วทูลไข
แต่ลูกจากแม่ไป ได้ความยากเพียงตัวตาย
1870. ๏ เภตรามาอับปาง ล่มลงกลางทะเลสาย
พี่น้องแทบปิ้มตาม[517] พากันว่ายทะเลวน
1871. ๏ เดชะบุญน้องยา อมรินทราพาจรดล
ข้าบาทยังว่ายชล ยุดขอนไม้ลอยล่องมา
1872. ๏ ถึงเมืองท้าวสามล เจ้าจุมพลครองพารา
วันนั้นพนิดา ทั้งเจ็ดองค์สรงสนาน
1873. ๏ แลเห็นลูกลอยไป มีน้ำใจมาชื่นบาน
คือองค์พระเยาวมาลย์ นางองค์นี้แลมารดา
1874. ๏ ยุดเอาขอนไม้ไว้ ลูกขึ้นได้จากคงคา
นางจึงพาลูกยา ไปเฝ้าท้าวผู้บิดร
1875. ๏ สามลคิดเอ็นดู ให้ข้าอยู่ด้วยสายสมร
ค่อยคลายหายทุกข์ร้อน อยู่คำรบสามเดือนปลาย

---

[516] ฉบับส.541 ใช้ “แม่น่ารักน่าโลมลาน จงเจ้าเล่าอาการ” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “แม่น่ารักโฉมสราญ จงเจ้าเล่าอาการ” สอดคล้องกับสัมผัส

[517] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “พี่น้องแทบปางตาย” สอดคล้องกับสัมผัส

1876. ๏ ทูนหัวของลูกแก้ว คิดมาแล้วน่าใจหาย
รักนางมิทันคลาย มีมารร้ายมาริษยา[518]
1877. ๏ ลูกรักมิใคร่จะเล่า พระแม่เจ้าของลูกเอ๋ย
กำดัดจะชมเชย[519] เพิ่งแรกรักกัลยา
1878. ๏ ยังมีกรุงวิสัย นามนั้นไซร้ชื่อพกา
จึงให้ราชสาส์นมา ขอธิดาผู้จอมขวัญ
1879. ๏ เงินทองสามเภตรา ให้เอามาเป็นรางวัล
สามลใจอาธรรม์ ยกนางให้ท้าวพกา[520]
1880. ๏ ลูกท้าวทั้งหกองค์ งามบรรจงโฉมวิไล
ท่านท้าวมิชอบใจ นางอรทัยทั้งหกองค์[521]
1881. ๏ เห็นนางจุลคัพภา เมียรักข้าผู้นิฤมล
พกาใจอักกุศล[522] มาชอบเนื้อจำเริญใจ
1882. ๏ เงินแลทองเป็นของฝาก น้อยแลมากเท่าใดได้
ยกนางให้เจ๊กไป สามลราชผู้บิดา

๏ (ขาดหาย 3 บท)[523]

1883. ๏ ลูกอุ้มเอานางนาฏ ใจจะขาดลงรอนรอน
สงสารด้วยบังอร วอนจะไปด้วยลูกยา
1884. ๏ ครั้นไปด้วยมิได้ นั่งร้องไห้ฟายน้ำตา
จึงแต่งโภชนา ให้ลูกยาทุกสิ่งอัน

---

[518] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “มีศัตรูมาจงผลาญ” สอดคล้องกับสัมผัส

[519] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “พระแม่เจ้าบอกอาการ กำดัดจะสงสาร” สอดคล้องกับสัมผัส

[520] ฉบับส.541 ใช้ “ยกลูกในลูกให้ตามพอใจ” สอดคล้องกับสัมผัส

[521] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ยกลูกให้ตามใจตน” สอดคล้องกับสัมผัส

[522] อักกุศล = อกุศล

[523] ฉบับส.541 ปรากฏว่า

“๏ สามลเห็นแต่จะได้ เครื่องสุรีย์ไอยท้าวพกา ยกแก้วชลคับภา ให้แก่ท้าวกรุงวิสัย
๏ ความโศกเป็นล้นพ้น ท้าวสามลทำกลนัย ล่อลวงให้ลูกไป ตัดไม้ในเกาะแก้วพิสดาร
๏ เมื่อแรกเมื่อลูกจะไป นางอรทัยเพียงสิ้นปราณ ชลเนตรคือท่อธาร นางกลิ้งเกลือกเหนือดินดอน”

1885. ๏ ครั้นลูกลงเภตรา ใช้ใบมาด้วยเร็วพลัน
ลุถึงเกาะอนันต์ ชื่อว่าพิสดาร
1886. ๏ ทั้งหลายเขากลับไป ส่งลูกไว้บ่ทันนาน
กลับมาสู่สถาน แต่ข้าน้อยอยู่คนเดียว
1887. ๏ กำสรดร้องไห้ร่ำ แทบริมน้ำในไพรเขียว
ไม่รู้ที่จะแลเหลียว ผู้คนนั้นไม่มีเลย
1888. ๏ คิดถึงนางทรามวัย ตือกไห้อยู่เบยเบย
ทูนหัวของลูกเอย ปิ้มเลือดตาจะลามไหล
1889. ๏ เหลียวซ้ายลูกเปล่าตา แลข้างขวาลูกเปล่าใจ
ลูกตรึกถึงคุณไท พระแม่เจ้าทุกราตรี
1890. ๏ แล้วทุกข์ถึงกัลยา จุลคัพภาผู้เป็นเป็นเมีย
ปิ้มจะฆ่าชีวิตเสีย ให้มอดม้วยในสาชล[524]
1891. ๏ ความทุกข์เหลือทุกข์แล้ว จึงลูกแก้วมาจินดา
ทำไร่ลูกไถนา ลูกปรารถนาให้เป็นทาน
1892. ๏ นกเนื้อในแผ่นดิน ชวนกันกินเป็นอาหาร
ค่ำเช้าเป็นนิจกาล รวงข้าวสารไม่สิ้นเลย
1893. ๏ จันทราพระชลณี ฟังพันปีกล่าวเฉลย
น้ำเนตรบ่เสบย แม่เจ้าเอ๋ยน่าปราณี
1894. ๏ ชลณีขอถามเจ้า เมื่อขวัญเขาเจ้าจรลี
อยู่หลังนางเทวี เป็นฉันใดจึงได้มา
1895. ๏ เทวีศรีสะใภ้ เจ้าจงบอกแม่รา
เมื่อไปด้วยพกา เป็นฉันใดจึงคืนคง
1896. ๏ นางรับคำพระแม่ ยอกรแลแล้วกราบลง
ขอทูลฉลององค์ ให้พระแม่ทราบบาทา
1897. ๏ วันเมื่อผ่านแผ้ว จากลูกแก้วลงเภตรา
อยู่หลังพระบิดา จะแต่งข้าให้มีผัว
1898. ๏ ให้ข้าไปกรุงจีน รักทรัพย์สินเป็นพ้นตัว
ข้าบาทคิดถึงผัว ลูกทอดตัวกลิ้งเกลือกกาย[525]

---

[524] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “ให้มอดม้วยในหิมวา”

[525]ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ลูกกลิ้งเกลือกเสือกกายา”

1899. ๏ ยกยอข้าน้อยให้ พระภูวไนยท้าวพกา
ปิ้มจะม้วยมรณา ท้าวใจร้ายไม่ปราณี
1900. ๏ ท้าวพกาพาลูกมา ด้วยเภตราในนที
โอโอ้พระชลณี เป็นสตรีตกมือชาย
1901. ๏ มันหยิกมันหยอกข้า ไม่ควรว่าลูกไม่อาย
พกาผู้ฤๅสาย จะทำร้ายล่วงประเวณี
1902. ๏ ลูกคิดขึ้นมาถึง พระผ่านเกล้าผู้สามี
ลูกกล่าวแต่คำดี อ้อนวอนว่าท้าวพกา
1903. ๏ ธรรมเนียมแต่ก่อนมี เดินนทีด้วยเภตรา
ควรฤๅพระจะมา ทำมิจฉาด้วยสตรี
1904. ๏ ข้าอยู่กับฝ่าตีน ถึงกรุงจีนพระบุรี
ย่อมเป็นมเหสี ของผ่านเกล้าเจ้าสากล
1905. ๏ พกามาไว้ใจ ทำไม่ได้เลยมารดา
แม้นว่าจะมาหา เผอิญร้อนดุจไฟกาฬ
1906. ๏ ใช้ใบไปคล้ายคล้าย แล่นตามสายชลธาร
แลเห็นเกาะพิสดาร ที่ภูบาลเสด็จอยู่ใน
1907. ๏ สองกรตีทรวงร่ำ จะโจนน้ำให้ตายไป
เห็นนกบินมาใน สั่งความไปถึงทูนหัว
1908. ๏ ลูกถวายบังคมมา พระผ่านฟ้าผู้เป็นผัว
ข้าบาทไม่คิดตัว กลัวม้วยจะบรรลัย
1909. ๏ แล่นมาสิบห้าวัน ถึงปากน้ำกรุงวิสัย
จะขึ้นพะวังนัย เห็นไม่พ้นมือพกา
1910. ๏ ลูกคิดถึงผัวขวัญ ข้าน้อยนั้นกลัวเวรา
ตายไปเสียดีกว่า ขอพบท้าวผู้สามี
1911. ๏ ข้าบาทจึงพิษฐาน มิเป็นการกระยัตรี
กลั้นใจตายเป็นผี ตามเลี้ยงท้าวผู้ผัวขวัญ
1912. ๏ ลูกไปเอากำเนิด ได้ไปเกิดในเมืองบน
ไกรลาสเวหาหน ในดอกไม้สุมณฑา
1913. ๏ เมื่อลูกเป็นมนุษย์ ได้เป็นบุตรแห่งราชา
สามลผู้บิดา จะให้ข้ามีผัวสอง

1914. ๏ ข้าชื่อจุลคัพภา ครั้นกลับชาติมาโดยปอง
ไปเกิดบนเขาทอง ชื่อไกรลาสอันรจนา
1915. ๏ ปิตุราชพระมารดร ให้นามกรข้าฉายา
ชื่อสุวรรณมาลา ข้าได้มาเกิดในครรภ์
1916. ๏ ข้าปองตามมาเลี้ยง พระเนื้อเกลี้ยงผู้ผัวขวัญ
จึงได้มาพบกัน ในเกาะแก้วพิสดาร

๏ **พิลาป** ๏ (28)

1917. ๏ ท้าวอาทิตยราช จันทรานางนาฏ ปิ่นเกล้าจักรพาล
ฟังศรีสะใภ้ คิดน่าสงสาร พระยอดเยาวมาลย์ ซื่อสัตย์ต่อผัว
1918. ๏ จะหาไหนได้ เหมือนหนึ่งน้ำใจ ทองคำทั้งตัว
พระลูกใจบุญ มีคุณแก่ผัว ลูกไม่คิดตัว ตามมารักษา
1919. ๏ อาทิตย์ถามเล่า นางองค์นั้นเจ้า อยู่เรียงเคียงกัน
คล้ายคล้ายเหมือนเจ้า พระเยาวแจ่มจันทร์ ชาติเชื้อเทวัญ ฤๅว่ากินนร
1920. ๏ น่ารักทั้งสอง หมดใสใยยอง คือทองบวร
จงบอกปิตุราช เชื้อชาตินามกร เฉลิมแผ่นพระนคร แห่งพระบิดา
1921. ๏ นางปทุมเกษรี ก้มเกล้าชุลี ยิ้มแย้มไปมา
ข้าแต่นเรศูร ขอทูลบิดา ตรัสถามลูกยา ลูกจะรู้อะไร
1922. ๏ เชิญถามลูกยา นางสุวรรณมาลา ตรัสรู้แจ้งใจ
เป็นรูปเป็นทรง เพราะองค์นางคราญ[526] (ขาดหาย 2 วรรค)[527]
1923. ๏ นางสุวรรณมาลา ทูลแทนกัลยา นางสุวรรณเกษรี[528]
ข้าแต่บิดา ผ่านฟ้าธรณี อันนางองค์นี้ ข้าบาทชุบมา
1924. ๏ ปางเมื่อพระบาท กับองค์นางนาฏ ได้สนิทเสน่หา
ข้าบาทรำพึง คิดถึงมารดา จึงขึ้นไปหา ถึงเขาคีรี
1925. ๏ ครั้นจะทูลลา กลัวพระผ่านฟ้า มิให้จรลี
จึงเอาหมอนทอง ที่รองเกศี ชุบเป็นนารี แทนองค์ลูกยา

---

[526] ฉบับส.541,ท.ย.3 ใช้ “เพราะองค์อรทัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[527] ฉบับส.541ปรากฏว่า “ชุบข้าน้อยไว้ ต่างองค์เทวี”
ฉบับท.ย.3 ปรากฏว่า “ชุบข้าขึ้นไว้ ต่างองค์เทวี”

[528] ฉบับส.541,ท.ย.3 ใช้ “นางปทุมเกษรี” สอดคล้องกับเนื้อหา

1926. ๏ ครั้นเป็นรูปทรง ให้อยู่แทนองค์ กว่าลูกจะมา
พิศดูรูปทรง จึงเหมือนลูกยา ให้นามกัลยา ชื่อปทุมเกษรี

1927. ๏ อาทิตย์ราชาฟัง ศรีสะใภ้ว่า ชื่นชมยินดี
ถามสืบไปเล่า พระเยาว์มารศรี แต่แรกเทวี มาพบผัวขวัญ

1928. ๏ ทำไฉนลูกยา สองเจ้าเสน่หา จึงมาพบกัน
ส่วนองค์เจ้าเล่า อยู่ด้าวแดนสวรรค์ ผัวรักเรานั้น อยู่เกาะพิสดาร

1929. ๏ นางสุวรรณมาลา นางจึงพรรณนา ถวายพระภูบาล
เมื่อลูกอยู่ใน ไกรลาสวิมาน เจ็ดนางนงคราญ ชวนกันลงมา

1930. ๏ ชวนกันมาเล่น น้ำใสไหลเย็น ไปชมบุษบา
แลเห็นไร่ข้าว ที่เจ้าเสด็จมา ทำไร่ไถนา ไว้ที่ดงดอน

1931. ๏ ลูกเห็นพิสดาร ห่อนเห็นข้าวสาร เป็นรวงรจนา[529]
แต่เอื้อมมือเด็ด สามเม็ดเอา หอมคือจำปา[530] ลูกเอาขึ้นไป

1932. ๏ ถวายมารดา ลูกไม่สงกา ว่าจะเป็นกรรม[531]
สมเด็จมารดา โกรธาคือไฟ ขับข้าลงไป ใช้กรรมเวรา

1933. ๏ ลูกกลับลงไป ให้เจ้าของไร่ ใช้ต่างทาสา
สมเด็จภูวไนย มีใจกรุณา เลี้ยงข้าบริจา เป็นพระมเหสี

1934. ๏ ข้าบาทนี้ไซร้ รำลึกชาติได้ ปางก่อนอันมี
จึงรู้แจ้งใจ ฤทัยภูมี เพราะข้าเทวี ตั้งใจพิษฐาน

1935. ๏ ลูกจึงเกิดมา สร้างเมืองพารา ช้างม้านองเนือง[532]
เสนามนตรี อยู่สุขหนักหนา ให้ชื่อบุรี[533] รัตนคีรี

1936. ๏ อยู่จำเนียรมา สามลบิดา รู้ว่าภูมี
(ขาดหาย)[534] ได้ผ่านบุรี สามลภูมี ให้ราชสารมา

1937. ๏ ให้ไปถวายกร กรุงพระนคร กราบบาทบาทา
แล้วให้สารไป ถึงไทพกา ยกพลโยธา มาทำสงคราม

---

[529] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “เป็นรวงออกก่อน” สอดคล้องกับสัมผัส

[530] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “สามเม็ดอรชร หอมฟุ้งขจร” สอดคล้องกับสัมผัส

[531] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ว่าจะเป็นอะไร” สอดคล้องกับสัมผัส

[532] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ช้างม้าสิงคาร” สอดคล้องกับสัมผัส

[533] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “รี้พลบริวาร ถวายพระภูบาล” สอดคล้องกับสัมผัส

[534] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “รู้ว่าภูบาล”

1938. ๏ ฝ่ายทัพเภตรา แปดพันนาวา รุกมาบ่มินาน
พระสมุทรโคดม บรมทรงนาม ไปทำสงคราม ด้วยท้าวพกา

1939. ๏ บัดเดี๋ยวบ่มินาน พญาใจพาล สิ้นชีพชีวา
รี้พลทั้งหลาย ตายในคงคา ลูกคิดอนิจจา พลอยมาอาสัญ

1940. ๏ ข้าพระพุทธิเจ้า ชาติก่อนนั้นเล่า ผูกเวรแก่กัน
กับท้าวสามล ผู้ใจอาธรรม์ ด้วยเพราะผัวขวัญ ให้จากจรไกล

1941. ๏ ข้าบาทไปผจญ ด้วยท้าวสามล ท่ามกลางสนามชัย
บัดเดี๋ยวหัวขาด วินาศบรรลัย เพราะว่าข้าได้ พิษฐานมานาน

1942. ๏ ท้าวฟังศรีสะใภ้ กล่าวเกลี้ยงปราศรัย พระทัยชื่นบาน
บุญของลูกแก้ว สร้างแล้วมานาน เดชะสมภาร จึงได้พบกัน[535]

1943. ๏ เจ้าคือนพคุณ พ่อจะได้พึ่งบุญ พระเดชสืบไป
ชื่นชมโสมนัส กษัตริย์สองไท ลูบหน้าลูบหลังไป รับมิ่งสิงขวัญ

1944. ๏ ครั้นวายโศกแล้ว สมเด็จพระแก้ว เสด็จสู่เกยบรรณ
เห็นมุขอำมาตย์ เฝ้าบาทเรียงรัน เอื้อนองการพลัน แก่เสนาใน

1945. ๏ เร่งเร็วมนตรี แต่งการพิธี สมโภชอรทัย
ทำขวัญพนิดา อันมาแต่ไกล ท้าวเร่งลงไป แต่งสุวรรณเบญจา

1946. ๏ ให้ปลูกโรงทอง สามสิบเก้าห้อง ย่อมทองรจนา
เครื่องเล่นทั้งผอง สิบสองภาษา เร่งรัดจัดมา สิ้นทุกประการ

๏ ฉบัง ๏

1947. ๏ เสนาเข้าเฝ้าภูบาล รับพระองการ
พระบาทมาใส่เกศี[536]

1948. ๏ ต่างคนต่างกราบทูลลา ต่างต่างให้หา
เสนาอันเป็นพนักงาน

1949. ๏ กดหมายแจกไพร่ทำการ นอกงานในงาน
ทุกหมู่ทุกหมวดตรวจตรา

1950. ๏ ลางหมู่บ้างปลูกเบญจา เจ็ดชั้นรจนา
ย่อมแก้วแลทองพรรณราย

---

[535] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ได้มาพิสมัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[536] ฉบับส.541 ใช้ “พระบาทมาใส่เกศา” สอดคล้องกับสัมผัส

1951. ๏ บ้างปลูกโรงชัยโดยหมาย วาดเขียนพรรณราย
ระบายเป็นลวดเบญจรงค์
1952. ๏ สามสิบเก้าห้องบรรจง งามจริงยิ่งยง
ฉลักเฉลาพราวพราย
1953. ๏ ราชวัติฉัตรธงเรียงราย เห็นงามเฉิดฉาย
ไสวสว่างอยู่รจนา
1954. ๏ คนเล่นเต้นรำเอามา ทุกสิ่งภาษา
เอามาให้สิ้นทั้งปวง
1955. ๏ สำหรับเป็นการงานหลวง สิ้นทั้งกระทรวง
เร่งรัดให้จัดเอามา
1956. ๏ มนตรีอันได้ตรวจตรา เสร็จแล้วบ่มิคลา
เสนาก็ทูลจอมไตร
1957. ๏ ท้าวอาทิตย์ราชภูวไนย เอื้อนองการไป
แก่นางกำนัลขันที
1958. ๏ เร่งให้ตบแต่งบายศรี เจ็ดชั้นอันมี
ย่อมแก้วแล้วทองพรรณราย[537]
1959. ๏ บัดนั้นนางสุวรรณมาลา ทูลแก่ราชา
ผ่านฟ้าอย่าได้ร้อนใจ
1960. ๏ บายศรีอันงามเลิศไกร ไว้ข้าบาทไท
จะเนรมิตถวาย
1961. ๏ ทูลพลางนางลา(ฤๅสาย)[538] (เจ้าจึง)[539]ผันผาย
เข้าสู่ในห้องบรรทมใน
1962. ๏ นางจึงเนรมิตทันใจ เดชะบุญไท
บังเกิดเป็นทิพย์พูนมา
1963. ๏ บายศรีอันงามรจนา บังเกิดในปรา
ย่อมแก้วแลทองสุกใส

---

[537] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ย่อมแก้วแลทองรจนา” สอดคล้องกับสัมผัส

[538] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ทุลพลางนางลาฤๅสาย” สอดคล้องกับสัมผัส

[539] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “เจ้าจึงผันผาย” สอดคล้องกับสัมผัส

1964. ๏ เจ็ดชั้นเฉิดฉายเลิศไตร ไพฑูรย์หนุนใน
สดใสด้วยแก้วเจ็ดประการ

1965. ๏ แก้วแนมแกมมาศชัชวาล เพฑูริย์สุรีย์ฉาน
ทั้งมรกตแกมกัน

1966. ๏ ฉลักฉลุปรุเป็นเครือวัลย์ รูปสัตว์ทุกพันธุ์
ทุกชั้นทุกช่องอยู่เรียงราย

1967. ๏ สำเร็จเสร็จแล้วโดยหมาย นางยกมาถวาย
พระบาทผู้เป็นบิดา

1968. ๏ ปิตุราชทอดพระเนตรแลมา ชื่นชมหรรษา
ก็พิศวงหลงใหล

1969. ๏ ตรัสสั่งให้ยกลงไป ที่ท้องพระโรงชัย
สั่งให้มาตั้งพิธี

1970. ๏ เชิญเสด็จสองราชบุตรี ให้องค์พระศรี
ประดับประดาอาภรณ์

1971. ๏ ภูษาผ้าทิพย์บวร (ขาดหาย)[540]
สำหรับกษัตริย์เคยทรง

1972. ๏ แต่ล้วนผ้าตนบรรจง สวมสอดพระองค์
ทรงสร้อยสังวาลพระมหามาลา

1973. ๏ งามจริงยิ่งเทพเทวา เร่งพิศวงกระการตา
ราชาวินิจหลงใหล[541]

1974. ๏ ครั้นแล้วเชิญแก้วเยาวมาลย์ จากมณเฑียรสถาน
เสด็จเข้าห้องพระโรงชัย

1975. ๏ แสนสาวชาวแม่แส้ไป กำนัลนอกใน
มานั่งสะพรั่งอยู่ซ้ายขวา

1976. ๏ เชิญเสร็จเสด็จขึ้นเบญจา โสรจสรงกายา
ชำระพระเกศเกศี

---

[540] ฉบับส.541ปรากฏว่า “เครื่องทรงอรชร”
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “เครื่องทรงบังอร”

[541] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “พระทัยหรรษาชื่นบาน” สอดคล้องกับสัมผัส

1977. ๏ ซ้ายขวาพฤฒาพรามหณ์ชี อวยพรพระศรี
(ขาดหาย)[542]

1978. ๏ ตรัสสั่งให้ลั่นฆ้องชัย บ้างขับรำไป
ครึกโครมระงมอยู่ไปมา

1979. ๏ โหระทึกกึกก้องโกลา บ้างขับเสภา
ขับไม้ระงมอยู่กลมเกลียว[543]

1980. ๏ เสียงใสไพเราะ[544] เสียงคนรายเรียง
เสนาะก็เพราะอยู่จับใจ

1981. ๏ ละครมอญรำทำไป มวยปล้ำไสว
ทั้งโขนแลหนังอยู่สลอน

1982. ๏ มีทั้งหุ่นลาวหุ่นมอญ เล่นงิ้วละคร
มีทั้งมอญรำอยู่ไสว[545]

1983. ๏ สิงโตล่อแก้วอยู่ผาดผัน มีเงาะยืนยัน
มือถือกระบองคำราม

1984. ๏ มีจีนถือแก้ววงตาม โตเต้นเห็นงาม
ก็คาบเอาแก้วผายผัน

1985. ๏ มลายูเป็นคู่สู้กัน โพกหัวพัวพัน
เหน็บกริชก็ดูเยียรยง

1986. ๏ ตีวิสัยไล่กันเป็นกง ถือตรีบรรจง
ทั้งโล่แลเขนนานา

1987. ๏ ลอดบ่วงรำแพนภาษา โมงครุ่มกลุ้มมา
ไต่ลวดประกวดกันไป

1988. ๏ คนเล่นเต้นรำอยู่ไสว ครั้นได้ฤกษ์ชัย
สั่งให้มาเบิกบายศรี

---

[542] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “ถือธงสะพรั่งอยู่ไสว”

[543] ฉบับส.541 ใช้ “ขับให้ระงมกลมเสียง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ขับไประงมกลมเกลี้ยง” สอดคล้องกับสัมผัส

[544] ฉบับส.541 ใช้ “เสียงใสไพเราะพลางเพรียง” สอดคล้องกับสัมผัส
ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “เสียงไพเราะเพราะเพรียง” สอดคล้องกับสัมผัส

[545] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ละครมอญรำประชันกัน” สอดคล้องกับสัมผัส

1989. ๏ เชิญเจ้าพระเยาวมารศรี นั่งเหนือมณี
กรองแก้วแลทองรจนา
1990. ๏ สมเด็จบิดรจูงกรลูกยา พระญาติวงศา
ห้อมล้อมเรียงราย
1991. ๏ พฤฒาพรามหณ์ชีนี้นั้น เรียกมิ่งหาขวัญ
จารีตกษัตริย์ทั้งสอง

๏ ญาณี ๏

1992. ๏ ครั้นได้พิชัยฤกษ์ ท้าวให้เบิกบายศรีทอง
ทำขวัญเจ้าทั้งสอง อันตกใจในคงคา
1993. ๏ ขวัญเจ้าทั้งสององค์ อย่าได้หลงชมฝูงปลา
เชิญขวัญสองพนิดา มาชมเงินแลชมทอง
1994. ๏ มาชมแก้วมณี ชมบายศรีอันเรืองรอง
เชิญขวัญเจ้าทั้งสอง อย่าตระหนกมาตกใจ
1995. ๏ ขวัญเจ้าอย่าเร่ร่อน ตกดินดอนป่าพงไพร
(ขาดหาย 2 วรรค)[546]
1996. ๏ ขวัญเจ้าอย่าได้ไป ระงมชมไพรห้วยเหวผา
น้ำใสในศิลา ชมพฤกษาในพนาดร
1997. ๏ เชิญขวัญเจ้าทั้งคู่ เข้ามาอยู่พระนคร
อาศัยไปซุ่มซ่อน อยู่ในเกาะคีรีใน
1998. ๏ ขวัญเจ้าอย่าหลงใหล อยู่ในป่าพนาดร[547]
ห้วยเหวเปลวปล่องใน ธารน้ำไหลเงื้อมศิลา
1999. ๏ ขวัญเจ้าอย่าไปตก ชมเนื้อนกในหิมวา
ชมหมู่มฤคา มหิงสาในพงพี
๏ (ขาดหาย 1 บท)[548]

---

[546] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “ขวัญเจ้าอย่าได้ไป ชมไม้ลายในพฤกษา”

[547] ฉบับส.541 ใช้ “อยู่ในป่าพนาลัย” สอดคล้องกับสัมผัส

[548] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “๏ ขวัญเอ๋ยอย่าไปชม ไพรระงมชมปักษี ชมลิงค่างบ่างชะนี มาร้ายไม่ตายตามกัน”

2000. ๏ ขวัญเจ้าอย่าจรลี ชมสระศรีแลบัวผัน
ขวัญเจ้าอย่าเที่ยวเตร่[549] เชิญขวัญเจ้ามาสู่วัง
2001. ๏ ขวัญเจ้าอย่าน้อยใจ เร้นอยู่ในให้พิศวง
เชิญพระขวัญอยู่กับองค์ จงครอบครองพระนคร
๏ (ขาดหาย 2 บท)[550]
2002. ๏ มาชมเครื่องบายศรี แก้วมณีอันรจนา
มาชมเครื่องโอชา ชมช้างแลเงินทอง
2003. ๏ มาชมแสนสิงคาร งามสะอาดอยู่เนืองนอง
มาชมปราสาททอง ชมห้องแก้วอันแวววาว[551]
๏ (ขาดหาย 2 บท)[552]
2004. ๏ ครั้นจบเรื่องทำขวัญ ฝูงญาตินั้นมาสลอน
ต่างต่างมาถวายพร จำเริญสวัสดิ์จงมากมี
2005. ๏ ขอให้สององค์เจ้า เป็นปิ่นเกล้าจอมโลกีย์
โพยภัยอย่าได้มี ให้สองศรีเลื่องฦาชา
2006. ๏ ให้เจ้าครองสมบัติ เป็นจักรพรรดิล้ำโลกา
ศัตรูหมู่สุรา ให้พ่ายแพ้หลีกหนีไกล
2007. ๏ เดชะให้ฦาชา ผ่านพารากรุงภพไตร
เกียรติยศปรากฏใน ส่งดอกไม้แลเงินทอง
๏ (ขาดหาย 1 บท)[553]

---

[549] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “๏ ขวัญเจ้าอย่าเที่ยวดั้น” สอดคล้องกับสัมผัส

[550] ฉบับส.541 ปรากฏว่า

“๏ เชิญขวัญสองพนิดา ทุกหย่อมหญ้าป่าสิงขร ภูผาพนาดร อย่าเร้นซ่อนระเหระหน
๏ ขวัญเจ้าไปอยู่เถื่อนถ้ำ ตกในน้ำกลางวังวน ขวัญอย่าบินบน ไปเร่ร่อนในเวหา”

[551] ฉบับส.541 ใช้ “ชมห้องแก้วอันแววพราย”

[552] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “1.๏ ขวัญเจ้าอย่าไปกิน นอนกินดินกินกลางทราย ขวัญเจ้าอย่าหลงหายไปหลบลี้แห่งใดใด”

ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “2.๏ เชิญขวัญเจ้าเข้ามา ชมบุษบามาลัย เครื่องต้นอันประไพรสสคนธ์ฟุ้งขจร”

[553] ฉบับส.541 ปรากฏว่า “๏ ให้ลุความปรารถนา ต่ำใต้ฟ้าอย่ามีสอง นึกแก้วแก้วก่ายกอง หนึ่งเอาเงินทองได้ดั่งใจ”

2008. ๏ ให้เจ้าครองไพร่ฟ้า ขอประชาพึ่งบุญไท
เฉลิมแผ่นภพไกร เป็นปิ่นแก้วปักเกศา
2009. ๏ ถวายพรสำเร็จแล้ว เอาแว่นแก้วจุดเทียนมา
เวียนรอบเจ้าสองรา ทวนคำรบได้เจ็ดที
2010. ๏ เวียนแล้วเสร็จสรรพ ท้าวจึงดับเปลวอัคคี
พระหัตถ์เธอพัดวี โบกควันไปให้สององค์
2011. ๏ จุดเจิมเฉลิมพักตร์ พระลูกรักทั้งสองทรง
ครั้นแล้วสรรพโดยจง เข้าอุ้มองค์สองเยาวมาลย์
2012. ๏ ประโคมด้วยแตรสังข์ เสียงประดังกังสดาล
เชิญเสด็จสองเยาวมาลย์ ขึ้นปรางค์มาศรจนา
2013. ๏ ฝ่ายท้าวอาทิตยราช ตรัสประภาษมีชงคา
ตรัสสั่งแก่เสนา อย่าได้ช้าเร่งลงไป
2014. ๏ ให้เบิกเอาเครื่องไป เงินแลทองทั้งภูษา
สไบอันนานา สิบสองคลังทั้งน้อยใหญ่[554]
2015. ๏ ขนเอามาให้ทาน[555] ประชาชนทั้งพารา
พราหมณ์ชีทั่วทิศา กระยาจกทั่วแดนไตร
2016. ๏ แม้นใคร่จะปรารถนา ช้างแลม้าตามแต่ใจ
เงินทองนองเนืองไป ประทานให้ตามปรารถนา
2017. ๏ เงินแลทองไม่รู้สิ้น ทั่วแผ่นดินชวนกันมา
ให้ทานแก่ประชา ครั้นสิ้นแล้วก็พูนมี

๏ ๒๘ ๏

2018. ๏ อยู่จำเนียรมา ทั้งห้ากษัตรา อยู่สุขสำราญ
ท้าวอาทิตยราช นางนาฏนงคราญ เสวยสุขสำราญ เบิกบานพระทัย

---

[554] ฉบับส.541 ใช้ “๏ ให้เบิกเอาเครื่องทอง ทั้งผ้าผ่อนท่อนสไบ สิบสองพระคลังใน คลังน้อยใหญ่ขนเอามา” สอดคล้องกับสัมผัส

ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “๏ ให้เบิกเอาเงินทอง ทั้งผ้าผ่อนท่อนสไบ สิบสองพระคลังใน คลังน้อยใหญ่ขนเอามา” สอดคล้องกับสัมผัส

[555] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ให้ทานแก่ฝูงคน” สอดคล้องกับสัมผัส

2019. ๏ ท้าวทรงชราภาพ คิดเห็นบุญบาป เหนื่อยหน่ายพระทัย
ท้าวคิดสังเวช เห็นเหตุมาใน จึงเสกท้าวไท พระสมุทรโคดม
2020. ๏ ให้ครองสมบัติ ตามวงศ์กษัตริย์ ครอบครองพระสนม
บิดามารดา เธอมาปรารมภ์ ท้าวทั้งสององค์[556] ทรงบรรพชา
2021. ๏ ครั้นท้าวบวชแล้ว โคดมพระแก้ว อยู่ครองพารา
เสกเจ้าโพธิทัต ผู้เป็นขนิษฐา ให้เป็นฝ่ายหน้า ประชามนตรี
2022. ๏ ทั้งสองครองเมือง โรคภัยไม่เคือง เท่ากึ่งเกศี
ทำบุญทุกเมื่อ แผ่เผื่อไมตรี ร้อยเอ็ดบุรี ก้มเกล้าถวายกร
๏ (ขาดหาย 2 บท)[557]
2023. ๏ ข้าวเหลือเกลือได้ ส้มสูกลูกไม้ อเนกนองเนือง[558]
สุขเกษมเปรมปรีดิ์ ไม่มีทั้งสอง ท่านท้าวผู้ครอง ทศมิตรโดยธรรม
2024. ๏ ท้าวอาทิตยราช จันทรานางนาฏ สิ้นชาติถึงกาล
ทั้งสองกษัตริย์ ทรงศีลโดยธรรม เสด็จจะไปสู่สวรรค์ ในชั้นดุสิตา
2025. ๏ เจ้าสมุทรโคดม อยู่สุขเสวยรมย์ เป็นช้านานมา
พระชนม์เธอได้ แปดสิบพระวษา หวังเป็นศาสดา ในอนาคตกาล
2026. ๏ เหนื่อยหน่ายสมบัติ หฤทัยกำหนัด หน่วงเอานิรพาน
ยกให้ท้าวน้อง ครอบครองสิงคาร สมเด็จภูบาล เสด็จบวชเป็นชี
2027. ๏ ท้าวทรงไตรเพท หวังตัดกิเลส เป็นพระชินศรี
ทรงพระชรา นานมาหลายปี สมเด็จภูมี สิ้นพระชนมา
2028. ๏ ขึ้นไปสวรรค์ ปรางค์แก้วเจ็ดชั้น รุ่งเรืองโอฬา
ฝ่ายว่าจอมขวัญ นางสุวรรณมาลา เสด็จยังมารดา ไกรลาสเมืองบน
2029. ๏ ฝ่ายเจ้าโพธิทัต ครองราชสมบัติ จำเริญพระชนม์
เพราะว่ามเหสี ไม่มีแปดปน จะสืบแผ่ผล แทนองค์ไม่มี

---

[556] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “ทั้งสองอุดม” สอดคล้องกับสัมผัส

[557] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า

“๏ จีนจามพราหมณ์เทศ ลูกหลั่งฝรั่งเศส พึ่งเดชภูธร เขมรพม่า ละว้าเม็งมอญ บุญพระภูธร มาพึ่งสมภาร

๏ ลูกค้าพาณิช ใต้เหนือทุกทิศ ค้าขายสำราญ ปล้นวิ่งชิงชก โกหกพวกพาล ราบคาบทุกประการ ด้วยเดชทั้งสอง”

[558] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “อเนกเนืองนอง” สอดคล้องกับสัมผัส

2030. ๏ ท้าวครองศุริย์ไอ พระชนม์เธอได้ ร้อยเก้าสิบปี
เพราะว่าท้าวไท ไปลังกาศรี นบบาทมุนี ในเมืองลังกา
2031. ๏ สมเด็จภูมี รู้ว่าจะสิ้น วายชีพชีวา
จึงให้มนตรี ผู้หนึ่งเข้ามา เวนกรุงพารา ประชาทั้งปวง
2032. ๏ (ขาดหาย 5 วรรค)[559] ไม่คิดเป็นห่วง หน่วงเอานิพพาน
2033. ๏ ครั้นพระบวชแล้ว สมเด็จพระแก้ว จากมณเฑียรสถาน
เสด็จเข้าสู่ป่า พฤกษาดงดาน ตั้งพรตจรรยา[560] กระโมจเอกา
2034. ๏ เธอทรงผนวช แต่ออกไปบวช ห้าสิบพระวษา
ทำลายเบญจขันธ์ เมื่อวันเพลา เสด็จสู่ตรึงษา กนกแก้ววิมาน

๏ วิเชียรฉันท์ ๏

2035. ๏ ฝ่ายท้าวสี่กษัตริย์ โดยบัญญัติเป็นตำนาน
แต่ท้าวสร้างสมภาร ย่อมนับแสนมหากัณฑ์
2036. ๏ ปางเมื่อได้เสวยรมย์ ชมสมบัติในเมืองสวรรค์
อาทิตย์พระจอมธรรม์ จุติเกิดโดยถวิล
2037. ๏ มาเกิดในมนุษย์ บริสุทธิ์ล้ำโลกา
โดยนามของราชา สีสุโทธปิ่นจักรพาล
2038. ๏ จันทรากัลยาณี ศรีศุภลักษณ์อันโสภา
ครั้นจากไตรตรึงษา ได้มาเป็นพุทธมารดร
2039. ๏ ทรงนามตามวงศา สิริมายาอันบวร
เป็นบาทบริจากร สีสุโทธผู้ทรงญาณ
2040. ๏ นางสุวรรณมาลา ท่านพรรณนาโดยตำนาน
พิมพาพระเยาวมาลย์ เป็นมารดาพระราหุล
2041. ๏ เจ้าสมุทรโคดม พระบรมผู้มีคุณ
เป็นบิดาพระราหุล พระศรีธาตุผู้ยอดญาณ
2042. ๏ ฝ่ายพระโพธิทัต จะได้ตัดพ้นสงสาร
คือองค์พระศรีอาริย์ โพธิทัตโคดม

---

[559] ฉบับส.541,ว.ก.3,ท.ย.3 ปรากฏว่า “ให้เป็นพระยา แทนองค์ราชา ว่าทั้งวังหลวง พระสนม กรมวัง สิ้นสุดทั้งปวง”

[560] ฉบับว.ก.3,ท.ย.3 ใช้ “สร้างพรตจรรย์ญาณ” สอดคล้องกับสัมผัส

2043. ⊙ (ขาดหาย 2 วรรค)[561]

บำเพ็ญทานได้สร้างสม ถ้วนคำรบจบบริบูรณ์[562]

[561] ต้นฉบับขาดหาย 2 วรรค ไม่ปรากฏในฉบับสอบทาน

[562] ฉบับส.541 ใช้ “ตำนานท่านกล่าวมา จบคาถาตามคำรบ ตำนานพระพุทธโคดม จบบริบูรณ์แล้วแล”

ภาคผนวก ค.

ศัพทานุกรม

วรรณกรรมกลอนสวดเรื่องสมุทรโคดม

ศัพทานุกรม

ความหมายของศัพท์อ้างอิงจากพจนานุกรมต่อไปนี้

1. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542
2. สัพะ พะจะนะ พาสา ไท = Dictionarium linguae Thai จัดทำโดย บาทหลวงปาเลอกัวซ์
3. อักขราภิธานศรับท์ จัดทำโดย แดนบีช แบรดเลย์ (หมอบรัดเลย์)
4. คำฤษฎี พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์

ในการอธิบายศัพท์วรรณกรรมเรื่องสมุทรโคดม จะใช้อักษรย่อ ดังนี้

น.	=	คำนาม
ส.	=	คำสรรพนาม
ก.	=	คำกริยา
บ.	=	คำบุพบท
ว.	=	คำวิเศษณ์
สัน.	=	คำสันธาน
อ.	=	คำอุทาน
ป.	=	คำบาลี
จ.	=	คำจีน
(ปาก)	=	คำที่เป็นพูดปาก
(สำ)	=	สำนวน
(โบ)	=	คำโบราณ
(ตัด)		คำที่มีการตัดคำหรือเสียงออกไป
(รวม)	=	คำที่รวมคำสองคำไว้ด้วยกัน
(กลอน)	=	คำที่ใช้ในบทร้อยกรอง

คำบอกตำแหน่ง

1. . คำศัพท์ในต้นฉบับที่อ้างถึงจะใช้ตัวเลขบอกเล่มสมุดไทยและลำดับของบทกาพย์ เช่น 1/2

เลข 1 หมายถึง ลำดับเล่มของสมุดไทย

เลข 2 หมายถึง ลำดับของบท

2. คำศัพท์ที่ปรากฏในเชิงอรรถ อ้างถึงจะใช้คำว่า “เชิง(ลำดับที่)” เช่น

เชิงอรรคที่ 456 ใช้ว่า เชิง456

ก

กฎหมาย	1/29	(โบ) ก. จดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน
กดหมาย	3/1949	น. ตัดหมาย: การแจกหมายคำสั่งงานให้ไพร่
กนก	1/290	น. ทองคำ
กรมใน	1/154	(โบ) น. เขตพระราชฐานชั้นใน
กรรชิง	เชิง498	น. เครื่องเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธีบางอย่าง เช่น รับช้างเผือก หรือแรกขวัญ เป็นต้น รูปคล้ายกลด มีคันถือคล้ายร่ม, โบราณใช้เป็นร่มเครื่องยศ คู่กันกับคานหามตามบรรดาศักดิ์ มีชั้นตามที่หุ้มผ้าแดงหรือหุ้มผ้าขาวโรยทอง เรียกว่า พื้นกำมะลอ
กระการ	1/28	(ปาก) ว. ตระการ
กระไน	3/1774	(ปาก) น. ตระไน: ชื่อนกชนิดหนึ่ง
กระบัด	1/175	(กลอน) ว. บัดใจ, ทันใด
กระโมจ	3/1568	(ปาก) ว. ตระโมจ: ว้าเหว่, เปลี่ยวใจ, โดดเดี่ยว
กระยาจก	1/28/7	น. ยาจก, ขอทาน
กระลบ	2/1015	ก. ตระหลบ. ว. ฟุ้ง
กระษัตรี	1/487	(โบ) น. สตรี
กริช	3/1751	น. อาวุธชนิดหนึ่ง คล้ายมีด ๒ คม ปลายแหลม ใบมีดตรงก็มีคดก็มี เป็นของชาวมลายู
กลิ้ง	เชิง498	(โบ) น. ร่ม
กลิ้งเกลือก	2/845	ก. พยายามกระเสือกกระสนไปตามมีตามได้

กลึง	1/547	ก. ทำให้กลมหรือให้เป็นรูปต่างๆ
กลุ้ม	1/226	ก. ปกคลุมอยู่ทำให้มืดคลุ้ม,ชุลมุน, ขวักไขว่
กองกูณฑ์	1/111	น. กองไฟที่ใช้ในพิธีบูชาไฟ
กะนาก,กระนาก	1/121, 1/237	(ปาก) น. ฉนาก: ชื่อปลาทะเลขนาดใหญ่ เป็นปลากระดูกอ่อน มีเหงือก 5 คู่ อยู่ใต้ส่วนหัว บริเวณปลายสุดของหัว มีแผ่นกระดูกยื่นยาวมาก ขอบทั้งสองข้าง มีซีกกระดูกแข็งคล้ายฟันเรียงห่างกันอย่างสม่ำเสมอ ข้างละ 1 แถวโดยตลอด
กังสดาล	3/2012	น. ระฆังวงเดือน
กัณฐัศ	2/1390	น. ชื่อม้าตระกูลหนึ่ง
กัณฐา	3/1602	น. เครื่องประดับคอ
กันดาร	1/9	น. ป่าดง, ทางลำบาก. ว. อัตคัด, ฝืดเคือง
กัมพูชา	2/1350	น. เมืองเขมร คำว่า “กัมพูชาหรือกัมโพช ตั้งขึ้นตามอย่างพวกอินเดีย เพราะในอินเดียมีแคว้นหนึ่ง เรียกว่า “กัมโพช” ไทยเราจึงเรียก เมืองเขมรว่า กัมพุช, กัมพูชาหรือกัมโพช มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในเรื่องหมายถึง เมืองสามล
กัลป์	2/903	น. กัป, อายุของโลกตั้งแต่เมื่อพระพรหมสร้างเสร็จจนถึงเวลาที่ไฟประลัยกัลป์ล้างโลก ซึ่งได้แก่ ช่วงเวลากลางวัน วันหนึ่งของพระพรหม คือ 1,000 มหายุค (เท่ากับ4,320,000,000 ปีมนุษย์) เมื่อสิ้นกัลป์ พระอิศวรจะล้างโลกด้วยไฟประลัยกัลป์ โลกจะไร้สิ่งมีชีวิตและอยู่ในความมืดมนจนถึงรุ่งเช้าของวันใหม่ แล้วพระ-พรหมก็จะสร้างโลกเป็นการขึ้นต้นกัลป์ใหม่ โลกจะถูกสร้างและถูกทำลายเช่นนี้สลับกันตลอดอายุของพระพรหม ทั้งนี้ตามคติของพราหมณ์

กัลยาณี	1/22	น. นางงาม, หญิงงาม
การเวก	3/1608	น. ชื่อนกในเรื่องปรัมปรา เชื่อกันว่ามีอยู่ในป่าหิมพานต์บินสูงเหนือเมฆ ร้องเพราะ สัตว์ทั้งหลายได้ยินก็หยุดชะงักไป
กาเรียน	3/1608	(ปาก) น. นกกระเรียน
กาสา	3/1772	(ปาก) น. นกกระสา
กำซาบ	3/1446	น. ศรที่อาบยาพิษ
กำดัด	2/963	ว. กำลังรุ่น
กำนัล	1/87	น. นางอยู่งานที่ทรงใช้สอยในพระราชมณเฑียร และได้รับพระราชทานหีบหมากกาไหล่ แต่ไม่นับว่าเป็นเจ้าจอม
กำสรด	1/96	ว. สลด, แห้ง, เศร้า
กินนร	2/938	น. อมนุษย์ในนิยาย มี 2 ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หางบินไป
กินน้ำตา	2/1210	(สำ) ก. ร้องไห้, เศร้าโศก
กินเมือง	1/628	ก. ครอบครองเมือง
กินรี	เชิง275	(กลอน) น. กินนรเพศหญิง
กินแหนง	3/1615	ก. สงสัย, ระแวง, ไม่แน่ใจ
กินอยู่พูวาย	1/500	ก. กินอย่างอิ่มหนำสำราญ
กุญชร	1/708	น. ช้าง
กุฎี	3/1787	น. กระท่อมที่อยู่ของนักบวช
กุณฑล	1/159	น. ตุ้มหู, กำไล
เกยชาลา	1/664	น. นอกชานหรือพื้นซึ่งสูงขึ้น
เกยมาศ	1/190	น. เกยขนาดเล็กเคลื่อนย้ายไปได้ สำหรับกษัตริย์ใช้เป็นที่เสด็จขึ้นหรือลงพาหนะ
เกียจกล	3/1797	ก. ซ่อนกล
เกรียม	2/788	(ปาก) ก. เตรียม
เกรียมกรม	1/54	ก. ระทมใจจนหม่นไหม้

เกรียมพล	2/1395	(ปาก) ก. เตรียมพล
เกลากลึง	1/508	ว. งามเกลี้ยงเกลา
เกลือก	1/52	ก. เกรง. สัน. หาก, ถ้า, แม้, บางที, เผื่อว่า
แกม	1/967	ว. ปน
กำกง	3/1601	น. กงล้อและซี่ของกงล้อ
แก้วพระทอง	1/165	(กลอน) ส. คำแทนชื่อเจ้านาย
โกบุษ	3/1592	(ตัด,รวม)โกมุท(บัวแดง) + บุษบา(ดอกไม้) เป็น โกบุษ น. บัวแดง
โกรพ	1/178	น. ชื่อของพระธนัญโกรัพยะ ในเรื่องพระวิฑูรบัณฑิต
โกลา	1/225	(ตัด) น. โกหาหล: เสียงกึกก้อง. ว. อื้ออึง, เอิกเกริก, วุ่นวาย (โบ, กลอน) ใช้ โกลา ก็มี
โกศ	2/969	น. ที่ใส่ศพนั่ง เป็นรูปกลมทรงกระบอก ฝาครอบมียอดที่ใส่กระดูกผี มีขนาดต่าง ๆ ฝาครอบมียอด
โกษา	1/47	(โบ, กลอน) น. โกษ:โลก
โกสีย์	1/26	น. ชื่อของพระอินทร์
โกไสย	2/1099	น. ผ้าทำด้วยไหม
ไกรลาส	2/937	น. ชื่อภูเขาในเทือกเขาหิมาลัย เชื่อว่าเป็นที่สถิตของพระอิศวรในศาสนาพราหมณ์
ไกรสร	1/392	(กลอน) น. สิงโต

ข

เขนยทอง	2/1246	น. หมอนทอง
ขอบขัณฑ์	1/45	น. เขตแดน
ขัณฑเสมา	2/1358	(ปาก) น. ขัณฑสีมา: เขตแดน, เขตแดนส่วนหนึ่งๆ
ขันที	1/194	น. ชายที่ถูกตอน บางประเทศทางเอเชียสมัยโบราณใช้สำหรับควบคุมฝ่ายใน
ขับไม้	3/1979	น. การเล่นดนตรีอย่างหนึ่ง มีคนเล่น 3 คน

		ด้วยกัน คนหนึ่งขับร้องลำนำ คนหนึ่งสีซอ 3 สายประสานเสียง คนหนึ่งไกวบัณเฑาะว์ให้จังหวะ
ขับเสภา	3/1979	น. การร้องเสภาโต้ตอบกัน
ข้าไท	1/88	น. คนรับใช้ที่ไม่ใช่ทาส
ข้าวฟ่าง	2/840	น. ชื่อไม้ล้มลุก
ขานาง	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด Homalium tomentosum (Vent.) Benth. ในวงศ์ Flacourtiaceae ดอกเล็ก สีเหลืองอ่อน กลิ่นเหม็น
ข้าวหางช้าง	2/840	น. ชื่อข้าวฟ่างชนิดหนึ่ง ต้นสูงประมาณ 2 เมตร เมล็ดขนาดเมล็ดพริกไทย เรียก ข้าวฟ่างสมุทรโคดม ก็มี
ข้าวเหลือเกลือได้	3/2023	(สำ) ข้าวเหลือเกลืออิ่ม: บ้านเมืองที่บริบูรณ์ด้วย ข้าวปลาอาหาร
ขีโณทุกข	3/1472	(รวม) ป. ขีณ(หมดสิ้น) + ทุกข น. หมดซึ่งความทุกข์
ขุน	1/166	น. ผู้เป็นใหญ่, หัวหน้า, บรรดาศักดิ์ข้าราชการรองจากหลวงลงมา
เขจร	1/357	(โบ) ก. โคจร
เขน	1/171	น. เครื่องถือสำหรับปิดป้องศัสตราวุธ รูปกลมคล้ายกระทะ ทำด้วยโลหะ ด้านหลังมีห่วงสำหรับสอดแขนและมือจับ มักใช้คู่กับดาบหรือหอก
เขากงจักร	3/1674	น. เขาสุมนกูฏ ที่ศรีลังกา เป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธบาท
แขกเทศ	1/173	(โบ) น. ชาวเปอร์เซีย, แขกขาว

ค

คช	1/708	ป., น. ช้าง
คชสาร	1/19	น. ช้าง
คนธรรพ์	2/1113	น. ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง
คมสัน	1/1372	ว. มีหน้าตาท่าทางเข้าที่น่าดู
ครณา	1/119	(ปาก) ก. คณนา: นับ
คราก	1/368	ก. แยกออกจากกัน
ครื้นครั่น	1/611	ว. เอิกเกริก, กึกก้อง, สนั่น, มากด้วยกัน
ครุฑ	1/3	น. พญานกในเทพนิยาย เป็นพาหนะของพระนารายณ์
ครุฑา	เชิง1	น. ครุฑ
คลาไคล	1/351	ก. เดินไป, เคลื่อนไป
คล้ายคล้าย	1/216	ก. เคลื่อนเรื่อยๆ ไป, คล้อย
ค่อน	1/65	(โบ) ก. ตี, ทุบ, ข้อน
ค่อมเค้า	1/20	น. เป็นคำเรียก นางข้าหลวงชั้นผู้ใหญ่ในวัง
คันธรส	เชิง143	(ตัด) น. สุคันธรส: กลิ่นหอม, ของหอม, เครื่องหอม
คำรบ	1/198	(โบ) ก. แสดงอาการนับถือ. น. ครั้งที่
คีรี	1/50	น. ภูเขา
คูหา	2/1026	น. ถ้ำ
เครือกนก	1/708	น. ชื่อแบบลายไทยประเภทหนึ่ง ใช้ผูกเขียนเป็นลวดลาย มีทั้งระบายสี ปิดทองรดน้ำ ปั้นหรือแกะสลักเป็นต้น
เครื่องชุ่ม	1/599	น. ของสด
เครื่องต้น	1/597	น. เครื่องทรงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินในพระราชพิธี
เครื่องเล่น	3/1706	น. แหล่เทศน์มหาชาตินอกเรื่องเดิม มักมีทำนองตลกขบขันหรือเป็นเชิงสั่งสอนเป็นต้น โดยเฉพาะในกัณฑ์ชูชก มหาพน และมหาราช

เครื่องสูง	1/193	น. ของสำหรับแสดงอิสริยยศหรือยศ เช่น ฉัตร พัดโบก จามร กลด
เครื่องแห้ง	1/599	น. ของแห้ง
เครือวัลย์	1/709	น. เถาวัลย์, ไม้เถา
เคียด	1/487	ก. เคือง, โกรธ
แคฝอย	3/1554	น. ชื่อไม้ต้นชนิด Sesbania grandiflora Pers. เป็นไม้ต้น สูงถึง 25 ม. ลำต้นเปลาตรง เปลือกต้นสีเทา มีร่องตื้นๆ ตามยาว ใบ ประกอบแบบขนนกปลายคี่ยาว 25 – 50 ซม. มีใบย่อย 3 – 6 คู่ แผ่นใบย่อยรูปไข่แกมรูปใบหอก กว้าง 3 – 6 ซม. ยาว 6 – 15 ซม. ปลายเรียวแหลม โคนมน ขอบเรียบ ผิวเกลี้ยงทั้ง 2 ด้าน ก้านใบย่อย ยาว 0.5 – 1.5 ซม. ดอก ออกเป็นดอกช่อ ยาว 20 – 40 ซม. มีกลิ่นหอมเล็กน้อย กลีบเลี้ยงรูประฆังหรือทรง กระบอกปากกว้าง สีม่วงแดง ปลายแยกเป็น 3 –5 จักตื้นๆ กลีบดอกสีขาวอมเหลืองหรือสีครีม รูปปากแตร ยาว 1.2 – 1.7 ซม. กว้าง 0.5 – 1 ซม. มีแถบเส้นสีม่วงตามความยาวของกลีบดอก ผล เป็นฝักยาว บิดงอเล็กน้อย กว้าง 0.9 – 1.5 ซม. ยาว 15 – 70 ซม. ผิวเกลี้ยง มีสันนูนตามความยาว 4 สัน เมล็ดเล็ก มี 2 ปีก
ไคล	1/220	ก. ไป

ง

ง้อม	2/1012	ว. ง้ำ, ค้อม
ง้าว	1/191	น. อาวุธชนิดหนึ่ง คล้ายดาบ มีด้ามยาว
เงาะ	3/1983	น. คนป่าพวกหนึ่ง รูปร่างต่ำเตี้ย ตัวดำ ผมหยิก
เงือก	1/71	(โบ) น. พญานาค
เงื้อมคีรี	2/1112	น. เงื้อมเขา
แง่	1/57	(โบ) น. ตัว

จ

จงกวา	1/213	จ., น. จงกั๋ว: จีน
จตุรงคโยธา	1/190	น. กองทัพมีกำลัง ๔ เหล่า คือ เหล่าช้าง เหล่ารถ เหล่าม้า เหล่าราบ
จรจัน	เชิง10	(ปาก) ก. จรจรัล: เที่ยวไป, เดินไป
จรดล	1/73	ก. ไป, เที่ยวไปถึง
จรรยา	3/2033	น. ความประพฤติ, กิริยาที่ควรประพฤติในหมู่ในคณะ
จรลี	1/62	(กลอน) ก. เดินเยื้องกราย
จวงจันทน์	1/492	น. เครื่องหอมที่เจือด้วยจวงและจันทน์
จอนหู	1/714	น. ชายผมข้างหูที่ระลงมาที่แก้ม
จอมธรรม์	1/22	(ตัด) น. จอมธรรม: ผู้ยอดเยี่ยมในธรรม
จักรพาล	3/1917	น. จักรวาล
จักรี	1/176	น. ผู้มีจักร หมายถึง พระนารายณ์, ต่อมาหมาย-ถึง พระราชาตามคติความเชื่อของไทยที่ถือว่าเป็นพระนารายณ์อวตาร
จังฑาล	1/307	(ปาก) ว. ต่ำช้า
จังไร	2/847	ว. เลวทราม, เป็นเสนียด, ไม่เป็นมงคล
จัตุพรหมวิหาร	1/78	น. ธรรมของพรหมหรือของผู้เป็นใหญ่ มี 4 อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา
จามร	2/721	น. แส้ขนจามรี ด้ามยาว ปรกติสอดอยู่ในฝักแบนรูปคล้ายน้ำเต้าจัดเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง
จารีต	1/41	น. ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน
จำนรรจา	1/407	(กลอน) ก. เจรจา, พูด, กล่าว
จิ้มลิ้ม	1/513	ว. น่ารักน่าเอ็นดู
จุณวิจุณา	3/1478	ว. ป่น, แหลกละเอียด
จุมพล	1/410	(โบ) น. จอมพล, นายทัพ, ผู้เป็นใหญ่กว่าพล
จุลคัพภา	1/391	(รวม) จุล(เล็ก,สุดท้าย) + คัพภ(ครรภ์) น. ลูกสุดท้อง
จู่ลู่	2/1368	ก. รี่เข้าไปตามทาง

เจ๊ก	2/847	(ปาก) น. คำเรียกคนจีน
เจียม	1/680	น. เครื่องลาดลักษณะเหมือนพรม ทำด้วยขนสัตว์ชนิดหนึ่งในจำพวกกวาง มีอยู่ทางเหนือของประเทศจีน
เจียระบาด	1/713	น. ผ้าคาดเอวชนิดหนึ่ง มีชายห้อยลงที่หน้าขา
แจจัน	1/189	ว. เบียดเสียดกัน, ยัดเยียดกัน, แน่นกัน, อัดแอ, มากนัก, อึกทึก
แจ้วแจ้ว	1/3	ว. มีเสียงแจ่มใส, เสียงดังติดต่อกันไปเป็นระยะๆ

ฉ

ฉกรรจ์	เชิง258	ว. ห้าวหาญ
ฉนวน	1/394	น. ท่าน้ำ
ฉลองพระกรรณ	1/714	น. ตุ้มหูสำหรับกษัตริย์
ฉ้อบรรณ	2/933	น. 6 ชั้น
ฉะฉาน	1/121	ว. มีเสียงห้าวหาญและชัดถ้อยชัดคำ
ฉัดฉาน	1/150	ว. มีเสียงห้าวหาญและชัดถ้อยชัดคำ
ฉัตร	2/968	น. เครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีรูปคล้ายร่มที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ชั้นบนมีขนาดเล็กกว่า ชั้นล่างลดหลั่นกันไปโดยลำดับ สำหรับแขวน ปัก ตั้ง หรือเชิญเข้ากระบวนแห่เป็นเกียรติยศ
ฉัททันต์	2/1399	น. ชื่อช้างตระกูล 1 ใน 10 ตระกูลเรียกว่า ฉัท-ทันตหัตถี กายสีขาวบริสุทธิ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง
ฉันทา	3/1467	(กลอน) ก. ลำเอียงเพราะความรักใคร่ชอบใจ
ฉายา	1/374	(กลอน, ปาก) น. ผู้หญิง, นางผู้มีโฉมงาม
เฉิดฉัน	2/963	(กลอน) ว. งาม, เพริศพริ้ง
โฉมฉาย	1/300	น. รูปร่างงามเปล่งปลั่ง, รูปร่างงามสง่าผ่าเผย
โฉมตรู	3/1746	น. รูปงาม, หญิงงาม
โฉมปราง	1/592	น. รูปแก้ม

โฉมสราญ	เชิง516	น.รูปร่างสวยงาม
		ช
ชงคา	1/168	(กลอน) น. ราชโองการ
ชนมา	1/25	น. การเกิด
ชมพู	1/287	น. ไม้หว้า (ตัด) น. ชมพูทวีป: ทวีปใหญ่อยู่ทางทิศใต้ ของเขา พระสุเมรุ เป็นทวีป 1 ใน 4 ทวีป ได้แก่ อุตรกุรุทวีปหรือ อุตรกุรุทวีป บุพวิเทห-ทวีป ชมพูทวีป และอมรโคยานทวีป
ชลณี	1/57	(ปาก) น. ชนนี: แม่,หญิงผู้ให้กำเนิด
ชลธี	1/207	น. ทะเล
ชลเนตร	1/163	น. น้ำตา
ชัฏ	3/1792	น. ป่าทึบ, ป่ารก
ช้างกั้น	3/1834	น. ชื่อช้างศึกพวกหนึ่ง มีหน้าที่ป้องกันทัพข้าศึกโจมตี
ช้างแซง	3/1445	น. ชื่อช้างศึกพวกหนึ่ง มีหน้าที่สอดแทรกเข้าไปข้างกระบวนทัพคอยช่วยระวังรักษาทัพ
ช้างดั้ง	3/1834	น. ชื่อช้างศึกพวกหนึ่ง มีหน้าที่ป้องกันและล้อมข้าศึก
ช้างน้ำ	1/71	น. สัตว์ในนิยาย มีรูปร่างเหมือนช้าง มีงวงและงาคล้ายช้าง แต่มีหางเป็นปลา
ชาด	1/513	น. วัตถุสีแดงสดชนิดหนึ่ง เป็นผงก็มี เป็นก้อนก็มี ใช้ทำยาไทยหรือประสมกับน้ำมันสำหรับประทับตราหรือทาสิ่งของ
ชาวแม่	1/20	น. หญิงที่อยู่ในพระราชวัง
ชินศรี	1/31	น. ผู้ชนะ, พระพุทธเจ้า
ชุมสาย	1/193	น. เครื่องสูงชนิดหนึ่ง เป็นรูปฉัตร ๓ ชั้น มีสายไหมห้อย
เชี่ยน	1/493	น. ภาชนะสำหรับใส่เครื่องหมากพลู
เชี่ยวชิน	1/289	ว. เชี่ยวชาญ: สันทัดจัดเจน, ช่ำชอง, มีความ

		ชำนิชำนาญมาก
		ซ
ซับมัน	3/1765	ก. อาการของช้างที่มีน้ำมันออกจากร่างกายและมีความรู้สึกในกามารมณ์รุนแรง: เวลาติดสัตว์ของช้าง
เซซัง	1/370	ว. อาการที่เดินซวนเซไปไม่ตรงเหมือนคนเจ็บหรือคนไร้ที่พึ่ง
ซึก	3/1554	น. ก้ามปู เป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง
		ญ
ญาติกา	1/451	น. ญาติ
		ด
ดั้ง	1/171	น. เครื่องถือสำหรับปิดป้องศัสตราวุธ รูปคล้ายกานกล้วย
ดาวดึงส์	2/1263	น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 2 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี มีพระอินทร์เป็นผู้ครอง
ดาวดึงสา	เชิง354	น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 2 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี มีพระอินทร์เป็นผู้ครอง
ดาษ	2/1011	ว. มากมาย, เกลื่อนกลาด, มีทั่วไป
ดุษฎี	1/12	น. ความยินดี, ความชื่นชม
ดุสิต	2/1264	น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 4 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสันดุสิตเป็นผู้ครอง

ดุสิตา	เชิง117	น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ ๔ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสันดุสิตเป็นผู้ครอง
เดษดาร	1/187	(รวม) เดษ(เดช)+ดาร(เสียงดัง) น. เสียงดังมีอำนาจ. ในเรื่อง หมายถึง ชื่อของช้างทรงสำหรับกษัตริย์
เดียรถีย์	1/3	น. นักบวชนอกพระพุทธศาสนามีในอินเดียสมัยพุทธกาล

ต

ต้นหน	1/210	น. เจ้าหน้าที่ชี้ทิศทางเดินเรือทะเล
ตรวดทักษิณา	2/995	(ปาก) ก. กรวดทักษิณา: กรวดน้ำ
ตรวดน้ำ	3/1465	(ปาก) ก. กรวดน้ำ
ตรัสไตร	1/608	(กลอน,โบ) ว. ชัดเจนอย่างยิ่ง
ตรึงษา	1/348	(ตัด,โบ) น. ไตรตรึงษ์: ดาวดึงส์, ตรัยตรึงศ์, สวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้นฟ้าที่พระอินทร์ครอง
ต่อยุทธ์	3/1434	(โบ) ก. รบ
ตั้งพรต	3/2033	ก. สมาทานหรือประพฤติตามลัทธิศาสนา, จำศีล
ตัณหา	1/33	น. ความใคร่ในกาม
ตาด	1/449	น. ชื่อผ้าชนิดหนึ่ง ทอด้วยไหมควบกับเงินแล่งหรือทองแล่งจำนวนเท่ากัน
ตาเถร	3/1787	น. เป็นคำเรียกคนแก่ที่บวชเป็นสามเณร, นักบวช ที่เป็นอลัชชี
ตำลึงทอง	1/29	(โบ) น. มาตราเงินโบราณ
ตีวิสัย	3/1986	(ปาก) น. แทงวิสัย : การเล่นอย่างหนึ่ง แต่งตัวคล้ายเซี่ยวกางถือหอกแทงกัน
เตียบ	2/842	น. ตะลุ่มปากผาย มีฝาครอบ สำหรับใส่ของกิน

แตรสังข์	1/189	น. หอยสังข์เปลือกมีลาย ใช้เป่าในงานพิธี
โต	2/1048	(โบ) น. สิงโต
โตมร	1/171	น. อาวุธสำหรับซัด, หอกซัด, สามง่าม ที่มีปลอกรูปเป็นใบโพธิ์สวมอยู่
ไตรตราง	3/1553	น. ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง
ไตรเพท	1/45	น. ชื่อคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพระเวทมี 3 คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวทและสามเวท
ไตรภพ	1/205	น. ภพทั้ง 3 คือ สวรรค์ มนุษยโลก บาดาล
ไตรลักษณญาณ	1/243	น. การกำหนดรู้ถึงลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป 3 ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน
ไต่ลวด	3/1987	น. การแสดงอย่างหนึ่ง เดินไปบนลวด

ถ

ถึกเถื่อน	เชิง234	น. ป่า
เถ้าแก่	1/20	น. ตำแหน่งข้าราชฝ่ายในในพระราชสำนัก, เฒ่าแก่ เขียนก็ได้
แถก	1/121	ก. เสือกไป, ไถไป, ดิ้นรน, กระเสือกกระสน

ท

ทมราช	1/699	(ตัด) น. ปัทมราช: พลอยแดง
ทรมาน	1/6	ป., ก. บังคับจิตใจให้ทำ
ทรามชม	เชิง272	น. หญิงงามน่ารัก, นางงามผู้เป็นที่รัก
ทรามเชย	1/102	น. หญิงงามน่ารัก, นางงามผู้เป็นที่รัก
ทศพล	1/77	น. ผู้มีกำลัง10 เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า
ทศมิตร	1/27	(ปาก) น. ทศพิธ, ทศพิธราชธรรม : จริยาวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองมี 10 ประการ ได้แก่ 1. ทาน – การให้ 2. ศีล – การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย 3.บริ-

		จาค – ความเสียสละ 4. อาชชวะ – ความซื่อ-ตรง 5. มัททวะ– ความอ่อนโยน 6. ตบะ – การข่มกิเลส 7. อักโกธะ– ความไม่โกรธ 8.อวิ-หิงสา – ความไม่เบียดเบียน 9. ขันติ – ความอดทน 10. อวิโรธนะ– ความไม่คลาดจากธรรม
ทองนพคุณ	1/111	น. ทองคำเนื้อเก้า เป็นทองบริสุทธิ์ โบราณกำหนดราคาตามคุณภาพของเนื้อทอง หนัก 1 บาท เป็นเงิน 9 บาท เรียกว่าทองเนื้อเก้า หรือทองนพคุณเก้าน้ำ, เรียกสั้น ๆ ว่า ทองนพคุณ, ทองธรรมชาติ ทองเนื้อแท้ หรือทองชมพูนุท ก็เรียก
ท่อธาร	2/799	น. ทางที่เขาทำสำหรับไขน้ำ, เป็นชื่อทางน้ำไหลมาจากภูเขา
ท่อธารา	2/919	น. ทางที่เขาทำสำหรับไขน้ำ, เป็นชื่อทางน้ำไหลมาจากภูเขา
ทักษิณ	3/1599	(ตัด) น. ทักษิณาวรรต: น. การเวียนขวา
ทับทรวง	1/157	น. เครื่องประดับอก
ทานตะวัน	1/193	น. ชื่อของเครื่องสูงชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นพัดมีด้ามยาว ใช้สำหรับบังแดดและใช้ในการประกอบริ้วขบวนแห่
ท้าวเจ้าสากล	3/1862	น. พระอินทร์
ท้าวหัสนัยน์	3/1612	น. ท้าวพันตา หมายถึง พระอินทร์
ทำขวัญ	1/451	ก. ทำพิธีเชิญขวัญหรือเรียกขวัญมาอยู่กับตัว
ทำมิ่งสิงขวัญ	1/675	ก. ทำพิธีรดน้ำมนตร์ให้ เสกเป่าให้ หรือกล่าวปลุกใจต่าง ๆ เพื่อให้ขวัญดี
เทพจักขุ	1/291	น. ตาทิพย์
เทพนม	3/1609	น. ชื่อรูปหรือลายมีเทวดาประนมมือ
เทพพญาธร	1/483	น. วิทยาธร: อมนุษย์พวกหนึ่ง มีฐานะต่ำกว่าเทวดา เชื่อว่ามีวิชากายสิทธิ์สามารถเหาะเหิน

		เดินอากาศได้ อยู่ในภูเขาหิมาลัย มีหน้าที่ปฏิบัติพระศิวะ บางก็เรียก วิทยาธร, วิชาธร
เทวัญ	3/1653	น. พวกชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์
เทวินทร์	1/204	น. หัวหน้าเทวดา
เทเวศ	1/204	น. เทวดาผู้เป็นใหญ่, หัวหน้าเทวดา
แท่นไสยาสน์	2/1107	น. แท่นนอน
เทียว	3/1825	น. ชื่อธงที่มีรูปลักษณะคล้ายกระบอก
โทมนัส	1/103	น. ความเสียใจ, ความเป็นทุกข์ใจ
ไท	1/51	น. ผู้เป็นใหญ่
ไทร	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นในสกุล Ficus วงศ์ Moraceae มีหลายชนิด
		ธ
ธิบดี	1/168	(ตัด)น. อธิบดี: ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, หัวหน้า
		น
นงคราญ	1/34	น. นางงาม, นางสาว
นนทรี	3/1657	น. เป็นคำที่ใช้เรียกยักษ์ตนหนึ่งในเรื่อง
นพรัตน์	1/159	น. แก้ว 9 อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์
นรชน	1/659	น. คน
นรลักษณ์	เชิง160	น. ลักษณะของคน
นเรศูร	1/92	น. พระราชา
นักเทศ	1/194	น. แขกอาหรับที่มารับราชการฝ่ายใน
นักเลง	1/442	น. ผู้ฝักใฝ่ในสิ่งนั้นๆ, ผู้เกะกะระราน. ว. มีใจกว้าง, กล้าได้กล้าเสีย
นั่งร้าน	3/1827	น. โครงร่างที่ทำด้วยไม้ใช้สำหรับนั่งหรือปีนป่ายในการก่อสร้าง
นัสการ	3/1530	(ตัด) น. มนัสการ

นาค	1/3	น. งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย
นาคา	1/229	(กลอน) น. งู
นาคี	เชิง1	น. นาค
นางเมขลา	1/207	น. ชื่อนางเทพธิดาประจำสมุทร
นาฏ	1/23	น. หญิงสาวสวย
นาภี	2/843	น. สะดือ
นามกร	3/1645	น. ชื่อ, นาม
นารายณ์	1/206	น. ชื่อหนึ่งของพระวิษณุซึ่งเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์
นารีผล	1/483	น. มักกะลีผล หรือมัคคะลีผล เป็นพืชชนิดหนึ่ง มีอยู่ในป่าหิมพานต์ ออกดอกผลซึ่งมีรูปร่างเหมือนสตรี ออกดอกช่อขนาดเท่ากับคน ผลมีรูปร่างสัดส่วนเหมือนสาวแรกรุ่นอายุ 16 ปี ผิวมีมะปรางสุก ตาดำสีทอง ตาขาวสีฟ้า ผมสีทอง ตาโตเด่นชัด จมูกเหมือนพระจันทร์เสี้ยว โด่ง 45 องศา ผมสีทอง ที่ขวัญมีขั้วเหมือนมังคุด คิ้วต่อ คอปล้อง มี 3 ปล้อง ไม่มีไหปลาร้า นิ้วมือทั้ง 4 นิ้ว ชี้ กลาง นาง ก้อย ยาวเสมอกัน นิ้วโป้งยาวได้ครึ่งหนึ่งของนิ้วชี้ นิ้วมือและแขนไม่มีข้อปล้อง มีกลิ้นกายหอมที่สุด เต็มไปด้วยกาม-คุณทั้ง 5 ร่างกายเบาเพราะไม่มีกระดูก เมื่อต้นนารีผลออกช่อได้ 3 วันก็จะมีประจำเดือน 7 วันร่วงหลุดจากต้น เมื่อหลุดจากต้นแล้วยังอยู่ได้อีก 4-5 เดือน จึงจะเริ่มเหี่ยวเหมือดอกไม้ และจะหดลงย่อส่วนลง จนหายไปในที่สุด ดอกของมัคคะลีผลนี้ ก็มีหุมมีบานเหมือนดอกบัว 18.00 น. ก็หุบ และ06.00น. ก็บานออกมาร้องรำทำเพลง ส่งกลิ่นหอมตลบอบอวนทั่วทั้งบริเวณนั้น
น่าสรวล	2/1407	ว. น่าหัวเราะ

น้ำทักษิณา	2/879	น. น้ำในการทำพิธีโดยพราหมณ์
นิพาน	1/1	(ปาก) น. นิพพาน: ความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์
นิรพาณ	3/2026	(โบ) น. นิพพาน: ความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์
นิโรธ	1/156	ป., น. ความดับ: นิพพาน
นิโรธโภชนา	1/156	(รวม) นิโรธ(ความดับ)+โภชนา น. อาหารดับซึ่งความหิว
นิฤพาน	2/1239	(ปาก) น. นฤพาน: ความดับกิเลสและกองทุกข์
นิฤมล	1/446	(ปาก)ว. นฤมล: ไม่มีมลทิน. น. นาง
นิฤมิต	2/1511	(โบ) ก. นิรมิต, สร้าง, แปลง, ทำ
นิ่วหน้า	2/778	ก. ทำหน้าย่นขมวดคิ้วแสดงความโกรธหรือเจ็บปวด เป็นต้น
นุชนาฏ	2/1156	น. หญิงสาวสวย
เนรบดี	1/24	(ปาก) น. นรบดี: พระราชา
เนาวรัตน์	1/157	น. แก้ว 9 อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษ-ราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์
เนาวสา	1/714	น. ขี้ผึ้ง
เนียม	3/1766	น. เรียกงาช้างที่ใหญ่แต่สั้นและมักจะชี้ตรงว่า งาเนียม, เรียกช้างที่มีงาเช่นนั้นว่า ช้างงาเนียม
แนมมาศ	1/151	ก. แกมทอง
โนมพรรณ	1/25	น. รูปลักษณะ

บ

บงบาตร	1/304	ก. คล้องบาตร
บทจร	1/55	(กลอน) ก. เดินไป
บทศรี	1/643	(กลอน) น. เท้า มักใช้กับเจ้านาย
บพิตร	1/103	น. พระองค์ท่าน
บรรดาการ	1/597	(โบ) น. บรรณาการ
บวร	1/12	ว. ประเสริฐ, ล้ำเลิศ

บังอร	1/141	น. นาง, เด็ก ๆ ที่กำลังน่ารัก
บัดสี	3/1433	ว. น่าอับอายขายหน้า เป็นที่น่ารังเกียจ
บั่นรอน	1/236	ก. ตัด, ตัดเป็นทอนๆ
บัลลังก์	1/3	น. พระแท่นที่ประทับของพระมหากษัตริย์
บาทบริจากร	3/2039	(ปาก) น. บาทบริจาริกา: หญิงที่มีหน้าที่รับใช้ปฏิบัติพระเจ้าแผ่นดิน
บายศรี	1/448	น. เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทงเป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอบขึ้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวยวางอยู่ในบายศรีและมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี
บารมีตรา	3/1457	น. คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี 10 อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี, คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา, คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่
บาหลี	1/146	น.ห้องเล็กๆ ที่อยู่ท้ายเรือสำเภา
บำเพ็ง	1/7/4	(ปาก) ก. บำเพ็ญ: ทำให้เต็มบริบูรณ์, เพิ่มพูน, ปฏิบัติ
บีฑา	2/1241	ก. เบียดเบียน, บีบคั้น, รบกวน, เจ็บปวด
บุษบัน	เชิง196	(กลอน) น. ดอกไม้, ดอกบัวเผื่อน
บุษบัว	1/79	(รวม) บุษบา(ดอกไม้) + บัว น. ดอกบัว
บูรม	1/24	(โบ) ว. บรม: อย่างยิ่ง, ที่สุด
เบจญขันธ์	2/937	น. ส่วนหนึ่ง ๆ ของรูปกับนามที่แยกออกเป็น 5 กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
เบญจรงค์	1/700	น. สี 5 สี คือ ดำ ขาว แดง เหลือง และเขียว
เบญจา	3/1950	น. แท่นมีเพดานดาดและระบายผ้าขาว, แท่นซ้อน 5 ชั้นลดหลั่นกัน มักใช้ประดิษฐานบุษบกหรือพระโกศ

เบยๆ	1/368	ว. มีเสียงร้องไห้สะอื้นดังเรื่อยๆ

ป

ปทุมเกษรี	2/1246	(รวม) ปทุม(ดอกบัว) + เกษรี(เกสร) น. เกสรดอกบัว
ปรมัตถ์	1/14	น. ชื่อพระอภิธรรมปิฎก, ประโยชน์อย่างยิ่ง, เนื้อความอย่างยิ่ง,ความจริงอันเป็นที่สุด
ประคิ่นวินชา	1/208	ก. ประจง, ค่อยๆ ทำให้เรียบร้อย, ประคอง
ประดู่	3/1554	น. ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ 2 ชนิดในสกุล Pterocarpus วงศ์ Leguminosae ดอกสีเหลือง กลิ่นหอม ชนิด P. indicus Willd. กิ่งมักทอดย้อย เปลือกสีเทา มีน้ำยางน้อย ปลูกเป็นไม้ให้ร่มตามถนน, ชนิด P. macrocarpus Kurz กิ่งชูขึ้นเล็กน้อย เปลือกสีน้ำตาลเข้ม มีน้ำยางมาก ขึ้นตามป่าเบญจพรรณทั่วไป เนื้อไม้สีแดงนิยมใช้ทำดุมเกวียน
ประทุก	1/150	ก. บรรทุก
ประไพ	1/156	ว. งาม
ประภาษ	1/34	ก. ตรัส, บอก, พูด
ประเวณี	2/1160	น. การเสพสังวาส, การร่วมรส
ปราง	3/1554	น. มะปราง: ชื่อไม้ต้นชนิด Bouea macrophylla Griff. ในวงศ์ Anacardiaceae ใบคล้ายใบมะม่วงแต่เล็กกว่า ปลายใบแหลม ผลสุกสีเหลืองอมแดง
ปรารมภ์	1/551	ก. วิตก, รำพึง, ครุ่นคิด
ปรู	3/1554	น. ปรู: ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ชนิด Alangium salviifolium Wang. ในวงศ์ Alangiaceae ดอกสีขาว ออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ กลิ่นหอม เนื้อไม้สีน้ำตาลคล้ำ ใช้ทำด้ามปืน พานท้ายปืน เปลือกรากใช้ทำยาได้

ปลอดเปล่า	2/727	(กลอน) ว. สะอาด บริสุทธิ์
ปักษาชาติ	2/1021	น. นก
ปักษี	2/1021	น. นก
ปักทำมะราช	1/715	ปัทมราช หมายถึง น. พลอยแดง
ปิตุราชา	1/93	(รวม) ปิตุ(พ่อ) + ราชา น. กษัตริย์ผู้บิดา
ปิตุเรศ	1/261	(รวม) ปิตุ(พ่อ) + อิศเรศ(ผู้เป็นใหญ่) น. พ่อผู้เป็นใหญ่
ปีกกา	2/960	เป็นแบบของการไว้ผมอย่างหนึ่ง คือ ควั่นผมรอบศีรษะเป็นรอยจนจนเห็นขอบชัดเจนแล้วหวีแสกกลางเป็นให้เห็นปีก และมีการไว้จอนผมยาวลงมา
ปี่พาทย์	1/189	น. ชื่อเรียกวงดนตรีไทยที่มีปี่ ฆ้อง กลองตะ-โพน ผสมกัน มีขนาดวงอยู่ 3 ขนาด คือ ปี่พาทย์เครื่อง 5 ปี่พาทย์เครื่องคู่ ปี่พาทย์เครื่องใหญ่, พิณพาทย์ ก็เรียก
ปุณณก	1/179	น. ชื่อของยักษ์ในเรื่อง พระวิทูรบัณฑิต ที่ไปเล่นพนันสกากับพระธนัญโกรัพยะ
ปูนปาน	2/1015	ว. เทียบเทียม, เทียบเท่า
เป็นปรา	1/399	(ตัด, สำ) เป็นปรากฏ

ผ

ผอบ	2/970	น. ภาชนะสำหรับใส่ของ มีเชิง ฝาครอบมียอด มักทำด้วยโลหะหรือไม้กลึงเป็นต้น
ผันผยอง	1/644	ก. เผ่นลำพองหมุนรอบตัว
ผ้ากระบวนเทศ	1/642	น. ผ้าแบบอย่างต่างประเทศ
ผ้าต้น	1/707	น. เครื่องทรงสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
ผ่านฟ้า	1/101	น. พระเจ้าแผ่นดิน
ผ้ากิ่งทอง	1/643	น. ผ้าทอง
ผ้าผ่อน	1/28	น. ผ้าทั่ว ๆ ไป, ผ้านุ่งผ้าห่ม
แผ้ว	1/33	ก. ทำให้เตียน สะอาด หรือหมดสิ้นไป

ฝ

ฝั่งแฝง	เชิง29	น. ที่ริมน้ำ มีลักษณะเป็นที่รกร้างและลับตาคน

พ

พกา	1/627	น. เป็นชื่อของเจ้ากรุงจีนในเรื่อง ซึ่งมีความหมายว่า นกยาง
พญากร	3/1833	น. พลากร: กองทหารเป็นจำนวนมาก
พนาลัย	3/1776	น. การอยู่ป่า, ที่อยู่ในป่า
พนาลี	3/1758	น. แนวป่า
พนิดา	1/165	น. วนิดา, หญิง, หญิงสาว
พยศ	3/1446	ก. แสดงอาการดื้อหรือถือตัวไม่ยอมทำตาม
พยับ	1/228	ว. ครึ้ม, มืดมัว
พยุ	1/228	น. พายุ
พยุหยาตรา	3/1826	(โบ) น. กระบวนทัพ
พรหมา	1/3	น. พรหม,พรหม-: ชื่อพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกตามศาสนาพราหมณ์
พระ	1/19	น. บรรดาศักดิ์ข้าราชการสูงกว่าหลวง ต่ำกว่าพระยา
พระกรรเจียก	1/642	น. เครื่องประดับหูมีรูปเป็นกระหนก
พระกลด	3/1757	น. ร่มขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ขอบร่มมีระบาย คันยาวกว่าก้านร่ม ใช้ถือกั้นเจ้านาย
พระขรรค์ชัยศรี	3/1602	น. ดาบคู่บารมี, ดาบทิพย์, ดาบที่มีอำนาจยิ่งกว่าดาบธรรมดา
พระจุไร	1/547	น. ไรผม
พระทองร้อยชั่ง	1/129	(โบ) น. ลูกสาวที่พ่อแม่สงวนอย่างมีค่าเท่ากับเงิน 100 ชั่ง
พระพันปี	1/73	(โบ) น. พระเจ้าแผ่นดิน
พระพาย	1/128	น. ชื่อเทพแห่งลม, ลม
พระโพธิสัตว์	2/801	น. ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
พระมหามาลา	3/1972	น. หมวก

พระยาธร	1/12	น. พิทยาธร, วิทยาธร: อมนุษย์พวกหนึ่ง ฐานะต่ำกว่าเทพ มีวทยาคมขลัง มีฤทธิ์และมนต์มาก สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ อยู่ในภูเขาหิมาลัย มีหน้าที่ปฏิบัติพระศิวะ
พระยี่ภู่	2/1379	น. ที่นอน, ฟูก
พระราชไมตรี	1/593/7	น. ความเป็นเพื่อน, ความหวังดีต่อกันใช้กับกษัตริย์
พระวรรษา	3/1658	น. ปี
พระวษา	3/2025	น. ปี
พระวินัย	1/204	น. ระเบียบแบบแผนและข้อบังคับ, ข้อปฏิบัติ
พระศรีอารยะไมตรี	1/4	ปาก) น. พระศรีอาริยเมตไตรย: ชื่อของพระ-พุทธเจ้าในอนาคตกาล ต่อจากพระสมณะโคดมพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าในยุคปัจจุบัน
พระสายสุดใจ	1/128	ผู้เป็นยอดรัก
พระสุบิน	2/1098	น. ความฝัน
พระสุริฉัน	1/193	น. แสงพระอาทิตย์
พฤฒา	1/28	น. คนแก่เฒ่า. ว. แก่
พลขันธ์	2/1384	น. กองทัพ
พหลโยธา	2/864	น. กองทัพใหญ่
พักกา	1/510	(ปาก) น. พกา: นกยาง
พังงา	1/85	น. นางงาม
พังพาน	1/124	น. คองูใหญ่หรือพญานาคที่แผ่ออก
พัชนี	2/722	น. พัด
พัดโบก	1/193	น. ชื่อเครื่องสูงชนิดหนึ่งสำหรับโบกลมถวายพระมหากษัตริย์ ณ ที่สูง
พาง	2/1162	ว. เพียง, เช่น, เหมือน, แทบ
พาณิช	1/492	น. พ่อค้า
พาณิชา	1/618	น. พาณิช: พ่อค้า
พานพระศรี	2/1107	น. พานใส่หมากพลูของพระเจ้าแผ่นดิน
พาโล	2/1136	ก. แสร้งพูดใส่ความไม่จริงให้คนอื่น, กล่าวหา

		ความ
พิมพา	3/2040	น. ชื่อพระมเหสีของพระพุทธเจ้า
พิลาป	1/234	ก. ร่ำไรรำพัน, คร่ำครวญ, ร้องไห้, บ่นเพ้อ
พิศเพียร	1/515	ก. มองอย่างจดจ่อ
พิศวาส	1/22	ว. รักใคร่, เสน่หา
พิษฐาน	1/246	ก. มุ่งหมาย, ขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อช่วยบันดาลให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ตนมุ่งหมาย
พุดตาน	1/187	น. พระที่นั่งพุดตานใช้เป็นพระราชอาสน์และใช้เป็นพระราชยานสำหรับกษัตริย์
เพ็ง	2/961	(ปาก) ว. เพ็ญ: เต็ม
เพรา	1/87	ว. งาม, น่าดู
เพรางาย	1/29	น. เวลาเช้า, มื้อเช้า
เพราเพริศ	2/963	ว. สวยงาม
เพราะเพรียง	เชิง544	ว. ไพเราะอย่างพร้อมเพรียงกัน
เพลิงกาฬ	3/1431	น. ไฟนรก
เพลี่ยง	1/90	ก. เลี่ยง,หลีก,พลาด
เพาพาล	1/444	น. หนุ่มสาวผู้งาม. ว. งามและกำลังรุ่น
โพธิ์	3/1553	น. ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, บัดนี้หมายถึงต้นไม้จำพวกโพ
โพธิทัต	1/24	น. ผู้ที่รู้แจ้งถึงความจริงแท้
โพธิสมภาร	1/9	น. บุญบารมีของพระมหากษัตริย์
ไพชยนต์	เชิง117	น. วิมานของพระอินทร์
ไพฑูรย์	1/87	น. ชื่อรัตนะอย่างหนึ่ง ในจำพวกนพรัตน์ มีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา, เพชรตาแมวหรือแก้วสีไม้ไผ่
ไพรสัณฑ์	1/372	น. ป่า
ไพรสาณฑ์	2/1111	น. ป่ารกชัฏ
ไพรี	1/457	น. ผู้มีเวร
ไพสพ	2/907	น. ชื่อเทพธิดาประจำข้าว, เจ้าแม่แห่งข้าว

ฟ

ฟายน้ำตา	1/234	ก. เอามือเช็ดน้ำตาที่ไหลนองหน้า
ฟูมฟอง	3/1697	ว. อาบท่วมเป็นทาง
เฟือยแฝง	เชิง121	น. ที่ริมน้ำ มีลักษณะหญ้าขึ้นรกและลับตาคน
ไฟกัลป์	เชิง258	น. ไฟล้างโลกเมื่อสิ้นกัป, ไฟบรรลัยกัลป์
ไฟฟอง	2/735	น. ไฟที่ลุกโหม

ภ

ภักษา	1/236	น. เหยื่อ, อาหาร
ภิรมย์	2/1229	(ตัด)ก. อภิรมย์: รื่นเริงยิ่ง, ดีใจยิ่ง, ยินดียิ่ง
ภิรุม	1/193	(ตัด) น. อภิรุม: ฉัตรเครื่องสูงอย่างหนึ่ง ใช้ในกระบวนแห่ของหลวง หรือปักเป็นเครื่องประดับเกียรติยศ, โบราณเขียนเป็น อภิรม ก็มี
ภุชงค์	1/70	น. งู, นาค
ภุมรา	1/512	น. ภมร, แมลงผึ้ง, แมลงภู่
ภุมริน	2/1040	น. ภมร, แมลงผึ้ง, แมลงภู่
ภูธร	1/21	น. พระราชา
ภูมินทร์	1/348	น. พระเจ้าแผ่นดิน
ภูวนาท	2/1142	น. พระเจ้าแผ่นดิน
ภูวไนย	1/51	น. พระเจ้าแผ่นดิน
เภตรา	1/145	น. เรือสำเภา

ม

มงกุฎ	1/158	น. เครื่องสวมพระเศียรโดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน มียอดสูง
มณฑา	2/1038	น. ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง มีใบใหญ่ ดอกสีเหลืองนวล กลิ่นหอม
มณเฑียร	3/1974	(โบ) น. เรือนหลวง
มรคา	3/1560/1	น. ทาง, ช่อง, ถนน

มรรคผล	1/116	(ปาก) น. ผล
มฤคราช	2/1021	น. ราชสีห์
มฤคา	3/1433	น. สัตว์ป่าจำพวกกวาง อีเก้ง
มฤคี	3/1759	น. กวางตัวเมีย
ม่วง	3/1554	น. มะม่วง: ชื่อไม้ต้นในสกุล Mangifera วงศ์ Anacardiaceae มีหลายชนิดและหลายพันธุ์
มหิงส์	2/1048	น. ควาย
มอญรำ	3/1981	น. การแสดงมหรสพอย่างหนึ่งในการพระราช-พิธี จัดเป็นนาฏศิลป์ชั้นสูงของมอญ โดยหญิงผู้รำจะเน้นการยักย้ายสะโพกและการพลิกพลิ้วข้อมือ
ม้าล่อ	1/214	น. แผ่นโลหะสัมฤทธิ์ รูปคล้ายถาด ตีให้มีเสียงดัง เป็นของจีนใช้
มัฆวาน	1/302	น. พระอินทร์
มังกร	1/71	น. สัตว์ในนิยายจีน รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีนมีเขา
ม้าแซง	3/1447	น. เรียกม้าที่มีหน้าที่แทรกขนานไปข้างๆ ในกระบวนแห่
มารศรี	1/74	น. นาง, นางงาม
มิคราช	3/1763	น. พญากวาง
มิจฉา	1/41	ว. ผิด,ไม่ถูกต้อง
มิตรจิต	1/105	น. ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเสมือนเพื่อนรัก, ความรักปะนีปะนอมเสมือนเพื่อนรัก
มี่	1/189	ว. อึกทึก, เซ็งแซ่
มุขมนตรี	1/143	น. ที่ปรึกษาราชการชั้นผู้ใหญ่
มุนี	1/5	น. นักปราชญ์, ฤษี, พระสงฆ์
มุสา	1/335	ป., ว. เท็จ, ปด
เม็ง	1/171	น. มอญ
เมาลี	1/692	น. จอม, ยอด, ผมจุก
เมี่ยง	1/681	น. ของกินเล่นที่ใช้ใบไม้บางชนิด
เมืองชมพู	3/1534	น. ชื่อของประเทศอินเดียในสมัยโบราณ ชมพู

		หมายถึง สีของผลลูกหว้า
แมน	1/20	(โบ) น. เทวดา
โมงครุ่ม	3/1987	น. การเล่นมหรสพอย่างหนึ่ง มีในงานหลวง เช่น ในพระราชพิธีโสกันต์เป็นต้น

ย

ยวน	1/554	ก. ยั่ว, ล่อ, ชวนให้เพลิน, ชวนให้ยินดี
ยอดพระญาณ	3/1456	น. ปรีชาหยั่งรู้หรือกำหนดรู้ที่เกิดจากสมาธิจนถึงสมบูรณ์
ยักษี	3/1626	(กลอน) น. ยักษ์
ยาง	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่หลายชนิดในสกุล Dipterocarpus วงศ์ Dipterocarpaceae ที่ลำต้นสามารถกรีด เพื่อรองน้ำมันยางได้
ยาใจ	1/106	ว. เป็นที่บำรุงหัวใจ, เป็นที่ชื่นใจ
ยามา	2/1264	น. ชื่อสวรรค์ชั้นที่ 3 แห่งสวรรค์ 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสุยามเป็นผู้ครอง
ยายชี	3/1787	น. เป็นคำเรียกหญิงแก่ชราซึ่งบวชเป็นชีนุ่งขาวห่มขาว
ยินลากขากดี	2/1316	ก. พอใจและภูมิใจมาก
ยูง	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด Dipterocarpus grandiflorus Blanco ในวงศ์ Dipterocarpaceae เนื้อไม้ใช้ในการก่อสร้าง.
เยียรยง	1/701	(กลอน) ว. งามยิ่ง, งามเพริศพริ้ง
เยื่องยาตร	2/1049	ก. ก้าวเดิน
โยชน์	1/119	น. ชื่อมาตราวัด 400 เส้น เป็น 1 โยชน์
โยธา	1/170	น. พลรบ, ทหาร
ใยยอง	1/26	ว. งามผุดผ่อง, งามสุกใส

ร

รกฟ้า	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด Terminalia alata Heyne ex. Roth ในวงศ์ Combretaceae ขึ้นตามป่าเต็งรัง เปลือกให้น้ำฝาดสีแดงใช้ย้อมสี ใช้ทำยาได้, กอง ก็เรียก
รสสุคนธ์	2/1115	น. กลิ่นหอม, ของหอม, เครื่องหอม
รสสุคนธา	1/548	น. เครื่องหอม, ดอกไม้ มีดอกสีขาว ออกเป็นช่อ กลิ่นหอม
ระงม	3/1609	ว. เสียงร้องแสดงความเศร้าโศกเสียใจของคนเป็นจำนวนมาก
ระรืบ	2/743	ว. เสียงสืบเท้า
ระวางใน	3/1830	น. ทำเนียบ: ลำดับตำแหน่งที่วางระเบียบแบบแผน. ว. ขึ้นบัญชี
ระเวก	3/1609	(กลอน) วิเวก: ว. เงียบสงัดทำให้รู้สึกเปล่า-เปลี่ยวใจ, เงียบสงัดทำให้รู้สึกวังเวงใจ
รัดเกล้า	1/158	น. เครื่องประดับศีรษะสตรีสูงศักดิ์ในราชสำนักโบราณ
รัตนวิเชียร	1/111	น. แก้วมีแสงวาวแวบ, เพชร
รัถ	1/191	น. รถ
รับขวัญ	1/97	ก. รับให้ขวัญกลับมาสู่ตัวด้วยวิธีการต่าง ๆ
ราคะ	1/33	น. ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์, ความใคร่ในกามคุณ
ราชภิเษก	1/568	น. พระราชพิธีในการสถาปนาเลื่อนพระยศ
ราชยาน	1/698	น. ยานชนิดคานหามของหลวง
ราชวัติ	2/968	น. รั้วที่ทำเป็นแผงปักเป็นระยะ ๆ มีฉัตรปักหัวท้ายแผง
ราชสาส์น	1/578	น. จดหมายของพระมหากษัตริย์ที่ใช้ในการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ
ราชัย	1/388	น. ราชย์

ราบราบ	2/800	ว. เสียงจากการตีหน้าอก แสดงออกถึงอารมณ์น้อยใจ เสียใจ
ราหุล	3/2040	น. ชื่อพระโอรสของพระพุทธเจ้า
รำแพน	3/1987	น. การเล่นอย่างโบราณชนิดหนึ่งในการพระราชพิธี ผู้เล่นนุ่งผ้าหยักรั้งสวมเสื้อคอกลม มือทั้ง ๒ ถือหางนกยูงข้างละกำ รำออกท่าต่าง ๆ เลี้ยงตัวอยู่บนราวลวด
รุกขชาติ	2/1042	น. ต้นไม้, หมู่ไม้
รุจี	1/643	ว. รุ่งเรือง, สว่าง
เรียกมิ่งหาขวัญ	3/1991	ก. เรียกขวัญ
เรียม	2/1133	ส. คำใช้แทนตัวผู้พูด สำหรับผู้ชายพูดกับผู้หญิงที่รัก, เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1
แรงเริง	2/1049	(โบ) ว. ระเริง

ฤ

ฤกษ์พานาที	2/1396	น. ระยะเวลาที่เป็นฤกษ์

ฤๅ

ฤๅษี	1/12	น. ฤษี, นักบวชพวกหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ
ฤๅสาย	1/144	ส. คำที่ใช้เรียกผู้เป็นใหญ่หรือกษัตริย์

ล

ลอดบ่วง	3/1987	น. การแสดงชนิดหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นมหรสพ-โบราณ โดยใช้คนแสดงหรือสัตว์ลอดบ่วงไฟ
ละว้า	1/171	น. เขมร
ละอองละออง	เชิง124	น. สิ่งซึ่งมีลักษณะเป็นผงเป็นฝอยละเอียดยิบ
ลันดา	1/173	(โบ, ตัด) น. วิลันดา: ชาวดัตช์, ชาวฮอลันดา
ลาด	2/1104	ก. ปูแผ่ออกไป

ล้าต้า	1/213	จ., น. คนถือบัญชีเรือสำเภา
ลำยอง	3/1736	ว. สวย, งาม
ลิ้นลังกา	3/1524	ว. ที่พูดเร็วรัว
ลินลา	1/54	ก. ไปอย่างนวยนาด มาจากคำว่า ลีลา
ลินลาศ	1/392	(รวม) ลินลา + ลีลาศ ก. ไปอย่างนวดนายและสง่างาม
ลูกหลวง	เชิง54	น. ลูกของพระเจ้าแผ่นดิน

ว

วรนุช	2/1156	น. หญิงผู้ประเสริฐ
วรบดี	1/63	(รวม) วร(ดี,ประเสริฐ) + บดี(เจ้า,นาย) น. เจ้าผู้-ประเสริฐ
วัฏสงสาร	1/39	น. การเวียนว่ายตายเกิด
วัด	1/148	ก. ตวัดขึ้น
วัตถาลังการ์	1/27	(ตัด) น. วัตถาลังการ: เครื่องประดับคือผ้า
วันทา	1/50	ก. ไหว้,แสดงการเคารพ
วันทิตวา	3/1547	ป., ก. กราบนมัสการ
วันวาร	1/222	น. วัน
วิเชียร	1/716	น. แก้วที่มีแสงแวววับ
วิทูร	1/179	น. ชื่อของพระวิทูรบัณฑิต ตอนหนึ่งในทศชาติชาดก
วิลาศ	1/715	ว. ที่เป็นของยุโรป
เวทนา	1/247	น. ความรู้สึก, ความรู้สึกทุกข์สุข
แว้ง	1/148	ก. อาการที่เอี้ยวหัวหรืออวัยวะบางส่วนโดยเร็วเพื่อกัดหรือทำร้าย
แว่นแก้ว	3/2009	น. แผ่นแก้วกระจกใช้ส่องขยายให้เห็นชัด
แว่นฟ้า	2/978	น. กระจก
แว่นเวียนเทียน	2/884	น. แว่นสำหรับใช้ติดเทียนทำขวัญ ทำด้วยเงินทองหรือทองเหลือง รูปแบน ๆ มีปลายแหลมเหมือนใบโพสำหรับติดเทียน มีด้ามถือ

ศ

ศรี ๑	1/22	น. มิ่ง, สิริมงคล, ความสว่างสุกใส, ความงาม, ความเจริญ
ศรี ๒	3/1699	น. ลักษณนามใช้แก่คน
ศรี ๓	3/1690	น. ผู้หญิง
ศรีมหาโพธิ์	3/1555	น. เป็นต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา เป็นที่ประทับและตรัสรู้สัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า ณ พุทธคยา
ศรีศุภลักษณ์	3/2038	น. ลักษณะอันสวยงาม
ศรีสวัสดิ์	1/22	(รวม) ศรี + สวัสดิ์. น. ความงามความสว่าง-สุกใส
ศีลา	1/78	น. ศีล: น. ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา
ศุริย์ไอ	1/18	น. ไอศุริย์, ไอศุริย-: สมบัติแห่งพระราชาธิบดี
โศก	3/1553	น. ชื่อไม้ต้นหลายชนิดในสกุล Saraca วงศ์ Leguminosae เช่น อโศกน้ำ (S. indica L.) ดอกสีส้มหรือแสด อโศกเหลือง(S. thaipingensis Cantley ex Prain) ดอกสีเหลือง, อโศก ก็เรียก

ส

สกา	1/179	น. เครื่องเล่นการพนันอย่างหนึ่งใช้ลูกบาศก์ทอดแล้วเดินตัวสกาตามแต้มลูกบาศก์
สงกา	1/469	น. ความสงสัย
สนสร้อย	3/1553	น. ชื่อไม้สนชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า สนทรายหรือ สนสร้อย (Baeckea frutescens L.) ในวงศ์ Myrtaceae
สนามชัย	3/1941	น. สนามรบ
สเบย	2/1074	(โบ) ว. สบาย
สไบ	2/1032	น. ผ้าแถบ, ผ้าคาดอกผู้หญิง

สมณะ	3/1523	น. ผู้สงบกิเลสแล้ว โดยเฉพาะหมายถึงภิกษุในพระพุทธศาสนา
สมดีมา	2/825	(ปาก) น. สติมา
สมปฤๅดี	2/823	น. ความรู้สึกตัว
สมผอง	2/1002	ว. สมปอง
สมพาส	2/1162	น. การอยู่ร่วม, การร่วมประเวณี
สมโภช	3/1944	น. การกินร่วม, การเลี้ยงอาหาร, งานเลี้ยง, งานฉลองในพิธีมงคลเพื่อความยินดีร่าเริง
สมสอง	1/604	ก. อยู่เป็นคู่ผัวเมีย
สมุทรโคดม	1/24	(โบ) น. ชื่อกษัตริย์ที่มีชื่อเสียง
สมุทัย	2/1162	น. ต้นเหตุที่เกิด, บังเกิดพร้อม
สรงสนาม	3/1439	(โบ, ปาก) ก. สรงสนาน: อาบน้ำ
สรณ์สาร	1/628	น. พระราชสาร
สรรเพชญ	1/15	น. ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง, ผู้รู้ทั่ว, พระนามของพระ-พุทธเจ้า
สวัสดิ์	1/22	น. สวัสดิ-,สวัสดี: ความดี, ความงาม, ความเจริญรุ่งเรือง; ความปลอดภัย
สะพัก	2/1032	น. ผ้าห่มเฉียงบ่า
สัจจา	1/246	น. สัจ, สัจจะ: ความจริง, ความจริงใจ
สัตตบุษย์	2/1039	น. ชื่อบัวหลวงพันธุ์หนึ่ง
สัตตพาท	3/1608	น. เสียงสัตว์
สัตตรัตนมณี	1/531	น. แก้ว 7 อย่าง คือ สุวรรณ หิรัญ มุกดา มณี ไพฑูรย์ วิเชียร และประพาฬ
สัปทน	2/721	(โบ) น.ร่มทำด้วยผ้ามีระบายรอบ คันยาว เป็นเครื่องแสดงยศขุนนางโบราณชั้นสูงกว่าพระยา
สัปปุรุษ	เชิง9	น. คนที่เป็นสัมมาทิฐิ, คฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในพระศาสนา, คนที่มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม
สัประยุทธ์	3/1439	ก. รบพุ่งชิงชัยกัน
สัพยอก	1/357	ก. หยอกเย้า

สาคราญ	1/25	(ปาก) ว. สะคราญ: งาม, สวย
สาปสรร	2/1204	น. คำแช่งให้เป็นไปต่าง ๆ ของผู้มีฤทธิ์อำนาจ เช่น เทวดา ฤๅษี แม่มด
สายสะอิ้ง	1/157	น. สายรัดเอว เป็นเครื่องประดับสำหรับผู้หญิง
สายสินธุ์	1/238	(กลอน) น. ลำน้ำ, แม่น้ำ, สายน้ำ, น้ำ, ทะเล, มหาสมุทร
สารพางค์	1/58	น. ร่างกาย, ตัว
สาวศรี	2/798	(กลอน) น. สาววัยรุ่น
สาวสรรค	เชิง328	น. หญิงสาวที่ถูกจัดจัดสรรไว้
สิงขร	2/1026	น. ยอดเขา
สิงคาร	1/38	น. ศฤงคาร: สิ่งทำให้เกิดความรัก, บริวาร, หญิงผู้บำเรอความรัก
สิงโตล่อแก้ว	3/1983	น. การแสดงอย่างหนึ่งของญวน ลักษณะคล้ายการเชิดมังกรล่อแก้วของจีน โดยมีการเชิดสิงโตวิ่งไล่ตามลูกแก้วที่มีคนล่อ
สิงหล	1/43	น. ชื่อเรียกประเทศศรีลังกาในสมัยโบราณ
สิทธิ	1/12	น. ผู้สำเร็จ, ฤษีผู้สำเร็จ
สินธพ	3/1446	น. ม้าพันธุ์ดี, เดิมหมายถึงม้าพันธุ์ดีที่เกิดในลุ่มแม่น้ำสินธุ
สิบสองภาษา	1/16	(โบ) ว. ต่างชาติต่างภาษา
สิริมายา	3/2039	น. ชื่อพระมารดาของพระพุทธเจ้า
สีสุโทธ	3/2039	น. ชื่อพระบิดาของพระพุทธเจ้า
สุกรม	2/1044	น. ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบรี ผลเมื่อสุกสีแดง ใช้ทำยา
สุคนธรส	1/706	น. กลิ่นหอม, ของหอม, เครื่องหอม
สุธาโภชน์	2/838	น. ของกินอันเป็นทิพย์
สุพรรณเกือกทอง	1/569	น. ฉลองพระบาททองคำ
สุมขอน	2/837	ก. สุมไฟที่ขอน
สุมทุม	2/1125	น. ที่ซึ่งมีต้นไม้หรือเถาวัลย์ปกคลุมให้ร่มครึ้ม

สุเมรุ	1/10	น. เขาสิเนรุ, ชื่อภูเขาซึ่งถือว่าเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
สุรแสง	1/129	น. แสงพระอาทิตย์
สุรีย์สัยน์	1/155	น. ที่นอนสำหรับกษัตริย์
สุวรรณเบญจา	3/1945	น. เตียงทอง
สุวรรณมาลา	2/939	(รวม) สุวรรณ(ทอง) + มาลา(ดอกไม้) น. ดอกไม้ทอง
สุวรรณรัตน์	1/151	น. ทองคำ
สูร	1/22	น. นักรบ, เทวดา
เสกกะฉัตร	2/1098	(ปาก, รวม) เสตะ(ขาว) + ฉัตร น. เศวตฉัตร: ฉัตรขาวใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นพระ-มหากษัตริย์
เสนา	3/1833	น. ไพร่พล
เสนี	1/143	(กลอน) น. เสนา
เสนีรี้พล	1/536	น. ไพร่พล
เสภา	เชิง146	น. ชื่อกลอนชนิดหนึ่ง นิยมแต่งเล่าเรื่องค่อนข้างยาว ใช้ขับ
เสาวนีย์	3/803	น. คำสั่งของพระราชินี
เสาวภาคย์	2/1096	น. ความสุขเกษม, ความเจริญ, โชคลาภ, ความ-สำเร็จ
เสียงอน	2/779	(โบ,ปาก) ก. แสงอน: แสดงอาการโกรธเคืองหรือไม่พอใจเพื่อให้เขาง้อ, ทำจริตสะบัดสะบิ้ง
เสื่อสาด	2/1104	น. เสื่อ
แสงฉัน	2/1446	น. แสงที่มีลักษณะสว่างเจิดจ้าหรือสว่างกล้า: แสงของพระอาทิตย์
แสงอน	เชิง352	ก. แสดงอาการโกรธเคืองหรือไม่พอใจเพื่อให้เขาง้อ, ทำจริตสะบัดสะบิ้ง
โสต	1/119	น. กระแส, สายน้ำ
โสมนัส	1/221	น. ความสุขใจ, ความปลาบปลื้ม, ความเบิกบาน
โสรจสรง	2/1115	ก. อาบน้ำ

โสอุดร	2/1399	น. ชื่อพรานในเรื่อง พญาฉัททันต์
ใส	1/26	(ตัด) ว. สุกใส

ห

หน่อเหน้า	2/737	ว. กำลังสาว, กำลังหนุ่ม
หน้าทอง	1/714	น. การทำคุณไสยศาสตร์อย่างหนึ่ง จะแผ่นเจิมที่หน้าผาก เพื่อให้มีเสน่ห์น่าหลงใหล
หมด	1/26	(ตัด) ว. หมดจด: สะอาด, ผ่องใส
หลวง	1/19	น. บรรดาศักดิ์ข้าราชการ สูงกว่าขุน ต่ำกว่าพระ
หลาว	1/192	น. อาวุธสำหรับแทงลักษณะเป็นไม้เสี้ยมแหลม
หวนหัน	1/227	ก. หมุนกลับไปกลับมา
ห่อน	1/65	ว. เคย
หัตถี	1/191	น. ช้าง
หัวที	2/738	น. เวลาแรก, เวลาที่เริ่มทำ, เวลาลงมือ
หัสดี	3/1607	(ตัด) น. หัสดีลิงค์:น. นกในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายงวงช้าง
หางไก่	1/192	น. ขนไก่ที่ใช้ทำปลายของลูกธนู
หิมพานต์	2/2021	น. ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดีย
หิมวันต์	2/1010	น. หิมวัต: ชื่อหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัย
หิมวา	เชิง524	น. หิมวัต
หึง	2/974	(โบ) ว. นาน
หุ่นลาวหุ่นมอญ	3/1982	น. การแสดงมหรสพโบราณอย่างหนึ่ง มีลักษณะคล้ายการเชิดหุ่นของไทย มักเรียกว่าหุ่นต่างภาษา
เหรา	1/71	น. สัตว์ในนิยาย มีรูปครึ่งนาคครึ่งมังกร
แหลน	1/192	น. เครื่องมือใช้แทงปลาหรือใช้ซัดพุ่ง
โหระทึก	1/453	(ตัด) น. มโหระทึก: กลองโลหะชนิดหนึ่ง ใช้ตีเป็นสัญญาณและประโคม
ไหวหวาด	1/140	ก. หวั่นไหว

อ

อกนิษฐ์	1/597	ว. ใหญ่ที่สุด, สูงสุด, มากที่สุด
องการ	1/99	(ปาก) น. โองการ
อดส่า	1/343	(ปาก) ก. อุตส่าห์
อดีตา	3/1664	ป., น. อดีต
อนาทร	2/884	ก. เป็นทุกข์เป็นร้อน, ร้อนอกร้อนใจ
อนุกิจ	1/604	น. งานที่ปฏิบัติตาม
อนุสนธิ์	1/623	(ตัด) น. อนุสนธิสัญญา: หนังสือสัญญาที่สำคัญยิ่งและทำเป็นตราสารสมบูรณ์แบบ, ความตกลงระหว่างประเทศ
อภิรุม	1/702	น. ฉัตรเครื่องสูงอย่างหนึ่ง ใช้ในกระบวนแห่ของหลวง หรือปักเป็นเครื่องประดับเกียรติยศ, เขียนเป็น อภิรม ก็มี
อมร	1/248	น. ผู้ไม่ตาย, เทวดา
อมรินทร์	1/203	น. พระอินทร์
อมรินทรา	1/25	น. อมรินทร์: พระอินทร์
อรทัย	1/103	น. หญิง, หญิงรุ่น, หญิงงาม
อรรคชายา	1/560	(โบ) น. อัครชายา, เมียเอก
อรราช	1/23	น. ผู้หญิง, หญิงงาม. ว. สวย, งาม
อลังการ์	1/173	(ตัด) น. อลังการ: การตกแต่ง, การประดับ. ว. งามด้วยเครื่องประดับตกแต่ง
อสงไขย	1/597	ว. มากจนนับไม่ถ้วน. น. ชื่อมาตรานับจำนวนใหญ่ที่สุด คือ โกฏิยกกำลัง 20
อสุภังค์	3/1583	น. ซากศพ
อสุรี	2/1112	(กลอน) น. อสูร, ยักษ์
ออ	3/1790	(โบ) น. คำนำหน้าชื่อผู้ชายที่ตนพูดด้วยหรือพูดถึง
อ้อยช้าง	3/1554	น. ชื่อไม้ต้นชนิด Lannea coromandelica Merr. ในวงศ์ Anacardiaceae ขึ้นตามป่า ใช้ทำยาได้, กุ๊ก ก็เรียก

อะหัง	3/1547	ป., น. ข้าพเจ้า, ฉัน
อัญชุลี	1/81	น. การประนมมือ, การไหว้
อัฒจันทร์	1/681	น. ที่นั่งเป็นขั้น ๆ สำหรับดูการแสดงมีลักษณะเป็นรูปครึ่งวงกลม
อันปรา	1/212	(ตัด,สำ) อันปรากฏ
อับเฉา	เชิง52	น. ของถ่วงเรือกันเรือโคลง
อับป่อง	1/152	น. ช่องหรือล่องบนเรือสำเภา
อับปาง	2/889	ก. ล่ม, จม, แตก ใช้กับเรือ
อัปยศ	1/570	ว. ไร้ยศ, ปราศจากยศ; เสื่อมเสียชื่อเสียง, น่าอับอาย, น่าขายหน้า
อัสกัณ	3/1606	น. ชื่อภูเขาชั้นที่ 7 ในหมู่เขาสัตบริภัณฑ์ที่ล้อมเป็นวงกลมรอบเขาพระสุเมรุ
อัสมุขี	2/1112	น. อมนุษย์พวกหนึ่ง มีหน้าเป็นหน้าม้า
อัสสุ	2/1077	น. น้ำตา
อัสสุชล	เชิง239	น. น้ำตา
อาเกียรณ์	เชิง209	ว. เกลื่อนกล่น, เกลื่อนกลาด
อาณาประชาชน	เชิง15	น. ประชาชนที่อยู่ในอำนาจปกครอง
อาดูร	1/112	ว. เดือดร้อน, ทนทุกขเวทนาทั้งกายใจ
อาตมา	3/1461	น. ตัวเอง
อาธรรม์	เชิง258	ว. ชั่ว, ไม่เป็นธรรม, ไม่เที่ยงธรรม, ไม่ยุติธรรม
อาภรณ์	1/331	น. เครื่องประดับ
อาลักษณ์	1/584	น. ผู้ทำหน้าที่ทางหนังสือในราชสำนัก
อาสัญ	1/285	ก. ตาย
อินทรา	1/3	น. อินทร์,อินทร-: ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราช; ผู้เป็นใหญ่
อิศวร	1/206	น. ชื่อเรียกพระศิวะซึ่งเป็นพระเจ้าองค์หนึ่งของพราหมณ์
อุบล	2/1038	น. บัวสาย
อุบัติ	1/2	น. การเกิดขึ้น, กำเนิด. ก. เกิด, เกิดขึ้น

อุเบกขา	3/1457	ป., น. ความเที่ยงธรรม, ความวางตัวเป็นกลาง, ความวางใจเฉยอยู่
เอกา	เชิง234	ว. หนึ่ง, คนเดียว, โดดเดี่ยว
โอชา	2/1056	ว. มีรสดี, อร่อย
โอฬา	1/683	(ตัด) ว. โอฬาร: ใหญ่โต, โอ่โถง, กว้างขวาง
โอโอ้	1/105	อ. คำออกเสียงรำพึงรำพัน
ไอยรา	3/1443	น. ช้าง
ไอศวรรย์	1/88	น. ความเป็นเจ้าเป็นใหญ่, ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ภาคผนวก ง

ตาราง

แสดงจำนวนของคำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องสมุทรโคดม

หมายเหตุ : ชื่อกาพย์ที่ใช้ตัวเลข 28 หมายถึง กาพย์สุรางคนางค์

ชื่อกาพย์ที่ใช้ตัวเลข 11 และ 21 หมายถึง กาพย์ยานี

ตารางที่ 46 แสดงจำนวนของคำประพันธ์ที่ใช้ในเรื่องสมุทรโคดม

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
1. บทไหว้ครู	11	14 บท
2. ปรารภเรื่อง บรรยายถึงเมืองพาราณสี ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวี มีพระโอรส 2 พระองค์ นามว่า พระสมุทรโคดม และพระโพธิทัต พระสมุทรโคดมอายุได้ 16 ปี ท้าวอาทิตย์ตั้งใจสละราชสมบัติให้พระโอรสทั้งสอง พระโอรสทั้งสองปฏิเสธและทูลขอพระอาทิตย์ไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกาแต่พระองค์ไม่ยินยอม	28	36 บท
3. พระสมุทรโคดมทูลขอนางจันทราเทวีไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกาแต่พระนางไม่ยินยอม นางจันทราเทวีร้องไห้อ้อนวอนไม่ให้พระโอรสทั้งสองเสด็จไป นางจันทราเทวีพรรณนาถึงภัยอันตรายจากสัตว์ร้ายต่างๆ ในท้องทะเลทั้งคลื่นลมและกระแสน้ำที่เชี่ยวกราก พระสมุทรโคดมทูลขอพระอาทิตย์อีกครั้ง ท้าวอาทิตย์ไม่อาจปฏิเสธได้จึงอนุญาตให้พระโอรสทั้งสองไปศึกษาพระธรรมที่เมืองลังกา	ฉบัง	52 บท
4. นางจันทราเทวีร้องไห้คร่ำครวญเมื่อรู้ว่า ท้าวอาทิตย์อนุญาตให้พระโอรสทั้งสองไปเมืองลังกา	ปัถมัง(16)	15 บท
5. นางจันทราเทวีพรรณนาถึงภัยอันตรายในท้องทะเล พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตให้สัญญาว่าจะกลับมาภายใน 3 ปี	พิลาป(28)	24 บท
6. ท้าวอาทิตย์สั่งให้เสนาจัดเตรียมเรือสำหรับเดินทางไปเมืองลังกา บรรยายถึงเรือสำเภาและสัมภาระต่างๆ ที่ใช้ในการเดินทาง ท้าวอาทิตย์สั่งให้เตรียมขบวนไปส่งพระโอรสทั้งสองลงเรือ	ฉบัง	35 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
7. ท้าวอาทิตย์สั่งให้โหรหาฤกษ์ยามสำหรับเดินทาง บรรยายถึงขบวนเสด็จ นางจันทราเทวีอธิษฐานต่อเทพเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คุ้มครองพระโอรสทั้งสอง	28	32 บท
8. บรรยายถึงการเดินทางและสิ่งต่างๆ ในท้องทะเล เรือของพระสมุทรโคดมประสบกับพายุจนอับปางลงกลางทะเล	ฉบัง	30 บท
9. พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตเกาะไม้กระดานลอยคอกลางทะเล พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตพลัดพรากจากกันเพราะเกิดคลื่นยักษ์ซัดจนกระดานแตกออกจากกัน	21	50 บท
10. พระอินทร์ต้องเสด็จลงมาช่วยพระโพธิทัต พระโพธิทัตขอให้พระอินทร์ช่วยพี่ชาย พระอินทร์ช่วยพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำ แต่ถูกวิญญาณสามเณรเข้าขัดขวาง	ปัถมัง(16)	14 บท
11. เณรทูลพระอินทร์ว่า ชาติก่อนตนถูกพระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตจึงเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีกลั่นแกล้งขณะออกบิณฑบาตจนเกือบจมน้ำตาย แต่โชคดีที่พระโพธิทัตเกิดสำนึกผิดช่วยตนขึ้นมาจากน้ำ	ฉบัง	16 บท
12. พระโพธิทัตรู้ว่า พระสมุทรโคดมต้องลอยคอกลางทะเลก็ร้องไห้คร่ำครวญ พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตกอดคอกันร้องไห้จนสลบ พระอินทร์อุ้มพระโพธิทัตขึ้นจากน้ำและพาไปส่งยังเมืองลังกา บรรยายถึงเมืองลังกา พระโพธิทัตอ้อนวอนขอให้พระอินทร์ช่วยส่งข่าวให้พระบิดาและพระมารดาทราบ	พิลาป(28)	42 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
13. ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวี เมื่อรู้ว่า พระโอรสทั้งสองประสบทุกข์ยากอย่างไร ก็ร้องไห้เสียพระทัย สั่งให้เสนาทำบุญ 7 วัน แล้วอุทิศส่วนกุศลไปพระโอรสทั้งสอง	ยานี	18 บท
14. นางมณีเมขลาเทพธิดาดูแลรักษาท้องทะเล คอยช่วยเหลือพระสมุทรโคดม ซึ่งลอยคอกลางทะเลถึง 7 วัน 7 คืน จนถึงเมืองสามล บรรยายถึงเมืองสามล บรรยายถึงความงามของพระธิดาทั้งเจ็ดของท้าวสามล พระธิดาทั้งเจ็ดเล่นน้ำที่พระฉนวนน้ำ เห็นขอนไม้ที่พระสมุทรโคดมเกาะคอลอยน้ำมา พี่สาวทั้งหกของนางจุลคัพภากระโดดลงน้ำเข้าไปดึงขอนไม้แต่ไม่สำเร็จ นางจุลคัพภาช่วยพระสมุทรโคดมขึ้นจากน้ำ พี่สาวทั้งหกแย่งเอาตัวพระสมุทรโคดมไปเฝ้าท้าวสามลพระบิดา	ฉบัง	40 บท
15. พระธิดาทั้งหกทูลขอให้ท้าวสามลทรงตัดสินว่า พระสมุทร-โคดมจะเป็นพระสวามีของใคร ท้าวสามลตรัสถามพระสมุทรโคดมว่า ใครเป็นคนช่วยขึ้นจากน้ำ ท้าวสามลเมื่อรู้ว่า นางจุลคัพภาเป็นคนช่วยพระสมุทรโคดม ก็ทรงจัดพิธีอภิเษกสมรสให้แก่พระสมุทรโคดมและนางจุล-คัพภาพระธิดา	28	32 บท
16. บรรยายถึงพระราชพิธีอภิเษกสมรส บรรยายถึงคืนเข้าหอของพระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภา	ยานี	11 บท
17. บรรยายถึงคืนเข้าหอของพระสมุทรโคดมและนางจุลคัพภา	ฉบัง	30 บท
18. พ่อค้าสำเภาจีนเข้าเฝ้าท้าวสามลพร้อมเครื่องราชบรรณาการ ท้าวสามลสั่งให้ดูแลต้อนรับพ่อค้าสำเภาจีนเป็นอย่างดี	28	13 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
19. นางจุลคัพภาอยากเห็นหน้าตาพ่อค้าสำเภาจีน จึงมาเข้าเฝ้าท้าวสามลพระราชบิดา พ่อค้าสำเภาจีนตะลึงในความงามของนางจุลคัพภาและได้แอบวาดรูปนางลงในกระดาษ พ้อค้าสำเภาจีนกราบทูลลาท้าวสามลกลับเมืองจีน	ยานี	17 บท
20. พ่อค้าสำเภาจีนเข้าเฝ้าท้าวพกาเจ้ากรุงจีน พ่อค้าสำเภาจีนถวายรูปวาดนางจุลคัพภาแก่ท้าวพกา	ฉบัง	22 บท
21. ท้าวพกาชมรูปนางจุลคัพภา บทชมนาง ท้าวพกาหลงใหลอยากได้นางจุลคัพภามาเป็นมเหสี ท้าวพกาสั่งให้พ่อค้าสำเภาจีนเดินทางไปสู่ขอนางจุลคัพภาพร้อมสินสอดสามลำเรือ พ่อค้าสำเภาจีนเข้าเฝ้าท้าวสามลถวายพระราชสารจากท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ท้าวสามลทรงตอบตกลง แม้รู้ว่านางจุลคัพาภาอภิเษกแล้วแต่ด้วยความโลภในสินสอดสามลำเรือ ท้าวสามลทรงกำหนดให้จัดพระราชพิธีอภิเษกสมรสในเดือนสี่ และสั่งเสนาแต่งพระราชสารตอบท้าวพกา	28	66 บท
22. พ่อค้าสำเภาจีนรับพระราชสารแล้วก็กลับเมืองจีนทันที พ่อค้าสำเภาจีนถวายพระราชสารของท้าวสามลแก่ท้าวพกาเจ้ากรุงจีน ท้าวพกาทรงพระราชทานรางวัลแก่พ่อค้าสำเภาจีน ท้าวพกาสั่งให้เสนาจัดเตรียมเรือ 500 ลำ พร้อมสินทรัพย์มากมาย ท้าวพกาเสด็จออกจากเมืองไปยังเรือที่เตรียมไว้	ยานี	38 บท
23. ท้าวพกาไปถึงเมืองสามลแล้วสั่งให้พ่อค้าสำเภาจีนเข้าเฝ้าท้าวสามล	ฉบัง	19 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
24. พ่อค้าสำเภาจีนเข้าเฝ้าท้าวสามลทูลถามเรื่องพิธีอภิเษกสมรส ท้าวสามลตรัสให้พ่อค้าสำเภาจีนไปทูลท้าวพกาว่า อีก 3 วัน เป็นวันที่มีฤกษ์ดีที่สุด จะจัดพระราชพิธี ณ ปราสาททอง ขอให้ท้าวพกาเสด็จมาวันนั้น ท้าวสามลสั่งให้เสนาจัดเตรียมพระราชวังสำหรับพระราชพิธีอภิเษกสมรส บรรยายถึงการจัดเตรียมพระราชพิธีอภิเษกสมรส บรรยายถึงการแต่งกายของพระธิดาทั้งหกของท้าวสามล พระธิดาทั้งหกประดับยังปรางค์ทอง ท้าวสามลสั่งให้เสนาไปทูลเชิญท้าวพกามายังปรางค์ทอง	28	30 บท
25. ท้าวพกาสั่งเสนาให้เตรียมพระราชยาน บรรยายถึงขบวนเสด็จของท้าวพกา	ฉบัง	23 บท
26. ท้าวพกาเสด็จขึ้นปรางค์ทองเลือกคู่ ท้าวพกาทอดพระเนตรพระธิดาทั้งหกไม่เหมือนนางในรูปวาด ท้าวพกาทรงโกรธที่ท้าวสามลไม่ทำตามสัญญา ท้าวพกาตรัสว่าจะยกมาทำสงครามกับท้าวสามล แล้วเสด็จกลับเรือ	ยานี	25 บท
27. ท้าวสามลไม่รู้ว่าท้าวพกามีรูปวาดจุลคัพภา จึงสั่งให้เสนาไปเจรจากับท้าวพกา ท้าวสามลสั่งให้เสนาทูลแก่ท้าวพกาว่า นางจุลคัพภาป่วยจึงไม่สามารถมาเข้าเฝ้าได้ ท้าวพกาหลงเชื่อว่า นางจุลคัพภาป่วยจึงหายโกรธ	28	15 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
28. ท้าวสามลทรงขอร้องให้นางจุลคัพภาอภิเษกกับท้าวพกา เพื่อไม่ให้เกิดสงครามระหว่างเมืองสามลกับเมืองจีน ท้าวสามลทรงออกอุบายให้พระสมุทรโคดมไปตัดไม้ที่เกาะแก้วพิสดารกับทหาร จากนั้นก็ให้ทิ้งพระสมุทรโคดมไว้บนเกาะแก้วพิสดาร นางสาวศรีรู้ถึงอุบายก็ท้าวสามลก็รีบมาบอกนางจุลคัพภาทันที นางจุลคัพภารู้ว่า พระสมุทรโคดมจะถูกปล่อยเกาะก็รีบห้ามปรามพระสมุทรโคดมไม่ให้ไป พระสมุทรโคดมไม่ยินยอมและยังยืนกรานที่จะไปอยู่บนเกาะ เพื่อทดแทนคุณท้าวสามลที่เคยทรงเมตตา พระสมุทรโคดมปลอบโยนนางจุลคัพภาว่าที่เราต้องพลัดพรากจากนั้น เพราะชาติก่อนเคยพรากลูกนกออกจากอกแม่นก นางจุลคัพภาจัดข้าวของใส่เตียบทองให้พระสมุทรโคดมไว้ใช้บนเกาะแก้วพิสดาร		83 บท
29. นางจุลคัพภาไปส่งพระสมุทรโคดมลงเรือไปเกาะแก้วพิสดาร นางจุลคัพภาและพระสมุทรโคดมร้องไห้คร่ำครวญที่ต้องพลัดพรากจากกัน พระสมุทรโคดมมาถึงเกาะแก้วพิสดารแล้วก็บอกให้เสนาไม่ปิดบัง เพราะตนรู้ถึงอุบายและทรงยินยอมถูกทิ้งไว้บนเกาะ พระสมุทรโคดมสั่งให้เสนาเอาเตียบทองลงจากเรือ เสนากลับมาถึงเมืองก็เข้าเฝ้าท้าวสามลและทูลว่าได้ทิ้งพระสมุทรโคดมไว้ที่เกาะเรียบร้อยแล้ว ท้าวสามลสั่งให้เสนาไปทูลเชิญท้าวพกาเข้าพระราชพิธีอภิเษกสมรส เนื่องจากนางจุลคัพภาหายดีแล้ว	พิลาป(28)	44 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
ท้าวพกาและนางจุลคัพภาอภิเษกสมรสกัน บรรยายถึงพระราชพิธีอภิเษกสมรส		
30. นางจุลคัพภาลงเรือท้าวพกาไปกรุงจีน ท้าวพกาเข้ามาโลมเล้านางจุลคัพภา แต่นางจุลคัพภาบ่ายเบี่ยง และทูลท้าวพกาว่า ให้อดใจไว้ถึงเมืองจีนก่อน	ยานี	13 บท
31. บรรยายถึงการเดินทาง นางจุลคัพภามองเห็นแก้วเกาะพิสดารก็ตั้งจิตอธิษฐานขอให้เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคุ้มครองพระสมุทรโคดมพระสวามี	28	10 บท
32. นางจุลคัพภาพร่ำรำพันกับนกให้บินไปบอกพระสมุทรโคดมว่า ตนกราบทูลลา เรือท้าวพกาแล่นมาถึงปากน้ำกรุงเมืองจีน นางจุลคัพภารู้ว่าตนไม่อาจรอดพ้นมือท้าวพกาไปได้แล้ว จึงกลั้นใจตาย นางตั้งจิตอธิษฐานก่อนกลั้นใจตายว่า ขอให้เกิดมาพบพระสมุทรโคดมทุกชาติไป นางจุลคัพภาไปเกิดใหม่ในดอกไม้ทองที่เขาไกรลาศบนสวรรค์ เป็นพระธิดาองค์ที่เจ็ดของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรี นามว่า นางสุวรรณมาลา	พิลาป(28)	30 บท
33. ท้าวพการ้องไห้คร่ำครวญ เมื่อรู้ว่า นางจุลคัพภาเสียชีวิต	ฉบัง	27 บท
34. ท้าวพกาสั่งให้เสนาจัดพระราชพิธีศพนางจุลคัพภา ท้าวพกาสั่งข่าวถึงท้าวสามลพ่อตาว่า นางจุลคัพภาเสียชีวิตแล้ว	สุรางคนางค์	12 บท
35. ท้าวสามลและนางจันทรเทวีร้องไห้คร่ำครวญถึงนางจุลคัพ-ภา	ยานี	12 บท
36. ท้าวสามลและนางจันทรเทวีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้นางจุลคัพภา	ฉบัง	5 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
37. พระสมุทรโคดมทำไร่ข้าวบนเกาะแก้วพิสดา บรรยายถึงข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูก พระสมุทรโคดมอุทิศข้าวที่ปลูดให้เป็นทานแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย	ชลณีบท(11)	30 บท
38. พระธิดาทั้งเจ็ดของท้าวอาทิตย์และนางจันทรกินรีทูลขอพระมารดามาเล่นน้ำยังเมืองมนุษย์ นางกินรีทั้งเจ็ดลงมาเล่นน้ำเกาะแก้วพิสดาร บรรยายถึงการร้อยดอกไม้ของนางกินรีทั้งเจ็ด นางกินรีทั้งเจ็ดแปลกใจในความแปลกของข้าวที่พระสมุทรโคดมปลูกออกรวงเป็นข้าวสุกและมีกลิ่นหอมดั่งดอกจำปา นางสุวรรณมาลาแอบขโมยข้าวกลับไปฝากมารดา 3 เม็ด	ฉบัง	44 บท
39. นางจันทรกินรีรู้ว่านางสุวรรณมาลาขโมยข้าวมาก็ตกใจ นางจันทรกินรีสั่งให้นางสุวรรณมาลาลงไปเป็นข้ารับใช้เจ้าของข้าวที่ขโมยมา พี่สาวทั้งหกของนางสุวรรณมาลาร้องไห้และตัดพ้อน้องสาวที่ทำอะไรไม่บอกกล่าว นางสุวรรณมาลากราบลาพระมารดาและพี่สาวทั้งหกลงไปยังเมืองมนุษย์ นางสุวรรณมาลาตามหาเจ้าของไร่ข้าว จนรู้ว่าเป็นพระสมุทรโคดมอาศัยอยู่ในถ้ำ	28	27 บท
40. พระสมุทรโคดมฝันบอกเหตุ นางสุวรรณมาลาดักรอพระสมุทรโคดมออกจากถ้ำไปทำไร่ข้าว เพื่อตนเองจะเข้าจัดเตรียมหุงหาอาหารไว้ให้พระสมุทรโคดม พอเสร็จก็ไปแอบซ่อนตัว พระสมุทรโคดมสงสัยว่าใครเป็นคนจัดเตรียมอาหารให้ จึงแกล้งทำทีไปทำไร่เหมือนทุกวันแต่แอบซ่อนตัวดู	ยานี	43 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
นางสุวรรณมาลาเข้าไปในถ้ำเพื่อจัดเตรียมอาหารให้พระสมุทรโคดมเหมือนทุกวัน พระสมุทรโคดมจับตัวนางสุวรรณมาลาได้		
41. พระสมุทรโคดมถามนางสุวรรณมาลาเป็นใคร นางสุวรรณมาลาเล่าถึงที่มาของตนและเหตุที่ต้องมาเป็นข้ารับใช้พระสมุทรโคดม พระสมุทรโคดมขอให้นางสุวรรณมาลาเป็นมเหสี นางสุวรรณมาลาพยายามบ่ายเบี่ยงแต่ไม่สำเร็จ นางสุวรรณมาลาถามพระสมุทรโคดมว่า เหตุใดจึงมาอยู่ที่เกาะคนเดียว พระสมุทรโคดมเล่าถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมา	สุรางคนางค์	40 บท
42. พอเที่ยงคืน นางสุวรรณมาลาเกิดระลึกได้ว่า ตนเป็นนางจุลคัพภากลับชาติ นางสุวรรณมาลาเนรมิตเมืองรัตนคีรีให้พระสมุทรโคดม	ฉบัง	29 บท
43. นางสุวรรณมาลาถวายเมืองแก่พระสมุทรโคดมปกครอง นางสุวรรณมาลาเล่าให้พระสมุทรโคดมฟังว่า ตนเป็นนางจุลคัพภามาเกิดใหม่และเหตุการณ์หลังจากพลัดพรากจากพระสมุทรโคดมไปแล้ว	28	34 บท
44. นางสุวรรณมาลาเกิดคิดถึงพระบิดาและพระมารดา นางสุวรรณมาลาเสกพระเขนยทองให้เป็นนางปทุมเกษรี มีรูปร่างหน้าตาเหมือนนางทุกอย่าง นางสุวรรณมาลาสั่งให้นางปทุมเกษรีดูแลพระสมุทรโคดมแทนตนเอง ซึ่งกลับไปเยี่ยมพระบิดามารดาบนเขาไกรลาส 7 วัน นางจันทรกินรีตักเตือนนางสุวรรณมาลาลงไปแค่ครึ่งวันก็กลับขึ้นมา นางจันทรกินรีอธิบายถึงเวลาในเมืองมนุษย์และสวรรค์	วิเชียรฉันท์ (11)	36 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
พี่สาวทั้งหกของนางสุวรรณมาลารู้สึกสงสารน้องสาวที่ได้สามีไม่สมกับฐานะตน		
45. พระสมุทรโคดมจับได้ว่า นางปทุมเกษรีปลอมตัวเป็นนางสุวรรณมาลา นางปทุมเกษรีบอกความจริงแก่พระสมุทรโคดม	ฉบัง	24 บท
46. นางสุวรรณมาลากราบลาพระมารดาและพี่สาวทั้งหกกลับเมืองมนุษย์ พระสมุทรโคดมทรงดีพระทัยที่เห็นนางสุวรรณมาลากลับมา นางสุวรรณมาลาทูลพระสมุทรโคดมว่า ตั้งจิตอธิษฐานก่อนตายว่า จะเกิดเป็นคู่กับพระองค์ไปทุกชาติไม่แยกจากและจะขอฆ่าตัดหัวท้าวสามลล้างแค้น	พิลาป(28)	20 บท
47. ท้าวสามลเมื่อรู้ว่า พระสมุทรโคดมปกครองบ้านเมืองอย่างมีความสุขก็เกิดความอิจฉาริษยา ท้าวสามลจึงส่งพระราชสารไปบอกให้พระสมุทรโคดมมาไหว้สาตนในฐานะพ่อตา พระสมุทรโคดมส่งพระราชสารตอบกลับว่า หากจะให้ตนไปไหว้สา ขอให้ท้าวสามลช่วยส่งตัวนางจุลคัพภามาให้แก่ตน ท้าวสามลโกรธแค้นพระสมุทรโคดมเป็นอย่างมาก จึงส่งพระราชสารถึงท้าวพกาลูกเขย ขอให้ยกทัพมาช่วยรบกับพระสมุทรโคดม ท้าวพกาสั่งให้เสนาจัดทัพเรือ 8000 ลำ	11	42 บท
48. นางสมุทรเทวีมเหสีห้ามปรามท้าวพกาไปไม่ให้ยกทัพไปเอง แต่ท้าวพกาไม่ทรงเชื่อ ท้าวพกายกทัพเรือจอดเรือมาถึงใกล้เมืองทอดสมอลงแล้วให้เรือลำหนึ่งไปส่งข่าวให้ท้าวสามลรู้ว่าตนมาถึงแล้ว ท้าวสามลเมื่อรู้ว่าท้าวพกาลูกเขยตนมาถึงแล้วจัดเตรียมทัพ	สุรางคนางค์	32 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
บกไปสมทบทันที		
49. ท้าวสามลสั่งให้โหรหาฤกษ์เคลื่อนทัพ โหรทำนายว่า ปีนี้ท้าวสามลมีเคราะห์หนัก ห้ามมิให้ออกรบ แต่ท้าวสามลไม่ทรงเชื่อ ทัพบกของท้าวสามลและทัพเรือของท้าวพกา ตั้งทัพประชิดเมืองพระสมุทรโคดม	ฉบัง	27 บท
50. เสนามนตรีทูลอาสาออกรบแทนพระสมุทรโคดม แต่พระองค์ทรงปฏิเสธ นางสุวรรณทูลพระสมุทรโคดมว่า ตนจะขอออกรบกับทัพบกของท้าวสามล ให้พระสมุทรโคดมไปรบกับทัพเรือของท้าวพกา บรรยายถึงการจัดทัพของพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณ-มาลา พระสมุทรโคดมเคลื่อนไปถึงริมน้ำตรงหน้าทัพเรือท้าวพกา พระสมุทรโคดมตั้งจิตอธิษฐานหากตนจะได้เป็นพระพุทธ-เจ้าโปรดสัตว์โลกและผลบุญบารมีต่างๆที่กระทำไว้นั้นช่วยเป็นกำลังให้มีชัยชนะต่อท้าวพกา	28	45 บท
51. พระสมุทรโคดมอธิษฐานเสร็จก็เกิดเหตุอัศจรรย์ขึ้น นางมณีเมขลาเทพธิดาดูแลรักษาท้องทะเลก็ดลบันดาลคลื่นยักษ์ซัดเรือ 8000ลำ อับปางจมลงในทะเล ท้าวพกาก็สิ้นชีพลงในท้องทะเล	ปัถมัง(16)	16 บท
52. นางสุวรรณมาลาทรงช้างออกรบกับทัพท้าวสามล นางสุวรรณมาลาตั้งสัจจาต่อความซื่อสัตย์ที่มีต่อสามีจงทำช่วยคุ้มครองตนเอง ท้าวสามลเห็นนางสุวรรณมาลาเป็นพระสมุทรโคดม นางสุวรรณมาลาทำยุทธหัตถีกับท้าวสามล ช้างทรงท้าวสามลเสียหลัก นางสุวรรณมาลาตัดหัวสามลขาด	ฉบัง	28 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
สิ้นชีวิตลงทันที นางสุวรรณมาลายกทัพกลับเมืองเลี้ยงฉลองชัยชนะ		
53. มีอาจารย์ท่านหนึ่งถามขึ้นมาว่า ท้าวสามลเป็นพระบิดาของนางจุลคัพภา แล้วนางสุวรรณมาลานั้นฆ่าพระบิดาตนเองในอดีตชาติจะกรรมหรือไม่ มีอาจารย์อีกท่านตอบแทนว่า อย่าได้สงสัยอะไรเลย ทั้งหมดมันเป็นเรื่องกรรมตามสนอง เพราะนางจุลคัพภาตั้งจิตอธิษฐานไว้	28	7 บท
54. กล่าวถึงฝ่ายพระโพธิทัต ซึ่งอยู่ในเมืองลังกา พระโพธิทัตพบปาโมกข์อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมและภาษาบาลีและได้ฝากตัวเป็นศิษย์ พระโพธิทัตร่ำเรียนพระธรรมและภาษาบาลีจนเชี่ยวชาญ จึงกราบลาปาโมกข์อาจารย์ไปสักการะพระพุทธบาทที่เขากงจักร	ยานี	31 บท
55. ปาโมกข์อาจารย์บอกทางไปเขากงจักรแก่พระโพธิทัต บรรยายถึงเส้นทางที่จะไปเขากงจักร พระโพธิทัตเดินทางผ่านป่าแล้วหยุดพักค้างคืนที่ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ เทวดาที่ดูแลต้นศรีมหาโพธิ์ดลบันดาลให้ใบศรีมหาโพธิ์ร่วงลงมาให้พระโพธิทัต พระโพธิทัตเห็นคาถาบาลปรากฏในใบศรีมหาโพธิ์ดั่งคำปาโมกข์อาจารย์กล่าว บรรยายถึงคาถาที่ปรากฏในใบโพธิ์	28	37 บท
56. พระโพธิทัตเดินมาถึงศาลาเชิงเขากงจักร พระโพธิทัตลงไปสรงน้ำที่สระบัวและเก็บดอกบัวไว้ถวายสักการะรอยพระพุทธบาท	คำภีรา19	8 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
57. พระโพธิทัตเสด็จขึ้นเขาไปถึงพระมณฑปก็เดินทักษิณาวัตรแล้วนำดอกบัวไปสักการะรอยพระพุทธบาทในพระมณฑป บรรยายถึงลักษณะของรอยพระพุทธบาท พระโพธิทัตตั้งจิตจำศีลภาวนา	28	17 บท
58. พระอินทร์ต้องลงมาเพื่อเอาพระธรรมมาให้พระโพธิทัต พระอินทร์แปลงกายเป็นยักษ์ นามว่า อินทรยักษ์ อินทรยักษ์ถามปริศนาธรรมกับพระโพธิทัต เทวดาต่างมารอฟังพระโพธิทัตไขปริศนาธรรม	ฉบัง	43 บท
59. พระโพธิทัตแก้ไขปริศนาธรรมได้อย่างกระจ่างชัด พระอินทร์เมื่อฟังคำตอบของปริศนาธรรมแล้วก็กลับสู่ร่างเดิม พระอินทร์ตรัสถามโพธิทัตว่า จะอยู่ที่ลังกาหรือจะกลับบ้าน พระโพธิทัตเลือกจะกลับบ้าน พระอินทร์จึงพามาส่งที่เมืองพาราณสี	28	23 บท
60. พระโพธิทัตเข้าเฝ้าพระบิดาและพระมารดา นางจันทราเทวีทรงถามถึงพระสมุทรโคดมกลับมาด้วยหรือเปล่า พระโพธิทัตหน้าหมองคล้ำน้ำตาไหลอาบแก้มเมื่อได้ยินพระมารดาถามถึงพระสมุทรโคดมพี่ชาย	ฉบัง	15 บท
61. พระโพธิทัตเล่าถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมา ท้าวอาทิตย์สั่งเสนาให้จัดพิธีทำขวัญแก่พระโพธิทัต	28	13 บท
62. เสนาเกณฑ์ไพร่พลจัดพิธี ท้าวอาทิตย์ทำขวัญแก่พระโพธิทัต	ฉบัง	6 บท
63. กล่าวถึงพระสมุทรโคดมเกิดคิดถึงพระบิดามารดาอยากกลับไปเยี่ยมบ้านเมืองตน พระสมุทรโคดมตรัสกับนางสุวรรณมาลาว่าจะกลับไปเยี่ยมพระบิดามารดา นางสุวรรณมาลาก็ยินยอมและขอตามไป	ยานี	69 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
ด้วย พระสมุทรโคดมสั่งให้เสนาจัดไพร่พล แต่นางสุวรรณมาลาทัดทาน นางสุวรรณมาลาเนรมิตไพร่พลเอง บรรยายถึงเครื่องทรง บรรยายถึงขบวนเสด็จ บทชมป่า บทชมนก ขบวนเสด็จมาถึงเมืองพาราณสี		
64. บรรยายถึงชาวบ้านที่พากันแตกตื่นขบวนเสด็จของพระสมุทรโคดม พระสมุทรโคดมตรัสแก่อำมาตย์ทั้งสี่ของท้าวอาทิตย์พระบิดาที่ส่งมาว่า ตนเป็นพระโอรสของท้าวอาทิตย์ ท้าวอาทิตย์รู้ว่า ขบวนเสด็จที่ยกมานั้นเป็นของพระสมุทรโคดมก็ทรงดีพระทัย สั่งให้พระโพธิทัตน้องชายไปจัดเตรียมรับเสด็จ พระโพธิทัตเจอกับพระสมุทรโคดม	28	57 บท
65. พระสมุทรโคดมและพระโพธิทัตกอดคอกันร้องไห้ พระสมุทรโคดมเล่าเรื่องที่ผ่านมาหลังจากที่พลัดพรากจากกัน พระสมุทรโคดมเข้าเฝ้าพระบิดาและพระมารดา นางจันทราเทวีคร่ำครวญที่เรื่องราวที่พลัดพรากจากกัน พระสมุทรโคดมเล่าเรื่องที่ผ่านมาให้พระมารดาฟัง นางสุวรรณมาลาเล่าเรื่องที่ผ่านมาให้นางจันทราเทวีฟัง	ยานี	78 บท
66. ท้าวอาทิตย์สงสัยเหตุใดหน้าของนางปทุมเกษรีจึงเหมือนหน้านางสุวรรณมาลา นางสุวรรณมาลาทูลตอบท้าวอาทิตย์	พิลาป(28)	30 บท

ตารางที่ 46 (ต่อ)

เนื้อหา(เรียงลำดับตามเนื้อเรื่อง)	ชื่อกาพย์	จำนวนบท
นางสุวรรณมาลาเล่าถึงเหตุที่ได้มาพบพระสมุทรโคดมที่เกาะแก้วพิสดารให้ท้าวอาทิตย์ฟัง ท้าวอาทิตย์สั่งให้เสนาจัดพิธีรับขวัญพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณมาลา		
67. บรรยายถึงสถานที่จัดพิธีทำขวัญ นางสุวรรณมาลาเนรมิตบายศรี บรรยายถึงเครื่องทรงของพระสมุทรโคดมและนางสุวรรณ-มาลา บรรยายถึงงานมรสพในพิธีทำขวัญ	ฉบัง	45 บท
68. บรรยายถึงพิธีสู่ขวัญ บทเรียกขวัญ พระอาทิตย์สั่งให้เสนาทำบุญทำทานอย่างมหาศาล	ยานี	26 บท
69. ท้าวอาทิตย์ทรงสละราชสมบัติแก่พระสมุทรโคดม ท้าวอาทิตย์และนางจันทราเทวีเสด็จออกบวช พระสมุทรโคดมตั้งพระโพธิทัตเป็นวังหน้า และทรงครองราชย์ จนพระชนมายุได้ 80 ปี ก็ทรงสละราชสมบัติแก่พระโพธิทัตน้องชาย แล้วเสด็จออกบวช พระโพธิทัตครองราชย์ จนพระชนมายุได้ 190 ปี ไม่ได้อภิเกสมรสกับใคร จึงทรงเลือกเสนาขึ้นมาครองราชย์แทน แล้วเสด็จออกบวช	28	17 บท
70. การกลับชาติมาเกิดของตัวละครสำคัญ	วิเชียรฉันท์ (11)	9 บท

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายรัตนชัย ปรีชาพงศ์กิจ
สถานที่เกิด กรุงเทพมหานคร
ที่อยู่ปัจจุบัน 108/544 ถนนรัตนาธิเบศร์ ตำบลบางรักพัฒนา อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี 11110

การศึกษา

พ.ศ. 2543 สำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตบพิตรพิมุข จักรวรรดิ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. 2547 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต (ศศ.บ) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. 2548 ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม) สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร